Simion Câlția

Așezări urbane sau rurale ?

Orașele din Țările Române

de la sfârșitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea

Editura Universității din București

Această carte este închinată memoriei
istoricului şi arheologului

Radu Popa,

primul meu profesor,
care m-a ajutat să-mi transform pasiunea pentru istorie în meserie

Simion Câlţia

Aşezări urbane sau rurale ?

Oraşele din Ţările Române de la sfârşitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea

editura universității din bucurești®

2011

Referenţi: Conf. univ. dr. Alin Ciupală
Conf. univ. dr. Florentina Niţu

© editura universităţii din bucureşti®
Şos. Panduri 90-92, Bucureşti – 050663; Tel./Fax: 021.410.23.84
E-mail: editura_unibuc@yahoo.com
Internet: www.editura.unibuc.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
CÂLŢIA, SIMION
Aşezări urbane sau rurale? Oraşele din Ţările Române de la sfârşitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea. / Simion Câlţia – Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2011
Bibliogr.
ISBN 978-973-737-962-7

911(498)"16/18

Tehnoredactare computerizată: ***Tania Titu***

CUPRINS

MULŢUMIRI

La originea acestei lucrări se află o teză de doctorat susţinută în 2008 la École des Hautes Études en Sciences Sociales. De-a lungul anilor, această cercetare a beneficiat de sprijinul a numeroase persoane al căror ajutor mi-a permis să-mi duc munca la bun sfârşit.

Mulţumiri se cuvin în primul rând domnului profesor Andrei Pippidi, care şi-a asumat sarcina deloc uşoară de a dirija un doctorat într-un domeniu care nu făcea parte dintre preocupările curente ale domniei sale. Încurajările şi sfaturile primite de-a lungul anilor m-au ajutat să duc cercetarea la bun sfârşit.

Discuţiile purtate cu domnul profesor Bogdan Murgescu au fost importante nu numai pentru această cercetare în particular, ci şi pentru formarea mea profesională. Lista lucrurilor pentru care trebuie să-i mulţumesc este mult prea lungă pentru a fi înşirată aici, de la probleme aparent mărunte dar foarte utile şi uneori imposibil de rezolvat singur (cum ar fi semnalările biografice sau cărţi de negăsit în bibliotecile româneşti) până la sugestii metodologice şi discuţii teoretice.

Sprijinul doamnei profesoare Zoe Petre a fost decisiv la începutul acestui doctorat, încurajările domniei sale m-au decis să-mi încerc norocul la bursa Şcolii doctorale, bursă ce mi-a permis susţinerea acestui doctorat la ÉHÉSS. Gratitudinea mea se îndreaptă către Alexandru Florin Platon şi Virgil Ciocâltan, care au acceptat să fie raportori la susţinerea acestei teze la Paris. Rose-Marie Lagrave are un loc aparte în mulţumirile mele, eforturile ei au fost esenţiale în crearea şcolii doctorale care mi-a permis – mie şi multor altora – susţinerea acestei teze.

Mulţumiri călduroase se cuvin fără îndoială prietenei mele Constanţa Ghiţulescu, care a avut răbdarea să citească o primă variantă a tezei. Încurajările şi încrederea ei m-au ajutat să trec peste momentele mai dificile ale cercetării. Cristina Ion mi-a fost alături ori de câte ori

am avut nevoie, cu sfaturile şi mai ales cu abilităţile ei într-ale limbii franceze. Susţinerea constantă a Florentinei Niţu, sfaturile ei, merită recunoştinţa mea. Încurajările viguroase ale lui Marius Diaconescu au fost întotdeauna un factor mobilizator.

Alin Ciupală a avut amabilitatea să mă ajute cu partea administrativă a publicării acestei cărţi şi să-mi ofere suportul său moral.

Mulţumiri călduroase datorez bibliotecarelor Facultăţii de Istorie, atât celor de azi cât şi celor care între timp au părăsit biblioteca. Solicitudinea şi răbdarea lor în faţa nenumăratelor mele solicitări şi a teancurilor de cărţi pe care le-am cerut merită recunoştinţa mea.

Arianei Popa, bunei mele prietene devenită pariziană, ma reconnaissance.

Nu în ultimul rând trebuie să mulţumesc familie mele, care m-a susţinut toţi aceşti ani, şi care a aşteptat cu răbdare şi stoicism finalizarea îndelungată a acestei cercetări. Şi bineînţeles, nu poate fi uitată prietena mea, care m-a ajutat, susţinut şi mai ales suportat toţi aceşti ani.

INTRODUCERE

Istoria urbană a secolelor 16-18 a devenit în ultima jumătate de secol un important câmp de cercetare în Occident. În schimb, oraşele premoderne ale Ţărilor Române nu au beneficiat de o atenţie prea mare în istoriografia română. Interesul istoricilor s-a concentrat în special pe problema apariţiei oraşelor şi pe primele secole de existenţă ale acestora, secolul al 16-lea (cel mai adesea chiar prima sa jumătate) reprezentând limita de sus a marii majorităţi a cercetărilor[1].

Începând cu sfârşitul secolului al 19-lea, istorici şi geografi au contestat existenţa oraşelor în Ţările Române în secolele 16-18. Pe de altă parte, caracterul rural sau urban al principalelor localităţi din Principate în secolele 17-18 nu a fost niciodată analizat de o manieră sistematică. Chiar şi cercetătorii care s-au aplecat asupra istoriei unor oraşe nu şi-au pus problema statutului urban sau rural al localităţii respective, acesta fiind tratat ca ceva de la sine înţeles, care nu mai trebuie supus analizei. Ipoteza potrivit căreia nu ar fi existat localităţi urbane în Principatele Române premoderne nu a fost niciodată demonstrată sau infirmată, diverşii cercetători preferând fie să o enunţe fără a o demonstra, fie, când erau de părere contrară, să o ignore[2].

---

[1] Nu este o situaţie unică, în general studiile de istorie urbană s-au concentrat, în prima jumătate a secolului al 20-lea, pe oraşul medieval, neglijându-l pe cel premodern, iar în unele ţări situaţia s-a prelungit până în anii '70, ca de exemplu în Anglia, Peter Borsay, *The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820,* Longman, London & New York, 1990, p. 1.

[2] O excepţie ar putea părea binecunoscutul studiu al lui P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*. Pe de o parte, el se referă la perioada medievală, nu la secolele în discuţie. Pe de alta el, nu îşi propune să demonstreze că principalele localităţi erau oraşe (acest lucru este acceptat implicit), scopul sau este să arate că aceste oraşe au o formă de organizare politică similară cu a „comunelor" din Europa vestică şi centrală. Singura excepţie veritabilă o constituie cele câteva studii care tratează decăderea unui oraş până ajunge sat sau creşterea unui sat până se transformă în oraş. Nici în aceste cazuri nu avem de-a face cu veritabile analize, cu o definire a criteriilor, istoricii mulţumindu-se cel mai adesea să urmărească atestarea ca oraş a localităţii în documentele de epocă şi eventual prezenţa meşteşugarilor. Vezi de

Chiar şi unii istoricii care consideră oraşe principalele localităţi din Ţările Române le atribuie un puternic caracter rural. Explicaţia trebuie căutată în absenţa unui model teoretic al oraşului premodern în istoriografia română (coroborată cu ignorarea modelului teoretic al oraşului premodern elaborat de istoriografia occidentală). Acest vid a fost umplut de un model implicit, difuz şi neverificabil, rezultat din amalgamarea modelului pireneean de oraş [3] (care pune în centru negustorul, zidurile şi privilegiile urbane) cu imaginea oraşului contemporan cercetătorilor, o imagine epurată de agricultură, de animale, de spaţii verzi, de străzi nepavate sau de case de lemn. Astfel se explică eticheta rurală ataşată unor fenomene ce sunt caracteristice tuturor oraşelor europene ale lumii preindustriale.

Cititorul care parcurge lucrările dedicate oraşelor din Principate (şi chiar şi studiile cu caracter mai general) rămâne cu impresia că în secolele 17-18 fie nu am avut oraşe, fie am avut dar erau rurale!

Teza noastră îşi propune să lămurească dacă în secolele 17-18 principalele localităţi din Ţara Românească şi Moldova au avut un caracter urban sau rural. Ipoteza de la care pornim este că în perioada respectivă există un număr de oraşe, o reţea urbană în Principate. Oraşele perioadei anterioare nu s-au evaporat toate, pe de altă parte este greu de crezut că putem avea state care dăinuie secole fără o reţea urbană, înconjurate mai din toate părţile de spaţii de veche sau foarte veche urbanizare.

Mai întâi, am încercat să vedem cum au apărut aceste idei în istoriografia românească: cea a inexistenţei oraşelor şi cea a unui oraş rural în Principatele premoderne. Pentru aceasta am analizat sursele de unde ele au fost împrumutate şi pe baza cărora „ruralitatea” oraşelor româneşti a fost demonstrată: *relatările călătorilor străini* (din secolul al 17-lea până în primele decenii ale secolului al 19-lea), dovedind că avem de fapt de-a face cu o citire greşită a surselor. Ne-am concentrat asupra criteriilor, explicite sau implicite, pe care călătorii străini le

exemplu Nicolae Stoicescu, Radu Lungu, *Din trecutul unui vechi oraş devenit sat – Gherghiţa (La 550 de ani de la prima menţiune documentară)*, în „Revista de Istorie, tom 34, 1981, nr. 12, p. 2287-2296.

[3] El însuşi infirmat în caracteristicile sale principale de cercetările din ultimii 40 de ani.

utilizează pentru a diferenţia oraşul de sat, demonstrând că aceste criterii nu mai sunt acceptabile.

Apoi ne-am propus să vedem dacă, după criteriile de definire ale oraşului utilizate azi în istoriografia europeană, avem în cele două Principate localităţi care au un statut urban. Am început cu criteriul demografic, reaşezând oraşul românesc în contextul european al epocii: un continent în care marile metropole (atât de des folosite ca reper de istoricii români) reprezintă rare excepţii, iar oraşele mijlocii şi mai ales mici norma. Am insistat pe comparaţia cu spaţii ce prezintă trăsături demografice generale asemănătoare cu ale Principatelor: densitate redusă a populaţiei şi indice scăzut de aglomerare (atât urbană cât şi rurală).

Principalul argument al „ruralităţii” oraşelor româneşti este prezenţa agriculturii, prin aceasta ele s-ar deosebi categoric de „adevăratele” oraşe, cele occidentale, unde nu avem agricultură. În consecinţă am încercat să demonstrăm că înainte de Revoluţia Industrială agricultura este nelipsită din orice oraş, şi să arătăm care sunt motivele acestei stări de fapt, pentru a fi clar că agricultura din oraşe nu este un accident, ci o necesitate fundamentală a oraşului preindustrial.

Revenind la Ţările Române, am analizat structura economică a principalelor localităţi din Principate, încercând, pe baza puţinelor surse documentare de care dispunem, să demonstrăm că ponderea principală în economia acestora este deţinută de activităţile secundare şi terţiare, şi nu de sectorul primar. De asemenea am arătat că agricultura pe care o întâlnim în oraşele româneşti este diferită din multe puncte de vedere de cea a satelor, dar similară cu cea din celelalte oraşe europene.

Sursele

Datorită caracterului foarte diferit al surselor utilizate, am preferat în locul unei discuţii globale, să le comentăm la începutul fiecărui capitol în parte, astfel fiind mai evidente limitările proprii fiecărui domeniu istoric. Vrem doar să avertizăm aici asupra unei trăsături comune tuturor categoriilor de surse privitoare la Ţările

Române: numărul lor mult mai mic comparativ cu cele aflate la dispoziţia celor care cercetează istoria Europei Occidentale. Multe categorii de surse „clasice” lipsesc cu desăvârşire din Ţările Române în secolele 17-18, de exemplu pentru oraşele româneşti nu s-au păstrat arhive municipale[4]. Altele apar foarte târziu şi sunt păstrate în mică măsură, de exemplu Biserica Ortodoxă nu are registre parohiale în secolul al 17-lea, ele sunt o raritate în 18 şi devin obligatorii abia după 1831, în linii mari aceeaşi situaţie avem în cazul recensămintelor (catagrafiile). Chiar şi acele categorii de documente care sunt prezente, cum ar fi actele de vânzare cumpărare, sunt mult mai puţin numeroase şi mult mai incomplet păstrate, nu în ultimul rând o parte mai redusă a tranzacţiilor a fost făcută pe bază de acte scrise, comparativ cu Occidentul. Lipseşte de la noi acest mare generator de acte din oraşele occidentale care este notarul. Sărăcia surselor este o problemă care nu afectează numai istoria urbană, ci şi domeniile conexe ei şi pe care aceasta s-ar fi putut sprijinii[5].

Limitele cronologice şi geografice

Limitele cronologice ale lucrării noastre sunt pe de o parte 1600, pe de alta 1830. Ambele date trebuie considerate ca aproximative. Limita inferioară ne-a fost impusă de sursele păstrate, care nu permit o asemenea analiză pe baza materialului documentar înainte de secolul al 17-lea (din acest punct de vedere chiar şi 1600 este o dată prea timpurie, şi prin urmare secolul al 17-lea este mult mai puţin prezent în teza noastră decât următorul). Limita superioară este dată de aplicarea Regulamentelor Organice[6] care, prin înfiinţarea de

---

[4] Chiar şi în Anglia premodernă, oraşele care nu au privilegii nu-şi generează propria arhivă. Peter Clark, *Small towns in England 1550-1850: national and regional population trends,* în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 91.

[5] De exemplu istoria negustorilor, Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p. 19-21.

[6] Începând cu 1 iulie 1831 în Ţara Românească şi cu 1 ianuarie 1832 în Moldova.

organe de autoconducere în fiecare oraş[7] (numite „eforii") şi prin prevederile generale privind oraşele schimbă în bună măsură cadrul vieţii urbane în Principate. Mai mult, aplicarea Regulamentelor Organice este o ruptură la fel de importantă şi în restul societăţii româneşti şi de aceea am considerat că aceasta este limita superioară la care trebuie să oprim studiul nostru.[8]

Geografic, cercetarea noastră se limitează la Ţara Românească şi Moldova, în frontierele pe care le-au avut în secolul al 17-lea şi cea mai mare parte a secolului al 18-lea. Regiunile de dincolo de Carpaţi (Transilvania, Crişana, Banat), sunt integrate din evul mediu modelului german de oraş. Prin populaţia lor germană (cu excepţia notabilă a Clujului care adăposteşte numeroşi maghiari), prin dreptul şi privilegiile lor, prin structura lor socială, prin urbanismul şi arhitectura lor, prin relaţia lor cu regiunea rurală înconjurătoare, aceste oraşe fac parte dintr-un vast spaţiu, întins de la Baltica până în Transilvania şi Croaţia, unde oraşul este o creaţie germană şi unde rămâne sub influenţă germană până târziu în secolul al 19-lea. De aceea oraşele din Transilvania nu au făcut obiectul cercetării noastre.

Oraşul – o definiţie problematică

Dacă limitele temporale şi geografice ale subiectului nostru au fost uşor de stabilit, definirea obiectului studiului nostru ridică probleme mult mai serioase. Problema definirii oraşului este unul din cele mai disputate subiecte ale istoriei urbane, de-a lungul timpului numeroase definiţii fiind avansate de istorici sau împrumutate de la geografi, sociologi, demografi, etc., iar o analiză a tuturor acestora depăşeşte cu mult subiectul tezei de faţă.

Trebuie spus de la bun început că nu credem în posibilitatea unei definiţii unice, care să acopere fenomenul urban din toate epocile şi din

---

[7] Cu excepţia celor de pe moşiile boiereşti.

[8] Istoriografia română a perioadei comuniste a fost obligată să considere anul 1821 ca punctul de cotitură ce ar separa un „ev mediu" extrem de întârziat de epoca modernă, punct de vedere astăzi tot mai contestat. Nu vom intra în dezbaterea acestei probleme, care nu are deloc legătură cu subiectul nostru, ne mulţumim să menţionăm că din punctul de vedere al vieţii urbane, spre deosebire de 1831, anul 1821 nu aduce nici o schimbare.

toate societăţile[9], şi nu suntem singurii de această părere: „En effet, la ville s'impose par son originalité ; elle revêt une spécificité irréductible; au XVIe siècle comme de nos jours, chacun la reconnaît et l'identifie sans mal. Mais dès qu'il s'agit de la définir, dès qu'il convient d'en cerner avec précision elle se dérobe à l'observateur ; elle est toujours plus que ce à quoi on voulait la réduire, et ce à quoi on voulait la réduire n'est même pas capable à coup sûr de la différencier d'un bourg ou de toute autre entité. A qui l'examine, elle se renouvelle sans cesse, toujours elle-même et jamais identique. Aussi, au cours des siècles, suscite-t-elle non pas un discours, mais des discours simultanés qui s'enchevêtrent, se recoupent, parfois se contredisent et qui, cependant, reflètent tous une part de ce qu'elle est et de ce qu'elle devient au rythme des transformations qui l'affectent"[10].

Peter Borsay este chiar mai tranşant, afirmând că „historians themselves often seem unclear as to what constituted a town", mai mult, unii istorici au contestat chiar existenţa unei realităţi urbane distincte, separate: „There is also doubt among some historian whether it is meaningful during the early modern period to distinguish between town and country, and therefore to isolate a specifically urban variable" [11] . Măcar datorită faptului că oamenii secolelor 17-18

---

[9] Oraşele evului mediu european sunt mai apropiate de satele epocii decât de oraşele contemporane în marea majoritate a aspectelor, la fel, oraşele şi satele din ţările dezvoltate au mai multe puncte comune între ele decât cu omoloagele lor din lumea a treia.

[10] În fond, oraşul se impune prin originalitatea sa; el are o specificitate ireductibilă; în secolul al 16-lea ca şi în zilele noastre, fiecare îl recunoaşte şi îl identifică fără probleme. Dar de cum se pune problema definirii lui, cum încercăm să-l delimităm cu precizie el se sustrage observatorului; el este întotdeauna mai mult decât definiţia la care vroiam să îl reducem, şi această definiţie la care l-am redus nu este capabilă nici măcar să-l diferenţieze cu precizie de un sat sau de orice altă entitate. De câte ori îl examinăm, el se reînnoieşte fără încetare, mereu el însuşi şi niciodată la fel. Astfel, de-a lungul secolelor, el suscită nu un discurs, ci discursuri simultane care se întrepătrund, se întretaie, uneori se contrazic, şi care, totuşi, reflectă toate o parte din ceea ce el este şi din ceea ce el devine în ritmul transformărilor care-l afectează., *** *Histoire de la France urbaine,* Seuil, Paris, 1981, vol. 3, (capitolul lui Hugues Neveux, La ville classique), p. 16.

[11] „istoricii înşişi sunt, de cele mai multe ori nesiguri cu privire la ce a constituit un oraş"; „Există dubii în rândurile unor istorici asupra utilităţii distincţiei între urban şi rural în perioada premodernă, ca şi asupra separării unei variabile urbane". Peter

deosebesc oraşele de sate *şi se comportă în consecinţă*, credem că asemenea opinii extreme nu sunt utile, dar ele dovedesc tocmai dificultatea de a deosebi ruralul de urban, de a da o definiţie acestuia din urmă. Chiar şi atunci când adoptă acelaşi criteriu pentru a defini oraşul, istoricii nu reuşesc să se pună de acord asupra modului său de aplicare (exemplul cel mai evident este cel al criteriului demografic, unde limita dintre urban şi rural a fost pusă la diferite niveluri între 200 şi 10 000 de locuitori).

Nu ne propunem să dezlegăm aici acest nod gordian al definirii oraşului. Ne propunem doar să vedem ce definiţii punctuale sunt aplicabile oraşelor din Principate în secolele 17-18, ţinând cont în special de sursele existente, căci ele sunt principala limitare, principala constrângere cu care se confruntă istoricul dorind să separe oraşele de sate în Ţările Române.

Există mai multe criterii pe care le putem utiliza pentru a separa localităţile în urbane şi rurale: demografic, administrativ, juridic, funcţional, economic, etc. Aceste criterii, care nu sunt întotdeauna contradictorii, sunt utilizate pentru necesităţile diverselor tipuri de analiză. Important este nu atât criteriul utilizat, cât nivelul acestuia: problema este unde anume trece limita între sat şi oraş, în cadrul criteriului ales.

În ceea ce priveşte Ţările Române, criteriul demografic este aproape inaplicabil, ţinând cont de parcimonia şi de caracterul nesigur al informaţiilor cantitative oferite de izvoarele vremii. Primele recensăminte utilizabile apar abia la sfârşitul perioadei studiate. Înainte de acest moment nu avem decât estimările aleatorii şi foarte puţin credibile oferite de călătorii străini, pe care nu ne putem baza[12].

De asemenea, distincţia juridică clară dintre sat şi oraş, valabilă în Occidentul medieval nu este aplicabilă în cazul nostru. În Ţările Române nu a existat un drept special al oraşelor, aplicabil numai lor[13],

Borsay, *The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820*, Longman, London & New York, 1990, p. 2.

[12] Vezi capitolul II.5.1. *Istoriografie şi călători străini*.

[13] Pentru un punct de vedere contrar vezi P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în „Interpretări româneşti”, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, p. 119-159. Trebuie precizat că studiul menţionat este centrat pe secolele 14 şi 15, concluziile sale nu sunt însă valabile şi pentru secolele 17-18. Foarte numeroasele

şi nici o independenţă sau o autonomie juridică a oraşului. El este supus autorităţii centrale şi în cursul secolului al 18-lea diverşi boieri şi mănăstiri primesc danie de la domni oraşe, pe care înţeleg să le trateze de aceeaşi manieră ca domeniile lor rurale [14].

Dacă un oraş reuşeşte să-şi conserve autonomia, precum Câmpulungul din Muntenia, aceasta este cucerită şi apărată cu mijloacele legale care erau accesibile oricărei comunităţi umane, fie ea urbană sau rurală. Primele legi care fac referire numai la oraş apar în secolul al 18-lea, dar ele nu consideră oraşul ca fiind juridic aparte, ci reglementează situaţii a căror complexitate nu o întâlnim decât la oraş [15].

Criteriul funcţional [16] nu poate fi utilizat din cauza numărului prea redus de informaţii. Ştim că un oraş sau altul a fost la un anumit moment sediu de episcopie sau reşedinţă a unei autorităţi locale (ispravnic, vornic al Ţării de Jos, etc.) dar nu avem suficiente informaţii pentru a-l aplica de o manieră coerentă şi consistentă tuturor oraşelor.

Evident, soluţia cea mai tentantă ar fi să considerăm ca oraş orice localitate menţionată ca atare în sursele de epocă, dar şi aici apar două

---

donaţii, constând în părţi de oraşe sau oraşe întregi, făcute de către domni boierilor sau mănăstirilor, lunga eclipsă a instituţiilor urbane şi refacerea lor de la zero de către domnie, eşecul încercărilor unor principi de a crea pentru oraşe un statut juridic asemănător cu cel al domeniului public actual, sunt tot atâtea argumente importante contra ideii existenţei de comune urbane în Ţările Române premoderne. Pentru o opinie contrară lui P. P. Panaitescu, vezi Valentin Al. Georgescu, *Le régime de la propriété dans les villes roumaines et leur organisation administrative aux XVIIe-XVIIIe siècles - Valachie et Moldavie*, în „Studia Balcanica”, III, „La ville balkanique XVe-XIXe siécle”, Sofia, 1970, p. 63-81; vezi şi nota următoare.

[14] D. Ciurea, *Oraşele şi târgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice”, Istorie, Anul VII, (1956), fasc. I, Academia R.P.R.; Constantin Şerban, *Noi contribuţii la istoria luptei târgoveţilor şi orăşenilor moldoveni împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii şi articole de istorie”, vol IV, Bucureşti, 1962, p. 3-21; N. Grigoraş, *Din raporturile târgurilor moldoveneşti cu mănăstirile în epoca fanariotă*, Iaşi, 1941.

[15] Pentru o tratare aproape exhaustivă a subiectului vezi: Valentin Al. Georgescu, *Legislaţia urbană a Ţării Româneşti (1765-1782),* în colecţia „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris”, X, Bucureşti, Editura Academiei, 1975.

[16] Criteriul funcţional utilizează analiza diverselor funcţii pe care le poate avea o localitate (administrativă, juridică, politică, religioasă etc.) pentru a stabili caracterul urban sau rural.

probleme. Prima ar fi inerţia surselor, „tradiţionalismul” diecilor, care sunt lenţi în a înregistra modificările de statut ale localităţilor (mai ales când avem de-a face cu oraşe care decad[17]), păstrând în uz termenii desemnând vechiul statut, mult după ce ei nu mai sunt de actualitate.

A doua problemă este legată de principalul termen utilizat în Principate pentru denumirea localităţilor urbane, şi anume cel de „târg”. În jurul acestui termen există încă o discuţie aprinsă privind statutul urban sau rural al localităţilor desemnate ca atare. La sfârşitul secolului al 19-lea şi în prima jumătate a secolului al 20-lea, în limbajul curent, acest cuvânt, având deja o conotaţie peiorativă, desemna mici oraşe de provincie, adormite şi prăfuite. Istoricii au utilizat termenul de târg – în sensul de la 1900 – şi pentru epoci mai vechi, şi aceasta cu atât mai uşor cu cât termenul de târg apare constant în textele de epocă. Astfel a fost creată (sau mai curând împrumutată din contemporaneitate) o ierarhie oraş – târg – sat, care a fost proiectată în trecut.

Termenul de târg mai are şi alte sensuri. El desemnează *pieţele temporare, periodice, care se ţin la marginea localităţilor urbane sau rurale*, şi care de obicei poartă acelaşi nume cu localitatea (excepţie fac localităţi de dimensiuni mai mari care ajung să aibă două asemenea locuri de târg). În secolele 14-18 numeroase sate au dobândit privilegiul de a „ţine târg”, iar adesea documentele de epocă nu sunt suficient de clare pentru a putea separa cele două omonime. Pentru a complica şi mai mult lucrurile, cel târziu începând cu secolul al 18-lea, termenul de târg a fost folosit şi pentru a desemna *centrul comercial al unui oraş*[18].

O clarificare importantă a acestei încurcate dar importante probleme o aduce Constantin C. Giurescu în cartea sa *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*[19]. Analizând modul în care sunt folosiţi în documente diverşii termeni care desemnează localităţile urbane („oraş”, „misto” şi „târg”), ajunge la concluzia că în epocă aceştia sunt sinonimi, descriind o singură realitate, şi că nu sunt utilizaţi pentru a diferenţia o ierarhie urbană sau diverse tipuri de localităţi cu grade diferite de urbanizare. Preferinţa pentru un termen sau altul este legată

---

[17] De exemplu, Târgul de Floci nu apare niciodată menţionat ca sat în documentele de epocă, deşi el decade până când dispare cu totul.

[18] Vezi capitolul V.2. *Mahalaua în sensul de zonă rezidenţială*.

[19] Constantin C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967.

de formaţia diacului care a redactat documentul. Pentru oraşele incipiente, aflate la începutul lor, nu se utilizează un termen anume, ci forma de diminutiv a termenilor care desemnează oraşul[20]. Documentul următor este grăitor şi susţine cele spuse de Constantin C. Giurescu: într-un act datând din 1632 cele mai importante localităţi din Moldova, Iaşi şi Suceava, sunt denumite „târg” [21], este doar un exemplu din multele care pot fi găsite. Astăzi, majoritatea specialiştilor au tendinţa să considere localităţile desemnate cu termenul de „târg” ca fiind oraşe[22].

Criteriul economic este cel mai utilizat în istoriografia română pentru a diferenţia fenomenul urban de cel de sat. Aplicarea lui a suscitat însă numeroase şi intense discuţii. La prima vedere, lucrurile sunt cât se poate de clare: o localitate trebuie considerată sat când locuitorii săi practică preponderent agricultura şi oraş când activităţile meşteşugăreşti şi comerciale sunt preponderente. Pentru numeroasele localităţi situate pe linia de demarcaţie între rural şi urban, sursele sunt prea sărace pentru a permite clasarea respectivelor aşezări într-una din cele două categorii (aşa cum s-a întâmplat şi în cazul criteriului demografic). Mai mult, ceea ce trebuie considerat ca agricultură, şi mai ales din ce moment putem vorbi despre o economie urbană, sunt subiecte care sunt departe de a fi fost clarificate în istoriografia română.

În concluzie, nu există un criteriu suficient de sigur pentru a separa satele de oraşe. Cel mai fiabil rămâne criteriul economic, dar el trebuie utilizat împreună cu alte criterii.

Poate că acest rezultat este datorat, într-o anume măsură, caracterului termenului de „oraş”, care conţine toate ambiguităţile proprii unui cuvânt din limbajul comun, acolo unde am fi avut nevoie de precizia unui termen ştiinţific. Transformarea sa într-un concept ştiinţific nu este numai reducţionistă, ci şi complicată de numeroasele definiţii posibile, ele însăşi consecinţă a istoriei acestui termen.

---

[20] *Ibidem*, p. 100.

[21] *DRH.*, A, Moldova, XXI, (1632-1633), 1971, p. 190.

[22] Cea mai recentă dezbatere a subiectului, permiţând observarea opiniei specialiştilor, datează deja de aproape două decenii: *Colocviul „Termenii: Târg / Oraş. Semnificaţie, evoluţie şi utilizare”*, (1993), în „Historia Urbana”, 1993, n. 1, t. 1, p. 83 - 109.

Opţiuni terminologice. Categoriile economiei urbane

Împărţirea economică utilizată de oamenii secolelor 17-18 (în Principate precum şi în restul Europei) operează cu trei categorii şi anume: agricultori (numiţi mai întotdeauna ţărani), meşteşugari şi negustori. Prima este considerată specifică lumii rurale, în timp ce următoarele două sunt în principal (dar nu exclusiv) prezente în oraşe. Una din principalele probleme ale acestei împărţiri este că lasă pe dinafară un număr destul de important de persoane: toţi cei ce au o funcţie administrativă, fie dregători ai puterii centrale sau notabilităţi locale, întregul cler, nobilimea, dar şi o mare parte a sărăcimii urbane. Ori cel puţin unele dintre aceste grupuri sociale, omise de categoriile economice de epocă, sunt importante pentru definirea statutului urban sau rural al unei localităţi, atât după criteriile contemporane cât şi după cele ale perioadei premoderne[23].

Astăzi economiştii utilizează o împărţire diferită a economiei, în trei sectoare, primar, secundar şi terţiar. Sectorul primar corespunde în linii mari agriculturii din împărţirea precedentă, căreia i se adaugă pescuitul şi producerea materiilor prime (minerit, exploatarea lemnului, extragerea pietrei şi a altor materiale de construcţie, etc. – în general meserii lăsate pe dinafară de categoriile de secol 18). Sectorul secundar – echivalentul în linii mari al meşteşugarilor şi manufacturilor – grupează activităţile de transformare a materiei prime, în timp ce sectorul terţiar (serviciile) este mult mai extins, pe lângă comerţ (negustorii secolului al 18-lea), incluzând practic tot ce nu ţine de primele două sectoare.

Aceste categorii create de economişti sânt cele pe care le-au folosit majoritatea celor ce au vrut să separe oraşul de sat prin prisma criteriului economic, fie ei economişti, geografi sau sociologi.

Istoricii, în special cei care se ocupă de epocile de dinaintea Revoluţiei Industriale, au adoptat mai greu această clasificare[24]. Spre

---

[23] Cazul cel mai evident este cel al profesiunilor care, în epocă, sunt încadrate sub denumirea vagă şi cuprinzătoare de notabilităţi, cea mai mare parte a acestora exercitând activităţi care ţin de sectorul terţiar.

[24] Şi în general au fost destul de reticenţi faţă de o ştiinţă economică percepută – nu întotdeauna corect – ca prea matematizată şi aplicabilă doar prezentului, sau cel mult civilizaţiei contemporane.

deosebire de studiile dedicate secolului al XX-lea care folosesc termenii de primar, secundar şi terţiar, istoriografia franceză utilizează, în studiile dedicate secolelor 17-18, împărţirea de epocă: agricultură, meşteşuguri, comerţ. Nu este o diferenţă doar de denumire, ci şi de conţinut: anumite ocupaţii (de exemplu bărbierii) sunt încadrate de unii istorici francezi ai oraşului modern în cadrul meseriilor meşteşugăreşti, în timp ce – aşa cum am spus – economiştii le încadrează în sectorul terţiar.

Istoriografia română[25] utilizează ambele tipuri de clasificări, atât cea de epocă (agricultură, meşteşuguri, comerţ) cât şi termenii de sector primar, secundar şi terţiar. Distincţia între cele două sisteme de clasificare este însă ignorată de istoricii români, ele sunt considerate a fi similare, identice; în consecinţă în puţinele lucrări care se ocupă de economia principatelor în secolele 17-18, nu se precizează niciodată care dintre cele două clasificări este în fapt folosită. Putem doar deduce clasificarea utilizată într-o lucrare anume, văzând în mod concret ce înglobează autorul respectiv în categoriile cu care operează (de exemplu Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban susţin că prezintă numai meşteşugurile în cartea lor, dar în fapt categoria utilizată este cea economică contemporană de sector secundar, căci meseriile considerate în epocă meşteşuguri dar care aparţin sectorului terţiar – conform împărţirii folosite de economişti – sunt excluse din lucrarea lor; în concluzie, ei utilizează categoriile actuale, pe care însă le prezintă sub denumirile de epocă ![26]).

Pentru problema noastră categoriile de epocă, care lasă pe dinafară o bună parte a persoanelor cu ocupaţii tipic urbane, sunt de evitat, căci ele sunt capabile să ofere doar o imagine parţială a raportului dintre rural şi urban privit prin prisma criteriului economic. În consecinţă am decis să folosim categoriile create de economişti, şi anume cele de sector primar, secundar şi terţiar; ele oferă în plus avantajul unei mult mai largi comparativităţi a rezultatelor. Această alegere ridică însă, la rândul ei, câteva probleme.

---

[25] Relativitatea consideraţiilor privitoare la istoriografia română este mult mai mare, datorită numărului redus de lucrări existente, ceea ce face ca un trend general să fie mai dificil de perceput şi influenţa unor cazuri particulare mult mai mare.

[26] Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Editura Academiei, Bucureşti, 1969.

În primul rând, atât în sursele de epocă cât şi în unele lucrări istoriografice, sunt folosite categoriile de epocă. Unele surse sunt suficient de clare pentru a putea reclasifica conform categoriilor alese de noi activităţile economice ale epocii. Alte surse însă, precum şi un număr apreciabil din lucrările de sinteză, nu permit o transpunere a categoriilor epocii în cele actuale. În cea mai mare parte a cazurilor este vorba de o corespondenţă imperfectă între meşteşuguri şi sectorul secundar, respectiv între negustori, comerţ şi sectorul terţiar. Pentru subiectul tezei noastre, în care avem nevoie să măsurăm ponderea cumulată a sectoarelor secundar şi terţiar comparativ cu sectorul primar, faptul că o meserie aparţine de ocupaţiile meşteşugăreşti sau de sectorul terţiar nu are practic importanţă. Din fericire, deosebirile între aria de acoperire a agriculturii şi cea a sectorului primar (referindu-ne doar la ocupaţiile prezente în oraşele de secol 17-18), sunt, cu excepţia pescuitului, nesemnificative. De aceea, ***din punctul de vedere al tezei noastre*** această problemă poate fi ignorată.

Problema statutului urban sau rural al principalelor localităţi din Principate în istoriografia română

Paginile următoare nu îşi propun să trateze întreaga istoriografia urbană românească, un asemenea demers ar fi mult prea amplu şi nu îşi are rostul aici. Ceea ce ne-a interesat au fost concepţiile istoricilor români despre urbanitate şi ruralitate, cum au înţeles ei să definească oraşul şi viaţa urbană.

Studiul lumii urbane nu a reprezentat un domeniu de interes pentru istoricii români. Până la primul război mondial istoriografia română a fost preocupată mai ales de problematica naţională, de „marea istorie” politică şi statală. Una din temele de predilecţie ale istoriografiei române a fost – şi rămâne încă – dezbaterea asupra modernităţii şi occidentalităţii românilor de-a lungul timpului, dezbatere ce a cuprins întreg mediul intelectual, politic şi jurnalistic al României în ultimul secol şi jumătate. În acest context intelectual a fost abordată de istoricii români problematica istoriei urbane. În scrierile istoricilor români, „urban” este sinonim cu modernitate şi occidentalizare, în timp ce „rural” reprezintă antonimul său, rămânerea în urmă, antimodernitatea, lipsa occidentalizării. Limitelor impuse de

climatul intelectual al epocii şi de discuţia privind modernitatea şi occidentalizarea din societatea românească, li s-au adăugat altele, generate de numărul foarte redus de surse privitoare la oraşele româneşti de secol 16-18.

Istoriografia română a ultimei jumătăţi de secol manifestă o înclinare redusă pentru elaborarea de modele teoretice (lucru explicabil în mare măsură dacă ne gândim că în perioada comunistă singura teorie publicabilă era cea marxist-leninistă). În cazul definirii oraşului, această situaţie a creat o problemă suplimentară. Lipsa unui model teoretic explicit al oraşului medieval şi premodern şi utilizarea unor modele implicite, cu care au operat istoricii, a făcut ca eventualele nepotriviri, incongruenţe sau chiar erori să nu fie sesizabile. Mai mult, în contextul penuriei de informaţie din perioada comunistă, nici modelul oraşului premodern din Europa Occidentală nu a fost reactualizat, istoricii români au continuat să utilizeze un model implicit de oraş ce avea la bază teoriile lui Pirenne, şi care nu ţinea cont de modificările majore operate în înţelegerea oraşului în Occident după al doilea război mondial şi mai ales începând cu anii '70. Contradicţia dintre acest model (care privilegiază marile metropole europene şi, în interiorul lor, elementele marelui comerţ internaţional, instituţiile urbane bazate pe privilegii regale şi fortificaţiile) şi oraşele din Ţările Române este mai mult decât evidentă şi ea a impus istoricilor români luarea unei poziţii.

Discuţia asupra oraşului s-a purtat în consecinţă în cadrul unei scheme cu două ipoteze care se exclud reciproc: A) principalele localităţi din Ţările Române sunt organizate după modelul occidental (care este considerat a fi cel al lui Pirenne) deci sunt oraşe, B) ele sunt puternic diferite de modelul occidental, şi deci nu pot fi considerate oraşe, cel mult „târguri" (în sensul în care este folosit acest termen în jur de 1900), adică aşezări având unele trăsături urbane dar care rămân în esenţă nişte sate.

Studiul lui P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române* [27], este cea mai cunoscută încercare de a demonstra prima ipoteză. Plecând de la definiţia formulată de Pirenne, Panaitescu încearcă să demonstreze că oraşele româneşti au avut caracteristicile esenţiale ale comunelor occidentale. Aplecându-se asupra organizării politico-sociale

---

[27] P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în „Interpretări româneşti", Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, p. 119–159.

şi economice a oraşului, Panaitescu nu s-a preocupat în studiul său de prezenţa agriculturii în oraşele româneşti, de aspectul urbanistic şi arhitectural al acestora, de utilizarea lemnului în construcţii, etc. Astfel, principalele argumente contra acordării unui statut urban localităţilor mai importante din Principate nu sunt deloc discutate.

Dar istoricii români au îmbrăţişat mai curând teza contrară, a lipsei oraşelor, şi lor li s-au adăugat şi geografii. Unul dintre cei mai importanţi geografi interbelici (şi totodată primul român care s-a dedicat geografiei urbane[28]), Victor Tufescu, afirma în 1932 că „Aşa dar, dacă, pe drept cuvânt s'a spus că până pela Unire, noi n-am avut oraşe, se constată că ele sunt încă în formaţie"[29]. Istoricii au fost mai prudenţi în a-şi exprima opiniile, mai mult, în perioada comunistă se impune, „pe linie de partid" modelul vechimii milenare a oraşelor, (vezi inflaţia de „dave" din epocă), ceea ce face ca istoricii să nu mai poată contesta în scris existenţa oraşelor în Ţările Române în secolele 17-18.

În schimb ei le contestă caracterul urban, şi asta încă dinainte de 1948. Nicolae Iorga, vorbind despre Oltenia, afirma că „o viaţă orăşenească *adevărată* [subliniat în original] n-a existat niciodată în Oltenia" [30]. Definitorii pentru calitatea de oraş erau în concepţia acestuia în primul rând importul de colonişti şi o dată cu ei de viaţă urbană din zonele mai dezvoltate ale Europei, privilegiile domneşti, fortificaţiile (sau măcar nişte limite clare ale oraşului)[31]. În sinteza sa, Vlad Georgescu afirmă că oraşele au un caracter semirural: „Locuitorii oraşului erau în majoritate meşteşugari şi negustori ocupaţi atât cu îndeletnicirile burgheze, cât şi cu agricultura, ocupaţie de care oraşul nu s-a despărţit niciodată în cursul evului mediu, ceea ce i-a dat, mai ales în Principate, un caracter semi-rural, des semnalat de relatările călătorilor străini"[32]. Este clar atât rolul agriculturii ca determinant al ruralităţii, cât şi rolul călătorilor străini în conturarea acestei imagini.

---

[28] Al. Ungureanu, *Oraşele din Moldova. Studiu de geografie economică*, Editura Academiei, Bucureşti, 1980, p. 11.

[29] Victor Tufescu, *Iaşii şi oraşele din nordul Moldovei. (Schiţa preliminară asupra aşezării şi dezvoltării lor)*, în „Arhivele Basarabiei" Chişinău, Anul IV, nr. 3, iulie-septembrie 1932, p. 233.

[30] Nicolae Iorga, *Oraşele oltene şi mai ales Craiova în pragul vremilor nouă (1760-1830)*, Craiova, Scrisul Românesc, f.a., p. 1, vezi şi p. 11

[31] *Ibidem*, p. 1-2.

[32] Vlad Georgescu, *Istoria românilor – de la origini până astăzi*, Bucureşti, 1989, p. 43-44.

Referinţele la agricultură sunt cel mai adesea invocate atunci când se atribuie un caracter rural sau semi-rural oraşului, chiar dacă agricultura nu este întotdeauna explicit menţionată. Adesea simpla posesie a unui bun agricol – cum ar fi viile sau livezile – este suficientă pentru a considera că „meşteşugarii şi negustorii sunt încă legaţi de agricultură”[33]. Uneori oraşele sunt definite ca având un caracter „semi-agrar”, iar agricultura este considerată a fi principala ocupaţie[34]. Şi Bogdan Murgescu consideră oraşele din Principate asemănătoare ca aspect cu satele şi având un caracter semi-agrar, dat de grădini, livezi şi vii[35]. În istoriografia română agricultura este considerată incompatibilă cu urbanitatea.

Prezenţa trăsăturilor rurale în oraşe este considerată un defect, chiar dacă cel mai adesea acest lucru nu este afirmat răspicat, ci lăsat să se subînţeleagă din text, cum este cazul în volumul colectiv *Istoria oraşului Iaşi*. Conform autorilor, edilii locali sunt incapabili să gestioneze creşterea oraşului[36] (cu excepţia unor măsuri privind alimentarea cu apă şi prevenirea epidemiilor[37]). Ei critică conducerea Iaşului premodern şi de secol 19 pentru că nu manifestă nici o iniţiativă în direcţia sistematizării[38], oraşul creşte de la sine şi înglobează mai multe sate din jur, ceea ce accentuează caracterul său rural. La aceasta se adaugă numărul mare de imigranţi veniţi direct de la ţară (şi nu din alte oraşe mai mici)[39]. Aspectul rural al clădirilor din oraş este explicat prin sărăcia locuitorilor, supuşi la numeroase biruri, numai boierii au locuinţe ceva mai înstărite, casele şi dughenele celorlalţi sunt mici şi sărăcăcioase, construite din materiale perisabile (lemn, lut, paie, şindrilă). Din nou călătorii străini sunt chemaţi „să depună mărturie”,

---

[33] *** *Meşteşugari şi negustori din trecutul Craiovei*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, pp. 12-13.

[34] Gh. Pungă, *Noi contribuţii privind istoria târgului Ştefăneşti (sec. XVIII – mijlocul sec. XIX)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, tom XVII, 1980, p. 327 şi 342.

[35] Bogdan Murgescu, *Istorie românească – istorie universală, (600-1800)*, ediţia a doua, Teora, Bucureşti, 1999, p. 38.

[36] Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon, (editori), *Istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 104.

[37] *Ibidem,* p. 429.

[38] Nu trebuie uitat că în anii ’80 ai secolului 20, când a apărut cartea, sistematizarea urbană era o „dogmă” oficială care nu putea fi criticată.

[39] *Ibidem,* p. 429.

deşi în câteva cazuri autorii decelează motivaţiile care stau în spatele afirmaţiilor călătorilor[40].

Foarte tranşant în afirmarea caracterului rural al Bucureştiului de secol 17-18, George Potra încearcă în fapt o delimitare, o separare a elementelor care dau capitalei muntene caracteristici urbane (numărul locuitorilor sau întinderea sa) de cele care-i impun un aspect rural: „Bucureştii, din punct de vedere al locuitorilor şi al suprafeţei pe care se întindea, era întradevăr un oraş, dar din punct de vedere urbanistic şi edilitar, nu era decât un sat mare, […]. Un „oraş" mare în care aspectul urban nu se putea observa, fiindcă nu exista"[41]. Aceleaşi consideraţii le întâlnim şi în lucrarea sa ulterioară „Bucureştii văzuţi de călători străini"[42]. Aspectul urban la care se raportează Potra, chiar dacă nu este explicit menţionat, este cel al oraşelor occidentale, luate şi de data aceasta ca punct de reper. Alţi istorici sunt mult mai generali în exprimări, afirmând doar că oraşele româneşti nu corespund modelului occidental, că sunt puţine şi „parazitare"[43].

Cartea lui Paul Cernovodeanu *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)* este semnificativă pentru modul în care o bună parte a istoricilor români au tratat problema oraşelor. Capitolul dedicat oraşelor este mai curând o colecţie de fragmente mai mult sau mai puţin ample, extrase din diverşi călători străini. Două lucruri surprind. În primul rând textele nu au fost analizate, comentate, interpretate, ele au fost chemate să „depună mărturie", ca şi cum erau depozitare ale unui adevăr incontestabil. În al doilea rând, dacă verificăm textele din care au fost extrase pasajele, observăm că selecţia făcută este una părtinitoare. Au fost evitate pasajele critice, cele în care oraşul românesc este prezentat în termeni peiorativi, fiind preferate paragrafele „pozitive", în care călătorul respectiv îşi manifestă aprecierea pentru cele văzute. Textele în care oraşele din Principate sunt caracterizate ca „sate mari", sau unde este

---

[40] *Ibidem*, p. 188-192.

[41] George Potra, *Din Bucureştii de ieri*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1990, vol. I. , p. 206.

[42] George Potra, *Bucureştii văzuţi de călători străini, (secolele XVI-XIX)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1992, p. 8.

[43] Andrei Pippidi, *Balcanii, exerciţiu de deconstrucţie*, în „Despre statui şi morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice", Bucureşti, Polirom, 2000, p. 67, şi *Politica externă a unui stat sud-est european*, în ibidem, p. 73.

afirmat caracterul lor rural nu sunt menţionate în cartea lui Cernovodeanu, deşi ele se regăsesc la marea majoritate a călătorilor străini menţionaţi de autor[44]. Dar pierderea cea mai importantă pentru cercetare este, în opinia mea, nu ignorarea unui detaliu (sau chiar a tuturor detaliilor referitoare la o problemă anume) ci refuzul de a încerca să înţelegem modul de gândire al călătorilor străini, criteriile cu care ei operează, analizând pentru aceasta atât mărturiile „pozitive" cât şi cele „negative". Fără a demonta mecanismele lor de gândire, fără a înţelege care sunt reperele cu care compară oraşele româneşti, cum îşi construiesc discursul şi pentru cine, este imposibil să utilizăm corect informaţiile din textele lor.

Din păcate exemplul de mai sus (aparţinând dealtfel unui istoric respectat) nu este singular, este destul de răspândit obiceiul de a face o selecţie alegând doar un spectru al discursului călătorilor străini (fie informaţiile „pozitive", valorizând oraşele româneşti, fie cele „negative", creând imaginea unui „oraş" rural).

Alături de istorici, arhitecţii, urbaniştii şi istoricii arhitecturii au fost preocupaţi de problematica urbană, în special de aspectul arhitectural şi urbanistic al oraşelor. Şi aici regăsim, poate chiar mai puternică, ideea că Principatele extracarpatice au fost un spaţiu lipsit de oraşe şi de viaţă urbană (reperul implicit fiind din nou marile oraşe din Europa Occidentală). Dana Harhoiu este o rară excepţie, deplângând „generalizarea acelei mentalităţi conform căreia la noi nu ar fi existat oraşe, şi că oraşele noastre au fost, de fapt, un fel de sate mai mari"[45]. Dar chiar şi ea, câteva pagini mai încolo, scrie că: „societatea secolelor XVI-XVII era esenţialmente rurală chiar şi în interiorul oraşului, unde grădinile şi grajdurile impuneau ritmul solar al economiei ţărăneşti", afirmaţie imediat nuanţată de comparaţia cu oraşul occidental al secolelor 17-18, şi el martor al aceloraşi fenomene[46]. Identificarea unor

---

[44] De exemplu, nu este menţionată argumentaţia lui Franco Sivori, care nu numai refuză să denumească Bucureştiul „citta", dar îşi şi explică opţiunea, îngăduindu-ne astfel să vedem criteriile şi mecanismele de gândire prin care călătorii străini judecă oraşele româneşti. În schimb preia alte paragrafe din acest călător, în care sunt descrise splendorile palatului princiar din Bucureşti, frumuseţea caselor, sau marele număr de prăvălii negustoreşti.

[45] Dana Harhoiu, *Bucureşti, un oraş între orient şi occident / Bucarest, un ville entre orient et occident*, Bucureşti, 1997, p. 17.

[46] Dana Harhoiu, *Bucureşti, un oraş între orient şi occident / Bucarest, un ville entre orient et occident*, Bucureşti, 1997, p. 31.

caracteristici rurale în Bucureşti a fost justificată şi de un alt tip de structură urbană, aparent discontinuu, rarefiat, consecinţă a absenţei fortificaţiilor (acest adevărat corset al oraşelor occidentale)[47].

O poziţie mai nuanţată are Grigore Ionescu. El insistă asupra modificărilor pe care le-a produs, începând cu secolul al XVI-lea, prezenţa tot mai numeroasă a caselor boiereşti în oraşe[48]. Fără a nega un caracter urban localităţilor îndeobşte considerate ca oraşe, el remarcă absenţa pieţelor publice încadrate de edificii monumentale. El consideră că: „în ceea ce priveşte înfăţişarea globală, caracterul lor funcţional şi estetic, oraşele româneşti din această perioadă s-au dezvoltat mai mult la voia întâmplării şi după alte forme decât cele caracteristice oraşului medieval occidental[49]. Nu credem că oraşele româneşti (şi nici o altă localitate) s-a putut dezvolta „la întâmplare”, ci că trebuie identificate şi înţelese acele „alte forme” care au ordonat oraşul românesc. Coerenţa lor nu trebuie căutată în simetrii planimetrice şi în compoziţii urbanistice care respectă regulile elaborate de arhitectura savantă a Occidentului ultimelor secole, ci în structurile sociale şi economice specifice care au generat tipul de urbanism din Principate. Celelalte argumente invocate de Grigore Ionescu (de genul „uliţele erau arareori drepte”) ne fac să ne gândim că termenul de comparaţie este fie oraşul contemporan, fie un model puternic idealizat al oraşului medieval şi premodern occidental, şi nu oraşul real al epocii.

Istoriografia română nu este singura care s-a confruntat cu o asemenea situaţie. Un caz foarte asemănător puteam găsi până acum câteva decenii în Suedia. Şi aici oraşele au fost considerate ca fiind „rurale”, doar nişte târguri insignifiante, sau chiar „thieves dens”. Oraşele suedeze au fost caracterizate drept un produs de import din zonele mai dezvoltate ale Europei, care nu putea să se dezvolte în societatea autarhică suedeză, prin urmare principalele localităţi ale regatului „possessed very few of the functions for which town were intended”[50]. Şi în Suedia prezenţa agriculturii în oraşe a fost motivul

---

[47] *Ibidem,* p. 34 şi următoarele.

[48] Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor,* Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 306.

[49] *Ibidem,* p. 306.

[50] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period,* în „Small towns in early

principal pentru a le refuza un statut urban, unii istorici suedezi mergând până la a afirma că oraşele din regat nu sunt decât nişte sate cu privilegii[51].

Mai aproape de noi, în Ungaria, se poate observa acelaşi fenomen. Decenii după Pirenne, istoriografia oraşului occidental s-a concentrat pe marile metropole, eventual pe unele oraşe mijlocii mai importante. În consecinţă, istoricii maghiari nu au avut la dispoziţie studii pe oraşele mici din Europa Occidentală, şi au trebuit să raporteze oraşul din regatul Ungariei la oraşele mijlocii şi mari din Occident[52]. Mai mult, imaginea generală a oraşului occidental, excluzând multă vreme oraşele mici, a dus la impresia eronată că în Occident fenomenul urban este reprezentat de aglomerări importante, de zeci de mii de locuitori, prin comparaţie, oraşul maghiar a apărut ca rămas în urmă comparativ cu Europa Apuseană. Vera Bácskai extinde aceste concluzii nu numai la istoriografia maghiară ci la cea est-europeană în general[53].

În concluzie, după această scurtă trecere prin istoriografia română, putem vedea că imaginea oraşului românesc (acceptată *implicit* de istoricii români) se îndepărtează în puncte esenţiale de modelul oraşului occidental. Oraşul românesc este văzut ca fiind diferit de acesta din punct de vedere arhitectural şi urbanistic, structurile sale fiind de factură rurală. Caracteristicile care marchează diferenţa faţă de modelul implicit de oraş cu care operează istoricii români sunt spaţiile urbane deschise, densitatea redusă de ocupare a terenului şi o structură urbană laxă, casele mici şi cel mai adesea de lemn, înconjurate de spaţii verzi substanţiale, străzile nepavate sau acoperite cu bârne, lipsa pieţelor publice marcate de clădiri monumentale sau a unei structuri urbanistice coerente[54]. ***Dar ruralitatea este justificată mai ales printr-un loc foarte important ocupat de agricultură în oraş, prin agricultură istoricii români înţelegând tot ce are legătură cu pământul, chiar şi simpla posesie a unei vii.***

---

modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 50-51 şi 73-74.

[51] *Ibidem*, p. 59.

[52] Vera Bácskai, *Small towns in eastern central Europe*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 77.

[53] *Ibidem*, p. 77.

[54] În sensul dat acestei expresii de arhitecţii secolului al 20-lea.

I. ORAŞUL ROMÂNESC VĂZUT DIN AFARĂ

1. Orizontul călătorilor străini

Secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea au cunoscut privirea grăbită sau stăruitoare, descrierea „exotică” făcută în grabă sau dimpotrivă, cunoaşterea temeinică şi atenta şi interesata cântărire a realităţilor locale, toate făcute de către cei pe care cu un nume generic şi convenţional, îi denumim „călătorii străini”.

Expresia însăşi, în utilizarea pe care i-o dă în mod curent istoriografia română, nu este corectă. Alături de călători propriu-zişi, sunt în mod curent introduşi în această categorie alţi străini care au lăsat diverse scrieri despre Principatele Române: secretarii principelui (în special italieni şi francezi), misionari catolici, doctori stabiliţi aici. Toţi aceştia au trăit mult mai mult timp în Ţările Române, unii au rămas aici până la moarte, alţii s-au amestecat în treburile statului şi în luptele politice intrând în strâns contact cu elita locală, alţii au practicat diverse meserii, pe scurt, au cunoscut mai bine lumea românească decât călătorul propriu-zis, care nu are decât un contact fugar, limitat în timp şi profunzime, cu realităţile locului. Trebuie să atenţionăm că această mult mai mare apropiere de subiectul textelor lor nu este însă şi o mai mare garanţie de veracitate[55].

Dar comasarea tuturor acestor foarte diverşi autori într-o singură categorie este justificată. Căci ceea ce contează în ultimă instanţă, este faptul că ei oferă o privire din exterior. Toţi aceştia vin dintr-un alt spaţiu cultural, dintr-un alt sistem de referinţă, şi aceasta le permite să vadă (uneori cu uimire) lucruri care în Principate sunt atât de banale încât oamenii locului nu se obosesc niciodată să le menţioneze. Observaţiile lor sunt aproape întotdeauna comparaţii (implicite sau

---

[55] Cel mai bun exemplu este fără îndoială Petru Parcevici, vicar apostolic pentru Moldova, care, pentru a-şi susţine interesele, în scrisorile şi rapoartele sale a reconstruit realitatea de o manieră aproape orwelliană.

explicite) cu modelul mental pe care ei îl aduc din spaţiul geografic şi cultural în care s-au format, şi aceasta oferă cercetătorului un alt tip de sursă ce are o coerenţă proprie în ceea ce priveşte metodologia cercetării şi permite o nouă perspectivă asupra subiectului. Termenul de „călători străini” redevine astfel corect chiar şi pentru cei ce nu au mai plecat niciodată din Ţările Române, dacă vom considera „călătoria” nu numai ca o deplasare în spaţiul fizic, ci şi ca o schimbare a civilizaţiei, culturii, obiceiurilor, etc.

Evident, în spatele acestui tip general de reacţie, de „privire asupra celuilalt”, se ascunde o mare varietate de personaje. În primul rând, călătorii nu provin toţi din aceeaşi civilizaţie, din aceleaşi spaţii culturale. În ceea ce priveşte subiectul cercetării noastre şi anume modelul urban la care ei fac referinţă, putem să-i grupăm în mai multe categorii. Prima ar fi cea a călătorilor proveniţi din spaţiul cultural al Europei Occidentale, grup destul de coerent în ceea ce priveşte modelul urban de referinţă la care este raportat oraşul românesc. Excepţie face un subgrup care se individualizează prin utilizarea criteriului prezenţei episcopiei (indiferent de rit) în recunoaşterea urbanităţii: italienii şi clericii catolici (ei înşişi italieni în cea mai mare parte sau măcar foarte legaţi de mediile italiene şi în special romane). Călătorii provenind din Occident constituie cea mai mare parte a autorilor care au lăsat descrieri de călătorie privitoare la Ţările Române şi în consecinţă ei formează majoritatea corpusului nostru. Lor trebuie să le adăugăm călătorii, mult mai reduşi numeric, provenind din alte arii geografico-culturale: în primul rând vizitatorii veniţi din spaţiul rus, apoi din lumea islamică (practic din Imperiul Otoman) şi nu în ultimul rând cei ce aparţin comunităţii creştine din Orientul Apropiat (numărul lor foarte redus este compensat de monumentala descriere a lui Paul de Alep, care justifică, ea singură, crearea unei categorii aparte).

Diferenţele între călătorii străini nu se limitează la cultura de provenienţă. Am menţionat deja timpul pe care îl petrec aici, care duce la grade foarte diferite de cunoaştere a Principatelor. Ei nu au aceleaşi interese, nu sunt atraşi de aceleaşi lucruri. Călători veniţi din acelaşi spaţiu cultural, cum sunt membrii soliilor poloneze la Poartă, au lăsat descrieri foarte diferite asupra a tot ceea ce au întâlnit în Moldova,

mergând de la ample şi detaliate relatări [56] până la simple notiţe de călătorie care nu menţionează decât distanţele parcurse şi numele localităţilor în care au înnoptat [57].

Este evident că, atunci când scrie, fiecare călător face propria sa selecţie între realităţile pe care le poate observa, fiind de asemenea influenţat de nivelul său cultural şi de formaţia sa. Dar şi alţi factori au un rol în a modela cele puse pe hârtie. Soliile poloneze în drum spre Istanbul reprezintă un caz tipic. Relatările de călătorie se modifică în funcţie de relaţiile politice dintre domnul Moldovei şi Polonia, dar şi de abilitatea politică a acestuia şi a solului polon; în funcţie de aceste date oraşe mizerabile, adăpostind o populaţie barbară, devin, în doar câţiva ani, înfloritoare şi pline de oameni aleşi şi mărfuri bogate. Atmosfera generală a călătoriei influenţează de o manieră decisivă modul în care este percepută ţara şi oamenii ei, şi deci şi ceea ce este transpus în scris [58].

Vedem deci că, chiar dacă un text poate fi circumscris unei tipologii clare (şi rapoartele ambasadorilor sau cele ale misionarilor catolici respectă o schemă destul de evidentă), nu putem neglija aspectele concrete, contextul, pentru a putea realmente înţelege informaţiile din text şi a le aprecia pertinenţa. În nici un caz „mărturiile” călătorilor străini nu pot fi considerate drept „realităţi indiscutabile”. Informaţiile selectate de aceştia pentru a fi incluse în textul lor sunt rezultatul unor alegeri, uneori deloc inocente şi dezinteresate. Ele depind la un prim nivel, mai profund, de caracterul personal al autorului de mediul cultural de origine, de educaţia şi

---

[56] Jurnalul anonim al ambasadei lui Jerzy Krasinski, (1636), *Călători străini despre Ţările Române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, (în continuare *Călători străini*), vol. V, p. 112.

[57] Jurnalul anonim al ambasadei lui Toma Alexandrovici (1766), *Călători străini*, vol. IX, p. 501.

[58] Una din cele mai clare mărturii în acest sens este cea a poetului polon Samuel Twardowski, care descrie - ca membru al suitei - solia ducelui polon Cristofor de Zabraz, în drum spre Poartă la 1622 (foarte curând după înfrângerea polonă de la Ţuţora, din 1620): „solul se îndreaptă spre curte, palatul de odinioară al voievodului Movilă, [protejatul Poloniei] astăzi o adevărată ruină pe dinafară. În sală zidurile sunt îmbrăcate în draperii urâte, şi în ganguri stau trabanţi îngrozitori la înfăţişare. Din aceste ganguri se urcă scări spre o sală luminată, unde muzicanţii domnului cântă o melodie nouă şi se aud sunete discordante” etc. în *Călători străini*, vol IV, p. 501.

poziţia sa socială. Un al doilea nivel, mai superficial dar nu mai puţin important, este constituit de condiţiile generale în care se desfăşoară călătoria, de raporturile dintre călător şi localnici, de greutăţile drumului, etc. Nu în ultimul rând distanţa în timp modifică, uneori radical, memoria umană, iar memoriile scrise după mai multă vreme sunt influenţate în diverse moduri de această îndepărtare. Fără a lua în calcul toate aceste elemente care modifică percepţia lucrurilor, nu ne putem aştepta să ajungem la concluzii viabile pe baza textelor lăsate de călătorii străini.

Informaţiile privitoare la oraşe nu sunt prea numeroase şi, în general, destul de superficiale. Călătorii străini menţionează cel mai adesea diferenţele, contrastele cu modelul urban ce se află în mintea, în bagajul cultural al cititorului presupus, şi nu fac un inventar echilibrat, ponderat, al diverselor aspecte ale lumii urbane. Scrierile lor nu sunt o „Encyclopédie raisonnée" a oraşului (sau a unui oraş), ci mai curând o colecţie de „lucruri extraordinare" găsite sau trăite în drumul lor.

Cum puteam să ne aşteptăm, cele două capitale, Bucureştiul şi Iaşiul sunt privilegiate: loc obligatoriu de trecere pentru numeroase categorii de călători, ele îşi taie partea leului, concentrând grosul descrierilor şi, din păcate, practic toate textele mai ample, mai detaliate; pentru toate celelalte localităţi (fie ele oraşe sau sate) informaţiile pe care le găsim în călătorii străini sunt mult mai sumare.

O altă problemă care apare parcurgând textele lăsate de călători, este cea a redundanţei: adesea, aceeaşi remarcă se repetă iar şi iar, la diferiţi călători, la diferite oraşe. Această repetitivitate a informaţiei are drept consecinţă reducerea drastică a numărului de informaţii noi, de informaţii utile ştiinţific. Pe de altă parte, chiar această redundanţă ne ajută să descoperim punctele comune, să relevăm o anumită "imagine tip" pe care călătorii străini şi-o formează despre oraşele de aici.

În descrierea oraşelor româneşti comparaţia cu satul revine adesea sub pana călătorilor străini, constituind punct comun aproape tuturor călătorilor proveniţi din Occident. Această comparaţie este aproape întotdeauna însoţită de un număr de caracteristici care definesc (în opinia călătorilor) oraşul românesc şi care sunt expresia criteriilor care, împreună, constituie imaginea urbanităţii occidentale.

2. Ruralitate şi falsă ruralitate în relatările călătorilor străini

Iniţial, ne propusesem să urmărim fiecare călător în parte şi să vedem cum se construieşte imaginea sa despre oraşele româneşti, care este concepţia sa despre urbanitate şi ruralitate. Pe măsură ce cercetarea noastră a avansat, două inconveniente ale acestui mod de analiză au ieşit în prim plan. În primul rând informaţiile sunt de obicei prea restrânse pentru a ne permite, cu foarte rare excepţii, să creionăm de o manieră satisfăcătoare părerea fiecărui călător despre ruralitate şi urbanitate. Aceste informaţii sunt însă suficiente pentru a crea „portrete de grup", pentru a înţelege care sunt concepţiile celor provenind din acelaşi mediu geografic şi cultural. Mult mai important însă, s-a dovedit a fi doilea inconvenient: cercetarea noastră nu are ca obiect călătorii străini, ci oraşul. În consecinţă am decis să structurăm cercetarea noastră nu în jurul călătorilor, ci în jurul criteriilor pe care aceştia le utilizează în judecarea oraşului şi a urbanităţii şi ruralităţii localităţilor din Principate. În paginile următoare vom urmări separat fiecare criteriu, sperând că astfel să putem scoate în evidenţă problematica propriu-zis urbană de o manieră mai clară şi mai convingătoare.

O altă problemă a fost ordinea de prezentare a criteriilor utilizate de călătorii străini. Iniţial, am considerat că cea mai potrivită metodă ar fi gruparea lor pe categorii. Un examen mai atent a relevat că această structurare este artificială, chiar falsificatoare. De exemplu, criteriul bisericilor şi cel al episcopiilor, la o primă privire, par a aparţine aceluiaşi grup de criterii. În fapt nu există nici o legătură între ele, primul (cel al bisericilor) este utilizat aproape numai de clerici (indiferent de rit), în timp ce cel de al doilea (cel al prezenţei episcopiei) este utilizat doar de italieni, indiferent dacă sunt clerici sau nu; în plus, modul în care sunt aplicate diferă: criteriul episcopiei este unul categoric, decisiv, în ochii celor care-l utilizează (fără episcopie nu poate exista oraş), în timp ce criteriul bisericilor este unul mult mai puţin tranşant: cât de multe, cât de măreţe, de bine zidite şi de frumoase trebuie să fie bisericile unei localităţi pentru ca aceasta să fie oraş ţine mult mai mult de aprecierea subiectivă a fiecărui călător. Toate acestea ne-au făcut să renunţăm la o clasificare tematică a criteriilor utilizate de călătorii străini.

O altă soluţie ar fi fost gruparea criteriilor în funcţie de emiţător: fie pe o bază geografică (italieni, germani, polonezi, etc.), fie pe baza apartenenţei la un anumit grup social (clerici, nobili, negustori, militari de carieră, etc.). Lăsând la o parte dificultăţile inerente construirii acestor categorii, trebuie spus că asemenea decupaje sunt inoperante în cazul nostru: există într-adevăr câteva criterii care aparţin unui grup bine conturat, dar majoritatea sunt împărtăşite de o mare parte a călătorilor străini şi sunt comune majorităţii acestor grupuri, indiferent cum încercăm să facem clasificările.

În final, am decis să le ordonăm după importanţa pe care le-o acordă călătorii străini şi după frecvenţa cu care apar în relatările acestora. Criteriile care au fost cel mai des menţionate şi au avut o greutate mai mare în conturarea unei imagini rurale sau urbane a localităţilor din Principate au fost tratate primele.

2.1 Criteriul zidului de incintă

Primul criteriu pe care îl luăm în discuţie – fiindcă el apare cel mai adesea în scrierile călătorilor străini – este cel al zidului de incintă. În Europa Occidentală zidul de incintă este un element fundamental al imaginii oraşului, al modului în care este definită urbanitatea, în evul mediu târziu ca şi în secolele 16-17. Putem deci înţelege surpriza unor călători veniţi din apus, descoperind localităţi destul de întinse dar care nu au nici o incintă, nici un zid, nimic nu marchează separaţia între oraş şi lumea exterioară.

Cuvintele lui von Weismantel, care descrie Iaşiul pe la 1711, sunt cât se poate de elocvente: „Şi poate oricine intra prin toate colţurile şi capetele, când şi pe unde vrea, căci nu au fost duse împrejur ziduri şi şanţuri, ca la toate celelalte oraşe”[59], iar descrierea sa nu este singulară. Despre Botoşani, pe care acelaşi Weismantel îl consideră, comparativ cu alte oraşe (Bârlad, Târgu Frumos, Cotnari), „mult mai mare şi mai bun” şi cu o numeroasă negustorime românească şi străină, ofiţerul german menţionează: “de altfel oraşul ca şi toate celelalte este deschis ca un sat”[60]. Este o caracteristică generală a oraşelor din Principate, şi chiar dacă martorul nostru, deşi elocvent, nu este cel mai credibil pe

[59] *Călători străini*, vol. VIII, p. 343.
[60] *Călători străini*, vol. VIII, p. 345.

care îl putem găsi[61], afirmaţiile sale sunt repetate într-o formă sau alta de un prea mare număr de călători străini pentru a putea fi puse la îndoială[62]. Alţi călători remarcă de asemenea lipsa porţilor oraşului[63]. Şi în Ţara Românească relatările surprind o situaţie similară[64].

Un număr restrâns de călători străini oferă şi o explicaţie pentru această stare de lucruri cu atât mai surprinzătoare cu cât în Principate secolul al 18-lea este unul de numeroase războaie şi ocupaţii militare şi nici secolul al 17-lea nu este foarte liniştit. Ieromonahul rus Ipolit Vişenski, ce vizitează Moldova şi Ţara Românească în 1707–1708 o afirmă cu claritate: „iar împrejurul lui [Iaşului - nn.] nu are nici o îngrăditură sau cetate ci e întocmai ca un sat; nu e voie să se ridice nici o întăritură; turcii opresc acest lucru"[65]. Probabil mai puţin informat asupra cauzelor lipsei de fortificaţii, dar cu avantajul experienţei sale militare, Charles de Joppecourt vorbind despre oraşele deschise ale Moldovei observă că „cine e stăpânul câmpiei poate după bunul său plac, să dispună de toată ţara"[66], expunând astfel cauza pentru care turcii au interzis fortificarea oraşelor sau construcţia de noi cetăţi în Principate. Fără fortificaţii, disproporţia de forţe dintre Ţările Române şi Imperiul Otoman asigura acestuia din urmă mijloacele militare ale unui control asupra domnilor.

Singurele oraşe fortificate din zonă sunt cele aflate pe frontieră şi ocupate direct de către turci, care le transformă în puternice fortificaţii şi baze militare utilizate pentru controlul acestor regiuni de frontieră ale imperiului. În aceste cazuri, evident, călătorii străini nu mai fac comparaţii cu satele, cel puţin din punctul de vedere al criteriului zidului de incintă.

Funcţia de protecţie şi apărare în oraşele româneşti este asigurată de mănăstiri, care sunt fortificate împotriva jafurilor sau răscoalelor mai curând decât pentru a rezista unei adevărate armate. Acest lucru nu este

---

[61] *Călători străini*, vol. VIII, p. 310-315.

[62] *Călători străini*, vol. IV, p. 383 ; vol. V, p. 75 ; p. 116 ; p. 232 ; p. 239 ; p. 281; etc.

[63] *Călători străini*, vol. VIII, p. 298 ; p. 357 ; etc.

[64] *Călători străini*, vol. IV, p.375 ; vol. V, p. 120 ; p. 216. vezi şi George Potra, *Bucureştii văzuţi de călători străini (secolele XVII-XIX)* Bucureşti, Editura Academiei Române, 1992, passim.

[65] *Călători străini*, vol. VIII, p. 245.

[66] *Călători străini*, vol. IV, p. 383.

remarcat de călătorii străini, cu excepţia notabilă a lui Evlia Celebi: „Oraşul este mare, dar nu are fortăreaţă. În schimb se găsesc patrusprezece mănăstiri mari, fiecare fiind asemenea unei cetăţi puternice […] toate aceste mănăstiri sunt asemenea unor cetăţi cu porţi de fier”[67]. Unii călători mai observă că palatul princiar încearcă printr-o palisadă să compenseze lipsa de fortificaţii a capitalelor[68].

După mijlocul secolului al 18-lea, lipsa zidurilor este tot mai rar remarcată de călătorii străini, ultima menţiune pe care am găsit-o fiind cea a lui Jean-Louis Carra în 1777[69]. Motivul este treptata dispariţie a fortificaţiilor din jurul oraşelor din lumea occidentală şi, cu un anume decalaj, din reprezentarea oraşului în mentalitatea apusenilor. În Anglia, după războiul civil de la mijlocul secolului al 17-lea, domneşte o pace internă pe care cele câteva izolate incursiuni ale susţinătorilor Stuarţilor nu reuşesc să o tulbure, iar dominaţia maritimă nu face decât să întărească sentimentul de siguranţă al orăşenilor, ce nu mai au motive să investească în costisitoare fortificaţii. Acelaşi lucru se întâmplă şi în Franţa: „A la fin du XVIIIe siècle, au plus tard au début du XIXe siècle, la plupart des villes françaises deviennent des villes ouvertes”[70].

Călătorii veniţi din Imperiul Otoman nu sunt frapaţi de lipsa zidurilor în jurul oraşelor. Imensa întindere şi puterea pe care Imperiul încă o are în perioada în discuţie fac ca numeroase oraşe situate în interior să nu aibă nevoie de fortificaţii; Istanbulul însuşi se mulţumeşte cu vechile ziduri bizantine, acum fără valoare militară şi utilizate mai mult din raţiuni poliţieneşti. Excepţia o constituie din nou Evlia Celebi, şi poate fi explicată prin cariera militară avută în tinereţe (chiar şi călătoria prin Principate o face tot acompaniind armatele otomane); pe de altă parte, lipsa zidurilor de incintă ale oraşelor nu îl face să le compare cu satele[71], în ochii săi absenţa fortificaţiilor nu este un semn de ruralitate şi deci nu avem de-a face cu o veritabilă excepţie.

---

[67] *Călători străini*, vol. VI, p. 715.

[68] *Călători străini*, vol. V, p. 75.

[69] *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 245.

[70] Line Teisseyre-Sallmann, *Urbanisme et société : l’exemple des Nîmes aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în „Annales, E.S.C.”, 5/1980, p. 965; vezi şi evoluţia concretă a oraşului Nîmes, unde în secolul al 17-lea orăşenii se opun oricărei construcţii care ar afecta zidurile, pentru ca în 1774 consiliul oraşului să voteze în unanimitate demolarea fortificaţiilor, *ibidem*, p. 979.

[71] *Călători străini*, vol. VI, p. 715.

Privind problema din punctul de vedere al raportului urban – rural, trebuie subliniat că lipsa fortificaţiilor, lipsa oricărei delimitări clare, a oricărei îngrădiri a spaţiului urban, a fost în epocă un factor important în formarea unei imagini „ruralizate” a oraşelor româneşti. Dar trebuie să socotim acest criteriu printre falsele semne de ruralitate, zidul fiind indispensabil unei forme particulare de oraş, caracteristică unui spaţiu geografic şi temporal dat. Faptul că majoritatea călătorilor străini provin exact din această arie explică persistenţa acestei imagini.

Astăzi nu mai putem utiliza acest criteriu pentru a separa oraşele de sate. Chiar în Europa Occidentală a secolelor 17-18, numeroase oraşe nu au ziduri, şi nu este vorba numai de Veneţia sau de Londra secolului al 18-lea, oraşe apărate de flotele lor, aceeaşi situaţie o întâlnim şi în Germania, principalul teatru de război al Europei premoderne: „The existence of fortifications cannot be taken as a characteristically urban feature, however, as a considerable number of villages also had walls, and at the same time, many small towns lacked them”[72]. Chiar într-o provincie de frontieră ca Dauphiné, unele dintre oraşe nu sunt fortificate în secolele 17-18 şi vechile lor incinte nu mai sunt întreţinute şi cad în ruină; în ultimele decenii ale Vechiului Regim un nou val de demolări ale fortificaţiilor reduc şi mai mult valoarea lor militară. Chiar la Grenoble în secolul al 18-lea fortificaţiile au o redusă valoare militară, fiind ocupate de case şi ateliere. La sfârşitul secolului ele nu rezistă nici măcar în faţa populaţiei foburgurilor (lucru ştiut şi în epocă, în 1738 se propune suprimarea fortificaţiilor „pour rendre le passage libre”, iar la 1783 propunerea de desfiinţare a lor vine chiar de la arhitectul oraşului)[73]. În Flandra, pe lângă cele 6 mari oraşe, la 1581 mai sunt 28 de oraşe fortificate şi 30 deschise[74], la fel peste Canal, în

---

[72] „Existenţa fortificaţiilor nu poate fi considerată un element urban caracteristic, căci un număr considerabil de sate au ziduri, în timp ce numeroase oraşe sunt lipsite de ele”, Holger T. Gräf, *Small towns in early modern Germany: the case of Hesse 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Éditions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 187.

[73] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l’écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 147-148.

[74] Peter Stabel, *Demography and hierarchy: the small towns and the urban network in sixteenth-century Flanders*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Éditions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 206.

Anglia, majoritatea micilor oraşe nu au nici ziduri de incintă şi nici porţi[75], şi exemplele pot continua. Mai trebuie adăugat că acest model mental al oraşului ca loc fortificat apare cu mult înainte de secolele 17-18 şi nu este aplicat numai Ţărilor Române sau Europei periferice, de exemplu în Flandra, Tourcoing, cu 1357 de focuri (circa 6500-7000 de locuitori) în 1549 şi o importantă activitate de postăvărie, dar fără fortificaţii, nu era denumit „ville”[76].

În concluzie, absenţa fortificaţiilor urbane este un fals criteriu, generat nu de realităţile secolelor 13-17, ci de mentalul colectiv al acelei epoci. El a fost preluat de istoriografia de secol 19 de la călătorii străini fără o analiză critică, şi a devenit un loc comun pe care nimeni nu l-a mai verificat. La nivelul actual al cunoştinţelor, lipsa zidurilor de incintă nu mai poate fi acceptată ca o dovadă a ruralităţii, valabilitatea acestui criteriu fiind infirmată atât de o lectură critică asupra călătorilor străini, cât şi de ce ştim astăzi despre oraşul occidental .

2.2 Criteriul distribuţiei spaţiale a construcţiilor

Un alt criteriu de separare a oraşului de sat ţine de urbanism, de dispunerea spaţială a construcţiilor, de raportul spaţiu construit / spaţiu liber, neconstruit (care există nu numai la nivelul întregii aşezări, ci şi la nivelul fiecărui ansamblu imobiliar în parte), de trama stradală. În Ţările Române toate acestea sunt foarte diferite de tipul de structură urbană care predomină în lumea occidentală, unde spaţiul este mult mai compact utilizat, unde deja în secolele al 17-lea şi al 18-lea se fac eforturi de regularizare a tramei stradale, etc. Gata să sesizeze diferenţele, să menţioneze tot ce li se pare surprinzător, călătorii străini descriu adesea această structură urbană atât de diferită de modelul mental al oraşului (chiar dacă nu atât de diferită de oraşul real, existent în Occidentul epocii).

---

[75] *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Éditions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 7.

[76] Bernard Delmaire, *Une ville artésienne et son terroir : Aire à la fin du XIIIe siècle*, în Alain Dierkens, Jean-Marie Duvosquel, „Villes et campagnes au Moyen Age : mélanges Georges Despy”, Liège, Éditions du Perron, 1991, p. 219.

Oraşul românesc nu este încorsetat între constrângătoarele fortificaţii prezente adesea în jurul oraşelor occidentale. Lipsa zidurilor implică lipsa unui teritoriu sigur, dar restrâns şi foarte greu de extins (construirea unei noi incinte de fortificaţii este o operaţiune majoră, dificilă pentru orice oraş şi imposibil de executat de un orăşean sau chiar de un grup de orăşeni pe cont propriu). În consecinţă spaţiul din interiorul zidurilor este foarte dorit, foarte căutat de orăşeni care toţi vor să-şi aibă casa, avutul şi mai ales viaţa la umbra protectoare a zidurilor. În consecinţă, oraşul românesc nu este obligat să se înalţe pe verticală, construind etaj peste etaj, nici să se înghesuie, clădind fiecare petec din valorosul spaţiu intra-muros. El se poate întinde, spaţiul este din belşug, ceea ce-i asigură şi ieftinătatea, grădina din jurul casei (pentru orăşeanul occidental un lux rezervat celor extrem de bogaţi) este aici prezentă chiar şi lângă bordeiele cele mai sărmane. Dezvoltarea pe orizontală este mai uşoară, mai ieftină şi mai simplă tehnologic decât cea pe verticală; poate chiar mai important, în economia casnică a Vechiului Regim în care totul se cară (apa, lemnele de foc, etc.), casa fără etaje este mult mai comodă, mai practică, mai adaptată nevoilor oamenilor epocii. Lipsiţi de constrângerile care-i obligă pe orăşenii din Occident să renunţe la toate aceste avantaje (deşi cei mai bogaţi şi le regăsesc şi acolo cu preţul unei reşedinţe secundare în regiunea rurală adiacentă oraşului) orăşenii din Principate nu au nici un motiv să importe un model care nu le aduce nici un avantaj, ci dimpotrivă, constrângeri. Faptul că fiecare casă are în jurul său spaţii neconstruite, curţi şi grădini (uneori destul de întinse) face oraşele din Principate să semene (din acest punct de vedere) mai mult cu ideile renascentiste despre oraşul grădină sau cu „garden-city” în vogă în lumea anglo-saxonă începând cu sfârşitul secolului al 19-lea, decât cu oraşele occidentale de secol 17-18.

Aceasta este imaginea ce-i revine în minte lui Anton Maria del Chiaro când îşi redactează capitolul despre capitala valahă: „Oraşul Bucureşti e de formă aproape rotundă, întinderea sa e desigur destul de mare; dar numărul locuitorilor nu răspunde la mărimea oraşului, deoarece casele sunt răsleţe şi depărtate una de alta, având fiecare casă

curtea ei cu bucătărie şi grajd, şi deosebit, grădina ei cu diferiţi pomi, ceea ce-i dă o înfăţişare veselă şi încântătoare” [77].

Evoluţia oraşelor în secolele 17-18 este destul de lentă (după standardele actuale) ceea ce face ca aspectul Bucureştiului să nu varieze foarte mult în această perioadă. Mai bine de jumătate de secol după del Chiaro, capitala arată la fel. Cărturarul italian Leonardo Panzini (ce a stat în Bucureşti ca profesor de italiană al fiilor lui Alexandru Ipsilanti, între 1776 şi 1778) nota: „El [Bucureştiul] este alcătuit într-un chip de care nu-şi poate face idee cineva. Afară de un cartier unde sunt adunaţi toţi negustorii şi care e clădit nemţeşte, tot restul are înfăţişare de sat; casele sunt răspândite ici şi colo, fiecare având grădiniţa ei” [78]. Trebuie precizat că referirea la cartierul construit „nemţeşte” este nouă, nu am mai întâlnit-o la călătorii străini care l-au precedat. Negustorul german Jenne, care vizitează oraşul câţiva ani mai târziu, în 1786, nu numai că nu menţionează existenţa unui asemenea cartier, dimpotrivă, subliniază absenţa unui cartier rezidenţial al aristocraţiei [79], remarcând totodată şi grădinile care înconjoară casele boierilor [80].

Aceleaşi descrieri s-au păstrat şi referitor la capitala Moldovei. Centrul comercial şi meşteşugăresc („târgul” cum îi spun localnicii în epocă) este singurul considerat ca urban. „Casele sunt clădite pe nişte dealuri şi risipite şi pe locuri netede, fără uliţe, fără nici o rânduială, şi de n-ar fi atâtea biserici şi mănăstiri, care cu totul trec bine de cincizeci, ar aduce mai curând a sat mare decât a oraş, din cauza lipsei sale de rânduială, măcar că numără peste şase sute de locuinţe. Şi poate oricine intra prin toate colţurile şi capetele, când şi pe unde vrea, căci nu au fost duse împrejur ziduri şi şanţuri ca la toate celelalte oraşe. În mijlocul oraşului sunt vreo două, trei uliţe adevărate, unde locuiesc negustorii, dar afară de acestea nu mai sunt altele, şi numai în aceste locuri recunoşti că

---

[77] Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivolutioni della Valachia, con la descrzione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitanti*, ediţie critică de Nicolae Iorga, Bucureşti, 1914, p. 25 ; pentru traducere vezi şi *Călători străini*, vol. VIII, p. 372.

[78] Paul Simionescu, Paul Cernovodeanu, *Cetatea de scaun a Bucureştilor*, Bucureşti, Editura Albatros, 1976, p. 63.

[79] „Casele boiereşti care sunt risipite pe ici şi colo”, Paul Simionescu, Paul Cernovodeanu, *Cetatea de scaun a Bucureştilor*, Bucureşti, Editura Albatros, 1976, p. 67.

[80] *Ibidem*, p. 67.

trebuie să fie un oraş”[81]. Nu puteam găsi mai clar exprimată ideea că oraşele româneşti de secol 17-18 sunt nişte mari sate.

În ceea ce priveşte cartierul negustoresc, documentele interne susţin imaginea călătorilor străini, mai mult, ele ne permit să discernem, alături de diferenţele de aspect exterior, deosebiri funcţionale între „târg” şi „mahala”[82]. Aceste documente ne vorbesc despre un cartier foarte des construit, cu prăvălii lipite una de alta, fără spaţii libere. Această structură este impusă de necesităţile negoţului, de dorinţa de a fi cât mai aproape de vad, de inima târgului. Pe de altă parte, pentru tipul de comerţ practicat atunci esenţială este deschiderea pe care o are dugheana la uliţă, şi de aici tendinţa de a construi latura aflată la stradă în întregime, rezervând eventualele spaţii libere (necesare pentru car şi cai sau boi, pentru marfă sau materiile prime ale meşteşugarilor, etc.) în spatele clădirii, departe de faţada de la uliţă, aducătoare de profit. Spre deosebire de ceea ce cred călătorii străini, acest spaţiu dens construit nu este o zonă rezidenţială, numărul dughenelor care au şi locuinţă lângă ele pare să fi fost redus, în schimb numeroşi negustori şi meşteşugari sunt atestaţi posedând, ca toţi ceilalţi orăşeni, case cu curte şi grădină în celelalte cartiere ale oraşului[83].

Este vizibilă schema mentală cu care operează călătorii străini: spaţiile dens construite, în care zidurile caselor sunt lipite unele de altele formând un front de stradă sunt considerate ca urbane, fie că se găsesc în oraşele occidentale sau în centrele comerciale din principalele oraşe româneşti, în timp ce o structură mai laxă, mai aerisită, incluzând şi grădini, este considerată ca rurală.

Situaţia este similară cu cea întâlnită în cazul primului criteriu discutat (zidul de incintă): oraşul românesc este diferit de cel occidental, în special de imaginea pe care oraşul o are în mentalul colectiv occidental, într-o asemenea măsură încât oraşul din Principate nu mai este recunoscut ca urban de către călătorii veniţi din apus. Încă o dată avem de-a face cu un clivaj între două spaţii

---

[81] *Călători străini*, vol. VII, p. 357.

[82] Vezi capitolul V.2. *Mahalaua în sensul de zonă rezidenţială.*

[83] Vezi şi Eugenia Greceanu, *Rapport entre la production artistique et le développement urbain dans les provinces historiques de la Roumanie aux XVIe - XVIIIe siècles. Art civil, art religieux,* în „Historia Urbana”, III, 1 – 2/1995, p. 58 – 59.

culturale diferite, care nu ajung să se înţeleagă, independent de reacţiile negative (von Weismantel) sau pozitive (del Chiaro), şi nu cu un adevărat caracter rural al oraşului.

Astăzi, aspectul localităţii nu mai este acceptat drept criteriu în definirea urbanului sau ruralului.

2.3 Aspectul clădirilor, tehnicile şi materialele de construcţie

Am decis să tratăm aceste două probleme împreună, nu numai pentru că a doua o condiţionează în mare măsură pe prima, ci şi pentru că, în ochii călătorilor străini, aceste două aspecte sunt percepute împreună.

În condiţiile în care cezura cu experienţa urbanistică a antichităţii este totală, în secolele 14-15, când mici localităţi încep să capete funcţii urbane, ele au apelat la singura sursă disponibilă: lumea rurală, care îi oferă soluţii nu numai perfect viabile, dar şi gata făcute, elaborate, perfecţionate şi verificate de-a lungul secolelor, scutind oraşul de efortul de a rezolva un important număr de probleme. Nu trebuie subestimat acest aspect al problemei, în lumea premodernă sau medievală, orice invenţie sau inovaţie cere un efort major şi implică un mare grad de incertitudine, eşecurile inventării unei noi tehnologii, unui nou material sunt cu foarte mult mai numeroase decât reuşitele, iar cantitatea de muncă şi de resurse necesare în acest proces îl transformă într-un demers riscant pentru mai toţi oamenii epocii. Transferul tehnologic nu este nici el o soluţie facilă, rata eşecurilor este şi aici mare, capacitatea de a învăţa şi aplica o tehnologie nouă (care să nu uităm, este transmisă doar empiric) redusă, existând mereu riscul ca ea să se dovedească nefuncţională sau doar neadaptată nevoilor recipientului.

Din această cauză, în Ţările Române sau în alte părţi, cvasi-majoritatea oamenilor lumii preindustriale au optat întotdeauna pentru soluţiile existente, probate, care cer mult mai puţin efort pentru a fi puse în practică şi mai ales oferă o siguranţă, o certitudine a reuşitei mult mai mare.

Materialul preferat pentru construcţie în satele Ţărilor Române a fost, până în secolul al 19-lea, lemnul, care se găsea din abundenţă şi

era mult mai ieftin ca piatra sau cărămida. Trebuie să avem în vedere că preţul transportului reprezintă o mare parte din costul acestor mărfuri grele şi voluminoase, şi că multe oraşe din Principate nu au, ca la Paris de exempl [84], cariere de piatră suficient de apropiate. Primele construcţii din materiale durabile sunt bisericile şi mănăstirile (uneori cu meşteri pietrari aduşi de peste hotare), apoi curţile domneşti şi boiereşti. Multiplicarea reşedinţelor boiereşti în oraşe, începând cu secolul al 17-lea [85], a avut o importanţă destul de mare în difuzarea tehnicilor de construcţie cu materiale durabile şi în modificarea practicilor şi modelelor. În secolul al 18-lea, documentele interne atestă că un număr tot mai mare de case şi prăvălii încep să fie construite din cărămidă şi chiar din piatră, (materiale destul de scumpe în epocă) schimbând treptat caracterul unor oraşe în care înainte de 1830 continuă să predomine lemnul.

Una din cele mai clare şi detaliate descrieri este cea a lui Niccolo Barsi, „Locuinţele oraşului, foarte puţine la număr, sunt toate din pământ, însă cea mai mare parte din ele sunt făcute din bârne îmbucate unele într-altele. Peste ele se aşterne lut amestecat cu pleavă, cu băligar de cal şi cu apă. După ce se usucă acest material se ia var şi se albesc aceste case ca şi cum ar fi nu din pământ ci din zid, datorită cărui fapt cine nu se pricepe, ia uşor drept piatră ceea ce de fapt nu e decât lut. Aceste case […] le acoperă de cele mai multe ori cu paie. Numai casele boierilor şi ale domnului sunt acoperite cu şindrilă. Toate sunt izolate una de alta şi fiecare din ele îşi are ograda sa cu grajduri pentru vite. Numai bisericile şi palatul domnului sunt de zid” [86].

Unii sunt şi mai tranşanţi în aprecieri: solul transilvănean Toma Borsos compară locuinţele din Târgovişte cu cocinile: „Este un oraş deschis, foarte mare; are foarte multe case, numai că sunt case de formă românească, urâte, cum erau în Ardeal, în vremurile bune, cocinile, dar locuiesc în ele mulţi negustor bogaţi [87]. Este exclusă aici o nemulţumire

---

[84] Parisul îşi extrage piatra necesară construcţiilor din propriul subsol, Bernard Rouleau, *Villages et faubourgs de l'ancien Paris. Histoire d'un espace urbain*. Paris, Seuil, 1985, p. 19.

[85] Anca Brătuleanu, *Curţi domneşti şi boiereşti în România. Valahia veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, Simetria, 1997, p. 10.

[86] *Călători străini*, vol. V, p. 75.

[87] *Călători străini*, vol. IV, p. 375.

de alt ordin, dimpotrivă Borsos descrie marea cinste cu care au fost trataţi de domn şi de boieri, de asemenea descrie admirativ atât aşezarea geografică a Târgoviştei cât şi viile din jur şi vinul care se face aici. Referirea la case este singura pe un ton negativ, este evident că el a fost neplăcut impresionat de aspectul lor. Şi nu este singurul: pentru Johan Wendel Bardili, Iaşiul anului 1709 se înfăţişează ca o aglomerare de colibe de ciobani[88].

Petru Bogdan Bakšić atinge o problemă importantă: „Când ne aflam noi la Târgovişte tocmai îşi clădeau casele; dar ce case? O mică împrejmuire de gard, de jur împrejur lipit pe dinafară şi pe dinăuntru cu lut frământat şi cu o portiţă, şi atâta tot; nu fac prea mare cheltuială cu construirea caselor”[89]. Cum vom vedea mai departe, la discuţia privitoare la palatul princiar, casa nu este privită ca un mod rentabil şi sigur de a-ţi plasa banii, şi asta din cauza necontenitelor războaie care au făcut ca tot ce nu poate fi uşor cărat să fie văzut ca o investiţie riscantă pe toate treptele societăţii.

Nu toţi călătorii percep la fel aceleaşi realităţi, şi unii dintre ei au o imagine mult mai pozitivă despre locuinţele din Principate. Pentru Johan Wendel Bardili, Câmpulung Moldovenesc nu diferă „cu nimic” de un sat[90], în schimb pastorul slovac Daniel Krmann, superintendent al bisericii evanghelice din Ungaria, care se întoarce prin Moldova din solia sa la Carol al XII-lea al Suediei, spune în 1709 despre casele din Câmpulung că sunt: „încheiate cu măiestrie din lemn de brad”[91], probabil faptul că provine dintr-o regiune unde lemnul este de asemenea utilizat pentru construcţie îl face să poată aprecia realizările meşterilor locali. Philippe le Mason du Pont, trecând prin Iaşi la 1685, consideră casele „bine clădite şi cu destulă trăinicie”[92], chiar şi Bardili după ce a fost găzduit în aceste case şi-a mai schimbat părerea: „Pe dinăuntru [oraşul Iaşi] este mult mai bun decât arată pe dinafară,

[88] „am privit oraşul din depărtare, care de aici se înfăţişa ca şi cum s-ar înşirui câteva rânduri de colibe de ciobani, acoperite cu scânduri”, *Călători străini*, vol. VIII, p. 278.

[89] *Călători străini*, vol. V, p. 217.

[90] *Călători străini*, vol. VIII, p. 280-281.

[91] Călători străini, vol. VIII, p. 260.

[92] *Călători străini*, vol. VII, p. 298.

deoarece poţi vedea şi multe case frumoase, care întrec cu mult pe cele turceşti. Acestea [cele din Iaşi] sunt curate pe dinăuntru"[93].

Foarte interesantă este observaţia călătorului englez Robert Bargrave, care se întoarce acasă după o şedere de 5 ani la Constantinopol şi ajungând la Galaţi după ce străbătuse Bulgaria şi Dobrogea menţionează în jurnalul său că „oraşul nu este mare dar clădirile sunt frumoase şi bune, cel puţin aşa ni se păreau, după locurile sălbatice de unde venisem de curând; sunt zidite şi acoperite cu şindrilă, pusă una peste alta şi armonios împodobite"[94]. Este un caz singular de călător străin care este conştient de măsura în care impresia pe care şi-o face despre un lucru sau altul este influenţată de condiţiile concrete ale voiajului.

Unii dintre călătorii străini asociază prezenţa lemnului cu ruralitatea şi a pietrei şi cărămizii cu urbanitatea, în consecinţă văd în numeroasele case construite din lemn un semn de ruralitate. Ţările Române fac parte din Europa lemnului[95], acel spaţiu care acoperă zonele centrale, nordice şi estice ale continentului. În aceste regiuni lemnul a fost utilizat în construcţii, de la oraşele scandinave sau ruse care sunt complet din lemn, până la cele germane în care lemnul, piatra, paianta şi cărămida îşi dispută supremaţia. Dacă luăm ca reper oraşul european al epocii, vedem că lemnul nu lipseşte nici în cele mai mari oraşe (Paris, Londra) şi că nu este nicidecum limitat la regiunile rurale. În consecinţă, nu mai putem astăzi accepta prezenţa sau absenţa lemnului ca un indiciu de ruralitate.

Aspectul caselor este un alt criteriu folosit, conştient sau nu, de călătorii străini. Ceea ce văd ei în Principate nu se potriveşte cu imaginea lor despre un oraş. În secolele 17-18, opulenţa, strălucirea, splendoarea, magnificenţa au rolul lor: afirmă ranguri şi poziţii sociale, sunt instrumente esenţiale în stabilirea ierarhiei, între indivizi, confrerii, bresle, comunităţi locale sau chiar state. Ori modestia, sărăcia chiar a locuinţelor din Principate îi face inevitabili pe călători să le plaseze pe acelaşi nivel cu satele. Nu este vorba numai de prezenţa caselor celor

[93] *Călători străini*, vol. VIII, p. 279.

[94] *Călători străini*, vol. V, p. 486.

[95] Acest lucru nu a fost cu totul ignorat în epocă, asocierea pe care o face Pierre Chevalier este destul de elocventă: „Toutes les maisons de ce Pays (Moldavie) sont de bois, de mesme qu'en Moscovie et en Pologne", Pierre Chevalier, « *Histoire de guerre des cossaques contre la Pologne* », Paris Librairie A. Frank, 1859.

săraci – nelipsite în nici un oraş din lume – ceea ce-i frapează pe călători este adesea modestia, aspectul sărăcăcios al locuinţelor elitelor (fie ei negustori de frunte sau boieri stabiliţi în oraşe).

O explicaţie se impune, cu atât mai mult cu cât această stare de lucruri este în contradicţie cu bogăţia, uneori chiar opulenţa afişată cu ostentaţie de elitele locale şi remarcată deseori de aceiaşi călători ce deplâng aspectul caselor. Războaiele şi ocupaţiile străine ce se succed periodic, mai ales începând cu sfârşitul secolului al 17-lea şi până la mijlocul secolului al 19-lea au drept consecinţă crearea unui climat de nesiguranţă. Distrugerile frecvente ale oraşelor[96], jafurile şi rechiziţiile, încartiruirile forţate, sunt tot atâtea motive pentru care nu merită să investeşti într-o proprietate.

Casa este considerată ca o investiţie riscantă, un zapis din primii ani ai secolului al 19-lea o spune foarte apăsat: „ne-am chibzuit în tot chipul şi am socotit că casele fiind acaret [supus] primejdiei, ferească dumnezeu de vreun pericolon de foc, şi atunci să pricinuiască pagubă mai mare la toţi. De aceea spre mai bună siguranţia şi folosul tuturor, am hotărât cu toţi fraţii [să vindem], faţă fiind şi alte obraze streine şi cinstite care să vor iscăli mai jos martori."[97]. Vedem aici foarte clar exprimată neîncrederea în rentabilitatea investiţiei imobiliare, nesiguranţa care planează asupra „acareturilor".

Investiţii semnificative în imobiliar, în secolele 17-18, nu se justifică decât pentru elita boierească şi pentru domni, dar chiar şi aici climatul de nesiguranţă al epocii marchează puternic spiritele, lucru observat şi de Carra în cartea sa: „Ce qu'il y a de singulier chez ces despotes de Moldavie & de Valachie, c'est que toutes leurs richesses, argent, bijoux, hardes et ameublement sont toujours dans des malles ou coffres de voyages, comme s'ils devaient partir à chaque instant; & dans le fait, il n'ont pas tort, car ils ont sans cesse à craindre d'être déposés par force ou enlevés ou assassinés; & par cette précaution leur famille peut au moins sauver leurs effets les plus précieux"[98].

---

[96] Care sunt remarcate în numeroase rânduri de călători, *Călători străini*, vol. VII, p. 207, 295, 303, 350, 375, 384, 388-389, 414, 431-432, etc.

[97] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594–1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, p. 725.

[98] „Ceea ce este specific acestor despoţi ai Moldovei şi Ţării Româneşti, este că toate bogăţiile lor, argintărie, bijuterii, veşminte şi mobilier, sunt mereu în cufere, ca şi

Lemnul este prezent masiv în toate oraşele Europei de la nord de Alpi şi Pirinei, chiar şi în capitale. Prezenţa sa nu poate fi folosită drept criteriu de separaţie între sate şi oraşe. Nici aspectul clădirilor nu mai este azi acceptat drept criteriu ştiinţific de diferenţiere a urbanului de rural.

2.4 Criteriul bisericilor

Biserica este un monument reprezentativ pentru comunităţile săteşti sau orăşeneşti din Evul Mediu sau din perioada premodernă. Călătorii străini nu se opresc de obicei asupra lor, decât pentru a face observaţii foarte generale (cel mai adesea remarcă multitudinea de biserici din oraşele Ţărilor Române)[99]. O singură categorie de călători face excepţie: membrii clerului, indiferent de rit, naţionalitate sau spaţiu geografico-cultural de provenienţă. Aceştia acordă o atenţie deosebită bisericilor, atât celor aparţinând propriului rit, cât şi celor ortodoxe.

Cele mai numeroase descrieri au fost lăsate de clericii catolici, în special de cei trimişi în misiune în Ţara Românească şi Moldova în secolul al 17-lea. Dispunem de un număr destul de mare de rapoarte redactate pentru informarea administraţiei pontificale, privind în special situaţia comunităţilor catolice dar conţinând adesea informaţii şi despre „schismaticii” între care aceştia trăiesc. Unele dintre ele conţin veritabile inventare care ne permit să ne facem o idee de numărul bisericilor catolice dar şi ortodoxe existente în oraşele timpului[100].

Primul lucru ce sare în ochi în aceste rapoarte sunt marile diferenţe între biserici: de la mici lăcaşuri de cult, de lemn, învelite cu paie, până la impozante biserici de piatră, cu zidurile acoperite de fresce. Dar piatra nu o regăsim numai în oraşe, aşa cum lemnul şi paiele nu sunt prezente doar în lumea rurală[101]. Nici confesional nu se poate

---

cum ar trebui să plece în fiecare clipă, şi în fapt, nu se înşeală, căci ei se tem neîncetat să nu fie detronaţi cu forţa sau răpiţi sau asasinaţi; şi prin această precauţie familia lor poate salva măcar bunurile cele mai preţioase.” Jean-Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l’état actuel de ces deux Provinces*, Jassy, 1777, p. 205–206.

[99] *Călători străini*, vol. VII, p. 357.

[100] Probabil cel mai amplu şi detaliat raport îi aparţine lui Petru Bogdan Bakšić, *Călători străini*, vol. V, p. 198–270.

[101] *Călători străini*, vol. V, p. 435–438; vol. VII, p. 104–107, p. 137–143; etc.

face o separaţie, avem construcţii de toate tipurile atât între bisericile ortodoxe cât şi între cele catolice. Singura deosebire majoră pe care ne-o relevă acest tip de surse este starea de decădere în care se găsesc majoritatea edificiilor de cult catolic [102], ca urmare a trecerii la ortodoxie a numeroşi credincioşi catolici rămaşi prea multă vreme fără preot de ritul lor [103].

Materialele de construcţie utilizate, dimensiunile, decoraţia unei biserici depind de puterea economică a ctitorilor ei, fie aceştia o comunitate (orăşenească sau sătească) sau un nobil. O comunitate urbană nu este în mod obligatoriu mai bogată decât una sătească, deoarece în oraş bisericile sunt, cel mai adesea construite de şi pentru locuitorii unei mahalale, care poate fi mică şi săracă. Pe de altă parte, boierii ctitoresc şi biserici săteşti, (cel mai adesea acolo unde-şi au curţile) şi acestea sunt mai întotdeauna de zid, cu acoperiş de ţiglă sau chiar plumb, etc., făcute să corespundă mai curând rangului boierului decât puterii economice sau poziţiei sociale a sătenilor. Astfel, putem găsi şi în sate biserici care echivalează, adesea chiar întrec ctitoriile făcute în oraşe de negustori bogaţi, uneori chiar de bresle, şi nu în ultimul rând de boieri, care ctitoresc şi în mediul urban, mai ales în secolul al 18-lea (când tot mai mulţi îşi fac reşedinţe în capitale sau, pentru boierii mai mici, în oraşele din teritoriu). Pentru a complica şi mai mult lucrurile, domnia, cu resursele ei mult mai vaste, ctitoreşte, nu numai în capitale, biserici impozante.

Ţinând cont de cele spuse mai sus, înţelegem de ce nu putem utiliza astăzi acest criteriu, chiar dacă numărul şi strălucirea bisericilor îi impresionează adesea pe călătorii străini, fiind un element important în schema mentală pe baza căreia ei acordă statutul de oraş (fie că acest proces este conştient sau nu). Deoarece caracterul bisericii este condiţionat, în foarte multe cazuri, de aspecte care fie nu au legătură cu urbanitatea sau ruralitatea (ctitoriile princiare şi mai ales boiereşti), fie nu diferă de la oraş la sat (bogăţia comunităţii săteşti sau a mahalalei), considerăm că acest criteriu nu poate servi la o diferenţiere a oraşelor de sate.

---

[102] *Călători străini*, vol. VII, p. 336–340; vol. IX, p. 299–300, p. 302–303, p. 449.

[103] *Călători străini*, vol. VII, p. 79, p. 99; vol. IX, p. 294–295.

2.5 Criteriul palatului princiar

Palatul principelui nu este numai cea mai importantă construcţie din oraş, ci şi punctul său central, în jurul căruia se organizează oraşul [104]. El este, sau ar trebui să fie, modelul după care se inspiră reşedinţele boiereşti. Mult mai important pentru subiectul nostru, în modelul urban occidental la care călătorii străini se raportează, palatul domnesc este construcţia de referinţă, cea care, prin aspectul său, influenţează în cea mai mare măsură nu numai imaginea pe care aceştia şi-o fac despre monarhul respectiv, ci şi despre oraş.

Călătorii străini au lăsat descrieri foarte diferite ale reşedinţelor domneşti din capitalele Principatelor. Unele sunt extrem de sumbre, ca aceea a lui Samuel Twardowski [105], sau foarte tranşante, ca aceea a lui Petru Bogdan Bakšić: „Domnii n-au palate; se zice că sultanul nu le dă voie să construiască nimic la curtea lor” [106]. Alături de ei, întâlnim şi călători – nu dintre cei mai modeşti – care sunt plăcut impresionaţi de ceea ce văd: „Ne-am dus apoi la palat, unde cele două săli de jos sunt foarte frumoase, cu zidurile şi cu tavanul încrustate cu porţelan. Sus, două săli cu ferestre mari, făcute în aşa fel ca să aibă vedere frumoasă în toate părţile. Zidurile şi tavanul sunt pictate foarte meşteşugit cu flori mici, executate cu gingăşie pe un fond de aur chinezesc” [107]. Autorul rândurilor de mai sus (scrise în 1686) este Iacob Sobieski, fiul cel mare al celebrului rege polonez, deci cineva mai mult decât obişnuit cu luxul unor curţi mult mai impresionante decât ce putea găsi la Iaşi. Uneori această imagine contradictorie este cuprinsă într-o singură propoziţie: „Am fost foarte miraţi să vedem într-o clădire atât de veche mai multe apartamente de o mare frumuseţe” [108] îşi manifestă uimirea Philippe Le Mason Du Pont la 1686.

---

[104] Pentru o altă opinie vezi: Dana Harhoiu, *Bucureşti, un oraş între orient şi occident*, Bucureşti, 1997.

[105] El este membru într-o solie ce trece prin Moldova într-un moment de puternică tensiune în relaţiile polono-turce şi nu este bine primită de domnul filo-otoman; evident aceste tensiuni se reflectă în descrierea pe care o face reşedinţei „duşmanului”. *Călători străini*, vol. IV, p. 501.

[106] *Călători străini*, vol. V, p. 206.

[107] *Călători străini*, vol. VII, p. 425.

[108] *Călători străini*, vol. VII, p. 298.

Aceste impresii extrem de contradictorii necesită o explicaţie. O cauză ce poate fi identificată este instabilitatea politico-militară foarte marcată, importantă şi în secolul al 17-lea, dar care devine extremă în secolul al 18-lea, şi unii dintre călătorii străini au remarcat-o şi ei: „Palatul domnesc este dărăpănat din cauza vechimii şi a deselor schimbări de domni” [109]. Principii încearcă să-şi menţină reşedinţa la un nivel acceptabil [110], dar domniile scurte şi războaiele dese fac misiunea lor adesea imposibilă: „Le palais où réside aujourd’hui le prince est un vieux château qui a servi d’écurie & d’infirmerie aux Russes pendant la guerre. Ce Prince a fait seulement reblanchir les murs & coller du papier blanc aux fenêtres brisées. Les appartements en sont vastes & il n’y a aucun meuble que dans la chambre à coucher de son Altesse” [111].

Domnii, odată instalaţi mai temeinic pe tron (dar nu toţi apucă acest moment) încearcă să redea splendoare reşedinţei, după cum notează în 1636 un călător: „Castelul era înainte vreme destul de sărăcăcios, dar domnul de acum [Vasile Lupu] pentru a avea o locuinţă comodă l-a restaurat foarte bine” [112], în 1641 Petru Bogdan Bakšić remarcă palatul nou al aceluiaşi principe [113].

O descriere destul de rară îi datorăm lui Edmund Chishull, care a fost găzduit, împreună cu toată suita superiorului său, lord Paget, în reşedinţa personală a lui Constantin Brâncoveanu: „Este o casă frumoasă şi aleasă, clădită din piatră şi acoperită după obiceiul acestui loc cu un fel de ţigle de lemn, şi fiind rânduit pe dinăuntru după moda

---

[109] Este vorba de palatul principelui muntean Leon Tomşa (1629 – 1632), *Călători străini*, vol. V, p. 64.

[110] Palatul văzut la Târgovişte de către suedezul Clas Brorsson Ralamb nu are geam în ferestre şi damasc pe pereţi decât în sala de audienţe, în rest ferestrele sunt astupate cu hârtie iar pereţii sunt goi. Este evident că domnul (Constantin Şerban 1654 – 1658) nu are suficienţi bani pentru a reface tot palatul şi atunci a optat să decoreze măcar o sală pentru nevoile protocolului princiar. *Călători străini*, vol. V, p. 610.

[111] „Palatul în care stă acum principele este un vechi castel care a servit de grajd şi infirmerie ruşilor în timpul războiului. Domnul s-a mulţumit să văruiască pereţii şi să astupe ferestrele sparte cu hârtie albă. Apartamentele sunt mari şi nu există nici un fel de mobilă, decât în camera de culcare a Alteţei sale.” Jean-Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l’état actuel de ces deux Provinces*, Jassy, 1777, p. 205 – 206.

[112] Este vorba despre autorul anonim al jurnalului oficial al soliei poloneze la Poartă conduse de Jerzy Krasinski, *Călători străini*, vol. V, p. 116.

[113] *Călători străini*, vol. V, p. 232.

creştină, poate fi socotit măreţ în comparaţie cu clădirile barbare ale turcilor din vecinătate. Din faţă se deschide asupra unei grădini mari şi aripa dreaptă dă într-alta ceva mai mică; amândouă sunt frumoase şi oferă după cum vrei umbră şi frunziş verde"[114].

Trebuie subliniat că, în ochii călătorilor străini, palatul domnului nu este niciodată asociat cu ruralitatea, cu satul, nici chiar atunci când, din raţiuni politice, este descris cu toată reaua-voinţă posibilă în cele mai sumbre tonuri. Dimpotrivă, prin simpla sa prezenţă, palatul îi face pe călători să desemneze cu termenul de oraş ceea ce cu câteva rânduri înainte denumiseră sat. Este evident rolul politic al palatului, de centru al puterii, cel care determină această optică, deoarece ea funcţionează indiferent de aspectul arhitectural sau starea clădirii respective.

Astăzi, spre deosebire de oamenii perioadei premoderne, nu mai putem considera palatul princiar ca un indicator de urbanitate (este suficient să ne gândim la reşedinţele princiare construite în afara oraşelor de suveranii secolului al 18-lea, după modelul palatului de la Versailles). Pe de altă parte, textele călătorilor străini, în această privinţă, nu indică în nici un fel o percepţie rurală a capitalelor celor două Principate.

2.6 Modul de pavare al străzilor

Un alt aspect care i-a surprins pe călătorii străini şi care a fost utilizat de istoricii români pentru a „demonstra" caracterul rural al oraşelor româneşti a fost modul în care erau pavate străzile. Ca şi pentru case, materialul utilizat este lemnul, aceleaşi constrângeri – raritatea şi mai ales preţul – făcând neatractivă utilizarea pietrei.

Străzile principale sunt acoperite de bârne, puse transversal (de-a latul străzii) şi susţinute de alte bârne dispuse de-a lungul străzii, de-o parte şi de alta a ei, formând un fel de tălpi pe care să se sprijine bârnele transversale. Acest pavaj seamănă cu un pod fără picioare, aşezat direct pe pământ, de unde şi denumirea de „poduri" dată străzilor astfel pavate. În secolul al 18-lea podurile sunt deja frecvente în Iaşi şi Bucureşti, în capitala munteană erau podite principalele căi de acces în

[114] *Călători străini*, vol. VIII, p. 196.

oraş precum şi străzile din jurul curţii domneşti şi din „târg”, din centrul comercial al oraşului.

Pavajul de piatră îşi face apariţia abia în anii ’20 ai secolului al 19-lea, când nu numai modelul occidental începe să pătrundă în Principate, dar mai ales, ca urmare a creşterii demografice şi a extinderii terenurilor agricole, lemnul devine mai rar şi mai scump. Dar poditul nu dispare imediat, bârnele de pe străzile principale, ce sunt pavate cu piatră, fiind folosite la poditul unor străzi secundare. Bineînţeles, chiar şi în capitale, în secolele 17-18 găsim numeroase străzi, în special la periferie, care nu sunt deloc pavate.

Mai mulţi călători străini au descris acest sistem de pavare în relatările lor [115]. Dar să-i dăm cuvântul lui Petru Bogdan Bakšić: „Acest oraş [Bucureştiul] are toate pieţele şi străzile podite cu un fel de poduri de lemn, pentru că fiind în câmpie, în timp de ploaie se face mult noroiu, şi caii şi căruţele şi oamenii merg prin pieţe şi pe străzi, pe asemenea poduri” [116]. Bineînţeles că la 1640 Bucureştiul nu are toate străzile podite (şi, după ştiinţa noastră, nici o piaţă), probabil Bakšić a circulat mai mult prin zonele centrale (în jurul Curţii şi în zona comercială), de unde şi impresia sa. Pe de altă parte explicaţia pe care o dă Bakšić pentru poditul străzilor (situarea în câmpie şi noroiul) sunt valabile pentru orice fel de pavaj, inclusiv de piatră, şi nu lămuresc cauzele care au dus la alegerea lemnului.

Chiar mai puţin înţelege aceste cauze englezul Edmund Chishull, în trecere prin Bucureşti în 1702 : „Străzile parcă ar fi un pod neîntrerupt fiind podite de la o margine la cealaltă cu dulapi masivi, lungi de zece yarzi şi largi de tot atâtea degete, şi această lucrare, oricât ar părea de costisitoare a fost dusă mai departe printre toate clădirile oraşului, pe o lungime de câteva mile, socotindu-le împreună” [117]. Este evident că, nefamiliar cu starea de fapt din Muntenia, judecă situaţia după referinţele sale din Anglia, probabil ţara europeană în care lemnul este cel mai scump, fiind deja în epocă adus de departe (ţărmurile Balticii şi chiar America). El a fost puternic impresionat de cheltuiala făcută, de costul acestui sistem de pavare, dimensiunile bârnelor sunt date în text pentru a fi clar cititorului englez că Bucureştiul este pavat

---

[115] *Călători străini*, vol. V, p. 596; vol. VII, 372, etc.
[116] *Călători străini*, vol. V, p. 216.
[117] *Călători străini*, vol. VIII, p. 199.

cu lemn de prima calitate, care în ţara lui ar fi fost utilizat pentru corăbii sau construcţii importante. Vedem cum, prin raportarea la o grilă valabilă pentru alt spaţiu geografic, raporturile valorice (preţurile lemnului şi cărămizii în cazul nostru) sunt inversate.

Şi la Iaşi „podurile” sunt remarcate de călătorii străini. Conrad Iacob Hiltebrandt menţionează, la 1657, că o parte a străzilor Iaşului erau acoperite cu bârne de lemn: „În diferite părţi ale oraşului străzile au pod de bulumaci în loc de pardoseală de piatră”[118]. Aceeaşi situaţie o regăsim după mai bine de un secol descrisă de Sulzer[119].

Restul străzilor lasă amintiri mult mai proaste: „Străzile, pe care noroiul le face aproape de nerecunoscut iarna, sunt atât de pline de praf vara, încât nu se mai vede chiar nimic”[120], scrie La Croix în memoriile sale şi nu este singurul.

Ca şi în cazul palatului princiar, sistemul de pavaj (menţionat de o mare parte a călătorilor străini) nu este niciodată asociat cu ruralitatea, cu satul, indiferent de modul în care este descris. Poditul străzilor nu este desemnat explicit ca o trăsătură urbană, căci ceva ce este de la sine înţeles nu mai trebuie menţionat; elementele urbane din oraş nu constituie o surpriză, nu au nimic interesant, care să merite povestit, dimpotrivă, ele sunt subînţelese. Nu faptul că străzile sunt acoperite îi interesează în fond pe călători, ci utilizarea lemnului în locul pietrei pe care ei o ştiu de acasă.

În consecinţă, nu putem fi de acord cu ideea des exprimată în istoriografia română, că utilizarea lemnului la pavarea străzilor este o caracteristică rurală. Necesitatea de a pava străzile este, în toată Europa preindustrială, implicit urbană, satele nu au o circulaţie a oamenilor, animalelor şi vehiculelor care să justifice o asemenea investiţie de muncă şi bani.

2.7 Criteriul prezenţei episcopiei

Acest criteriu este folosit doar de călătorii originari din Italia sau care fac parte din clerul catolic. Trebuie remarcat că nu îl întâlnim la călătorii polonezi sau francezi, chiar dacă şi ei sunt, practic fără

---

[118] *Călători străini*, vol. V, p. 596; vezi şi vol. VII, p. 260.

[119] Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV - XVIII)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1973, p 210.

[120] *Călători străini*, vol. VII, p. 260.

excepţie, catolici. În Italia mai mult decât în orice altă parte a lumii catolice, suprapunerea între episcopie şi oraş este totală. Aici nu se poate concepe un oraş fără episcop, adică fără un şef spiritual.

Pentru istoricii români e bine ştiut că, în lumea ortodoxă, episcopul nu este vârful ecleziastic al unui oraş, ci al unei regiuni întregi, care are numeroase oraşe aflate toate sub ascultarea episcopului respectiv, dar majoritatea călătorilor în discuţie ignoră acest lucru.

În consecinţă, unor oraşe importante chiar în ochii călătorilor străini li se refuză acest titlul deoarece nu au episcopie. Poate cazul cel mai clar în care putem observa acest tip de raţionament este Franco Sivori, care spune despre Bucureşti că: „nu-i dau numele de oraş (citta), deoarece nu are episcopie” [121], cu toate că, la momentul la care se referă descrierea lui principele rezida aici. Dar raţionamentul funcţionează şi în sens invers: Petru Bogdan Bakšić, arhiepiscopul de Sofia, vorbind despre Huşi, îl denumeşte: „oraş neîmprejmuit cu ziduri, mai degrabă târg decât oraş, dar îl numesc oraş [„citta” în text] fiind aici reşedinţa unui episcop schismatic” [122], aceeaşi observaţie o face şi în ceea ce priveşte Bacăul [123]. Exemplele ar putea continua, dar credem că cele prezentate sunt suficiente pentru a înţelege mecanismul de gândire al călătorilor proveniţi din lumea italiană.

Vedem în acest caz cum realităţilor româneşti, foarte diferite din acest punct de vedere de cele din Italia, li se aplică un criteriu valabil în alt spaţiu cultural, care influenţează de o manieră decisivă percepţia asupra realităţilor din Principate.

Evident, azi nu putem accepta acest criteriu ca definitoriu pentru statutul urban sau rural al unei localităţi, cu atât mai mult în lumea ortodoxă, cu o altă structură organizatorică a bisericii.

2.8 Criteriul economic

Nu numai monumentele, imaginea arhitecturală şi urbanistică, contează în definirea unui oraş. Călătorii străini acordă, chiar dacă nu o fac în mod conştient, statute diferite aceleiaşi localităţi, în funcţie de aspectul pe care îl descriu la momentul respectiv: fie vorbesc de

[121] *Călători străini*, vol. III, p. 9.
[122] *Călători străini*, vol. V, 228-229.
[123] *Călători străini*, vol. V, 245.

înfăţişarea arhitectural-urbanistică a oraşului, şi atunci ei oferă imaginea unor orăşele ponosite şi rurale – când nu contestă de-a dreptul caracterul urban al localităţii în discuţie – fie vorbesc de activitatea comercială, şi aici întotdeauna avem de-a face cu descrieri admirative, care subliniază luxul şi abundenţa mărfurilor vândute în oraşele româneşti, ca şi amploarea (internaţională) a acestui comerţ.

În general, oraşele româneşti apar călătorilor ca fiind pline de negustori şi de prăvălii, cu o viaţă comercială foarte animată. În 1656, Evlia Celebi susţinea că la Iaşi sunt 2060 dughene [124], cifră evident exagerată, ca de altfel mai toate indicaţiile cifrice ale călătorilor străini.

Mai mulţi călători menţionează numeroşii negustori străini, dovadă a unui comerţ internaţional, adică o clară caracteristică urbană: „Toate drumurile şi pieţele oraşului erau pline de mărfuri scumpe pe care le expuseseră spre vânzare negustori italieni, greci, români, turci şi sârbi. Era atâta desime de norod încât se părea că tot poporul din Ţara Românească se adunase în locul acela” [125], spune Paul Strassburg, aflându-se în trecere prin Bucureşti în 1632.

Aspectul pe care îl descriu influenţează modul în care un călător priveşte unul şi acelaşi oraş. Foarte relevantă în această privinţă este mărturia lăsată de călugărul italian Niccolo Barsi, care trece pe la Iaşi cândva în deceniul al patrulea al secolului al 17-lea, şi care, vorbind de cetatea de scaun a Moldovei, spune mai întâi: „oraş foarte mare şi negustoresc”, iar numai câteva pagini mai încolo: „locuinţele oraşului, foarte puţine la număr, [sublinierea noastră] sunt toate din pământ, însă cea mai mare parte din ele sunt făcute din bârne îmbucate unele în altele” [126]. Cele două fragmente demonstrează foarte clar în ce măsură se schimbă imaginea asupra unui oraş în funcţie de unghiul de moment, de aspectul sub care e privit; sunt influenţate până şi lucruri aparent concrete, cum ar fi dimensiunea unui oraş.

Din punct de vedere al criteriului economic, avem o unanimitate categorică: bazându-se pe aspectele economice, nici un călător străin n-a contestat caracterul urban al localităţilor din Principate, dimpotrivă relatările lor descriu o viaţă economică tipic urbană. Nici istoricii români nu au invocat mărturiile călătorilor

---

[124] *Călători străini*, vol. VI, p. 483.
[125] *Călători străini*, vol. V, p. 64.
[126] *Călători străini*, vol. V, p. 74-75.

străini atunci când au vrut să conteste caracterul urban al economiei principalelor localităţi din Ţările Române.

2.9 Criteriul vechimii

Vechimea unei localităţi, originea sa antică dacă este cazul, sunt factori importanţi care pot, uneori ei singuri, să-i facă pe călătorii străini să considere o localitate oraş. Începuturile oraşelor româneşti nu sunt nici azi foarte bine cunoscute şi adesea fac obiectul unor polemici între istorici. În epocă, au circulat multe legende despre înfiinţarea unuia sau altuia dintre oraşele Principatelor, şi călătorii străini le-au preluat în relatările lor, atunci când nu au inventat altele cu totul noi, menite să confere localităţii descrise origini impresionante.

Evlia Celebi, vorbind despre Iaşi, transformă legenda locală, atribuind capitalei moldave o origine mult mai veche. El face din legendarul fondator omonim al Iaşiului un venerabil călugăr care ar fi fost contemporan cu Iisus şi Mahomed, iar oraşul s-ar fi creat în jurul mănăstirii fondate la mormântul său [127]. Versiunea lui Celebi este singulară, mai mult ca sigur o înfrumuseţare personală a legendei curente a fondării Iaşiului. Trebuie remarcată antichizarea puternică a originilor capitalei, ce lipseşte de exemplu din varianta, mult mai apropiată de tradiţia locală, oferită în 1644 de Bandini [128].

Fiul ambasadorului polonez Jan Carol Mniszec, care în drum spre Istanbul trece împreună cu tatăl său prin Moldova la 1755, atribuie o origine antică Galaţiul menţionat în opinia sa de Ptolemeu şi Strabon [129]. Niccolo Barsi explică la 1634 numele oraşului Roman prin fondarea sa de către romani [130]. Nu tuturor oraşelor li se atribuie o origine antică. Petru Bogdan Bakšić, vorbind de Huşi atribuie fondarea sa unor husiţi refugiaţi în Moldova (oraşul este de altfel sensibil mai vechi) [131].

---

[127] *Călători străini*, vol. VI, p. 473-474.
[128] *Călători străini*, vol. V, p. 327.
[129] *Călători străini*, vol. IX, p. 372.
[130] *Călători străini*, vol. V, p. 75.
[131] *Călători străini*, vol. V, p. 229.

Johann Wendel Bardilli, după ce ezită să identifice Benderul (Tighina) cu anticul Tyras [132], ne oferă o explicaţie inventată a numelui şi originii acestei aşezări, punând-o în mod convenabil în gura unui localnic: „în vechime această localitate n-a fost un oraş închis: dar după ce polonii vecini şi mai ales cazacii au prădat cumplit oraşul cât şi ţinutul întreg, şi sultanul s-a întors iarăşi biruitor din războiul cu polonii şi a trecut prin această localitate, a poruncit să fie întărit şi i-a dat drepturi de oraş şi încheind a spus: *Bender*, adică tu trebuie să fii oraş" [133]. Regăsim aici elementele fundamentale ale schemei de înfiinţare a unui oraş aşa cum apare ea în mentalitatea occidentală a epocii: acordarea de privilegii şi construirea de ziduri, consfinţite de voinţa monarhului.

Jean-Louis Carra găseşte că Iaşiul nu este „fort ancienne, & rien n'atteste l'antiquité ni la fondation de cette ville" [134], chiar dacă are altă părere decât ceilalţi călători ce vorbesc despre capitala Moldovei, nici el nu pune la îndoială valabilitatea criteriului.

Cu excepţia lui Carra, toţi ceilalţi călători care îşi pun problema vechimii localităţilor atribuie oraşelor româneşti origini nobile şi foarte îndepărtate în timp, adesea exagerate în comparaţie nu numai cu realitatea, ci şi cu legendele locale. Totuşi trebuie să remarcăm că menţionarea unor origini legendare pentru aşezările din Principate este foarte rară. Putem avansa două explicaţii: fie nu cunosc legendele locale, fie consideră că localităţile văzute nu sunt demne de genealogii ilustre. Credem că a doua opinie este cea corectă, căci am văzut cazuri în care legendele locale sunt cunoscute (şi nu credem că ele erau ignorate de călători precum Del Chiaro sau Jean-Louis Carra, care au trăit mai mulţi ani în Ţările Române), mai ales, pentru imaginaţia unei bune părţi a călătorilor străini, necunoaşterea legendelor locale nu este un impediment sau o frână [135].

Utilizarea vechimii, antichităţii unei aşezări (şi a prestigiului aferent) pentru a separa satele de oraşe este o practică curentă în discursul literar şi geografic de secol 16-18. Chiar lăsând deoparte

---

[132] Care este de fapt actuala Cetatea Albă, mai în aval pe Nistru.

[133] *Călători străini*, vol. VIII, p. 266.

[134] Jean-Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, Jassy, 1777, p. 12.

[135] De exemplu Evlia Celebi sau von Weismantel.

numeroasele erori şi fantezii ale călătorilor străini, aprecierile lor nu mai pot fi folosite deoarece criteriul în sine nu mai este astăzi acceptabil.

2.10 Criteriul dimensiunii oraşelor

Dimensiunea unei localităţi a fost întotdeauna un criteriu important în definirea statutului ei (urban sau rural). Ceea ce s-a schimbat în timp a fost mărimea minimă necesară şi mai ales modul în care a fost definită dimensiunea (întinderea aşezării fiind treptat înlocuită cu populaţia ca element definitoriu al dimensiunii oraşului) [136].

Suprafaţa localităţii este cea care pune probleme călătorilor străini, obişnuiţi cu oraşele occidentale, unde, în majoritatea cazurilor, limitele sunt clar trasate, marcate fizic prin ziduri şi deci vizibile şi uşor identificabile. Nimic din toate acestea în Ţările Române, unde oraşele se întind liber, fără constrângeri, iar limita este mai curând o vastă zonă periferică cu o densitate redusă de locuire. În plus, nici densitatea nu corespunde cu cea a oraşelor din Europa dens populată, iar călătorii, obişnuiţi să aproximeze populaţia unui oraş prin suprafaţa sa sunt adesea înşelaţi de aparenţe. În general călătorii străini utilizează aprecieri vagi de genul oraş „mare” [137], „mic” [138], întins, etc., uneori adăugând un „foarte” lângă aceste adjective. Începând cu secolul al 17-lea începem să avem estimări ale numărului de case din oraşe (mai ales din capitale) sau ale circumferinţei oraşului, iar din a doua jumătate a secolului al 18-lea unii dintre ei menţionează şi numărul locuitorilor. Cum am demonstrat în capitolul privitor la demografie, cifrele lor sunt extrem de nesigure, fie că este vorba de numărul de case sau de cel al locuitorilor, şi nu ne putem baza pe ele [139]. Aici vrem doar să remarcăm că, pentru călători, nu pare să existe o relaţie strictă între dimensiunea demografică a unei localităţi şi statutul său urban. Poate cel mai bun exemplu este oferit de Ruggiero Giuseppe Boscovich, unul din savanţii

---

[136] Vezi capitolul II.2. *Structura demografică a reţelei urbane europene – limitele urbanului şi ale categoriilor sale*.

[137] *Călători străini*, vol. V, p. 74.

[138] *Călători străini*, vol. IX, p. 487.

[139] Pentru o discuţie detaliată a gradului de fiabilitate al cifrelor furnizate de călătorii străini cu privire la populaţia oraşelor româneşti vezi capitolul II.5.1. *Istoriografie şi călători străini*.

renumiţi în secolul al 18-lea[140], aflat în trecere prin Moldova în 1762. Pentru el Cernăuţiul estimat la 200 de case este un oraş, e drept mic, dar a cărui urbanitate nu e pusă la îndoială; în schimb Botoşaniul, văzut cu două zile înainte, deşi de două ori mai mare, nu pare să aibă un statut urban la fel de clar: „Botoşani este un fel de oraş cu 400 de case şi 5 biserici. Acolo se află un mare număr de dughene”[141]. Explicaţia trebuie căutată în Occident, unde, la mijlocul secolului al 18-lea, criteriul populaţiei nu este încă determinant pentru statutul urban sau rural al unei localităţi, nici măcar în cercurile ştiinţifice.

Putem deci concluziona că pentru călătorii ce străbat Principatele în secolele 17-18, dimensiunea oraşului se traduce mai ales prin întindere, eventual prin numărul de case (care a început să fie echivalat cu populaţia abia de demografii şi istoricii secolului al 20-lea). Numărul locuitorilor apare foarte târziu. Chiar şi în forma dimensiunii fizice, mărimea unei localităţi este un criteriu secundar, subordonat altora (aspectul clădirilor, tehnicile şi materialele de construcţie, prezenţa episcopiei, etc.)

3. Imaginar şi realitate în reprezentările oraşului românesc din secolul al 17-lea şi al 18-lea

Diversele elemente de ruralitate pe care călătorii străini le remarcă în scrierile lor lipsesc din gravurile timpului, care înfăţişează oraşe în multe privinţe asemănătoare cu reprezentările oraşelor occidentale. Zidurile de incintă sunt aproape nelipsite, aspectul clădirilor nu are nimic de-a face cu ce ar fi putut cineva vedea în epocă în oraşele româneşti şi sugerează că avem de-a face cu construcţii de cărămidă sau piatră, nu în ultimul rând, clădirile sunt înghesuite una într-alta, precum în oraşele occidentale. Este exact opusul descrierilor lăsate de călătorii străini care străbat Principatele în aceste două veacuri. În plus, mai trebuie menţionate şi alte elemente ce nu îşi au

---

[140] Ruggiero Giuseppe Boscovich (1711–1787), Succesiv profesor de matematică şi filosofie la Colegiul Iezuit din Roma, la Universitatea din Pavia şi la Şcoala Palatinală din Milano, apoi director al opticei Marinei de Război franceze. Autor a 71 de lucrări din care 14 de matematică, 15 de astronomie, 28 de fizică, dar şi pe subiecte de istorie antică, etc.

[141] *Călători străini*, vol. IX, p. 485 şi 487.

locul în oraşele româneşti: palmierii, cămilele, semilunile din vârful clădirilor, îmbrăcămintea orientală a personajelor care colorează avanscena unora dintre reprezentări.

1. Cea mai veche gravură cunoscută a Bucureştiului (realizată de Jacobus Harrewijn, Anvers, 1688), G. I. Ionnescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Bucureşti, Socec, 1899, p. 597. Oraşul apare masiv, dens construit, înconjurat de fortificaţii, toate acestea reprezintă elemente definitorii ale oraşului în mentalitatea occidentalilor epocii. Alături sunt plasate elementele ce permit localizarea geografică celor care nu ştiu să citească: palmierul, turbanul purtat de personajele din prim plan, semilunile aflate în vârful turnurilor (acolo unde ne aşteptam să găsim crucile). Toate aceste elemente lipsesc din oraşul românesc de epocă; a fost uşor deci pentru cercetători să catalogheze aceste gravuri ca fiind fanteziste. De fapt, ele reprezintă o dublare a textului, o repetare în termeni vizuali a discursului.

Toate aceste elemente i-au făcut pe istorici să considere că avem de-a face cu reprezentări fanteziste, care nu au nici o legătură cu realitatea oraşelor româneşti. De exemplu Paul Cernovodeanu, analizând cea mai veche gravură cunoscută reprezentând Bucureştiul, cea a lui Jacobus Harrewijn din 1688, insistă asupra caracterului fantezist al acesteia: „Harrewijn nu a vizitat oraşele pe care le-a înfăţişat în placheta sa, fantezia desenatorului înlocuind în mod regretabil observaţia exactă. [...] adevărul este că opera lui Harrewjin constituie o simplă plăzmuire, ce nu are nimic în comun cu realitatea." etc., până şi în legenda care însoţeşte reproducerea gravurii suntem avertizaţi că este o „vedere imaginară"[142]. Practic toţi istoricii car s-au ocupat de subiect au adoptata aceeaşi opinie, cea a unor reprezentări fanteziste, fără nici o legătură cu realitatea[143].

În fapt, aceste gravuri sunt cât se poate de realiste, ele vorbesc însă în alt limbaj decât cel contemporan, „fotografic". În primul rând trebuie observat că ele sunt apărute în Europa Occidentală, în mare măsură în diverse periodice sau dăruite puternicilor zilei cu diferite ocazii, şi ca atare ele sunt destinate unui public care în general nu are decât vagi cunoştinţe despre realităţile din această parte a lumii. În al doilea rând, există o tipologie după care se execută aceste reprezentări.

Toate aceste gravuri conţin un număr de elemente comune. Unele dintre ele – cum ar fi prezenţa unor munţi sau coline înalte în fundal, ori mobilarea spaţiului din faţa oraşului cu personaje şi animale – fac parte din arsenalul comun tuturor reprezentărilor urbane de epocă şi nu vom insista asupra lor. Alte aspecte însă sunt definitorii pentru înţelegerea limbajului prin care aceste reprezentări transmit informaţia. Zidul de incintă, stilul de construcţie al caselor (şi mai ales prezenţa unor edificii masive, impozante), densitatea lor, toate aceste elemente *descriu un oraş*. Ele sunt chemate a-i spune privitorului, (fie el alfabetizat sau nu) care este statutul localităţii respective şi aceasta nu o pot face decât cu ajutorul unor elemente care sunt intrate în mentalul colectiv ca definitorii pentru acest termen.

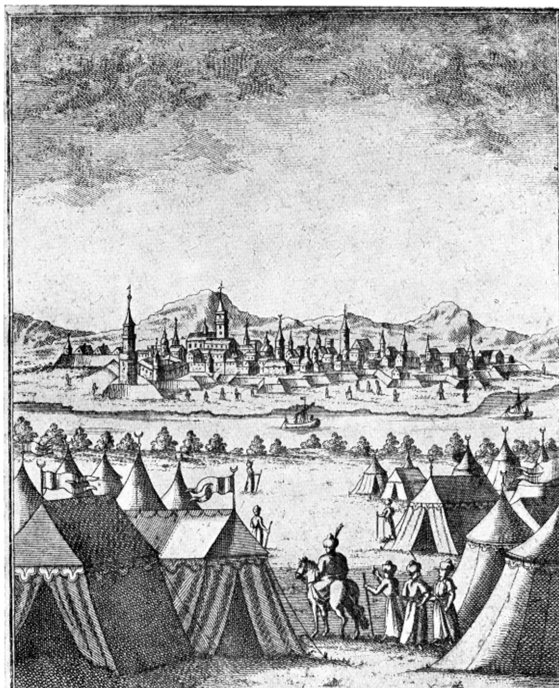
---

[142] Paul Cernovodeanu, *O vedere a oraşului Bucureşti din 1688*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie, VIII, 1971, p. 121-127.

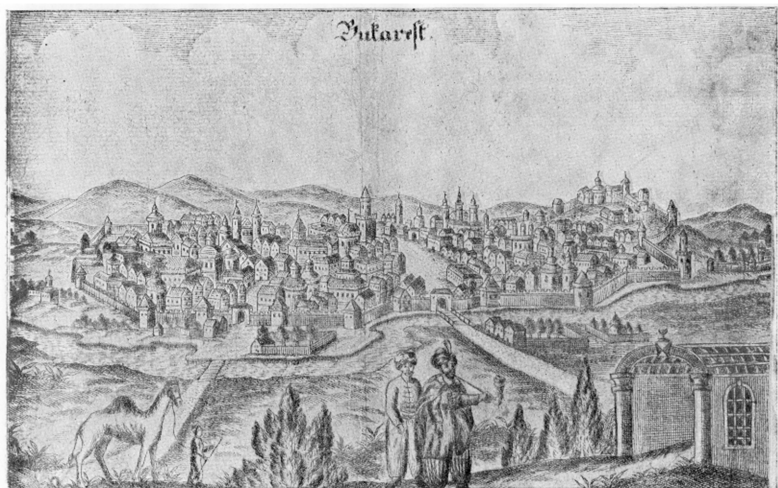
[143] Vezi de exemplu şi Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459-1862)*, Bucureşti, 1963, p. 81 ; Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1966, p. 106, etc.

2. Bucureşti, gravură din 1717, apărută la Leipzig, în Vorstellung des höchst-beglückten Zweiten Feldzugs auss dem Hungarisch und Venezianischen Kriegs-Theatro… (1717). Este vorba despre o copie realizată după gravura lui Jacobus Harrewijn din 1688, prezentată pe pagina precedentă; *** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, editată de Adrian Corbu, Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936, planşa 1.

3. Bucureşti la începutul secolului al 18-lea. Gravură pe cupru dintr-o publicaţie a epocii; *** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, editată de Adrian Corbu, Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936, p. 1. Regăsim acelaşi discurs ca în imaginile precedente: fortificaţii (bastionare de data aceasta) şi clădiri înalte pentru a transmite cititorului ideea că avem de-a face cu un oraş, în timp ce personajele îmbrăcate în manieră orientală din prim plan marchează situarea geografică. În vedutele de oraşe de secol 16-18 este o practică curentă semnalarea localizării geografice prin utilizarea unor personaje desenate departe de oraş, dar aproape de privitor – costumul lor fiind astfel vizibil în detaliu.

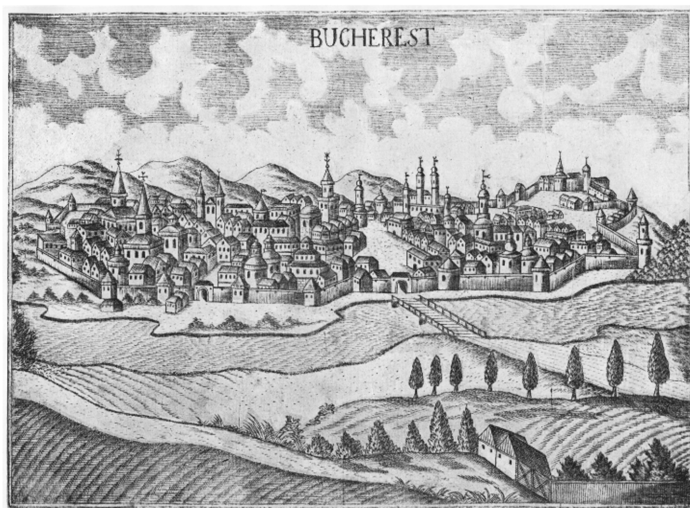
4. Bucureşti la începutul secolului al 18-lea. Gravură dintr-o publicaţie de epocă, *** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, editată de Adrian Corbu, Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936, p. III. Autorul acestei gravuri a insistat mai mult pe elementele care localizează oraşul undeva în Orient: cămila, cele două personaje în costum oriental. Întâlnim de asemenea cele două elemente care definesc oraşul în mentalul epocii: zidurile şi clădirile înalte şi impozante.

Nu este deloc întâmplătoare şi cu atât mai puţin eronată prezenţa permanentă a zidului de incintă în jurul oraşelor româneşti. Până către sfârşitul secolului al XVIII-lea, în Europa Occidentală, zidul este cel mai important element definitor al urbanităţii, fie că avem de-a face cu gravuri, cu imaginea orăşenilor despre propriul lor oraş sau cu articole de dicţionar [144]. Chiar ierarhia urbană este constituită în funcţie de amploarea incintei fortificate (oraşul Poitiers fiind prin urmare considerat al doilea oraş francez). În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea criteriul zidului de incintă îşi pierde din importanţă, fiind înlocuit de importanţa demografică şi economică a localităţii respective (prin urmare, despre Poitiers se spune acum că are a doua incintă ca lungime din Franţa, dar că este subpopulat pentru întinderea sa) [145]. Această schimbare are mai multe cauze – pacea internă, ascensiunea economică, etc. – şi ea afectează mentalul colectiv nu numai la nivelul dicţionarelor. La Nîmes, Marsilia sau Caen, în secolul al XVII-lea integritatea zidurilor este considerată de către autorităţile locale ca fiind esenţială pentru prosperitatea oraşului, în a doua jumătate a secolului următor, în aceleaşi oraşe, aceleaşi autorităţi demolează fortificaţiile considerate ca fiind stânjenitoare pentru libera circulaţie a oamenilor şi mărfurilor [146]. Unui public care defineşte oraşul în aceşti termeni i se adresează vedutele cu oraşe româneşti.

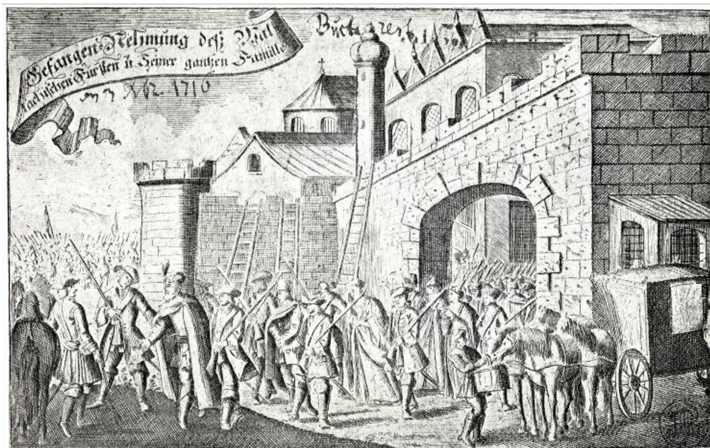
O gravură reprezentând un oraş din Moldova sau Ţara Românească aşa cum era el, nu ar fi făcut decât să provoace confuzie, ar fi fost neinteligibilă, prin lipsa acelor elemente cheie care defineau urbanul. În consecinţă, nu este de mirare că tocmai acele elemente care îi fac pe călătorii străini să compare oraşele româneşti cu nişte sate lipsesc sau sunt înlocuite cu opusul lor, ele fiind contrare imaginii pe care societatea occidentală şi-o făcea despre urbanitate şi deci, chiar dacă ar fi fost cunoscute de desenatorul respectiv, ele nu ar fi putut fi inserate într-un discurs ce urmărea să spună că *acesta este un oraş*.

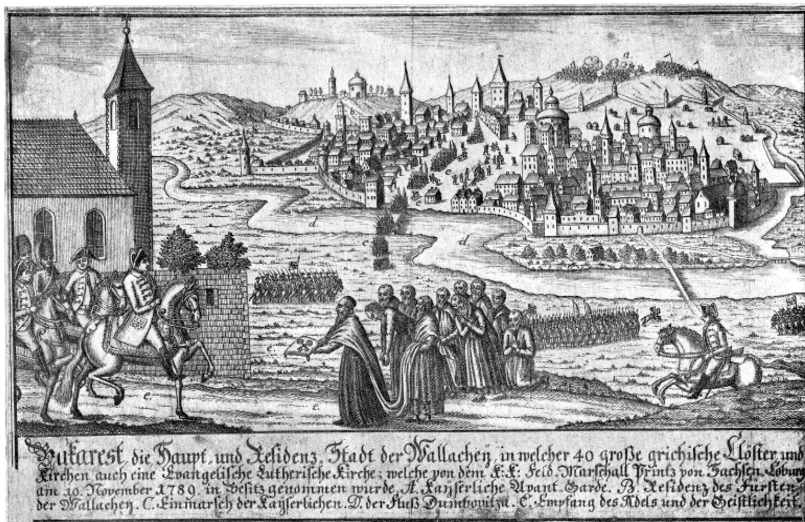
[144] Pentru o discuţie mai amplă vezi Bernard Lepetit, *Les villes dans la France moderne (1740 - 1840)*, Paris, Albin Michel, 1988, p. 61 şi următoarele.
[145] *Ibidem*, p. 61.
[146] *Ibidem*, p. 63.

5. Bucureşti la începutul secolului al 18-lea. Gravură dintr-o publicaţie de epocă, *** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, editată de Adrian Corbu, Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936, p. II. O gravură mai simplă, care reia în mare elementele din imaginea precedentă, fără personaje şi fără cămila din prim plan. Este evident că cele două reprezentări au fost copiate una după cealaltă, dar nu ştim care este mai veche şi deci dacă avem aici de-a face cu un model simplificat al imaginii nr. 4, sau dimpotrivă dacă prima nu este cumva o copie cu adăugiri a acesteia de faţă.

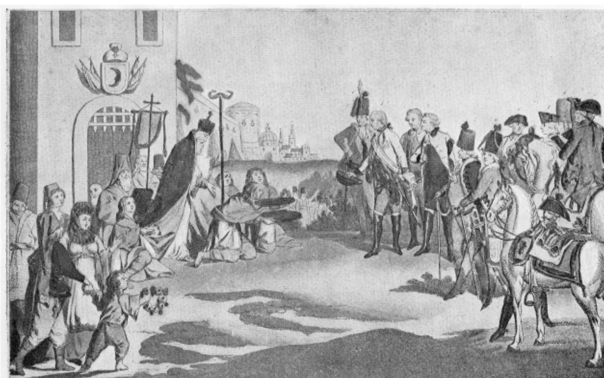
6. Capturarea principelui muntean Nicolae Mavrocordat în reşedinţa se de la Curtea Veche de către trupele austriece ale generalului Stainville, la 14 / 25 noiembrie 1716, *** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, editată de Adrian Corbu, Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936, p. LXVIII. Bucureştiul este reprezentat după acelaşi cod: fortificaţiile ne dau de ştire că suntem la porţile unui oraş. Foarte interesant este modul în care sunt reprezentaţi principalii „actori” ai dramei. Austriecii sunt corect îmbrăcaţi în uniforma de la începutul secolului al 18-lea, încă nu foarte diferită de costumul civil: tricornul, haina mai largă jos, cu revere şi cu manşete ample. Dar Mavrocordat este desenat într-un costum amintind de gravurile domnilor din secolul al 17-lea, trimiţând mai curând la Matei Basarab sau chiar la Mihai Viteazul. Circulaţia gravurilor reprezentându-i pe domnii amintiţi (şi pe alţii din aceeaşi epocă) a creat un model vizual al domnului din Principate, folosit şi în acest caz.

7. Mareşalul-prinţ de Saxa-Coburg este primit de mitropolit şi boierii ţării la intrarea sa în Bucureşti, în 1789, (gravură de Paulus Petritsch) *** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, editată de Adrian Corbu, Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936, p. IV. Întreg discursul acestei gravuri este structurat pentru a fi inteligibil „cititorului" occidental. Alături de fortificaţiile oraşului şi clădirile înalte, vedem trupele intrând în interiorul zidurilor şi, în prim-plan, notabilităţile locale care ies cu cheile în faţa învingătorului, obicei absent în Principatele Dunărene. Este clar că autorul a vrut să insiste pe actul cuceririi, utilizând elementele simbolice prin care acesta era reprezentat în Europa Occidentală.

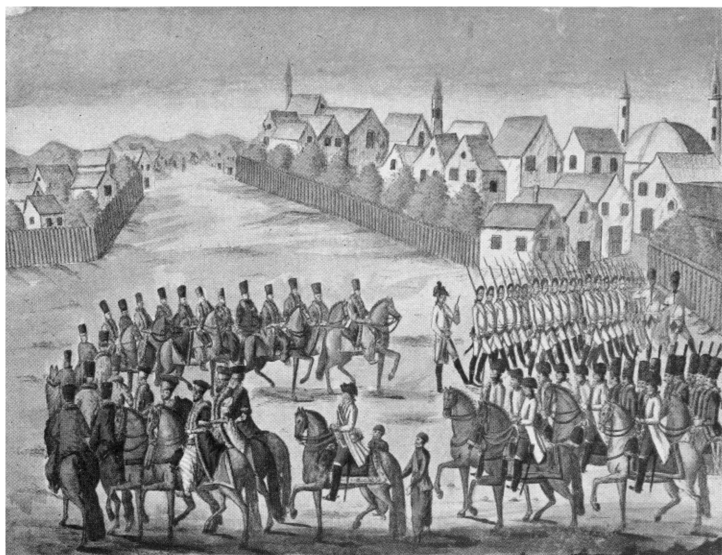

8. Intrarea prinţului de Saxa-Coburg în Bucureşti în 1789, (gravură de A. Balzer) *** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, editată de Adrian Corbu, Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936, p. LXX. Este o gravură care reia modele mai vechi, probabil intenţionat antichizante (vezi de exemplu personajul roman din medalion). Regăsim aceleaşi elemente care „povestesc” cucerirea unui oraş: trupele cuceritoare, elita locală care oferă simbolic cheile oraşului (cucerirea), iar în fundal o aglomerare de clădiri înalte înconjurate de ziduri (oraşul).

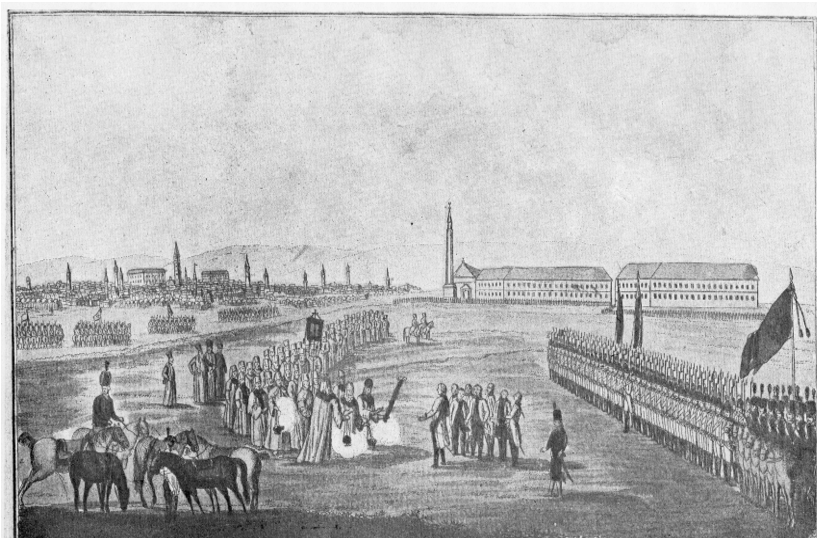

9. Intrarea prinţului de Saxa-Coburg în Bucureşti în 1789, (gravură dintr-o publicaţie periodică a epocii) *** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, editată de Adrian Corbu, Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936, p. LXXI. Scena este de data asta mult mai restrânsă, limitată la spaţiul din faţa porţii. Dar elementele discursului sunt aceleaşi: zidul masiv cu poartă de intrare, pentru a ne informa că se vorbeşte despre cucerirea unui oraş, precum şi, deasupra porţii, stema cu semiluna pe ea şi turbanul deasupra, pentru a plasa

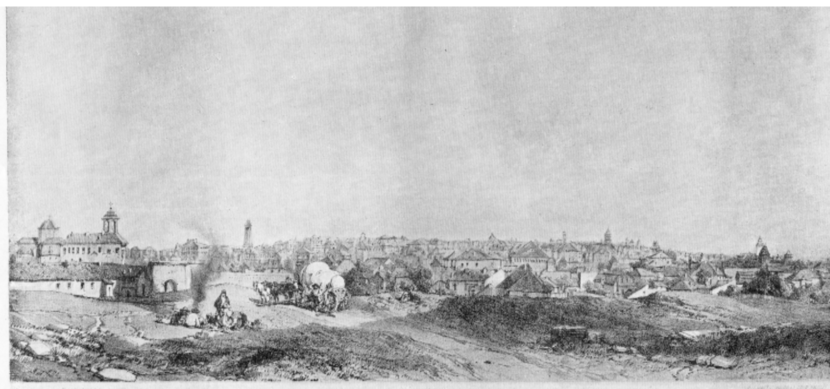
evenimentul în Orient. Este foarte vizibil cum o structură de gândire occidentală este umplută cu simboluri considerate a reprezenta (în cadrul aceluiaşi sistem de gândire occidental) Orientul. Stema suveranului occidental este înlocuită de semilună, iar coroana ce ar fi trebuit sa timbreze scutul este înlocuită de turban. Sintaxa limbajului trebuie să rămână una cunoscută, inteligibilă. Cu ajutorul său este construit mesajul, utilizând în acest scop elemente ale limbajului figurativ occidental, căci turbanul şi semiluna sunt elemente care definesc otomanii în mentalitatea apuseană.

10. Intrarea mareşalului-prinţ de Saxa-Coburg în Bucureşti în 1789, precedat de boierii români, (acuarelă de Jos. Anter) *** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, editată de Adrian Corbu, Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936, planşa 11. Această acuarelă pare realizată de cineva care cunoaşte mult mai bine realităţile din Ţările Române. Costumele boierilor români sunt mult mai apropiate de realitate, ceremonia tipic occidentală a predării cheilor este înlocuită de un cortegiu mult mai plauzibil (amintind de cele de la intrarea în capitală a domnilor, a înalţilor funcţionari otomani sau a ambasadorilor străini în trecere spre Istanbul). De asemenea, fortificaţiile masive fac loc unei simple palisade de lemn. Totuşi, în colţul din dreapta sus se poate vedea o moschee şi un minaret, inexistente în Bucureştiul epocii. Discursul simbolic este încă puternic, chiar şi pentru cineva familiar cu realităţile reprezentate.

11. Intrarea prinţului de Saxa-Coburg în Bucureşti în 1789, (gravură dintr-o publicaţie periodică a epocii) *** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, editată de Adrian Corbu, Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936, p. LXIX. Pe măsură ce imaginea oraşului în mentalitatea occidentală se schimbă, asistăm la modificarea lentă a modului în care capitala munteană este reprezentată în gravurile epocii: ceea ce putem vedea aici este silueta unui oraş important, cu numeroase turnuri care se profilează pe cer, la periferie clădiri masive, cu aspect de cazarmă, închid în mod convenabil pentru artist spaţiul în care se desfăşoară ceremonia. Costumele sunt şi ele mai aproape de ce ne aşteptăm să vedem, discursul simbolic făcând loc unei reprezentări mai precise.

12. Bucureştiul în 1841, văzut de la Curtea Arsă. Litografie de Eug. Ciceri, *** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, editată de Adrian Corbu, Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936, p. V. Oraşul în prima jumătate a secolului al 19-lea, într-una din primele reprezentări „după natură". Peisajul urban este desenat în manieră „fotografică", fără a mai fi utilizat un limbaj simbolic.

Cămila, hainele turceşti, semilunile, palmierii şi alte elemente orientale prezente în aceste gravuri nu sunt nici ele întâmplătoare şi cu atât mai puţin eronate. Aşa cum elementele de urbanism aveau rolul de a preciza într-un limbaj accesibil privitorilor cărora la erau destinate statutul localităţii respective, aceste elemente ce ţin de geografia naturală sau de cea culturală au rolul de a localiza aşezarea reprezentată în vedută undeva în vastul spaţiu al Orientului otoman, în care şi Principatele erau considerate a fi incluse. O localizare mai precisă nu era posibilă cu definiţiile ce existau în limbajul utilizat de reprezentările grafice ale timpului.

Intrarea principelui de Saxa-Coburg în Bucureşti la 1789 este un eveniment de la care ni s-au păstrat ceva mai multe reprezentări, gravuri sau desene alb-negru şi color, răspândite prin diversele publicaţii ale epocii [147]. Trebuie remarcat că suntem deja într-o perioadă în care rolul definitor al zidului de incintă este pe cale de a fi înlocuit de criterii demografice şi economice. Prin urmare, în două din cele cinci reprezentări pe care le-am studiat (a şasea fiind o copie fidelă după una dintre acestea), nu apar ziduri de incintă, ci un oraş deschis într-un caz şi o palancă de lemn în altul. Celelalte trei prezintă nişte oraşe puternic fortificate, ce pot fi plasate oriunde în Europa centrală cel puţin.

Una dintre gravurile menţionate merită totuşi o atenţie aparte. Palanca de lemn, care poate fi foarte bine gardul ce mărginea curţile caselor, arhitectura caselor, prezenţa arborilor şi nu în ultimul rând costumele personajelor ne fac să presupunem că autorul ei (Paulus Petritsch) cunoştea într-o anume măsură realităţile locului [148]. Destul de probabil că avem de-a face cu unul din primele desene „realiste” sau „naturaliste”, care – consecinţă a modificărilor de mentalitate din societatea occidentală – vor elimina treptat vechiul mod de a transmite informaţia prin intermediul imaginilor şi vor face o carieră de excepţie în secolul al XIX-lea, devenind adevărate „fotografii” avant la lettre.

Nu trebuie să considerăm că această situaţie este specifică numai Ţărilor Române. Nu voi menţiona aici – dintre multele exemple posibile – decât cazul Lisabonei la cutremurul din 1755. Dintre foarte numeroasele reprezentări grafice ale acestui eveniment care a

---

[147] Imaginile 7-11.
[148] Imaginea 10.

impresionat puternic conştiinţele contemporanilor, doar şase sunt făcute după natură, „realiste”, toate celelalte se mulţumesc să reprezinte imaginea oraşului după cutremur utilizând acelaşi limbaj simbolic ce trebuie să transmită o realitate tip şi nu detaliile sale concrete [149].

În concluzie, reprezentările oraşelor româneşti din secolele al 17-lea şi al 18-lea sunt făcute într-un limbaj simbolic, în care diferitele elemente constitutive ale imaginii au rolul de termeni definind categorii. Acest mod de transmitere a informaţiei, ce aminteşte mai curând de logica unei scrieri hieroglifice, nu are nimic de-a face cu realitatea „fotografică” a reprezentărilor din secolele următoare.

4. Concluzii

Multe dintre criteriile utilizate de călătorii străini nu mai sunt astăzi valabile. Nu mai putem considera sat o localitate doar pentru că nu are episcopie sau ziduri de incintă. Călătorii străini continuă să fie o sursă preţioasă de *informaţii*, dar acestea trebuie analizate cu ajutorul ***criteriilor utilizate de istoriografia contemporană***.

Călătorii străini nu trebuie daţi de o parte. Ei trebuie, dimpotrivă, atent recitiţi, deoarece lectura făcută în trecut de istoricii români nu a fost întotdeauna cea corectă. Este important să nu-i folosim pentru a susţine discursuri deja construite, să nu vedem în textele lor ceea ce ştim sau, mai rău, ceea ce căutăm. Astfel le vom reda poate cea mai importantă calitate a lor, aceea de a ne contrazice, de a ne permite să ne invalidăm ipotezele greşite, de a ne lumina nu numai asupra a ceea ce nu ştim, cât mai ales asupra a ceea ce ştim greşit.

---

[149] José-Augusto França, *Une ville des Lumières, la Lisbonne de Pombal*, Paris, S.E.V.P.E.N., 1965, p. 52.

II. DIMENSIUNEA DEMOGRAFICĂ A ORAŞULUI. PROBLEMA ORAŞELOR MICI

Importanţa pe care o are numărul de locuitori al oraşului pentru studierea vieţii urbane nu mai are nevoie să fie argumentată. Raporturile cu alte oraşe, dimensiunea economică, ca şi cea culturală, capacitatea oraşului de a influenţa deciziile politice care îl privesc, complexitatea vieţii şi a structurilor sociale, aspectul arhitectural şi urbanistic şi multe altele sunt influenţate, adesea chiar condiţionate, de numărul locuitorilor. Stabilirea acestui număr este însă o sarcină mai dificilă decât se crede îndeobşte.

1. Numărul populaţiei urbane – problemele măsurării

Problema măsurării cu acurateţe a populaţiei unui oraş nu este specifică doar Ţărilor Române sau doar perioadei premoderne, ea este mai curând un dat al demografiei urbane. Chiar şi astăzi, cu mijloace tehnice şi administrative mult mai perfecţionate, ceea ce obţinem este, până la urmă o cifră estimativă, aproximativă. Această aproximare creşte destul de repede o dată ce intrăm în perioada prestatistică, care în Ţările Române nu se termină în nici un caz înainte de mijlocul secolului al 19-lea [150]. Chiar şi pentru o ţară ca Franţa, cu birocraţia, arhivele şi nu în ultimul rând istoriografia ei care le-a scos la lumină [151], a număra

[150] Poate o dată mai corectă ar fi sfârşitul secolului al 19-lea, când, cu recensămintele dirijate de Leonida Colescu începem să avem o informaţie serială demnă de încredere. Pentru o discuţie mai amănunţită asupra valorii recensământului din 1859 şi a înregistrărilor fiscale din ultimele decenii ale secolului al 19-lea vezi Leonida Colescu, *Recensământul general al populaţiunei României. Rezultate definitive precedate de o introducţiune cu explicaţiuni şi date comparative,* Institutul de arte grafice Eminescu, Bucureşti, 1905, p. III-IV şi VIII-XI.

[151] De exemplu, nu este destul să ai arhive parohiale şi registre de botezuri, căsătorii şi înmormântări – care de altfel lipsesc în Ţările Române în secolele 17-18 – trebuie ca ele să fie şi exploatate, şi încă pe scară relativ largă pentru a dispune de rezultate ce, puse în comparaţie unele cu altele capătă sens, ori toate acestea implică o cantitate de muncă ce necesită mult mai mulţi istorici decât cei 100 de absolvenţi pe

populaţia oraşelor Vechiului Regim nu este o operaţiune nici simplă, şi cu atât mai puţin sigură: „The rarity of good censuses prior to 1789, the uncertainties involved in extrapolating the total population from indirect indicators such as the numbers of baptism or households, the difficulties of reconciling divergent figures from several different sources, the problem of whether or not to include transients, temporary residents, or garrisons soldier – all of these issues bedevil attempts to fix precise population figures. Indeed, the very notion that a city possesses a population which can be expressed in a single number reduces a complex, fluid reality to a convenient bit of statistical shorthand” [152].

Chiar şi în cazul unui oraş care cu greu poate fi considerat ca neglijat de istorici sau lipsit de izvoare, cum este Parisul, avem cifre contradictorii [153] şi exemplele pot fi multiplicate la nesfârşit.

Adesea pentru a obţine un număr cu o fiabilitate mai ridicată cifrele furnizate de recensământul sau numărătoarea epocii trebuiesc corectate, rectificate, luând în calcul eventualele omisiuni ale sursei, sub- sau supra- înregistrările [154], evenimentele petrecute în perioada

---

care-i producea anual România în anii ’80 şi care luau, aproape fără excepţie, drumul învăţământului preuniversitar.

[152] „Raritatea recensămintelor viabile înainte de 1789, erorile generate de extrapolarea populaţiei totale din indicatori indirecţi ca numărul de botezuri sau de gospodării, dificultatea de a reconcilia numere divergente oferite de surse diferite, hotărârea de a include sau nu vagabonzii, rezidenţii temporari ori soldaţii din garnizoană – toate aceste probleme îngreunează încercările de a obţine o cifră precisă a populaţiei. Într-adevăr, ideea însăşi că un oraş posedă o populaţie ce poate fi exprimată într-un singur număr reduce o realitate complexă şi fluidă la o aproximare statistică convenabilă.” Philip Benedict, *Was the Eighteenth Century an Era of Urbanization in France?*, în „Journal of Interdisciplinary History”, Vol. 21, No. 2. (Autumn, 1990), p. 202.

[153] În anul 1500: 100.000 versus 225.000, în 1600: 220.000 / 300.000, în 1700: 510.000 / 500.000, în 1800: 581.000 / 550.000. Prima cifră pentru fiecare dată: Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800,* Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 275, cea de a doua: Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 28.

[154] Deşi par mai puţin probabile, supraînregistrările (în sensul de modificare în sus a populaţiei reale la trecerea ei în scripte, fie intenţionat, fie datorită modului în care este conceput procesul de numărare) nu trebuiesc excluse. Pentru un caz flagrant de supraînregistrare vezi J. Bienfait, *Le recensement de 1936 à Lyon ou 120 000 lyonnais*

respectivă sau în anii precedenţi[155], etc. De multe ori, în special în epocile prestatistice, sursele ne oferă numărul gospodăriilor, familiilor, sau, mai des şi mai rău pentru noi, numărul unităţilor fiscale; ori unele dintre acestea, cum sunt de exemplu „liudele” în Ţările Române, sunt construite să fie relativ constante ca putere de plată, dar foarte variabile ca populaţie[156]. Evident toate acestea introduc un grad suplimentar de aproximaţie, de incertitudine în rezultatele finale.

Cu atât mai mult trebuie supuse criticii sursele care furnizează date privind numărul populaţiei bazându-se pe orice altceva decât o numărătoare, şi în special acele cifre care sunt rezultatul unor estimări personale, subiective, şi de care (e adevărat, uneori în lipsă de altceva) istoriografia română a făcut uz şi abuz. Estimările călătorilor trebuiesc privite cu maximă circumspecţie chiar când oferă informaţii despre propriul spaţiu geografic, cu atât mai mult când ei descriu oraşe din alte arii culturale, cu structuri urbane diferite, unde criteriile după care judecă ei populaţia (cum ar fi întinderea oraşului) nu mai corespund. Nu în ultimă instanţă, trebuie rezistat tentaţiei (împărtăşită, din păcate, de mulţi istorici români) de a reevalua în creştere cifrele populaţiei urbane atunci când acestea par prea mici, pe motiv că ... „negreşit trebuie să fi fost”.

Un simplu număr nu este suficient, el capătă relevanţă doar prin raportarea la altele, prin crearea de serii care să descrie evoluţia

---

fictifs, în *** „Grandes villes et petites villes. Démographie et croissance urbaine. Démographie et scolarisation. (le 3e colloque national de démographie, Lyon, St-Etienne, Grenoble, 22-26 avril 1968)”, Paris, CNRS, 1975, p. 487-501

[155] De exemplu recensământul populaţiei Valladolid-ului din 1561, realizat la doi ani după plecarea curţii regale, poate fi utilizat ca atare pentru perioada de după el, dar pentru anii care îl preced B. Bennassar consideră că el trebuie corectat în sus, căci mutarea reşedinţei regale atrage întotdeauna după sine o redistribuire demografică destul de sensibilă a populaţiei între cele două reşedinţe, în favoarea celei noi. Bartolomé Bennassar, *L’alimentation d’une ville espagnole au XVIe siècle. Quelques données sur les approvisionnements et la consommation de Valladolid* în „Annales, E.S.C.”, no 4-6/1961, p. 731; pentru efectele mutării reşedinţelor suveranilor vezi Fernand Braudel: *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul,* Meridiane, Bucureşti, 1984, vol. II, p. 320-321.

[156] O „liude” era alcătuită din mai mulţi capi de familie, în număr variabil, puteau fi şi doi-trei dacă erau înstăriţi, dar şi 10 dacă erau săraci.

obiectului studiat în timp şi prin crearea de categorii care să structureze fenomenul urban. Adesea serii statistice gata făcute trebuie prelucrate, deoarece nu corespund unele cu altele [157]. Sărăcia informaţiilor face dificilă alcătuirea de serii statistice pentru oraşele Ţărilor Române înainte de 1800. Cât despre clasificarea oraşelor pe categorii, cu excepţia notabilă a doamnei Ecaterina Negruţi [158] nu avem, pentru Principatele române în perioada premodernă, alte cercetări. Cu atât mai puţin avem încercări de a corela cifrele populaţiei oraşelor din Principate (aşa nesigure cum sunt) cu categoriile cu care se operează în istoriografia europeană, şi această lipsă a dus adesea la concluzii cu totul eronate, comparându-se oraşe româneşti, care conform populaţiei trebuiau încadrate în categoria oraşelor mici, cu capitale regionale sau chiar cu marile metropole suprastatale ale Europei occidentale !

De aceea, înainte de a trece la discutarea populaţiei oraşelor din Principate, vom face un excurs în Europa, oprindu-ne cu precădere asupra categoriei oraşelor mici, din care fac parte, cu rare excepţii, şi localităţile urbane din Ţara Românească şi Moldova. Înţelegerea modului în care se structurează reţeaua urbană europeană ne va ajuta să înţelegem de ce, în epocă, Ţările Române nu au avut (şi nu puteau avea) mari metropole.

---

[157] Cum este cazul cu principalele baze de date privind oraşele europene înainte de 1800, care sunt comparabile la nivelul populaţiei individuale, dar nu şi la cel al categoriilor în care sunt grupate oraşele în vederea analizei. Astfel, Paul Bairoch optează pentru o structură „mai clasică" (10-19 mii de locuitori, 20-49 de mii, 50-99 de mii, 100-199 de mii, 200-499 de mii şi peste 500 de mii), în timp ce Jan de Vries utilizează o grupare bazată pe dublarea clasei precedente (10-19 900, 20-39 000, 40-79 000, 80-159 000, 160-319 000, 320 000 şi peste). Astfel cel puţin cifrele categoriilor urbane ale uneia dintre bazele de date trebuiesc recalculate. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, tabelul B8: Structure par taille des villes de l'Europe, p. 270; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800,* Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 278 şi următoarele.

[158] Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice,* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XII / 1975, p. 1-16.

2. Structura demografică a reţelei urbane europene – limitele urbanului şi ale categoriilor sale

Marile metropole ale Europei, reşedinţe ale principalelor curţi europene sau centre ale comerţului continental şi internaţional (când nu sunt şi una şi alta), au atras de timpuriu privirea istoricilor, ocupând multă vreme prim-planul istoriografiei urbane. Ele sunt însă, numeric, foarte puţine. Pierre Chaunu atrăgea atenţia asupra riscului de a ne lăsa furaţi de strălucirea marilor oraşe: „Aceşti giganţi urbani riscă să ne falsifice perspectivele. Populaţia urbană este o populaţie care trăieşte în majoritate în târguri mărunte” [159].

La 1600, la scara continentului, doar 10 oraşe depăşesc 100 000 de locuitori, şi doar trei dintre ele au peste 200 000 de locuitori. Chiar coborând limita la 50 000 de locuitori, nu avem în toată Europa decât 30 de oraşe care depăşesc acest prag (inclusiv cele 10 cu peste 100 000 de locuitori). În schimb, între 20 şi 50 000 de locuitori avem 92 de oraşe, iar între 10 şi 20 000 de locuitori avem nu mai puţin de 266 de oraşe [160], şi pe măsură ce micşorăm cifra populaţiei numărul localităţilor urbane creşte. La 1800 avem aceeaşi piramidă, cu un număr redus de oraşe în vârful ierarhiei urbane şi o bază mult mai largă, constituită dintr-un număr mare de mici oraşe: 20 de oraşe peste 100 de mii (din care 2 peste 500 de mii), 36 între 50 şi 99 de mii, 162 între 20 şi 49 de mii, şi 403 între 10 şi 19 mii [161]. Mai mult, conform tabelului lui Bairoch, populaţia totală a oraşelor europene aflate între 10 şi 19 mii de locuitori este superioară populaţiei totale a oricărei alte grupe de oraşe în toată perioada în discuţie. La 1600 oraşele între 10 şi 19 mii de locuitori adăpostesc 3,3 milioane de locuitori, iar toate categoriile peste 50 de mii împreună doar 2,8 milioane. Deşi Bairoch nu include în tabelul său şi oraşele între 5 000 şi 10 000 de locuitori, datorită caracterului mult mai puţin fiabil al datelor şi omisiunilor mai numeroase, el estimează că, la 1800, populaţia totală locuind în aceste

---

[159] Pierre Chaunu: *Civilizaţia Europei în secolul luminilor*, Meridiane, Bucureşti, 1986, vol. I, p. 360.

[160] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, tabelul B8: Structure par taille des villes de l'Europe, p. 270.

[161] *Ibidem,* tabelul B8: Structure par taille des villes de l'Europe, p. 270.

oraşe trebuie să fie, la scara Europei, uşor superioară celei din categoria imediat superioară (10-19 mii de locuitori)[162]. Altfel spus, chiar şi la 1800, oraşele sub 10 000 de locuitori încă adăpostesc un număr considerabil de orăşeni.

Oraşele mici, cele sub 1000 de locuitori sunt mult mai greu de prins în asemenea analize seriale la nivel european, datorită informaţiei mult mai sărace. Aceasta nu înseamnă că ele nu există, dimpotrivă, ele sunt ca număr şi poate chiar ca populaţie totală, cele mai numeroase. Poate chiar mai important este rolul pe care ele îl au: pentru marea majoritate a populaţiei rurale (adică pentru circa 85-90% la sută din populaţia Europei), principalul contact cu oraşul este reprezentat nu de Paris sau Moscova, de Roma sau de Praga, ci de multitudinea de mici oraşe, unele din ele nu mult mai mari decât un sat, care sunt răspândite pe tot continentul.

2.1 Limita inferioară a fenomenului urban

Evident, când încercăm să luăm în calcul oraşele mici, una din problemele care se pune este cea a limitelor demografice: o limită inferioară, care să le separe de sate, şi o limită superioară, care să le separe de oraşele mijlocii. În special stabilirea limitei inferioare, care delimitează nu numai oraşul mic, dar separă şi fenomenul urban de lumea rurală, este foarte importantă. Pe măsură ce cunoştinţele despre oraşele mici s-au îmbogăţit (în ultimii 20 de ani în special), ambele limite ale oraşului mic (cea care-l separă de oraşele mijlocii şi cea care-l delimitează de sate) au fost împinse în jos. Amplitudinea mişcării a fost însă mult mai mare pentru limita inferioară, ceea ce a introdus în studiu un mare număr de localităţi înainte vreme ignorate de istoricii urbani, dar care erau ocolite şi de istoricii lumii rurale, de data aceasta datorită dimensiunii prea mari în comparaţie cu satul tipic.

Unele studii urbane, în special cele care nu se ocupă de un singur oraş ci de o reţea urbană, pleacă de la limita de 10 000 de locuitori. În majoritatea cazurilor, avem de-a face nu cu limita dinte urban şi rural, ci cu limita sub care încep să apară probleme cu datele seriale. De

[162] Dar cu importante disparităţi regionale. Vezi discuţia metodologică din subcapitolul C6, Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 291-293.

altfel, în general localităţile peste 10 000 de locuitori în Europa secolelor 14-18 sunt considerate deja oraşe mijlocii [163]. Unul dintre autorii care au utilizat acest criteriu, Jan de Vries, îşi explică astfel opţiunea sa metodologică: „This size threshold [10 000 n.n.] is not intended to serve as a definition of cities. Rather, I chose it as a practical threshold that permits a substantial number of cities to be studied systematically. […] A lower threshold – say 3000 – would embrace very nearly all of the functionally urban population, but historical evidence of the population of the many hundreds of such cities is unavailable” [164].

Mai des este folosită limita minimă de 5 000 de locuitori, cum face Bairoch în baza sa de date care cuprinde aproape tot spaţiul european [165]. Şi aici limita este una de ordin practic [166], ea nu implică o limitare a fenomenului urban la localităţile cu peste 5 000 de locuitori: „il est évident que pour l'époque considérée ici la plupart des „établissements humains” de tailles inférieures à 5 000 habitants étaient de vraies villes. La limite des 2 000 et même parfois 1 000 conviendrait mieux” [167]. Dacă ne gândim că, aşa cum susţine Philip Benedict, chiar şi

---

[163] Bairoch consideră mijlocii oraşele între 10 şi 19 mii de locuitori. *ibidem,* p. 271.

[164] „Această limită [10 000 n.n.] nu este gândită să servească drept definiţie a oraşului. Am ales-o, mai curând ca o limită practică ce permite ca un număr substanţial de oraşe să fie studiate sistematic. [...] O limită mai joasă – să zicem 3 000 – ar acoperi aproape toată populaţia urbană, dar informaţia istorică despre populaţia sutelor de astfel de oraşe nu este disponibilă.” De menţionat că respectiva carte nu include Europa la est de Polonia, Cehia şi Austria în graniţele lor actuale, astfel, cu excepţia Europei nordice, periferiile slab populate ale lumii europene nu sunt analizate. Cifra de 3000 priveşte deci Europa puternic urbanizată – Italia şi Spania, Franţa, Ţările de Jos şi lumea germană, Anglia. Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800,* Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 22.

[165] Cu excepţia, insignifiantă teritorial e drept, a părţii europene a Turciei, ceea ce are drept consecinţă nu numai dispariţia unui oraş relativ important ca Adrianopolul, dar şi lipsa Constantinopolului, cel mai important oraş european pentru o bună parte din perioada acoperită de această bază de date!

[166] Pentru unele părţi ale analizei ea a trebuit ridicată chiar la 10000 de locuitori datorită incertitudinii datelor pentru oraşele din tranşa 5000-9999.

[167] „este evident că pentru perioada în discuţie majoritatea „aşezărilor umane” mai mici de 5 000 de locuitori erau adevărate oraşe. Limita de 2 000 sau chiar de 1 000 ar fi fost mai convenabilă.” Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 254.

pentru Franţa secolului al 18-lea, majoritatea oraşelor sub 10 000 de locuitori nu dispun de date fiabile privind populaţia[168], este evident de ce asemenea studii, întreprinse la scară europeană (sau măcar vest-europeană) au dificultăţi în a coborî sub pragul de 10 000, şi cu atât mai mult sub cel de 5 000 de locuitori.

Dar 5 000 de locuitori este o cifră considerată prea mare chiar şi în spaţii mult mai bine urbanizate şi mai dens populate decât Ţările Române, cum este Anglia premodernă: „it is entirely arbitrary to draw a dividing line between urban and non-urban at 5 000” separaţia demografică dintre sat şi oraş ar trebui să fie mult mai jos[169]. Există şi comunităţi cu o populaţie sub 1 000 sau chiar sub 500 de locuitori care au caracteristici urbane clare, şi nu pot fi tratate ca nişte sate[170]. În Franţa, în general oraşele mici au o populaţie cuprinsă între 1 500 şi 5 000 de locuitori[171]. O localitate de 2 000 de suflete, cum este pe la 1700 acel mic orăşel (Varzy) schiţat de Braudel, are realmente o viaţă urbană, o economie dar şi o structură socială mai complexă (deşi nu total diferită de cea a lumii rurale înconjurătoare), şi lista acestor orăşele, unele sub 1 000 de locuitori, este lungă[172]. Deja un oraş ca Belley, (puţin sub 2 000 de locuitori fără cătunele mai mult agricole care ţin de parohiile oraşului, 2 500 dacă sunt şi acestea incluse), joacă rolul unei mici capitale regionale[173].

---

[168] Philip Benedict, *Was the Eighteenth Century an Era of Urbanization in France?*, în „Journal of Interdisciplinary History”, Vol. 21, No. 2. (Autumn, 1990), p. 193.

[169] „este cu totul arbitrar să separi urbanul de neurban la pragul de 5 000”, Anthony Wrigley, *Urban Growth and Agricultural Change: England and the Continent in Early Modern Period,* în Peter Borsay: „The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820”, Longman, London & New York, 1990, p. 41.

[170] Peter Borsay: *The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820*, Longman, London & New York, 1990, p. 5.

[171] *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 9.

[172] Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul,* Meridiane, Bucureşti, 1984, vol. II, p. 267-269.

[173] Olivier Zeller, *Pour une étude socio-démographique des petites villes: L'exemple de Belley en 1695,* Population (French Edition), 53e Année, No. 1/2, Population et histoire. (Jan. - Apr., 1998), p. 327-358.

Cu atât mai mult nu putem utiliza o limită atât de ridicată cum este cea de 5 000 de locuitori pentru a separa oraşul de sat în zonele periferice, slab populate ale Europei, cum este de exemplu Scandinavia. În regatul Suediei [174], la mijlocul secolului al 17-lea, doar Stockholm-ul are mai mult de 5 000, iar la 1770, din 103 oraşe, 96 sunt sub 5 000 de locuitori şi doar şapte (incluzând capitala) depăşesc acest prag [175]. Dacă am accepta această limită, Suedia lui Gustav Wasa ar avea doar un singur oraş! Urcând limita la 10 000 de locuitori, la 1600 Suedia nu ar avea de loc localităţi urbane, căci Stockholm-ul abia atinge 8-9000 locuitori [176]. Pe la 1530, pe teritoriul actual al Norvegiei exista un singur oraş puţin peste 5 000 de locuitori [177] şi alte două care abia ating 1 000 de locuitori, în timp ce nici o altă aşezare nu mai atinge 500 de locuitori [178]. Întreaga Europă nordică ar fi un „pustiu" urban. Nici măcar limita de 1 000 de locuitori nu ar fi funcţională aici, destule aşezări urbane fiind chiar mai mici de 500 de locuitori [179].

Scandinavia nu este o periferie aberantă. În Polonia, 88% din oraşe au sub 2 000 de locuitori, şi jumătate nu depăşesc cifra de 5-600 de locuitori. În Scoţia secolului 17, doar capitala regiunii, Edinburgh depăşeşte 5 000 de locuitori şi majoritatea localităţilor urbane au sub 1 000, unele chiar sub 500 de locuitori [180].

---

[174] Suedia şi Finlanda de azi în linii mari.

[175] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 53.

[176] Marianne Raberg, *The Developement of Stockholm since the Seventeenth Century*, în „Growth and Transformation of the Modern City. The Stockholm Conference September 1978" Swedish Council for Building Research, Stockholm, 1979, p. 13.

[177] Bergen, cu circa 6-7000 de locuitori. Finn-Enar Eliassen, *The mainstay of the urban fringe: Norwegian small towns 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 23.

[178] *Ibidem*, p. 23.

[179] *Ibidem*, p. 27.

[180] Ian D. White, *The Occupational Structure of Scottish Burghs in the Late Seventeenth Century*, în Michael Lynch (ed.), „The early modern town in Scotland", London, Croom Helm, 1987, tabelul 10.1, p. 224-225.

Lumea germană este un spaţiu destul de divers, cu puternice discrepanţe regionale. Dar chiar ţinând cont de riscurile unei asemenea generalizări cifrele sunt categorice: peste 94% din cele 3-4 000 de oraşe din Imperiu au sub 2 000 de locuitori la începutul perioadei premoderne [181]. Populaţia medie a majorităţii acestor localităţi este mult sub pragul menţionat mai sus, probabil pe la 400 de locuitori [182]. În Hesse, afectată de războiul de treizeci de ani, la mijlocul secolului al 17-lea 91 din cele 119 oraşe au mai puţin de 500 de locuitori, şi destule dintre ele au cunoscut rate de creştere cel mult modeste în următorul secol şi jumătate [183].

Dar chiar şi în regiunile cele mai urbanizate ale Europei, Italia şi Ţările de Jos, limitele dintre sat şi oraş trebuiesc fixate sub 5 000 de locuitori (pentru a nu mai vorbi de limita de 10 000). În Flandra veacului al 16-lea, urbanizată de secole, există oraşe mici a căror populaţie nu atinge 1 000 de locuitori [184]. Utilizarea limitei de 5 000 de locuitori lasă pe dinafară un număr important de oraşe şi denaturează imaginea fenomenului urban: „the number of small urban centre with fewer than 5000 inhabitants is also very important, and urban ratios, which do not take them into account, are necessarily incorrect. The main problem, however, is one of calculating the size of the small towns, due to the lack of adequate sources" [185].

---

[181] Holger T. Gräf, *Small towns in early modern Germany: the case of Hesse 1500-1800,* în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 186.

[182] Fernand Braudel: *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul,* Meridiane, Bucureşti, 1984, vol. II, p. 268.

[183] Holger T. Gräf, *Small towns in early modern Germany: the case of Hesse 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 196 şi următoarele.

[184] Peter Stabel, *Demography and hierarchy: the small towns and the urban network in sixteenth-century Flanders,* în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 207.

[185] „numărul de mici centre urbane, cu mai puţin de 5 000 de locuitori, este de asemenea foarte important, iar statisticile urbane care nu le iau în calcul sunt în mod necesar incorecte. Problema principală, totuşi, este cea de a calcula dimensiunea acestor mici oraşe, datorită lipsei surselor" *Ibidem,* p. 208

La fel în Italia, regiunea care, până la Revoluţia Industrială engleză, păstrează cel mai mare număr de oraşe foarte mari (peste 100 de mii de locuitori), există şi oraşe de mici dimensiuni, sub 5 000, chiar şi sub 2 000 de locuitori, şi asta în condiţiile în care Italia nu este numai o regiune puternic şi de multă vreme urbanizată, ci şi o zonă dens populată, unde şi satele sunt sensibil mai mari [186].

Exemplelor de mai sus le pot fi adăugate multe alte detalii pentru fiecare arie geografică în parte, dar cred că este clar acum că viaţa urbană nu se opreşte la pragul de 5 000 de locuitori şi cu atât mai mult la cel de 10 000. În multe regiuni ale continentului, chiar şi 2 000 este o cifră prea ridicată. Fernand Braudel, vorbind despre întreaga Europă, coboară acest prag mult sub 2 000 de locuitori, fără a detalia mai mult [187]. Un prag prea sus pus lasă pe dinafară cea mai mare parte a oraşelor şi un număr apreciabil de orăşeni, mai mult, ignoră exact acea parte a lumii urbane care, în contact direct cu satele, influenţează, transmite mutaţiile inventate în oraşe celor 80-90% din populaţie care alcătuiesc lumea rurală.

Problema limitelor demografice dintre sat şi oraş însă nu este cu aceasta pe deplin rezolvată, (aşa cum nu este nici cea a limitelor dintre diferitele categorii de oraşe), şi foarte probabil ea nici nu poate fi rezolvată printr-o abordare strict cifrică, căci diferenţa dintre sat şi oraş, în special dintre sat şi oraşul mic, nu este una numai de dimensiune, ci mai curând una calitativă şi structurală. Este foarte greu de găsit o epocă şi o regiune în care cele mai mici oraşe să nu fie depăşite, sub aspect demografic, de cele mai mari sate.

2.2 Categoriile demografiei urbane

Trebuie să mai ţinem cont de un aspect: „mare”, „mijlociu” şi „mic” nu sunt termeni absoluţi, ei au sens doar în relaţie cu o grilă de raportare. Augsburgul de la 1600 (deci înainte regresul demografic care

---

[186] Peter Musgrave, *The small towns of northern Italy and eighteenth centuries: an overview,* în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 254.

[187] Fernand Braudel: *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul,* Meridiane, Bucureşti, 1984, vol. II, p. 268.

afectează oraşele germane ca urmare a războiului de 30 de ani) este, cu 45 000 de locuitori [188], cel mai mare oraş din graniţele actuale ale Germaniei, dar mutat în Italia el nu ar face parte din primele zece, fiind depăşit nu numai de marile metropole ale peninsulei, dar şi de oraşe cu rol strict regional, ca Messina sau Bologna şi la egalitate cu Verona [189]. Germania şi Italia numără ambele circa 5-6 oraşe importante, dar în spaţiul german acestea au circa 40 000 de locuitori, iar în Italia ele se învârt în jurul cifrei de 100 000. Ori Germania este cu greu un spaţiu periferic, sau lipsit de oraşe. Dacă ne mutăm în Anglia, cele 6 oraşe mari (Londra exclusă) numără între 10 şi 20 000 de locuitori [190]!

Ce sens mai are atunci un oraş „mare" de la periferiile continentului comparat cu unul din centrul economiei univers europene? La 1600, Edinburgh, care este capitala Scoţiei şi totodată de departe cel mai populat oraş al ei [191], are doar 15 000 de locuitori [192]. Dacă ar fi fost situat nu în Scoţia ci în Italia, nu ar fi făcut parte dintre primele 30 de oraşe, ci s-ar fi încadrat printre ultimele oraşe mijlocii. Nici măcar în Spania capitala Scoţiei nu s-ar regăsi în primele 20 de oraşe. Ce să mai spunem atunci de cel mai mare oraş irlandez – Dublinul – care are la 1600 doar 5 000 de locuitori [193]? El ar intra mai curând în categoria oraşelor mici chiar şi în Anglia vecină, încă mult în urma continentului ca nivel de urbanizare la acea dată.

Istoriografia urbană din ţările nordice este un exemplu interesant pentru istoricii români, deoarece şi pentru oraşele scandinave grilele utilizate în Europa dens urbanizată sunt inaplicabile sau dau rezultate aberante [194]. Fiind confruntată cu problema unei reţele urbane compuse

---

188 Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 4.

189 *Ibidem*, p. 278.

190 *Ibidem*, p. 32-35.

191 Cu o populaţie aproape dublă faţă de Glasgow, următorul oraş scoţian, *Ibidem*, p. 33.

192 *Ibidem*, p. 33.

193 *Ibidem*, p. 39.

194 Aplicând grilele concepute pentru Italia sau Olanda, oraşele din ţările nordice, până către mijlocul secolului al 18-lea, ar cădea în doar două categorii: Stockholm-ul (oraşe mijlocii) şi restul (oraşe mici), transformând structura urbană a acestor ţări într-o masă amorfă, în care nu se poate distinge nimic!

practic exclusiv din ceea ce, în alte regiuni, sunt denumite oraşe mici sau chiar lăsate în afara fenomenului urban analizabil, istoricii din ţările respective au trebuit să elaboreze propria scară urbană, care să fie relevantă pentru structura urbană locală. Vorbind despre Suedia, Sven Lilja sublinia necesitatea de a opera cu o scară proprie: „The scale of reference to use is not that of present-day Sweden, nor the German and Dutch town of the seventeenth century, but rather early modern Sweden. Only with this scale can we hope to grasp the social and economic relevance of the urban system in early modern Sweden” [195].

În plus, dat fiind că progresul demografic al Norvegiei este extrem de rapid în perioada studiată [196], a trebuit creată o scară mobilă, care să ţină pasul cu transformările structurale din reţeaua urbană, căci, de exemplu, un oraş de 1 000 de locuitori care este la vârful ierarhiei urbane la 1500, face parte din ultima treime a ei la 1800 ! Astfel, valoarea cifrică a categoriilor folosite a fost stabilită din nou pentru fiecare epocă.

Utilizarea aceloraşi nivele de separare între categorii pe durate mari de timp creează probleme nu doar în contextul sistemului urban norvegian. Pentru Anglia, Anthony Wrigley observa că creşterea totală a populaţiei duce la „creşterea” nivelului de urbanitate pe măsură ce

---

[195] „Scara de referinţă ce trebuie utilizată nu este cea a Suediei de azi, nici cea a oraşelor germane şi suedeze de secol 17, ci mai curând cea a Suediei premoderne. Numai cu această scară putem spera să înţelegem relevanţa economică şi socială a sistemului urban din Suedia premodernă”. Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period,* în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 53.

[196] Populaţia totală trece de la 150 000 la 900 000 de locuitori între 1500 şi 1800, iar populaţia urbană totală de la aproape 10 000 la aproape 100 000 în aceeaşi perioadă, adică de 10 ori mai mare! Finn-Enar Eliassen, *The mainstay of the urban fringe: Norwegian small towns 1500-1800,* în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 25, 27. Pentru comparaţie, populaţia urbană a Europei, în aceeaşi perioadă, creşte de la 9,12 milioane la 23,10 milioane, adică doar de 2,5 ori, (şi excluzând Anglia deja marcată de revoluţia industrială Europa creşte doar de 2,2 ori). Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 66; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800,* Harvard University Press, Cambridge, 1984, tabelul B5, p. 259.

localităţile *işi măresc populaţia fără a-şi a-şi schimba structura* [197], (fenomen ce se întâlneşte şi în România în secolele 19 şi 20: creşterea populaţiei duce la creşterea dimensiunii satelor, şi dacă am păstra o grilă construită pentru realităţile de început de secol 19, azi mai toate satele ar trebui socotite oraşe!). În Franţa încă din anii '70 Jean Meyer atrăgea atenţia asupra mobilităţii în timp a categoriilor cu care operează istoria urbană a secolului al 18-lea: „Or l'important est de dire que les seuils de passage d'une catégorie à l'autre varient considérablement dans le temps – et c'est, peut-être, la caractéristique la plus évidente de l'époque dite « moderne »” [198].

Pentru Norvegia Finn-Enar Eliassen a propus o grupare [199] pe categoriile clasice: oraşe „mari”, „mijlocii” şi „mici”. Ceea ce diferă este întâi decupajul şi apoi faptul că acesta este mobil în timp, astfel, la 1530, oraşele mici sunt cuprinse între 200 şi 500 de locuitori, cele mijlocii între 500 şi 1 999 locuitori [200] şi cele mari peste 2 000. La 1660, oraşele mici sunt cuprinse între 200 şi 1 199 de locuitori (creşte simţitor dimensiunea maximă a acestora), cele mijlocii între 1 200 şi 2 499 locuitori şi cele mari încep de la 2 500. la 1801, oraşele mici sunt cuprinse între 400 şi 1 499 de locuitori (întreaga categorie este împinsă în sus), cele mijlocii între 1 500 şi 3 999 locuitori şi cele mari peste 4 000 [201]. După cum observăm nu este o simplă mărire a cifrelor o dată

---

[197] Anthony Wrigley: *Urban Growth and Agricultural Change: England and the Continent in Early Modern Period,* în Peter Borsay: „The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820”, Longman, London & New York, 1990, p. 41.

[198] „Este important să subliniem că limitele care separă categoriile între ele variază considerabil în timp – şi aceasta este, poate, caracteristica cea mai evidentă e epocii zise « moderne »” Jean Meyer, *Quelques vues sur l'histoire des villes à l'époque moderne*, în „Annales, E.S.C.”, no. 6, (1974) p.1554.

[199] Finn-Enar Eliassen, *The mainstay of the urban fringe: Norwegian small towns 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 27-28.

[200] În tabela respectivă pentru oraşele mijlocii la 1530, în locul unui interval apare scris „c.[irca] 1 000”, nu este vorba de o eroare, ci de faptul că cele două oraşe care compun această categoria au, fiecare, aproximativ această populaţie.

[201] Finn-Enar Eliassen, *The mainstay of the urban fringe: Norwegian small towns 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark,

cu trecerea timpului, categoriile sunt reconstruite la fiecare dată în parte pentru a ţine pasul cu evoluţia fenomenului urban [202].

În Suedia, Sven Lilja a propus o singură clasificare [203] pentru toată perioada (creşterea demografică – generală şi urbană – a acestei ţări fiind mai lentă). Aceasta însă este mult mai detaliată în zona inferioară, acolo unde se situează majoritatea oraşelor suedeze şi finlandeze. Astfel, autorul menţionat distinge „micro-oraşe" sub 500 de locuitori şi „oraşe mici", între 500 şi 1 000. Oraşele mijlocii sunt subîmpărţite şi ele în două categorii: „mijlocii-mici" (1 000-2 000) şi „mijlocii-mari" [204] (2 000-5 000). Peste 5 000 sunt oraşele mari, iar pentru Stockholm este creată o categorie aparte – „metropole". Grila mult mai fină sub cifra de 2 000 de locuitori este perfect justificabilă în condiţiile în care marea majoritate a oraşelor regatului Suediei intră în aceste categorii (la 1800 oraşele sub 2 000 de locuitori încă reprezintă 71% din total) [205].

Şi un spaţiu precum lumea germană, care nu aparţine Europei periferice, are totuşi nevoie de o altă grilă decât cea clasică, pentru a-şi putea crea separaţii în multitudinea oraşelor mici. Studiind regiunea actualului land Halle în perioada premodernă, Holger Gräf foloseşte o grilă care împarte oraşul mic în mai multe subcategorii. Oraşele mari încep de la 10 000 de locuitori în sus, iar cele mijlocii sunt cuprinse între 2 000 şi 10 000 de locuitori; observăm deja că aceste categorii se situează la nivele mai scăzute decât cele „clasice", (pentru care adesea fenomenul urban nici nu coboară sub cifra de 2 000 de locuitori). Oraşul mic, (adică cel sub 2 000 de locuitori) este subîmpărţit în alte 4 grupe: „sizeable small town" (1 000-2 000 de locuitori), „medium-sized

---

Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, tabelul 2.2, p. 26.

[202] De exemplu, între 1530 şi 1660, limita dintre oraşele mici şi mijlocii creşte cu 700 de locuitori (cu 140%), iar cea dintre oraşele mijlocii şi cele mari cu doar 500 de locuitori (25%).

[203] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period,* în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 53-55.

[204] „small medium-sized towns" respectiv „large medium-sized towns", *Ibidem*, p. 55.

[205] *Ibidem,* tabelul 3.1, p. 54.

small town" (500-1 000 locuitori), „little small town" (200-500 de locuitori), „tiny small town" (sub 200 de locuitori). Această scară nu este nouă, ea a mai fost utilizată până acum pentru studiul oraşelor germane de la sfârşitul evului mediu[206]. Pertinenţa acestei împărţiri este demonstrată şi de faptul că majoritatea oraşelor regiunii cad în subgrupele nou create, abia la 1800 grupa oraşelor mijlocii (cuprinse între 2 şi 10 mii de locuitori) devine comparabilă ca dimensiune cu principalele subgrupe ale oraşului mic)[207].

Este evident din cele spuse mai sus că trebuie să operăm cu categorii diferite ale fenomenului urban. Nu putem avea aceleaşi limite ale categoriilor urbane (şi în multe cazuri nici aceleaşi categorii) pentru toate regiunile. Atunci când teritoriul care face obiectul studiului cuprinde arii cu nivele diferite de urbanizare (cum ar fi insulele britanice sau Regatul Poloniei în perioada premodernă), fie adoptăm pentru fiecare spaţiu distinct o grilă proprie a criteriilor, fie suntem constrânşi la un compromis (care riscă adesea să facă informaţia istorică mult mai puţin lizibilă). De asemenea, ni se pare evident că, atunci când vorbim de spaţiul european în ansamblul lui, „mare" sau „mic" are altă acoperire cifrică decât atunci când ne referim doar la o regiune anume, oricât de puternic urbanizată ar fi ea[208]. Pur şi simplu, dacă cernem informaţia cu o sită prea mare, riscăm să lăsăm să treacă printre găurile ei tot ceea ce doream, de fapt, să aflăm.

---

[206] Holger T. Gräf, *Small towns in early modern Germany: the case of Hesse 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 184.

[207] *Ibidem*, tabela 9.1, p. 185.

[208] Astfel Olanda „secolului de aur", una din cele mai urbanizate zone ale Europei, are, la 1700, doar trei oraşe care pot fi considerate „mari" (peste 100 000 de locuitori – Amsterdam) sau „mijlocii" (peste 50 000 de locuitori – Leiden, Rotterdam) după criteriile valabile pentru întreg spaţiul european. Mai corect ar fi să adoptăm o altă grilă, în care oraşele mijlocii sunt cele între 10 şi 30 000 de locuitori (12-13 localităţi) şi cele mari peste 30 000 (5-6) iar Amsterdam-ul, cu cei 200 000 de locuitori ai săi, într-o categorie aparte (metropole). Această grilă evidenţiază mult mai bine fenomenul urban olandez decât una croită pe măsura întregului continent. Pentru cifra populaţiei vezi Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 53-54.

Prin urmare, pentru demersul nostru am decis să operăm cu două grile paralele. În principal vom utiliza o grilă calibrată pentru aceste spaţii periferice ale Europei, ce se întind din Irlanda şi Scoţia în Scandinavia, Lituania şi Rusia, în Ţările Române dar şi în câmpia maghiară. Această grilă are două avantaje: în primul rând permite o mai bună vizibilitate a fenomenului urban din Principate, în al doilea permite comparaţii cu acele spaţii ale Europei care, în termeni de populaţie totală, densitate, nivel de dezvoltare economică, urbanizare, etc. sunt comparabili cu Ţările Române. În secundar vom utiliza şi o a doua grilă, calibrată la nivelul întregului continent, şi care să ne permită să vedem care este poziţia oraşelor româneşti în reţeaua urbană europeană. Înainte de a da valori cifrice pentru aceste grile, credem că este necesar să aruncăm o privire mai de aproape asupra oraşului mic european, în special în acele zone periferice unde, ca şi în Ţările Române, el este dominant.

3. Oraşul mic în Europa

Prima întrebare care se pune este, ce pondere are oraşul mic în Europa, care este greutatea sa în ansamblul fenomenului urban? Cât de prezent, cât de caracteristic este el până la urmă?

În ultimele două decenii răspunsul istoricilor a fost din ce în ce mai categoric: pentru cea mai mare parte a europenilor, oraşul mic era cel mai important şi cel mai direct contact cu lumea urbană. „Throughout the medieval and early modern period the small town, with a few hundred or thousand people, often clustered behind stone or earthen ramparts, with farms and orchards in its midst, and a handful of public buildings around the marketplace, was a constant and a quintessential feature of the European landscape” [209]. În secolul al 17-lea oraşele mici erau de cel puţin 5 ori mai numeroase decât toate celelalte categorii de aşezări urbane puse împreună [210].

[209] „În evul mediu şi perioada premodernă, oraşul mic cu câteva sute sau mii de locuitori, adesea închis în spatele unor fortificaţii de piatră sau de pământ, cu ferme şi livezi în mijlocul său şi o mână de clădiri publice în jurul pieţei era un element constant şi esenţial al peisajului european”. *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 1.

[210] *Ibidem*, p. 1.

Întrebarea aceasta, la nivel european, nu poate primi un singur răspuns, căci diferenţele sunt prea mari. Avem pe de o parte periferiile nordice şi central-estice (în care s-ar putea include şi Anglia până la începutul sau chiar mijlocul secolului al 18-lea) unde oraşul mic are un rol important de jucat, pe de altă parte o regiune mult mai urbanizată, în inima Europei Occidentale, şi în special în Ţările de Jos şi Italia de Nord, unde oraşul mic este mult mai integrat şi subordonat reţelei deominate de marile oraşe [211]. Avem de asemenea Europa centrală (Germania, Polonia propriu-zisă, Cehia, poate chiar şi Austria) care nu aparţine cu adevărat nici ariei oraşelor mari, nici celei periferice, şi ei i se poate adăuga o bună parte din Franţa şi din Peninsula Iberică, ca şi unele zone din Balcanii otomani.

Vom încerca să oferim trei răspunsuri, unul pentru periferiile slab populate şi slab urbanizate ale continentului, altul pentru Europa „populată”, acea Europă densă, unde satele se ţin lanţ şi încă din evul mediu presiunea demografică a lăsat puţin spaţiu liber, a închis frontiera interioară şi a acoperit în întregime acest prim strat cu o reţea de mici oraşe, şi în cele din urmă un altul pentru Europa oraşelor mari (Italia de Nord şi Ţările de Jos) de mult timp urbanizată, cucerită chiar de marile metropole.

Suntem conştienţi că această împărţire, care înghesuie în trei cutii o realitate europeană mult mai diversă şi complexă, este puternic reducţionistă [212]; considerăm însă că, dat fiind scopul ei aici – să ofere un termen de comparaţie pentru structura urbană a Principatelor dunărene – o analiză mai detaliată ar depăşi scopul lucrării noastre.

3.1 Oraşul mic în Europa periferică

În acest spaţiu întins, slab populat, cu sate rare şi de obicei mai mici decât în Europa densă, oraşele care în alte regiuni ar fi considerate

[211] *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 2.

[212] Vezi de exemplu cazul Angliei, aflată în secolele 16-17 în aria oraşelor mici şi în acelaşi timp creând enorma aglomerare urbană londoneză, în plus, în cursul celei de a doua jumătăţi a secolului al 18-lea Anglia ajunge din urmă Italia, Olanda şi Spania din punctul de vedere al oraşelor mari şi mijlocii.

mijlocii sau mari sunt excepţii. Grosul ierarhiei urbane este alcătuită din ceea ce, la scară europeană, ar intra în categoria oraşelor mici.

În peninsula scandinavă [213], la 1600, nu există oraşe cu peste 10 000 de locuitori [214]! Abia la mijlocul secolului, ca urmare a creşterii rapide a puterii politice a Suediei, precum şi a capitalei sale, Stockholm-ul, cu cei 40 000 de locuitori ai săi, devine un oraş important, comparabil cu oraşele mijlocii din Italia, Spania sau Ţările de Jos [215]. La 1600 doar două alte oraşe trec de 5 000 de locuitori: Bergen cu 8 000 şi Malmö cu 5 000 [216]. Restul oraşelor sunt sub şi mult sub aceste cifre. La mijlocul secolului al 17-lea [217] din 114 oraşe, probabil 81 (71,1%) au sub 1000 de locuitori şi încă cel puţin 19 (16,7%) au sub 2 500 [218]. Dată fiind întinderea foarte mare a spaţiului în discuţie [219] majoritatea locuitorilor nu au aproape nici un contact cu oraşele peste 2 000-2 500 de locuitori. Realitatea urbană accesibilă în secolele 16-17 locuitorilor regiunii se concretizează în oraşe de câteva sute de locuitori.

Secolul al 18-lea marchează o creştere comparativ cu perioada precedentă, dar nu suficientă pentru a alinia regiunea la nivelul Europei

---

[213] Analiza noastră se referă la Norvegia, Suedia şi Finlanda, dar exclude Danemarca a cărei structură se apropie în mult mai mare măsură de cea a spaţiului german, precum şi Islanda, pentru care nu avem date.

[214] Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800,* Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 270; Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 22, 52 şi 66.

[215] Dar nicidecum cu marile metropole, care, la începutul secolului al 17-lea, pot adăposti, *fiecare, întreaga* populaţie urbană a regatului suedez.

[216] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 22, 52 şi 66.

[217] 1650 pentru Suedia şi Finlanda şi 1660 pentru Norvegia.

[218] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period,* în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, tabelul 3.1, p. 54; şi Finn-Enar Eliassen, *The mainstay of the urban fringe: Norwegian small towns 1500-1800,* în *ibidem*, tabelul 2.2, p. 27.

[219] Dublul Franţei actuale sau de 7 ori cât Moldova şi Ţara Românească la un loc în eopcă.

dense[220]. La 1800 Stockholm-ul are 75-76 de mii de locuitori[221] fiind al 33-lea oraş european ca populaţie[222] (deci mult sub nivelul ocupat de Suedia, care este una dintre primele 15, dacă nu dintre primele 10 ţări europene)[223]. Peste 91 (65%) din oraşe au sub 2 000 de locuitori şi 130 (92,2%) au sub 5 000[224]. În schimb, numărul oraşelor care au sub 1 000 de locuitori scade la 41,8%[225]. Practic, o mare parte a locuitorilor acestor teritorii, chiar la sfârşitul secolului al 18-lea, au contact cu lumea urbană prin intermediul acestor oraşe mici şi foarte mici, de câteva sute până la 2 000 de locuitori. Marea lor majoritate probabil trăiesc fără să vadă vreodată un oraş de peste 5 000 de locuitori!

Mai aproape de spaţiul românesc, în Ungaria secolului al 18-lea, întâlnim o situaţie din multe puncte de vedere similară. Cei peste 150 de ani în care acest spaţiu a fost o vastă frontieră militară, între un

---

[220] O explozie urbană – ca în Anglia – avem abia după mijlocul secolului al 19-lea, deşi o accelerare mai pronunţată a creşterii urbane (mai ales înmulţirea oraşelor mari şi urcarea celor foarte mici în categoriile superioare) poate fi observată deja după 1800, Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, tabelul 3.1, p. 54.

[221] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 66, Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 270.

[222] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 280.

[223] Restul oraşelor importante au populaţii sub 20 000 de locuitori: Göteborg cu 13 000 şi Karlskrona cu 10 000, Turku, principalul oraş al Finlandei, numără 11 000 de locuitori, în Norvegia Bergen are 17 000 şi Oslo 10 000; *ibidem*, p. 22, 52, 66.

[224] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, tabelul 3.1, p. 54; şi Finn-Enar Eliassen, *The mainstay of the urban fringe: Norwegian small towns 1500-1800*, în *ibidem*, tabelul 2.2, p. 27.

[225] Doar pentru Suedia şi Finlanda. Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, tabelul 3.1, p. 54;

Imperiu Otoman aflat la apogeu şi domeniile patrimoniale ale unei case de Habsburg în creştere, au însemnat pentru regiune pustiiri şi depopulări, blocarea rutelor comerciale, decăderea oraşelor. În toată această perioadă, războiul nu a alternat cu pacea, ci mai curând războiul „mare”, organizat, între state şi armate, a alternat cu nu mai puţin stânjenitorul război „mic”, de frontieră, cu raidurile, jafurile şi robirile sale, cu nesiguranţa continuă pe care o impune. Nu este de mirare că la 1699, când pacea de la Carlowitz atribuie acest vast spaţiu Austriei, aici avem o densitate a populaţiei mult mai scăzută decât în teritoriile vecine [226] şi în consecinţă şi o reţea urbană foarte subţire [227].

Nu este de mirare că în tot cursul secolului al 18-lea şi chiar şi la începutul celui următor acest spaţiu este dominat de oraşele mici şi că oraşele mari lipsesc în mare măsură: „Small towns were characteristic of the region not merely in the sense that the great majority of towns were small – for that was the case all across Europe – but because the top categories were missing from the hierarchy of towns. Not only were large cities with more than 10 000 inhabitants few and far between, but there were not too many middling towns of 5-10 000 people either” [228]. Oraşe de 3-4 000 de locuitori sunt centre ale unor regiuni relativ întinse care adăpostesc o populaţie rurală de 20-30 de ori mai numeroasă. Aceste oraşe îndeplinesc pentru respectivele provincii o funcţie de centre regionale, ori în Occident această funcţie este apanajul oraşelor

[226] O foarte sugestivă imagine a situaţiei chiar în anul încheierii păcii de la Carlowitz se poate găsi în John Stoye, *Marsigli's Europe 1680-1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, Yale University Press, New Haven & London, 1994, p. 170-173.

[227] În perioada premodernă spaţiile slab populate au dificultăţi în a susţine aglomerări concentrate de populaţie, după cum se observă foarte clar şi în periferia transatlantică a Europei: „Dans un continent vide, la poussée vers la dispersion contrariait la poussée vers l'urbanisation.” (într-un continent pustiu, presiunea spre dispersare se opune presiunii spre concentrare) G. B. Warden, *L'urbanisation américaine avant 1800*, în „Annales, E.S.C.”, 4/1970, p. 863-4.

[228] „Oraşele mici erau caracteristice regiunii nu datorită faptului că majoritatea oraşelor erau mici – căci aceasta este situaţia în toată Europa –, ci pentru că celelalte categorii lipsesc din ierarhia urbană. Nu numai că marile oraşe cu peste 10 000 de locuitori erau puţine şi depărtate, dar nici oraşe mijlocii de 5-10 000 de locuitori nu erau prea multe”, Vera Bácskai, *Small towns in eastern central Europe*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 80.

aflate într-o categorie superioară [229]. Pe de altă parte, satele sunt şi ele mici, la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul următorului majoritatea aveau sub 1 000 de locuitori [230].

Aceeaşi structură, cu o dominare a oraşelor mici şi cu doar câteva rare oraşe mijlocii deasupra lor o întâlnim şi în teritoriile austriece propriu-zise, dar aici dimensiunile reduse ale oraşului nu mai pot fi puse pe seama frontierei militare cu Imperiul Otoman, deoarece situaţia datează dinainte de mijlocul secolului al 16-lea. Austria în graniţele de azi are, la 1500, 87 de oraşe privilegiate şi 344 *Märkte*, din care doar 2 au peste 10 000 de locuitori şi 4 peste 5 000, adică 91% din oraşele privilegiate şi 98% din toate aşezările urbane sunt mici [231]. La 1800, există, pe acelaşi teritoriu, doar 6 oraşe peste 10 000 de locuitori şi încă 4 între 5 000 şi 10 000 de locuitori [232], şi este posibil ca şi acest număr să fie exagerat [233].

Şi la celălalt capăt al Europei, în Irlanda, oraşul mic este dominant. La 1600 nici un oraş nu depăşeşte 5 000 de locuitori, iar un secol mai târziu doar 7 trec de acest prag, 3 din ele având peste 10 000 de locuitori [234] (în secolul al 18-lea Irlanda este şi ea prinsă în urbanizarea accelerată datorată Revoluţiei Industriale engleze şi structura sa urbană se modifică, la 1800 circa 13 oraşe depăşind deja

---

[229] *Ibidem*, p. 87.

[230] *Ibidem*, p. 87.

[231] *Ibidem*, p. 80.

[232] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 28;

[233] Trebuie spus că Vera Bácskai consideră că Bairoch supraestimează populaţia oraşelor din zonă „these estimates – for that is what they are, since we have very few reliable population figures – are to my mind too high and incomplete”. (aceste estimări – căci asta sunt, atâta vreme cât avem foarte puţine date de încredere privitoare la populaţie – sunt în opinia mea prea ridicate şi incomplete) Vera Bácskai, *Small towns in eastern central Europe*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 79). În acest caz este posibil ca unele localităţi să cadă într-o categorie inferioară, dat fiind că populaţia a 3 dintre ele este exact pe limita ce separă categoriile.

[234] Iar capitala provinciei, Dublin, ajunge la 60 000 de locuitori, fiind deja un oraş important la scară europeană. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 39.

10 000 de locuitori [235]). Dar în secolele 16-17 şi o bună parte a secolului următor, oraşul tipic irlandez are cu totul alte dimensiuni: conform censului din 1659, oraşele importante ale provinciei (cele cu peste 500 de „persoane impozabile" [236]) sunt în număr de douăzeci. Restul de 95 sunt între 120 şi 500 de „persoane impozabile", şi dintre ele majoritatea (57) sunt la nivelul cel mai de jos (între 120 şi 199 de „taxable persons") şi alte 23 în treapta imediat următoare (între 200 şi 299 de „persoane impozabile") [237]. Ori cât de mult am forţa în sus coeficientul cu care trebuie înmulţită o „persoană impozabilă" este evident că marea majoritate a oraşelor irlandeze de la mijlocul secolului al 17-lea adăpostesc câteva sute de locuitori, şi restul nu depăşesc cu mult 1 000 nici ele.

3.2 Oraşul mic în Europa „populată"

Spaţiul german nu este unul unitar, geografic, demografic, dar şi economic, varietatea este foarte mare. În ceea ce ne priveşte există însă două caracteristici comune: prezenţa nelipsită a oraşului mic şi absenţa relativă a marilor metropole, a oraşelor de calibru european [238]. După cum am mai spus, încă din evul mediu Germania adăposteşte un mare număr de oraşe, majoritatea de doar câteva sute de locuitori [239], iar fărâmiţarea statală ca şi războiul de treizeci de ani nu au fost factori care să impulsioneze creşterea urbană. Situaţia se menţine la fel şi în perioada premodernă: „as in Old Europe in general the overwhelming

---

[235] *Ibidem*, p. 39.

[236] O „taxable person" ar putea fi echivalată cu 2,5 locuitori, pentru limitările acestui recensământ şi dificultatea echivalării vezi Raymond Gillespie, *Small towns in early modern Ireland*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p.153.

[237] *Ibidem*, tabelul 3.7 şi tabelul 3.9, p. 154-155.

[238] Oraşele foarte mari din spaţiul german îşi datorează creşterea unor cauze externe acestui spaţiu, cum este cazul Gdansk-ului, loc de întâlnire a grâului polonez şi cererii olandeze, sau Praga şi Viena, succesivele capitale ale acestui conglomerat internaţional care este Casa de Habsburg. Chiar şi în secolul al 18-lea, marile oraşe germane, ca Hamburg, Berlin sau Dresda sunt mult mai mici decât omoloagele lor din alte ţările europene puternic urbanizate (Italia de Nord, Ţările de Jos).

[239] Fernand Braudel: *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul,* Meridiane, Bucureşti, 1984, vol. II, p. 268.

part of towns in Germany were small"[240]. Dintr-o populaţie totală de circa 12 milioane de locuitori, cât are întregul Imperiu Romano-German la începutul secolului al 16-lea, circa 20% sunt orăşeni, partea leului revenind oraşelor mici, (sub 2 000 de locuitori) care adăpostesc 14% din totalul germanilor (sau 70% din totalul orăşenilor), oraşele mijlocii (2 000-10 000 de locuitori) şi oraşele mari (peste 10 000) împărţindu-şi relativ egal restul (2,8-3,0% respectiv 3,0-3,2% din totalul populaţiei Imperiului Romano-German)[241].

Pentru actualul land Hesse avem date mai detaliate în ceea ce priveşte oraşele mici. Din cele 138 de oraşe existente la începutul epocii premoderne, doar 15 oraşe au peste 2 000 de locuitori (inclusiv Frankfurt care, cu cei 20 000 de locuitori ai săi, este de departe cel mai important centru urban al regiunii)[242]. Cele mai multe oraşe sunt în primele două subcategorii ale oraşelor mici: 41 între 1 000 şi 2 000 de locuitori şi 35 între 500 şi 1 000 de locuitori, în timp ce alte 20 au mai puţin de 500 de locuitori[243]. Unele dintre acestea din urmă sunt chiar mai mici decât unele sate din jur, dar rolul pe care îl joacă este unul de centru de distribuţie a bunurilor pentru satele din jur, de centru administrativ sau chiar militar[244]. Din cei 400 000 de mii de locuitori pe care regiunea îi are la sfârşitul secolului al 16-lea, circa 4% trăiesc în Frankfurt, 9% în oraşele mijlocii (peste 2 000 de locuitori) şi 19% în oraşele mici, sub 2 000 de locuitori, ceea ce dă un total al populaţiei urbane de 32%[245]. Deci şi într-o regiune relativ dens populată (aproape 19 locuitori pe km^2)[246] şi cu un procentaj ridicat de populaţie urbană, oraşul mic este caracteristic şi reprezintă grosul fenomenului urban.

---

[240] „ca în vechea Europă în general, covârşitoarea majoritate a oraşelor în Germania erau mici" Holger T. Gräf, *Small towns in early modern Germany: the case of Hesse 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 184.

[241] *Ibidem*, p. 186.

[242] *Ibidem*, p. 190.

[243] *Ibidem*, tabela 9.1, p. 185.

[244] *Ibidem*, p. 191-192.

[245] *Ibidem*, p. 192.

[246] Actualul land are o suprafaţă de 21 114,72 km^2, http://www.infomobil.org/germany/country-profile/i/3185/2493/federal-states-and-cities.

La 1800 deja regiunea are o populaţie de 1,2 milioane locuitori, cele 3 oraşe mari concentrează 5,8% din aceştia, oraşele mijlocii (2 000 – 10 000) sunt deja în număr de 41 şi adăpostesc 12,6% din populaţia regiunii, iar cele 91 de oraşele mici mai au doar 8,7% din populaţia totală[247]. În mare parte această creştere se realizează în secolul al 18-lea, (la mijlocul secolului al 17-lea cifrele arată oraşe chiar mai mici decât cu un secol mai devreme[248]). Dar chiar şi aşa, la 1800 oraşul mic încă reprezintă două treimi din numărul total de oraşe şi o treime din populaţia urbană, dovadă că cel puţin până atunci rolul său nu fusese unul marginal[249].

Rolul acestuia este unul central şi dincolo de Marea Mânecii, în Anglia. Cu excepţia Londrei (şi poate din cauza creşterii ei nemăsurate), oraşele engleze sunt foarte mici până la explozia urbană din secolul al 18-lea, majoritatea având chiar sub 2 000 de locuitori[250] (creşterea extrem de rapidă a oraşelor engleze, şi în special a celor mici, după 1700 şi mai ales după 1750 ţine însă, ca fenomen, de lumea industrială ce se naşte acum şi nu de demografia urbană a Vechiului Regim). Şi ca număr de locuitori oraşele mici deţin o pondere importantă, către 1700 puţin peste jumătate (54%) din orăşenii englezi locuiesc în oraşe sub 5 000 de locuitori, ceea ce înseamnă, datorită gradului ridicat de urbanizare din Anglia, 14% din populaţia totală a ţării[251]. Creşterea rapidă a oraşelor mari şi mai ales a celor mijlocii în cursul secolului al 18-lea a dus la scăderea ponderii celor mici, dar chiar în Anglia anului 1801, în care oraşele de peste 10 000 de locuitori

---

[247] Holger T. Gräf, *Small towns in early modern Germany: the case of Hesse 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 192-193.

[248] *Ibidem*, tabela 9.1, p. 185.

[249] Reţeaua urbană a regiunii era, înainte de războiul de treizeci de ani, mult prea densă „overcrowded”. Criza generată de război ca şi reorganizarea unor ansambluri statale foarte mici a dus la „raţionalizarea” reţelei urbane. *Ibidem*, p. 193.

[250] Peter Borsay: *The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820*, Longman, London & New York, 1990, p. 4.

[251] Peter Clark, *Small towns in England 1550-1850: national and regional populational trends*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 90.

se înmulţesc precum ciupercile[252], oraşele sub 5 000 de locuitori deţin aproape o treime (31%) din totalul populaţiei urbane şi 12% din întreaga populaţie a Angliei[253]. Nu este vorba doar de o prezenţă cifrică, oraşele mici engleze nu sunt una din acele „mase tăcute" care „suportă" istoria făcută de alţii: „For much of that period, [secolele 16-19] England remained a country dominated by its small towns. […] the hundreds of small towns with a few thousand inhabitants continued to play an influential role in English economic, social and cultural life until the early nineteenth century"[254].

Ca şi Germania sau poate chiar mai mult decât ea, Franţa este o ţară cu o puternică diversitate şi complexitate a reţelei urbane. Aici convieţuiesc un monstru urban de talia Parisului[255] – multă vreme cel mai mare centru urban al creştinătăţii – cu cele peste 400 de oraşe sub 5 000 de locuitori care există la 1806[256], unde sudul mediteranean cu constelaţia sa de oraşe în frunte cu Marsilia[257] se învecinează cu

---

[252] Marea Britanie (cu Scoţia şi Wales) are 12 oraşe peste 10 000 de locuitori şi în afară de Londra toate celelalte au sub 40 000; la 1750 deja 25 şi la 1800 nu mai puţin de 67 de oraşe depăşesc 10 000 de locuitori iar 9 dintre acestea din urmă depăşesc 40 000. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 32-35.

[253] Peter Clark, *Small towns in England 1550-1850: national and regional populational trends*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 90.

[254] „Pentru o mare parte din această perioadă, [secolele 16-19] Anglia rămâne o ţară dominată de oraşele sale mici. [...] sutele de mici oraşe cu câteva mii de locuitori continuă să joace un rol influent în viaţa economică, socială şi culturală engleză până în prima parte a secolului al 19-lea". *Ibidem*, p. 90.

[255] Parisul are 300 000 de locuitori la 1600 şi peste 500 000 la 1800. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 28.

[256] Bernard Lepetit, *In search of the small town in early nineteenth-century France*, , în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, tabelele 8.1 şi 8.3, p. 178 şi 180.

[257] 45 000 la 1600, 101 000 la 1800, Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 27.

Dauphiné, în care doar Grenoble atinge, fără a depăşi prea mult, 20 000 de locuitori [258]. Acesta din urmă este, poate, regiunea din Franţa în care situaţia oraşelor mici este cea mai bine cunoscută, graţie în special lui René Favier [259]. Este o provincie dominată de oraşele mici: la 1690, din cele 32 de oraşe, 5 au între 3 şi 6 000 de locuitori şi 24 din acestea sub 3 000. La 1790, înainte deci ca perioada de regresie urbană de la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul următorului să-şi facă simţite efectele, dintr-un total de 51 de oraşe 9 au între 3 şi 6 000 şi 36 din acestea sub 3 000 de locuitori [260]. Şi în interiorul provinciei există disparităţi, o parte din zonele de munte având oraşe puţine şi mici [261]. La 1790, incluzând toate localităţile cu caracter urban, nivelul de urbanizare este de 23,7%, dacă însă reţinem numai localităţile cu peste 5 000 de locuitori, acest nivel scade la 8%, diferenţa trebuie pusă pe seama oraşelor mici şi este relevantă pentru ponderea pe care acestea o deţin [262]. Şi aici, ca şi în Anglia sau Germania, aceste oraşe mici reprezintă principalul contact cu viaţa urbană al majorităţii locuitorilor provinciei, concentrează o bună parte a activităţii economice (deşi Grenoble îşi taie partea leului în domeniul politic), într-un cuvânt sunt elemente esenţiale ale ţesăturii societăţii premoderne a provinciei.

Trebuie menţionat că Dauphiné este o provincie sensibil mai puţin urbanizată decât media Franţei, ea nu este deci tipică pentru structura urbană franceză, este însă exemplificatoare pentru aceste zone dominate de oraşele mici pe care le întâlnim peste tot, chiar şi aici, în acest triunghi format de provinciile puternic şi demult urbanizate din sud, cei 100 000 de lyonezi [263] de la nord şi civilizaţia urbană a Italiei la vest.

---

[258] Şi asta doar în secolul al 18-lea, *ibidem,* p. 26.

[259] René Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit,* Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993.

[260] *Ibidem,* tabelul 8, p. 52.

[261] *Ibidem,* p. 46.

[262] *Ibidem,* p. 45.

[263] Mai precis 97 000 la 1700, 114 000 la 1750 şi 109 000 la 1800. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 27.

3.3 Oraşul mic în Europa oraşelor mari

Oraşele mici nu sunt absente nici în zonele cel mai dens urbanizate: Italia de Nord sau Ţările de Jos, dar ele au aici o pondere mai redusă, atât demografic, cât şi economic sau politic. Aceasta nu înseamnă că ele sunt puţine: Italia de Nord are câteva sute[264]. Oraşele mari confiscă puterea politică, ca şi pe cea economică[265], chiar şi acolo unde trebuie să cedeze în faţa unui stat teritorial, ca în Flandra, ele se folosesc de poziţia şi influenţa lor pentru a împinge grosul poverii fiscale pe umerii oraşelor mici şi ai zonei rurale[266]. Oraşul mic este într-o poziţie de subordonare, este limitat la rolul de agent local al oraşelor mari şi mijlocii, care alcătuiesc liniile de forţă ale reţelei urbane. Pe de altă parte, integrarea lui într-o reţea urbană puternică îl face să fie mai stabil şi diminuează riscurile la care este supus[267], cu toate că eşecurile nu lipsesc nici aici.

Din păcate oraşul mic premodern este, în aceste zone, foarte puţin studiat. Marile centre urbane nu s-au mulţumit să controleze puterea în epocă, ele au „confiscat" şi interesul istoricilor, şi de aceea, deşi pe ansamblu studiile urbane sunt mult mai dezvoltate pentru aceste regiuni, cercetările având ca subiect oraşul mic sunt mult mai puţin numeroase decât cele privind restul regiunilor Europei.

Oraşele mici din aceste spaţii puternic urbanizate, şi, poate chiar mai important, dens populate, tind să fie sensibil mai mari decât cele din alte zone ale Europei, (şi acelaşi lucru este valabil pentru sate, ceea ce face ca problema întrepătrunderii – din punct de vedere demografic –

---

[264] Peter Musgrave, *The small towns of northern Italy in the seventeenth and eighteenth centuries: an overview*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 255.

[265] *Ibidem*, p. 250-251, 255-256.

[266] Peter Stabel, *Demography and hierarchy: the small towns and the urban network in sixteenth-century Flanders*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 214.

[267] *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 7.

a satelor mari cu oraşele mici să fie aceeaşi ca peste tot [268]). În Italia de Nord ele arareori scad sub 2 000 de locuitori şi urcă până la 5 000 şi peste [269]. În Flandra avem pe lângă cele două mari centre de peste 45 000 de locuitori fiecare, 7 oraşe între 5 şi 10 000 de locuitori, 11 între 2 000 şi 5 000, 14 între 1 000 şi 2 000 şi un pic mai multe sub 1 000 de locuitori [270]. Şi aici o bună parte din reţeaua urbană este alcătuită din oraşe mici şi chiar foarte mici după standardele Ţărilor de Jos. În Brabant, una din cele mai puternic urbanizate regiuni în perioada premodernă, în care la începutul secolului al 18-lea 45% din populaţie trăia în localităţi cu cel puţin 5 000 de locuitori [271], există doar două oraşe mari (cu peste 70 000 de locuitori), alte două oraşe mijlocii (între 15 şi 25 000) şi 7 oraşe mici (între 2 000 şi 10 000 de locuitori) [272]. Deşi nu joacă acelaşi rol în reţeaua urbană ca în restul continentului, oraşul mic este prezent, formează stratul de bază al ierarhiei urbane chiar şi în Europa oraşelor mari.

4. Caracteristicile oraşului mic

Să încercăm să ieşim o clipă din lumea aridă şi uneori nu suficient de grăitoare a cifrelor şi să vedem ce înseamnă un oraş mic tipic în secolele 17-18, cu o privire specială către Europa periferică, deoarece ei îi aparţin şi Ţările Române. Care sunt caracteristicile tipice ale unui asemenea oraş? Care este rolul pe care îl joacă el în ansamblul lumii urbane şi mai ales în relaţia oraşului cu societatea rurală?

---

[268] Pentru oraşe mai mici ca satele vecine în Italia de Nord vezi Peter Musgrave, *The small towns of northern Italy in the seventeenth and eighteenth centuries: an overview*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 254-255.

[269] *Ibidem*, p. 254.

[270] Peter Stabel, *Demography and hierarchy: the small towns and the urban network in sixteenth-century Flanders*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 207, 212-213 şi tabelul 10.1, p. 210-211.

[271] Bruno Blonde, *Domestic demand and urbanization in the eighteenth century: demographic and functional evidence for small towns of Brabant*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 229.

[272] *Ibidem*, tabelul 11.1, p. 230.

În primul rând un asemenea oraş ocupă un spaţiu geografic foarte redus, el adăposteşte câteva sute de familii (în Europa „populată”) uneori doar câteva zeci (caz frecvent în Europa periferică unde oraşele au adesea sub 500 de locuitori, adică sub 100 de familii). Aceasta înseamnă de la câteva zeci la câteva sute de case, adică o aglomerare mai redusă decât a multor sate de azi.

Ierarhia demografică nu este singura care diferenţiază aceste oraşe de cele mari sau mijlocii. Mult mai puţine dintre oraşele mici au reuşit să obţină, în evul mediu sau după, privilegii de la suverani. În Anglia perioadei premoderne doar o minoritate a oraşelor mici are privilegii regale [273]. În Spania diferenţa juridică de statut între „oraşe” (145 în anul 1787) şi „târguri” (villa – 4572 în acelaşi an) este doar una onorifică şi este acordată de suveran pentru loialitate sau servicii deosebite [274]. „Madrid was always merely a ‘town’, so Chinchilla and Calahorra boasted ‘city’ status with a mere 641 and 812 households, respectively, in 1591” [275]. În Norvegia ele au diferite grade de privilegii, de la oraşele cărora li se garantează exclusivitatea comerţului într-o zonă de 30-40 de kilometri (export şi import), până la porturi care au doar privilegii de export sau la oraşele miniere, cu propriile drepturi, şi în final la oraşele care nu au nici un fel de privilegii, nefiind diferite, din punct de vedere juridic, de satele din jur [276].

Oraşele mici au o structură ocupaţională şi socială mult mai redusă şi simplificată. Ele adăpostesc un număr redus de specializări economice, şi cea mai mare parte a locuitorilor nu este specializată pe o anumită activitate economică, ci se orientează în funcţie de moment şi

---

[273] *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 5.

[274] Juan Gelabert, *Cities, towns and small towns in Castilie, 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 272-273.

[275] „Madridul a fost întotdeauna doar un „târg”, în timp ce Chinchilla şi Calahorra au în 1591 statut de „oraş”, cu o populaţie de 641 respectiv 812 gospodării” *ibidem*, p. 273.

[276] Finn-Enar Eliassen, *The mainstay of the urban fringe: Norwegian small towns 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 28-29.

cerinţele de lucru (utilizând, pe o piaţă redusă, toate oportunităţile, dar acesta are drept consecinţă un nivel mai scăzut de calificare). De exemplu, în Suedia numărul de ocupaţii pe oraş este redus, la mijlocul secolului al 17-lea, oraşele cu mai puţin de 1 000 de locuitori nu au niciodată mai mult de 25 de ocupaţii, dar nici în cele mari numărul lor trece de 35 [277]. În oraşele mici, cele mai răspândite meserii sunt pantofarii (în 61 de oraşe dintr-un total de 66), croitorii (în 60), fierarii (în 50) dulgherii (în 40), şi bijutierii (în 40)[278], adică meserii orientate spre consumatorul final, nu spre producerea de marfă pentru alţi meşteşugari sau export. Faptul că în multe mici oraşe majoritatea meseriilor sunt reprezentate de unul sau doi meşteri, că în multe cazuri atelierele nu au alţi angajaţi în afară de patron, demonstrează că ei produc în special pentru piaţa locală[279].

Elita este mult mai redusă, şi cu cât oraşul este mai mic, cu atât această elită tinde să fie mai puternică în raport cu restul comunităţii, uneori o singură familie controlează un mic orăşel, stăpânind chiar şi pământul pe care acesta este construit[280]. Oraşele mici au de asemenea un număr foarte redus de autorităţi ale statului[281], datorită bugetelor reduse şi adesea nesigure, ele au dificultăţi în a recruta o birocraţie competentă[282].

Tot din aceste motive oraşele mici nu au „echipamentele” urbane are rudelor lor mai mari: străzi pavate, clădiri publice (hală, spital, etc.), chiar şi biserica principală a oraşului este de mai mici dimensiuni. De exemplu, în Anglia majoritatea oraşelor mici nu au zid de incintă sau

---

[277] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 64.

[278] *Ibidem*, p. 63.

[279] *Ibidem*, p. 63-64.

[280] Finn-Enar Eliassen, *The mainstay of the urban fringe: Norwegian small towns 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 41-42.

[281] *Ibidem*, p. 42.

[282] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 70.

porţi şi (înainte de secolul al 18-lea) nici alte „clădiri urbane”[283]. Casele sunt construite în acelaşi mod şi cu aceleaşi materiale ca în satele din jur[284]. Cu excepţia ariei mediteraneene este un univers al caselor de lemn[285], sau de paiantă, construite cu aceleaşi tehnici ca în lumea rurală, diferenţele faţă de sate nu sunt la nivelul stilului, materialului sau tehnicilor, ci la cel al funcţionalităţii şi planimetriei.

Nu în ultimul rând oraşul mic este mult mai fragil. Numărul eşecurilor este adesea ridicat, unele dintre oraşele mici au o existenţă efemeră, dar chiar şi cele care durează mai mult sunt tot timpul ameninţate. Ele au o capacitate limitată de a se reface după dezastre, foc, epidemii dar mai ales după război[286]. Chiar şi în zonele stabile, oraşele care nu reuşesc să crească sunt ajunse din urmă de sate şi diferenţa dintre ele se atenuează[287]. În zonele periferice rata eşecului este sensibil mai ridicată, astfel, în Scoţia circa trei sferturi din noile târguri baroniale înfiinţate după 1500 eşuează[288]. Nici în Irlanda nu supravieţuiesc decât o parte a oraşelor nou înfiinţate[289], şi aceeaşi vulnerabilitate a acestor oraşe incipiente o întâlnim şi în Norvegia, cel puţin până reuşesc să atingă pragul (foarte scăzut de altfel) de 400 de locuitori, care pare a fi masa critică necesară supravieţuirii ca oraş în acest spaţiu[290]. Oraşele mici sunt mai puţin expuse în regiunile puternic

---

[283] *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 7.

[284] Finn-Enar Eliassen, *The mainstay of the urban fringe: Norwegian small towns 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 42.

[285] *Ibidem*, p. 22.

[286] *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 8.

[287] *Ibidem*, p. 9.

[288] *Ibidem*, p. 6.

[289] Raymond Gillespie, *Small towns in early modern Irland*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p.152.

[290] Finn-Enar Eliassen, *The mainstay of the urban fringe: Norwegian small towns 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 33-34.

urbanizate ca Italia de Nord sau Ţările de Jos, unde ele sunt integrate într-o reţea urbană stabilă, dar în cea mai mare parte a continentului instabilitatea oraşului mic este regula[291].

5. Dimensiunea demografică a oraşelor din Ţările Române

Care este populaţia oraşelor din Ţările Române şi unde se încadrează ea în ansamblul reţelei urbane europene ? Înainte de a putea răspunde la această întrebare trebuie să vedem care sunt sursele pe care le avem la dispoziţie şi ce limitări ne impun acestea. În plus, trebuie să aruncăm o privire asupra istoriografiei, pentru a vedea ce cifre ale populaţiei oraşelor au avansat istoricii români până acum, pe ce surse s-au bazat şi în ce măsură aceste cifre sunt valabile şi deci utilizabile.

5.1 Istoriografie şi călători străini

Istoricii români au avansat cifre foarte diferite pentru principalele oraşe din Principate, în special pentru cele două capitale, dar pentru multe altele nu avem nici o estimare. Din păcate marea majoritate a acestor încercări de reconstituire a numărului orăşenilor sunt total lipsite de simţ critic, preiau informaţiile din izvoare (în special din diverşi călători) ca şi cum ar fi date certe, şi nu încearcă să facă o minimă comparaţie cu dimensiunea oraşelor din alte părţi ale Europei (ceea ce ar releva absurdul cifrelor avansate).

Pentru primii istorici ai Bucureştiului aceste exagerări sunt mult mai de înţeles. Ei scriu la sfârşitul secolului al 19-lea şi începutul următorului, într-o perioadă când în Europa istoriografia urbană abia se năştea, în plus mulţi dintre ei nici nu sânt istorici de formaţie ci doar pasionaţi în ale istoriei. Dacă adăugăm că majoritatea izvoarelor utilizate azi nu erau intrate în circuitul ştiinţific, erorile lor sunt cât se poate de explicabile. De aceea nu trebuie să ne supărăm prea tare pe Ionnescu-Gion când ne spune că Bucureştiul lui Brâncoveanu are

[291] *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 7.

50 000 de locuitori[292], din care 33 000 mor de ciumă la sfârşitul anilor ’30 ai secolului al 18-lea[293], ceea ce nu-l împiedică să atingă 88 000 de locuitori la 1789[294]. Însă chiar şi Ionnescu-Gion, când ajunge la cifrele lui Bakšić, (12 000 de case şi 100 000 de locuitori în timpul lui Matei Basarab) le consideră exagerate[295].

Unii dintre istoricii care au urmat au dat dovadă de mai multă moderaţie şi de spirit critic în estimarea populaţiei oraşelor româneşti. Nicolae Iorga, referindu-se la Bucureşti, vorbeşte de 1 500 de case[296] (ceea ce înseamnă maxim 7 500 de locuitori) în primii ani ai domniei lui Matei Basarab, şi de 20 000 de locuitori în anii ’40 ai secolului al 17-lea[297], dar pentru Târgoviştea de la începutul domniei aceluiaşi principe dă 8 000 de case[298], (ceea ce ar însemna spre 40 000 de locuitori). Dan Berindei, în sinteza sa dedicată Bucureştiului premodern, respinge cifra de 12 000 de case pentru Bucureştiul lui Matei Basarab dar o acceptă pe cea a lui Paul de Alep ca „mai aproape de adevăr” (6 000) de case, după care afirmă „Este sigur că oraşul număra la mijlocul secolului al XVII-lea peste 20 000 de locuitori”[299]; în text nu este justificat de ce cifra lui Paul de Alep este mai corectă şi nici pe ce se bazează cifra de 20 000 de locuitori. Aceeaşi inconstanţă în critica surselor o întâlnim şi în paginile următoare (de exemplu acceptă fără comentarii existenţa a 20 000 de vagabonzi în Bucureşti la sfârşitul secolului al 18-lea)[300].

Alţi autori români dau dovadă de mult mai puţin spirit critic, acurateţea surselor de secol 17-18 (inclusiv a estimărilor călătorilor străini) nu dă naştere nici unei îndoieli, iar cifrele pe care le oferă aceste surse nu sunt supuse nici celor mai simple întrebări. De exemplu

---

[292] G. I. Ionnescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, Fundaţia culturală Gheorghe Marin Speteanu, 1998, p. 72.
[293] *Ibidem*, p. 76.
[294] *Ibidem*, p. 81.
[295] *Ibidem*, p. 57.
[296] Nicolae Iorga, *Istoria Bucureştiului*, Bucureşti, 1939, p. 64
[297] *Ibidem*, p. 68; vezi şi p. 96, p. 174, p. 225, p. 234, p. 274, p. 279, etc.
[298] *Ibidem*, p. 64.
[299] Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459-1862)*, Bucureşti, 1963, p. 62.
[300] *Ibidem*, p. 116, vezi pentru comparaţie şi încercarea de a pune laolaltă diversele informaţii cifrice privind populaţia Bucureştiului, p. 142.

Constantin C. Giurescu, care acceptă fără cel mai mic comentariu mărturia lui Bakšić privind existenţa la mijlocul secolului al 17-lea a 12 000 de case în Bucureşti, pe care le echivalează cu 60 000 de locuitori [301], sau Lia Lehr, care pentru secolul al 17-lea, consideră că în Bucureşti sunt „în unele momente până la 60 000 de locuitori”, iar pentru Iaşi circa 35 000 – 75 000 de locuitori [302], etc. În plus există tendinţa de a alege, atunci când sunt mai multe variante, pe cea mai mare. De exemplu, Dan Berindei înşiră mai mulţi călători străini care dau cifre pentru populaţia Bucureştiului la sfârşitul secolului al 18-lea şi în primele trei decenii ale secolului al 19-lea; în primul rând omite majoritatea călătorilor care estimează Bucureştiul la o populaţie mai mică de 50 000 de locuitori, cu excepţia lui Panzini, (20 000 de locuitori), pe care o consideră „cifră neîndoielnic net inferioară realităţii” [303], în schimb cifrele de 60 000, 80 000 sau chiar 100 000 de locuitori nu au parte de nici un comentariu, în condiţiile în care ceva mai sus pe pagină publică rezultatele a trei catagrafii dintre 1798 şi 1810, care dau cifre de până în 50 000 de locuitori pentru Bucureşti [304].

De remarcat că cifrele pe care le dau mulţi autori, şi care cifrează populaţia capitalelor Principatelor la peste 50 000 de locuitori, plasează Iaşiul şi Bucureştiul în primele 20-25 de oraşe europene [305]. Proaspăt (şi nu tot timpul) devenite capitale, aceste oraşe ar avea deci o populaţie

---

[301] Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1966, p. 71.

[302] Lia Lehr, *Aspecte urbanistice şi forme de proprietate în oraşele Moldovei şi Ţării Româneşti (secolele XVI-XVIII)*, în „Revista de istorie”, tom 33, 1980, nr. 1, p. 68, nota 18.

[303] Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459-1862)*, Bucureşti, 1963, p. 142.

[304] 6 000 de case în 1798, iar cele două catagrafii din 1810 numără 7 503 case şi 32 185 de locuitori ortodocşi, respectiv 10 103 case, *ibidem*, p. 142.

[305] După cifrele lui Jan de Vries, la 1650 există 22 de oraşe peste 50 000 de locuitori, 23 dacă includem şi Messina care are chiar 50 000 (pentru Europa fără Rusia şi Imperiul Otoman). Bairoch nu dă cifre pentru 1650, cele de la 1600 (care includ Rusia şi Balcanii, dar nu şi Istanbulul şi Adrianopolul) indică 25 de oraşe care depăşesc 50 000 de locuitori şi alte 4 care au aproximativ această populaţie. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 278; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 270-278.

mai mare ca Berlinul[306], Dresda[307] sau Munchen-ul[308] de dinainte de războiul de 30 de ani, toate trei capitale ale unor state mai populate, mai dezvoltate economic şi mai urbanizate decât Ţările Române. Pentru cea mai mare parte a secolului al 17-lea, ele sunt mai mari chiar şi decât cele două capitale nordice, Copenhaga[309] şi Stockholm[310] într-o perioadă în care Suedia transformă Baltica într-un lac suedez. Dar poate cea mai relevantă comparaţie este cu întinsul regat de la nord: Polonia, unde doar Gdansk-ul, şi pentru scurtă vreme de altfel, depăşeşte 50 000 de locuitori[311]; nici Varşovia[312] şi nici vreun alt oraş polonez (Cracovia[313], Poznan[314], Liov[315], etc.) nu depăşesc nici măcar 30 000

---

[306] 25 000 de locuitori la 1600, 12 000 la 1650 şi 55 000 la 1700, Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 272.

[307] 12 000 de locuitori la 1600, 15 000 la 1650 şi 40 000 la 1700, *ibidem*, 272.

[308] 20 000 de locuitori la 1600, 10 000 la 1650 şi 21 000 la 1700, *ibidem*, p. 273.

[309] 23 000 de locuitori la 1650 şi 70 000 la 1700, după Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 270; 40 000 de locuitori la 1600 şi 65 000 la 1700 conform Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 14.

[310] 40 000 de locuitori la 1650 şi 45 000 la 1700, după Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 270; 9 000 de locuitori la 1600 şi 40 000 la 1700 conform Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 66.

[311] 50 000 de locuitori la 1600, 70 000 la 1650, 50 000 la 1700, şi între 40 şi 50 000 în secolul al 18-lea, după Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 272; 30 000 de locuitori la 1500, 80 000 la 1600 şi 40 000 la 1700 după Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 55.

[312] 15 000 de locuitori la 1600, 20 000 la 1650 şi 15 000 la 1700, după Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 278; 12 000 de locuitori la 1600 şi 15 000 la 1700 după Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 56.

[313] 28 000 de locuitori la 1600 şi 30 000 la 1700 după Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 55.

[314] 20 000 de locuitori la 1600 şi tot 20 000 la 1750 după Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 55.

de locuitori în secolul al 17-lea! Iar Gdansk-ul secolului al 17-lea este principalul port al Balticii, care drenează resursele (şi în special cerealele atât de cerute de olandezi) de pe o suprafaţă mult mai mare decât cea a ambelor Principate la un loc[316]. Pentru a genera şi susţine asemenea oraşe, Ţările Române ar fi trebuit să fie mai populate, mai dezvoltate şi nu în ultimul rând mai urbanizate decât regiunile menţionate mai sus, ceea ce este destul de greu de acceptat, mai ales pentru spaţiul polonez sau german. Mai adăugăm doar că Iaşiul a atins 75 000 de locuitori abia către sfârşitul secolului al 19-lea, (are 77 759 de locuitori conform recensământului din 1899 !)[317].

Problema principală este că, înainte de sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul celui următor, pentru oraşele româneşti singura sursă existentă care oferă informaţii demografice o reprezintă călătorii străini. În condiţiile în care recensămintele epocii au o marjă apreciabilă de eroare, deşi sunt făcute de oameni ai locului şi sunt, până la urmă, rezultatul unei numărători, ce credit putem acorda acestor călători? Majoritatea sunt doar în trecere prin Principate, însă chiar şi cei ce stau ceva mai mult se bazează pe propria lor estimare, („din ochi”)[318] sau pe

---

[315] 20 000 de locuitori la 1600 şi tot 20 000 la 1700 după Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 62.

[316] După estimarea noastră de 5-6 ori mai mare decât a ambelor Principate împreună; luate separat, Polonia de secol 17 este de 13-14 ori mai mare decât Țara Românească şi de 11-13 ori mai mare decât Moldova epocii, în plus Polonia este în mare parte (cu excepţia sud-estului), mai dens sau mult mai dens populată decât Ţările Române, (la 1600, Principatele au 4 locuitori pe km^2, iar Polonia 14 pe km^2, Bogdan Murgescu: *Istorie românească – istorie universală, (600-1800)*, ediţia a doua, Teora, Bucureşti, 1999, p. 22, tabelul 2).

[317] Iar la 1859, înainte de a-şi pierde statutul de capitală şi după o jumătate de secol de creştere rapidă abia atinge 65 745 de locuitori, Leonida Colescu, *Recensământul general al populaţiunei României. Rezultate definitive precedate de o introducţiune cu explicaţiuni şi date comparative*, Institutul de arte grafice Eminescu, Bucureşti, 1905, p. XX, tabela no. 2; pentru populaţia Iaşiului la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul secolului al 19-lea vezi şi Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, p. 16, Anexa 1.

[318] Gh. Retegan, *Evoluţia populaţiei urbane a României*, în „Revista de statistică”, an XIV, iulie 1965, nr. 4, p. 58.

cifre auzite de pe la cei cu care intră în contact [319]. Tehnic vorbind, capacitatea cuiva de a estima populaţia unui oraş (mai ales a unuia diferit ca structură de cele pe care el le cunoaşte), este foarte redusă. În fapt, cea mai bună metodă de a demonstra lipsa totală de fiabilitate a acestei surse în ceea ce priveşte populaţia este să punem cifrele date de mai mulţi călători străini una lângă alta.

Am ales pentru aceasta Bucureştiul [320] de la sfârşitul secolului al 18-lea, deoarece avem un număr ceva mai mare de călători care dau cifra populaţiei, de asemenea la 1798 avem un prim recensământ cu care putem compara aceste cifre. Astfel în 1776, Leonardo Panzini estimează populaţia Bucureştiului la 20 000 de locuitori [321], în 1777 Jean Louis Carra vorbeşte de 60 000 de locuitori [322], în 1786 naturalistul italian Lazzaro Spallanzani (care ajunge în Bucureşti în 28 august şi stă 5 zile) dă cifra de 25 000 de locuitori [323], iar căpitanul inginer Joseph-Gabriel Monnier, în acelaşi an (la 14 septembrie), dă 50 000 de locuitori [324], în 1790 pe atunci colonelul Alexandre de Langeron (emigrant francez în slujba Rusiei) apreciază Bucureştiul la 60 000 de locuitori [325], în 1794 profesorul universitar englez Robert Stockdale estimează oraşul la 16 000 de locuitori [326], în 1801 nobilul maghiar Vince Batthyany vorbeşte de „peste 80 000”, etc. Aceste cifre trebuiesc comparate şi cu catagrafia din 1798, care numără 6006 case în Bucureşti [327], adică maximum 30 000 de locuitori.

---

[319] În condiţiile în care nu există recensăminte aceasta nu este, până la urmă, decât o altă estimare.

[320] Pentru Iaşi o critică ce ajunge la aceleaşi concluzii în *** *Documente statistice privitoare la oraşul Iaşi*, (ed. Ioan Caproşu şi Mihai-Răzvan Ungureanu), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, vol. I, (1755-1820), p. 7-8.

[321] *** *Călători străini despre Ţările Române*, vol X, partea I, Editura Academiei, Bucureşti, 2000, p. 214.

[322] Apud Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459-1862)*, Bucureşti, 1963, p. 142.

[323] *** *Călători străini despre Ţările Române*, vol X, partea I, Editura Academiei, Bucureşti, 2000, p. 765-766.

[324] *Ibidem*, p. 787.

[325] *Ibidem*, vol X, partea II, 2001, p. 933

[326] *Ibidem*, p. 1247.

[327] Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459-1862)*, Bucureşti, 1963, p. 142.

Este evident că, în decurs de un sfert de secol, Bucureştiul nu a avut cum să aibă asemenea variaţii demografice. Nu credem că Bucureştiul a avut evoluţii demografice liniare şi unidirecţionale dar, mai ales în condiţiile timpului, variaţii atât de mari în atât de puţini ani sunt excluse, pentru a nu mai pomeni de cei doi călători din anul 1786 (conform cărora Bucureştiul s-a dublat câştigând 25 000 de locuitori în două săptămâni!). Evident că au existat şi momente de recul demografic, în special în perioada războaielor şi a ocupaţiilor, dar singurul război din acest sfert de secol este cel ruso-austro-turc din 1787-1792, soldat cu ocuparea Bucureştiului de către austrieci între 10 noiembrie 1789 şi 24 iulie 1791 [328], în timpul acestei ocupaţii avem una din cele mai ridicate cifre pentru populaţia capitalei Ţării Româneşti (cea a lui Langeron, respectiv 60 000 în anul 1790) [329].

În concluzie, considerăm că utilizarea cifrelor furnizate de călătorii străini este inutilă, gradul de precizie al acestora este extrem de redus şi marja de eroare mult prea mare pentru ca acestea să aibă vreo utilitate [330]. Cum o bună parte din cifrele publicate de istoricii români se bazează pe „estimările" călătorilor străini, şi acestea sunt de evitat *(cu excepţia cazurilor când este precizată sursa informaţiei şi aceasta* ***nu*** *este un călător străin).*

5.2 Dimensiunea demografică a oraşelor româneşti

O altă sursă clasică a demografiei, şi anume registrele parohiale, devin obligatorii în Ţările Române abia prin Regulamentul Organic, înainte de 1832 asemene acte sunt rare, parţiale şi discontinue, în special pentru cei de rit ortodox (adică pentru cvasimajoritatea populaţiei). Nici pentru relativ puţin numeroşii catolici şi protestanţi asemenea acte nu coboară mai jos de secolul al 18-lea [331]. Prin urmare aceseta nu pot fi folosite pentru a reconstitui populaţia oraşelor în secolele 17-18.

---

328 Radu Olteanu, *Bucureştii în date şi întâmplări*, Bucureşti, Paideea, 2002, p. 98.

329 *** *Călători străini despre Ţările Române,* vol X, partea II, Editura Academiei, Bucureşti, 2001, p. 933.

330 În secolul al 17-lea variaţia cifrelor date de diverşii călători pare să fie chiar şi mai mare.

331 Ecaterina Negruţi, *Structura demografică a oraşelor şi târgurilor din Moldova 1800-1859 (contribuţii)*, Iaşi, Fundaţia Academică A. D. Xenopol, 1997, p. 3.

Catagrafiile – care, fără a fi perfecte, au alt grad de fiabilitate – sunt târzii. Cele mai vechi datează de pe la mijlocul secolului al 18-lea, dar ele privesc doar capitalele, şi sunt incomplete sau parţiale [332]. Informaţii seriale pentru toate oraşele avem pentru Moldova începând cu 1774, pentru Ţara Românească abia în perioada regulamentară.

În Moldova [333] de la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul celui următor situaţia este mult mai bine cunoscută datorită studiilor foarte temeinice şi detaliate ale Ecaterinei Negruţi [334]. La 1774 Iaşiul este singura localitate care se apropie de 10 000 de locuitori [335] şi totodată singura care depăşeşte 5 000. Alte 3 localităţi au între 2 000 şi 5 000 de locuitori [336], iar 4 între 1 000 şi 2 000. Restul de 10 localităţi considerate urbane au sub 1 000 de locuitori, iar 2 chiar sub 500. În

---

[332] Pentru Bucureşti catagrafia unei părţi din oraş a fost efectuată în 1752, dar ea acoperă doar unele mahalale din partea de est a oraşului; Ion Ionaşcu, *Aspecte demografice şi sociale din Bucureşti la 1752*, în „Revista Arhivelor", 1959, nr. 2, p. 117-145; pentru Iaşi cea mai veche datează din 1755, dar este incompletă, a fost publicată iniţial de Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iaşilor din 1755*, Iași, Tipografia „Lumina Moldovei", 1921, republicată în *** *Documente statistice privitoare la oraşul Iaşi*, (ed. Ioan Caproşu şi Mihai-Răzvan Ungureanu), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 1997, vol. I, (1755-1820), p. 16-73.

[333] Pentru a avea aceleaşi termene de comparaţie, în datele care urmează ne referim doar la Moldova în graniţele sale de după 1812, pentru oraşele de peste prut vezi Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XII / 1975, p. 16, Anexa 1.

[334] Lucrarea principală a Ecaterinei Negruţi este *Structura demografică a oraşelor şi târgurilor din Moldova 1800-1859 (contribuţii)*, Iaşi, Fundaţia Academică A. D. Xenopol, 1997, partea privitoare la numărul populaţiei urbane a fost publicată anterior acestei cărţi sub formă de articol: Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XII / 1975, p. 1-16.

[335] Catagrafia înregistrează 1815 suflete, echivalaţe de doamna Negruţi cu 9075 locuitori. *Structura demografică a oraşelor şi târgurilor din Moldova 1800-1859 (contribuţii)*, Iaşi, Fundaţia Academică A. D. Xenopol, 1997, Anexa 1, aceleaşi cifre se regăsesc şi în articolul citat mai sus, tot Anexa 1, care însă include, pentru catagrafiile din 1774 şi 1803 şi oraşele din Basarabia, în consecinţă totalurile sunt diferite; întrucât în rest cele două anexe sunt identice nu le vom menţina de fiecare dată pe ambele, ci numai pe cea din carte.

[336] Târgu Ocna 707 capi de familie (3535 locuitori) , Galaţi 662 capi de familie (3310 locuitori) , Botoşani 533 capi de familie (2665 locuitori), *ibidem*, anexa 1.

total sunt 22 de localităţi (însă pentru trei nu avem date) cu 6 079 de capi de familie, care ar corespunde unei populaţii urbane a Moldovei de circa 30 000 de locuitori [337].

La 1803, populaţia oraşelor moldovene a sporit destul de sensibil [338], populaţia urbană totală atingând 9 388 de capi de familie (46 940 locuitori) [339]. Iaşiul are aproape 16 000 de locuitori, dar în contiunuare nici un alt oraş nu trece de 5 000; între 2 000 şi 5 000 sunt acum 6 localităţi, între 1 000 şi 2 000 tot 6 (cărora foarte probabil trebuie să le adăugăm Focşaniul pentru care nu avem date), iar sub 1 000 doar 8, (trei din ele sub 500) [340]. Nu numai populaţia totală creşte, ci şi dimensiunea medie a oraşelor moldoveneşti înregistrează o uşoară urcare.

La 1832, pe baza unei catagrafii mai riguroase şi mai exacte ca precedentele, avem o populaţie urbană de 121 666 de locuitori, cărora trebuie să le adăugăm cei aproape 8 000 de locuitori ai târgurilor recent înfiinţate [341]. Iaşiul are aproape 50 000 de locuitori, trecând într-o categorie superioară ca dimensiune. În categoria oraşelor cu peste 5 000 de locuitori avem acum alte 4 oraşe, (pe lângă Iaşi care era singur în aceasta în catagrafiile precedente) dintre ele doar Botoşaniul atinge 13 796 de locuitori. Între 2 000 şi 5 000 avem 9 localităţi, între 1 000 şi 2 000 doar 5 şi sub 1 000 doar 3, cea mai mică fiind Hârlăul cu 602 locuitori (deci categoria oraşelor sub 500 de locuitori practic dispare) [342]. Vedem că întreaga reţea urbană a Moldovei face „un pas înainte”, majoritatea oraşelor avansând într-o categorie superioară, evoluţie care a continuat într-un ritm rapid şi în deceniile următoare.

---

337 *Ibidem,* anexa 1.

338 Există unele oraşe care scad, în special Târgul Ocna, Galaţi şi Fălciu, dar datorită gradului de acurateţe destul de scăzut al acestor catagrafii nu se poate exclude în toate cazurile o subînregistrare a populaţiei reale a oraşului. *Ibidem,* anexa 1.

339 *Ibidem,* anexa 1.

340 Numărul mai mare de localităţi sub 500 se datorează localităţilor Mihăileni şi Fălticeni, care nu existau la 1774, dacă ele sunt excluse, avem doar o localitate sub 500 de locuitori, deci în scădere faţă de catagrafia precedentă. *Ibidem,* anexa 1.

341 Deşi foarte mici ca populaţie, acestea îndeplinesc la înfiinţare funcţii urbane, este adevărat că puţine vor reuşi să-şi păstreze acest statut, dar declasarea şi ruralizarea lor se petrece în a doua jumătate a secolului al 19-lea, la 1830 ele fiind oraşe, locuite în special de diverşi negustori dar şi de meşteşugari.

342 *Ibidem,* anexa 1.

Trebuie adăugate câteva observaţii generale. În primul rând oraşele din Moldova ating populaţii sensibil mai ridicate decât satele din Principate, care cel mai adesea grupează doar câteva zeci de familii. Pe de altă parte cifrele extrem de ridicate ale călătorilor străini nu-şi găsesc nici un fel de echivalent. De aesmenea se distinge clar structura unei reţele urbane, dominată de centrele regionale (Botoşiani în rapidă creştere după pierdere Sucevei, Bârlad, capitală Ţării de Jos etc.) cărora trebuie să le adăugăm Galaţiul, unicul port al Moldovei. Este o reţea în plină mutare şi reconfigurare, aceste schimbări fiind cauzate de modificările teritoriale, de schimbările de statut ale unor oraşe (care sunt donate de domnie unor boieri sau mănăstiri), de modificările structurale care încep să se facă simţite în economia Moldovei, de fluxul de imigranţi din nord (ce se aşează în bună măsură în oraşe, în special evreii), de „accidente" militare sau epidemiologice, nu în ultimul rând de însăşi creşterea demografică, de care nu toate oraşele profită în mod egal.

Comparate cu restul continentului, oraşele din Moldova sunt, la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul celui următor, mici, asemeni majorităţii oraşelor europene. Lipsa oraşelor mari şi (cu excepţia Iaşiului) a celor mijlocii înainte de anii '30 ai secolului al 19-lea încadrează reţeaua urbană a Principatului în Europa periferică de care am vorbit mai sus.

Din păcate pentru Ţara Românească [343] nu beneficiem de o analiză atât de minuţioasă, aşa că vom utiliza, pentru a da o imagine generală a situaţiei la sfârşitul perioadei studiate, cifrele publicate de Constantin Giurescu în *Principatele române la începutul secolului XIX* [344]. Acestea se bazează pe harta rusă din 1835, ea însăşi o minuţioasă şi temeinică realizare – după standardele epocii – efectuată de topografii şi inginerii militari ruşi, judeţ cu judeţ, în circa trei ani

---

[343] Mai există şi alte catagrafii executate cam în aceeaşi perioadă, dar cele păstrate în general se ocupă numai de popluaţia rurală, una singură se ocupă de oraşe dar este incompletă, lipsind de exemplu Bucureşti, Ploieşti, Târgovişte, Slatina, etc. Constantin. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957, p. 179.

[344] Constantin. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957.

(1828–1831) [345]. Deci datele geografice furnizate de ea se referă la intervalul 1829-1830 şi nu la anul 1835. Datele statistice se pare că sunt chiar şi mai vechi, C. C: Giurescu fiind de părere că cifrele din dreptul localităţilor sunt dintr-un recensământ anterior, probabil de la începutul domniilor pământene (începutul anilor '20 ai secolului al 19-lea) [346].

Nu am inclus în datele de mai jos fostele raiale (Brăila, Giurgiu şi Turnu), deoarece interesul nostru se îndreaptă în acest caz către situaţia dinainte de 1830, în care acestea ţineau direct de Imperiul Otoman. De asemenea nu am menţionat Focşaniul, deoarece pe hartă este o singură cifră referitoare şi la ambele oraşe (cel muntenesc şi cel modovenesc, acesta din urmă fiind şi mai mare) [347].

Harta menţionează numărul de gospodării din fiecare localitate. Este greu de apreciat – în stadiul actual al cunoştiinţelor – fiabilitatea numărării gospodăriilor [348], de asemenea nu este foarte clar ce anume a fost inclus în această cifră, ţinând cont că este o hartă de uz militar, care dă numărul gospodăriilor pentru a permite comandanţilor să evalueze capacitatea de încartiruire a unei localităţi, credem că au fost trecute imobilele locuite sau locuibile (deci nu şi dughenele care nu au locuinţă pe lângă ele).

O altă problemă este cea a coeficientului care trebuie utilizat pentru a obţine cifra populaţiei. Istoriografia română a utilizat în general indistinct cifra 5 pentru a multiplica orice: familii, capi de familie, gospodării, etc. Aşa cum a demonstrat Ecaterina Negruţi, pentru exact acelaşi grup de populaţie, numărul de persoane pe familie este diferit de cel pe capi de familie sau de cel pe gospodării [349]. Pentru oraşele din Moldova, pentru 1832, doamna Negruţi ajunge la un

---

[345] *Ibidem*, p. 19-23.

[346] *Ibidem*, p. 181-183.

[347] *Ibidem*, p. 22.

[348] Mai ales dacă datele hărţii reflectă, aşa cum crede C. C. Giurescu, realitatatea de după agitatul an 1821, este posibil ca populaţia Principatului să fie subînregistrată, *ibidem,* p. 183. Comparând numărul gospodăriilor din oraşele moldovene din harta rusă cu numărul familiilor dat de Ecaterna Negruţi pentru 1832, se observă diferenţe destul de importante (majoritatea între 10% şi 30%), dar variând de la oraş la oraş, când cifrele din harta rusă sunt mai mari, când numărul familiilor din catagrafii.

[349] Ecaterina Negruţi, *Structura demografică a oraşelor şi târgurilor din Moldova 1800-1859 (contribuţii)*, Iaşi, Fundaţia Academică A. D. Xenopol, 1997, p. 41-53.

coeficient de 5,2 locuitori de casă (5,4 cu populaţia „flotantă”)[350]; dar diferenţele dintre oraşe sunt sensibile: acesta este mult mai ridicat pentru Iaşi (7-10 locuitori de casă) ajungând până la 3-4 locuitori (Bârlad, Piatra Neamţ, etc.) şi chiar mai jos[351]. Nu putem garanta că structura din Moldova se regăseşte identic şi în Ţara Românească, dar nici nu avem dovezi care să indice o diferenţă la acest capitol. Mai problematică este echivalarea gospodăriilor cu numărul caselor, nici pentru Ţara Românească şi nici pentru Moldova nu este clar ce anume se înţelege prin gospodărie, respectiv casă, dacă include şi dughenele nelocuite, etc.[352]

În consecinţă, am hotărât, în lipsa unui instrument mai precis, să adoptăm peste tot coeficientul de 5 locuitori. Suntem conştienţi de relativitatea lui, de faptul că riscă să supraaprecieze populaţia oraşelor mici sau în creştere lentă şi să o subaprecieze pe cea a oraşelor mari şi pe a celor în creştere rapidă, etc. Pur şi simplu, în stadiul actual al cunoştiinţelor despre demografia oraşelor din Principate la începutul secolului al 19-lea, o precizie mai mare nu putem obţine. Nu trebuie uitat că scopul nostru este o analiză a oraşelor pe categorii, care să ne permită să încadrăm oraşul românesc în fenomenul urban european, ori aceasta este mai tolerantă la erori[353].

Cel mai important oraş din Ţara Românească este evident Bucureştiul, cu 10 074 de gospodării (50 370 locuitori), urmat de Ploieşti cu 3 179 de gospodării (15 895 locuitori) şi Craiova cu 2 237 gospodării (11 885 locuitori). În categoria 5 000 – 10 000 de locuitori nu avem nici un oraş[354], între 2 000 şi 5 000 avem 13 localităţi, alte 7

---

[350] *Ibidem,* p. 45.

[351] Dorohoiul are doar 2-3 locuitori de casă, *ibidem,* p. 46.

[352] *Ibidem,* p. 46.

[353] De exemplu un oraş care are în realitate 1 500 de locuitori, fie că îl subevaluăm sau îl supraevaluăm cu pâna la 30%, tot în categoria 1 000-2 000 de locuitori rămâne (cu 1 050 respectiv 1 950 de locuitori).

[354] Brăila are 1 387 de gospodării, ceea ce ar însemna o populaţie de 6 935 locuitori, dar ea aparţine Imperiului Otoman până la Tratatul de la Adrianopol.

între 1 000 şi 2 000, iar sub 1 000 sunt alte 7 oraşe [355], dintre care 2 sub 500 de locuitori [356].

În mare măsură situaţia reţelei urbane din Ţara Românească este similară cu cea din Moldova, şi concluziile sunt aceleaşi: majoritatea localităţilor considerate în epocă urbane au dimensiuni sensibil mai mari decât satele, pe de altă parte la nivel european, cu exepţia primelor trei localităţi restul se încadrează în categoria oraşelor mici, ceea ce plasează – cum era de aşteptat – reţeaua urbană a Ţării Româneşti între reţelele urbane aparţinând Europei periferice.

Pe baza unei singure serii de date, dinamica oraşelor munteneşti şi olteneşti nu poate fi reconstituită, dar toate informaţiile ne împing să credem că situaţia nu este mult diferită de cea din Moldova. Unele oraşe au avut momente de cădere (în special în jur de 1800 instabilitatea politico-militară de la sudul Dunării se resimte puternic şi la nord, mai ales în Oltenia) dar pe ansamblu sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul celui următor pare să fi fost una de creştere rapidă a populaţiei generale, ca şi a celei urbane (fenomen care se accelerează după 1830, în special pentru oraşele de câmpie) [357]. Prin urmare, datele pentru 1830 nu pot fi folosite pentru o perioadă prea lungă în trecut, în nici un caz înainte de 1800 (poate chiar mai puţin pentru capitala aflată în creştere susţinută).

Suntem pe deplin conştienţi de marja de eroare relativ ridicată a cifrelor de mai sus, (mai ales pentru Ţara Românească), dar credem că aceste erori (importante punctual) nu au cum să modifice concluziile generale privind reţeaua urbană în ansamblu: ***oraşele din Principate sunt sensibil mai populate decât satele, ele se înscriu, cu câteva excepţii târzii, în categoria dominantă a oraşelor mici europene. Reţeaua urbană în ansamblu este una caracteristică Europei periferice, slab populate, (aşa cum întâlnim în Irlanda, în ţările nordice, estul Poloniei şi Rusia, etc.), cu puţine oraşe mijlocii (la***

---

[355] Majoritatea sunt oraşe relativ noi, dar între ele găsim şi un oraş vechi, altă dată important, cum este Curtea de Argeş, Constantin. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957, p. 70.

[356] *Ibidem*, p. 70.

[357] Gh. Retegan, *Evoluţia populaţiei urbane a României*, în „Revista de statistică”, an XIV, iulie 1965, nr. 4, p. 60.

scară europeană) şi fără metropole de nivel continental (peste 100 000 de locuitori). Nu este o situaţie specifică Ţărilor Române, şi, dat fiind populaţia totală şi densitatea celor două ţări, precum şi nivelul lor de dezvoltare economică, dimensiunea oraşelor din Principate nu ar trebui să fie deloc surprinzătoare.

Pe baza celor spuse mai sus, este evident că cele câteva oraşe de genul Parisului şi Veneţiei, Amsterdamului sau Constantinopolului, Londrei sau Madridului nu sunt, în nici un caz, elemente de comparaţie pentru oraşele din Ţările Române (ca şi pentru majoritatea absolută a oraşelor europene). Alegerea acestor monştri, atipici din mai toate punctele de vedere pentru oraşul european, ca termen de comparaţie implicit de către istoriografia română are, măcar parţial, o scuză. Multă vreme istoriografia europeană în ansamblul ei s-a concentrat asupra marilor metropole, în cel mai fericit caz asupra oraşelor de categoria a doua (acele metropole regionale, precum Köln, Varşovia, Bordeaux, Barcelona sau Palermo). Micile oraşe – şi nu mă refer aici la cele de 10-20 de mii de locuitori, ci la cele, mult mai numeroase, sub 10 şi chiar sub 5 mii – au câştigat mult mai târziu drept de cetate în istoriografia urbană, astfel că, în 1974 Jean Meyer putea scrie: „Ce que nous connaissons concerne essentiellement les grandes villes (moyennes ou géantes), très (trop) rarement une ville petite” [358]. Cincisprezece ani mai târziu, istoria oraşelor mici abia începea să fie scrisă, după cum constata Peter Clark: „Until recent times the number, importance and complexity of European small towns have been largely ignored by urban historians” [359]. Marile progrese au fost făcute în istoria urbană în ceea ce priveşte oraşele mari şi mijlocii, în timp ce oraşele mici au fost în mare măsură ignorate [360]. În special în ultimele două decenii, cuvintele celor doi istorici au încetat să mai fie valabile pentru oraşele

[358] „Ceea ce noi cunoaştem priveşte mai ales marile oraşe (mijlocii sau gigantice), foarte (prea) rar un oraş mic” Jean Meyer, *Quelques vues sur l'histoire des villes à l'époque moderne*, în „Annales, E.S.C.”, no. 6, (1974) p.1554.

[359] „Până recent, numărul, importanţa şi complexitatea oraşelor mici europene a fost în mare măsură ignorată de istoricii fenomenului urban” *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 3.

[360] *Ibidem*, p. 4.

Europei Occidentale, dar, păstrând proporţiile, ele îşi păstrează toată valabilitatea pentru istoriografia română, unde Iaşiul şi Bucureştiul îşi taie partea leului în studiile de istorie urbană.

O consecinţă importantă a cercetărilor din istoriografia occidentală a ultimelor decenii a fost relevarea caracteristicilor proprii ale oraşului mic. Acesta nu este o copie la scară redusă a marilor metropole. Structura socială şi profesională, „utilităţile” urbane (pavaje, iluminat, clădiri publice, fortificaţii, etc.), activităţile economice, mediul cultural sau aspectul caselor, toate acestea sunt structural diferite, nu doar mai simple şi mai reduse. În aceste condiţii, a compara oraşele româneşti ale perioadei premoderne cu marile metropole europene ale timpului constituie, fără îndoială, o eroare metodologică. Ele trebuie comparate cu omoloagele lor, cu oraşele mici care constituie cvasimajoritatea fenomenului urban european înainte de Revoluţia Industrială.

III. AGRICULTURA ŞI ORAŞUL

1. Modelul urban al oraşului occidental: o neînţelegere istoriografică

Paginile următoare se îndepărtează, aparent, de oraşele româneşti. Aparent, pentru că, de fapt, demersul nostru constă în a corecta o oglindă deformată în care s-au reflectat multă vreme oraşele din Principatele danubiene.

Pentru istoriografia română, agricultura a fost – şi încă este – cu totul străină de fenomenul urban occidental, opoziţia dintre *rural* şi *urban* implică inevitabil o altă opoziţie, între *agricol* pe de o parte şi *meşteşugăresc* şi *comercial* (sau industrial şi servicii pentru epoca mai nouă) pe de alta. Modelul de oraş occidental pe care îl foloseşte istoriografia română este unul lipsit de orice activităţi agrare, de tot ceea ce ţine de cultivarea pământului sau creşterea animalelor. Conform acestui model, oraşul este locul unde trăiesc doar meşteşugari şi negustori, orice prezenţă agricolă este un semn clar de ruralitate.

Lipsa unui model explicit

Situaţia a fost agravată de o mai redusă apetenţă a istoriografiei române pentru teoretizare – pe deplin explicabilă dacă ţinem cont că singura teorie oficial admisă (şi deci publicabilă) vreme de jumătate de secol era cea marxist-leninistă, iar aceasta la rândul ei funcţiona ca o dogmă care putea fi doar însuşită şi aplicată de istorici, nu discutată şi cu atât mai puţin contrazisă.

Faptul că modelul oraşului occidental utilizat de istoricii români este un model *implicit*, şi nu unul *explicit*, pus pe hârtie, îl trece în rândul adevărurilor general valabile, care nu mai au nevoie de verificare şi asupra cărora toată lumea este de acord. Un model explicit are avantajul clar de a prezenta cititorului (şi chiar şi autorului) nu numai contribuţia ştiinţifică, ci şi eventualele neconcordanţe, nepotriviri, erori.

În schimb, utilizarea unui model implicit al oraşului occidental de către istoricii români are dezavantajul că îl face difuz şi impalpabil, eventualele erori în construcţia modelului devenind mult mai dificil de observat. De asemenea modelul devine mai greu de comparat cu textele istoriografiei occidentale care tratează subiectul (de altfel, nu multe dintre ele puteau fi găsite în bibliotecile româneşti ale perioadei comuniste). Totodată, un model difuz, neexplicit, este mult mai greu de corectat în timp, mai puţin adaptabil la evoluţia cunoaşterii, ori prezenţa activităţilor agricole în oraşe a fost unul dintre subiectele intrate în circuitul ştiinţelor sociale occidentale după cel de al doilea război mondial [361].

Prin urmare, agricultura şi agricultorii sunt percepuţi, atunci când apar în Ţările Române, ca semne ale unui oraş anormal, ruralizat, de fapt un fel de „sat mai mare”. Prezenţa activităţilor agricole într-o localitate este suficientă pentru a o clasifica drept sat, chiar dacă este vorba de capitala unuia dintre Principate! Agricultura este chiar argument pentru o negare în bloc a întregii reţele urbane din Ţările Române: deoarece nu există localităţi fără agricultori înseamnă că nu avem nici oraşe! Agricultorul nu are drept de cetate. Ori, această situaţie este, de fapt, consecinţa decalajului dintre modelul oraşului occidental aşa cum este el vehiculat de istoriografia română şi cel pe care îl foloseşte în prezent istoriografia occidentală [362].

---

[361] Şi am putea spune chiar în ultimul sfert al secolului trecut. Réne Favier se plângea la începutul anilor ’80 de incapacitatea geografilor de a ieşi din corsetul unui model urban – excluzând agricultura – care deja începea să fie învechit. Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle*, în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d’histoire économique et sociale, Genève, mai 1982”, Genève, Librairie Droz, 1985, p. 59.

[362] Nu trebuie să avem impresia că această situaţie este unică, specifică istoriografiei române. Uneori asemenea receptări sau construcţii deformate ale obiectului cercetării afectează domenii mult mai întinse. De exemplu modul îngust, tehnicist, puternic restrictiv, în care este definită invenţia limitează şi acum istoria ştiinţei şi tehnicii în general în istoriografie (inclusiv cea occidentală); vezi de exemplu David Edgerton: *De l’innovation aux usages. Dix thèses éclectiques sur l’histoire des techniques*, în Roger Guesnerie, Francois Hartog, „Des Sciences et des Techniques: un débat”, Éditions de l’École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1998, p. 259-287.

De aceea este imperios necesar să părăsim pentru moment cele două Principate de la gurile Dunării şi să vedem care este situaţia aprovizionării cu alimente, a agriculturii şi a agricultorilor în oraşele Europei Occidentale. Nu ne propunem un excurs exhaustiv, ci doar o punctare a principalelor probleme, o exemplificare a aspectelor celor mai des întâlnite, cu scopul declarat de a corecta deformările pe care modelul oraşului occidental le are în istoriografia română, de a recrea o oglindă – în mod evident şi ea, la rândul ei, imperfectă – dar care să fie mai aproape de realitatea oraşului occidental în perioada care se întinde de la sfârşitul evului mediu până înainte de Revoluţia Industrială.

2. Agricultura: Prezenţă inevitabilă în oraşele preindustriale

Trebuie spus de la bun început că prezenţa unor activităţi agricole într-o localitate nu înseamnă imediat că aceasta are un statut rural. Nu trebuie să ne lăsăm induşi în eroare de situaţia actuală, în care agricultura este practic inexistentă în oraşe; această situaţie este, privită la scara evoluţiei urbane, o excepţie ce se manifestă doar în ultima jumătate de secol [363].

Agricultura a fost vreme de milenii sectorul economic care a angrenat cea mai mare parte a forţei de muncă. Secolele al 19-lea şi al 20-lea au fost martorele răsturnării unui raport extrem de vechi între sectorul primar pe de o parte, şi cel secundar şi terţiar pe de alta. Oraşul a fost şi el marcat de acest fenomen pe care, indirect, l-a creat. Astăzi, în economiile dezvoltate, agricultorul este o prezenţă de neconceput la oraş, mai mult, el este uneori minoritar chiar la sat. În toate celelalte epoci şi arii geografice, cultivarea pământului a fost, în diferite forme,

---

[363] În 1960, în marile oraşe europene exista încă un procentaj redus de populaţie agricolă (pentru oraşele între 100 000 şi 200 000 de locuitori: Anglia şi Ţara Galilor 0,5%, Franţa 1,6, Germania 1,5%, dar încă Italia 12,9%, pentru oraşele având între 500 000 şi 1 000 000: Anglia şi Ţara Galilor 0,3%, Franţa 1,0, Germania 0,9%, din nou Italia cu 5,8% mult peste media europeană). Londra şi Parisul au încă 0,3% populaţie cu ocupaţie agricolă, ceea ce, dat fiind dimensiunea lor, înseamnă aproximativ 30 000 de agricultori pentru capitala britanică şi respectiv 18 000 pentru cea franceză! Paul Bairoch, *Taille des villes, conditions des vie et développement économique,* Éd. De L'ÉHÉSS, Paris, 1977, p. 283.

una din ocupaţiile prezente, indispensabile chiar, în oraş. Pentru a înţelege această realitate atât de diferită de cea a secolului nostru trebuie să ne aplecăm asupra problemei cheie, cauză şi explicaţie în acelaşi timp a acestei stări de fapt: ***aprovizionarea cu alimente a oraşelor***. Este necesar ca această temă să fie prezentată aici, fie şi pentru simplul fapt că îndeobşte ea este privită prin prisma efectelor ei politice, eventual comerciale, şi arareori din punctul de vedere al consecinţelor ei asupra dezvoltării oraşelor şi cu atât mai puţin asupra agriculturii urbane [364]. De asemenea, dacă aprovizionarea marilor oraşe, în special a marilor metropole occidentale, este nu numai temeinic studiată, dar şi intrată într-un circuit mai larg al informaţiei [365], aprovizionarea oraşelor mici şi chiar mijlocii este pe de o parte mai puţin studiată, iar pe de alta cunoştinţele au o difuzare mult mai redusă, limitată la cercul strict al specialiştilor. De aceea, în cele ce urmează vom insista nu numai asupra marilor oraşe – în fond exemple rare şi atipice, care riscă să deformeze realitatea marelui, covârşitorului număr al oraşelor mici şi mijlocii – ci ne vom ocupa şi de oraşele sub 50 000 de locuitori, mult mai puţin cunoscute dar reprezentând grosul fenomenului urban european al secolelor 17-18.

2.1 Capacitatea lumii preindustriale de a susţine o reţea urbană

Asigurarea necesarului de hrană a fost o preocupare continuă a societăţii medievale şi premoderne. În imaginarul medieval, foametea era unul dintre cei patru cavaleri ai apocalipsului: „bello, pesta, famine, libera nos domine”. Anii agricoli proşti sunt una dintre cele mai

---

[364] Probabil cele mai notabile excepţii sunt cartea deja clasică a lui Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967; ca şi cea mai recentă a lui Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l’écrit,* Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993.

[365] Peter Clark şi Bernard Lepetit au o părere într-o anume măsură diferită: ei susţin că cele sub douăzeci de capitale ale Europei „... are too well known, they suffer from intellectual tourism”, şi că în fapt majoritatea istoricilor se opresc la nişte „locuri comune”, fără a intra în detalii, Peter Clark şi Bernard Lepetit (ed.), *Capital Cities and their Hinterlands in Early Modern Europe,* Scolar Press, Ashgate Publishing Company, Vermont, 1996, p. XV.

comune temeri ale oamenilor epocii. „... grain crises which were among the worst calamities that could befall traditional, cereal-based society, not merely the rural area or the agricultural sector, threatening famine, paralyzing industry and commerce, generating widespread unemployment, misery, and crime, and occasionally waves of mortality” [366].

Mai mulţi factori concură la această stare de lucruri. În primul rând slaba productivitate a agriculturii pe cap de locuitor, care face ca surplusurile să nu fie foarte consistente şi, mai important, ele să fie nule sau chiar să avem deficit în anii agricoli proşti. Condiţiile precare de păstrare a produselor comestibile limitează puternic durata acestora în timp, ducând totodată la pierderi relativ importante chiar pentru perioade care nu depăşesc intervalul dintre două recolte [367]. Transportul, în special datorită preţului foarte ridicat în cazul transportului terestru [368], este un alt factor care contribuie la înrăutăţirea situaţiei alimentare generale. Deşi anii agricoli proşti la scara întregii Europe nu sunt chiar atât de frecvenţi, în fapt cerealele nu pot străbate o distanţă prea mare fără a deveni prohibitiv de scumpe pentru marea majoritate a cumpărătorilor, ceea ce face ca o recoltă proastă să ducă la penurie alimentară chiar dacă ea este limitată la o singură regiune. Uneori un aflux de populaţie este suficient pentru a provoca lipsa alimentelor şi deci scumpetea, cum se întâmplă de regulă la Varşovia în timpul seimului [369]. Pentru oraşe, prin însuşi simplul fapt al numărului mare de guri de hrănit, problema aprovizionării se punea cu mai multă acuitate, şi limitele dintre anii buni şi cei răi sunt marcate de o mai mare fragilitate.

---

[366] „... crizele cerealiere erau printre cele mai rele calamităţi care puteau lovi societăţile tradiţionale, bazate pe cereale, nu doar zonele rurale sau sectorul agricol; ameninţau cu foametea, paralizau industria şi comerţul, produceau o importantă lipsă de lucru , mizerie şi infracţiuni, iar uneori valuri de mortalitate”, Steven Laurence Kaplan, *Religion, Subsistence, and Social Control: The Uses of Saint Genevieve,* în „Eighteenth-Century Studies”, Vol. 13, No. 2. (Winter, 1979-1980), p. 147.

[367] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 69.

[368] Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, Bucureşti, Meridiane, 1986, vol. 3, p. 193-196.

[369] Andrzej Wyrobisz, *Functional Types of Polish Towns in the XVI-XVIIIth Centuries,* în „The Journal of European Economic History”, vol. 12, no. 1, 1983, p. 91.

Cvasi-majoritatea studiilor privitoare la oraşele din Ţările Române explică prosperitatea sau declinul unei localităţi (ori a întregii reţele urbane) prin dezvoltarea sau decăderea comerţului, prin progresul sau regresul activităţii meşteşugăreşti sau prin cauze politice, administrative, eventual militare. Foarte rar agricultura este prezentă în această ecuaţie. Ori, în istoriografia occidentală, interdependenţa dintre nivelul agriculturii şi cel al urbanizării nu mai este de mult o noutate.

„În orice comunitate preindustrială, agricultura este forma dominantă de activitate economică şi nivelul productivităţii muncii atins în agricultură în mod necesar determină posibilităţile de creştere pentru celelalte sectoare ale economiei” [370]. Nu este vorba de a reveni la argumentele fiziocraţilor, ci de a recunoaşte rolul precumpănitor al agriculturii în economia epocii, ca şi dependenţa societăţii de capacitatea de a produce alimente, un lucru evident în secolul al 18-lea, chiar şi în Anglia lui Adam Smith [371]. „Above all, the state of the harvests stimulate credit, gave an impetus to industry, and kept the urban population contented. Bad harvests led to increased imports of food, a restriction of credit, and industrial unrest” [372].

Relaţia dintre agricultură şi dezvoltarea urbană devine evidentă dacă suprapunem două hărţi ale Europei: una cu nivelul de urbanizare, cealaltă cu nivelul agricol. Italia de Nord este de timpuriu zona cea mai avansată în ambele cazuri, în secolul al 17-lea prioritatea este asumată de Ţările de Jos, atât în ceea ce priveşte reţeaua urbană cât şi productivitatea agriculturii, iar în a doua jumătate a secolului al 18-lea centrul de greutate al ambelor hărţi trece Canalul Mânecii, în Anglia. Suprapunerea nu se limitează doar la vârful ierarhiei: vastele spaţii periferice ale Europei, cu o agricultură mult mai rudimentară, sunt în acelaşi timp zone unde reţeaua urbană este mult mai rară, oraşele mai

---

[370] Anthony Wrigley, *Urban Growth and Agricultural Change: England and the Continent in Early Modern Period*, în Peter Borsay, „The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820”, Longman, London & New York, 1990, p. 51.

[371] *Ibidem*, p. 51.

[372] „Mai presus de toate, starea recoltelor stimulează creditul, dă un impuls industriei şi ţine populaţia urbană mulţumită. Recoltele proaste duc la creşterea importurilor de mâncare, la restrângerea creditului şi la protestul lucrătorilor industriali”. Asa Briggs, *The Age of Improvement*, Longmans, Green and Co., Londra, 1962, p. 35.

mici iar ponderea populaţiei urbane în totalul populaţiei mai redus. Tocmai datorită corelării strânse dintre nivelul de dezvoltare agricolă şi nivelul urbanizării, unii autori au folosit procentajul deţinut de populaţia urbană în totalul populaţiei drept indicator al productivităţii muncii în sectorul agricol [373].

Nivelul de dezvoltare agricolă al unei regiuni, capacitatea acesteia de a produce un surplus de produse agricole condiţionează atât economia neagricolă în ansamblu, cât şi dezvoltarea urbană [374]. „Les techniques agricoles les plus modernes des sociétés préindustrielles ne pouvaient en effet permettre d'entretenir plus de 25 à 30 % de population non rurale. Partout, la localisation des villes, leur développement étaient tributaires de l'importance des surplus que les campagnes proches pouvaient ordinairement dégager" [375]. La aceleaşi concluzii ajunge şi Paul Bairoch în studiul său care depăşeşte limitele continentului european. Lumea preindustrială are nevoie de un minim de 70-75% din populaţie obligatoriu angrenată în agricultură şi producerea de materii prime, ceea ce lasă un maxim teoretic de 25-30% pentru cei implicaţi în sectorul secundar şi terţiar. Bairoch atrage însă atenţia asupra unui fenomen care nu este specific numai Europei Occidentale: numărul mare de meşteşugari rurali, care, consumând şi ei din resursele produse de agricultori, limitează sub nivelul mai sus menţionat maximul populaţiei urbane; pentru Europa de Vest această limitare reducând cu încă 4-5 procente (din populaţia totală) maximul teoretic de populaţie urbană [376]. Probabil că limitele acestea sunt chiar prea generos calculate.

---

[373] Karl Gunnar Persson, *Pre-industrial economic growth social organization and technological progress in Europe*, Oxford, 1988, p 73-76.

[374] Anthony Wrigley, *Urban Growth and Agricultural Change: England and the Continent in Early Modern Period*, în Peter Borsay: „The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820", Longman, London & New York, 1990, p. 77.

[375] „Tehnicile agricole cele mai moderne ale societăţilor preindustriale nu puteau permite întreţinerea a mai mult de 25%-30% populaţie nerurală. În orice loc, amplasarea oraşelor, dezvoltarea lor, erau tributare surplusului pe care câmpiile din apropiere puteau să-l ofere în mod curent". Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 184.

[376] Paul Bairoch, *Urbanization and the Economy in preindustrial societies: the finding of two decades of research*, în „The Journal of European Economic History", vol. 18, Number 2 – Fall 1989, p. 266-267, vezi şi p. 247.

În fapt, pentru anumite regiuni restrânse nivelul de urbanizare a depăşit aceste praguri (Italia de Nord medievală sau Ţările de Jos în epoca premodernă – care ating în secolul al 17-lea un nivel de urbanizare de circa 40%). Dar ele îşi permit această „supraurbanizare” pe seama regiunilor de unde importă alimente [377], fiind deci un fals exemplu. Intensiva agricultură olandeză, care avea, în epocă, cele mai ridicate randamente la hectar din lume, nu este capabilă să-şi hrănească nici jumătate din orăşeni [378]. Dacă includem în calcul inclusiv zonele de unde acestea îşi procură alimentele, nivelul de urbanizare se situează mult mai jos, chiar mai jos decât limitele teoretice mai sus menţionate. Populaţia urbană a Europei Occidentale nu a depăşit niciodată, înainte de 1800, un procentaj de 13% [379]. În lumea preindustrială, slabele surplusuri agricole limitează deci puternic creşterea urbană, o condiţionează chiar.

2.2 Politica de aprovizionare cu alimente a oraşului

Productivitate agricolă scăzută, transporturi ineficiente şi mai ales scumpe, perisabilitate puternică a alimentelor, toate acestea ilustrează tensiunea sub care se află, din punct de vedere alimentar, oraşele Vechiului Regim, vulnerabilitatea lor la crize. Dacă luăm în calcul puterea de cumpărare redusă a unei bune părţi a orăşenilor, inelasticitatea veniturilor lor (în sensul pe care economiştii îl dau termenului) şi faptul că şi în condiţii normale o mare parte din acestea este destinată achiziţiei de hrană [380], înţelegem uşor că o penurie de

---

[377] „But these higher levels were achieved thanks to the agricultural surpluses drawn from other societies in return for which they provided economic services”, *ibidem*, p. 268. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 260.

[378] „En effet, malgré le haut niveau des rendements de l’agriculture néerlandaise, cette dernière n’arrivait à nourrir que 40-50% des citadins du pays”, Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 260.

[379] Paul Bairoch, *Urbanization and the Economy in preindustrial societies: the finding of two decades of research*, în „The Journal of European Economic History”, vol. 18, Number 2 – Fall 1989, p. 248.

[380] În Lyon-ul secolului al 18-lea, pâinea consumată de o familie atinge 45% din câştigul unui zilier, cu condiţia ca acesta să muncească 365 zile pe an, ceea ce nu este

alimente, ce automat le şi scumpeşte, afectează rapid şi puternic populaţia urbană. Nemulţumirile legate de ***cantitatea***, ***calitatea*** şi nu în ultimul rând ***preţul*** alimentelor constituie unele dintre cele mai frecvente motive de revolte în oraşe.

Asigurarea hranei este, în aceste condiţii, o preocupare de căpetenie pentru conducerea oraşelor [381]. Nu este suficientă aducerea alimentelor în oraş, ele trebuiesc să fie accesibile populaţiei şi în special păturilor sărace. De aceea oraşele, mai ales cele cu o populaţie mai importantă, care nu-şi pot hrăni locuitorii cu ceea ce produce propriul teritoriu [382] şi unde fluctuaţiile preţurilor alimentelor sunt în general mai ample [383], se dotează cu reţele de aprovizionare, unele dintre ele adevărate aparate birocratice complexe şi sofisticate, susţinute de reglementări scrise şi chiar de autoritatea suveranului în cazul capitalelor. Scopul final al acestora însă este unul politic: stabilitatea socială [384], preîntâmpinarea agitaţiilor şi revoltelor orăşenilor mânaţi de un stomac gol (indiferent dacă acesta este gol fiindcă nu există mâncare

---

niciodată cazul. Variaţiile puternice ale preţului cerealelor fac ca un orăşean care în condiţii normale îşi putea asigura cele necesare traiului din munca lui să fie împins în rândul săracilor în anii agricoli proşti. Pentru cei săraci chiar şi variaţiile sezoniere sunt periculoase, o săptămână sau numai câteva zile de creştere semnificativă a preţurilor afectând sărăcimea, adesea lipsită de rezerve şi deci obligată să cumpere zilnic cereale, la preţul pieţei. Jean-Pierre Gutton, *La société et les pauvres. L'exemple de la généralité de Lyon 1534-1789*, Les Belles Lettres, Paris, 1971, p. 72-73.

[381] Şi nu numai: „Le problème de subsistances domine toute la vie dans l'Europe de l'Ancien Régime de manière incessante et impitoyable. Aucun problème n'est plus urgent, plus universellement ressenti et plus difficile à résoudre que celui de l'approvisionnement des céréales", („Problema aprovizionării domină existenţa individului în Europa Vechiului Regim, de o manieră neîncetată şi inflexibilă. Nici o problemă nu este mai urgentă, mai universal resimţită şi mai dificilă ca aprovizionarea cu cereale") Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 10.

[382] Micile oraşe nu sunt însă, nici ele, cu totul ferite de agitaţiile provocate de scumpetea grânelor, cum se întâmplă la Saint-Etienne în 1735. Jean-Pierre Gutton, *La société et les pauvres. L'exemple de la généralité de Lyon 1534-1789*, Les Belles Lettres, Paris, 1971, p. 90.

[383] Paul Bairoch, *Urbanization and the Economy in preindustrial societies: the finding of two decades of research*, în „The Journal of European Economic History", vol. 18, Number 2 – Fall 1989, p. 264.

[384] Bartolomé Bennassar, *L'alimentation d'une ville espagnole au XVIe siècle. Quelques données sur les approvisionnements et la consommation de Valladolid* în „Annales, E.S.C.", no 4-6/1961, p. 730.

sau fiindcă preţul ei o face inaccesibilă). Vechiul dicton antic „pâine şi circ” are cel puţin prima jumătate valabilă în oraşele Europei Vechiului Regim.

În aceste condiţii, capacitatea unei zone geografice de a produce largi cantităţi de alimente se poate constitui într-un atu important pentru dezvoltarea unui oraş. Calitatea aprovizionării Valladolidului secolului al 16-lea nu atrage numai laudele călătorilor străini [385] ci şi Curtea Spaniei, care face din acest oraş una din reşedinţele sale preferate, cu toate consecinţele care decurg de aici (comenzi pentru negustori, meşteşugari, liber profesionişti, etc). „Este singurul oraş din Castilia în care venirea Curţii nu provoacă o creştere imediată a preţurilor alimentelor, ceea ce dovedeşte abundenţa lor” [386]. Dar, indirect, tocmai prin caracterul său excepţional, această situaţie demonstrează fragilitatea aprovizionării urbane, limitele strâmte în care oraşele pot mobiliza resurse suplimentare atunci când trebuie să facă faţă unei sporiri a cererii de alimente. La fel de expuse sunt oraşele şi la dezechilibrele dintre cerere şi ofertă provocate de un an agricol prost, nenumăratele perioade de „pâine scumpă”, iar mai târziu mercurialele, fiind expresia acestei precarităţi a sistemului de aprovizionare.

2.3 Aprovizionarea cu alimente şi constrângerile ei asupra lumii urbane

Marile reţele de aprovizionare: privilegiul câtorva oraşe din vârful ierarhiei urbane europene

Fernand Braudel spunea vorbind despre lumea mediteraneană: „Într-o economie cu caracter închis aprovizionarea cu grâu se face în cea mai mare parte pe loc. Oraşele se hrănesc din grânarele aflate la porţile lor. Numai cele mari îşi pot îngădui luxul de a deplasa această

---

[385] Care nu sunt la fel de favorabili şi faţă de celelalte oraşe spaniole, Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 54.

[386] „Valladolid est la seule ville de Castille où l’arrivée de la Cour ne provoque pas une hausse immédiate des denrées alimentaires: ce qui témoigne de leur abondance”, Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 53.

marfă greoaie pe distanţe lungi”[387]. Dar observaţiile lui sunt la fel de valabile şi în afara Mediteranei.

Este adevărat că unele oraşe reuşesc să limiteze dependenţa agricolă de zona învecinată, aducând alimente din alte regiuni, uneori chiar de la mare distanţă. Astfel unele dintre oraşele europene au arii de aprovizionare extrem de întinse: Genova şi Veneţia aduc grâne din Sicilia, respectiv de pe ţărmul balcanic al Adriaticii, apoi din regiunile ce înconjoară Marea Neagră. Amsterdamul se aprovizionează tocmai în Polonia, iar la cealaltă extremitate a Europei Istambulul îşi creează un hinterland agricol de dimensiuni uriaşe, incluzând regiuni mai apropiate ca Tracia sau Anatolia, dar şi Egipt, Siria, Ţările Române sau Crimeea. Graţie acestei extinderi a hinterlandului agricol, aceste oraşe pot să întreţină o populaţie foarte numeroasă. Dar costul unei aprovizionării cu alimente din regiuni îndepărtate este foarte mare şi nu orice oraş şi-o poate permite. Chiar şi în cazul marilor metropole zona imediat înconjurătoare are o importanţă foarte mare[388].

Două sunt tipurile de oraşe capabile să pună la punct asemenea reţele de aprovizionare de mare amploare: marile centre ale comerţului şi capitalele marilor imperii[389]. Primele îşi folosesc abilităţile, cunoştinţele, reţelele comerciale, flotele şi capitalurile negustoreşti

---

[387] Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, Bucureşti, Meridiane, 1986, vol. 3, p. 185.

[388] „Despite the imports provided by imperial ties and long distance trade, [capital] cities relied heavily on nearby resources for people and food” („În ciuda importurilor furnizate graţie conexiunilor imperiale şi comerţului la mare distanţă, capitalele depind puternic de resursele înconjurătoare pentru oameni şi alimente”). Paul M Hohenberg şi Lynn Hollen Lees, *Urban Systems and Economic Growth: Town Populations in Metropolitan Hinterlands 1600-1850*, în Peter Clark şi Bernard Lepetit (ed.), „Capital Cities and their Hinterlands in Early Modern Europe”, Scolar Press, Ashgate Publishing Company, Vermont, 1996, p. 26-27.

[389] Londra secolului al 18-lea este într-o anumită măsură deosebită. Principalul centru comercial al Europei, ea este şi capitala unui stat teritorial care, fără a avea dimensiunile Imperiului Otoman sau măcar ale Franţei, este, cu cei puţin peste 300.000 km^2 ai săi, incomparabil mai întins decât statele pe care şi le croiesc în peninsulă oraşele italiene sau chiar decât Provinciile Unite pe care le are Amsterdam-ul în spate. De asemenea Londra este capitala unui stat mijlociu ca populaţie şi aflat în creştere rapidă. Ca atare ea reprezintă o îmbinare unică a celor două situaţii, ceea ce şi explică dezvoltarea demografică deosebită a acesteia, ritmul ei de creştere extrem de rapid care-i permite, înainte de 1800, să depăşească toate celelalte mari capitale.

pentru a-şi asigura hrana, celelalte beneficiază de sprijinul puterii. În ambele cazuri însă crearea unui sistem de aprovizionare are drept scop final asigurarea păcii sociale [390], prevenind revoltele provocate de foamete. La bază este deci necesitatea politică de a menţine stabilitatea şi liniştea regimului; fie că este vorba puterea monarhică ce decide în cazul marilor capitale [391], fie că avem de-a face cu magistraturi urbane (indiferent de gradul lor de autonomie sau independenţă). Spectrul revoltelor provocate de foamete îi obligă pe conducătorii oraşelor la crearea unor sisteme de aprovizionare şi de distribuire a alimentelor de bază, ca şi de control al calităţii (pentru a împiedica vânzarea alimentelor contaminate sau stricate) şi nu în ultimul rând al preţurilor. A furniza ***suficiente*** alimente la un ***preţ suportabil*** este scopul oricărei politici de aprovizionare urbană în evul mediu şi epoca premodernă.

Istanbulul sfârşitului de secol 17 – cu cei 7-8 sute de mii de locuitori [392] ai săi – este un monstru care înghite anual 4 milioane de oi, 3 milioane de miei, 200 000 de boi şi zilnic 500 de tone de grâu [393]. Asigurarea acestor enorme cantităţi obligă guvernul otoman la o adevărată politică de aprovizionare, unele produse – grâul în special – fiind interzise la export [394]. Distribuţia alimentelor în oraş, preţurile lor erau reglementate şi controlate [395], crearea de stocuri interzisă în timp de criză [396]. Fiecare transport de grâu trebuie însoţit de autorizaţia

---

[390] Bartolomé Bennassar, *L'alimentation d'une ville espagnole au XVIe siècle. Quelques données sur les approvisionnements et la consommation de Valladolid* în „Annales, E.S.C.", no 4-6/1961, p. 730.

[391] Steven Laurence Kaplan, *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988, p. 15.

[392] Paul M Hohenberg; Lynn Hollen Lees, *La formation de l'Europe urbaine 1000-1950*, PUF, Paris, 1992, p. 29.

[393] Robert Mantran, *L'Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, Librairie Adrien Maisonneuve, 1962, p. 181.

[394] Cel puţin pentru principalele regiuni producătoare din imperiu: Tracia, Bulgaria, Tessalia, Macedonia, Moldova, Valahia, Egipt; *ibidem*, p. 182.

[395] Ceea ce nu înseamnă că statul preia direct aprovizionarea, aceasta este lăsată negustorilor particulari, care însă sunt obligaţi să obţină autorizaţii pentru fiecare tranzacţie – sumele enorme necesare achiziţionării unei asemenea cantităţi de alimente (şi pe care statul nu le are) fiind unul dintre principalele motive care explică acest aranjament, *ibidem*, p. 189.

[396] *Ibidem*, p. 183.

respectivă, controlată şi contrasemnată atât la locul de cumpărare al alimentelor, cât şi la sosirea lor în capitală; pe navele care transportă cereale sunt plasaţi supraveghetori pentru a se asigura că acestea vor ajunge în Istanbul, uneori chiar flota imperială este mobilizată pentru a vâna contrabandiştii de cereale din Marea Egee[397]. Chiar şi alimentele mai puţin importante sunt supuse unui control, e drept nu de o asemenea amploare, dar vizând totuşi distribuţia în interiorul oraşului şi nivelul preţurilor[398]. Toate acestea impun un aparat administrativ numeros, întreţinut de stat, nu numai în capitală, ci şi în provincii[399]. Rolul statului este esenţial, funcţionarii Istanbulului neavând autoritatea să impună provinciilor respectarea acestor reglementări.

Parisul, multă vreme cel mai mare oraş al creştinătăţii[400], constituie poate cea mai dificilă problemă de aprovizionare a Europei preindustriale. În primul rând capitala nu este port la mare, ceea ce o lipseşte de avantajul transportului ieftin, accesibil altor mari oraşe europene: Londra, Amsterdam, Lisabona sau Napoli de exemplu[401]. E adevărat, acest dezavantaj este în parte compensat de situarea sa în

---

[397] *Ibidem*, p. 189-190, situaţia este similară şi pentru celălalt aliment esenţial, carnea, în special cea de oaie, *ibidem*, p. 194-195.

[398] *Ibidem*, p. 200-202. Vinul nu este deloc controlat ci doar supus unei taxe fiscale, explicaţia este evidentă ţinând cont că grosul populaţiei stambuliote este musulmană, *ibidem*, p. 208.

[399] *Ibidem*, p. 183-184 şi 186.

[400] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 278; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 270-278.

[401] La 1600, cel mai mare oraş european care nu este port la mare (cu excepţia Parisului) este, în poziţia a şaptea, Milano, dar cu cei 120 000 de locuitori ai săi este de 2 ori şi jumătate mai mic decât capitala franceză (ce numără 300 000 de locuitori) şi beneficiază în plus de resursele câmpiei Pad-ului, una din zonele cu cea mai avansată agricultură în epocă. La 1700, Madridul este următorul mare oraş care nu este port la mare, el însuşi un oraş problemă în ceea ce priveşte alimentarea, şi, cu cei 140 000 de orăşeni pe care îi adăposteşte, departe în urma jumătăţii de milion a Parisului. (pentru populaţia oraşelor vezi Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 278; pentru aprovizionarea Madridului vezi studiul lui David R. Ringrose, *Madrid and the Spanish Economy 1560-1850*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1983, p. 143-211).

câmpia fertilă din nordul Franţei, ca şi de prezenţa Senei, cu largul său bazin fluvial navigabil.

În al doilea rând, Parisul adăposteşte o concentrare de populaţie excepţională: între 220 [402] şi 300 [403] de mii de locuitori la 1600, jumătate de milion de guri de hrănit două secole mai târziu [404]. Guri pretenţioase, care nu se mulţumesc cu orice aliment: în general populaţia oraşelor mănâncă pâine de grâu, spre deosebire de ţărani care preferă să vândă grâul, mai scump, şi să mănânce cereale secundare, fie ele panificabile (secară, orz) sau nu (mei, etc.) [405]. Grâul, uneori chiar pâinea albă, au devenit, (pentru unele zone ca Italia de Nord încă din evul mediu) un simbol al statutului de orăşean. Lipsa lor este asimilată cu o umilire, cu o coborâre forţată la statutul inferior de ţăran şi atrage după sine reacţii ostile ale orăşenilor de rând la adresa conducerii urbane [406]. „A Paris, le froment était considéré comme un avantage acquis. […] On y consommait très peu de seigle, de méteil, et d’orge. « Paris ne veut que de purs fromens » établissait une mémoire adressé au contrôleur général au début du siècle [407] . Du reste, les consommateurs poussaient cette délicatesse de goût (et leur fierté) encore plus loin, en exigeant non seulement du froment mais un pain relativement raffiné et blanc” [408]. Una din caracteristicile Parisului este

---

[402] Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800,* Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 275.

[403] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 28.

[404] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 28; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800,* Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 275.

[405] Steven Laurence Kaplan, *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d’Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988, p. 31-35.

[406] Massimo Montanari, *Foamea şi abundenţa. O istorie a alimentaţiei în Europa*, Polirom, Iaşi, 2003, p. 58.

[407] Este vorba despre secolul al 18-lea.

[408] „La Paris, grâul era considerat un avantaj câştigat. [...] Se consumă foarte puţină secară, grâu amestecat cu secară sau orz. « Parisul nu vrea decât cel mai curat grâu » statua un memoriu adresat controlorului general la începutul secolului. Mai mult, consumatorii împingeau pretenţiile (şi mândria lor) chiar mai departe, pretinzând nu numai grâu, ci şi o pâine relativ rafinată şi albă”. Steven Laurence Kaplan, *Les Ventres*

această preferinţă a păturilor de jos pentru pâinea albă, pe care nu o regăsim în alte oraşe unde „le menu peuple” este mult mai dispus să mănânce şi pâine neagră. În capitală, pâinea albă nu poposeşte doar pe mesele celor înstăriţi, ci şi ale calfelor sau chiar zilierilor. Diferenţa faţă de oraşele de provincie este suficient de mare pentru ca pâinea de pe masa parizianului obişnuit să fie considerată, în secolul al 18-lea, mai bună decât cea pe care o mănâncă „les meilleurs bourgeois dans les provinces” [409].

Trebuie spus că, spre deosebire de cei înstăriţi, pâinea reprezintă baza alimentaţiei parizianului de rând, ea nu este ca azi un complement, ci alimentul principal, mai mult de jumătate din hrana acestora o constituie pâinea. Nu este nici pe de parte o situaţie specifică doar capitalei, o întâlnim în restul oraşelor franceze şi aproape peste tot în Europa: secolele al 17-lea şi mai ales al 18-lea sunt predominant secole ale pâinii, orăşeanul modest consumă tot mai puţin carne şi alte alimente şi tot mai mult pâine (estimările de epocă vorbesc despre un consum „normal” de pâine de 1 kg. şi peste de persoană pe zi) [410]. Din acest punct de vedere preocuparea deosebită pe care parizienii o manifestă pentru calitatea pâinii apare ceva mai explicabilă. Nu în ultimul rând, „irascibilitatea” populaţiei pariziene, tradiţia de rebeliune – nu numai din motive de aprovizionare – nu este de natură să facă lucrurile mai uşoare pentru monarhie.

În fapt, autoritatea centrală s-a implicat cu toată greutatea în aprovizionarea Parisului. Unul dintre motive a mai fost menţionat deja: o capitală nemulţumită este un generator de dezordine şi tulburări politice mult prea puternic pentru a fi neglijat (cum a demonstrat de altfel Revoluţia Franceză), şi capacitatea capitalei de a produce necazuri este proporţională cu populaţia sa. Ori motivul care nemulţumeşte cel mai puternic populaţia, care o aduce cel mai repede în stare de revoltă, este lipsa alimentelor şi în special a pâinii. Aşa cum

---

de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime, Paris, Fayard, 1988, p. 33.

[409] *Ibidem,* p. 34.

[410] Massimo Montanari, *Foamea şi abundenţa. O istorie a alimentaţiei în Europa,* Polirom, Iaşi, 2003, p.104-105; Daniel Roche, *Histoire de choses banales. Naissance de la consommation XVIIe-XIXe siècle,* Fayard, Paris, 1997, p. 73-75.

observa în epocă Mercier, două zile de piaţă succesive [411] fără pâine sunt suficiente pentru a provoca revolta parizienilor [412].

În afară de această raţiune politico-poliţienească (de altfel foarte întemeiată şi foarte prezentă în mintea oamenilor de stat ai epocii) mai există una cel puţin la fel de însemnată: în mentalitatea francezilor din secolele 17-18, principala obligaţie a conducerii faţă de supuşii săi este asigurarea siguranţei alimentare. Teoria politică a epocii face diferenţa între o ţară „sălbatică" şi una „bine guvernată": în prima, locuitorii consumă toate alimentele din recolta anului, în timp ce în cea de a doua ei pun deoparte în perioadele de abundenţă pentru a putea preîntâmpina vremurile de lipsă, nemaifiind astfel expuşi vicisitudinilor vremii şi în consecinţă mizeriei şi foametei [413]. Conform ideologiei secolelor al 17-lea şi mai ales al 18-lea, „bunul părinte" care este regele poate pretinde ascultarea supuşilor săi doar dacă îşi îndeplineşte misiunea de a-şi hrăni supuşii [414]. Această idee se regăseşte atât la teoreticieni ai absolutismului şi ai monarhiei de drept divin ca Bossuet [415], ca şi la Montesquieu şi alţi critici ai societăţii epocii [416]. Ideea responsabilităţii suveranului în ceea ce priveşte hrana supuşilor este la fel de răspândită în secolul al 18-lea şi în mediile populare: „regele-brutar" este un loc comun, în special la Paris, aşa cum începutul Revoluţiei Franceze a demonstrat-o [417].

---

[411] Piaţa se ţinea de două ori pe săptămână, deci intervalul dintre două zile de piaţă consecutive acoperă în fapt 3-4 zile. Trebuie avut în vedere că pâinea secolului al 18-lea este mult mai consistentă şi se păstrează mai mult timp decât pâinea „pufoasă" de azi, şi deci nu toată lumea cumpăra pâine zilnic.

[412] Steven Laurence Kaplan, *The Paris Bread Riot of 1725*, în „French Historical Studies", Vol. 14, No. 1. (primăvara, 1985), p. 24.

[413] Steven Laurence Kaplan, *Lean Years, Fat Years: The "Community" Granary System and the Search for Abundance in Eighteenth-Century Paris*, în „French Historical Studies", Vol. 10, No. 2. (toamna, 1977), p. 197.

[414] Idem, *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988, p. 15.

[415] Bossuet afirmă chiar că a-şi hrăni poporul nu este numai o obligaţie, ci şi un privilegiu regal, şi nimeni în afară de rege nu are dreptul să o facă. Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 26.

[416] Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 22-23.

[417] Aducându-i pe Ludovic al XVI-lea, pe Maria Antoaneta şi pe Delfin în capitală, în octombrie 1789, parizienii spuneau că i-au adus „pe brutar, pe brutăriţă şi pe băiatul de brutărie" [le boulanger, la boulangère et le petit mitron]. Reynald Abad, *Le*

Să fim bine înţeleşi, francezii nu se aşteaptă ca regele să le ofere gratis această mâncare, ei trebuie să şi-o câştige cu sudoarea frunţii, rolul regelui este de a asigura că hrana va putea fi cumpărată în cantitate suficientă, la calitatea obişnuită şi la un preţ rezonabil: „Le rôle des autorités n'est pas de nourrir le peuple, mais de faire en sorte qu'il soit nourri"[418]. Nu este vorba nicidecum de o populaţie întreţinută, clientelară (şi gândul alunecă la plebea Romei antice[419]), căreia să i se ofere pâine şi circ. Regele intervine, trebuie să intervină, doar în cazuri excepţionale, când, fie din cauze naturale (climaterice aproape întotdeauna), sau umane (război, speculă[420], etc.) mâncarea devine rară – şi deci şi scumpă – şi prin urmare oamenii de rând nu şi-o mai pot permite. Chiar şi atunci, ceea ce trebuie el să facă este nu să împartă mâncare gratis, ci să asigure că ea se vinde la „preţul just", că nu este alterată sau modificată prin introducerea altor substanţe decât cele obişnuite[421] şi, nu în ultimul rând, că ajunge pentru toţi.

Ideologie politică şi poliţie de zi cu zi se combină astfel pentru a crea una din cele mai importante probleme ale administraţiei franceze a Vechiului Regim. În opinia lui Colbert: „poliţia"[422] trebuie să trateze cu

---

Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime, Fayard, Paris, 2002, p. 27. Vezi şi Massimo Montanari: *Foamea şi abundenţa. O istorie a alimentaţiei în Europa*, Polirom, Iaşi, 2003, p. 107.

[418] „Rolul autorităţilor nu este să hrănească populaţia, ci să facă astfel încât ea să fie hrănită." Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 25.

[419] De altfel Voltaire chiar a afirmat că parizienii nu au nevoie decât de opera comică şi pâine albă. Steven Laurence Kaplan, *The Paris Bread Riot of 1725*, în „French Historical Studies", Vol. 14, No. 1. (primăvara, 1985), p. 24.

[420] Specula este un loc comun în imaginarul societăţii franceze din secolul al 18-lea, numeroasele teorii ale conspiraţiei o dovedesc. La fel de certă este şi existenţa speculei şi a speculanţilor. Mult mai greu de dovedit este că au existat cazuri de foamete provocate numai de speculă, fără aportul climei.

[421] Mărirea preţului pâinii este o operaţie cu vizibilitate maximă, oricât de mică ar fi creşterea. Micşorarea greutăţii pâinii – păstrând evident preţul – este o formă mai discretă de a ajunge la acelaşi rezultat: un preţ mai mare pe unitatea de greutate. Şi mai greu observabil, mai ales ***înainte*** de a cumpăra pâinea, este adulterarea ei cu făină de proastă calitate, cu alte cereale decât grâu sau chiar cu alte substanţe asemănătoare ca aspect exterior cu făina, unele în mod cert necomestibile.

[422] Aici în sensul mai larg pe care îl are termenul în secolele 17-18, acela de guvernare, conducere a treburilor publice, care include echivalentele poliţiei şi administraţiei actuale laolaltă. Termenul poate fi mai curând echivalat cu cel de

atenţie maximă problema abundenţei grânelor[423]. „La subsistance des peuples est l'objet le plus essentiel dont l'Administration doive s'occuper", reia mai apăsat aceeaşi idee Necker cu doar un an înainte de Revoluţie, la 1788[424]. Mai puţin celebru, Nicolas Delamare (commissaire au Châtelet – aproximativ echivalentul funcţiei actuale de şef al poliţiei pariziene) este autorul unui „Traité de la police" privind Parisul, foarte citit în epocă, şi care consacră aproape jumătate din text comerţului cu alimente[425]. În opinia epocii, poliţia aprovizionării are prioritate asupra tuturor celorlalte, deoarece veghează la îndeplinirea unei necesităţi primordiale şi urgente[426]. Nu sunt doar declaraţii formale: atât Parlamentul cât şi poliţia Parisului supraveghează preţurile, stocurile, inclusiv nivelul recoltei viitoare este în atenţia lor. Interesul pentru situaţia alimentară a capitalei, pentru preţul pâinii se manifestă inclusiv la Versailles, regele însuşi cerând să fie informat în câteva ocazii[427].

Autoritatea centrală nu organizează ea însăşi aprovizionarea capitalei decât în perioade de mare criză, şi chiar atunci tot ceea ce face este să aducă doar o parte din necesarul de alimente, un complement (format din grâu în special, dar uneori şi din vite[428]), care introdus pe

---

„politie" care se regăseşte în documentele româneşti de secol 18. Pentru mai multe detalii vezi Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 26-27.

[423] Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 19.

[424] „Hrana populaţiei este scopul cel mai important de care administraţia trebuie să se ocupe", Steven Laurence Kaplan, *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988, p. 15.

[425] Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 25.

[426] Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 27.

[427] Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 27.

[428] În timpul marii epizootii din 1714, autorităţile franceze aduc vite tocmai din Ungaria şi Serbia; este însă evident un caz cu totul excepţional, generat şi de o supraestimare a crizei de către autorităţi: în fapt doar o parte din vitele atât de greu aduse de la celălalt capăt al Europei au mai fost vândute pe piaţa pariziană, unde ajung abia în 1715, când situaţia în mare parte se redresase. Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 356-358.

piaţă mai slăbeşte presiunea, modifică raportul între cerere şi ofertă în favoarea ofertei şi astfel face preţurile să coboare. Nu este o implicare lipsită de riscuri, căci în perioadă de criză grânele trebuiesc aduse de departe, cel mai adesea din străinătate, calitatea lor este îndeobşte îndoielnică (datorită vicisitudinilor transportului) şi preţul, chiar dacă sub cel al momentului, ridicat[429]. De asemenea puterea este obligată să coopereze cu negustori şi bancheri, neavând cunoştinţele şi contactele necesare pentru a duce la bun sfârşit singură o asemenea operaţiune[430]. Dacă adăugăm necesitatea păstrării secretului (populaţia nu trebuie speriată şi mai mult recunoscând deschis criza[431]) şi înclinaţia puternică manifestată de orăşenii epoci pentru zvonuri şi conspiraţii, înţelegem de ce au putut lua naştere atâtea mituri legate de „grâul regelui".

Intervenţia puterii politice poate modifica raportul de forţe dintre capitală şi provincie în favoarea metropolei. Astfel, Parisul secolului al 16-lea este mai expus crizelor alimentare, comparativ cu oraşele din jur, în timp ce în secolul al 18-lea stabilitatea preţurilor este mai mare în capitală, graţie în special intervenţiei administraţiei, care dirijează resursele spre metropola de pe malul Senei, tocmai cu scopul de a nu permite creşteri prea abrupte ale preţului alimentelor de bază[432].

Preocuparea principală a autorităţilor este să reglementeze, să controleze cadrul în care se desfăşoară comerţul cu alimente: „La réglementation est l'expression caractéristique de l'intervention du

[429] Tezaurul nu poate suporta în întregime costul operaţiunii, şi ca atare măcar o parte, de preferinţă cât mai mare, din costul cumpărării şi al transportului trebuie recuperată la vânzare.

[430] Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 24.

[431] Politica autorităţilor vechiului regim este de a „calma", „a nu agita": populaţia trebuie ţinută liniştită spunându-i-se că nu există motive de îngrijorare, că resursele sunt suficiente. Gestiunea opiniei publice consumă la fel de mult efort ca şi cea a aprovizionării propriu-zise – cât se poate de logic dacă ţinem cont că nu penuria în sine, cât consecinţele lipsei de alimente sunt periculoase. Pentru a linişti mulţimea autorităţile merg până la a obliga negustorii să depoziteze sacii de grâu în Hale, pentru a fi văzuţi, şi manifestă o preocupare continuă pentru aparenţa de abundenţă care trebuie să domnească în pieţe.

[432] Vezi studiul lui Marcel Lachiver, *Prix des grains à Paris et à Meulan dans la seconde moitié du XVIe siècle (1573-1586)*, în „Annales, E.S.C.", 1/1971, p. 147-148.

gouvernement”[433]. Acesta urmăreşte două aspecte principale: să elimine blocajele care pot apărea în calea negustorilor ce vor să-şi aducă marfa în capitală şi să-i supravegheze pe aceeaşi negustori să-şi îndeplinească „obligaţiile lor” (evident, în interpretarea pe care administraţia o dă acestui termen).

Comerţul cu cereale este de departe cel mai reglementat, mergând până la a considera grâul aflat în proprietatea negustorilor ca fiind „bun public”, producătorii de cereale, negustorii, morarii şi brutarii fiind trataţi nu atât ca nişte comercianţi, cât mai curând ca furnizori de servicii publice[434]. Autorităţile impun înregistrarea tuturor celor care vor să facă comerţ cu grâu[435], interzicând totodată unor categorii profesionale să se implice în această activitate.

În primul rând nu au voie să facă comerţ cu cereale toţi cei care mai sunt implicaţi în lanţul aprovizionării: ţăranii, morarii, brutarii, de teama ca aceştia să nu profite de poziţia şi cunoştinţele lor pentru a-şi crea stocuri, a monopoliza comerţul şi a creşte în mod artificial preţurile[436]. Lor li se alătură judecătorii şi funcţionari, căci aceştia, prin obligaţiilor funcţiei lor, sunt adesea chemaţi să se implice din partea puterii publice în reglementarea comerţului cu cereale, iar puterea centrală doreşte să evite orice conflict de interese care ar putea impieta asupra bunului mers al aprovizionării.

De asemenea poliţia impune ca toate tranzacţiile să se facă în piaţă[437], cu un triplu scop: de a putea controla respectarea preţurilor impuse, de a permite accesul tuturor cumpărătorilor şi, chiar mai important, de a face ca toată mâncarea să fie expusă în piaţă, creând o

---

[433] „Reglementarea este expresia caracteristică a intervenţiei guvernului”, Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV,* Perrin, Paris, 1986, p. 25.

[434] *Ibidem,* p. 52.

[435] *Ibidem,* p. 60.

[436] Evident aceste măsuri sunt dificil de aplicat şi adesea încălcate, de exemplu, brutarii adesea cumpără făină în cantităţi mai mari, din care revând apoi o parte confraţilor mai defavorizaţi, ceea ce regulamentele interzic explicit. Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV,* Perrin, Paris, 1986, p. 61-62.

[437] Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV,* Perrin, Paris, 1986, p. 62-63.

impresie de abundenţă care împinge preţurile în jos [438]. Grâul şi făina circulă numai însoţite de un act emis de autorităţi [439]. Constituirea de stocuri, cumpărarea în scopul de a revinde mai târziu, pe aceeaşi piaţă, sunt strict interzise. Grâul oferit spre vânzare trebuie comercializat în maxim trei zile de piaţă succesive (adică o săptămână), ce rămâne nevândut după a treia zi este confiscat de poliţie şi vândut la preţ redus de autorităţi; evident avem aici un factor puternic de presiune asupra preţului, obligându-i pe negustori să vândă cât mai ieftin, sub ameninţarea de a-şi pierde marfa [440]. Negustorii sunt ***obligaţi*** să aprovizioneze piaţa, poliţia le fixează cote, uneori exagerate; în cazul în care nu aduc suficiente grâne în Paris, indiferent de motive, sunt amendaţi (uneori cu sume considerabile), le este interzisă participarea la comerţul cu cereale, în cazuri extreme sunt chiar închişi [441].

Nu numai negustorii de cereale sunt supuşi reglementărilor: negustori de vite sunt şi ei în vizorul autorităţilor, numeroase interdicţii şi obligaţii reglementând acest comerţ [442] – situaţie previzibilă dacă ţinem cont că, după cereale, al doilea aliment ca importanţă în alimentaţia parizienilor este carnea.

Pentru a fi eficiente, toate aceste reglementări trebuie aplicate nu numai în Paris, ci şi în provincie, acolo de unde sunt aduse alimentele. Pentru a vedea dacă ţăranii stochează grânele, dacă în zonele producătoare cerealele sunt tranzacţionate în piaţă, dacă alimentele în general nu sunt deturnate de la aprovizionarea capitalei (prioritară înainte de orice altceva), autorităţile pariziene trebuie să intervină în teritoriu. Morarii, răspândiţi pe o suprafaţă mare în jurul Parisului,

---

[438] Pentru a linişti populaţia, trebuie ca halele să fie pline, „conserver la masse universelle de cette richesse aussi en évidence que possible" este o obligaţie imperativă dacă poliţia vrea să asigure calmul populaţiei. Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 63.

[439] *Ibidem*, p. 62.

[440] *Ibidem*, p. 64.

[441] Steven Laurence Kaplan, *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988, p.129-130, 137-141; idem, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 64.

[442] Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 163, 197-202, 295-299.

trebuie şi ei supravegheaţi de aproape [443]. Boii şi oile, care furnizează grosul cărnii mâncate de parizieni, nu se vând în oraş, ci în două pieţe situate la câteva zeci de kilometri de capitală [444].

Aria din care capitala se aprovizionează şi în care îşi exercită controlul asupra alimentelor acoperă un teritoriu foarte întins, care înglobează şi zonele de aprovizionare a numeroase alte oraşe mai mici. Între acestea şi capitală adesea există o concurenţă pentru alimente, ce generează tensiuni, atât între administraţiile respective, cât şi la nivelul populaţiei; în perioadele de criză localnicii, adesea cu îngăduinţa tacită a autorităţilor locale, împiedică plecarea cerealelor spre capitală, „exportul" lor [445]. Pe de altă parte, în perioadele de abundenţă, toate aceste oraşe şi orăşele văd în cererea pariziană o sursă de venit şi o bună ocazie de a câştiga din comerţul cu alimente.

Tarifele vamale sunt un alt instrument utilizat pentru a dirija alimentele spre acest monstru nesăţios care este Parisul secolelor al 17-lea şi al 18-lea. În perioada lui Colbert, când producţia franceză de vite este suficientă pentru a acoperi nevoile interne, politica mercantilistă, protecţionistă are prioritate, prin urmare tarifele vamale au fost crescute, vitele din teritoriile germene, elveţiene sau din Ţările de Jos fiind practic excluse de pe piaţa franceză. Epizootia de la sfârşitul secolului al 17-lea creează o puternică penurie, concretizată în creşterea preţului cărnii pe piaţa pariziană, ceea ce obligă guvernul francez ca în 1684 să reducă tarifele vamale la o şesime din valoarea pe care o aveau sub Colbert. În 1688, după ce criza a trecut, şi în urma plângerilor tot mai insistente ale crescătorilor de animale francezi –

---

[443] De la furtul de făină în timpul măcinării la amestecarea ei cu alte substanţe, sau la implicarea pe cont propriu în comerţul cu cereale, morarii au – în imaginarul epocii – zeci de ocazii şi modalităţi de a înşela, prin urmare ei trebuiesc supravegheaţi cu o grijă particulară. Steven Laurence Kaplan, *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988, p. 239-245.

[444] Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 192-193.

[445] Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 37-38, 385. „dans les années de disette, l'approvisionnement de Paris était-il synonyme de pillage des provinces" (în anii de penurie, aprovizionarea Parisului era sinonimă cu jefuirea provinciilor), idem, *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988, p. 73.

concuraţi de importurile care ţin preţul vitelor scăzut – s-a revenit la tariful iniţial (şi implicit la o politică protecţionistă). Epizootia din 1714, considerată de autorităţi şi mai gravă, a dus la suprimarea, pur şi simplu, a vămii pentru vitele străine[446]. Grâul, pe de altă parte este în mai toată perioada în discuţie interzis la export, fiind rezervat alimentării populaţiei regatului[447]. Este evident că, în ochii autorităţilor, politica mercantilistă este mai puţin importantă decât aprovizionarea capitalei, şi tariful vamal se pliază acestui scop mai important.

Toate aceste măsuri, foarte pe scurt trecute aici în revistă, sunt aplicate de autorităţile Vechiului Regim cu multă flexibilitate, în funcţie de context: dispusă să închidă ochii atunci când pieţele sunt pline, preţurile scăzute şi populaţia calmă, poliţia aplică tot mai strict regulile şi devine din ce în ce mai severă pe măsură ce situaţia se înrăutăţeşte şi criza este mai puternică.

Spaţiul enorm de pe care se aprovizionează Parisul este unul neuniform exploatat. Unele provincii îndepărtate contribuie cu cantităţi reduse de alimente, sau numai în perioadele de criză. La polul opus, zona din imediata apropiere a capitalei are un rol mult mai mare. Pentru cereale, cea mai mare parte a producţiei provine dintr-o primă coroană ce se întinde până la circa 100 de kilometri distanţă de Paris; destul de importantă este şi zona următoare, cuprinsă aproximativ între 100 şi 150 de km. Dincolo se întind provinciile care trimit grâne spre capitală doar în vreme de criză[448]. Este un hinterland agricol foarte întins, comparativ cu cel al altor oraşe, dar care nu înglobează, până la urmă, decât o parte destul de modestă din Franţa epocii. Mai mult, el nu este controlat în întregime de Paris, negustorii care aprovizionează diverse alte oraşe (Rouen, Orleans, etc.) concurându-i pe cei din capitală chiar şi în interiorul primei coroane[449].

Zona rezervată în mod oficial numai Parisului este mult mai mică, iniţial până la 8 leghe (36 km) distanţă, mărită apoi la 10 leghe (45

---

[446] Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 352.

[447] Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 59.

[448] Steven Laurence Kaplan, *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988, p.71-72 şi harta 1.

[449] *Ibidem*, p. 71.

km)[450]. Din această zonă negustorii sunt în principiu excluşi, ţăranii trebuind să vină ei înşişi cu grânele în capitală (deşi în perioadele de abundenţă măsura nu este observată cu stricteţe). Nu numai cerealele cultivate în această regiune, ci orice alte cereale din afară care intră în acest spaţiu nu mai pot fi vândute în altă parte decât în capitală[451].

Vedem deci că acest spaţiu foarte întins de pe care se aprovizionează capitala este unul structurat relativ concentric, iar rolul său în furnizarea hranei parizienilor creşte pe măsură ce ne apropiem de oraş. Deloc surprinzător, câmpurile cele mai intens exploatate sunt cele din imediata vecinătate a Parisului sau chiar intra muros, unde cerealele la rândul lor cedează locul unei agriculturi tipic urbane: legumicultura. Dacă într-un oraş de dimensiunile, vechimea şi importanţa Parisului, centrul este dens construit, cartierele periferice oferă o cu totul altă imagine: „A la forte densité de la ville de Paris (en particulier la ville de la rive droite), enserrée dans le périmètre de ses boulevards, s'oppose d'abord un première couronne, qui sera bientôt elle-même délimité par le mur des Fermiers-Généraux. C'est un banlieue lâche, essentiellement maraîchère"[452]. Mai departe, o dată ieşiţi din oraş, întâlnim imediat o zonă agricolă propriu-zisă, un spaţiu rural, aparent ignorând uriaşul oraş cu care se mărgineşte. Structurile, aspectul sunt neurbane, Parisul nu îşi întinde influenţa dincolo de cartierele periferice, imediat sub zidurile sale regiunea rurală îşi reintră în drepturi[453]. Dar este o aparenţă înşelătoare: toată această câmpie care se întinde sub zidurile oraşului, toate aceste comunităţi ţărăneşti, sunt dependente economic de oraşul în umbra căruia trăiesc[454], oraş ce constituie piaţa de desfacere pentru produsele, serviciile sau forţa de muncă a acestora. Enorma piaţă a Parisului modelează cererea, o dictează îndrăznim să spunem, succesul

---

[450] Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 63-64. Peter Clark şi Bernard Lepetit (ed.), *Capital Cities and their Hinterlands in Early Modern Europe*, Scolar Press, Ashgate Publishing Company, Vermont, 1996, p. 1-2.

[451] Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986, p. 64.

[452] Bernard Rouleau, *Villages et faubourgs de l'ancien Paris : histoire d'un espace urbain*, Paris, Seuil, 1985, p. 68.

[453] „Au-delà, on trouve une structure rurale classique, qui ne s'organise guère en fonction de cette grande ville toute proche qu'elle entoure", *ibidem,* p. 68.

[454] *Ibidem,* p. 68.

acestor comunităţi ţărăneşti este strâns legat de capacitatea lor de a răspunde cererii capitalei [455].

În mod evident, enorma aglomerare pariziană nu se poate hrăni numai cu ceea ce se produce la porţile sale, ar fi însă o eroare fundamentală să ne lăsăm furaţi de această întinsă reţea de aprovizionare şi să neglijăm rolul foarte important jucat de resursele oferite de teritoriul propriu. „Le sol et le sous-sol des quartiers périphérique ont joué dans la vie et le développement de Paris un rôle considérable qu'il est nécessaire de souligner ici. Comme toute agglomération importante, Paris a tiré une grande part de sa subsistance, jusqu'à la seconde moitié du XIXe siècle, des cultures et de l'élevage pratiqués aux portes de la ville et dans ses limites mêmes : grandes plaines céréalières au nord, au pied de Montmartre, à La Villette, dans la Plaine-Monceau, à Chaillot et à Grenelle, élevage dominant au sud, sur les terres de Gentilly et d'Ivry, vignobles à Vaugirard et à Ivry (quartier de la Gare), au flanc nord de Montmartre, mais surtout à Belleville et à Charonne. Culture maraîchères et fruitières, enfin, à Vaugirard, Saint Mandé, Charonne, Belleville. Toutes ces activités branchées sur Paris ont joué un rôle essentiel pendant plusieurs siècles. Avec l'extension de l'urbanisation, elles ont peu à peu cédé la place – certaines se maintenant jusque vers 1900 – alors qu'elles avaient fait l'objet de lents et patients perfectionnements notamment en ce qui concerne le maraîchage, depuis la fin du XVIIIe siècle" [456].

---

[455] Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime,* Fayard, Paris, 2002, p. 625-677.

[456] „Solul şi subsolul cartierelor periferice au jucat în viaţa şi dezvoltarea Parisului un rol considerabil care trebuie subliniat aici. Ca orice aglomeraţie importantă, Parisul şi-a obţinut o mare parte din aprovizionarea sa, până în a doua jumătatea a secolului al 19-lea, din culturile şi din animalele crescute la porţile oraşului şi chiar în interiorul său: mari câmpii cerealiere la nord, la poalele colinei Montmartre, la La Viette, în Plaine-Monceu, la Chaillot şi la Grenelle, creşterea animalelor dominantă la sud, la Gentilly şi d'Ivry, podgorii la Vaugirard şi la Ivry (cartierul gării), pe coasta de nord a colinei Montmartre, dar mai ales la Belleville şi la Charonne. Culturi legumicole şi livezi de fructe, în sfârşit, la Vaugirard, Saint Mandé, Charonne, Belleville. Toate aceste activităţi dependente de Paris, au jucat un rol esenţial de-a lungul mai multor secole. În urma întinderii oraşului, ele au cedat puţin câte puţin locul – unele menţinându-se până către 1900 – timp în care ele au făcut obiectul unor lente şi perseverente perfecţionări mai ales în ceea ce priveşte legumicultura, începând cu sfârşitul secolului al 18-lea", Bernard Rouleau, *Villages et faubourgs de l'ancien Paris : histoire d'un espace urbain,* Paris, Seuil, 1985, p. 18.

Ar fi absurd să credem că administraţia franceză desfăşoară zilnic acest intens efort poliţienesc, că uneori până şi tezaurul regal este pus la contribuţie pentru a aduce alimente de la mare distanţă, dar că resursele aflate sub nasul lor ar putea fi ignorate. Semn al interesului pe care locuitorii şi instituţiile din capitală îl au pentru acest teritoriu, ţăranii nu mai stăpânesc decât o parte din el. Domenii nobiliare, domenii ale mănăstirilor, ale spitalelor, ale capitlurilor pariziene, dar şi terenuri şi case de vacanţă ale burghezilor bogaţi ocupă o parte însemnată a teritoriului din afara zidurilor Parisului [457].

Deşi adăposteşte o populaţie sensibil mai redusă decât Parisul, Madridul [458] este şi el unul din oraşele problemă ale Europei din punct de vedere al aprovizionării. Capitala spaniolă nu este nici port la mare, nu beneficiază nici de un bazin fluvial extins şi navigabil, fiind constrânsă să se aprovizioneze pe uscat. Cu un hinterland agricol mai puţin favorizat de natură, mai slab populat [459] şi lucrat cu tehnici agricole mai puţin perfecţionate decât alte capitale ale Europei de dimensiuni similare sau mai mari (Milano, Amsterdam, Londra, etc.), Madridul este într-o situaţie mai puţin favorabilă decât alte oraşe de aceeaşi categorie. În plus, deoarece oraşul se dezvoltă în principal ca o anexă a Escorialului şi a curţii, el atrage foarte puţină populaţie implicată în sectorul primar, centura de legumicultori a Parisului negăsindu-şi corespondent în acest oraş de jurişti, nobili, negustori de produse de lux sau lucrători în diverse servicii [460].

---

[457] *Ibidem*, p. 68-71.

[458] La 1600 populaţia capitalei spaniole este de 49 000 de locuitori conform lui Ian de Vries şi de 65 000 după Bairoch, dar amândoi autorii sunt de acord că ea creşte repede, iar în secolul al 18-lea se situează constant peste 100 000, depăşind 160 000 la 1800. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 278 şi 280; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 18; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p.277.

[459] În condiţiile unei productivităţi scăzute a muncii agricole, specifică epocii, este necesar un număr ridicat de ţărani pentru a alimenta un oraş de mari dimensiuni.

[460] După cum afirmă David Ringrose, încă în secolul al 18-lea, „The city had virtually no primar sector", David. R. Ringrose, *Madrid and the Spanish Economy 1560-1850*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1983, p. 67

Prin urmare, Madridul trebuie să îşi creeze un important sistem de control[461] care se extinde asupra regiunii înconjurătoare până la 70 km (la 1580) şi 130-190 km (în sec 17), implicând controlul preţului şi obligaţia de a vinde capitalei „bread and wheat”[462]. De asemenea, este creat un depozit central (esenţial în timp de criză) şi un sistem de depozite regionale care drenează cerealele spre capitală[463]. În plus, puterea politică se implică în problema transportului, combinând presiunea politică exercitată asupra cărăuşilor cu avantaje acordate acestora, pentru a menţine preţul transportului alimentelor spre capitală cât mai scăzut[464].

Cerealele, care ca şi la Paris reprezintă principalul aliment al populaţiei[465], sunt urmate în ordinea importanţei consumului de carne (în special vită şi oaie)[466]. Madridul dobândeşte din partea monarhiei dreptul de preempţiune, este limitată concurenţa din partea altor oraşe sau regiuni, sunt acordate împrumuturi guvernamentale pentru a acoperi costul cumpărării animalelor[467]. Carnea de porc este chiar şi mai reglementată: un singur contractor primeşte monopolul aprovizionării;

---

[461] „this implies a Castilian version of the urban “conquest of the soil” characteristic of other European cities. These “conquests” involved control of the collection and sometimes the production of rural surpluses for the urban market. They include various combination of regulation, reorganization of land use, and changes in land ownership.” („aceasta presupune o versiune castiliană a „cuceririi urbane a solului”, caracteristică altor oraşe europene. Aceste „cuceriri” au presupus controlul asupra colectării şi uneori producerii de surplusuri rurale pentru piaţa urbană. Ele includ diverse combinaţii de reglementări, reorganizarea modului în care este utilizat pământul, şi schimbări în structura de proprietate.”) David. R. Ringrose, *Madrid and the Spanish Economy 1560-1850*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1983, p. 143.

[462] David. R. Ringrose, *Madrid and the Spanish Economy 1560-1850*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1983, p. 145.

[463] *Ibidem*, p. 146-147.

[464] *Ibidem*, p. 150.

[465] Şi tot ca în Franţa, sfârşitul secolului al 18-lea vede apariţia unor politici de liberalizare a pieţei, preţurile ridicate urmând să aducă grâul în capitală. În paralel, statul se îngrijeşte de subvenţionarea pâinii pentru săraci, pentru a preveni tulburările. David. R. Ringrose, *Madrid and the Spanish Economy 1560-1850*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1983, p. 153-154.

[466] David. R. Ringrose, *Madrid and the Spanish Economy 1560-1850*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1983, p. 160.

[467] *Ibidem*, p. 160.

acestuia, pentru a putea aproviziona capitala la preţul impus de oraş, i se acordă importante avantaje [468].

Lista alimentelor a căror aprovizionare este reglementată nu se opreşte aici, ea mai include peştele [469], dar şi vinul [470] şi uleiul de măsline [471]. Lor li se adaugă alte bunuri nealimentare considerate de primă necesitate, ca lemnul şi cărbunele de lemn [472] sau săpunul [473].

Astfel puterea politică a regatului se implică în aprovizionarea capitalei spaniole, favorizând-o în faţa altor oraşe, modificând în favoarea Madridului raporturile de forţă cu producătorii locali şi cu negustorii. Puterea centrală pune la dispoziţie autoritatea sa în teritoriu ca şi reţeaua sa de funcţionari, finanţele monarhiei, dar mai ales capacitatea sa de legiferare şi reglementare. Nici măcar încercările de liberalizare a pieţei cerealelor de la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul celui următor nu au modificat ceea ce David Ringrose numeşte: „the state-supported nature of the market in Madrid” [474].

Evident, marile oraşe italiene, beneficiind de avantajul unor reţele comerciale importante, dar în acelaşi timp înghesuite ***toate*** pe o suprafaţă aproape de două ori mai mică decât Franţa sau Spania, nu se puteau dispensa de asemenea reţele organizate de aprovizionare. Fie că se cheamă „Oficiu al grâului” ca la Veneţia sau „Abbondanza” ca la Florenţa [475], mai toate oraşele italiene, dincolo de un anumit nivel al populaţiei, trebuie să-şi creeze un organism care să supravegheze situaţia aprovizionării. Ceea ce nu le asigură contra foametei, greutatea populaţiei urbane este prea mare: numai cele 9 oraşe care depăşesc cifra de 50 000 de locuitori fiecare totalizează, împreună, 1 000 000 de oameni [476], spre comparaţie, oraşele de aceeaşi dimensiune adăpostesc

---

[468] *Ibidem*, p. 159.
[469] *Ibidem*, p. 158-159.
[470] *Ibidem*, p. 156-157.
[471] *Ibidem*, p. 157-158.
[472] *Ibidem*, p. 161-163.
[473] *Ibidem*, p. 157-158.
[474] *Ibidem*, p. 163.
[475] Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, Bucureşti, Meridiane, 1985, vol. 2, p. 172-173.
[476] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 278 şi 280; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800,* Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 40-49.

în Spania 414 000 locuitori [477] şi în fertila Franţă 435 000, dar peste 2/3 din ei se concentrează în Paris [478]. Chiar însumând şi în Franţa populaţia primelor 9 oraşe nu ajungem decât la 668 000 [479]. În plus reţeaua oraşelor mici şi mijlocii italiene este mult mai dezvoltată. Nu în ultimul rând densitatea generală a populaţiei este mai mare, de aceea oraşele italiene au trebuit să înfiinţeze organisme având drept scop garantarea aprovizionării mai frecvent, şi începând de la un număr mai redus de locuitori decât în alte spaţii geografice.

Aceasta este o problemă de stat de primă importanţă atât la Veneţia, unde dogele trebuie informat zilnic de starea stocurilor (şi când acestea scad sub un an de provizii mecanismele Serenissimei se pun în mişcare), cât şi la Neapole, unde problema se află sub supravegherea personală a viceregelui [480]. Marile oraşe italiene au fost avantajate şi de faptul că majoritatea sunt fie capitale (Veneţia, Roma, Florenţa, etc.), fie capitale administrative beneficiind de o anume autonomie şi de prerogative de autoguvernare – Neapole, capitală de viceregat, este exemplul care vine imediat în minte, dar nu este singurul. Astfel ele profită de structurile statului, de capacitatea acestuia de reglementare, de poliţie, nu rareori de puterea lui militară – de cea maritimă în special – pentru a-şi asigura aprovizionarea. Reacţiile oraşelor italiene sunt destul de similare la ameninţarea foametei: controale şi rechiziţii, pentru a aduce toată mâncarea existentă pe piaţă, eliminarea gurilor inutile din oraş (străinii, studenţii – cum procedează Neapole care închide universitatea), dar mai ales se încearcă aducerea grânelor în oraş. Orice mijloace sunt bune, chiar şi „rechiziţionarea” (piratarea ar fi mai corect spus) navelor străine încărcate cu cereale care trec prin raza de acţiune a flotei proprii [481].

Cu variaţii destul de importante, toate marile capitale recurg la o combinaţie de măsuri punitive şi stimulative încercând să direcţioneze alimentele spre oraşul de reşedinţă. Dar toate aceste măsuri cer o

[477] *Ibidem,* p. 15-21.

[478] cu o populaţie de 300 000 de locuitori *ibidem,* p. 23-31.

[479] *Ibidem,* p. 23-31.

[480] Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, Bucureşti, Meridiane, 1985, vol. 2, p. 172-173.

[481] *Ibidem,* p. 174-176.

autoritate statală puternică, un mare număr de funcţionari – ceea ce înseamnă costuri ridicate – şi nu în ultimul rând un foarte mare număr de locuitori, al cărui consum să exceadă capacitatea de aprovizionare a regiunii imediat înconjurătoare. Din aceste motive un asemenea sistem de aprovizionare nu putea fi folosit decât de extrem de puţine oraşe, aflate în poziţia privilegiată de capitale ale unor state cu un grad suficient de ridicat de centralizare pentru a putea impune provinciilor povara aprovizionării capitalei. Dar nici în cele mai centralizate state nu este loc pentru un al doilea oraş în acest sistem [482]. Este deci evident că nu ne putem aştepta să găsim asemenea sisteme de aprovizionare cu alimente în Ţările Române. Dimensiunea demografică a celor două capitale [483] este mult mai redusă, producţia agricolă a regiunii mai mult decât suficientă, în plus ambele se află în hinterlandul alimentar al Istanbulului. Deşi capacitatea Imperiului Otoman de a-şi impune controlul ***politic*** asupra livrărilor de produse din Ţările Române a fost destul de mult contestată de istorici în ultimii ani [484], este clar că o bună parte din produsele exportate de Ţările Române iau totuşi calea Constantinopolului. În concluzie, reperele cu care trebuie să comparăm oraşele din Principate trebuie căutate la alt nivel, printre oraşele mici şi mijlocii şi nu printre marile metropole ale continentului.

Limitele regionale ale hinterlandului agricol al oraşelor mijlocii

Aria de pe care se aprovizionează oraşul se reduce rapid o dată ce ieşim din centrul restrâns al marilor metropole politice sau comerciale.

---

[482] Vezi şi Paul Bairoch, *Taille des villes, conditions des vie et développement économique*, Éd. De L'ÉHÉSS, Paris, 1977, p. 36.

[483] Bucureştiul are, la 1835, 10 074 de gospodării (în jur de 50 000 de locuitori) iar Iaşiul are circa 9 000 de locuitori la 1774 şi aproape 16 000 locuitori la 1803. C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957, p. 242, Ecaterina Negruţi: *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, XII, 1975, p. 16, Anexa 1.

[484] Bogdan Murgescu *Avatarurile unui concept. Monopolul comercial otoman în Ţările Române*, Revista de Istorie, 9-10/1990, p. 819-845.

Lyon-ul, cu cei aproape 100 000 de locuitori, este la 1700 al doilea mare oraş al Franţei şi unul dintre primele 15 oraşe europene [485]. Situaţia lui este una din cele mai proaste din punctul de vedere al disponibilului local de hrană, căci, spre deosebire de majoritatea oraşelor de această dimensiune, hinterlandul lui agricol este unul sărac. Lyonnais, provincia din jurul Lyon-ului, avea foarte puţin teren arabil, după cum sursele de epocă o afirmă repetat, singurul produs pe care zona înconjurătoare îl poate oferi din abundenţă este vinul [486]. Prin urmare o bună parte din proviziile Lyon-ului vin nu numai din afara zidurilor, dar şi din afara provinciei pe care acesta o controlează. Nu trebuie să ne aşteptăm la un hinterland de dimensiunile celor întâlnite în cazul marilor capitale europene: principala sursă de aprovizionare este Burgundia vecină, de unde cerealele sunt aduse pe Ron şi mai ales pe Saône [487]. Grânele care vin pe această cale sunt de circa 7-8 ori mai numeroase decât cele aduse pe uscat din regiunile apropiate oraşului [488]. Asta nu înseamnă însă că Lyon-ul monopolizează resursele agricole ale Burgundiei doar pentru el. Lăsând deoparte consumul populaţiei provinciei [489], o parte din producţie ia în mod curent calea Parisului [490]. Doar în anii de criză agenţii Lyon-ului cumpără grâne din provincii, de

[485] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 278 şi 280; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 274.

[486] W. Gregory Monahan, *Lyon in the Crisis of 1709: Royal Absolutism, Administrative Innovation, and Regional Politics*, în „French Historical Studies”, Vol. 16, No. 4. (Autumn, 1990), p. 836-837

[487] *Ibidem*, p. 835-837.

[488] Lunar, maximum 28-30 de „annés” (poveri), contra peste 2000 pe cale fluvială, *ibidem*, p. 837.

[489] În perioade de criză, când surplusul agricol este mic, populaţia locală se poate dovedi un concurent serios pentru orăşeni. În cazurile extreme sărăcimea rurală încercă să blocheze exportul de grâne din provincie – fenomen denumit în Franţa epocii „entrave” – în speranţa că astfel vor menţine preţurile la un nivel mai scăzut. Louise A. Tilly, *Food Entitlement, Famine, and Conflict*, în „Journal of Interdisciplinary History”, Vol. 14, No. 2, Hunger and History: The Impact of Changing Food Production and Consumption Patterns on Society. (Autumn, 1983), p. 340.

[490] Olwen Hufton, *Social Conflict and the Grain Supply in Eighteenth-Century France*, în „Journal of Interdisciplinary History”, Vol. 14, No. 2, Hunger and History: The Impact of Changing Food Production and Consumption Patterns on Society. (Autumn, 1983), p. 306.

altfel nu foarte îndepărtate, ca Champagne, Provence sau Languedoc. Pentru a apela la importuri din Italia (altfel principalul partener comercial al negustorilor lyonezi) trebuie să avem o puternică criză de subzistenţă, cum este cea din 1708-1709: abia după doi ani succesivi de recolte proaste la scara întregii Franţe, sunt aduse pentru o perioadă limitată de timp grâne din Peninsulă [491]. Caracterul excepţional al acestui demers este relevat şi de dificultăţile întâlnite, cauzate tocmai de inexistenţa unui comerţ regulat de grâne cu Italia (care era totuşi, o repetăm, zona cea mai frecventată de negustorii lyonezi !) [492].

Aprovizionarea oraşului era supravegheată de o instituţie mai puţin uzuală în Franţa, importată de lyonezi de la oraşele italiene: „Camera de abundenţă" („Chambre d'Abondance"). Camera era formată din opt „directori" aleşi dintre negustorii oraşului, care trebuiau să se deplaseze în regiunile producătoare, să cumpere alimente şi să le transporte în oraş [493]. Importanţa „Camerei de abundenţă" este subliniată şi de faptul că unul din cei patru magistraţi ai oraşului este însărcinat cu conducerea ei [494]. Deşi „Camera de Abundenţă" trebuia să fie un organism permanent, care să menţină tot timpul o rezervă suficientă de grâne, în fapt ea se activa numai când o criză se prefigura la orizont [495]. Alături de ea exista o altă instituţie, destinată săracilor: „l'Aumône Générale" care distribuia în fiecare duminică pâine gratuit lyonezilor înregistraţi ca incapabili să se întreţină [496]. Pe de altă parte – şi aici Lyon-ul nu mai este deloc original printre oraşele franceze şi europene, ci cât se poate de tipic – când criza începe să-şi facă simţite efectele autorităţile încearcă să-i izgonească pe săracii care nu sunt orăşeni [497]. Oraşele atrag în secolele 17-18 numeroşi săraci din zona rurală, veniţi în speranţa de a găsi de lucru sau de pomană, ambele oportunităţi crescând o dată cu dimensiunea şi bogăţia localităţii. Utili

---

[491] W. Gregory Monahan, *Lyon in the Crisis of 1709: Royal Absolutism, Administrative Innovation, and Regional Politics,* în „French Historical Studies", Vol. 16, No. 4. (Autumn, 1990), p. 847.

[492] *Ibidem,* p. 847, nota 49.

[493] *Ibidem,* p. 839.

[494] Lyon-ul este codus de 4 „échevins" şi un „prévôts de marchands", *ibidem,* p. 836.

[495] *Ibidem,* p. 839.

[496] *Ibidem,* p. 847.

[497] *Ibidem,* p. 844-845.

oraşului în perioadele de prosperitate, ei devin o povară şi chiar un pericol în vreme de criză, când proprii orăşeni nu mai găsesc de lucru, şi autorităţile municipale încearcă să-i izgonească sau – în imposibilitate de a scăpa de ei – să-i elimine de pe lista celor îndreptăţiţi la ajutor.

Spre deosebire de Paris, administraţia centrală nu are aprovizionarea Lyon-ului pe lista de priorităţi. Pe de altă parte, magistraţii din oraş nu au nici o autoritate asupra diverselor oficialităţi din Burgundia sau din alte provincii, ceea ce îi face vulnerabili în timp de criză, când fiecare provincie, oraş sau chiar comunitate rurală tinde să ţină alimentele pentru ea însăşi. Pentru a suplini această incapacitate ei apelează la autoritatea centrală, singura capabilă să impună autorităţilor provinciale sa cedeze o parte din grâne pe timp de criză. Astfel, în criza din 1708-1709, conducătorii lyonezi îşi folosesc relaţiile create la curte, printre favoriţii regelui şi înalţii funcţionari francezi, pentru a obţine decizii favorabile în confruntarea ce se dă cu autorităţile provinciale pentru cereale[498]. Chiar şi decizia de a folosi circa 300 de soldaţi ai regelui pentru a proteja unele transporturi de cereale este urmare a iniţiativei personale a unuia dintre protectorii lor de la curte, şi nu este rezultatul unui plan de acţiune oficial al guvernului[499]. Încă o deosebire esenţială în raport cu Parisul, aceste decizii favorabile costă Lyon-ul: „daruri gratuite” către tezaurul regal, în valoare de peste un milion de livre [500], ca şi necontenite sume de bani şi cadouri protectorilor lor de la curte şi familiilor acestora [501]. Chiar şi aşa, deciziile favorabile se obţin numai în urma unui nesfârşit şir de petiţii, suplice şi rugăminţi adresate controlorului general şi protectorilor lor din capitală[502].

Deci un mare şi prosper oraş comercial european se aprovizionează doar dintr-o provincie, (fără a o monopoliza în folosul său) extinzându-şi aria de aprovizionare ceva mai mult doar în caz de criză şi apelând la comerţul internaţional în situaţii cu totul excepţionale (o singură dată în secolele 17-18 !). Deosebirea faţă de

---

[498] *Ibidem,* p. 840.
[499] *Ibidem,* p. 842-843.
[500] *Ibidem,* p. 841.
[501] *Ibidem,* p. 838.
[502] *Ibidem,* p. 840-841.

Paris sau Istanbul este evidentă. În plus, autoritatea centrală a Franţei nu numai că nu are o politică coerentă privind aprovizionarea celui de al doilea oraş al regatului ca mărime, nu numai că nu intervine de la sine în caz de criză, ea nu se urneşte decât mânată de la spate de petiţiile, promisiunile şi banii conducătorilor Lyon-ului.

Unul dintre primele cinci oraşe ale Spaniei, Valladolid-ul, care oscilează în secolul al 16-lea undeva între un minim de 30 000 şi un maxim de 45 000 de locuitori [503] (atunci când este gazdă a Curţii Spaniole), îşi satisface practic [504] din regiunea agricolă înconjurătoare necesarul de alimente: grâu (pâinea este alimentul de bază [505]), carne (oaie, vacă, porc) [506], vin. Grâul este produsul de bază al regiunii, care de altfel exportă acest produs în restul Spaniei [507]. Oile sunt numeroase în regiune, chiar dacă ele sunt gonite de cultura cerealelor şi de vii din imediata apropriere a oraşului pe platourile înalte, improprii agriculturii, care sunt specifice Castiliei [508]. Porcii sunt crescuţi în majoritatea gospodăriilor [509] şi un surplus important este asigurat de regiunile rurale din afara teritoriului propriu-zis al Valladolid-ului [510]. Vitele mari nu sunt numeroase în regiune, dar proximitatea Leon-ului, care dispune de importante surplusuri, ca şi uşurinţa cu care acest aliment este transportat pe propriile picioare pe

---

[503] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 169 ; vezi şi Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 20.

[504] Cu excepţia peştelui oceanic, Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 59.

[505] Bartolomé Bennassar, *L'alimentation d'une ville espagnole au XVIe siècle. Quelques données sur les approvisionnements et la consommation de Valladolid* în „Annales, E.S.C.", no 4-6/1961, p. 732.

[506] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 57-59.

[507] *Ibidem,* p. 55-56.

[508] *Ibidem,* p. 57-58.

[509] Bartolomé Bennassar, *L'alimentation d'une ville espagnole au XVIe siècle. Quelques données sur les approvisionnements et la consommation de Valladolid* în „Annales, E.S.C.", no 4-6/1961, p. 731.

[510] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 58.

distanţe uneori mult mai mari [511] fac ca Valladolid-ul să fie bine aprovizionat şi la acest capitol [512]. Peştele oceanic este adus în cantităţi importante, iar peştele de râu este prins chiar de localnici [513]. Vinul este iarăşi unul din principalele produse ale regiunii [514]. În fine, legumele şi fructele sunt asigurate prin prezenţa luncilor celor trei râuri ce străbat teritoriul oraşului, lucru atestat şi de numărul mare de vânzători de fructe şi de legume [515]. Cum am mai spus, Valladolidul este însă un caz fericit, situaţia lui este în mod cert mai bună decât a celorlalte oraşe spaniole, şi sursele epocii se grăbesc să o remarce [516].

Chiar şi în aceste condiţii foarte favorabile, magistraţii oraşului manifestă o preocupare continuă pentru buna aprovizionare a oraşului cu mâncare, scopul acesteia fiind în principal asigurarea hranei celor săraci. Magistratura Valladolid-ului (ca de altfel şi a celorlalte oraşe spaniole) încheie contracte cu furnizorii de alimente (obligados) prin care aceştia se obligă a aproviziona regulat, la un preţ stabilit, oraşul, beneficiind în schimb de un cvasi-monopol pentru produsul respectiv [517]. De asemenea sunt luate măsuri vizând împiedicarea, sau măcar limitarea speculei, pe care documentele o atestă sub forma cumpărării şi stocării produselor în aşteptarea creşterii preţului. Astfel revânzarea unor anumite produse este interzisă sau limitată la anumite ore, (până la 11 dimineaţa vânzarea fructelor şi legumelor era rezervată producătorilor, permiţând astfel celor mai puţin avuţi să se aprovizioneze la preţuri mai reduse. Pentru grâu – obiectul principal al atenţiei tuturor municipalităţilor – interdicţiile sunt mai severe: cumpărarea grâului în oraş sau în teritoriul oraşului şi apoi revânzarea

---

[511] Bogdan Murgescu, *Participarea Ţărilor Române la comerţul european cu vite în secolele XVI-XVIII. Regularităţi şi fluctuaţii conjuncturale*, în „Studii de istorie economică şi istoria gândirii economice”, Vol. 3, Bucureşti, 1998, p. 103.

[512] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 57-58.

[513] Bartolomé Bennassar, *L'alimentation d'une ville espagnole au XVIe siècle. Quelques données sur les approvisionnements et la consommation de Valladolid* în „Annales, E.S.C.”, no 4-6/1961, p. 735-736.

[514] *Ibidem*, p. 737-738.

[515] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 59-60.

[516] *Ibidem*, p. 53-55.

[517] *Ibidem*, p. 60-61.

lui în aceeaşi zonă era interzisă[518], cei ce aducea grâu din alte regiuni erau obligaţi să-l ducă direct în locul rezervat anume pentru vânzare, pentru a evita orice intermediere. Grija pentru un preţ suportabil al alimentelor impune municipalităţii să încerce pe cât posibil reducerea, limitarea numărului de intermediari[519].

Preţurile sunt şi ele controlate, municipalitatea fixând, de mai multe ori pe an, preţurile de vânzare pentru pâine, carne de oaie, de vacă şi de peşte, pentru vin, ulei, ca şi pentru lemnul de foc, fără ca, mai ales în perioadele de penurie, să reuşească să facă în totalitate respectate aceste măsuri[520]. Alături de preocuparea pentru menţinerea preţurilor scăzute, cea pentru calitatea alimentelor vizează în special împiedicarea alterării produselor pentru a mări profitul vânzătorului (este de exemplu interzisă sporirea greutăţii grâului prin amestecarea cu paie sau prin înmuiere în apă, vinderea unui peşte ieftin drept unul mai scump, etc.)[521].

Grâul beneficiază de o atenţie specială, este creat un serviciu special al municipalităţii care să efectueze cumpărături şi să constituie stocuri, care sunt lichidate înainte de noua recoltă şi înlocuite apoi cu grâu din anul curent[522]. Cumpărăturile sunt făcute la o distanţă de până în 15 km în jurul oraşului, doar în anii proşti distanţa creşte până spre 35 de km. Burgos sau chiar Portugalia sunt apariţii unice, cu totul excepţionale în lista furnizorilor[523]. Vânzarea grâului vechi se face adesea în pierdere, de-a lungul anilor acest serviciu acumulând un deficit considerabil. La acesta se adaugă, în anii proşti, vânzarea de grâu şi pâine (câteva mii de kilograme pe zi) la preţuri reduse[524], uneori chiar distribuţia gratuită[525]. În unele cazuri, ca în 1582, pentru a diminua preţul foarte ridicat al pâinii, cantităţi foarte importante de grâu

---

[518] Dar exportul era permis.

[519] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 63.

[520] *Ibidem,* p. 63-64.

[521] *Ibidem,* p. 62, 64.

[522] *Ibidem,* p. 66.

[523] *Ibidem,* p. 67.

[524] *Ibidem,* p. 67.

[525] *Ibidem,* p. 65.

(peste 400 de hectolitri [526]) sunt aruncate brusc pe piaţă din depozitele comunale. Alteori sunt distribuite seminţe (cca. 5 000 kg de persoană) plugarilor din Valladolid, pentru a putea semăna noua recoltă [527]. Practic avem de-a face cu un serviciu public destinat a asigura minimul de hrană al orăşenilor şi a-i menţine în limite acceptabile costul, cheltuielile fiind suportate de municipalitate şi acoperite din diverse resurse.

În sens invers, vinul produs în afara teritoriului oraşului nu poate fi introdus în Valladolid, nici chiar orăşenii care au vii în alte părţi nu-şi pot aduce vinul lor decât după ce se angajează sub jurământ că îl vor utiliza doar pentru consumul propriu şi nu îl vor vinde [528].

Pentru punerea în aplicare a acestor regulamente şi hotărâri, Valladolid-ul îşi crează un corp de controlori, aleşi pe 6 luni dintre cetăţenii cu o anumită stare (pentru a nu fi tentaţi de corupţie) şi care au fiecare sarcini precise. Cu toate eforturile municipalităţii, aceste fenomene au putut fi doar atenuate, nicidecum eliminate [529].

Ceea ce am descris sumar la Valladolid nu îi este nicidecum specific, ci se poate regăsi, cu mici diferenţe, în celelalte oraşe spaniole. Unele dintre ele, ca Sevilia bunăoară, au un sistem de distribuţie a grâului mult mai bine pus la punct [530], altele dispun de clădiri speciale, izolate, ferite de incendii, pentru depozitarea grâului [531]. Sistemul de gestiune publică a unor stocuri importante de cereale, pentru a preveni o eventuală foamete sau scumpete a pâinii este de altfel comun majorităţii oraşelor europene [532]. Oraşele italiene sunt, deloc surprinzător, printre cele mai dotate la acest capitol, căci, în ciuda unei

---

[526] 200 de „încărcături” *ibidem,* p. 68, o „încărcătură” măsura 225 de litri, Bartolomé Bennassar, *L’alimentation d’une ville espagnole au XVIe siècle. Quelques données sur les approvisionnements et la consommation de Valladolid* în „Annales, E.S.C.”, no 4-6/1961, p. 732.

[527] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 68.

[528] *Ibidem,* p. 70.

[529] *Ibidem,* p. 64-65.

[530] Există chiar un organism care se ocupă cu strânsul informaţiilor despre preţuri, Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 77.

[531] *Ibidem,* p. 77.

[532] Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Meridiane, Bucureşti, 1984, vol. I, p. 76.

agriculturi cu o productivitate mult peste cea europeană, concentrarea urbană din peninsulă pune o puternică presiune asupra capacităţii de aprovizionare cu alimente [533]. Chiar şi Neapole, aşezat în inima uneia din cele mai productive câmpii europene, îşi organizează un asemenea serviciu [534]. După cum sublinia Bartolomé Bennassar : „Le cas de Valladolid, en vérité, évoque à peu près tous les autres cas connus, que ce soit en Espagne ou en Europe. En ces temps où l'inélasticité de l'offre est l'une des règles de la vie économique les habitants des villes sont hantés par les soucis de l'approvisionnement en denrées de première nécessité et se préoccupent de l'organiser, d'autant plus que leur ville est grande. [...] Mais la protection des classes pauvres contré la cherté, à Valladolid comme à Venise, à Florence ou à Naples, comme à Rome, [...] est à ce prix" [535]. Dincolo de o anumită dimensiune spaţiul agricol din jurul oraşului nu mai este suficient, si oraşele importante ale Europei au fost obligate să-şi construiască asemenea sisteme de aprovizionare.

O treaptă mai jos pe scara demografică şi comerţul interregional cu cereale dispare, prezenţa lui accidentală fiind un indicator sigur de severă criză alimentară. Astfel, Grenoble, care are în secolul al 18-lea nu mult peste 20 000 de locuitori [536] şi o situaţie agricolă ingrată, îşi

---

[533] Italia are la 1600 un nivel de urbanizare de 22,6%, faţă de o medie de 11,7% pentru Europa (fără Constantinopol). Doar actualul Benelux are în epocă un procent de populaţie urbană mai ridicat, dar populaţia urbană totală a acestui spaţiu este de trei ori mai mică decât cea a Peninsulei Italiene: cca. 3 milioane de orăşeni pentru Italia faţă de cca. 960 000 pentru Belgia şi Olanda. În plus terenurile cultivabile ocupă în Benelux un procent mult mai mare din total comparativ cu Italia.

[534] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 78.

[535] „Cazul Valladolid-ului evocă, de fapt, aproape toate celelalte cazuri cunoscute, fie ele din Spania sau din Europa. În aceste timpuri când inelasticitatea ofertei este o regulă a vieţii economice locuitorii oraşelor sunt frământaţi de grija aprovizionării cu bunurile de primă necesitate şi se preocupă de organizarea acesteia, cu atât mai mult cu cât oraşul este mai mare. [...] Dar protejarea sărăcimii de preţurile mari, la Valladolid precum şi la Veneţia, la Florenţa sau la Neapole, ca şi la Roma, [...] are acest preţ".*Ibidem*, p. 77-78.

[536] 20 000 de locuitori în 1700 şi 1800, 23 000 în 1750, Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 18. Tot 20 000 de locuitori în 1700, 24 000 în 1750 şi 23 000 la 1800 conform lui Jan de Vries. Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 274.

procură cerealele de la nu mai mult de 50 km[537]. Aceasta în condiţiile în care regiunea este una destul de muntoasă şi nu foarte favorabilă agriculturii, în plus terenurile agricole din jurul oraşului sunt dominate de cultura cânepii şi deci suprafeţele destinate producţiei alimentare sunt mult mai reduse decât în cazul altor oraşe de aceeaşi dimensiune[538].

Dar dependenţa de o aprovizionare din afara regiunii înconjurătoare, mai ales atunci când nu există instrumente politice de coerciţie care să asigure fluxul regulat de alimente, se poate dovedi riscantă, cum este de exemplu pentru Burgos în a doua jumătate a secolului al 16-lea[539]. În 1527, ambasadorul veneţian Andrea Navagero remarca insuficienţa agricolă a oraşului (în special vin şi grâu), subliniind totodată că, graţie bogăţiei oraşului, alimentele necesare sunt importate şi orăşenii nu le resimt lipsa[540]. Cu toate că adăposteşte o populaţie sensibil mai redusă decât a Valladolid-ului[541] situat în apropiere (şi beneficiind în plus de avantajul de a fi port la mare), la

---

[537] „La quasi-totalité des grains qui garnissaient le marché grenoblois parcouraient ainsi entre 30 et 50 km, et il este possible de se demander si cet éloignement de sa zone d'approvisionnement ordinaire ne contribua pas, par un effet de seuil, à limiter son essor démographique." (Cvasitotalitatea cerealelor de pe piaţa din Grenoble parcurgeau astfel între 30 şi 50 de km, şi ne putem întreba dacă această distanţă faţă de zona sa de aprovizionare obişnuită nu a contribuit, printr-un efect de plafonare, la limitarea creşterii sale demografice) Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 192.

[538] *Ibidem*, p. 188 şi 190.

[539] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 54-55.

[540] *Ibidem*, p. 98.

[541] Burgos are circa 21 000 – 22 000 de locuitori după recensământul din 1561, Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 99; este probabil un maxim pentru secolul al 16-lea, Jan de Vries clasifică Burgos-ul la 1500 printre oraşele sub 10 000 de locuitori, la 1550 are deja 22 000 şi la 1600 coboară la 13 000, Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 277; în timp ce baza de date mai recentă a lui Paul Bairoch avansează cifrele de 8 000 pentru anul 1500 şi 11 000 pentru anul 1600, Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 16. În orice caz, avem de-a face cu un oraş de două trei ori mai mic decât Valladolid-ul descris mai sus.

sfârşitul secolului al 16-lea şi începutul secolului al 17-lea penuria de alimente este sensibil mai puternică, decăderea economică aducând după sine şi incapacitatea de a mai întreţine costisitorul sistem de aprovizionare dezvoltat în perioada precedentă [542] . Pentru oraşele mijlocii, lipsite de puterea politică a unei capitale, dependenţa de aprovizionarea la distanţă, prin intermediul comerţului, se poate dovedi un pariu riscant, pe care destule, mai favorizate agricol decât Burgos-ul, s-au ferit să-l facă.

Oraşele mici

Aprovizionarea oraşelor mici nu este o problemă spectaculoasă, nu avem de-a face cu marile reţele de aprovizionare ale capitalelor, cu comerţul la distanţă sau cu cantităţile impresionante de alimente, adunate din provincii întregi, caracteristice marilor metropole. Influenţa aprovizionării unei mici localităţi nu se resimte, ca cea a Parisului sau Istanbulului, la scara unei ţări întregi, nici măcar la cea a unei provincii, ci, cel mai adesea, la spaţiul mult mai modest al câtorva sate înconjurătoare, când nu se reduce de-a dreptul la propriile ogoare, situate în limitele autorităţii oraşului. Este de înţeles de ce istoricii au fost mult mai puţin atraşi de acest subiect.

De asemenea sursele sunt mult mai puţin numeroase decât pentru marile oraşe, şi nu este vorba doar de o reducere cantitativă, proporţională cu dimensiunea sau importanţa oraşului, ci şi una calitativă, structurală: numeroase tipuri de surse lipsesc cu desăvârşire pentru oraşele mici, consecinţă fie a inexistenţei acelor instituţii care le generează în marile oraşe, fie a neangajării unor instituţii statale în problemele oraşelor mici. Astfel, statul, administraţia centrală nu se implică, nu există acel flux de întrebări şi ordine către provincii, urmat de răspunsurile şi rapoartele funcţionarilor locali, care generează bună parte din materialul documentar pe care se bazează studiul aprovizionării marilor metropole. De asemenea, marile oraşe crează conflicte, uneori chiar tulburări sau începuturi de răscoală când, în perioadele de foamete, iau alimente din zona de aprovizionare a oraşelor mai mici, ori aceste agitaţii sunt evenimente care atrag atenţia

---

[542] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 101.

în epocă, lasă urme în documente [543]. Nimic din toate acestea în oraşele mici, al căror hinterland agricol, a căror arie de aprovizionare este limitată şi nu se suprapune peste cea a altor localităţi urbane. Lipsa conflictelor şi deci a implicării structurilor statului premodern care veghează la menţinerea liniştii în regat are drept consecinţă lipsa documentelor.

Parcimonia, calitativă şi cantitativă, a surselor disponibile în localităţile mici comparativ cu oraşele importante este de altfel un aspect general valabil în ceea ce priveşte cercetarea oraşelor mici, aşa cum remarcau Peter Clark şi David Reeder în prefaţa volumului de studii dedicate oraşelor mici din Europa: „În multe cazuri cercetătorul preocupat de oraşele mici nu are posibilitatea de a-şi pune întrebări şi probleme pe care cercetătorii oraşelor mari le consideră ca obligatorii în analizele lor” [544]. Din toate aceste motive avem mai puţine studii dedicate aprovizionării unor oraşe mici decât marilor metropole, deşi, la scara Europei, acestea din urmă sunt câteva, faţă de nenumăratele mici oraşe.

Micile oraşe îşi asigură necesarul de hrană, sau măcar cea mai mare parte a lui, de pe terenurile agricole înconjurătoare. Fermele şi livezile sunt o prezenţă normală în mijlocul acestor orăşele [545]. Nu vom întâlni aici mari şi complexe sisteme de aprovizionare care să aducă mâncarea de la mari distanţe, nici pieţe unde ea să fie vândută unei populaţii care trebuie să achiziţioneze cu bani necesarul zilnic de hrană. Dimpotrivă, nu numai oraşul în sine este adesea autonom din punct de vedere alimentar, dar şi orăşenii, luaţi individual, au o puternică tendinţă spre autarhie, independenţă alimentară, spre asigurarea unei

---

[543] În 1662, grâul de import care urcă pe Sena este rezervat Parisului, Rouen-ul nu poate opri o parte din convoi. Recoltele din Beauce şi Picardie sânt şi ele rezervate Parisului, negustorii rouenezi nu au dreptul să cumpere din ele, în timp ce cei parizieni fac cumpărături, sub protecţia controlorului general, în zonele de aprovizionare ale Rouen-ului. La fel în timpul foametelor din 1693 şi 1709. Pierre Michaud, *La mendicité á Rouen á l'époque du grand renferment des pauvres (1650-1710)*, Mémoire de Maîtrise, Paris, Université de Paris X, 1970-1971, p. 21.

[544] „In many instances the student of the small town has no chance to raise the questions and issues which scholars of big cities take for granted as part of their basic programme of investigation”. *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. XX.

[545] *Ibidem*, p. 1.

părţi cât mai mari a hranei proprii din grădina şi adesea ogorul personal. Oraşele mici din Europa au „o parte consistentă a populaţiei lor ocupată în agricultură sau meserii asociate” [546]; populaţia legată direct sau indirect de agricultură este foarte numeroasă, în unele orăşele din Franţa premodernă depăşeşte 60% din populaţie, iar în Polonia chiar 70% [547].

Evident trebuie să ne ferim de absolutizări şi generalizări pripite: numărul situaţiilor locale şi al cazurilor regionale sau chiar particulare este aproape nesfârşit. De exemplu în Europa dens populată (a axei Lombardia – Ţările de Jos), adesea zilierii agricoli rurali şi lucrătorii protoindustriali de la ţară au loturi prea mici pentru a le asigura subzistenţa şi trebuie să cumpere mâncare – deşi sunt săteni [548]. Un oraş situat în această zonă, oricât de mic ar fi, datorită presiunii demografice generale, are şanse de autosuficienţă alimentară mult mai reduse decât oraşele mici din regiuni ale Europei estice, ca Polonia bunăoară, unde populaţia este rară, sau Ungaria secolului al 18-lea (puternic depopulată de cei 150 de ani de frontieră militară între turci şi Habsburgi), unde micile orăşele sunt exportatoare nete de produse agricole (în special vite şi cereale). Condiţiile geografice joacă un rol important: în Suedia, datorită climei mult mai nefavorabile, majoritatea oraşelor nu reuşesc să-şi asigure necesarul de alimente din zona imediat înconjurătoare şi dimensiunea demografică nu le diferenţiază în această privinţă [549].

---

[546] *Ibidem,* p. 11.

[547] „the residence in many towns of substantial numbers of farmer and people following agricultural-linked trades – in some French centres over 60 per cent of the inhabitants, rising to 70 per cent in Poland”, *ibidem,* p. 7.

[548] Didier Terrier, *Les deux âges de la proto-industrie. Les tisserands de Cambrésis et du Saint-Quentinois, 1730-1880*, Éditions de l’École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1996, p. 58-60, 81-83, 92-95. Nu este o situaţie limitată la regiunea menţionată, de exemplu în Catalonia de nord resursele naturale limitate ale teritoriului combinate cu presiunea demografică împing populaţia rurală spre activităţi meşteşugăreşti complementare, ceea ce nu se întâmplă în mult mai mănoasa Catalonie de sud, unde protoindustria nu apare, întreaga populaţie fiind angrenată în agricultură. J. K. J. Thomson, *Proto-industrialization in Spain,* în „European proto-industrialization”, editată de Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman, Cambridge University Press, 1996, p. 93.

[549] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period,* în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 59.

Oraşele franceze nu fac excepţie de la regulă: majoritatea micilor oraşe se aprovizionează de pe teritoriul imediat înconjurător şi conţin o proporţie ridicată de lucrători agricoli propriu-zişi, cărora li se adaugă un număr considerabil de orăşeni posesori de loturi agricole sau măcar de grădini destinate a le asigura un complement, adesea substanţial, la hrana cumpărată din piaţă. Astfel, Bayeux, un oraş de 7-10 mii de locuitori [550], este încă, la sfârşitul secolului al 18-lea, înconjurat de agricultură [551]. La Châteaudun [552], mică localitate de 5-6 000 de locuitori [553], în 1696 40% din populaţie este alcătuită din cultivatori de vie şi zilieri agricoli [554] şi cazurile punctuale pot continua.

Nu este vorba însă de o listă de excepţii, după cum o demonstrează studiile lui René Favier relative la Dauphiné, o provincie în bună parte muntoasă şi cu o producţie agricolă mai redusă decât multe altele din regat, şi care reuşeşte, nu fără eforturi şi fără a strânge cureaua, doar să îşi asigure propria subzistenţă [555]. Agricultura este o prezenţă importantă în toate cele zece oraşe ale provinciei [556]: „Oraşele din Dauphiné au, aproape toate, o importantă activitate agricolă, pe

---

[550] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 23; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 273.

[551] „Capitala regiunii Bessin [Bayeux], în ciuda profundelor transformări de la sfârşitul secolului al 18-lea, rămâne în continuare un oraş semirural. Mai mult de atât: 84% din suprafaţa cadastrală era încă ocupată, la începutul secolului al 19-lea, de ogoare, fâneţe, păşuni şi livezi" Mohamed El Kordi, *Bayeux aux XVIIe et XVIIIe siècles : contribution à l'histoire urbaine de la France*, [Paris], Mouton, 1970, p. 35.

[552] Franţa, departamentul Eure-et-Loire.

[553] *Histoire de la France urbaine*, Paris, Seuil, 1981, vol. 3, p. 301

[554] *Histoire de la France urbaine*, Paris, Seuil, 1981, vol. 3, p. 28.

[555] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 184-186.

[556] Exceptând Grenoble, toate au între 2000 şi 8000 de locuitori în prima parte a secolului al 18-lea, fiind deci în categoria oraşelor mici. Cu cei circa 20 000 de locuitori ai săi, ca şi prin funcţiile îndeplinite, Grenoble intră într-o categorie superioară. Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle*, în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982", Genève, Librairie Droz, 1985, p. 60.

teritorii uneori considerabile"[557]. Oraşele au în general 2000-3000 de hectare de teren agricol pentru a-şi asigura necesarul de hrană, dar există şi excepţii care depăşesc de câteva ori aceste cifre[558], aşa cum există şi o localitate care nu are, sub jurisdicţie proprie, mai deloc teren agricol[559].

Importanţa agriculturii este dovedită nu numai de întinderea terenurilor de cultură (de altfel adesea de slabă calitate[560]), ci şi de locul ocupat de agricultură în preocupările şi grijile orăşenilor. În patru dintre oraşele provinciei, cererile legate de agricultură sunt în capul listei de doleanţe formulată de locuitori cu ocazia anchetei desfăşurate de intendentul provinciei între 1697 şi 1706[561]. Protejarea ogoarelor de inundaţii este o activitate care costă unele oraşe sume considerabile, uneori la limita a ce pot acestea plăti[562]. Lucrările de fortificaţii din secolul al 18-lea, când provincia devine una de graniţă militară, impietează asupra terenului agricol, şi prin urmare stârnesc protestele orăşenilor care se plâng că astfel pierd terenurile agricole „cele mai preţioase"[563]. Plângerile sunt stârnite chiar şi de faptul că inginerii militari, pentru a capitona cu gazon fortificaţiile Briançon-ului, au luat stratul de iarbă şi sol de pe trei hectare de „bună păşune"[564]. Trecând peste inevitabilele exagerări, este clar că orăşenii sunt preocupaţi de situaţia (cantitativă şi calitativă) a terenului agricol pe care îl au la dispoziţie.

---

[557] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 186.

[558] *Ibidem*, p. 186.

[559] Este vorba de Roman, a cărui jurisdicţie este extrem de restrânsă, neacoperind nici totalitatea propriilor parohii ! *ibidem*, p. 186.

[560] *Ibidem*, p. 186.

[561] Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle*, în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982", Genève, Librairie Droz, 1985, p. 60.

[562] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 186.

[563] Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle*, în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982", Genève, Librairie Droz, 1985, p. 63.

[564] *Ibidem*, p. 63.

În ceea ce priveşte structura producţiei agricole, ea nu se deosebeşte aproape deloc de cea a satelor din jur: aceeaşi orientare către culturile de subzistenţă, destinate consumului propriu, eventual local, aceeaşi lipsă a culturilor speculative, destinate comerţului[565]. Ogoarele cultivate cu cereale sunt cele mai numeroase, nelipsind din niciun oraş şi ocupând cea mai mare parte a terenului agricol disponibil, consecinţă a importanţei pe care o au grânele în alimentaţia cotidiană[566]. Că avem de-a face cu culturi tipice de subzistenţă, destinate în principal consumului local, este dovedit şi de coexistenţa cerealelor nobile cu cele „sărace": „Departe de a fi numai o arie de culturi speculative, ogoarele urbane nu se diferenţiază de o manieră fundamentală de cele rurale. Cultura cerealelor este esenţială: grâul, dominant în aprovizionarea notabililor urbani, secară sau secară amestecată cu grâu, dar şi cereale sărace, hrişcă, alac, orz"[567]. Anchetele întreprinse de intendentul provinciei pe la 1730 confirmă rolul deosebit deţinut de cultura cerealelor pe terenurile oraşelor[568]. De asemenea, ele pun în evidenţă uşoare diferenţe faţă de ansamblul rural al provinciei: în cele zece oraşe luate împreună, proporţia cerealelor nobile este ceva mai ridicată, în timp ce proporţia cerealelor destinate consumului popular este mai redusă[569]. Situaţia este perfect explicabilă, previzibilă chiar dacă luăm în calcul că la sate notabilităţile sunt extrem de reduse şi de nivel modest, în timp ce oraşele adăpostesc un număr sensibil mai important de persoane cu dare de mână – în special din zona nobiliară, ecleziastică şi juridico-administrativă, dar şi vârfuri ale lumii negustoreşti şi chiar meşteşugăreşti – care îşi pot permite, (sunt chiar obligaţi de statutul lor) la un consum „de prestigiu", care include bineînţeles pâine albă.

---

[565] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 187.

[566] Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle*, în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982", Genève, Librairie Droz, 1985, p. 64.

[567] „Loin d'être uniquement le lieu de cultures spéculatives, le terroir urbain ne se distingue pas fondamentalement des terroirs ruraux. La culture des blés y est essentielle : froment, dominant dans l'approvisionnement de notables urbains, méteil et seigle souvent, mais aussi des céréales pauvres, sarrazin, épeautre, orge." *ibidem,* p. 64.

[568] *Ibidem,* p. 68.

[569] *Ibidem*, p. 68 şi Anexa IV, p. 75.

Viile şi pomii fructiferi sunt şi ei des menţionaţi [570]. Viile în special sunt foarte numeroase, însă calitatea vinului este una în cel mai bun caz mediocră, şi destinată a fi consumată local de orăşenii de rând şi de numeroşii soldaţi din garnizoanele acestei provincii de frontieră, şi nu comercializării lui [571]. Pe de altă parte, producţia de vin pe cap de locuitor depăşeşte, în şapte din cele zece oraşe, nivelul mediu al provinciei, iar într-un al optulea viile situate pe malul opus al Rhôn-ului nu au fost luate în calcul în anchetele de secol 18. [572]

Păşunile în schimb sunt rare, pe punctul de a fi o problemă serioasă, generatoare de conflicte cu vecinii pentru unele din oraşele regiunii; în toate cazurile cel puţin o parte din vitele oraşelor sunt trimise să pască la distanţă, plătind chirie pentru păşunile altora [573]. Este adevărat că vitele pot străbate distanţe mult mai mari decât cele în discuţie aici, este însă vorba de vitele destinate sacrificării, consumului; vitele de lucru, de tracţiune, de care este nevoie des, în unele perioade zilnic, nu pot fi duse la păscut la distanţe prea mari, din acest punct de vedere suprafaţa redusă, insuficientă a păşunilor din apropierea oraşului, limitează, constrânge activitatea agricolă şi de transport a oraşului. În unul din micile orăşele din Dauphiné suprafaţa păşunilor oraşelor este atât de redusă încât locuitorii sunt obligaţi să cheltuiască sume importante cu cumpărarea fânului [574].

Grădinile sunt şi ele prezente, uneori chiar şi în interiorul zidurilor, şi rolul lor pentru agricultura urbană este subliniat de preţul foarte mare cu care se arendează acestea, mult peste păşuni sau ogoare [575].

---

[570] *Ibidem*, p. 64.

[571] *Ibidem*, p. 65.

[572] Celelalte două au condiţii particulare restrictive: la Briançon altitudinea şi climatul fac ca via să nu poată fi cultivată, iar la Grenoble cultura intensivă a cânepii (sensibil mai remuneratoare) impietează nu numai asupra viilor, dar chiar şi asupra ogoarelor cerealiere. Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 188.

[573] Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle*, în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982", Genève, Librairie Droz, 1985, p. 63-64 şi 70.

[574] *Ibidem*, p. 64-65.

[575] *Ibidem*, p. 66.

Mai trebuie menţionate două plante de cultură care joacă un rol important în economia regiunii, atât la sate cât şi la oraşe: duzii, a căror răspândire este legată de dezvoltarea sericiculturii (suntem de altfel aproape de Lyon, marele centru european al industriei mătăsii în secolele 18-19) şi cânepa, în special în jurul oraşului Grenoble. Doar aici avem o dezvoltare a culturii intensive a cânepii specifică unei agriculturi urbane: ea este bazată pe utilizarea masivă a gunoiului produs de oraş, şi astfel terenul poate fi folosit an de an, fără să aibă nevoie de pauză de regenerare[576]. Este singura diferenţă notabilă între structura agricolă a satelor provinciei şi cea a oraşelor.

Nu este însă suficient să luăm în calcul întinderea terenurilor agricole, tipurile de culturi sau modul de cultivare. Prezenţa în oraşe a unei importante populaţii neagricole ne face să ne aşteptăm ca, per ansamblu, producţia agriculturii urbane să fie una marginală, ceea ce nu este cazul. Réne Favie furnizează două analize, una, mai veche[577], care ia în calcul doar cele zece localităţi considerate ca oraşe în epocă şi alta, mai recentă[578], care adaugă alte zece localităţi. Chiar dacă, previzibil, rezultatele nu sunt identice, imaginea generală este aceeaşi: o producţie cerealieră pe cap de locuitor foarte ridicată. Considerând producţia cerealieră pe cap de locuitor a întregii provincii 100, cele 10 oraşe „vechi” au un indice de aproape 40 (39,8 mai precis[579]), în timp ce lista lungă de 20 de localităţi are un indice şi mai ridicat, de 51,5[580], adică fiecare orăşean are o producţie de cereale echivalentă cu jumătate din cea a unui ţăran, sau altfel spus, un orăşean din doi produce tot atât de multe grâne cât un ţăran. Dacă ţinem cont că un număr de orăşeni (notabilităţile de tot felul, militari, etc.) chiar nu produc nimic, concluzia este că într-adevăr activităţile agricole deţin o pondere importantă în micile oraşe din Dauphiné. Această concluzie este întărită

[576] *Ibidem*, p. 65.

[577] *Ibidem*, p. 68-70 şi Anexa V, p. 76.

[578] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit,* Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 188-192.

[579] Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle,* în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982”, Genève, Librairie Droz, 1985, p. 68.

[580] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit,* Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 189, Tabelul 22.

de indicii fiecărui oraş în parte: ei se eşalonează între 40 şi 167,1 [581] (adică o dată şi jumătate peste media producţiei rurale pe cap de locuitor !), cu excepţia notabilă a oraşului Grenoble, al cărui indice este de 7,3. Pe de o parte, este luată în calcul doar producţia de cereale, deci importantele culturi de cânepă din Grenoble nu intră în acest indice, mai important chiar, Grenoble, cu cei peste 20 000 de locuitori ai săi, nu este nicidecum un oraş mic. Excluzând Grenoble, indicele producţiei cerealiere al celor 19 oraşe care rămân în provincie şi care pot fi încadrate toate în categoria oraşelor mici este de 68, adică doi orăşeni din trei produc la fel de multe cereale ca ţăranii [582].

Mai important decât raportul cu producţia sătească este cel cu propriul consum. Din cele 19 oraşe pe care le putem considera ca mici, conform estimărilor de epocă pentru consumul individual, 7 localităţi produc mai multe cereale decât consumă ! altfel spus, aceste oraşe sunt exportatoare nete de cereale. Chiar şi după indicii de consum folosiţi azi de istorici (şi care sunt cu o treime mai ridicaţi [583]) 4 dintre oraşele provinciei sunt producătoare nete de cereale. Încă două (în ambele variante de calcul) produc peste 90% din necesar, altfel spus 9 (respectiv 6) oraşe din 19 au o nevoie extrem de redusă de a-şi cumpăra hrana din exterior [584]. La polul opus, doar două oraşe (cu indicii de consum ridicaţi) produc mai puţin de jumătate din cât consumă (44,8% din consum, respectiv 49,6%). După estimările epocii, cel mai deficitar oraş îşi asigură 59,7% din producţia de cereale de pe ogorul propriu şi doar două îşi produc mai puţin de o treime din cereale pe câmpurile proprii [585]. Chiar şi între aceste oraşe mici există diferenţe, justificabile în bună măsură prin deosebirile geografice şi climatice. Réne Favier

---

[581] *Ibidem,* p. 189, Tabelul 22.

[582] Calculul nostru pe baza datelor din Tabelul 22, *ibidem,* p. 189.

[583] Pentru o discuţie asupra celor două aprecieri ale consumului, cea folosită de intendentul provinciei în secolul al 18-lea şi cea utilizată azi de istoricii francezi contemporani, vezi Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle*, în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982", Genève, Librairie Droz, 1985, p. 69.

[584] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 189, Tabelul 23.

[585] *Ibidem,* p. 190, Tabelul 23.

menţiona că oraşele cu peste 5000 de locuitori au o acoperire mai redusă a necesarului de hrană de pe ogoarele proprii decât cele sub această cifră, însă eşantionul este prea mic şi prea particular pentru a putea generaliza [586].

În schimb, cu Grenoble lucrurile sunt clare: acesta nu reuşeşte să-şi asigure decât circa 10% din necesarul de hrană de pe terenurile proprii, indiferent cum calculăm [587].

În plus, pentru oraşele deficitare, o parte sau chiar tot necesarul de cereale putea fi acoperit de satele vecine [588]. Chiar şi celelalte nu trebuie să meargă mai departe de cercul satelor apropiate pentru a-şi rezolva problemele alimentare [589]. Trebuie să reamintim cititorului că Dauphiné este o provincie în bună măsură muntoasă, în care chiar şi unele sate nu reuşesc să-şi asigure necesarul de cereale din producţie proprie. În aceste condiţii, doar două oraşe, în toată provincia, au probleme reale de aprovizionare: unul este, cum era de aşteptat, Grenoble, celălalt, Briançon, o localitate de munte, situată la o altitudine puţin propice agriculturii. Chiar şi în cazul acestora, distanţa de aprovizionare nu depăşeşte 50 de km [590] şi nu implică transportul unor cantităţi semnificative de grâne decât în cazul capitalei provinciei, Briançon abia depăşind 3000 de locuitori [591].

În concluzie, în Dauphiné, agricultura practicată în oraşele mici este o activitate esenţială atât ca volum al producţiei cât şi ca importanţă pentru alimentarea dar şi pentru economia oraşelor. Această agricultură are drept scop principal aprovizionarea orăşenilor cu pâine şi vin, asigurându-le astfel o reală autonomie în raport cu regiunea rurală. Pe măsură ce populaţia devine mai numeroasă, apelul la grâne cumpărate din afară este mai important, dar această limită nu coboară sub 5000 de locuitori nici măcar într-o regiune puţin rodnică precum Dauphiné [592]. Este deci evident că oraşele din Ţările Române, situate

---

[586] *Ibidem*, p. 190. În plus, pe lângă cele două oraşe menţionate, în provincie mai apare o localitate cu peste 5000 de locuitori care are chiar un uşor excedent agricol

[587] *Ibidem,* p. 190, Tabelul 23.

[588] *Ibidem,* p. 191, Tabelul 24.

[589] *Ibidem,* p. 191.

[590] *Ibidem,* p. 191-192.

[591] 3239 în 1730, *ibidem,* p. 189, Tabelul 22.

[592] Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle,* în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles

într-o zonă mult mai favorabilă din punct de vedere agricol şi, cu rare excepţii, având mai puţin de 5000 de locuitori, nu au probleme în a-şi asigura necesarul de hrană din resurse proprii.

Situaţia franceză nu este, la scară europeană, o excepţie. În Suedia, faptul că oraşele nu reuşesc să-şi asigure necesarul de hrană din producţia proprie [593] nu se datorează în nici un caz dezinteresului pentru agricultură sau lipsei acestui tip de activităţi: „Ele erau înconjurate de câmpuri şi pajişti pentru agricultură şi creşterea vitelor, iar peisajul urban era presărat cu grădini de zarzavaturi. Staulele şi grajdurile erau elemente standard ale arhitecturii urbane, iar casele şi celelalte clădiri aveau adesea pe acoperiş iarbă servind de păşune pentru animalele mici” [594]. Importanţa agriculturii pentru oraş în epocă este recunoscută şi de Coroană: în secolele 16-17, toate fondările de noi oraşe sunt însoţite de donaţii de teren agricol [595]. Activităţile agricole sunt prezente şi în oraşele mijlocii, diferenţa între acestea şi oraşele mici nu constă în rolul economic jucat de agricultură, care este la fel de importantă, ci în prezenţa unui sector „tipic urban”, în special comercial, sensibil mai dezvoltat în oraşele mijlocii [596].

Chiar şi capitala este înconjurată de terenuri agricole. La sud de Stockholm terenul era stăpânit de oraş şi folosit de cetăţeni pentru cultura plantelor, ca păşune, sau pentru alte activităţi imposibil de desfăşurat pe insula dens construită care constituie capitala suedeză la începutul secolului al 17-lea. La nord de oraş, terenul aflat în

---

européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d’histoire économique et sociale, Genève, mai 1982”, Genève, Librairie Droz, 1985, p. 71.

[593] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 59.

[594] „They were surrounded by field and meadows for agriculture and cattle breeding, and the urban landscape itself was dotted with vegetable gardens. Cow-sheds and stables were standard features of urban architecture, and residential and other buildings were often topped by grassed roofs that served as pasture for smaller livestock.” *ibidem*, p. 51.

[595] *Ibidem*, p. 62.

[596] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 60.

proprietate mănăstirească în evul mediu şi regală după Reformă, era folosit în aceleaşi scopuri, cu plata unei rente către monarhie. Ambele zone încep să fie tot mai mult locuite, aici dezvoltându-se suburbii semi-agrare care au fost incluse în Stockholm în secolul al 17-lea.[597].

Enköping, un oraş de circa 1000 de locuitori la mijlocul secolului al 18-lea, situat aproape de Stockholm, s-a specializat în agricultură comercială – în special horticultură – pentru piaţa capitalei. O mare parte a orăşenilor din acest oraş au ca principală ocupaţie şi sursă de venit horticultura, agricultura sau creşterea vitelor. Pe de altă parte numărul negustorilor este foarte redus şi nici unul nu este angrosist[598].

Pe teritoriul actual al Norvegiei, dictatul agriculturii asupra oraşului este chiar şi mai puternic ca în Suedia: condiţiile naturale foarte vitrege, ţinutul muntos, cu foarte puţine terenuri propice agriculturii, fac ca oraşele să fie construite în marginea ogoarelor, pe terenurile neproductive care rămân libere între ferme[599].

Ungaria este un alt spaţiu ce are – în secolul al 18-lea – caracteristicile unei periferii: populaţie rară, oraşe puţine, mici şi la distanţe mari unul de celălalt, comparativ cu situaţia din nucleul dens populat al Europei Occidentale. Spre deosebire de Suedia, aici condiţiile geografice sunt cu totul opuse, problema oraşelor din câmpia maghiară nu este asigurarea subzistenţei, ci valorificarea unui important excedent de produse agricole – ceea ce de altfel constituie principala lor activitate economică. La începutul secolului al 19-lea, „creşterea oraşelor mari din Ungaria nu a fost rezultatul industrializării [...] factorul principal a fost producţia şi comercializarea produselor

---

[597] Marianne Raberg, *The Developement of Stockholm since the Seventeenth Century*, în „Growth and Transformation of the Modern City. The Stockholm Conference September 1978" Swedish Council for Building Research, Stockholm, 1979, p. 13.

[598] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sveden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 62.

[599] „A new town in early modern period was normally built on outlying and agriculturally unproductive parts of one or – usually – several farms: on sand, rocks, islands and river banks." Finn-Enar Eliassen, *The mainstay of the urban fringe: Norwegian small towns 1500*-1800, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 45.

agricole. Mari oraşe agricole s-au dezvoltat în câmpia maghiară”[600]. Într-o primă fază, dezvoltarea acestor oraşe, motorul economic al creşterii lor, a fost creşterea extensivă a vitelor în păşunile întinse existente în pusta maghiară, apoi tot mai mult cultura cerealelor, şi evident comercializarea acestor produse.

Agricultura poate determina uneori o veritabilă explozie urbană, aşa cum se întâmplă cu oraşele din câmpia maghiară de după 1700. Cazul Cegled-ului este tipic pentru majoritatea: la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul celui următor cea mai mare parte a locuitorilor sunt agricultori sau legaţi de meseriile agricole; oraşul, cu o populaţie foarte redusă la cucerirea austriacă, măsoară deja 7974 de locuitori la 1786, 14 662 la 1828 şi peste 17 000 la 1847[601]. Practic, agricultura este cea care îl propulsează, făcându-l chiar, la scara Ungariei, să iasă din rândul oraşelor mici[602].

---

[600] „The growth of Hungarian large towns was not the result of industrialisation [...] the major factor was agricultural commodity production and trade in agrarian products. Huge agrarian towns developed on the Hungarian Plain”, Vera Bácskai, *Small towns in eastern central Europe*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 86.

[601] György Granasztoi, *L’urbanisation de l’espace danubien*, în „Annales, E.S.C.”, martie-aprilie 1989, no. 2, p. 390.

[602] El se află, după Bairoch, pe locul 12 în reţeaua urbană maghiară. Datele lui Bairoch trebuie, în acest caz, corectate. În primul rând, Buda şi Pesta sunt deja, la mijlocul secolului al 19-lea, o singură aglomeraţie urbană şi nu trebuie numărate separat. Pe de altă parte, frontierele anilor 1980, utilizate de Bairoch, nu au mare relevanţă în acest caz concret, excluzând oraşe care în epocă făceau parte, din toate punctele de vedere, din reţeaua urbană maghiară, cum sunt de exemplu cele dintre Tisa şi Carpaţii Apuseni. Exceptând Budapesta, reţeaua urbană maghiară este formată în epocă din 4 (5 dacă includem, cum ar fi corect, şi Bratislava) centre regionale de circa 33-49 de mii de locuitori, urmate de un număr de aproximativ 25 de oraşe mijlocii, având între 15 şi 23 de mii de locuitori. Între acestea se află şi Cegled-ul, şi evoluţia celorlalte este cel mai adesea similară cu cea a acestei localităţi. Pentru populaţia oraşelor Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 37-38, 59 şi 68.

Demografic, ca şi sub alte aspecte [603] „caracterul lor urban este neîndoielnic” [604]. Mai mult, datorită reţelei urbane mult mai rare, aceste mici oraşe deservesc arii mult mai întinse, locuite de mult mai mulţi oameni decât cele deservite de oraşele de aceeaşi dimensiune din Occident. De exemplu, Ballassagyarmat, cu 3700 de orăşeni, deserveşte o zonă locuită de circa 100 000 de săteni, Sighetul Marmaţiei, cu 3800 de orăşeni, un număr comparabil de rurali, etc. Toate aceste mici orăşele, la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul celui de al 19-lea, joacă rolul pe care în Occident îl îndeplinesc centrele regionale, plasate pe scara ierarhică în rândul oraşelor medii [605]. Aceste oraşe au o structură socială mai complexă şi mai stratificată decât a satelor înconjurătoare, dar nu sunt, în nici un caz, lipsite de populaţie agricolă. „În aceste oraşe agricultorii trăiesc împreună cu un număr considerabil de meşteşugari şi negustori, cărăuşi, căruţaşi şi o varietate de lucrători salariaţi” [606]. Chiar şi în oraşele mari din Ungaria, în jurul anului 1800, agricultura a fost un sector important al activităţii urbane [607]. Adesea însă această agricultură este una specializată şi orientată spre piaţă, nu o agricultură autarhică, de subzistenţă [608].

Nu numai în Europa periferică, slab populată, cu o reţea urbană rară şi oraşe preponderent mici, agricultura este o caracteristică a fenomenului urban. Chiar dacă în secolele17-18 Italia de Nord nu mai este, ca în evul mediu târziu, centrul şi modelul urbanităţii europene, ea rămâne fără îndoială una din zonele puternic urbanizate, dispunând de o reţea densă de oraşe, cu numeroase oraşe mijlocii şi, deasupra lor, marile metropole (Veneţia, Milano) care încă în secolul al 18-lea se

---

[603] „concentrarea de populaţie a declanşat creşterea instituţiilor comerciale, administrative şi educaţionale de tip urban”, („the concentration of people triggered the growth of urban-type commercial, administrative and educational institution”). Vera Bácskai, *Small towns in eastern central Europe*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 86.

[604] „their urban character is beyond doubt” *ibidem,* p. 86.

[605] „these and several other similar settlements were, despite their small size, not typical small towns with local market-centre functions, but had the same role as middle-rank towns with developed central-place functions.” *ibidem,* p. 87.

[606] „In such towns farmers lived together with a considerable number of artisan and merchants, carriers, carters and a variety of wage earners” *ibidem,* p. 87.

[607] *Ibidem,* p. 88.

[608] *Ibidem,* p. 77.

menţin în primele 15 oraşe europene [609]. La 1800, Italia întreagă are 90 de oraşe cu peste 10 000 de locuitori, în timp ce Marea Britanie (cu tot cu Irlanda) are doar 79 şi Franţa (în graniţele actuale), cu o populaţie sensibil mai mare şi aproape dublă ca suprafaţă, are 97 de localităţi care adăpostesc mai mult de 10 000 de orăşeni [610]. La începutul perioadei în discuţie, la 1600, Italia, cu cele 71 de oraşe peste 10 000 de locuitori [611], posedă încă, de departe, cea mai puternică reţea urbană europeană. În plus, Italia are o mare vechime a civilizaţiei urbane, a reţelei urbane, chiar şi oraşele mici sunt oraşe de secole, şi nu sate recent promovate la un statut urban şi care ar putea să mai păstreze urme ale precedentului statut, zone sau aspecte incomplet urbanizate. Cu toate acestea, agricultura este o puternică prezenţă în micile oraşe nord-italiene, Peter Musgrave afirmând chiar că: „virtually every north Italian small town

---

[609] Există o puternică imagine a unei Italii care în secolele 17-18 decade, devine o umbră a ceea ce a fost în secolele precedente. Din punct de vedere al oraşelor, fenomenul este mult mai lent şi mai nuanţat. La 1600 Veneţia este al 4-lea oraş european ca populaţie, Milano al 7-lea, Florenţa în poziţia a 14-a, Bologna a 21-a, Genova a 22-a, Verona a 34-a, Brescia a 49-a şi Cremona a 50-a; la 1700 Veneţia este al 7-lea oraş european ca populaţie, Milano al 10-lea, Florenţa în poziţia a 16-a, Genova a 21-a, Bologna a 24-a, Torino a 50-a; la 1750 Veneţia este în poziţia a 9-a, Milano a 12-a, Genova a 18-a, Florenţa a 20-a, Bologna a 23-a, Torino a 24-a şi Verona a 47-a; la 1800 la 1800 Veneţia este în poziţia a 14-a, Milano a 15-a, Genova a 23-a, Torino a 27-a, Florenţa a 28-a, Bologna a 40-a. Italia luată ca întreg adăposteşte, în cursul secolelor 17-18, mai multe mari oraşe decât orice altă zonă a Europei, abia la 1800 Anglia, aflată în plină revoluţie industrială şi explozie demografică şi urbană, ajunge să aibă la fel de multe oraşe mari. În toată perioada Neapole este al treilea oraş european, după Londra şi Paris, crescând continuu de la 275 000 de locuitori la 1600 la 430 000 la 1800. Chiar şi în secolul al 18-lea, oraşe ca Torino continuă să crească nu numai în cifre absolute, dar şi comparativ cu celelalte oraşe europene, avansând în ierarhie. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 278 şi 280.

[610] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, pentru Italia p. 40-49, pentru Marea Britanie (actuală) p. 32-35 şi pentru Irlanda p. 39, iar pentru Franţa vezi p. 23-31.

[611] Spania (în graniţele actuale) are doar 53 de oraşe peste 10 000 iar Franţa 43. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, pentru Italia p. 40-49, pentru Spania p. 15-21, pentru Franţa vezi p. 23-31

was also an agricultural centre with a resident population of farmers and agricultural labourers"[612].

În Spania, altă regiune a Europei de veche urbanizare şi cu o reţea urbană puternic dezvoltată[613] încă din perioada medievală, situaţia este similară cu cea italiană. Oraşele mici, foarte numeroase[614], au o diviziune a muncii destul de limitată şi o proporţie importantă a populaţiei active angrenată în activităţi agricole[615]. În unele localităţi, ponderea populaţiei angrenate în agricultură în totalul populaţiei urbane creşte, chiar substanţial, în secolele 17-18, paralel cu o reducere în celelalte ramuri, în special în activităţile meşteşugăreşti şi manufacturiere[616]. Nu trebuie să ne grăbim să tragem concluzia că avem întotdeauna de-a face cu o decădere urbană, deşi este cert că uneori exact asta se întâmplă[617]. În mult mai multe cazuri, secolele 17 şi în special 18 văd dezvoltarea a numeroase mici orăşele, a căror prosperitate se bazează tocmai pe agricultură: „Ceea ce au ele în comun este agricultura. În secolul al 18-lea, aceasta devine activitatea economică care duce la creşterea economică a ţării în ansamblu şi în

[612] „practic fiecare oraş din Italia de Nord a fost un centru agricol cu o populaţie de fermieri şi zilieri agricoli", Peter Musgrave, *The Small towns of northern Italy in the seventeenth and eighteenth centuries: an overview*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 252.

[613] La 1600, 53 de oraşe spaniole (graniţele actuale) au peste 10 000 de locuitori, doar Italia are o reţea urbană mai puternică. La 1800 numărul lor creşte la 81, Spania situându-se în urma Franţei şi Italiei şi practic la egalitate cu Anglia (ale cărei oraşe cresc însă mult mai repede, inclusiv Londra care este de peste 5 ori mai mare ca Madridul). De asemenea, la 1600 6 oraşe spaniole sunt în primele 50 de oraşe europene, la 1700 – 5 şi la 1800 – 6.

[614] Peste 4500 conform unui recensământ de la 1787. Juan E. Gelabert, *Cities, towns and small towns in Castile 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 272-273.

[615] *Ibidem*, p. 272.

[616] Ponderea agricultorilor creşte de la un procent scăzut (pentru a doua jumătate a secolului al 16-lea) de 10% la între 30% şi 50% în secolul al 18-lea şi prima jumătate a celui următor. *ibidem*, Juan E. Gelabert, *Cities, towns and small towns in Castile 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 287.

[617] *Ibidem*, p. 290.

special a unor regiuni din Andaluzia şi a Noii Castili în jurul Madridului"[618]. Aceste orăşele se dezvoltă pentru că răspund cererii de produse agricole a capitalei, cererii, mai specializate, a coloniilor americane (jumătate din ceea ce cumpără acestea din Spania sunt produse agricole, în special băuturi, ulei, oţet)[619]. Aceste „agro-villes", cum le numeşte Juan Gelabert, depăşesc sensibil populaţia unui sat, uneori chiar şi pe cea a oraşelor mici, cum este de exemplu Jerez de la Frontera, care cu cei circa 30 000 de locuitori[620] pe care îi are în secolele 17-18 este între primele 10-11 oraşe ale Spaniei, şi unde peste jumătate din populaţia a cărei ocupaţie este cunoscută se ocupă cu activităţi ţinând de sectorul agricol, şi lor trebuie să le adăugăm un număr destul de mare dintre relativ numeroşii locuitori care apar fără meserie şi care erau în mare parte zilieri agricoli[621]. Averea orăşenilor din Jerez de la Frontera provine într-o măsură covârşitoare din agricultură şi activităţile legate de ea[622].

Agricultura nu este prezentă însă numai în aceste localităţi. Chiar şi acolo unde comerţul sau meşteşugurile deţin o pondere importantă în activitatea oraşului, există un număr semnificativ de persoane care se ocupă cu agricultura, furnizând orăşenilor alimentele necesare. De exemplu la Medina del Campo, care, cu o populaţie ce oscilează între

---

[618] „What they had in common was agriculture. In the eighteenth century, this became the economic activity that provided a boost to the country as a whole and in particular to certain areas of Andalusia and New Castile around Madrid", *ibidem*, p. 291.

[619] *Ibidem*, p. 291.

[620] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 17. Jan de Vries dă cifre uşor diferite pentru 1600 şi 1800, dar care încadrează oraşul în aceeaşi categorie, în schimb pentru 1700 el propune cifra de 13 000 de locuitori, sub jumătate atât din ceea ce consideră Bairoch că are oraşul la data respectivă (30 000), cât şi faţă de estimările lui Jan de Vries pentru 1600 (27 000) şi 1800 (35 000). Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 277. Chiar şi admiţând această cifră comparativ foarte redusă, Jerez de la Frontera tot rămâne un oraş mai curând de dimensiune medie decât mică, a cărui prosperitate se bazează pe agricultură.

[621] Juan E. Gelabert, *Cities, towns and small towns in Castile 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 291-292.

[622] Juan Gelabert menţionază un covârşitor 98%! *ibidem*, p. 292.

10 şi 15 000 de locuitori la 1600[623] nu este chiar un mic orăşel şi care are ca principală ocupaţie comerţul (găzduieşte de altfel cele mai importante târguri ale Spaniei), orăşenii îşi lucrează viile şi câmpurile sunt cultivate cu grâu[624].

Modelul implicit al oraşului – cu care istoriografia română operează încă – este cel al unui spaţiu economic dominat de activităţi comerciale şi meşteşugăreşti. Ori una dintre consecinţele cercetărilor din anii '90 privind protoindustria este tocmai existenţa în jurul oraşelor, chiar şi în regiunile unde ţăranii sunt puternic implicaţi în activităţi protoindustriale (în special în sectorul textil, dar nu numai), a unui spaţiu rezervat agriculturii care se întinde în medie pe circa 8 km (sau o oră de mers)[625]. Această zonă, în care cultivarea legumelor şi creşterea vitelor pentru oraşul apropiat sunt mai remuneratoare decât ocupaţiile artizanale şi manufacturiere, nu are nicăieri în Europa activităţi protoindustriale[626].

Dovezi suplimentare privind aria redusă de aprovizionare, în special cu grâne – principalul aliment – sunt aduse de comerţul cu cereale. Istoricii au fost atraşi de marile rute, de transportul cerealelor la mare distanţă, fie că este vorba de binecunoscutul grâu polonez care

---

[623] Respectiv 14 000 după Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800,* Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 277, şi 9 000 după Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 18. Bartolomé Bennassar avansează cifra de 2760 de *vecinos* (unitate fiscală castiliană, echivalată de demografi cu cca. 5 persoane) ceea ce revine la o cifră apropiată de a lui Jan de Vries, mai ales ţinând cont că după 1570 Medina del Campo este în decădere şi se depopulează, Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 108.

[624] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 109.

[625] Simion Câlţia, *Avatarurile unui concept: Protoindustria,* în „Anuarul institutului de Istorie „A. D. Xenopol" tom XXXIX-XL, 2002-2003, p. 152; Didier Terrier: *Les deux âges de la proto-industrie. Les tisserands de Cambrésis et du Saint-Quentinois, 1730-1880,* Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1996, p. 78-80; Robert S. Duplesis: *Transition to Capitalism in Early Modern Europe,* Cambridge University Press, 1997, p. 209.

[626] Simion Câlţia, *Avatarurile unui concept: Protoindustria,* în „Anuarul institutului de Istorie „A. D. Xenopol" tom XXXIX-XL, 2002-2003, p. 152.

hrăneşte Olanda premodernă sau de cumpărăturile oraşelor italiene, care depăşesc chiar Mediterana.

În fapt o mică parte a producţiei de cereale este prinsă în acest comerţ. Mai important, o la fel de redusă parte a populaţiei europene se hrăneşte de pe urma lui. Regiuni întregi sunt lăsate pe dinafară, zone întinse din Europa nu participă la acest schimb, mulţumindu-se cu un trafic pe distanţe cu mult mai scurte, intraregionale. Cazul Franţei este edificator în această privinţă: în secolul al 18-lea, cvasi-majoritatea provinciilor depind de producţia proprie pentru a se hrăni, autarhia, economia închisă, autosuficienţa, caracterizează producţia şi distribuţia cerealelor [627]. Analiza corelaţiei preţurilor în perioadele de criză demonstrează lipsa unei pieţe naţionale, ca şi distanţele limitate ale comerţului cu cereale [628].

Explicaţiile sunt numeroase: costul ridicat al transportului pe uscat [629], un transport fluvial blocat de viituri, ape scăzute sau îngheţ o bună parte a anului, măsuri administrative blocând, în special în anii slabi, ieşirea grânelor din provincie [630]. Fără îndoială, unul din obstacolele majore, dacă nu cel mai important, era însăşi natura comerţului cu grâne: raportul foarte dezavantajos dintre preţ şi greutate

---

[627] Cormac Ó Grada; Jean Michel Chevet: *Famine and Market in Ancien Régime France*, în „The Journal of Economic History", Vol. 62, No. 3, (Sept. 2002), p. 715.

[628] Preţurile mari, caracteristice crizei, rămân limitate la regiuni restrânse, în cazul unei pieţe mai largi, sau chiar naţionale, preţurile ar fi trebuit să se uniformizeze, pe măsură ce cerealele sunt aduse din locurile unde există surplus (deci preţuri mici) spre locurile unde este criză (deci preţuri mari). Coexistenţa, în regiuni relativ apropiate, a unor preţuri mult peste normal (dovadă a crizei şi penuriei de cereale) şi a unor preţuri obişnuite indică cu claritate că cerealele nu circulă (sau o fac în foarte mică măsură) din regiunile neafectate spre cele în criză. Cormac Ó Grada; Jean Michel Chevet: *Famine and Market in Ancien Régime France,* în „The Journal of Economic History", Vol. 62, No. 3, (Sept. 2002), p. 715-716, pentru o discuţie mai detaliată şi mai tehnică a „legii preţului unic" vezi la p. 720 şi următoarele.

[629] Costul foarte mare al transportului cerealelor, comparativ cu valoarea lor, este şi motivul pentru care Ţara Românească nu exportă grâne în Transilvania decât în rare ocazii, când peste munţi este foamete, mai mult, deşi Transilvania este mult mai dens populată decât Ţara Românească şi mai puţin propice culturii grâului, ea exportă – când în Muntenia este foamete – la sud de Carpaţi. Doar pe un fond de foamete şi preţuri foarte mari devine rentabil transportul dintr-o ţară în alta. Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV-XVI)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965, p. 129-131.

[630] *Ibidem*, p. 716.

face ca în general grânele să nu circule mult în anii normali, iar preţul lor redus combinat cu caracterul lor perisabil le face puţin atrăgătoare pentru negustori, care au nenumărate mărfuri mai remuneratoare şi mai sigure. Lipsa unor reţele de comerţ permanente face ca, la fiecare criză, comerţul cu cereale să fie unul improvizat[631]. În plus, în perioadă de foamete, profiturile mai mari, generate de preţul crescut al cerealelor, sunt contrabalansate de riscurile mult mai mari pe care le implică un asemenea comerţ. În primul rând financiare: crizele nu durează mult, şi este posibil ca negustorii să ajungă cu cerealele – mai ales dacă vin din zone mai îndepărtate – când preţurile au început să scadă şi, deci, să fie obligaţi să vândă în pierdere. Există apoi riscul ca puterea politică sau autoritatea administrativă să fixeze maxime şi să oblige negustorii să-şi vândă marfa – din nou – în pierdere. Nu în ultimul rând populaţia, în perioadele de foamete, este adesea predispusă la atacul transporturilor de alimente. Mai trebuie luată în considerare situaţia, nu tocmai rară, în care puterea politică se spală pe mâini de obligaţiile asumate dând vina pe negustori, acuzaţi că ar fi „speculatori" „acaparatori" şi condamnaţi în consecinţă la închisoare, cum se întâmplă de exemplu în Franţa la 1693 şi 1709[632]. Dacă adăugăm riscurile specifice comerţului cu grâne în anii normali – şi evident acestea nu dispar în perioadele de criză – este de înţeles de ce majoritatea negustorilor – şi mai ales cei cât de cât înstăriţi – se feresc de comerţul cu cereale. Numărul mare de falimente înregistrat în rândurile acestei profesii[633] nu face decât confirme justeţea opţiunii acelor negustori care refuză să se implice în acest tip de negoţ. Nu este o situaţie specifică doar comerţului cu grâne, aşa cum a demonstrat Reynald Abad cu privire la negustorii de vite care aprovizionează Parisul în secolul al 17-lea şi al 18-lea.[634]

---

[631] *Ibidem*, p. 717.

[632] De altfel încă din secolul al 18-lea în scrierile de economie iluministe apare ideea că aceste arestări şi în general piedicile şi tracasările la care sunt supuşi negustorii sporesc mizeria populaţiei (în loc să o ajute) căci împiedică comerţul cu cereale sau, în cel mai fericit caz, îl fac mai costisitor. *Ibidem*, p. 717.

[633] Steven Laurence Kaplan, *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988, p. 125-128.

[634] Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, subcapitolul „Approche sociale et culturelle de la profession" p. 175-183, şi în special p. 176-177 şi concluziile, p. 183-184.

Riscurile mai sus exemplificate se adaugă altor dezavantaje inerente unei aprovizionări la distanţă, pentru a nu aminti aici decât costul transportului[635] (fără îndoială unul dintre cele mai importante). Este deci lesne de înţeles de ce, ori de câte ori este posibil, oraşele se dispensează de constituirea şi întreţinerea acestor sisteme de aprovizionare scumpe, greoaie, şi nu întotdeauna sigure.

Ori, oraşele mici, de câteva mii de locuitori (care constituie majoritatea în Ţările Române ca şi în restul Europei au, în general, suficient teren agricol în jur pentru a se putea întreţine de pe el şi nu fac apel la cumpărarea de alimente. Réne Favier o afirmă cu claritate: „Jusqu'à 5 000 d'habitants les petites villes n'entrent pas vraiment, en ce qui concerne l'approvisionnement, dans un système de relations. Jusqu'à 5 000 d'habitants on s'approvisionne sur le terroir proche et ce n'est qu'en dessus de 5 000 d'habitants que l'on entre dans une organisation de marché pour l'approvisionnement de la ville. A ce moment-là seulement s'organisent des réseaux de commerce dans les villes"[636].

2.4 Reglementările oraşului şi agricultura

Oraşul nu este indiferent faţă de agricultura care se practică pe teritoriul său şi în împrejurimi, el încearcă să o controleze, să o reglementeze chiar. Oraşele tind să supună şi activităţile agricole aceloraşi tipuri de regulamente care ordonează şi restul vieţii economice. Valladolid-ul ne oferă din nou exemplul unui sistem de

---

[635] Perioada premodernă este o epocă în care transportul produselor grele şi ieftine (cum sunt alimentele de bază în general) devine rapid prohibitiv cu creşterea distanţei, cu excepţia notabilă a vitelor mari şi oilor, care, în anumite condiţii, pot fi transportate „pe picioare" pe distanţe destul de însemnate.

[636] „Până la 5 000 de locuitori oraşele mici nu intră, în ceea ce priveşte aprovizionarea, într-un sistem de relaţii. Până la 5 000 de locuitori ele se aprovizionează de pe terenurile agricole înconjurătoare şi doar de la 5 000 de locuitori în sus oraşele intră într-o organizaţie de piaţă pentru a se aproviziona. Doar din acest moment se organizează reţele comerciale în oraşe". Réne Favier, intervenţie la dezbaterea *La petite ville du XVIIe au milieu du XIXe siècle (samedi 26 octobre 1986, 11h – 13h30)* în Philippe. Loupes, J-P. Poussou, „Les petites villes du Moyen Âge à nos jours, Actes du colloque international CESURB", Bordeaux, 1985, Paris, CNRS, 1987, p. 502.

reglementări şi norme, în continuă evoluţie, destinate a rezolva posibilele probleme şi conflicte de interese, a preveni ceea ce putea fi dăunător comunităţii. Astfel, ogoarele, viile şi pădurile ocupă majoritatea terenurilor din jurul Valladolid-ului, lăsând insuficient loc păşunilor, în consecinţă, încă din 1485 ordonanţele municipalităţii limitează numărul de animale pe care le poate poseda cineva (500 de oi, 300 dacă este vorba de un meşteşugar sau negustor). La începutul secolului următor limitările devin şi mai stricte, păşunile din imediata apropriere a oraşului fiind rezervate turmelor destinate măcelăriilor, oile locuitorilor fiind împinse pe platourile mai depărtate, improprii agriculturii. Chiar şi principala mănăstire a oraşului îşi vede limitate oile la 300 de capete [637]. De asemenea, ca urmare a crizei de muncitori necalificaţi, salariile şi durata zilei de lucru a lucrătorilor agricoli sunt reglementate – o dată cu ale celorlalţi – în 1552 [638]. Regulamentele nu sunt numai un mod de a rezolva crize, ele concern şi domenii stabile, tinzând să modifice structuri pe termen lung: de exemplu, ordonanţa municipală din 1499, reînnoită în 1590, care obligă proprietarii de vii să planteze un anumit număr de pomi fructiferi (în raport cu suprafaţa cultivată cu vie), recomandându-le şi anumite soiuri [639].

Începutul culesului viei face obiectul unei autorizaţii municipale la Geneva în secolele 17-18 [640], şi oraşul elveţian nu este un exemplu izolat. La Rouen inclusiv parlamentul local se implică în problema alimentaţiei, elaborând regulamente [641], etc.

Nu are rost să lungim lista de exemple. Este clar că oraşele nu îşi pot permite să lase nereglementată această importantă activitate care este producerea şi distribuirea hranei. Dacă pentru capitale monarhia susţine sau chiar îşi asumă ea rolul de reglementator, pentru restul oraşelor autorităţile municipale, sau cele provinciale (în cazul oraşelor care le găzduiesc) sunt cele care îndeplinesc această sarcină.

---

[637] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 57.

[638] *Ibidem,* p. 226-227.

[639] *Ibidem*, p. 59 şi 312.

[640] Anne-Marie Piuz, *Climat, récoltes et vie des hommes à Genève, XVIe-XVIIe siècle,* în „Annales, E.S.C.” 3/1974, p. 600.

[641] Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV,* Perrin, Paris, 1986, p. 34.

2.5 Concluzii

Parisul medieval – cel mai mare oraş francez – are vii în interiorul său [642], şi nu în perioada premodernă s-a schimbat această situaţie: „până în secolul al XVIII-lea, chiar marile oraşe păstrează o seamă de activităţi rurale. Ele adăpostesc păstori, plugari, pândari, podgoreni (chiar Parisul); ele posedă *înăuntru* şi *în afara* zidurilor o centură de grădini şi de livezi şi, mai departe, ogoare" [643]. Bairoch estima că, pentru Italia şi Spania premoderne (altfel având încă de la 1500 circa 60% din populaţia urbană concentrată în oraşe cu peste 20 000 de locuitori), un procentaj de 20% populaţie cu ocupaţii agricole este foarte plauzibil [644]. Şi dacă aceasta este situaţia într-o regiune unde oraşele mijlocii şi mari îşi taie partea leului şi care (alături de Ţările de Jos) a condus Europa pe drumul urbanizării în tot evul mediu şi în prima parte a epocii premoderne, cu atât mai mult trebuie să ne aşteptăm să găsim prezentă agricultura în multitudinea de mici oraşe, profund legate de lumea rurală, care alcătuiesc baza oricărei reţele urbane.

Evident, nu avem de-a face cu o imagine statică, creşterea populaţiei oraşelor, îndesirea caselor, progresele urbanisticii împing agricultura (şi ruralitatea) către periferie şi chiar în afară [645]. Dar aceste fenomene ating oraşele mari, cu peste 20.000 de locuitori, şi nu

---

[642] *** *Sources d'histoire médiévale, IXe – milieu du XVIe siècle,* sub dir. Ghislain Brunel, Élisabeth Lalou, Paris, Larousse, 1992, p. 429.

[643] Fernand Braudel: *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul*, Bucureşti, Meridiane, 1984, vol. II, p. 274.

[644] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 261.

[645] Studiul lui Paul M Hohenberg şi Lynn Hollen Lees despre hinterlandul marilor capitale demonstrează că, în secolele al 17-lea şi al 18-lea, în cazul unor mici orăşele stagnante, cum sunt cele din preajma unor mari metropole ca Londra şi Berlinul, agricultorii cunosc o continuă descreştere numerică, fiind înlocuiţi nu atât de meşteşugari cât de sectorul terţiar, Paul M Hohenberg şi Lynn Hollen Lees, *Urban Systems and Economic Growth: Town Populations in Metropolitan Hinterlands 1600-1850*, în Peter Clark şi Bernard Lepetit (ed.), „Capital Cities and their Hinterlands in Early Modern Europe", Scolar Press, Ashgate Publishing Company, Vermont, 1996, p. 37-38.

multitudinea de mici orăşele care conservă un caracter agricol uneori foarte pronunţat [646], cu atât mai mult cu cât adesea multe dintre ele cunosc un ritm de dezvoltare (economic şi demografic) modest sau chiar stagnant [647].

Aprovizionarea oraşelor, siguranţa că orăşenii vor avea ce pune pe masă şi că stomacurile flămânde nu-i vor scoate în stradă au fost continuu, în lumea preindustrială, o preocupare a conducerii oraşelor. Răspunsurile acestora au fost diferite: cele câteva mari metropole europene creează vaste sisteme de aprovizionare şi profită de rolul lor de capitală pentru a implica statul. Oraşele mijlocii îşi creează sisteme de aprovizionare sensibil mai modeste, ele se aprovizionează din regiunea înconjurătoare. Oraşele sub 10 000 de locuitori (cele care la scara continentului sunt considerate mici), se aprovizionează de pe loc. Asta nu înseamnă că ele sunt scutite de probleme (aşa cum nu sunt scutite de foamete nici chiar regiunile rurale în anii proşti), dar întotdeauna ele trebuie să se descurce cu resursele locale, şi mai ales cu agricultura practicată de orăşeni pe câmpiile aparţinând oraşului.

Înainte de secolul al 19-lea (şi în multe cazuri chiar până în prima jumătate a secolului al 20-lea) toate oraşele au la porţile lor, în jurisdicţie proprie, adesea chiar în interiorul zidurilor, terenuri destinate agriculturii. Singura diferenţă între ele este măsura în care această agricultură satisface nevoile alimentare ale oraşelor.

În cazul oraşelor mici, cu excepţia unor situaţii climatice sau geografice defavorizante, câmpiile din jurul oraşului, în cel mai rău caz satele vecine, sunt suficiente, adesea aceste oraşe producând mai multe alimente decât consumă. Agricultura este pentru aceste oraşe o preocupare cotidiană şi de primă importanţă, la toate nivelurile societăţii.

Oraşele mijlocii oferă o imagine mult mai diversă: în unele terenul foarte sărăcăcios sau alte utilizări mai rentabile ale solului reduc ponderea câmpiilor din jurul oraşului până la un minim de 10%. În altele, mai favorizate geografic, grosul alimentelor vin de pe ogoarele proprii. În fine, la capătul celălalt al spectrului, oraşele specializate în

---

[646] *** *Histoire de la France urbaine,* Paris, Seuil, 1981, vol. 3, p. 35.

[647] „ces petites villes sont plus stables que les plus grandes”, Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 262.

agricultura de piaţă, intensivă, care produc ele însele sensibil mai mult decât consumă şi care trăiesc, adesea se şi îmbogăţesc, din agricultură şi din comercializarea produselor şi derivatelor ei. În toate cazurile, aria curentă de aprovizionare este limitată la propria provincie şi chiar în vremuri grele nu depăşeşte provinciile vecine.

Marile metropole (puţine la număr chiar la scara întregului continent) depind în bună măsură de un hinterland agricol mult mai extins, de suportul statului, şi, în perioadele de criză, de alimente din zone – la scara epocii – depărtate, pentru a depăşi momentul de penurie. Nici ele nu neglijează agricultura proprie, câmpiile din jurul oraşului, dar agricultura „clasică" face loc unei agriculturi intensive, specializată pe produse cu valoare adăugată mare, pe alimente perisabile (în special legumele, laptele) şi pe produse de lux. Agricultura de la porţile oraşului, deşi deţine o pondere redusă în totalul alimentelor înghiţite de marile metropole (în special dacă ne limităm la cereale şi carne) joacă un rol esenţial în furnizarea anumitor categorii de alimente.

În concluzie, nu putem utiliza prezenţa agriculturii ca un indicator de ruralitate, altfel ar însemna să rămânem cu totul fără oraşe în Europa (şi în lume) înainte de Revoluţia Industrială şi cu o mână de capitale şi de mari concentrări industriale până la cel de al doilea război mondial. Agricultura este o prezenţă obligatorie a oraşului preindustrial şi nici cele mai mari metropole europene nu se pot dispensa de ea.

Este deci evident că nu trebuie să ne aşteptăm să găsim în Ţările Române oraşe complet lipsite de agricultură. Pentru localităţile urbane din Principate trebuie să mai ţinem cont de încă doi factori importanţi. În primul rând, cu excepţia capitalelor, toate celelalte oraşe fac parte din punct de vedere demografic din categoria oraşelor mici (la scară europeană, adică sub 10 000 de locuitori). În al doilea rând, oraşele din Ţările Române sunt situate, practic fără excepţie [648], în regiuni favorabile agriculturii.

[648] Singurul oraş care este situat într-o regiune geografică mai defavorizată din punct de vedere agricol este Câmpulung-Muscel, a cărui locaţie, într-o vale înaltă intramontană, nu-i oferă prea multe oportunităţi agricole. Dar chiar şi în acest caz, singura problemă reală este cea a cultivării viţei de vie, locuitorii fiind constrânşi să cumpere vii în regiunea de dealuri situată mai la sud.

Bazându-ne pe modelul oraşului occidental, putem presupune că din punct de vedere al agriculturii şi al aprovizionării cu alimente oraşul românesc ar trebui să se încadreze în categoria micului oraş european, autosuficient din punct de vedere alimentar, care-şi procură hrana de pe propriile sale ogoare, lucrate de orăşenii înşişi. Nu ne putem aştepta să găsim în oraşele din Principate mari sisteme de aprovizionare, în schimb trebuie în mod cert să avem, în jurul oraşului, câmpuri şi grădini, precum şi vii, care furnizează alimentele necesare.

Este foarte probabil să găsim în Ţările Române, ca în multe alte localităţi urbane de aceeaşi dimensiune din Europa, oraşe care produc mai multă mâncare decât consumă şi care sunt deci exportatoare nete de produse agricole. În acelaşi timp, agricultura practicată în aceste oraşe este una destinată cu precădere autoconsumului, mai ales în ceea ce priveşte cerealele. În lipsa unei pieţe active (şi remuneratoare) pentru cereale [649], nu ne putem aştepta să găsim agro-oraşe ca în Ungaria sau ca în sudul Spaniei. Mai curând trebuie să ne aşteptăm la păşuni şi la o intensă creştere a vitelor, atât pentru propriile nevoi cât şi pentru export [650].

Numai în jurul capitalelor, la sfârşitul secolului al 18-lea şi în primele decenii ale secolului al 19-lea, putem găsi începutul unei agriculturi specializate (legumicultură), căci numai aici şi acum este atinsă dimensiunea demografică necesară pentru a avea o piaţă pentru legume care să susţină legumicultori profesionişti.

---

[649] Aceasta se formează abia către mijlocul secolului al 19-lea. Bogdan Murgescu, *România şi Europa, Acumularea decalajelor economice (1500-2010),* Polirom, Iaşi, 2010, p. 115-123.

[650] De fapt, mai ales la sfârşitul secolului al 18-lea şi în primele decenii ale secolului al 19-lea situaţia este mai complicată. Datorită creşterii demografice, în multe oraşe păşunile devin insuficiente şi utilizarea lor de către un grup, restrâns numeric, de negustori de vite pentru păscutul vitelor destinate comercializării intră în conflict cu nevoile majorităţii orăşenilor, interesaţi în primul rând să-şi asigure hrana pentru animalele de tracţiune. Pentru o discuţie mai amplă vezi capitolul IV.2.2 *Păşunile şi imaşurile*.

3. Orăşeni şi agricultori: o opoziţie ireductibilă?

Perspectiva raporturilor dintre profesiunile agricole şi statutul de orăşean a fost dominată de un stereotip contemporan, conform căruia ţăranul nu are ce căuta în oraş. Această imagine a oraşului ca loc unde oamenii au altă meserie decât agricultura, şi care se opune satului unde locuitorii nu fac altceva decât să muncească pământul, începe să fie utilizată în Franţa la sfârşitul secolului al 18-lea [651]. Este mult mai greu, dată fiind absenţa studiilor, să precizăm când anume acest mod de gândire se răspândeşte în Principatele Române, putem totuşi limita cronologic intervalul: în primele două decenii ale secolului al 19-lea această opoziţie nu apare exprimată, cum o probează conflictele repetate dintre locuitorii din Gherghiţa şi Mitropolie.

Un oraş vechi, între primele ca importanţă în Ţara Românească în secolele 15-16 [652], Gherghiţa decade în secolul al 18-lea şi la 19 mai 1765 oraşul (considerat, ca toate celelalte oraşe, domenium eminens al domnului) este donat cu moşie cu tot Mitropoliei, locuitorii urmând a deveni birnici ai acesteia, cu excepţia vechilor orăşeni (cei care aveau carte de la domnie atestându-le acest statut) şi a urmaşilor lor [653]. Se creează astfel o localitate în care, din punctul de vedere al domniei, coexistă ţărani clăcaşi obligaţi a da dijmă şi a presta clacă şi orăşeni al căror statut este confirmat de privilegii domneşti. Prevederile actului din 1765 nu constituie o eroare sau o excepţie, lucru demonstrat de procesele care continuă aproape neîntrerupt în următorii 60 de ani. Avem de-a face de fapt cu două serii de procese paralele. În unele, o parte din locuitori – clăcaşii – se plâng că li se cer obligaţii mai mari decât cele convenite, deci un proces tipic dintre ţărani practicând agricultura şi proprietarul pe moşia căruia lucrează pământul, proces cum există nenumărate în satele Ţării Româneşti. În celălalt tip de

---

[651] Réne Favier, *Les activités rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle,* în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982”, Genève, Librairie Droz, 1985, p. 59.

[652] Nicolae Stoicescu, Radu Lungu, *Din trecutul unui vechi oraş devenit sat – Gherghiţa (la 550 de a ni de la prima menţiune documentară),* în „Revista de Istorie” Tom 34, 1981, nr. 12, p. 2288-2290.

[653] *Ibidem,* p. 2292.

procese, urmaşii vechilor orăşeni protestează împotriva asimilării lor cu ţăranii. Din punctul de vedere al problemei pe care o urmărim, şi anume când apare în Ţările Române mentalitatea conform căruia satul este exclusiv agricol şi oraşul exclusiv neagricol, important este că ei nu fac apel la statutul lor profesional, de negustori sau meseriaşi, ci la privilegiile lor, la drepturile avute de la domnii anteriori, ocupaţia economică nu este încă un indicator de urbanitate sau ruralitate. Chiar Mitropolia recunoaşte existenţa acestor două categorii distincte de conflicte. Ceea ce ne interesează pe noi este că pentru oamenii epocii, indiferent de ce parte se află în acest conflict, nu este o problemă prezenţa agricultorilor şi meşteşugarilor în aceeaşi localitate.

O primă schimbare apare abia după Regulamentul Organic, când, plângerea unor orăşeni că ei nu sunt datori să dea cotă de porumb la magaziile de rezervă, este respinsă de Vistierie. Argumentul acesteia este că, deoarece Gherghiţa este considerată sat [654], ei trebuie să contribuie la toate obligaţiile ce revin sătenilor chiar dacă sunt patentari (şi deci au ocupaţii neagricole) [655]. Avem deci o uniformizare ***administrativă*** a statutului locuitorilor, dar care încă nu ţine cont de statutul lor economic: în Gherghiţa existau la 1831 de două ori mai mulţi negustori şi meşteşugari decât clăcaşi [656]. O altă plângere din 1842 are o soartă similară, criteriul administrativ prevalând asupra celui economic: deşi reclamanţii subliniază că „ne hrănim cu meşteşugul, iar alţii cu negoţul ca nişte târgoveţi ce suntem, iar nu cu plugăria ... Noi nu suntem plugari şi nici că am mai fost vreodată, ţărgoveţi fiind şi cumpărători pentru hrana noastră" [657], stăpânirea le răspunde că sunt consideraţi săteni [658]. Este de remarcat deja că, în plângerile locuitorilor, accentul se mută de pe drepturile şi privilegiile lor vechi, pe natura

[654] Motivul principal pare să fi fost dimensiunea redusă a localităţii (circa 150 de familii). Ilie Corfus: *Lupta de eliberare a oraşelor şi târgurilor din Ţara Românească sub Regulamentul Organic*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", V, 1975, p. 10, nota 28.

[655] *Ibidem*, p. 20.

[656] La fel la 1833: 85 de familii de negustori şi meşteşugari „patentari", 40 de familii de clăcaşi, 4 mazili, 15 neamuri, 2 postelnicei şi 6 preoţi. *Ibidem*, p. 10, nota 28, şi p. 15.

[657] *Ibidem*, p. 20, nota 116.

[658] *Ibidem*, p. 20.

ocupaţiei economice, poate şi pentru că majoritatea acestor drepturi fuseseră anulate de Regulamentul Organic.

Două documente de la începutul lui 1814 confirmă că la momentul respectiv nu exista o separare în funcţie de activitatea economică, ceea ce conta era doar statutul: Vodă Caragea, încercând să creeze noi venituri, impune o taxă pe cununii în Bucureşti, menţionată în două documente. Există trei trepte boiereşti, taxate diferit, şi la acelaşi nivel cu boierii cei mai de jos sunt taxaţi şi negustorii – câte 5 lei. Ultima treaptă, de cinci ori mai puţin taxată – 1 leu – sunt toţi oamenii de rând, cei ce nu intră în categoriile de mai sus. Ei apar diferit în cele două documente: prostimea [659] în unul şi „tot ţăranul din oraş" în celălalt [660], dovadă a faptului că toţi cei ce nu erau, într-un fel sau altul, privilegiaţi, nu erau posesorii unui statut aparte, consfinţit prin documente sau măcar avere, erau puşi laolaltă într-o singură categorie a oamenilor de rând, indiferent că ei locuiesc la ţară sau la oraş, că sunt agricultori sau au meserii care nu ţin de sectorul primar.

Începând cu anii '60 ai secolului al 19-lea, sub influenţa unei elite educate în Occident şi mai ales în Franţa, şi în România se impune un nou mod de a privi lucrurile, care separă satul de oraş pe criteriul structurii activităţii economice. Schimbarea are deci loc undeva între anii '30 şi anii '60 (poate chiar '70) ai secolului al 19-lea, fără a putea preciza mai în detaliu nu numai când, ci nici cum şi pe ce cale s-a produs această transformare de mentalitate esenţială în aprecierea fenomenului urban.

Astăzi, în istoriografia occidentală, ambele elemente ale acestui binom: oraşul care este *complet şi prin excelenţă neagricol* pe de o parte şi satul care este *doar agricol* pe de alta sunt considerate false. Industria rurală a secolelor 17-18 şi măsura în care ea pătrunde în Europa Occidentală sunt realităţi mult prea cunoscute pentru a mai merita să insistăm asupra lor [661]. Prezenţa agricultorilor în oraşe, chiar

[659] V. A. Urechia, *Edilitatea sub domnia lui Caragea,* în „Analele Academiei Române", Seria II, Tom XXI, Memoriile Secţiunii Istorice, p. 119.

[660] *Ibidem,* p. 113.

[661] Menţionăm doar câteva din numeroasele cărţi mai recente care tratează subiectul: Didier Terrier, *Les deux âges de la proto-industrie. Les tisserands de Cambrésis et du Saint-Quentinois, 1730-1880,* Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1996; *European proto-industrialization,* Sheilagh C.

dacă nu dispune de o bibliografie tot atât de bogată, este şi ea un lucru binecunoscut în istoriografia occidentală începând cu anii ’80, ceea ce îl făcea pe René Favier să scrie, deja cu peste 20 de ani în urmă, că: „de nombreuses enquêtes, portant sur les structures sociales ou les comportements démographique ont montré que la place des travailleurs de la terre restait souvent fort considérable en milieu urbain. La présence de ces « agriculteurs-citadins » étant connue, […]”[662].

3.1 Subevaluarea agricultorilor urbani în recensămintele de epocă

Mai puţin clară este ponderea pe care aceşti agricultori urbani o deţin în cadrul oraşului. Nici chiar pentru Europa Occidentală numărul lor nu este întotdeauna uşor de aflat, sursele de epocă adesea cumulându-i în alte categorii sau ignorându-i. Şi din punct de vedere istoriografic subiectul a fost unul neglijat, multă vreme interesul cercetătorilor s-a concentrat pe negustori şi meşteşugari, pe elite patriciene, pe oficialii şi notabilităţile din oraşe[663]. Din păcate, ceea ce regreta Paul Bairoch acum aproape 20 ani este, cu unele excepţii punctuale, valabil şi astăzi: „... we have, for example, no adequate data

---

Ogilvie, Markus Cerman, (ed.), Cambridge University Press, 1996; Robert S. Duplesis: *Transition to Capitalism in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 1997, Gérard Gayot: *Les Draps de Sedan 1646-1870*, Éditions de l’École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1998; etc.

[662] „Numeroase cercetări, asupra structurilor sociale sau comportamentelor demografice au demonstrat că cei ce lucrează pământul deţin adesea o pondere considerabilă în oraşe”. Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle*, în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d’histoire économique et sociale, Genève, mai 1982”, Genève, Librairie Droz, 1985, p. 59.

[663] Modul în care Pirenne a definit câmpul istoriei urbane a trasat direcţiile cercetării pentru mai bine de o generaţie, până mult după al doilea război mondial. Pentru o discuţie mai detaliată vezi Bernard Delmaire, *Une ville artésienne et son terroir : Aire à la fin du XIIIe siècle*, în Alain Dierkens; Jean-Marie Duvosquel, „Villes et campagnes au Moyen Age : mélanges Georges Despy”, Liege, Editions du Perron, 1991, p. 193-206.

for estimating the average number of agricultural workers living in European cities in the XVIIth and XVIIIth centuries” [664].

În general agricultorii din oraşe sunt săraci, mai ales când sunt comparaţi nu cu restul ţăranilor, ci cu restul orăşenilor [665]. Dacă ţinem cont că bogăţia nu este, în mod categoric, singurul criteriu de diferenţiere socială în Europa Vechiului Regim [666], şi că nici după celelalte criterii agricultorii nu părăsesc baza piramidei sociale, înţelegem de ce ei sunt adesea confundaţi în masa săracilor. În plus, trebuie să mai avem în vedere două aspecte, care clarifică poziţia agricultorilor propriu-zişi între *posesorii urbani de bunuri agricole*. Pe de o parte, orăşeni din elită, fie că este vorba despre vârfuri ale burgheziei, fie că este vorba despre nobili stabiliţi în oraş, posedă domenii agricole mult mai importante decât cele ale unui simplu agricultor. Pe de altă parte, faptul că mulţi orăşeni care nu sunt agricultori deţin la marginea oraşului terenuri agricole, pe care cel mai adesea le lucrează cu mână de lucru salariată, atrage în oraşe un număr de zilieri care, evident, formează o populaţie săracă. În statisticile epocii, generate de necesităţi fiscale şi marcate de modelul mental al societăţii de stări şi statut, această populaţie este adesea înregistrată ca fără ocupaţie, întrucât nu posedă un venit care să o facă impozabilă, şi nici lotul de pământ care să o treacă măcar în categoria micilor proprietari [667]. În consecinţă, ea devine „invizibilă” în sursele

---

[664] „... de exemplu, nu avem date adecvate pentru a estima proporţia lucrătorilor agricoli care trăiesc în oraşele europene în secolele 17-18”. Paul Bairoch, *Urbanization and the Economy in preindustrial societies: the finding of two decades of research,* în „The Journal of European Economic History”, vol. 18, Number 2 – Fall 1989, p. 264.

[665] Olivier Zeller, *Pour une étude socio-démographique des petites villes: L'exemple de Belley en 1695*, în „Population” (French Edition), 53e Année, No. 1/2, Population et histoire. (Jan. - Apr., 1998), p. 336.

[666] Studiul lui Jon Rudd este cât se poate de revelator, indicând clar că persoane impuse la o talie foarte mare nu se află neapărat foarte sus pe scara onorurilor: fermierii generali ai Franţei sunt puşi la acelaşi nivel cu preoţii de sat şi mult sub un marchiz oarecare! Jon D. Rudd, *A Perception of Hierarchy in Eighteenth-Century France: An Epistolary Etiquette Manual for the Controller General of Finances*, „French Historical Studies”, Vol. 17, No. 3. (Spring, 1992), pp. 791-801.

[667] De exemplu, pentru Jerez de la Frontera, Juan Gelabert consideră că o mare parte din cei care nu au nici o meserie sunt zilieri agricoli. Juan E. Gelabert, *Cities, towns and small towns in Castile 1500-1800,* în „Small towns in early modern Europe”,

epocii, în cele mai multe cazuri fiind imposibil să-i diferenţiem pe agricultori de alte grupuri socio-profesionale aflate la baza ierarhiei sociale şi de avere.

3.2 Avantajele agricultorilor urbani

Aşa cum am văzut, oraşul are nevoie de alimente pentru a-şi întreţine populaţia neagricolă, ori un agricultor plasat la marginea oraşului, exploatând terenul agricol din imediata vecinătate, este avantajat, faţă de ţăranii din satele învecinate, de distanţa mult mai scurtă ce o are de parcurs cu produsele sale până la consumator[668]. Evident acesta nu este nici pe de parte singurul avantaj: vecinătatea cu orăşenii care au ocupaţii neagricole îi permit să înnoade relaţii neeconomice (de socializare, de la simpla vecinătate ajungând până la înrudire) care nu rămân însă fără urmări în plan economic. Oraşele medievale şi premoderne, cu dimensiunile lor reduse, sunt un spaţiu puternic structurat social, în care nu se pătrunde mereu cu uşurinţă şi în care străinul nu este întotdeauna bine văzut[669]. Inserarea agricultorilor de la marginea oraşului în acest sistem de relaţii sociale şi economice îi avantajează. De asemenea, prezenţa permanentă în oraş le permite o cunoaştere mult mai bună a mecanismelor şi necesităţilor pieţei urbane, permiţându-le să profite mai mult de pe urma ei.

Pe de altă parte imigranţii care vin de la sat în oraş nu ştiu, de multe ori, să facă altceva decât să cultive pământul şi să crească

---

editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 292.

[668] Paul Bairoch, *Urbanization and the Economy in preindustrial societies: the finding of two decades of research*, în „The Journal of European Economic History", vol. 18, Number 2 – Fall 1989, p. 264.

[669] Relaţia este de fapt mai complexă, căci în acelaşi timp oraşul are nevoie de aceşti străini care, prin fluxul lor permanent, îl ajută să depăşească nu numai limitele demografice care-l condamnă în cel mai bun caz la o creştere lentă, dar şi accidentele epidemice, militare sau de altă natură care pot lovi oraşele uneori extrem de dur. Din această tensiune între necesitatea de a atrage străini şi dorinţa de a rezerva comunităţii existente avantajele câştigate au rezultat un număr extrem de mare de variante locale. Cele spuse mai sus nu schimbă datele problemei noastre: oricât de primitor ar fi oraşul, cineva stabilit intra muros are şanse mai mari de a se integra şi de a profita de pe urma pieţei urbane decât cineva care o vizitează când şi când.

animale [670], dacă ei se pot descurca practicând aceste meserii deja cunoscute nu mai este nevoie să o apuce pe drumul anevoios al învăţării unei noi meserii. În plus, în lumea închisă de bresle şi confrerii a oraşelor medievale şi premoderne, nu întotdeauna dornică să-şi crească rândurile şi deci să împartă la şi mai mulţi un câştig limitat, a intra într-o altă categorie profesională se poate dovedi un parcurs dificil de realizat, care adesea se întinde pe mai mult de o generaţie.

3.3 Agricultorii în oraş – o prezenţă masivă şi nelipsită

Terenuri agricole, ogoare cu cereale, grădini, vii, vite: motorul tuturor acestor elemente agricole este factorul uman şi el nu poate lipsi din oraşe. Ceea ce remarca Réne Favier la oraşele din Dauphiné, şi anume că prezenţa lucrătorilor pământului în oraşe „leur donnait une coloration sociale souvent très proche de celle des communautés villageoises" [671], este valabil pentru mai toate oraşele mici din Europa premodernă. Dar şi mai sus pe scara ierarhiei urbane agricultorii sunt adesea o prezenţă semnificativă.

La Orleans în recensământul fiscal de la 1695 apar înregistraţi ca plătind dare aproape o mie de capi de familie viticultori din totalul de 7 495 de capi de familie recenzaţi [672] adică aproximativ 13%, ceea ce reprezintă o proporţie considerabilă, mai ales dacă ţinem seama că Orleans-ul nu este un mic târguşor, ci unul dintre oraşele cele mai

---

[670] Nu trebuie să neglijăm pregătirea profesională pe care o au ţăranii din regiunile proto-industriale. Pe de altă parte aceeaşi proto-industrie, mărind resursele disponibile permite o creştere a densităţii de locuire şi deci reducere numărul de emigranţi pe care aceste spaţii îl dau. Franklin Mendels, *Des industries rurales à la protoindustrialisation: histoire d'un changement de perspective*, în „Annales, E.S.C.", 5/1984, p. 993-994; Didier Terrier, *Les deux âges de la proto-industrie. Les tisserands de Cambrésis et du Saint-Quentinois, 1730-1880*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1996, p. 101-102.

[671] „le dădea un aspect social adesea foarte asemănător cu al unei comunităţi săteşti", Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 298.

[672] Jean Boissière, *Les milieux populaires orléanais à la fin du XVIIe siècle à travers le registre la première capitation de 1695*, în Philippe Guignet (ed.) „Le peuple des villes dans l'Europe du Nord-Ouest (fin du Moyen Âge – 1945)", Centre de Recherche sur l'Histoire de l'Europe du Nord-Ouest, Université Charles de Gaulle – Lille, Volume I, p. 105 şi 114.

importante ale Franţei (al nouălea la 1700) şi chiar la scară europeană adăposteşte o populaţie respectabilă [673].

În nordul Franţei la Bayeux în 1688, din totalul de 2134 de persoane având o meserie [674] (inclusiv nobili, cler, rentieri, etc.), 297 sunt angrenaţi în agricultură, adică 13,9% ! Nu este o populaţie bogată, doar cei din sectorul textilelor fiind în aceeaşi măsură lipsiţi de proprietăţi. De asemenea agricultorii, cu toate că se situează în josul scării sociale, sunt departe de a forma un grup omogen: câţiva (9 persoane) menţionaţi ca „laboureurs" sunt plasaţi de registrele de impozit între orăşenii ceva mai înstăriţi, cu 26-79 de livre de plătit ca impozit (taille) anual. În schimb, zilierii agricoli sunt mult mai jos: jumătate dintre ei sunt impuşi la sub 4 livre, cei mai înstăriţi dintre ei se încadrează abia în intervalul 16—24 livre, şi de altfel reprezintă doar 2,6% din grup. Toţi cei 11 grădinari sunt impuşi la un impozit maxim de 5 livre, fiind astfel în rând cu zilierii săraci [675]. Un secol mai târziu, în 1775, numărul celor care au ca activitate agricultura a crescut la 310 persoane, totuşi ponderea lor relativă a scăzut la 12% [676]. Ierarhia se menţine, „laboureurs" în frunte, la bază zilierii şi nu mult deasupra lor grădinarii [677]. Bayeux, fără a fi unul dintre marile oraşe ale Franţei, are o importanţă locală (este principalul oraş al regiunii Bessin) şi numără 7000 de locuitori la 1700 şi 1750, şi 10 000 la 1800 [678]. Deşi mai mare decât orice oraş din Principatele Române – cu excepţia capitalelor – Bayeux are o populaţie angrenată în agricultură numeroasă şi diversificată.

---

[673] Orleans are la 1700 o populaţie de 30-32 000 de locuitori. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 23-31; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 275.

[674] Mohamed El Kordi, *Bayeux aux XVIIe et XVIIIe siècles : contribution à l'histoire urbaine de la France*, [Paris], Mouton, 1970, p. 60.

[675] *Ibidem*, p. 68-69.

[676] Datorită creşterii mai rapide a restului populaţiei oraşului.

[677] Mohamed El Kordi, *Bayeux aux XVIIe et XVIIIe siècles : contribution à l'histoire urbaine de la France*, [Paris], Mouton, 1970, p. 69.

[678] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 23; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 273.

În oraşele mici, ponderea meseriilor agricole poate fi chiar mai masivă. Belley este o mică localitate la est de Lyon, puţin sub 2000 de locuitori (fără cătunele care ţin de parohiile oraşului), dar care joacă un rol regional destul de important, de reşedinţă politică, administrativă şi religioasă pentru regiunea înconjurătoare, din momentul anexării acesteia la Franţa în 1601 [679]. La 1695 grupul profesional cel mai numeros este cel al agricultorilor, 21.3% din focuri, urmaţi de oamenii legii şi micii funcţionari cu 15,8 din focuri, şi de sectorul textil cu 14,6 [680]. Evident, dacă grupăm toate focurile înregistrate cu ocupaţii secundare şi terţiare, ele sunt de circa 2 ori – 2 ori şi jumătate mai numeroase [681], important este însă procentul foarte ridicat de locuitori angrenaţi în ocupaţii agricole, mai ales într-o localitate care deţine funcţii politico-administrative comparabile cu cele ale unui oraş mai important [682].

Micile oraşe din Dauphiné sunt, cum era de aşteptat, pline de agricultori, pentru unele dintre ele, preponderenţa acestora este aşa de mare, încât oamenii epocii consideră agricultura unica ocupaţie a locuitorilor, celelalte nu se mai văd. În 1789, în ancheta Statelor provinciale, referitor la orăşenii din Embrun (şi din alte asemenea orăşele) se menţionează: „Les habitants ne sont que cultivateurs”, deşi localitatea este sediul unei episcopii, unui colegiu iezuit şi a unui tribunal local [683]. Este evident că nici episcopul, nici clericii sau judecătorii nu sunt ţărani şi nu ies la arat, dar agricultorii sunt atât de numeroşi încât contemporanii pierd din vedere celelalte ocupaţii. Oraşele provinciei adăpostesc toate meseriile agricole: „Tous les types d’agriculteurs s’y retrouvaient. Propriétaires exploitants, « ceux qui font valoir », cultivateurs, grangers, rentiers de domaines, jardiniers, fermiers, laboureurs, ménagers, métayers, vignerons, ainsi que quelquefois berger, bouviers, bûcherons, chabriers, gardes-bois,

---

[679] Olivier Zeller, *Pour une étude socio-démographique des petites villes: L'exemple de Belley en 1695*, în „Population” (French Edition), 53e Année, No. 1/2, Population et histoire. (Jan. - Apr., 1998), p. 333.

[680] *Ibidem* p. 332-333.

[681] *Ibidem*, p. 333.

[682] *Ibidem*, p. 336.

[683] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l’écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 263.

taupiers. Le groupe le plus nombreux était cependant constitué par la masse des journaliers, travailleurs de la terre, manouvriers ou brassiers qui louaient leur force de travail aux propriétaires citadins”[684]. Mulţi dintre aceştia din urmă nu sunt exclusiv lucrători agricoli, muncind cam orice găsesc, totuşi cel mai adesea oferta de lucru este pentru munci agricole. În două treimi din oraşele provinciei, aceşti „paysans-citadins” cum îi numeşte Réne Favier, reprezintă peste o treime din populaţia activă[685].

Era de aşteptat ca aceştia să se regăsească în special în oraşele puţin populate, şi care nu au alte activităţi administrative, economice, etc. În fapt, situaţia din provincie infirmă în bună măsură aceste judecăţi apriori. E adevărat că oraşele cele mai importante, respectiv Grenoble şi parţial Vienne, au o pondere redusă a populaţiei agricole[686], dar, odată coborât sub cifra de 10 000 de locuitori, criteriul demografic nu mai funcţionează ca un diferenţiator, nu se mai poate stabili o relaţie între mărimea populaţiei oraşului şi numărul lucrătorilor agricoli[687]. Mai mult, nici între prezenţa unor instituţii şi numărul agricultorilor nu există o corelaţie[688]. În fapt, ponderea agriculturii în oraşe variază în funcţie de doi factori: *densitatea populaţiei* şi *întinderea terenului agricol* al localităţii în cauză. Creşterea densităţii duce la scăderea numărului de agricultori, invers, densitatea scăzută este acompaniată de o populaţie agricolă mai numeroasă. De asemenea, cu cât oraşul dispune de mai mult pământ, cu atât are un activ agricol mai numeros[689]. Practic, cu cât avem mai mult teren agricol pe cap de locuitor, cu atât avem mai mulţi orăşeni care se ocupă cu agricultura.

---

[684] „Toate tipurile de agricultori se regăsesc aici. Proprietari care-şi exploatează ei înşişi domeniul, exploatanţi care fructifică domeniile altora, cultivatori, arendaşi, rentieri, grădinari, fermieri, plugari, argaţi, podgoreni, dar uneori şi păstori, văcari, lucrători forestieri, tăietori de lemne, pădurari, exterminatori de cârtiţe. Grupul cel mai numeros era totuşi constituit de masa zilierilor, muncitori agricoli care-şi închiriau forţa de muncă orăşenilor proprietari de pământuri.” *Ibidem,* p. 263.

[685] *Ibidem,* p. 263.

[686] Grenoble 8%, Vienne deja 15-20%, *ibidem,* p. 263.

[687] *Ibidem,* p. 263.

[688] *Ibidem,* p. 263-264. Intuitiv ar fi trebuit să avem o corelaţie inversă: mai multe instituţii (regale, ecleziastice, provinciale) înseamnă mai mulţi oameni cu activităţi neagricole, şi deci o pondere mai redusă a ţăranilor.

[689] *Ibidem,* p. 264.

Privită prin prisma acestei reguli, situaţia agriculturii urbane prezente în oraşele din Principate (unde populaţia este rară şi terenul agricol abundent) este cât se poate de previzibilă.

Cele spuse mai sus ar putea lăsa impresia unui oraş rupt în două, pe de o parte agricultorii urbani, un fel de ţărani locuind la oraş, pe de alta orăşenii cu activităţi economice, administrative, culturale, rupţi de contactul cu pământul. Nimic mai fals. Majoritatea orăşenilor care exercită o meserie au, în toată această perioadă, câte un petec de pământ care le serveşte de grădină, mulţi au vii, o bună parte din ei chiar un ogor pe care cultivă cereale, mai cu seamă în oraşele mici. În cele trei orăşele din Dauphiné pentru care au existat suficiente surse, Réne Favier a calculat că peste jumătate din locuitorii fiecărui oraş au un câmp pe care îl cultivă cu cereale, şi foarte puţini sunt cei care nu au nici un pic de pământ agricol sau de vie; în special meşteşugarii au agricultura ca o a doua activitate [690]. Cei ce nu lucrează pământul sunt cei înstăriţi, „vivant noblement" după expresia epocii, dar şi ei, sau mai ales ei sunt proprietari de loturi, uneori de ferme întregi lucrate de slujitori sau de oameni angajaţi special.

Şi în afara Franţei, oraşele europene au o populaţie de agricultori destul de consistentă. Astfel, la Valladolid, un proces încheiat în 1525 şi în care crescătorii de vite pierd în final în faţa Consiliului oraşului, aduce sub ochii noştri imigrarea ţăranilor în urbe: „de nombreux laboureurs sont venus vivre dans la ville, en ont peuplé les faubourgs, ont semé du blé et planté des vignes, ce qui a provoqué le recul des pâturages et l'exil des troupeaux sur les hauteurs. Toutes les terres communales sont désormais louées aux laboureurs et ne sont plus disponibles pour le bétail" [691]. Ultima frază este revelatoare, împiedică cititorul grăbit să se înşele, căci nu avem aici de-a face cu o invadare a

---

[690] Adesea aceşti meşteşugari agricultori sunt pregătiţi să-şi schimbe statutul, devenind agricultori pur şi simplu, atunci când sectorul lor economic este în criză. Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit,* Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 265.

[691] „Numeroşi agricultori au venit să trăiască în oraş, au populat periferiile, au semănat grâu şi au plantat viţă de vie, ceea ce a dus la restrângerea păşunilor şi la împingerea cirezilor şi turmelor către înălţimi. Toate pământurile comunale sunt acum arendate agricultorilor şi nu mai sunt disponibile pentru vite." Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 316.

oraşului de către agricultură, ci cu o transformare, o adaptare a structurii acesteia: sub presiunea dezvoltării demografice, creşterea animalelor, rentabilă dar mare consumatoare de teren, trebuie să cedeze locurile arabile cultivării cerealelor, mult mai vorace în muncă dar cu randamente ridicate la hectar, deci capabilă să hrănească mult mai multă populaţie pe aceeaşi suprafaţă de teren. Nu este vorba de ţăranii din satele învecinate ci chiar de locuitorii oraşului: săteni din două localităţi vecine cu Valladolid-ul, care ocupaseră terenuri agricole ţinând de oraşul propriu-zis, sânt urmăriţi în justiţie de magistraţii oraşului. Pe de altă parte, creşterea rapidă a aceluiaşi oraş în secolul al 16-lea, necesarul tot mai mare de alimente şi deci de terenuri agricole obligă municipalitatea să permită locuitorilor din Valladolid să lucreze unul din terenurile păstrate până atunci pentru turme, în timp ce în alte păşuni le interzice intrarea, în încercarea de a păstra şi nişte rezerve, necesare măcar pentru vitele de lucru ale oraşului [692].

În Valladolid-ul propriu-zis sunt circa 650 – 700 capi de familie care au ca ocupaţie principală lucrul pământului, ei se adaugă celor aproximativ 3000 care locuiesc în satele supuse jurisdicţiei Valladolid-ului [693]. Lor li se adaugă în oraşul propriu-zis un număr greu de precizat de zilieri agricoli, (cel puţin de ordinul sutelor, recensământul din 1570 – poate cel mai complet – numără 673) în special datorită faptului că o mare parte a acestora sunt recenzaţi de sursele epocii în rândul săracilor sau chiar omişi cu totul: „plusieurs des gens auxquels le document de 1561 n'attribue pas de profession aient été des journaliers ou des maneuvres, ou aient été inscrit comme pauvres" [694]. Importanţa numerică a zilierilor agricoli este dovedită şi de faptul că ei au locul lor de adunare zilnic (piaţa Santa Maria), unde, cu puţin înainte de răsăritul soarelui, sunt angajaţi de cei ce au nevoie de ei; pe de altă parte la vie sau la grădinile de legume, proprietarii angajează lucrători pe durata unui an întreg [695]. Acestora trebuie să le adăugăm un număr foarte redus

[692] *Ibidem,* p. 316.

[693] *Ibidem,* p. 307.

[694] „numeroşi oameni cărora documentul din 1561 nu le atribuie nici o profesie erau zilieri sau lucrători agricoli necalificaţi, sau erau înscrişi ca săraci", Vezi şi discuţia generală privind fiabilitatea recensămintelor Valladolid-ului de secol 16. *Ibidem,* p. 167-168.

[695] *Ibidem,* p. 234.

de pescari profesionişti (9 în 1561)[696], lucru explicabil dacă ţinem cont că este vorba doar de peştele de apă dulce, celălalt (ce are un consum mult mai important), datorită poziţiei Valladolid-ului, este adus din porturile din nord[697].

Agricultori găsim şi între moriscii aduşi din sud şi aşezaţi în Valladolid. Deşi cifrele sunt fragmentare, îngăduindu-ne să vedem câteva zeci de familii într-o parohie, alte câteva zeci nişte ani mai târziu în alta, numărul de agricultori morisci trebuie să fi fost relativ important, din moment ce presiunea lor se simte pe piaţa muncii, unde face să coboare salariile şi generează plângeri din partea agricultorilor locali în ultimele decenii ale secolului al 16-lea[698].

Valladolid-ul este un exemplu tipic pentru majoritatea oraşelor Europei sudice, mediteraneene, unde proporţia agricultorilor s-a păstrat ridicată în oraşe nu numai în perioada premodernă, ci şi mult după aceea: „Dans le cas d'Italie et de l'Espagne il faut, selon toute probabilité, faire intervenir la forte proportion d'agriculteurs inclus dans la population urbaine. En Italie notamment, même au XXe siècle et dans les grandes villes, la part des agriculteurs est considérablement plus élevée que dans d'autres pays. Ainsi, lors du recensement de 1960, plus de 10% de la population active vivant dans les villes de 100 000 à 200 000 habitants étaient employés dans l'agriculture, alors que cette proportion était de l'ordre de 1% dans les autres pays européens"[699].

La mijlocul secolului al 18-lea, Londra este una din principalele capitale europene şi cel mai important centru comercial al lumii, probabil deja cel mai mare port, în tot cazul oraşul cu cea mai mare

---

696 Bartolomé Bennassar, *L'alimentation d'une ville espagnole au XVIe siècle. Quelques données sur les approvisionnements et la consommation de Valladolid* în „Annales, E.S.C.", no 4-6/1961, p. 736.

697 *Ibidem*, p. 735-736.

698 Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 229.

699 „În cazul Italiei şi Spaniei trebuie, după toate probabilităţile, să luăm în calcul proporţia considerabilă de agricultori existenţi în populaţia urbană. În Italia mai ales, chiar în secolul al 20-lea, în marile oraşe ponderea agricultorilor este considerabil mai ridicată decât în alte ţări. Astfel, conform recensământului din 1960, peste 10% din populaţia activă care trăia în oraşele de 100 000-200 000 de locuitori era angajată în agricultură, în timp ce în alte ţări europene acest procent era de circa 1%." Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre: *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 260-261.

populaţie din Europa (spre 700 000 de mii de locuitori) şi unul dintre primele din lume. Toate acestea nu o împiedică să adăpostească, cu aproximaţie, circa 20 000 de lucrători agricoli, conform unei estimări de la 1760 [700]. Deja la acest moment Anglia resimte efectele Revoluţiei Industriale, care se caracterizează şi prin creşterea extrem de rapidă a oraşelor [701] şi prin expansiunea rapidă a procentajului populaţiei angrenate în special în sectorul secundar dar şi în cel terţiar [702]. Cu toate acestea nici restul oraşelor engleze nu sunt lipsite de agricultori, se estimează că ele adăposteau, la un loc, alţi 15-20000 de lucrători agricoli la aceeaşi dată [703].

În oraşele scoţiene, populaţia implicată în agricultură variază de la 0 la 45% din total, şi din nou, cu excepţia Edinburgh-ului, unde doar 3,8% din populaţia activă se ocupă cu agricultura [704], este evident că nu există o legătură între dimensiunea demografică a localităţii şi ponderea pe care ocupaţiile agrare o au în aceeaşi localitate, o dată ce coborâm în zona oraşelor mici. Din păcate nu avem o analiză a raportului oameni – teren agricol – agricultură urbană care să permită o comparaţie cu analiza făcută de Réne Favier pe cazul oraşelor din Dauphiné [705]. Pe de

[700] Anthony Wrigley, *Urban Growth and Agricultural Change: England and the Continent in Early Modern Period*, în Peter Borsay, „The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820”, Longman, London & New York, 1990, p. 57, nota 14.

[701] În secolul al 18-lea, primele 7 oraşe europene ca ritm de creştere sunt toate britanice, câteva din ele înzecindu-şi chiar populaţia în cursul acestui secol. Practic toate oraşele engleze cresc. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 18. Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 266-267.

[702] Unul din oraşele engleze care creşte repede mai ales în a doua jumătate a secolului al 18-lea este Bath, care se dezvoltă nu datorită industriei ci rolului de centru de vilegiatură pentru elită, trecând de la 3000 de locuitori la 1700 la 10 000 la 1750 şi 33 000 la 1800. *Ibidem*, p. 28.

[703] Anthony Wrigley: *Urban Growth and Agricultural Change: England and the Continent in Early Modern Period*, în Peter Borsay: „The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820”, Longman, London & New York, 1990, p. 57, nota 14.

[704] Ian D. White, *The Occupational Structure of Scottish Burghs in the Late Seventeenth Century*, în Michael Lynch (ed.), „The early modern town in Scotland”, London, Croom Helm, 1987, tabelul 10.1, p. 224-225.

[705] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 263264.

altă parte variaţia este foarte puternică, şi este evident, mai ales în cazul acelor localităţi care afişează un 0% populaţie agricolă, că explicaţia acestor cifre nu trebuie căutată numai în condiţiile agricole (geografice şi climatice) locale, ci şi în natura informaţiilor şi surselor de care dispunem. Atâta vreme cât persoane importante, care mai mult ca sigur au ce lăsa moştenire, cum ar fi notari sau profesori – menţionaţi în alte documente – sunt omişi în registrele de testament, nu trebuie să ne mirăm că cei ce au doar „o oaie sau o vacă" sunt doar în mică măsură prinşi în sursele de epocă [706]. Este deci explicabil de ce adesea trebuie să ne mulţumim cu evaluări de ansamblu foarte generale: „It is hard to be precise about employment in agriculture in Scottish burgh at this time. It is likely to have engaged a sizable proportion of the population of many burghs on a part-time basis. […] The pool tax records, however, only identify those inhabitants who were engaged in agriculture as their primary occupation. Such people were not absent ever in Edinburgh, though most of the people in this category were cottars and smallholders living in the suburbs" [707].

Pentru Scoţia trebuie să mai ţinem cont de o dublă condiţionare geografică: pe de o parte condiţii geografice şi climatice restrictive (zonă muntoasă cu pământ agricol puţin şi sărac, climă rece), pe de alta prezenţa mării, ceea ce face ca în unele oraşe chiar peste 50% din bărbaţii care lucrează să se ocupe cu pescuitul [708], care, în ciuda aparenţei foarte diferite de agricultură, trebuie inclus tot în aceeaşi categorie a sectorului primar al economiei, destinată producerii hranei.

---

[706] Winifred Coutts, *Provincial Merchants and Society: A Study of Dumfries Based on the Registers of Testaments 1600-1665*, în Michael Lynch (ed.), „The early modern town in Scotland", London, Croom Helm, 1987, p. 148.

[707] „Este greu să fii precis vorbind despre forţa de muncă în agricultură în târgurile scoţiene ale epocii. Este probabil să fii angajat o proporţie semnificativă a populaţiei multor târguri ca ocupaţie parţială. [...] Registrele fiscale, din păcate, înregistrează numai acei locuitori care aveau agricultura ca ocupaţie principală. Asemenea oameni nu erau absenţi nici măcar din Edinburgh, deşi majoritatea celor din această categorie erau fermieri şi mici proprietari trăind în suburbii" Ian D. White, *The Occupational Structure of Scottish Burghs in the Late Seventeenth Century*, în Michael Lynch (ed.), „The early modern town in Scotland", London, Croom Helm, 1987, p. 227.

[708] Ian D. White, *The Occupational Structure of Scottish Burghs in the Late Seventeenth Century*, în Michael Lynch (ed.), „The early modern town in Scotland", London, Croom Helm, 1987, p. 246.

Evident, cu atât mai mult periferiile Europei de Est, mai slab populate dar adesea cu terenuri agricole abundente şi uneori cu debuşee pentru exportul produselor agricole, au o proporţie mai importantă de orăşeni care se ocupă cu agricultura. „In all Polish towns a part of the townsmen were engaged in animal husbandry and land tillage, and in many settlements with municipal rights the number of burgher-farmers exceeded 50 per cent of the total population. Animal husbandry and land cultivation were thus a permanent and sometimes a dominating element in the urban economy” [709]. Aceeaşi situaţie o întâlnim şi în părţile răsăritene ale Imperiului Habsburgic, în special în câmpia maghiară [710].

3.4 Orăşenii şi proprietatea agricolă

„J'ai compté cinq manières différentes d'employer les capitaux ou de les placer d'une manière profitable : la première est d'acheter un fonds de terre qui rapporte un certain revenu” [711]. Cel care scrie aceste rânduri este nimeni altul decât Turgot, controlor general al finanţelor şi reprezentant al curentului liberal francez de secol 18. Opinia lui este, în Europa secolelor 16-18, mai curând un loc comun. Pe toată scara socială, pământul este valorizat şi preţuit, căutat şi râvnit.

---

[709] „În toate oraşele poloneze o parte a orăşenilor se ocupau cu creşterea animalelor şi lucratul pământului, şi în multe aşezări ce aveau drepturi municipale [privilegii urbane] numărul orăşenilor-fermieri depăşea 50% din populaţie. Creşterea animalelor şi cultivarea pământului erau astfel elemente permanente şi uneori dominante ale economiei urbane.” Andrzej Wyrobisz, *Functional Types of Polish Towns in the XVI-XVIIIth Centuries*, în „The Journal of European Economic History”, vol. 12, no. 1, 1983, p. 74.

[710] György Granasztoi, *L'urbanisation de l'espace danubien*, în „Annales, E.S.C.”, martie-aprilie 1989, no. 2, p. 391; Vera Bácskai, *Small towns in eastern central Europe*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 87.

[711] „Am numărat cinci metode diferite de a folosi capitalurile sau de a le plasa de o manieră profitabilă: primul este de a cumpăra o moşie care aduce un anume venit” Étienne Lambert, *Le marché foncier et la noblesse dans la région de Vassy (Normandie, 1760-1789)*, în „Histoire et mesure”, XVII - N° 1/2 - Varia, http://histoiremesure.revues.org/document909.html, consultat la 04.08.2010.

Orăşenii, chiar mai puţin decât ţăranii, nu puteau neglija această valoare. Cum să uite ei de pământ când bună parte din ce tranzacţionează negustorii sunt roadele pământului (cereale, vinuri, vite, dar şi lemn, etc.); de asemenea materia primă pentru o mare parte a meşteşugarilor oraşului este tot produs al pământului: inul, cânepa sau lâna, pentru sectorul textil (această omniprezentă activitate a lumii preindustriale), dar şi pieile, lemnul (utilizat de atâtea meserii urbane), grăsimi vegetale şi animale, o parte din coloranţi, etc. Mai mult chiar, în oraşe se găsesc mai adesea oameni capabili şi obişnuiţi să calculeze mereu în termeni de rentabilitate, pe pierdere şi câştig, de raportul dintre riscul asumat şi câştigul sperat. Este greu de crezut că lumea urbană putea neglija, putea măcar o clipă uita de bogăţia pe care pământul o oferă şi cu care oraşul este permanent şi în nenumărate moduri în contact.

Dar nu numai consideraţii de ordin economic împing elitele urbane spre achiziţia de pământ. Domeniul agricol, investiţie sigură sub raport economic, este în mod cert, în ceea ce priveşte prestigiul social, mult mai „productivă”. Pământul, domeniul în special, asociat adesea şi cu un titlu de nobleţe, este calea cea mai sigură de ascensiune socială. Nu este de mirare, căci în toată perioada premodernă, modelul comportamental aristocratic rămâne cel mai prestigios. „L’amour de l’investissement immobilier est général dans toute la bourgeoisie française et ouest-européenne de ce temps [secolul al 18-lea]. L’attrait du modèle aristocratique n’est pas moins général, et s’exerce même avec un succès tout particulier sur les gens d’affaire qui ont mieux réussi” [712]. Scrise acum aproape 40 de ani, concluziile lui Louis Bergeron au fost confirmate şi întărite de cercetările ulterioare. Cumpărarea de pământ se înscrie adesea, pentru elita urbană, în cadrul unei strategii de ascensiune socială, uneori urmărită pe parcursul mai multor generaţii [713].

---

[712] „Atracţia investiţiei imobiliare este generală în toată burghezia franceză şi est-europeană din epocă [secolul al 18-lea]. Atracţia modelului aristocratic nu este mai puţin generalizată şi se exercită cu mai multă putere asupra celor mai de succes oameni de afaceri”. Louis Bergeron, *Note critique. Analyse statistique d’une société urbaine : Toulouse entre 1791 et 1799,* în „Annales, E.S.C.”, 4/1970, p. 1070.

[713] „Source de revenu et de prestige, l'accumulation de terres représente un signe autant qu'une stratégie d'ascension sociale. Le marché foncier est donc le lieu d'un enjeu

Orăşenii nu sunt doar atraşi spre investiţia funciară, uneori ei sunt împinşi, căci pământul oferă siguranţă, în opoziţie cu riscurile mult mai mari ale comerţului sau manufacturilor, unde de altfel nu sunt întotdeauna lipsiţi de concurenţă [714]. Dar chiar şi aşa riscant, uneori ocaziile de a învesti în altceva pur şi simplu lipsesc [715], cazul cel mai cunoscut este cel al Italiei secolelor 16-18: scoasă încetul cu încetul de pe pieţele europene de concurenţii veniţi din nord, uneori depăşiţi chiar la ei acasă, negustorii italieni nu mai au acces la o piaţă care li se închide, mai mult, aceasta părăseşte chiar Italia pentru a se muta pe ţărmurile atlantice ale Europei. Ei nu au altă opţiune decât să se îndrepte spre pământ.

Atâta vreme cât, în toată perioada premodernă oraşele şi burghezia continuă să existe, ba chiar, la nivelul Europei Occidentale, ponderea lor creşte, ne putem întreba dacă această orientare a lumii urbane spre proprietatea funciară nu este, până la urmă, un fenomen marginal, şi deci fără mari repercusiuni asupra vieţii urbane. În ce măsură sunt atinse elitele urbane de acest fenomen ? Cât de mult pământ cumpără orăşenii ? Mai important chiar, cât de mulţi dintre orăşeni devin proprietari de terenuri agricole ?

La prima întrebare răspunsul este mai uşor de dat şi lucrurile sunt clare deja de multă vreme. Braudel, pentru a sublinia amploarea fenomenului, şi-a intitulat capitolul corespunzător elitelor urbane din

---

de pouvoir, financier et symbolique, où s'affrontent les différentes composantes de la société”, (Sursă de venit şi de prestigiu, acumularea de pământuri reprezintă în aceeaşi măsură un semn şi o strategie de ascensiune socială. Piaţa funciară este deci locul unde se înfruntă, pe plan financiar şi simbolic, diverse componente ale societăţii.) Étienne Lambert, *Le marché foncier et la noblesse dans la région de Vassy (Normandie, 1760-1789)*, în „Histoire et mesure”, XVII - N° 1/2 - Varia, http://histoiremesure.revues.org/document909.html, consultat la 04.08.2010.

[714] Chiar şi în Franţa, unde modelul nobiliar exclude activităţile comerciale, de o manieră mai clară şi mai categorică decât peste Canalul Mânecii (dar nu şi decât peste Pirinei), avem situaţii ca la Nantes, unde, în secolul al 18-lea, nobilii participă masiv la armamentul maritim, a doua casă de comerţ ca importanţă fiind a unei familii nobiliare. Louis Bergeron, *Note critique. Analyse statistique d’une société urbaine : Toulouse entre 1791 et 1799*, în „Annales, E.S.C.”, 4/1970, p. 1072.

[715] Louis Bergeron, *Note critique. Analyse statistique d’une société urbaine : Toulouse entre 1791 et 1799*, în „Annales, E.S.C.”, 4/1970, p. 1070.

„Mediterana ...” „Trădarea burgheziei”[716]. Căci burghezia nu cumpără numai pământ – mult pământ – ci adesea o dată cu el şi titlul de nobleţe, în câteva generaţii urmaşii vechilor negustori pun deoparte registrele de socoteli şi trăiesc asemeni celorlalţi nobili, cu care de altfel încearcă să se înrudească, folosindu-se de averea acumulată. În Europa sudică cel puţin, fenomenul are o amploare deosebită în secolele 16-17[717]. Exemple celebre, cum este cel al familiei de Medici, tind să ascundă masa fenomenului, numeroasele înnobilări la baza piramidei aristocratice, toată această numeroasă nobilime provincială, a cărei avere provine fie din activităţi economice, fie (şi numărul acestora din urmă creşte cu timpul) din servirea statului. Analiza lui Emmanuel Le Roy Ladurie pe regiunea rurală din jurul Parisului arată că, în secolul al 17-lea, cel mai mare cumpărător de pământ este burghezia în curs de înnobilare[718]. Fenomenul este departe de a fi unul marginal, atât pentru oraşe şi elitele lor, cât şi pentru nobilime. Oraşele continuă să aibă „burghezi”, dar tot mai mult elitele orăşeneşti sunt dominate de mica nobilime locală, amalgam între nobilimea clasică (ce se mută în oraşe începând cu secolul al 16-lea), nobilimea de robă şi negustori îmbogăţiţi şi înnobilaţi. Cât despre impactul fenomenului asupra nobilimii, reacţia „vechii nobilimi” împotriva „noilor nobili” este suficientă mărturie[719].

Cât de mult pământ cumpără orăşenii ? Evident, ei controlează o mare parte din terenul propriu-zis al oraşului (concuraţi – în zona catolică – în special de domeniile monastice). Dar pe lângă acesta ei cumpără teren şi în satele din jur: ogoare pentru cereale, vii, livezi, păşuni.

În Franţa orăşenii posedă proprietăţi rurale, şi nu este vorba numai de elita urbană: de exemplu la Grenoble, unde „les membres du haut tribunal de la province sont le plus grands propriétaires fonciers”, dar alături de ei „les officiers subalternes de justice et finance, les

---

[716] Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, Bucureşti, Meridiane, 1986, vol. 4, p. 43.

[717] *Ibidem*, p. 43-53.

[718] Emmanuel Le Roy Ladurie, *Un « modèle septentrional » : les campagnes parisiennes (XVIe-XVIIe siècles)*, în „Annales, E.S.C.”, 6/1975, p. 1409.

[719] Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, Bucureşti, Meridiane, 1986, vol. 4, p. 53-55.

avocats, procureurs, notaires, marchands et même artisans" sunt proprietari de pământ [720]. Atracţia pământului, valoare sigură, lipsită de riscuri, purtătoare de rentă, se exercită asupra tuturor categoriilor urbane cu o anumită stare. Burghezii din Bayeux posedă 72% din proprietăţile funciare ale oraşului. Ei stăpânesc terenuri agricole atât în oraş („dans la ville même") cât şi în provincie [721]. În secolele 17-18, burghezia de robă devansează celelalte categorii urbane, constituirea unor domenii rurale, adesea cu o vilă – ca la Nancy, unde „une trentaine de vaste maisons de campagne, nantie chacune d'un suffisant domaine, s'édifient au XVIIIe siècle" [722].

Nici un fel de proprietate rurală nu este ocolită de orăşeni, în Dauphiné ei deţin inclusiv plantaţii de nuci [723], în satele din jurul Valladolid-ului morile nu sunt proprietatea morarilor, ci a bogătaşilor din oraş [724]. Uneori o parte sensibilă din terenul agricol al unor sate este deţinut de orăşeni, cum se întâmplă la 15 km de Grenoble, la Saint-Ismier, unde jumătate din vii sunt ale orăşenilor din Grenoble [725]. La mijlocul secolului al 16-lea în Hurepoix [726], în umbra Parisului 20% din terenuri aparţin burgheziei „propriu-zise" (comerciale) din Paris şi din micile oraşe ale regiunii, încă 20% aparţin oficialităţilor care sunt adesea „des bourgeois parisiens en voyage vers le statut de noble" [727]; în mare, burghezia are în total 40%, ţăranii 40%, restul de 20% din

---

[720] „membrii înaltului tribunal al provinciei sunt cei mai mari proprietari funciari", „ofiţerii subalterni de justiţie şi finanţe, avocaţii, procurorii, notarii, negustorii şi chiar meşteşugarii" *** *Histoire de la France urbaine*, Paris, Seuil, 1981, vol. 3, p. 350.

[721] Mohamed El Kordi, *Bayeux aux XVIIe et XVIIIe siècles : contribution à l'histoire urbaine de la France,* [Paris], Mouton, 1970, p. 62-64.

[722] „Circa treizeci de vile, fiecare cu domeniul ei, se construiesc în secolul al 18-lea." *** *Histoire de la France urbaine,* Paris, Seuil, 1981, vol. 3, p. 350.

[723] Daniel Hickey, *Innovation and Obstacles to Growth in the Agriculture of Early Modern France The Example of Dauphine,* în „French Historical Studies", Vol. 15, No. 2. (Autumn, 1987), p. 224.

[724] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 338-339.

[725] *** *Histoire de la France urbaine*, Paris, Seuil, 1981, vol. 3, p. 350.

[726] Regiune rurală în Île-de-France, la sud de Paris.

[727] „burghezi parizieni ţintind la statutul de nobil", Emmanuel Le Roy Ladurie, *Un « modèle septentrional » : les campagnes parisiennes (XVIe-XVIIe siècles),* în „Annales, E.S.C.", 6/1975, p. 1399.

terenurile agricole sunt ale clerului şi nobiliilor. Burghezii deţin terenuri cultivate cu cereale şi vii, pentru comercializare. La ţărani, acestea sunt destinate autoconsumului[728]. În secolele 17-18 asistăm la o remodelare a structurii proprietăţii sub presiunea oraşului (principalul cumpărător de pământ este burghezia pe cale de înnobilare): posesia ţărănească cade la 28%, chiar 22%, mici proprietari, încă majoritari în secolul al 16-lea sunt acum minoritari în faţa mult mai numeroşilor zilieri agricoli. Burghezia urbană (şi nobilimea provenită din ea) deţine o pondere tot mai mare a terenurilor agricole[729].

La sud de Pirinei întâlnim aceeaşi situaţie: orăşenii bogaţi posedă proprietăţi funciare importante, atât în jurul oraşului cât şi în satele de sub jurisdicţia Valladolid-ului şi chiar în alte regiuni.[730]

Este greu de generalizat din multitudinea de cazuri, unele extreme, ca Beaujolais – unde aproximativ trei sferturi din pământ nu mai este controlat de săteni – sau, în sens invers, „recucerirea" terenurilor de către ţărani în Beauce în ultimele trei decenii ale Vechiului Regim[731]. Există şi excepţii, cum este în epocă cazul Lyon-ului, unul dintre puţinele oraşe europene unde negustorii de frunte nu au vile şi domenii rurale pe care să se refugieze în caz de epidemie sau foamete[732].

Posesiunile rurale ale orăşenilor sunt suficient de numeroase pentru a atrage atenţia monarhiei franceze, mereu în căutare de fonduri. Parizienii şi locuitorii altor oraşe cu privilegii (aşa numitele „villes franches et abonnées") sunt scutiţi de talie nu numai pentru posesiunile lor urbane dar şi pentru cele din afara oraşului. La începutul secolului al 18-lea acestea sunt suficient de numeroase încât monarhia franceză să se gândească să compenseze cumva această „manque à gagner" datorită neplăţii taliei. Întrucât scutirea de talie era garantată de privilegii

---

[728] *Ibidem*, p. 1399.

[729] *Ibidem*, p. 1411-1412.

[730] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 322.

[731] Philip Benedict, *More than Market and Manufactory The Cities of Early Modern France*, în „French Historical Studies", Vol. 20, No. 3. (Summer, 1997), p. 522-523.

[732] W. Gregory Monahan, *Lyon in the Crisis of 1709: Royal Absolutism, Administrative Innovation, and Regional Politics*, în „French Historical Studies", Vol. 16, No. 4. (Autumn, 1990), p. 835.

confirmate şi reconfirmate de numeroşi suverani de-a lungul timpului (în unele cazuri chiar de actualul rege) şi nu putea fi direct revocată, edictul de la 1705 îşi propune să facă ordine, garantând aceste privilegii doar adevăraţilor burghezi. Aceştia ar fi trebuit să cumpere o „lettre de bourgeoisie”, cei care nu o cumpărau urmând să fie supuşi la plata taliei. Parizienii urmau să plătească 400 de livre, principalele oraşe provinciale ale regatului 300, iar restul 200. Oficialităţile Parisului se opun însă cu succes măsurii, e adevărat, oferind în schimb să dubleze taxa pe vin, bere, băuturi alcoolice tari [eau de vie] şi cidru, obţinând totodată şi reconfirmarea vechilor privilegii [733]. Scopul fiscal este evident, însă ceea ce ne interesează pe noi este suma mare pe care monarhia o stabileşte pentru cumpărarea scutirii de talie [734] – atât în Paris cât şi în provincie. Aceasta indică o valoare mare a terenurilor pe care burghezia urbană le deţine [735]. Reacţia rapidă a burgheziei pariziene şi preţul destul de ridicat pe care este dispusă să-l plătească (băuturile alcoolice sunt bunuri larg consumate şi larg tranzacţionate, dublarea taxei îi loveşte deci atât pe consumatori cât şi pe negustori) denotă în primul rând importanţa pe care orăşenii o acordă proprietăţilor lor rurale şi, din nou, valoarea lor ridicată (câştigurile de pe urma acestora este evident că depăşesc pierderea generată de mărirea taxei pe băuturi).

Philip Benedict estimează că, pentru Franţa, circa 10 % din renta agricolă a trecut de la proprietari rurali la proprietari urbani în secolele 16-18, cu o concentrare mai puternică între 1550 şi 1700 şi un ritm mai lent în secolul al 18-lea [736]. Burghezul trăind de pe urma rentei pământului devine în secolul al 18-lea o figură tipică [737]. În special în

[733] Joseph di Corcia, *Bourg, Bourgeois, Bourgeois de Paris from the Eleventh to the Eighteenth Century*, în „The Journal of Modern History”, Vol. 50, No. 2. (Jun., 1978), p. 221-222.

[734] Talia este un impozit proporţional cu valoarea bunului impozitat.

[735] Cel puţin în estimarea monarhiei franceze.

[736] Philip Benedict, *More than Market and Manufactory The Cities of Early Modern France*, în „French Historical Studies”, Vol. 20, No. 3. (Summer, 1997), p. 523.

[737] Ibibem, p. 523.

hinterlandul oraşelor importante, o bună parte a terenului agricol se află în mâinile orăşenilor[738].

Cât de mulţi dintre orăşeni devin proprietari de terenuri agricole ? Nu doar elita urbană este atrasă de pământ. Toţi cei care în oraşe dispun de un capital, cât de modest, sunt tentaţi să şi-l asigure investindu-l în pământ.

Uneori chiar şi la nivelul cel mai modest, acela al imigrantului sosit în oraş, găsim proprietari de mici loturi: este pământul lui de la ţară, pe care nu l-a înstrăinat la plecare, pe care îl păstrează ca o asigurare în caz că la oraş lucrurile nu merg cum a sperat şi pe care îl dă în arendă sau, dacă nu este prea departe de noua reşedinţă, îl lucrează chiar el[739].

De asemenea, nu este nevoie ca elitele urbane să se înnobileze ca să se intereseze de pământ: la Nîmes avem o burghezie foarte activă economic, care, atunci când nu construieşte ateliere şi manufacturi, investeşte în acţiuni ale Companiei Indiilor şi în comerţul atlantic. Această burghezie rezistă tentaţiei de a-şi construi luxoase reşedinţe urbane în centrul oraşului, sau de a le aduce la gustul epocii pe cele moştenite[740], dar nu şi atracţiei pământului. Cel puţin vârfurile elitei burgheze îşi constituie domenii funciare, în căutarea unei recunoaşteri sociale[741]. Un alt exemplu, celebru de data aceasta, care nu rezistă tentaţiei investiţiei funciare este Arkwright[742].

La Valladolid, orăşenii proprietari de terenuri agricole (în special vii) au cele mai variate meserii: meşteşugari şi negustori, notari şi

---

[738] Costul transportului este principala piedică în calea extinderii proprietăţilor urbane: o bună parte din câştiguri este realizată prin renunţarea la piaţă şi trecerea la autoconsumul produselor de pe ogorul propriu, ori dacă acestea trebuie aduse de prea departe atunci costul transportului riscă să înghită tot câştigul şi chiar să-l depăşească.

[739] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 192.

[740] Ne putem întreba dacă un rol în această reţinere îl are şi lipsa unei nobilimi importante din oraş (fie ea de spadă sau de robă) care să constituie un model şi totodată să stabilească un standard concurenţial pe care burghezia să se vadă obligată să-l atingă.

[741] L. Teisseyre-Sallmann, *Urbanisme et société : l'exemple de Nîmes aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în „Annales, E.S.C.", 5/1980, p. 973-974.

[742] Asa Briggs, *The Age of Improvement*, Longmans, Green and Co., Londra, 1962, p. 38.

medici, etc[743]. Chiar şi într-o regiune ca Scoţia, unde terenul agricol este puţin şi nu foarte bun, el este căutat de orăşeni: „Many merchants and tradesmen, even in the largest towns, would, as burgesses, have possessed shares in the arable lands and common grazing of their burgs. An uncertain proportion, particularly significant in Edinburgh, Glasgow, Aberdeen and Dundee, would also have owned and leased land beyond the town limits”[744].

3.5 Ritmurile agrare ale oraşelor europene

Majoritatea oraşelor europene – cu excepţia capitalelor importante sau a marilor metropole regionale – trăiesc marcate de ritmurile agricole care domină şi lumea rurală. Astfel, în secolul al 18-lea la Aix-en-Provence[745] „on évite de se marier en juillet” deoarece este epoca culesului. La Nantes[746], dimpotrivă, este sezon de nunţi: latitudinea decalează seceratul cu o lună. În schimb la Marsilia şi Bordeaux[747], mari oraşe, curba căsătoriilor este mult mai puţin

---

[743] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 322, 331-332, 337, 365.

[744] „Mulţi negustori şi comercianţi, chiar şi în cele mai mari oraşe, în calitate de orăşeni posedau părţi din terenurile arabile şi păşunile comunale ale oraşului lor. O proporţie necunoscută, importantă mai ales în Edinburgh, Glasgow, Aberdeen şi Dundee, au stăpânit şi arendat pământ dincolo de marginile oraşului” Ian D. White, *The Occupational Structure of Scottish Burghs in the Late Seventeenth Century*, în Michael Lynch (ed.), „The early modern town in Scotland”, London, Croom Helm, 1987, p. 228.

[745] Un oraş de 27-28 de mii de locuitori la începutul secolului al 18-lea, dar care scade până la 19-21 de mii la 1800. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 23. Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 273.

[746] Nantes creşte de la circa 40 000 de locuitori la 1700 peste 75 000 de locuitori un secol mai târziu. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 28. Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 274.

[747] Datele pentru aceste două oraşe diferă. Astfel Bairoch situează Bordeaux-ul la 45 000 la 1700 şi la 96 000 la 1800, în timp ce după Jan de Vries populaţia la aceleaşi date este de 50 000 şi 88 000; pentru Marsilia diferenţa este chiar mai mare, Bairoch la 1700 o estimează la 90 000 iar la 1800 la 101 000, în timp ce populaţia estimată de Jan

denivelată în aceste luni: activităţile economice legate de sectoarele secundar şi terţiar angrenează un procentaj mult mai important din populaţia oraşului. În oraşele mai mici însă, strânsul recoltei putea încurca serbarea unei nunţi [748]. Şi în alte colţuri ale continentului, în oraşe nu tocmai mici, întâlnim acelaşi tip de comportament: „Even in Edinburgh a considerable proportion of the population obtained temporary employment in the surrounding countryside at harvest time” [749].

3.6 Concluzii

Agricultorii sunt prezenţi în toate oraşele, de la cel mai mic la cel mai mare. Dacă în metropolele europene numărul lor reprezintă o parte relativ redusă a populaţiei totale, ei cântăresc greu în oraşele mici, uneori sunt foarte numeroşi, chiar majoritari inclusiv în oraşe mijlocii de 20 000 – 30 000 de locuitori. Aceşti ţărani stabiliţi în oraşe profită de statutul lor de orăşean pentru a obţine maximum de avantaje pe care piaţa urbană li le oferă.

Dar orice orăşean este un pic şi agricultor, fie că o face cu mâinile sale, precum meşteşugarii ce posedă o bucată de pământ arabil sau de vie, fie că, precum elita urbană, posedă o fermă ori un domeniu unde angajează oameni, supraveghează munca acestora, etc. Orăşenii sunt, de câte ori îşi permit, posesori de bunuri rurale, de terenuri agricole. Este încă o modalitate prin care oraşele şi agricultura, viaţa urbană şi lumea rurală sunt legate.

Nu trebuie să ne aşteptăm ca oraşele româneşti să fie locuite numai de meşteşugari şi negustori. Dimpotrivă, agricultorii ***trebuie*** să

---

de Vries este mai redusă, 75 000 la 1700, respectiv 78 000 la 1800. Oricum, ambele sunt între primele 4-6 oraşe ale Franţei şi între marile metropole comerciale europene (pe poziţia 21, respectiv 19 la 1800). Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 24, 27, 280. Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 274.

[748] *** *Histoire de la France urbaine*, Paris, Seuil, 1981, vol. 3, p. 300.

[749] „Chiar şi în Edinburgh o parte importantă a populaţiei lucra temporar în regiunea rurală înconjurătoare la vremea strânsului recoltei” Ian D. White, *The Occupational Structure of Scottish Burghs in the Late Seventeenth Century*, în Michael Lynch (ed.), „The early modern town in Scotland”, London, Croom Helm, 1987, p. 228.

fie prezenţi, aşa cum sunt în orice alt oraş din epocă, indiferent unde este situat pe continent. Dacă ne raportăm la oraşele similare ca dimensiune şi poziţie geografică din Europa Occidentală, (adică oraşele mici aflate în regiuni favorabile agriculturii, geografic şi climatic) atunci trebuie să ne aşteptăm ca şi în oraşele româneşti să avem o proporţie destul de importantă de agricultori.

Ca şi în Occident, şi în Ţările Române mai tot orăşeanul, indiferent de ocupaţia sa, tinde spre autarhie şi autoconsum, încercând să-şi producă pe propriul lot de pământ o cât mai mare parte a alimentelor necesare şi să le cumpere cât mai puţin posibil.

Tot ca în Occident, în oraşele din Principate găsim locuitori care au agricultura drept ocupaţie principală, fie că este vorba de ţărani stabiliţi la marginea oraşului, fie de agricultori specializaţi cum ar fi grădinarii care aprovizionează cu legume cele două capitale.

O mare parte din orăşenii din Ţările Române au proprietăţi agricole, de la o mică grădină sau un petec de vie până la terenuri importante, în unele cazuri cei mai bogaţi ajungând chiar să stăpânească sate întregi.

4. Animalele în oraş

Unul din argumentele invocate de istoricii români pentru a sublinia caracterul rural al principalelor localităţi din Principate este prezenţa animalelor domestice (vite, oi, porci, găini, etc.). Este adevărat că astăzi animalele domestice (cu excepţia celor de companie) sunt sinonime cu ruralitatea. Locul cailor, vacilor, oilor, porcilor, găinilor, etc. este la ţară, în nici un caz în oraşe şi cu atât mai puţin în marile metropole. Dar aceasta este o situaţie recentă, nu mai veche de un secol! Orăşenii epocii premoderne (ca şi cei dinaintea lor, din evul mediu şi din antichitate) nu aveau, pentru transportul lor, al lucrurilor şi mărfurilor lor, decât două alternative: fie se foloseau de animale, fie chiar de oameni. Dacă pentru transporturile la distanţă, între oraşe sau între acestea şi regiunea rurală, navigaţia a constituit o alternativă, pentru transportul intern al oraşelor ea este practic inexistentă[750].

[750] Cazuri în care transporturile ***interne*** ale oraşului se puteau face pe apă, ca la Veneţia şi mai târziu la Amsterdam, sunt foarte rare şi limitate la câteva poziţii

Oraşul secolelor 17-18 este un spaţiu cu numeroase animale. Nu este o caracteristică proprie epocii: de la apariţia vieţii urbane şi până la circa 1900, animalele au fost o prezenţă obligatorie în oraşe. Iniţial, Revoluţia Industrială (care în cele din urmă a dus la înlocuirea oamenilor şi animalelor cu mijloace mecanice de transport) stimulând creşterea urbană şi ritmul vieţii economice a dus la o prezenţă chiar şi mai accentuată a animalelor în oraşe. În ultimele decenii ale secolului al 19-lea ele au fost mai numeroase ca niciodată, şi rolul lor în funcţionarea oraşelor era esenţial.

Unul dintre motivele acestei prezenţe neîntrerupte în secolele de dinainte de 1900 este necesitatea de animale de lucru pentru activităţile agricole din jurul oraşului, deja discutate mai sus. Dar mult mai importante sunt nevoile de transport ale oraşului. Dacă pentru orăşelele mici ele sunt reduse, cu cât dimensiunea oraşului creşte, cu atât mai mare este cererea de servicii în domeniul transportului, şi deci necesarul de animale de tracţiune, cu toate anexele pe care acestea le impun: grajduri şi şuri de fân. Aparent paradoxal, marile metropole au, raportat la numărul de locuitori, o prezenţă a animalelor de tracţiune chiar mai puternică decât a celorlalte oraşe. Dimensiunea lor deosebită face ca ele să nu mai poată fi parcurse cu piciorul [751], şi prin urmare încă din secolul al 18-lea apar diverse forme de transport public [752], pentru ca în secolul următor ele să se generalizeze şi – pe măsură ce oraşele cresc – să se răspândească în tot mai multe localităţi [753]. Parisul este un bun exemplu: cele două companii de transport public de călători existente deţin, numai ele, aproape 30 de mii de cai la 1900 [754]. Influenţa lor se

geografice extreme, şi deci nu pot fi luate în considerare. De altfel doar la Veneţia animalele de povară sau tracţiune lipsesc cu desăvârşire, fiind înlocuite de diverse ambarcaţiuni.

[751] David E. Nye, *Electrifying America. Social Meanings of a New Tehnology, 1880-1940*, MIT Press, Cambridge – Massachusetts, Londra, 1997, p. 85.

[752] În Paris prima formă de transport public apare încă de la 1662, dar pentru foarte scurtă vreme. Ghislaine Bouchet, *La traction hippomobile dans les transport publics parisiens (1855-1914),* în „Revue Historique”, no. 449, p. 126, nota 1.

[753] Oraşele americane utilizau în 1880, o sută de mii de cai şi catâri doar pentru a trage vagoanele tramvaielor cu cai. David E. Nye, *Electrifying America. Social Meanings of a New Tehnology, 1880-1940,* MIT Press, Cambridge – Massachusetts, Londra, 1997, p. 86.

[754] Ghislaine Bouchet, *La traction hippomobile dans les transport publics parisiens (1855-1914),* în „Revue Historique”, no. 449, p. 127.

întinde dincolo de simpla prezenţă pe străzi: miile de angajaţi, clădirile care adăpostesc animalele, tonele de furaje care trebuie aduse zilnic în capitală, etc. Numai în depozitul de la Bastilia, întins pe 11 mii de metri pătraţi în plin centrul capitalei, trăiau 1100 de cai [755]. Cazul francez nu reprezintă nici pe de parte o excepţie, ci dimpotrivă regula, lucrurile stau la fel peste tot. De exemplu în Anglia, la sfârşitul secolului al 18-lea, „a substantial proportion of horses were employed outside agriculture on turnpike roads, on canal towpaths, and particularly for urban transportation of men and goods” [756].

Evident, aglomerările urbane de secol 17-18 sunt mai modeste, deci adăpostesc mai puţine animale de tracţiune. În plus, lipsind aceste mari companii de transport specifice secolului al 19-lea, (omnibusele, tramvaiele cu cai, companiile de trăsuri de piaţă, etc.) nu avem aceste mari concentrări de animale spectaculoase şi vizibile. Aceasta nu înseamnă că avem neapărat un număr mult mai redus de animale de tracţiune pe cap de locuitor, chiar dacă transportul de persoane, în interiorul oraşelor (şi chiar şi legătura cu exteriorul uneori) se face într-o măsură mult mai mare pe propriile picioare. Traficul intern de mărfuri se face tot cu animalele de tracţiune [757], iar până la răspândirea căii ferate la mijlocul secolului al 19-lea, toate mărfurile pe care oraşul le aduce din exterior sau le trimite în afară, fie dinspre şi spre alte oraşe, fie spre zona rurală, sunt cărate de animalele de povară.

Prin urmare, şi în localităţile mai mici animalele de tracţiune sunt o prezenţă curentă. Din evul mediu şi până în ultimele două decenii ale secolului al 19-lea (când răspândirea extrem de rapidă a tramvaiului electric oferă pentru prima dată o alternativă viabilă la tracţiunea animală) nenumăraţi cai, dar şi catâri sau bivoli, alături de hamalii care cară în spate, în cărucioare sau, mai rar, în lectică, sunt motorul care

---

[755] *Ibidem*, p. 130.

[756] „o parte substanţială a cailor erau folosiţi în afara agriculturii pe drumuri, la trasul barjelor pe canale, şi în mod special pentru transportul urban al oamenilor şi bunurilor”, Anthony Wrigley: *Urban Growth and Agricultural Change: England and the Continent in Early Modern Period,* în Peter Borsay, „The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820”, Longman, London & New York, 1990, p. 76.

[757] Sau cu cărucioare împinse de oameni, care sunt o prezenţă constantă până la primul război mondial, aşa cum o atestă numeroase fotografii.

asigură indispensabila circulaţie a bunurilor şi (parţial) a oamenilor, circulaţie fără de care orice oraş se sufocă.

Animalele de tracţiune au dispărut din peisajul urban european abia în prima jumătate a secolului al 20-lea. Companiile de transport public din Paris au renunţat practic la toţi caii cu foarte puţin timp înainte de primul război mondial; însă în sfera privată automobilul este încă departe de a se fi impus, animalele de tracţiune continuând să fie utilizate în tot interbelicul [758]. Londra renunţă la omnibuzele trase de cai abia în 1911 [759], iar în Bucureşti tramvaiele cu cai ce iniţial trebuiau retrase în 1916, datorită războiului au supravieţuit până spre sfârşitul deceniului trei [760]. Dar în oraşele mici din toată Europa calul continuă să fie utilizat până spre al doilea război mondial şi în unele cazuri chiar după [761].

Animalele sunt prezente în oraş şi pe post de forţă motrice: morile cu animale sunt cele mai cunoscute, şi ele apar chiar şi în locuri cu totul neaşteptate, cum ar fi oraşele olandeze ale secolului al 18-lea [762], în patria morilor de vânt! Morile cu animale sunt mai curente în oraşele care dispun de mori de apă din jumătatea nordică a Europei: pericolul de îngheţ impune o alternativă.

Înainte de inventarea frigiderului, timpul dintre tăierea animalelor (sau păsărilor) şi consumarea lor trebuia să fie scurt. Există diverse metode de preparare a cărnii (sărare, afumare, conservare în untură), dar carnea proaspătă nu poate fi păstrată, ea trebuie mâncată repede.

---

[758] Ultimii cai ai *Compagnie générale des Omnibus* apar în inventare la 1913, dar la 1909 aceasta deţinea încă aproape 10 000 de cai; cât despre *Compagnie générale des Voitures* (care exploata birjele, apoi taxiurile) ea încă mai utiliza un număr redus de cai în 1920. Ghislaine Bouchet, *La traction hippomobile dans les transport publics parisiens (1855-1914)*, în „Revue Historique”, no. 449, p. 134.

[759] Ian McNeil (ed.), *An Encyclopedia of the history of tehnology*, London, Routledge, 1996, p. 458.

[760] **** Societatea Comunală a Tramvaielor Bucureşti la 31 decembrie 1929. 21 de ani de existenţă, 17 ani de exploatare*, Cartea Românească, Bucureşti, 1929, p. 7.

[761] De remarcat că o putere industrială de prim rang ca Germania, cu o industrie a automobilului renumită, în perioada celui de al doilea război mondial încă mai foloseşte, atât pentru transporturile civile cât chiar şi pentru cele militare, un mare număr de căruţe cu cai!

[762] Ian McNeil (ed.), *An Enciclopaedia of the History of Tehnology*, Routledge, Londra şi New York, 1996, p. 266.

Prin urmare, toate oraşele dispun de locuri unde se taie animalele, iniţial chiar în oraş, (de obicei în pieţe) încet, încet împinse către margine. Zi de zi, în toate oraşele evului mediu şi ale perioadei premoderne, boi şi vite, oi şi porci sunt mânaţi la tăiere. Dar orăşenii nu se mulţumesc, ca astăzi, să cumpere carne. Foarte adesea sunt chiar ei proprietari de animale (altele decât cele de tracţiune): vaci şi oi (care au şi avantajul laptelui), dar şi bivoli şi porci; cu excepţia câtorva burghezi mai înstăriţi sau a nobililor, care posedă proprietăţi şi cresc animale ***şi*** la ţară, majoritatea cresc toate aceste vietăţi (cărora li se adaugă păsările de curte) în oraş, în curţi sau chiar pe stradă.

În Valladolid-ul secolelor 16-17 (una din reşedinţele curţii Spaniei până la apariţia Madridului sub Filip al II-lea!) porcii sunt crescuţi chiar în oraş, vagabondând pe străzi şi hrănindu-se cu gunoaie. Este o practică normală, în ciuda accidentelor (în 1569 un porc muşcă mortal un copil ! [763]) şi doar aceste situaţii extreme şi interdicţiile repetate frecvent, precum şi măririle amenzilor au fost înregistrate de documente. Banalitatea, obişnuinţa fenomenului, este demonstrată tocmai de incapacitatea autorităţilor de a-l eradica, dovedită de repetarea frecventă a interdicţiei creşterii animalelor pe străzi (1573, 1577, 1586, 1591) [764]. Obiceiul este prea înrădăcinat pentru ca orăşenii să renunţe cu una cu două la el. Porcii nu sunt singurele animale din oraş, oile în special sunt numeroase [765]. În oraş chiar, trebuie puse limite, şi asta încă de la sfârşitul secolului al 15-lea: 500 de capete pentru „caballeros" şi 300 pentru restul; nu este vorba de numărul total al oilor posedate, ci de numărul celor ce puteau paşte pe păşunile oraşului, după cum o dovedeşte un proces care durează între 1518-1525: una din mănăstirile oraşului, proprietară a circa 1500 de oi, este obligată să le trimită în altă parte la păscut pe cele care depăşesc cifra autorizată de 300, ce pot rămâne în oraş [766]. Vitele mari în schimb sunt în descreştere în secolele 16-17, ogoarele cultivate cu cereale înlocuiesc păşunile în jurul oraşului şi

---

[763] Bartolomé Bennassar, *L'alimentation d'une ville espagnole au XVIe siècle. Quelques données sur les approvisionnements et la consommation de Valladolid* în „Annales, E.S.C.", no 4-6/1961, p. 731.

[764] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 58-59.

[765] *Ibidem,* p. 58.

[766] *Ibidem,* p. 313.

animalele orăşenilor trebuie să fie duse la păscut mai departe de oraş [767] (este evident vorba despre vitele destinate alimentaţiei, cele destinate transportului trebuind să fie prezente zi de zi).

Spania nu este nici pe departe un caz izolat. La celălalt capăt al Europei, în oraşele suedeze [768], animalele sunt la fel de prezente [769]. În 22 de oraşe, totalizând 7000 de locuitori, au fost numărate, pe la 1620, 2238 de cai, 5475 porci, 3656 oi şi capre şi 5960 de vite cornute (din care 4759 vaci), adică 2,5 animale pe gospodărie [770], şi erorile inerente unei asemenea înregistrări duc la subaprecierea numărului de animale, în nici un caz la supraestimarea lui (nu există nici un interes în a declara mai multe animale, ci dimpotrivă, mai puţine). Trebuie adăugate, evident, păsările de curte, neînregistrate aici dar menţionate în alte surse [771].

Nu este numai o prezenţă fizică, creşterea animalelor, agricultura în general, sunt o componentă a economiei tuturor oraşelor din Suedia epocii. Interesul pentru animale nu este limitat, cum ne-am putea aştepta, la o pătură săracă şi eventual localizată la periferia oraşelor, ci este răspândit printre orăşenii de toate stările. Două exemple: pe la mijlocul secolului al 18-lea, în Kristianstad (un oraş de 3000 de locuitori, mijlociu în reţeaua urbană a Suediei epocii) primarul este pasionat de creşterea porcilor. Tot în secolul al 18-lea, un alt primar, al oraşului universitar Lund (2000 de locuitori), importă ... melci, pe care îi pune în grădină pentru a mânca muşchii şi lichenii ce-i atacau merii [772]. Dincolo de anecdoticul situaţiei, vedem că vârfurile ierarhiei urbane sunt preocupate de problemele agricole, de creşterea animalelor.

În concluzie, până către 1900, oamenii şi animalele convieţuiesc în oraşe. Parte indispensabilă a vieţii urbane, animalele sunt numeroase în toate oraşele, inclusiv în cele mai

---

[767] *Ibidem*, p. 316.

[768] Aproximativ Suedia şi Finlanda de azi.

[769] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l’homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 51.

[770] *Ibidem*, p. 60.

[771] *Ibidem*, p. 51.

[772] *Ibidem*, p. 51.

mari, care adăpostesc impresionante concentrări de vite de tracţiune, în special cai.

Şi în Ţările Române animalele sunt omniprezente în oraşele secolelor 17-18, începând cu porcii şi mai ales cu păsările crescute pe lângă orice locuinţă, până la animalele de tracţiune indispensabile activităţii economice cotidiene şi la caii de lux pe care boierii îi folosesc la trăsurile lor. Abia în a doua jumătate a secolului al 19-lea creşterea animalelor în oraşe începe să fie reglementată. Animalele de tracţiune sunt folosite în capitală până în perioada interbelică, fiind atunci înlocuite, treptat, de tramvaiele electrice, de automobile şi camioane. În celelalte oraşe, tracţiunea animală supravieţuieşte până la sfârşitul anilor '50 .

5. Agricultura şi reprezentarea oraşului

Numeroase vedute ale oraşelor occidentale stau mărturie despre prezenţa agriculturii în oraşe. Ele trebuie privite cu precauţiile de rigoare, căci oraşul pe care îl vedem este un oraş *reprezentat*, şi deci, ca orice reprezentare, se supune unor reguli, unui anumit limbaj [773]. Imaginea pe care o vedem este influenţată de modul în care este gândit, definit oraşul.

Ne vom opri asupra uneia dintre cele mai cunoscute reprezentări de oraş din evul mediu târziu: „Efectele bunei guvernări", frescă a lui Ambrogio Lorenzetti datând din 1338, în Palazzo Pubblico din Siena. În mijloc, puternic colorat în cărămiziu, zidul de incintă taie imaginea cu o linie verticală, separând cele două jumătăţi: în stânga, oraşul, dens construit, cu animaţia sa, în dreapta, câmpia, cu ferme si munci agricole. Cele două părţi ale imaginii sunt egale ca dimensiune, nu şi ca ierarhie: panta care coboară de la poarta oraşului îl plasează pe acesta, pentru privitor, pe o colină, deci în poziţie dominantă, zidurile şi clădirile cu 2-4 niveluri din oraş, ridicându-se una peste alta, accentuează impresia de dominare a oraşului asupra câmpiei, transpunând la nivelul relaţiei vizuale (şi deci al percepţiei

---

[773] Simion Câlţia, *Imaginar şi realitate în reprezentările oraşului românesc din secolul al* XVII*-lea şi al* XVIII*-lea*, în „Faţetele Istoriei. Existenţe, identităţi, dinamici", Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2000, p. 437-444.

subconştiente) o realitate politică. Gama coloristică bogată, cu tonuri puternice, dominante a oraşului îl impune în faţa peisajului din afara zidurilor, mai monoton şi mai tern, subliniind şi în acest mod poziţionarea ierarhică diferită.

În interiorul oraşului, o intensă activitate specifică: negustori şi meşteşugari, cărăuşi, construirea unei noi clădiri – semn al prosperităţii – dar şi distracţiile şi fastul vieţii urbane. În afară, muncile câmpului dar şi drumul care aduce spre oraş bogăţiile. Fresca în discuţie nu este, în nici un caz, un instantaneu fotografic, ea este un discurs, utilizând un limbaj simbolic [774], în care fiecare imagine descrie unul din aspectele definitorii ale oraşului.

Să ne oprim o clipă asupra muncilor agricole. Avem arat, prăşit şi semănat, simultan pe aceeaşi parcelă, pe o alta ceva mai departe cositul şi treieratul. Catârii transportă deja recolta spre oraş în timp ce în prim plan este lucrată via. În mijloc, într-un lan, o vânătoare cu câini şi şoimi. Simultaneitatea unor munci agricole răspândite de-a lungul anului nu reflectă o presupusă lipsă de cunoştinţe agricole a orăşeanului [775] şi nici dispreţul pentru înfăţişarea corectă a curgerii vremii, ea este o modalitate de a introduce în imagine – deci în discurs – dimensiunea temporală, succesiunea anotimpurilor [776]. Nu este realitatea aşa cum o poţi vedea cu ochii de pe metereze, ci aşa cum o poţi vedea cu ochii minţii, în succesiunea timpurilor agricole.

După cum am văzut deja, nimic nu este întâmplător în imagine. Ori, avem o absenţă semnificativă: satul. Nu este o greşeală, nici o omisiune impusă de spaţiul limitat. Peisajul este suficient de vast, mai ales în depărtările perspectivei. Apar ferme, mori, vile, mult prea multe detalii, fiecare descriind un element important al structurii agricole din jurul Sienei, pentru a putea considera că satul putea fi omis întâmplător. Pur şi simplu satul nu are ce căuta aici, unde este reprezentată buna guvernare *a oraşului*.

---

[774] Cu excepţia parantezei iconoclaste din Bizanţ, discursul prin intermediul imaginilor simbolice a fost una din principalele forme de comunicare a ideilor în Creştinătatea medievală. Nici după Reformă acest tip de discurs nu dispare din lumea protestantă, el însă este folosit mai ales în cazul subiectelor laice.

[775] Specifică de altminteri vremurilor noastre, nu lumii preindustriale.

[776] Altă metodă folosită în epocă este cea a scenelor succesive, dar care nu era potrivită în condiţiile concrete date.

Ori, în lumea nesigură a Vechiului Regim, asigurarea hranei este una din preocupările de căpetenie ale tuturor guvernărilor, nu numai a celor perfecte. Câmpurile cu roadele lor sunt ale oraşului, dacă absenţa satului a mai lăsat dubii, catării încărcaţi cu saci care duc recolta în interiorul oraşului ar trebui să le risipească pe ultimele. Aglomeraţia – exagerată, nu numai faţă de realitate, dar şi faţă de vedutele mai „descriptive" de mai târziu – de pe drumul care duce la poartă nu este decât sublinierea apăsată a legăturii strânse dintre oraş şi câmpia sa, hinterlandul său agricol.

Mai mult, în interiorul zidurilor, vedem o turmă de oi, cu ciobanul şi câinele de rigoare. Grupul se îndreaptă către poartă, deci nu este adus în oraş spre vânzare, ci este scos din oraş, la păscut, prin urmare, din nou, sunt turmele, este agricultura oraşului.

Întreaga imagine degajă o atmosferă de pace, de linişte, previzibilă urmare a unei cârmuiri înţelepte. Zidul masiv, cu poarta înaltă care domină câmpia, este, în aceste timpuri de războaie, un semn al prevederii conducătorilor. Dar liniştea şi pacea nu domnesc numai în interiorul incintei, ci şi pe câmpia deschisă, nefortificată. Şi aceasta deoarece aceste ogoare trăiesc în umbra zidurilor oraşului; chiar dacă înţeleapta guvernare nu este suficientă pentru a elimina riscul unui război, ţinând duşmanii deoparte prin prestigiul ei, ea oferă în ultimă instanţă un adăpost sigur în interiorul fortificaţiilor.

Imaginea comentată mai sus este o reconstruire teoretică a oraşului, un discurs despre lumea urbană. Dar, alături de aceasta, numeroase vedute „realiste", „descriptive" ale oraşelor stau mărturie despre larga răspândire a spaţiilor agricole în interiorul incintei fortificate, infirmând astfel, încă o dată, clişeul pe cât de fals pe atât de răspândit al oraşului premodern ca spaţiu în întregime dens construit. Analiza noastă a inclus mai multe vedute în special din a doua jumătate a secolului al 16-lea şi prima jumătate a celui de al 17-lea [777].

Există în secolele 16-18 două moduri majore de a reprezenta peisajul urban. Fie el este înfăţişat din perspectiva unui privitor situat în afara zidurilor, şi ceea ce se vede este de fapt profilul oraşului, fie

[777] Principalele surse utilizate au fost Frank-Dietrich Jacob, *Historische Stadtansichten*, E. A. Seemann Verlag, Leipzig, 1982; *** *Stadskaarten van Europa. Een selectie van 16de eeuwse stadsplattegronden en afbeeldingen*, Rebo Productions, 1991.

acesta este văzut de sus, „din zborul păsării”, reprezentarea apropriindu-se de imaginea unei hărţi. Primul tip de reprezentare este nefolositor pentru analiza noastră, deoarece zidurile din prim plan şi casele ascund terenurile libere şi spaţiile verzi şi prin urmare nu poate fi stabilită densitatea reală a oraşului respectiv şi nici prezenţa şi cu atât mai puţin întinderea spaţiilor libere, a loturilor cultivate sau a grădinilor cu pomi şi a livezilor. Toate acestea însă sunt clar vizibile în cazul reprezentărilor planimetrice sau pseudo-planimetrice, de asemenea, se poate stabili cu aproximaţie care este ponderea lor în raport cu spaţiul construit.

Exemplul cel mai edificator îl constituie o dublă reprezentare a Hamburgului [778], executată pe aceeaşi planşă: în partea superioară o reprezentare apropiată de cea planimetrică, în timp ce în treimea inferioară avem o perspectivă de la nivelul solului. Dacă în imaginea de jos Hamburgul apare masiv, zid lângă zid, înghesuit şi fără spaţii verzi, privit de deasupra alături de cartierele dense din jurul catedralei şi al portului se disting, atât în stânga imaginii cât mai ales în partea opusă portului zone cu o densitate de construire sensibil mai redusă, cu pomi şi grădini. Nu putem să nu ne întrebăm în ce măsură preponderenţa reprezentărilor urbane de tip perspectivă de la nivelul solului (mult mai des întâlnite decât reprezentările planimetrice sau pseudo-planimetrice) a contribuit la accentuarea unei anumite imagini a oraşului premodern.

În consecinţă, au fost luate în calcul numai acele reprezentări în care oraşul este privit de sus şi deci în care putem vedea care este ponderea dintre spaţiul construit, pieţe şi străzi pe de o parte şi spaţiile verzi, (grădini, livezi, fâneţe, etc.). Vedutele urbane au fost împărţite în 4 categorii: cele în care spaţiul verde reprezintă peste jumătate din suprafaţa oraşului (în interiorul zidurilor de incintă) [779], cele în care spaţiul verde reprezintă între un sfert şi jumătate, cele în care reprezintă sub un sfert şi, în final, cele în care nu există de loc sau într-o proporţie cu totul neglijabilă. Nu credem că o împărţire mai strânsă ar putea fi utilizabilă, căci este evident că aceste reprezentări nu pot fi comparate

[778] Frank-Dietrich Jacob, *Historische Stadtansichten*, E. A. Seemann Verlag, Leipzig, 1982, p. 205, imaginea 215.

[779] Pentru acele oraşe care nu aveau ziduri de incintă am ţinut cont de existenţa unor îngrădituri sau alte marcaje de pe teren, când nici acestea nu au existat am luat ca reper ultimele case compacte, cu excluderea clădirilor izolate.

cu ridicările topografice actuale, ele au o marjă de eroare suficient de importantă pentru a nu ne permite o estimare procentuală.

Rezultatele anchetei noastre sunt la prima vedere surprinzătoare, mai ales dacă ţinem cont de prezenţa foarte redusă în lotul nostru a oraşelor mici şi foarte mici [780]: astfel, 14% din oraşe au mai mult de jumătate din spaţiul intra-muros liber, marcat cu verde, cu pomi sau câmp pe vedutele analizate, pentru 34% dintre ele zonele verzi reprezintă între jumătate şi un sfert din suprafaţă şi cam tot atâtea (36%) au o cantitate semnificativă de teren verde, dar nu mai mult de un sfert. 16% din oraşe au foarte puţin sau deloc spaţiu verde.

Trebuie totuşi păstrate anumite rezerve. În primul rând este dificilă estimarea cu precizie a raportului spaţiu construit – spaţiu agricol pe baza acestor desene, este posibil ca, sub ochiul altui cercetător, anumite planuri care nouă ni s-au părut a fi între categorii să fie în final încadrate în segmentul superior sau în cel inferior celui în care se află acum [781]. În al doilea rând, este imposibil în destule cazuri – de distins cu precizie între terenurile agricole şi grădinile de agrement, totuşi, trebuie ţinut cont că acestea din urmă – fie ele publice sau private – nu erau în epocă o prezenţă deloc comună în oraşe. Numărul mare de oraşe din prima categorie se explică şi prin prezenţa câtorva localităţi – Roma, Aachen, etc. – cu incinte supradimensionate.

Chiar şi ţinând cont de limitările impuse de materialul studiat, totuşi situaţia este prea categorică pentru a mai putea nega prezenţa unor semnificative spaţii agricole în oraşe. Tot aceste vedute aduc o probă suplimentară. Destul de multe au reprezentaţi, în prim plan, orăşeni. În marea majoritate a cazurilor este vorba de una sau două perechi: burghezul din elita oraşului şi soţia lui, cu servitorul şi servitoarea lor. Uneori însă desenatorul înfăţişează o gamă mai largă de

---

[780] Generată de materialul documentar avut la dispoziţie, şi el la rându-i consecinţă a interesului mult mai ridicat pe care geografii, cartogafii, topometrii şi autorii de descrieri, ghiduri şi planuri de oraşe l-au avut pentru marile metropole, comparativ cu micile orăşele care sunt (şi erau şi în epocile trecute) mult mai rar considerate demne de interes.

[781] Noi am preferat, dat fiind scopul anchetei noastre, ca în caz de dubiu să încadrăm în categoria inferioară mai curând decât în categoria superioară, şi acesta este unul dintre motivele procentului mare realizat de categoria de oraşe fără teren agricol.

personaje, şi atunci apar şi oameni cu îndeletniciri evident agricole: mulsul vacii, grădinăritul, aratul, etc.[782]

De altfel în multe dintre gravurile secolelor 17-18, câmpurile sunt lucrate până sub zidurile oraşului, aşa cum se vede de exemplu la Stuttgart în 1593,[783] sau la Hanovra în 1654.[784] la Praga în 1730 (unul dintre oraşele mari ale Europei şi până nu de mult capitala Sfântului Imperiu German) viile se întind pe dealurile care înconjoară oraşul.[785] Situaţia aceasta a durat cel puţin până în secolul al 19-lea, când orăşele ca Freiberg-ul îşi etalează la 1836 holdele din faţa zidurilor.[786]

Un alt aspect pe care trebuie să îl introducem în discuţie vine să întărească aspectele expuse mai sus. În general avem vedute pentru oraşele mijlocii şi mai ales mari din Europa, dar orăşelele mici sunt mult mai rar subiect de reprezentare. Ori acestea din urmă sunt cele mai numeroase: populaţia medie a celor 3 000 de localităţi care au primit dreptul de cetate în Germania până la sfârşitul evului mediu este de 400 de locuitori![787] Toate aceste mici orăşele care împânzesc Europa au în general o componentă agricolă mai importantă decât marile aglomerări, ori dacă oraşele mari şi mijlocii pe care s-a bazat analiza noastră au un asemenea sector agricol, putem afirma că el trebuie să fie, în cel mai rău caz, la fel de întins şi în localităţile mici, dacă nu chiar cu mult mai consistent. Relativ rarele gravuri reprezentând asemenea orăşele o confirmă, uneori în forme extreme: la Bardowick, în Germania, în afară de titlul de „Urbium” acordat în legenda imaginii şi de includerea sa

---

[782] *** *Stadskaarten van Europa. Een selectie van 16de eeuwse stadsplattegronden en afbeeldingen*, Rebo Productions, 1991, p. 18-19, 40-41, 52-53, 82-83, 88, 91, 100, 123, 140; Frank-Dietrich Jacob, *Historische Stadtansichten*, Leipzig, E. A. Seemann Verlag, 1982, p. 194.

[783] Frank-Dietrich Jacob, *Historische Stadtansichten*, Leipzig, E. A. Seemann Verlag, 1982, p. 76-77; vezi şi Marienberg la 1618, p. 164, Gottingen la 1654, p. 179, Berlin la 1652, p. 188-189; de asemenea John Goss, *Braun & Hogenberg Stadskaarten van Europa*, Rebo Productions, 1991, passim, în acest atlas care acoperă sfârşitul secolului al 16-lea şi începutul celui următor, peste o treime din oraşe sunt plasate în mijlocul ogoarelor.

[784] Frank-Dietrich Jacob, *Historische Stadtansichten*, Leipzig, E. A. Seemann Verlag, 1982, p. 87.

[785] *Ibidem*, p. 108-109.

[786] *Ibidem*, p. 134.

[787] Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul*, Bucureşti, Meridiane, 1984, vol. II, p. 268.

într-o lucrare destinată oraşelor [788], nimic nu sugerează caracterul urban. Case puţin numeroase şi împrăştiate, terenuri agricole peste tot, inclusiv în largile spaţii libere dintre clădiri, lipsa zidurilor de incintă sau a altei limitări clare între oraş şi terenul agricol înconjurător, toate acestea dau mai curând impresia unui sat răsfirat, în care munca câmpului pare a fi activitatea predominantă [789]. Similitudinea cu imaginea oraşelor din Principate, aşa cum o putem reconstitui pe baza descrierilor călătorilor străini, este frapantă.

6. Specificul agriculturii urbane

Întrebarea care se pune în mod firesc, dat fiind subiectul tezei noastre, este: dacă oraşul modifică comportamentul agricultorilor, tipul şi proporţia de produse pe care aceştia o cresc, putem utiliza diferenţele pentru a deosebi oraşele de sate? Mai clar spus, există o agricultură care să ne indice că avem de-a face cu un oraş?

6.1 Agricultura şi piaţa

Prima observaţie, evidentă, este deschiderea către piaţă pe care oraşul o impune agriculturii. Oraşul adăposteşte cumpărători de produse alimentare (clerici, nobili, negustori, meşteşugari, etc.) care nu produc sau produc doar în parte alimentele necesare subzistenţei lor şi a familiei, gospodăriei, curţii lor, şi aceştia creează o cerere căreia agricultura trebuie să-i răspundă. Din acest punct de vedere, al relaţiei agriculturii cu piaţa putem deosebi două situaţii: o agricultură de subzistenţă, şi una orientată către piaţă. Ambele se regăsesc şi la oraş şi la sat. Agricultura orientată comercial nu implică în mod necesar prezenţa unui oraş în împrejurimi, consumatorul final al cerealelor sau animalelor oferite pieţei putând fi situat uneori la mare distanţă. De asemenea, consumatorul final al alimentelor nu este obligatoriu orăşean: armatele, sau, în Europa Occidentală, regiunile rurale

---

[788] Mai precis în lucrarea *Urbium praecipuarum mundi theatrum quintum,* apărută la Koln în 1598, gravura oraşului Bardowick a fost republicată în Frank-Dietrich Jacob, *Historische Stadtansichten,* Leipzig, E. A. Seemann Verlag, 1982, p. 179, ill. 189.

[789] *Ibidem,* p. 179.

protoindustriale, sunt adesea importatori de mâncare. Cât despre agricultura de subzistenţă, deşi ea se regăseşte şi în oraşe, sursele arareori o pun în evidenţă: cei care îşi duc zilele cultivând, pentru uzul propriu, o mică parcelă de pământ, fără a avea altă ocupaţie declarată [790], sunt aproape invariabil incluşi în categoria săracilor [791]. De aceea ei sunt în mod cert mai numeroşi decât ne lasă să vedem statisticile Vechiului Regim, aproape întotdeauna cu scopuri fiscale, şi care varsă în această largă şi neclară categorie a săracilor tot ceea ce nu era suficient de avut pentru a putea fi impozitat.

Prezenţa agriculturii orientate către piaţă nu indică decât apartenenţa regiunii la hinterlandul agricol al unui oraş sau al unei reţele urbane. Acesta poate fi însă – în cazuri extreme – situat chiar foarte departe de locul de producţie, ca în cazul agriculturii poloneze, unde destinatarul este, cel mai adesea, în Ţările de Jos. Deşi reduse numeric, marile metropole au hinterlanduri extrem de întinse, generând o mare parte a agriculturii comerciale din Europa secolelor 16-18, în plus, ele suprapun hinterlandul agricol a nenumărate alte oraşe mici, care nu neapărat generează ele însele o piaţă pentru agricultura comercială. În concluzie, *relaţia agriculturii cu piaţa, prezenţa unei agriculturi comerciale, nu pot servi ca diferenţiator între urban şi rural*.

6.2 Agricultura ca ocupaţie principală sau secundară

Putem privi însă agricultura şi din alt unghi, şi anume al statutului de ocupaţie ***principală*** sau ***secundară*** a persoanei în cauză. În primul caz cultivarea pământului sau creşterea animalelor constituie sursa principală de venit, putând exista ocazional şi alte ocupaţii remuneratoare cum ar fi exercitarea accesorie a unui meşteşug cerut

---

[790] Este totuşi de observat că oraşele, chiar şi cele mici, oferă numeroase oportunităţi de muncă temporară sau, pentru cei neputincioşi, de apel la mila publică, deci prezenţa celor care, în oraşe nu fac nimic altceva decât agricultură de subzistenţă nu trebuie supraestimată, mai ales că în majoritatea cazurilor nu avem de fapt de-a face cu indivizi, ci cu familii.

[791] Chiar şi când aceştia prestează alte munci necalificate, cum ar fi cele de zilieri în construcţii sau agricultură, sursele au tendinţa să îi înglobeze în masa aceasta dificil de definit după criteriile contemporane care este sărăcimea din sursele epocii.

doar rareori, cărăuşie, etc. Al doilea caz constă în lucrul unui lot de pământ pe lângă casă, ca ocupaţie secundară, complementară unei profesiuni principale ţinând de sectorul secundar sau terţiar.

Agricultura ca ocupaţie principală

Agricultura ca ocupaţie principală este îndeletnicirea cea mai răspândită în lumea preindustrială, Bairoch estimând că, încă în secolul al 18-lea, ea angrenează patru locuitori din cinci [792]. Conform clasificării localităţilor în urbane şi rurale în funcţie de structura economiei, agricultura ca ocupaţie principală este o ocupaţie categoric rurală. Prin urmare, în cazul în care aceasta din urmă este ***predominantă*** într-o localitate, aceasta a fost considerată sat, iar în cazul în care majoritatea locuitorilor au ca ocupaţie principală activităţi ţinând de sectoarele secundare şi terţiare aceasta era considerată oraş. Apărut la sfârşitul secolului al 18-lea, acest tip de clasificare a fost cel mai utilizat, uneori singurul, în secolul al 19-lea şi o bună parte a celui următor. Chiar şi conform acestui tip de clasificare, o localitate este sat doar dacă are *mai mult de jumătate* din locuitori angrenaţi, ca activitate principală, în agricultură, creşterea animalelor, pescuit, etc. Nu este suficient să avem atestate câteva persoane cu ocupaţii agricole într-o localitate pentru a o putea califica drept sat. În toată perioada preindustrială, agricultura ca ocupaţie principală se regăseşte, minoritar, şi în localităţi din Europa Occidentală care au majoritar activităţi de tip secundar sau terţiar, şi deci sunt, din punct de vedere economic, oraşe. Acestui fenomen este, repetăm, surprinzător doar la prima vedere, în realitate o constantă a oraşului european preindustrial.

Viabilitatea criteriului economic (satele = sectorul primar şi oraşele = sectorul secundar + terţiar) a fost contestat de istorici din Occident în ultimele decenii, pe măsură ce mai multe informaţii despre oraşele medievale şi premoderne au devenit disponibile. În numeroase zone au fost puse în evidenţă agro-oraşe, localităţi care, deşi dominate ocupaţional de agricultură, au un indiscutabil caracter urban. Asemenea

[792] Mai precis, forţa de muncă angrenată în sectorul primar la 1700 este estimată la 81% din total, cea din cel secundar la 9,5% şi restul de 9,5% în cel terţiar, la 1800 procentele sunt 79% pentru sectorul primar, respectiv câte 10,5% pentru fiecare din sectoarele secundar şi terţiar. Paul Bairoch, *Structure de la population active mondiale de 1700 à 1970,* în „Annales, E.S.C.” 5/1971, p. 960-976.

aşezări umane, în care agricultorii reprezintă cel puţin 50% din forţa de muncă, dar care au o populaţie de câteva mii, uneori chiar 20-30 de mii de locuitori, în multe cazuri funcţii economice, culturale, administrative specifice oraşelor, au fost găsite în Franţa [793], Spania [794], Suedia [795], Polonia [796], Ungaria [797], etc.

În concluzie, acest criteriu nu mai poate fi folosit astăzi singur, cel puţin pentru lumea preindustrială. El trebuie combinat cu alte criterii (demografie, funcţii, centralitate, etc.), altfel riscăm, mai ales pentru oraşele mici dar uneori chiar şi pentru cele mijlocii, să obţinem rezultate care nu concordă cu realitatea epocii şi să subevaluăm foarte puternic reţeaua urbană, în special la baza sa [798].

Agricultura ca ocupaţie secundară

Agricultura ca ocupaţie secundară este specifică oraşelor europene până târziu în secolul al 19-lea şi, pentru oraşele mici, chiar până la cel de al doilea război mondial. Este tentant să utilizăm agricultura practicată ca ocupaţie complementară drept criteriu de urbanitate, conform unei logici simple: dacă o persoană practică agricultura sau creşterea animalelor doar ca ocupaţie secundară atunci ocupaţia sa principală este una ţinând de sectorul secundar sau terţiar.

---

[793] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 262-263.

[794] Juan E. Gelabert, *Cities, towns and small towns in Castile 1500-1800*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 291-292.

[795] Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 62.

[796] Andrzej Wyrobisz, *Functional Types of Polish Towns in the XVI-XVIIIth Centuries*, în „The Journal of European Economic History”, vol. 12, no. 1, 1983, p. 74.

[797] Vera Bácskai, *Small towns in eastern central Europe*, în „Small towns in early modern Europe”, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 86-88; György Granasztoi, *L'urbanisation de l'espace danubien*, în „Annales, E.S.C.”, martie-aprilie 1989, no. 2, p. 390-391.

[798] Pe de altă parte, nici după al doilea război mondial, cel puţin în ţările dezvoltate, acest criteriu nu mai poate fi folosit singur, deoarece ar împinge în rândul oraşelor un mare număr de sate unde agricultorii sunt minoritari.

Pe de o parte acest raţionament nu ţine cont de o serie de cazuri particulare, în care agricultura se poate cupla cu o ocupaţie tot în sectorul primar (exploatarea lemnului, minerit, etc.). Mult mai important, în Europa Occidentală a secolelor 17-18, agricultura ca ocupaţie secundară se poate regăsi şi în numeroase sate protoindustriale, unde o bună parte a populaţiei, adesea jumătate, are ca ocupaţie principală torsul sau ţesutul şi accesoriu şi sezonier agricultura [799], prin urmare prezenţa unui procentaj important din populaţie care practică agricultura doar accesoriu nu este, în Europa Occidentală a secolelor 17-18, un fenomen strict urban. De altfel există şi în Ţările Române un număr redus de săteni care se îndeletnicesc cu agricultura doar ca ocupaţie secundară (olarii, morarii sau fierarii de exemplu). În concluzie, o majoritate a locuitorilor unei localităţi practicând agricultura ca ocupaţie secundară şi cu atât mai puţin simpla prezenţă a agriculturii complementare nu este neapărat un indicator al urbanităţii sau ruralităţii unei localităţi.

6.3 Grădinăritul urban

Pe de altă parte, cererea urbană influenţează, determină chiar structura producţiei: de exemplu agricultura urbană este mult mai orientată spre alimente perisabile sau care suportă greu transportul cum ar fi laptele [800] sau legumele. Oraşul impune o specializare a agriculturii, făcând să apară ramuri noi, care nu ar fi existat în absenţa sa. Dacă cultivarea cerealelor şi creşterea animalelor au apărut ca specializări distincte înainte de primele oraşe, ***grădinăritul*** – în speţă cultivarea legumelor – (ca profesie, ca ocupaţie principală), este o meserie cerută, creată de oraş, de neconceput în lipsa acestuia. La sate nu există cumpărători pentru legume. Prezenţa grădinarilor profesionişti

---

[799] Franklin Mendels, *Des industries rurales à la protoindustrialisation: histoire d'un changement de perspective*, în „Annales, E.S.C.", 5/1984, p. 993-994; Didier Terrier, *Les deux âges de la proto-industrie. Les tisserands de Cambrésis et du Saint-Quentinois, 1730-1880*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1996, p. 101-102.

[800] Paul Bairoch, *Urbanization and the Economy in preindustrial societies: the finding of two decades of research*, în „The Journal of European Economic History", vol. 18, Number 2 – Fall 1989, p. 264.

este un semn clar al existenţei unui oraş şi aceleaşi lucruri pot fi spuse şi despre horticultori. Majoritatea oraşelor europene au în jurul lor un cerc de grădini, strâns amestecat cu străzile mărginaşe ale localităţilor [801] . Atenţie însă, nu este obligatoriu ca grădinarii sau horticultorii să rezide în localitatea în care îşi şi desfac produsele, ei pot foarte bine locui într-unul din satele învecinate, atunci când acestea se află la distanţe de maximum o zi de mers dus-întors [802]. Mai ales în cazul oraşelor importante avem şansa să găsim asemenea localităţi satelit specializate în producţia pentru piaţa urbană [803].

Mai este o diferenţiere de care trebuie ţinut cont: în lumea rurală grădina este o anexă a gospodăriei, care produce o mică parte a venitului total (autoconsum şi vânzare laolaltă), în destule cazuri rolul ei secundar este relevat şi de faptul că îngrijirea ei nu este făcută de capul familiei, căzând în sarcina altor membrii ai ei [804]. În schimb, grădinăritul de lângă marile oraşe este un cu totul alt tip de activitate, caracterizată de producţia destinată pieţei urbane, de utilizarea intensivă a solului, de folosirea masivă a îngrăşământului de origine urbană şi poate cel mai important aspect, este activitatea unică a celui care o cultivă, care-i dedică nu numai tot timpul său, dar adesea şi pe cel al familiei sau al eventualilor angajaţi [805]. În Franţa, la sfârşitul secolului al 18-lea, termenul de „marais" şi adjectivul derivat de „maraîcher" încep să desemneze, nu numai pentru Paris unde termenul are o lungă

---

[801] De exemplu pentru Paris vezi Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 625-627.

[802] Paul Bairoch, *Urbanization and the Economy in preindustrial societies: the finding of two decades of research*, în „The Journal of European Economic History", vol. 18, Number 2 – Fall 1989, p. 249.

[803] Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 656-668. Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sveden and Finland during the early modern period*, în "Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 62.

[804] Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime,* Fayard, Paris, 2002, p. 627-628.

[805] *Ibidem*, p. 628.

istorie, ci şi în enciclopedii şi tratate savante de agricultură, acest tip de grădinărit intensiv[806].

Diferenţa nu este doar la nivelul tipului de exploatare agricolă, ci şi în ceea ce priveşte structura, calitatea şi calendarul producţiei. Existenţa unei clientele cu venituri ridicate şi foarte ridicate, care are un consum alimentar de lux, de prestigiu, cuplată cu modificările din structura acestui consum [807], favorizează un anumit tip de legumicultură, în care accentul este pus pe obţinerea produselor care nu cresc în mod normal în perioada respectivă, a trufandalelor. Un produs mai mult decât banal, precum mazărea, devine, atunci când este consumat mult înainte de sezonul lui, un semn al statutului social al stăpânului mesei, care îşi poate permite acest produs de lux. Căci aceste trufandale se vând extrem de scump, mazărea trufanda putând atinge, dacă e să dăm crezare contemporanilor, 100-200 de livre pentru o cantitate ceva mai mică decât un kilogram[808], o singură farfurie de mâncare de mazăre ajungând să coste, după Mercier, 300 sau chiar 600

[806] *Ibidem,* p. 625-628; autorii sfârşitului de secol 18 menţionează deja că acest tip de grădinărit nu se poate stabili decât în proximitatea unei pieţe urbane importante, *ibidem,* p. 627.

[807] Modelul alimentar al elitei a fost, în toată perioada, caracterizate o constantă: produsele trebuie să fie cât mai rare, cât mai greu de găsit. Celelalte două trăsături ale consumului alimentar al evului mediu, şi anume valorizarea cărnii şi accentul pe cantitate (atât cea pusă pe masă cât şi cea efectiv mâncată) devin, în secolele 15-16, accesibile şi altor zone ale societăţii, cum ar fi negustorii înstăriţi de exemplu. Pe măsură ce aceste două trăsături ale comportamentului alimentar sunt însuşite de grupuri sociale aflate mai jos pe scara socială a epocii, elitele nobiliare renunţă la ele, înlocuindu-le, uneori exact cu opusul lor: în locul ospeţelor pantagruelice apare acum o cultură a mesei bazată pe rafinament, etc. La fel cu mirodeniile, care, aduse în mari cantităţi, devin banale şi încep să decadă din rolul lor de marcatoare ale statutului social al consumatorului. Ele sunt înlocuite, în cazul elitei pariziene în special, cu trufandalele, cu legume şi fructe care, în mod normal, nu pot fi consumate în sezonul respectiv. Pentru o discuţie mult mai amplă şi mai detaliată a modificărilor comportamentului alimentar al elitei vezi cartea lui Massimo Montanari: *Foamea şi abundenţa. O istorie a alimentaţiei în Europa*, Polirom, Iaşi, 2003.

[808] Pentru comparaţie, un bou gras, bun pentru măcelărie, costă între 200 şi 400 de livre, iar o oaie circa 10 livre, adică un kilogram de mazăre echivalează cu carnea oferită de o jumătate de bou, sau cu o mică turmă de oi! Pentru preţul boilor pe piaţa pariziană vezi Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime,* Fayard, Paris, 2002, p. 176, iar pentru oi; *ibidem,* p. 195.

de livre[809]. Chiar ţinând cont de exagerările contemporanilor, preţurile sunt enorme, pe măsura eforturilor, cheltuielilor şi mai ales riscurilor asumate pentru a obţine, cu tehnologia secolului al 18-lea, asemenea produse de prestigiu. Pentru contemporani de altfel nu este un secret: ei sunt categorici în a afirma că nu gustul, ci vanitatea îi împinge pe cei din elită să consume asemenea trufandale, adesea destul de aspru criticate tocmai pentru lipsa lor de savoare[810]. Ceea ce nu înţeleg oamenii secolului al 18-lea, este că tocmai preţurile acestea enorme – care evident atrag fulgerele moraliştilor – fac trufandalele să se vândă, căci dacă ele ar fi putut fi produse mai ieftin, (şi ar fi fost deci mai accesibile) nu ar mai fi avut raritatea necesară pentru a fi produse de lux, deci marcatoare ale statutului social al consumatorului.

Pe lângă trufandale sunt cultivate tot felul de plante care, în mod normal, nu cresc în climatul regiunii pariziene, în special de origine mediteraneană – de exemplu pepenii cunosc o adevărată modă, iar la sfârşitul secolului al 18-lea se încearcă chiar aclimatizarea unor produse exotice, cum ar fi ananasul![811] Chiar şi atunci când este vorba de legume absolut obişnuite, randamentele obţinute, graţie unei culturi intensive, sunt mult peste cele din grădinile ţărăneşti[812].

Acest tip de activitate este departe de a fi marginal. Pentru Paris de exemplu, pe de o parte întinderea terenurilor destinate grădinăritului intensiv, în interiorul ca şi în jurul oraşului, unde formează o adevărată centură, este relevată de numeroase mărturii de epocă[813]. Pe de altă parte, numărul persoanelor implicate este ridicat: la 1740 erau 1200 de meşteri grădinari, cărora trebuie să le adăugăm 300 de calfe grădinari care sunt proprietarii propriului teren, precum şi un număr nespecificat, dar ridicat, de calfe care arendau terenurile pe care le lucrau[814]. În plus, în majoritatea cazurilor aceştia erau ajutaţi de familie sau, uneori, chiar

---

[809] *Ibidem*, p. 643.

[810] *Ibidem*, p. 631.

[811] *Ibidem*, p. 632.

[812] *Ibidem*, p. 633..

[813] *Ibidem*, p. 625-627. Bernard Rouleau, *Villages et faubourgs de l'ancien Paris : histoire d'un espace urbain*, Paris, Seuil, 1985, p. 18, 68-71.

[814] Cel mai târziu la sfârşitul secolului al 16-lea grădinarii parizieni obţin de la rege statutul de corporaţie, ca atare sunt şi ei împărţiţi în meşteri şi calfe. Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 628.

de oameni angajaţi special[815]. Totalul general al forţei de muncă active în grădinăritul parizian este incert, dar foarte probabil de până la câteva ori superior celor 1500 de „patroni" din domeniu.

Evident, acest tip de agricultură „urbană" este puternic condiţionată de prezenţa unei pieţe de desfacere importante, adică a unui mare oraş, capabil să furnizeze cererea necesară pentru ca acest grădinărit intensiv să existe. Oraşele de mai mică dimensiune, în special oraşele mici, nu cunosc acest fenomen. În Dauphiné, cu excepţia capitalei provinciale, agricultura practicată la marginea oraşelor nu se deosebeşte prea mult de cea rurală[816], nu avem această categorie de grădinari profesionişti, deşi grădinile sunt numeroase în jurul tuturor oraşelor din provincie[817]. La Grenoble în schimb, capitală provincială care adăposteşte deci o elită politico-administrativă, juridică, etc., şi demografic un oraş mijlociu cu cei peste 20 000 de locuitori ai săi[818], pe lângă o cultivare intensivă, de tip grădinărit a cânepii – aproape mereu asociată cu o producţie intensivă de legume, mai avem o indicaţie în privinţa unui grădinărit intensiv: preţul foarte mare cu care se arendează grădinile, care înregistrează printre cele mai ridicate valori ale arenzii terenului agricol din toată provincia[819].

Uneori grădinile ocupă o suprafaţă considerabilă a teritoriului urban, cum este cazul la Rennes la începutul perioadei premoderne. Nu este vorba de un oraş care decade şi unde grădinile înlocuiesc cu timpul

---

[815] *Ibidem*, p. 628.

[816] Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 187.

[817] Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle,* în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982", Genève, Librairie Droz, 1985, p. 66.

[818] Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 18. Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800,* Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 274.

[819] Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle,* în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982", Genève, Librairie Droz, 1985, p. 66; Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit,* Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. p. 188.

casele abandonate (cum se întâmplă la Valence, în secolul al 18-lea [820]), ci dimpotrivă, de un oraş care cunoaşte o rapidă dezvoltare demografică [821]. Cu toate acestea: „Les jardins envahissent aussi la ville : 17 % de la vieille cité de Rennes y sont consacrés ; et encore n'est-ce que peu de chose à coté des 59 % qu'ils occupent dans la Nouvelle ville délimitée par les remparts du XVe siècle. Bien des villes sont ainsi munies d'une « auréole de jardinage »" [822].

Nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi de dezvoltarea istoriografiei franceze, care face ca anumite fenomene să fie mult mai bine cunoscute pentru această ţară şi doar slab documentate pentru alte regiuni, fenomenul grădinăritului urban nu este limitat doar la Franţa. La celălalt capăt al Europei, Istanbulul are în jur numeroase grădini care produc zarzavaturi [823]. Valladolid-ul secolului al 16-lea are peste 40 de grădinari profesionişti [824]. La fel stau lucrurile şi în Scoţia: „In smaller burghs where little infilling of burgage plots had occurred, a good deal

---

[820] „toute la basse ville est „réduite en prairies et jardins" par la diminution de la population". Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle*, în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982", Genève, Librairie Droz, 1985, p. 63.

[821] Rennes crește între 1500 şi 1600 de la 13 000 la 33 000 de locuitori, conform lui Bairoch şi doar de la 12 000 la 22 000 între aceleaşi date după cifrele oferite de Jan de Vries; amândoi apreciază că la 1700 Rennes are 30 000 de locuitori. Oricare dintre cifre le-am lua în considerare, avem de-a face cu un oraş care în secolul al 17-lea creşte – după normele timpului – extrem de rapid. Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850,* Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 28; Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800,* Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 275.

[822] „Grădinile invadează oraşul, 17% din partea veche a oraşului Rennes le este consacrată, şi asta nu este mare lucru pe lângă cei 59% pe care grădinile o ocupă în partea nouă a oraşului, delimitată de fortificaţiile de secol 15. Numeroase oraşe sunt astfel dotate de o aureolă de grădinărit" Bruno Laurioux, *Manger au Moyen Âge. Pratiques et discours alimentaires en Europe au XIVe et XVe siècles,* Hachette, Paris, 2002.

[823] Robert Mantran, *L'Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, Librairie Adrien Maisonneuve, 1962, p. 200-201.

[824] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 59-60.

of produce may have come from gardens and orchards within the burgh”[825].

În concluzie, prezenţa grădinăritului ca ocupaţie principală, distinctă de alte ramuri agricole, indică doar existenţa unui oraş în apropriere. Prezenţa masivă a grădinăritului – în forma sa intensivă – la periferia unei localităţi indică, într-adevăr, statutul urban al acesteia, dar este un indicator relativ inutil întrucât este întotdeauna vorba de mari oraşe, de cel puţin câteva zeci de mii de locuitori, ori despre caracter lor urban nu există dubii. În ceea ce priveşte micile orăşele (acelea pentru care avem dificultăţi în a le considera urbane sau rurale), grădinăritul practicat aici este în bună măsură unul de autoconsum, prin urmare el nu este suficient de diferit de cel practicat la sate pentru a ne putea ajuta în diferenţierea acestor două tipuri de localităţi.

6.4 Pomicultura

Ca indicator de urbanitate sau ruralitate pomicultura este mai puţin utilizabilă decât grădinăritul. Fructele rezistă mai bine la transport[826], şi prin urmare, comparativ cu legumele, o mai mare parte a lor provin din satele din jur decât de pe pământurile oraşului. De asemenea, o agricultori practicând pomicultura ca ocupaţie principală găsim numai acolo unde există o aglomerare de populaţie importantă, capabilă să genereze o piaţă, o cerere de fructe care să permită o asemenea specializare[827]. Deci, din nou, un criteriu chiar mai vag şi la

---

[825] „În oraşele mici, unde casele nu au ocupat decât puţine loturi de teren, o cantitate considerabilă de produse alimentare proveneau din grădinile şi livezile din interiorul oraşului.” Ian D. White, *The Occupational Structure of Scottish Burghs in the Late Seventeenth Century*, în Michael Lynch (ed.), „The early modern town in Scotland”, London, Croom Helm, 1987, p. 228.

[826] Cu diferenţe mari de la o fructă la alta: piersicile, caisele, strugurii nu parcurg aceleaşi distanţe ca merele sau unele pere, care străbat şi jumătate de Franţă. Reynald Abad, *Le Grand Marché. L’approvisionnement alimentaire de Paris sous l’Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 279.

[827] Credem că, pentru a avea o piaţă urbană cu o cerere suficientă pentru a permite apariţia specializării în pomicultură, nivelul demografic al localităţii repective şi mai ales concentrarea de persoane cu venituri ridicate trebuie să fie sensibil mai importantă decât în cazul legumiculturii, ceea ce face utilizarea pomiculturii drept criteriu de diferenţiere urban rural şi mai puţin utilă. Pentru o descriere a cazului

fel de redundant ca legumicultura, pentru că ne indică un statut urban numai pentru localităţile cu adevărat importante, unde, de altfel, nici nu există dubii, dar nu ne ajută cu nimic în cazul majorităţii oraşelor, care sunt de dimensiuni modeste.

6.5 Viticultura

Dacă, cu rare excepţii [828], legumele nu sunt aduse în oraşe de la distanţe mari, în special datorită caracterului lor perisabil, vinul suportă mai bine avatarurile transportului, iar vinul de calitate şi costurile aferente transportului [829]. Prin urmare, viticultura, deşi prezentă în jurul oraşelor (viile sunt nelipsite din jurul oraşelor peste tot unde condiţiile climatice o permit) este întâlnită şi în regiunile rurale. Spre deosebire de legumicultură, viticultura nu implică existenţa unei pieţe urbane în apropriere.

În Franţa, prezenţa viilor în jurul oraşelor, implicarea orăşenilor de toate treptele sociale în deţinerea şi cultivarea viilor peste tot acolo unde climatul şi solul o permit, sunt lucruri deja prea bine cunoscute ca să ne mai oprim asupra ei [830]. Şi în restul Europei, acolo unde creşte viţa de vie, ea este nelipsită de lângă oraşe.

---

parizian vezi: Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 644 şi următoarele.

[828] De exemplul Istanbulul sau Parisul, care, pe lângă legumele locale, mai aduc produse şi din alte regiuni (capitala otomană inclusiv din Egipt), Reynald Abad, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, p. 279 şi următoarele; Robert Mantran, *L'Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, Librairie Adrien Maisonneuve, 1962, p. 200-201.

[829] Pentru o discuţie de detaliu pe un caz concret vezi Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 93-94.

[830] *** *Histoire de la France urbaine*, Paris, Seuil, 1981, vol. 3, p. 298. p. Réne Favier, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle*, în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982", Genève, Librairie Droz, 1985, p. 65; Réne Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 187.

În jurul Valladolid-ului viile sunt de asemenea importante şi, stimulate de cererea deosebită de vin generată de prezenţa Curţii spaniole, cunosc o creştere importantă mai ales între 1530 şi 1560[831]. La Valladolid există corporaţia proprietarilor de vii, care de altfel este şi cea mai puternică din oraş: „les producteurs de vin constituent une corporation parfaitement autonome et depuis plusieurs siècles la plus active et la plus puissante”[832], vinul fiind principalul produs comercial al oraşului, după cum declarau la 1590 autorităţile comunale[833]. Deşi satele din jurisdicţia Valladolid-ului au vii numeroase (unele făcând din viticultură ocupaţia lor principală), oraşul produce el însuşi, spre sfârşitul secolului al 16-lea, 7453 de hectolitri în medie anual (peste o zecime din producţia întregii regiuni)[834].

În Medina del Campo, importantă piaţă a comerţului spaniol, existenţa unor însemnate vii pe teritoriul oraşului şi mai ales calitatea vinului produs aici, vândut în mare parte din Spania, duce la dezvoltarea unor meserii derivate, de la negustori de vin la fabricanţii de butoaie, angrenând 43 de persoane în total[835].

Deşi în toată Europa sudică în jurul oraşelor viile sunt prezente în număr mai mare decât în jurul satelor, două aspecte fac acest criteriu de diferenţiere urban – rural inutilizabil, chiar şi pentru zona climatică în care creşte viţa de vie[836]. În primul rând, între sate şi oraşe este doar o diferenţă de pondere a viilor, dificil măsurabilă şi cuantificabilă. În al doilea rând nu trebuie uitate numeroasele sate din regiunile viticole, care au concentrări de vie sensibil mai importante. În concluzie, deşi via este caracteristică spaţiului urban, nu este suficient de diferenţiată de cea din spaţiul rural pentru a o putea folosi drept criteriu distinctiv între oraş şi sat.

În concluzie, ceea ce ne aşteptăm să găsim în oraşe (mai precis la marginea lor), este o agricultură orientată către piaţă, ocupându-se în

---

[831] Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle,* Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 317-319.

[832] „producătorii de vin constituie o corporaţie complet autonomă şi de mai multe secole cea mai activă şi mai puternică”, *ibidem,* p. 57 şi 309-310.

[833] *Ibidem,* p. 309.

[834] *Ibidem,* p. 311.

[835] *Ibidem,* p. 110.

[836] Este de la sine înţeles că pentru Europa nordică acest criteriu este inutilizabil.

special cu cultivarea cerealelor, cu legumicultura şi viticultura, accesoriu cu pomicultura, şi, în cazul oraşelor favorizate (populaţie mică şi terenuri agricole suficiente) cu creşterea animalelor, ocupaţie mult mai mare consumatoare de spaţiu. *Deşi oraşele importante creează, în unele privinţe, o agricultură specifică, dimensiunea pe care localitatea respectivă trebuie să o aibă pentru a genera această specializare este suficient de mare, astfel încât caracterul ei urban să nu mai aibă nevoie de confirmarea unui asemenea criteriu.*

7. Concluzii

Toate aceste lucruri ne îndreptăţesc să afirmăm că, **înainte de Revoluţia Industrială, agricultura este o componentă nelipsită a oraşelor**. Motivul pentru care toate oraşele au o agricultură şi agricultori proprii este aprovizionarea, asigurarea necesarului de alimente. De la micile oraşe care se hrănesc din propria producţie, până la marile metropole dependente într-o măsură importantă de un sistem complex şi vast de aprovizionare, toate aceste localităţi pun asigurarea „pâinii zilnice" în capul listei lor de priorităţi.

Agricultorii propriu-zişi sunt nelipsiţi din oraşe, adesea ei constituie o parte substanţială a populaţiei, atât ca pondere numerică cât şi ca importanţă economică. Oraşele mari îşi creează propriile forme de agricultură specializată (precum grădinăritul intensiv), destinată să răspundă nevoilor particulare pe care doar oraşele importante le generează.

Orice orăşean este şi agricultor, direct (lucrându-şi singur pământul) în cazul celor puţin înstăriţi, sau în postura de proprietar de terenuri agricole pentru elita urbană. Pentru mulţi dintre meseriaşii oraşelor, lotul de pământ este o asigurare, ei se repliază spre agricultură când conjunctura economică este proastă şi cererea pentru meşteşugul lor redusă. Orăşenii posedă importante proprietăţi agricole, în interiorul oraşului, în jurul lui precum şi la sate.

Oraşele sunt în multe alte feluri legate de agricultură, de la regulamente prin care autorităţile urbane reglementează munca câmpului la influenţa calendarului agricol asupra vieţii urbane.

Toate felurile de animalele sunt prezente în oraşe, de la orătăniile nelipsite din nicio gospodărie la porcii ce vagabondează pe străzi şi

până la vaca de lapte şi nenumăratele animale de povară care pun în mişcare economia urbană.

Diferenţa între oraş şi sat, în evul mediu şi în perioada premodernă, nu constă în absenţa agriculturii din oraşe şi a meşteşugarilor şi negustorilor de la sate, ci în prezenţa, în număr mult mai mare (atât în termeni absoluţi cât şi ca pondere în totalul populaţiei) a meşteşugarilor şi în special a negustorilor şi a altor furnizori de servicii în oraşe, comparativ cu agricultorii.

Modelul oraşului occidental utilizat de istoriografia română, excluzând agricultura, falsifică nu numai realitatea vieţii urbane din epocă, dar şi reperul după care sunt judecate oraşele din Principatele dunărene. Nu este de mirare că, având un asemenea „instrument de măsură” oraşele din Tara Românească şi Moldova nu s-au încadrat în ceea ce o bună parte din istoricii şi geografii români considerau a fi fenomenul urban european.

Ca urmare a celor spuse mai sus, este evident că modelul oraşului premodern occidental cu care operează istoriografia română este eronat, şi că el trebuie regândit pentru a include şi agricultura.

Prezenţa agriculturii şi a agricultorilor în oraşele româneşti nu mai poate fi considerată marcă a ruralităţii, ci a normalităţii. Pe această bază – a criteriului agriculturii – nu se mai poate vorbi de o subdezvoltare a oraşului românesc comparativ cu cel din Europa Occidentală: ambele sunt la fel de marcate de agricultură, de altfel diferenţele apar nu atât între spaţii geografice, ci între oraşele mici, mijlocii şi mai ales mari.

Limitând comparaţia la segmentul demografic al oraşelor mici, singurele prezente în Principate, este evident că oraşele româneşti nu au cum să fie diferite de cele occidentale şi, ca şi acestea, trebuie să adăpostească şi ele numeroase activităţi agricole.

Tot ca în Occident orăşeni care, ca ocupaţie principală, nu au nimic de-a face cu agricultura, de la meşteşugari la dregători locali şi de la clerici la negustori, se interesează de agricultură. Cei mai puţini avuţi o practică direct, pe lotul lor sau pe grădina de lângă casă, în timp ce cei mai înstăriţi recurg la argaţi sau slujitori.

Şi în Ţările Române, ca peste tot în Europa, un mare număr de orăşeni sunt proprietari de bunuri agricole, în special grădini şi de vii, dar şi teren arabil. Cei mai bogaţi dintre negustori ajung să-şi constituie, prin achiziţii repetate, posesiuni importante, unii dintre ei stăpânind chiar sate întregi, asemeni boierilor. Tot ca în oraşele occidentale, aceste vârfuri ale elitei urbane bogate şi care investesc sume importante în moşii, pe parcursul a câtorva generaţii sunt asimilaţi în mediile boiereşti.

Ţăranii, prezenţi în toate oraşele Europei Occidentale, nu au cum să lipsească nici din cele româneşti. La sfârşitul secolului al 18-lea şi în prima jumătate a secolului al 19-lea, creşterea rapidă a dimensiunii demografice a oraşelor se face în special pe baza imigrării din lumea rurală, şi numărul ţăranilor care vin să se stabilească în oraşe creşte rapid. În jurul capitalelor încep să apară – spre sfârşitul epocii studiate – şi legumicultori profesionişti. După cum am văzut în apusul Europei, unde nu îi găsim decât în jurul oraşelor de o anume dimensiune, capabile să susţină o piaţă pentru aceste produse agricole specializate, legumicultorii sunt semnul unei aşezări urbane importante, şi nicidecum o marcă de ruralitate – cum au fost în mod greşit consideraţi în istoriografia română.

În concluzie, utilizând ca referinţă, ca termen de comparaţie, un model actual al oraşului occidental de secol 17-18, „ruralitatea" oraşului românesc dispare, iar bună parte din pitorescul şi ineditul acestuia devine fapt banal ce se regăseşte în toate oraşele europene. Este deci necesar să reconsiderăm judecăţile deja formulate atât asupra diverselor oraşe româneşti în particular, cât şi asupra fenomenului urban din Ţările Române în general.

O întrebare rămâne totuşi: dacă simpla prezenţă a agricultorilor în principalele localităţi din Principate nu poate să ne facă să le considerăm sate, există în aceste localităţi suficienţi meşteşugari şi negustori pentru a le putea considera oraşe ?

Altfel spus, care este raportul dintre agricultură şi meseriile considerate ca „propriu-zis" urbane, (meşteşugarii şi negustorii epocii). Care dintre cele două mari grupuri de activitate economică predomină în principalele localităţi din Ţările Române ?

Pe baza criteriului economic, putem considera principalele localităţi din Ţara Românească şi Moldova oraşe, sau structura lor economică ne obligă să le încadrăm în rândul satelor ? La această întrebare ne propunem să răspundem în capitolul următor.

IV. MODELUL URBAN OCCIDENTAL ŞI ORAŞUL ROMÂNESC

1. Condiţiile economice ale existenţei oraşului

Profilul economic al unei localităţi – fie agricol, fie meşteşugăresc şi comercial – este unul din criteriile cele mai des folosite pentru a deosebi aşezările cu statut urban de cele cu statut rural, şi, în istoriografia română, nu puţini au fost cei care au încercat să afirme sau să infirme caracterul urban al principalelor localităţi făcând apel la argumente din sfera economicului.

1.1 Starea surselor

Principala piedică în calea istoricului dornic să studieze aceste aspecte o reprezintă parcimonia surselor noastre medievale şi premoderne, mult mai reduse, cantitativ şi calitativ, în raport cu cele disponibile pentru oraşele din vestul Europei (fenomen care nu este, de altfel, specific doar Ţărilor Române) [837].

În primul rând, societatea românească a avut un nivel de alfabetizare sensibil mai redus comparativ cu Europa Occidentală. Nu este deci de mirare că s-a produs o cantitate mult mai mică de hârtii scrise de orice fel. Structura lor este de asemenea diferită de cea

---

[837] Referindu-se la capitale, deci la oraşele care, practic fără excepţie, sunt în fiecare ţară cele mai bine cunoscute, Peter Clark şi Bernard Lepetit scriau că „Again there are problems of documentation, massive in archival abundance in some areas, but in other respects, particularly quantifiable data, more limited and selective.” (Din nou sunt probleme de documentare, abundente în arhive în ceea ce priveşte unele subiecte, dar în alte privinţe, mai ales cu referire la datele cuantificabile, mai limitate şi selective.) Peter Clark şi Bernard Lepetit (ed.), *Capital Cities and their Hinterlands in Early Modern Europe*, Scolar Press, Ashgate Publishing Company, Vermont, 1996, p. 2.

occidentală, actele de proprietate a pământului agricol, a moşiilor, fiind mult mai numeroase, toate celelalte categorii de texte reprezentând un procent nesemnificativ. În special în secolul al 17-lea numărul actelor care vorbesc despre oraş este foarte scăzut.

Pentru anul 1630[838] se cunosc 190 de documente emise în Ţara Românească[839]. Bucureştiul apare menţionat în 20 dintre ele, (exceptându-le bineînţeles pe cele în care capitala Ţării Româneşti este doar locul de emitere al actului, dar în cuprinsul documentului nu se mai face nicio altă referire la Bucureşti). Dintre acestea 20, 7 sunt acte ale unor mănăstiri din Bucureşti, al căror conţinut se referă integral la moşii ale acestor mănăstiri situate în alte părţi ale ţării. Alte 4 documente au ca unică informaţie despre oraş menţiunea că actul a fost scris la una dintre şcolile care funcţionau pe lângă mănăstirile din oraş.

Mai rămân 9 documente care conţin ştiri despre Bucureştiul anului 1630. Unul este o hotărnicie a unei mănăstiri de la marginea Bucureştiului, altul este o scutire de dări a preoţilor de la Biserica Domnească, al treilea o scutire a meşterilor lemnari dintr-un sat din Dâmboviţa, al patrulea o scrisoare a mitropolitului pentru identificarea terenului pe care o mănăstire îl are în Bucureşti, iar celelalte 5 sunt vânzări-cumpărări sau întăriri de proprietăţi imobiliare: două locuri de prăvălii, un loc de casă, două de vie şi unul de moară, cu 3 „roţi” pe el. Tot din aceste ultime cinci acte mai aflăm de existenţa unui „legănar” şi a câtorva prăvălii. Aceasta este informaţia pe anul 1630 despre cel mai important oraş din Ţara Românească, care, având în vedere prezenţa curţii domneşti aici[840], nu putea, nici în cele mai restrictive calcule, să

---

[838] Statistica noastră se bazează pe *DRH*, B, vol. XXIII, doc. 1-190, privitoare la anul 1630, dar nici pentru anii următori situaţia nu se prezintă altfel.

[839] Pentru comparaţie, diplomele merovingiene se numără cu zecile; aşa incomplet cum este, „*Catalogue des actes de François I*[er]”, conţine peste 25 000 de articole. Helene Michaud, *La grande chancellerie et les ecritures royales au seizième siècle (1518-1589)*, PUF, 1967, p. 2.

[840] Toate documentele emise de domn – Leon Tomşa – fie au menţionat ca loc de emisiune Bucureştiul, fie – aproximativ 10% – nu au nici o indicaţie în acest sens. În multe cazuri aceste documente fără loc al emisiunii sunt încadrate la date foarte apropiate de documente emise în Bucureşti, (de exemplu, pe 13 ianuarie sunt emise 3 documente fără locul emisiunii şi două în care este menţionat Bucureştiul, tot din Bucureşti Leon Tomşa dă documente în 12 şi 14 ianuarie, este deci evident că lipsa locului de emisiune nu implică automat altă localitate decât Bucureştiul); intervalul cel mai mare fără documente emise de domn în Bucureşti nu depăşeşte trei săptămâni, în

aibă mai puţin de câteva mii de locuitori, destui autori cifrându-i populaţia la mai mult de 10 000 [841]. Deci, o informaţie la cel puţin 100 de locuitori, poate chiar la 1000, pe parcursul unui întreg an.

Toate menţiunile despre celelalte oraşe la un loc se ridică aproximativ la acelaşi număr (20) şi au acelaşi sărac conţinut de informaţii. Suntem conştienţi că există posibilitatea ca noi documente să fie puse în circulaţie [842], dar, chiar în cele mai exagerate ipoteze, raportul dintre informaţia documentară şi realităţile la care dorim să avem acces nu va fi sensibil modificat.

Mai trebuie remarcat că, indiferent dacă este vorba despre vânzări-cumpărări sau întăriri de proprietăţi imobiliare, cumpărătorul, respectiv cel care solicită întărirea este întotdeauna boier sau mănăstire. Orăşenii nu apar decât accesoriu în documente, fie ca vânzători, fie, cel mai frecvent, ca martori. Explicaţia rezidă într-o obişnuinţă îndelungată a boierilor de a-şi asigura dreptul de stăpânire printr-un act scris, iniţial numai pentru sate, moşii, apoi şi pentru proprietăţi imobiliare de mai mică importanţă, cum ar fi un teren urban. De aceea, pentru aceeaşi proprietate, orăşeanul care o vinde nu are nici un act, iar boierul nu se mulţumeşte numai cu zapisul, adesea vedem că solicită şi carte de întărire de la domnie. Mediul urban este, în secolul al 17-lea, dominat de oralitate; chiar în ceea ce priveşte transferul de proprietate prezenţa

timp ce există perioade lungi (8 ianuarie – 14 februarie de exemplu) când vodă este atestat în mai mult de jumătate din zile emiţând acte în oraş.

[841] Bairoch avansează cifra de 8.000 pentru anul 1600 şi de 45.000 pentru 1700, Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988, p. 59. Iorga vorbeşte de 1500 de case (ceea ce înseamnă maxim 7500 de locuitori) în primii ani ai domniei lui Matei Basarab, 20 000 în anii ’40 ai secolului, (Nicolae Iorga, *Istoria Bucureştiului*, Bucureşti, 1939, p. 64 şi 68), alţi autori români dau cifre mult mai mari, neverosimile, (chiar şi 60 000 de locuitori pentru secolul al 17-lea!) Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1966, p. 71; Lia Lehr, *Aspecte urbanistice şi forme de proprietate în oraşele Moldovei şi Ţării Româneşti (secolele XVI-XVIII)*, în „Revista de istorie”, tom 33, 1980, nr. 1, p. 68 nota 18; vezi şi capitolul II. 5.2 *Dimensiunea demografică a oraşelor româneşti*.

[842] Vezi de exemplu Paul Păltânea, *Un zapis inedit al unui şoltuz bârlădean*, în „Anuarul Institutului de istorie A. D. Xenopol”, Iaşi, XXXIII, 1996, p. 319-321; Andrei Pippidi, *Putere şi cultură în epoca lui Brâncoveanu*, în „Despre statui şi morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice”, Polirom, Bucureşti, 2000, p. 142, nota 7.

martorilor este de ajuns, aşa se face că ştiri despre viaţa urbană se găsesc doar accidental în documente.

În secolul al 18-lea se constată o lentă îmbunătăţire a situaţiei, pe măsură ce noi forme de activitate economică sunt consfinţite printr-un act scris. Transferurile de proprietate în mediul urban, ca şi închirierile pe termene lungi – în regim emfiteotic – împrumuturile, regulamentele de breaslă, dar şi testamentele sau zestrea unor orăşeni apar acum în acte. De asemenea procesele produc sensibil mai multe hotărâri scrise decât în secolele precedente, aceste acte relevând adesea informaţii altfel inaccesibile istoricului. Spre sfârşitul secolului al 18-lea şi în prima parte a secolului al 19-lea apar catagrafiile, care cu toate limitele, imperfecţiunile şi erorile lor, sunt singura sursă care permite aprecieri cantitative ale unei întregi serii de aspecte urbane – mai ales demografice, dar şi economice – sursă cu atât mai preţioasă cu cât, în perioada studiată, Ţara Românească şi Moldova nu dispun de surse seriale, cum ar fi registrele parohiale.

Numărul acestor documente rămâne însă foarte redus nu numai comparativ cu situaţia din Occidentul acelui timp, dar, mai important, cu realităţile pe care sunt chemate să le reprezinte. Vom da aici un singur exemplu: între 1795 şi 1815, în Bârlad sunt atestate 28 de dughene[843], (sau puţin peste acest număr[844]) ori, în lista întocmită în 1815[845], sunt menţionate ca existând la momentul respectiv nu mai puţin de 464 de dughene! adică de aproximativ 15 ori mai multe decât numărul care a putut fi dedus prin inventarierea, bucată cu bucată, a dughenelor menţionate în documente. Şi suntem la începutul secolului

---

[843] Pentru modul în care am calculat numărul dughenelor atestate la Bârlad în documente, vezi capitolul IV.3.1 *Studiu de caz: Bârladul până la 1815*, subcapitolul *Dughenele ca indicator al activităţii economice*.

[844] În unele cazuri documentul menţionează doar „dughene”, fără a da numărul; întrucât termenul este la plural am socotit de fiecare dată câte două dughene, deşi ele pot fi mai multe. Oricum, cele două cazuri în această situaţie între 1795 şi 1815 nu au cum să influenţeze concluzia la care am ajuns.

[845] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad 1912, p. 342-389; este vorba despre un document excepţional pentru epocă: o listă care inventariază toţi proprietarii de case sau dughene din oraş. Lista a fost alcătuită cu ocazia cumpărării moşiei din jurul Bârladului de către comunitatea orăşenească, ocazie cu care fiecare proprietar era obligat să contribuie cu o sumă de bani, ceea ce a dus la acastă inventariere a proprietăţilor.

al 19-lea, o perioadă mult mai bogată în documente decât secolul al 17-lea, în care scrisul este incomparabil mai răspândit în societatea românească în general şi în oraşe în special.

Este necesar să mai amintim o altă cauză care explică subţirimea materialului documentar despre oraşele din Principate. Procentul celor conservate este mult mai mic decât în Occident, fugile şi pribegiile locuitorilor la vremuri de război sau molimă, antrenau după ele distrugeri sau pierderi de acte sau de alte hârtii [846]. În oraşe, incendiile dese duc şi ele la creşterea procentului actelor pierdute [847] . Acestea sunt suficient de frecvente încât se creează un anumit tipar a cărţilor de întăritură prin care hrisoavele pierdute sunt înlocuite de unele noi [848].

Alte două fenomene, împreună, au contribuit la distrugerea a ceea ce scăpase de urgia vremurilor: schimbarea grafiei la mijlocul secolului al 19-lea şi introducerea cadastrului. Cadastrul şi noua formularistică cu care se dotează statul român în a doua jumătate a secolului al 19-lea impun preschimbarea vechilor acte de proprietate, fenomen relevat şi de apariţia lor tot mai rară în sălile de judecată. Devenite din acte importante hârtii fără valoare, ele sunt, în tot mai mare măsură, de necitit pe măsură ce generaţia şcolită înainte de 1859 şi care cunoştea

---

[846] Trei documente de la Leon Tomşa menţionează un asemenea caz de înstrăinare a unui act din cauza războiului „pe vremea când au venit pribegii de peste munţi cu oaste şi cu luptă asupra domniei mele, iar Pătru vistier, ginerele lui Preda sluger, el l-a găsit pe Iovan Lătinul la Caracal, deci l-a tăiat şi i-a luat zapisul lui Preda sluger şi cartea domniei mele pe satul Pleaşovul şi a trecut iarăşi peste munţi”. Pătru cedase satul Pleaşovul lui Iovan Lătinul cam de nevoie, pentru stingerea unei datorii, dând totodată, conform obiceiului, şi actele de proprietate asupra moşiei pe care le deţinea: un zapis şi o carte de întărire. Acum ginerele său profită de război pentru a „rezolva” problema în favoarea sa. Fiul lui Iovăn Latinul se plânge domniei, care-i acordă o carte nouă de stăpânire asupra satului disputat, invalidând totodată vechiul act: „Iar dacă va scoate Pătru vistier cândva zapisul socrului său Preda sluger şi cartea domniei mele pe satul Pleaşovul, pe care le-a luat el de la Iovan Lătinul, să nu se creadă, pentru că l-a tăiat pe Iovan Lătinul şi a luat Pătru vistier acel zapis şi cartea domniei mele cu tâlhărie.” *DRH*, B, vol. XXIII, doc. 273, 278, 279. Vezi şi orăşenii din Botoşani, care la 1820 se plâng că: „Apoi la vreme de bejenii strămoşii noştri pierzând hrisoavele moşiei târgului”, Nicolae Iorga, *Studii şi Documente,* V, p. 260, sau un act luat de hoţi „au pierit de tâlhari când au lovit pe părintele lor”, *ibidem,* p. 51, vezi şi doc. 126, p. 106.

[847] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1982, doc. 26, p. 74.

[848] *DRH,* A, XXIII, doc. 354, 370, 567, etc.

grafia chirilică se stinge[849]. În ciuda semnalelor şi eforturilor timpurii ale unui număr de istorici români, un mare număr de asemenea hârtii „ilizibile" şi nefolositoare a sfârşit la lada de gunoi.

Evident există şi alte surse în afara celor documentare. Nu vom stărui asupra călătorilor străini întrucât au fost prezentaţi într-un capitol anterior. Menţionăm doar că descrierile lor se concentrează în special pe Iaşi şi Bucureşti, că majoritatea informaţiilor sunt redundante şi că valorile cifrice vehiculate de ei trebuiesc folosite cu toată precauţia, verificarea lor cu alte surse – ori de câte ori este posibil – fiind obligatorie. Cronicile româneşti se ocupă numai de istoria politică, eventual de cea religioasă, culturală sau socială, atunci când acestea se intersectează cu prima. Oraşele româneşti au fost mult prea periferice pe o scenă politică dominată de boierime şi domnie, pentru a atrage atenţia cronicarilor timpului, clerici sau boieri la rândul lor. Primele cronici din mediul urban le avem abia la începutul secolului al 19-lea[850]. Informaţiile accesibile din izvoarele arheologice se opresc în schimb prea devreme, arheologia românească concentrându-şi atenţia pe perioade mai timpurii, secolul al 16-lea reprezentând adesea pragul de sus. De altfel o mare parte din rezultatele campaniilor de săpătură rămân încă nepublicate. Pe de altă parte, acestea nu pot compensa lipsa unor surse directe, cum ar fi registrele comerciale[851], chitanţele pentru vânzări sau cumpărări de mărfuri, pentru plata salariilor, etc.

---

[849] „Toate dosarele anterioare anului 1865, sunt scrise însă numai cu litere vechi chirilice, pe care prea puţini din generaţia actuală le mai pot citi." se plângea Ioan Răuţescu la 1940, vorbind despre documentele protopopiei din Câmpulung Muscel. Ioan Răuţescu, *Câmpulung-Muscel, Monografie istorică*, Gh. Gh. Vlădescu, Câmpulung-Muscel, 1943, p. 337.

[850] Prima cronică a unui meşteşugar este cea a lui Ioan Dobrescu, care acoperă primele trei decenii ale secolului al 19-lea, Dobrescu însă nu este un Menetra român, el povesteşte mai ales despre evenimente politico-militare, despre molime, etc. Ilie Corfus, *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)*, în „Studii şi articole de istorie", VIII, 1966, p. 309-403. Pot fi trecute în rândul cronicilor provenind din mediul urban şi scrierile lui Zilot Românul, întrucât acesta a avut o carieră de birocrat urban; dar şi aici viaţa urbană apare văzută doar prin prisma marilor evenimente politico-militare (de exemplu jefuirea Craiovei de turci), sau epidemice. Zilot Românul (Ștefan Fănuţă): *Opere complete*, editate de Marcel Dumitru Ciucă, Minerva, Bucureşti, 1996.

[851] Nistor Ciocan, *Negoţ şi neguţători în Moldova veacului XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, XXV, 1988, partea I, p. 293.

Această situaţie impune anumite precauţii în interpretarea materialului documentar, în sensul că valorile cifrice care rezultă trebuiesc privite în cel mai bun caz ca nişte minime. De asemenea lipsa sau menţionarea sporadică a unui anumit aspect nu pot fi folosite pentru a afirma inexistenţa lui, sau caracterul lui marginal [852].

Ariditatea surselor limitează prin urmare demersurile cantitative, proprii istoriei economice. De asemenea, aspecte importante pentru economia urbană, precum raportul dintre activităţile agricole şi cele meşteşugăreşti şi comerciale într-o localitate anume, nu pot fi stabilite uneori nici cu aproximaţie [853]. De altfel, şi alţi istorici, lucrând pe arii conexe istoriei urbane, s-au izbit de aceleaşi probleme [854].

---

[852] Nu considerăm nici că poate fi făcut demersul invers, de tip: *nu avem documente, dar fenomenul discutat trebuie să fi existat negreşit*, oricât de frustrant ar fi pentru istoric, trebuie să acceptăm că anumite aspecte ale istoriei oraşelor noastre – şi mai ales valorile lor cifrice, fie şi aproximative – pot să rămână pentru totdeauna neclarificate.

[853] Conform catagrafiei din 1774, Bârladul avea 1220 de locuitori. Din documentele publicate noi am putut identifica, în perioada 1760-1790, meseriile a mai puţin de 25 dintre ei. Chiar dacă acceptăm că numai meseriile capilor de familie contează, deci luăm în calcul cifra de 244 furnizată de aceeaşi catagrafie, tot nu cunoaştem decât 10% din meserii. Dimensiunea redusă a eşantionului face ca acest procent să nu poată fi considerat reprezentativ. Pe de altă parte este clar că nu toate meseriile se bucură de aceeaşi reprezentare. Deşi sunt menţionaţi în acte mai mulţi staroşti ai unor bresle, nu am întâlnit nici un ucenic, deşi este greu de crezut că raportul nu era invers, întrucât regulamentele breslelor conţin numeroase referiri la ei. Pentru populaţia Bârladului (locuitori şi capi de familie) vezi Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, XII, 1975, p. 1-16, Anexa 1; pentru ucenici în regulamente de breaslă vezi Eugen Pavlescu, *Economia Breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939, p. 179-185 şi passim.

[854] Cu aceleaşi probleme generate de lipsa materialului documentar serial s-a confruntat şi Gheorghe Lazăr când a încercat să determine numărul negustorilor şi ponderea lor în societate, Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVII*^{e}*-XVIII*^{e} *siècles)*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p. 50, vezi şi p. 20-21; Ecaterina Negruţi, vorbind despre izvoarele demografiei oraşelor, spunea: „dacă aceste izvoare pentru istoria Moldovei, în prima jumătate a secolului al 19-lea, prezintă numeroase deficienţe, în schimb pentru secolele anterioare ele lipsesc în cea mai mare parte"; Ecaterina Negruţi, *Structura demografică a oraşelor şi târgurilor din Moldova 1800-1859*, Iaşi, Fundaţia academică „A.D. Xenopol" 1997, p. 2; Nistor Ciocan, *Negoţ şi neguţători în Moldova veacului XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, XXV, 1988, partea I, p. 293, etc.

1.2 Condiţionările economice ale existenţei oraşului

Este un truism faptul că oraşul joacă rolul de centru de schimb pentru zona rurală înconjurătoare, ca releu în marile circuite comerciale sau ca intermediar între acestea şi hinterlandul pe care îl deserveşte. De asemenea, oraşul poate furniza propriile produse atât satelor învecinate cât şi, prin intermediul altor oraşe, regiunilor mai îndepărtate. Indiferent că mărfurile din oferta oraşului sunt aduse din altă parte – oraşul având deci o componentă comercială – sau că sunt produse local – oraşul având un caracter comercial şi meşteşugăresc – ele necesită, în ambele cazuri, cumpărători. În absenţa acestora, oraşul nu poate exista. De aceea considerăm că, fără a analiza piaţa de desfacere de care dispune oraşul din Ţările Române, structura şi condiţionările ei, nu putem înţelege de ce şi cum s-au dezvoltat localităţile urbane din cele două principate, care au fost factorii de stimulare sau de regres, care au fost limitările, şi în special, de ce există diferenţe marcante nu numai cu oraşul vest-european, dar şi cu vecinii de peste munţi.

În cele ce urmează vom încerca să stabilim o tipologie a consumatorilor, a celor care dau de lucru orăşenilor, după care vom încerca să vedem care este, pentru fiecare tip de cerere, situaţia concretă din Ţările Române. În final, având la dispoziţie panorama debuşeelor comerţului şi producţiei urbane, vom încerca să reconstruim mediul şi mai ales limitele şi condiţionările economice în care s-a dezvoltat oraşul extracarpatic. Considerăm că doar după ce vom fi clarificat, în măsura permisă de izvoarele şi studiile existente, această problemă, vom putea trece la studiul economiei urbane propriu-zise.

Piaţa de desfacere a oraşului poate fi împărţită (pentru epoca de care ne ocupăm) în mai multe categorii. În primul rând, **lumea rurală** înconjurătoare, care cumpără îndeobşte produse care depăşesc nivelul tehnic al satului, sau care au la bază materii prime care lipsesc din zonele agricole (cum ar fi uneltele din fier), atunci când nu cumpără direct materiile prime deficitare, confecţionând ei înşişi (ca pentru bumbac) sau încredinţând unor meşteri locali (fierul) făurirea respectivelor produse.

O a doua categorie este **elita**, nobilimea[855], respectiv **boierimea** în Ţările Române, **clerul înalt**, un patriciat urban aristocratizat acolo unde există. Deşi tentaţia de a o asimila categoriei precedente ar părea justificată, motivând că, în fapt curţile boiereşti sau nobiliare sunt la ţară, trebuie ţinut cont că însăşi statutul de privilegiat impune un consum diferenţiat, în care un mare număr de produse au şi (sau au numai) o componentă de prestigiu (haine de lux, bijuterii, ori „un căţeluş de cei mici, flocos [...] Foarte să fie mic, încât să nu mai fie în toa[ă] Evropa mai mic decât acela"[856]). Dacă slugile boiereşti – sau cel puţin o parte a lor – pot fi asimilate – în ceea ce priveşte tipologia achiziţiilor de pe piaţa urbană – cu sătenii, este arhicunoscut că, urcând pe scara socială, se evoluează spre cu totul altă structură, calitate şi preţ al mărfurilor cumpărate. În aceeaşi categorie trebuie încadrată şi domnia, în ceea ce priveşte consumul ei de tip nobiliar.

Cea de a treia categorie este **statul**, şi acesta nu trebuie confundat cu domnia, cu curtea monarhului. În fond, aceasta din urmă, este, din punct de vedere al mărfurilor cerute pe piaţa urbană, similară ca structură cu cererea nobiliară, diferenţele înregistrându-se la cantitate şi la o notă şi mai accentuată a valorii de prestigiu a bunurilor. Dar statul are şi alte cerinţe, separat de cele ale curţii. În secolele al 17-lea şi al 18-lea, necesităţile militare impun acestuia masive comenzi pe piaţa urbană, care în cazul puterilor maritime au constituit un element esenţial în stimularea dezvoltării producţiei pentru piaţă[857]. Acestea implică o structură diferită a cererii, ceea ce justifică, în raport cu categoriile anterior menţionate, tratarea separată a statului.

A patra categorie este formată de **comunităţile miniere**. La prima vedere pare forţat statutul de categorie distinctă pentru acestea. În fapt însă, nu numai specificul activităţii şi deci cererii miniere ne obligă să le acordăm un loc aparte, ci şi intensitatea acesteia, consumul de

---

[855] Lucru de altfel observat încă din epocă, Peter Clark şi Bernard Lepetit (ed.), *Capital Cities and their Hinterlands in Early Modern Europe*, Scolar Press, Ashgate Publishing Company, Vermont, 1996, p. 2.

[856] Nicolae Iorga, *Studii şi documente, vol. VIII, Scrisori de boieri şi negustori către casa de negoţ sibiiană Hagi Pop*, Bucureşti, Socec, 1906, doc. 49, p. 10.

[857] Vezi de exemplu: Christian Buchet, *Marine, économie et société: un exemple d'interaction, l'avitaillement de la Royal Navy durant la guerre de Sept Ans,* Paris, H. Champion, 1999.

produse – impus de necesităţile meseriei – fiind mult mai ridicat şi mai concentrat (geografic) decât în cazul altor activităţi. Peste tot mineritul duce la crearea de mici localităţi care, cel puţin sub aspectul activităţii economice, se încadrează în tipicul urban [858]. Specificul cererii generează însă şi un specific al urbanităţii.

O problemă aparte pune comerţul şi în special **marele comerţ internaţional**. Aparent, tendinţa de a îl descompune în cererile mai sus menţionate este pe deplin justificată. Trebuie însă să ne raportăm la scopul pentru care întocmim această clasificare, şi anume evidenţierea diferitelor pieţe ale oraşelor dintr-o regiune bine definită – în speţă Principatele Dunărene. Din acest punct de vedere, tratarea comerţului *intern* ca o categorie separată obturează adevăraţii clienţi şi de aceea îl vom descompune în categoriile susmenţionate.

Faţă de categoriile menţionate mai sus (ca şi faţă de comerţul intern), comerţul *internaţional* are o structură a cererii aparte, care depinde în mică măsură de piaţa internă a Principatelor. De aceea, vom considera marele comerţ, comerţul internaţional, ca o a cincea categorie. Trebuie subliniat că, din perspectiva cercetării noastre, atât importul cât şi exportul sunt de luat în considerare. Cui anume este destinat exportul este nerelevant din punctul de vedere al studiului nostru, mai importante fiind alte elemente, cum ar fi capacitatea negustorilor şi oraşelor din regiunea importatoare de a înlocui produsele oferite de Principate cu alte surse de aprovizionare. Dacă în ceea ce priveşte sectorul secundar al economiei importul nu creează nici un fel de piaţă, eventual chiar consumă din cea existentă, în sectorul terţiar, unde obiectul de activitate îl constituie furnizarea unui serviciu – în speţă intermedierea unor mărfuri – atât exportul cât şi importul, contribuind ambele la cererea de servicii, creează piaţă şi deci susţin economia urbană, fiind în aceeaşi măsură semnificative.

Deşi evidentă, mult mai dificil de definit este cea de-a şasea categorie, şi anume **piaţa urbană** însăşi. Diversitatea deosebită a cererii urbane face ca acestei categorii să-i fie dificil de stabilit un specific anume în funcţie de profilul mărfurilor. Oraşul este un consumator de mărfuri foarte variate, atât produse pe loc cât şi

---

[858] Ţinem să subliniem că nu ne referim la satele de mineri, ci la centrele regiunilor miniere, care concentrează activităţi de prelucrare a minereului, de producere a uneltelor specifice, etc.

importate, sau dimpotrivă, achiziţionate din hinterlandul rural. Totuşi, simplificând, putem distinge două tipuri diferite de consum: **A)** unul axat pe materii prime sau produse semifabricate necesare mai departe în procesul de producţie, **B)** altul, generat de nevoile vieţii de zi cu zi, extraprofesionale, a orăşenilor. Primul tip de cerere contribuie doar parţial la susţinerea producţiei meşteşugăreşti urbane, datorită nivelului relativ puţin complex al acesteia (comparativ cu zilele noastre), mare parte din produse fiind achiziţionate din afara oraşului, şi nu de la alţi meşteşugari. Totuşi acest tip de cerere duce la dezvoltarea sectorului comercial, chemat să aprovizioneze meşteşugurile respective.

Cel de al doilea tip de cerere creează piaţă de desfacere atât pentru negustori, (alimente, lemne, etc.), cât şi pentru meşteşugari. Deşi majoritatea orăşenilor au un nivel de viaţă modest, implicarea lor într-o activitate mai specializată decât în zona rurală face ca ei să dispună de mai puţin timp pentru confecţionarea diverselor lucruri necesare (îmbrăcăminte, încălţăminte, mobile, etc.), ceea ce face ca ei să cumpere produse într-o măsură mai mare decât ţăranii, mai autarhici în comportamentul lor economic. Dacă ţinem cont şi de disponibilul mai mare de monedă, (la nivele de trai echivalente), înţelegem că autosusţinerea pieţei urbane, fără a fi suficientă pentru apariţia şi menţinerea unui oraş, poate fi, o dată depăşită o minimă dimensiune, un factor important de multiplicare a debuşeului comercial şi meşteşugăresc, şi deci de creştere, cantitativă şi calitativă, a oraşului.

Cererea urbană este, la rândul ei, dependentă de tipurile de cerere mai sus menţionate (cea ţărănească, cea a elitei, cea a statului). Este evident că în lipsa unei cereri alta decât cea orăşenească [859], materiile prime şi produsele semifabricate, necesare producţiei care satisface această cerere neurbană, nu vor mai fi nici ele solicitate. Primul tip de cerere urbană (**A**) depinde direct de existenţa celorlalte tipuri de cerere. Dar şi cel de al doilea tip de cerere urbană (**B**) depinde ce celelalte cereri, în mod indirect: oricâte nevoi ar avea orăşenii, ei trebuie să plătească pentru ele, deci să câştige. Cum o bună parte din bani se

[859] Atragem atenţia că, în conformitate cu tipologia prezentată, caracterul şi nu locaţia unei anumite cereri îi justifică apartenenţa la o anumită categorie. Astfel, curtea domnească, curţile nobiliare, episcopale, mănăstirile sau unităţile militare, chiar situate în oraşe, nu se încadrează în consumul de tip orăşenesc, ci în cel nobiliar, rural sau statal, şi deci, pe bună dreptate, le considerăm a fi în afara cererii orăşeneşti.

cheltuiesc pe lucruri venite din afară (alimente, materii prime) sau sunt daţi ca impozite, şi deci nu mai sunt la dispoziţia orăşenilor pentru plăţi [860], rezultă că ei trebuie să aducă în oraş o sumă echivalentă de bani din afară, contra mărfuri şi servicii. Deci veniturile orăşenilor sunt, la rândul lor, dependente de profiturile activităţii meşteşugăreşti şi comerciale, şi fără comenzi din afara categoriei orăşenilor, aceştia nu au cum să se întreţină, şi prin urmare nici să constituie o piaţă de desfacere pentru oraş.

În concluzie, determinante pentru dezvoltarea oraşului sunt cele cinci tipuri de cerere exogenă oraşului, cererea urbană propriu-zisă, în ambele forme ale sale, fiind neautonomă, dependentă şi variind direct proporţional cu suma acestora: lumea rurală, nobilimea (boierimea), statul, mineritul şi comerţul internaţional.

Nu am considerat necesar să creăm o categorie specială pentru manufacturi. Din punctul de vedere al tipologiei noastre, ele pot fi asimilate cererii urbane, şi anume primului tip, cel generat de procesul de producţie meşteşugăresc, cu care este similar atât ca structură a cererii [861] cât şi ca finalitate şi condiţionări. Situaţia specifică din Principate aduce argumente suplimentare în sprijinul opţiunii noastre. Nu numai că numărul lor este redus, dar activitatea lor este foarte inconstantă, câţiva ani de funcţionare fiind de obicei urmaţi de alţii când, datorită unor cauze neeconomice cel mai adesea, manufactura este oprită. După câteva asemenea alternări, în care frecvent perioadele de funcţionare nu acoperă decât parte redusă din timpul calendaristic scurs, manufactura îşi încetează cu totul activitatea [862]. Ponderea lor în viaţa economică a Ţărilor Române în secolul al 17-lea şi în cea mai mare parte a celui următor a fost foarte redusă. În ultima treime a

---

[860] De aceea, în condiţiile unei pieţe insuficient dezvoltate, oraşele tind spre autarhie, încercând să limiteze consumul de produse din afară.

[861] Manufacturile utilizează aceeaşi tehnologie cu atelierele similare, scara producţiei şi organizarea muncii fiind diferite. Prin urmare ele cumpără aceleaşi materii prime de pe piaţă, cantitatea diferind doar. Dacă ţinem cont că adesea materia primă este cumpărată de breaslă şi nu de fiecare meşter în parte, această diferenţă dispare sau chiar îşi inversează sensul.

[862] O altă cauză ar fi lipsa unui protecţionism vamal, Ştefan Ştefănescu, *Aspecte ale revoluţiei demografice în Ţările Române la sfârşitul secolului al* XVIII*-lea,* în „Trecut şi viitor în medicină. Studii şi note” Editura Medicală, Bucureşti, 1981, p. 222.

secolului al 18-lea şi mai ales începutul celui de al 19-lea, când numărul manufacturilor creşte din ce în ce mai repede, tot mai multe sunt amplasate în oraşe, din al căror tip de cerere făceau de altfel parte. De aceea crearea unei categorii aparte – repetăm: din punct de vedere al acestei tipologii – ar fi redundantă.

1.3 Clienţii oraşului

Piaţa ţărănească. Populaţia rurală este, în Ţările Române, în secolele al 17-lea şi al 18-lea, covârşitoare numeric, reprezentând peste 90% din totalul locuitorilor [863], de aceea, teoretic ea ar trebui să constituie o importantă – dacă nu cea mai importantă – piaţă de desfacere pentru produsele şi serviciile urbane. În realitate, ne grăbim să o spunem, rolul ei este destul de marginal [864]. Mai mulţi factori îşi dau concursul la aceasta. În spatele lor însă se află, cel mai adesea, aceeaşi cauzalitate: nivelul foarte ridicat de fiscalitate la care sunt supuşi ţăranii [865], şi, în mult mai mică măsură, prestaţiile către boierul care stăpâneşte moşia. Asumându-ne riscul de a repeta lucruri binecunoscute de istoricii români, trebuie să schiţăm relaţia dintre ţăran şi sistemul fiscal, pentru a putea releva apoi multiplele moduri în prin care aceasta generează perturbări în relaţia dintre acelaşi ţăran (în ipostaza de piaţă de desfacere de data aceasta) şi economia urbană.

În tot lungul secolelor al 17-lea şi al 18-lea, creşterea continuă a sumelor care, sub diverse forme, sunt plătite de Ţările Române Imperiului Otoman sau slujbaşilor acestuia [866], a menţinut o puternică

---

[863] Bogdan Murgescu, *Istorie românească – istorie universală, (600-1800)*, ediţia a doua, Teora, Bucureşti, 1999, p. 41.

[864] Nici în Europa Occidentală, la început oraşul nu a fost un centru orientat spre satele din jur: el produce pentru o elită al cărei consum este alimentat de impozite, venituri domaniale, rente şi alte prelevări necomerciale. Jean Pierre Devroey; Chantal Zoller, *Villes, campagnes, croissance agraire dans le pays monsan avant l'an mil vingt ans après ...*, în Alain Dierkens; Jean-Marie Duvosquel, „Villes et campagnes au Moyen Age : mélanges Georges Despy", Liege, Editions du Perron, 1991, p. 258.

[865] Bogdan Murgescu, *Istorie românească – istorie universală, (600-1800)*, ediţia a doua, Teora, Bucureşti, 1999, p. 51-55.

[866] Mihai Berza, *Haraciul Moldovei şi al Ţării Româneşti în sec. XV-XIX*, în „Studii şi Materiale de Istorie Medie", II, 1957, p. 7-47.

presiune asupra domniei. În consecinţă aceasta a fost în continuă căutare de bani, pe care nu îi putea obţine decât de la ţărani, în condiţiile în care nu există mine de metale preţioase, orăşenii au o pondere mult prea redusă numeric pentru a se putea constitui într-o sursă alternativă de venit [867], iar boierimea s-a dovedit prea puternică pentru a putea fi – în ciuda unor încercări în acest sens [868] – supusă la plata unor sume importante. Teoretic această presiune fiscală asupra ţărănimii – mai ales în condiţiile în care, cu trecerea timpului, dările se plătesc în tot mai mare măsură în monedă – ar trebui să favorizeze dezvoltarea unei economii urbane, deoarece îi obligă pe ţărani să iasă din economia autarhică şi să apeleze la piaţă pentru obţinerea de monedă [869]. Însă dincolo de o anumită limită, fiscalitatea are un efect invers. Ea reduce piaţa internă, limitând capacitatea de cumpărare a păturilor inferioare ale societăţii. Surplusul de cheltuială aflat la dispoziţia elitei nu compensează decât parţial această limitare, deoarece elita este mult mai redusă numeric şi se orientează cu precădere spre bunuri de lux şi nu spre bunuri de larg consum. „Din punctul de vedere al ansamblului economiei, o asemenea evoluţie conducea în cele din urmă la plafonarea pieţei interne, putând deci anula efectul favorabil al creşterii ofertei de bunuri din partea contribuabililor” [870]. Realitatea secolelor al 17-lea şi al 18-lea s-a dovedit a fi chiar mai constrângătoare pentru piaţa urbană decât modelul de mai sus.

În primul rând, sumele obţinute de către ţărani erau folosite practic integral pentru plata impozitelor către stat. Puţinul rest care rămânea unora dintre ţărani nu era automat cheltuit pe piaţa urbană. Cumpărarea de pământ sau eliberarea din rumânie (acolo unde era cazul) constituiau alternative mult mai tentante în lumea rurală. Chiar din punctul de vedere al achiziţiei de mărfuri, târgurile şi iarmaroacele

---

[867] Agricultura nu a fost egalată de sectorul secundar ca pondere în PIB decât în deceniul 4 al secolului 20, nu numai în secolele 17-18, dar şi în secolul al 19-lea agricultura este considerată în mod unanim ca baza bogăţiei ţării.

[868] Boierii sunt taxaţi mai ales prin solicitarea de „împrumuturi” pe care nimeni nu şi le imagina vreodată înapoiate. Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1998, p. 16, nota 3.

[869] Bogdan Murgescu, *Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, p. 273.

[870] *Ibidem*, p. 273.

săteşti [871], ca şi negustorii ambulanţi, reprezentau o alternativă, de asemenea nu trebuie neglijată tezaurizarea sau imobilizarea în podoabe [872]. Deci, chiar şi din cantitatea neglijabilă care nu ajungea în mâna perceptorilor fiscali, oraşul nu reuşea să atragă decât o mică parte.

Dacă nu poate beneficia direct de aceşti bani, obţinându-i contra produse, oraşul poate în schimb să se plaseze ca intermediar obligatoriu în mânuirea acestora, cât şi a produselor aferente, trăgându-şi de aici câştigul. O dată banii ajunşi la ţărani, ruta fiscală ocoleşte în mare măsură oraşul, boierimea adjudecându-şi partea leului din rentabilele dregătorii care se ocupau cu strânsul dărilor [873]. Nici drumul banilor până la ţărani nu este în întregime controlat de oraş. Principalele produse vândute de gospodăria ţărănească sunt animalele [874] – cornutele mari şi mici în special – şi ele sunt destinate aproape în totalitate pieţei externe [875]. Deşi oraşele joacă un rol însemnat în strângerea şi vânzarea acestora negustorilor străini [876], ele nu sunt singurii actori de pe piaţă. Târgurile şi mai ales iarmaroacele săteşti reprezintă din nou o concurenţă importantă. În plus, nu toate animalele care sunt comercializate în oraş pot fi

---

[871] Pentru rolul acestora în Principate, cea mai importantă lucrare este Georgeta Penelea, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774-1848*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973.

[872] Uneori direct a monedelor – vezi cazul salbelor, menţionate de Paul de Alep: *Călători străini despre Ţările Române*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, vol. VI, p. 98, sau Anton Maria del Chiaro, *Călători străini despre Ţările Române*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, vol. VII, p. 376.

[873] Doar pentru vămi şi saline avem atestări ceva mai numeroase de mari negustori care le arendează, Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p. 223-225.

[874] N. N. Constantinescu: *L'Histoire de l'économie roumaine. De l'origine jusqu'à la deuxième guerre mondiale*, Expert, Bucureşti, 1996, p. 81; „singurul izvor constant de venituri al provinciei [Oltenia] era exportul de animale prin mijlocirea căruia masa rurală îşi procura sumele necesare pentru a face faţă exploatării fiscale." Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1998, p. 76-77 şi 93-94.

[875] Bogdan Murgescu, *Participarea Ţărilor Române la comerţul european cu vite în secolele XVI-XVIII. Regularităţi şi fluctuaţii conjuncturale,* în „Studii de istorie economică şi istoria gândirii economice", III, 1998, p. 101-120.

[876] Mihai Ştefan Ceauşu şi Emil Ioan Emandi, *Aspecte din evoluţia economico-socială şi urbană a oraşului Suceava în anii 1774-1786,* partea I, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, XXV, 1988, p. 77, şi partea a II-a, XXIX, 1992, 127-128; Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene,* vol. II, Bârlad, 1912, doc. 80, p. 106; etc.

realmente puse în contul acestuia, numeroşi boieri deţinând o pondere importantă a acestui comerţ [877]. Deci, doar o parte redusă din activitatea economică şi financiară generată de cererea continuă de bani a turcilor a putut susţine economia urbană.

În plus, trebuie să luăm în calcul modul concret în care se realizează comerţul cu vite. Este vorba de un număr relativ mic de negustori şi auxiliari care vehiculează un mare număr de animale şi mari sume de bani. Amplul comerţ animalier a generat venituri importante, dar puternic concentrate, deci, din punctul de vedere al oraşului, acest tip de comerţ nu duce la crearea unei pături de locuitori cu deprinderi urbane, numărul celor angrenaţi în această activitate fiind prea mic. Mai mult, sumele mari vehiculate fac ca acei negustori care reuşesc în afaceri să acumuleze averi importante, ajungând la nivele de bogăţie care le permit cumpărarea de moşii şi dregătorii, atracţia statutului de boier dovedindu-se în destule cazuri irezistibilă [878]. În consecinţă – chiar dacă ei continuă afacerile cu vite – din punct de vedere al oraşului ei pot fi trecuţi la pierderi, achiziţionarea de dregătorii şi mai ales de moşii împingându-i în timp spre un alt mod de viaţă decât cel urban [879].

Şi în Ţările Române, elementele cele mai de succes ale burgheziei urbane sunt atrase de statutul de rentier al boierilor şi dregătorilor, aşa cum se întâmplă de altfel peste tot în Europa epocii [880]:

---

[877] Boierii concurează oraşul şi pe alte sectoare comerciale, în secolul al 17-lea marii boieri şi chiar domnul vând lână pe piaţa Braşovului. *Ţara Bârsei*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1974, vol. II, p. 296. Această concurenţă nu este specifică doar Principatelor, o întâlnim uneori şi în Europa Occidentală, de exemplu: „à Nantes, au XVIIIe siècle, la noblesse a tenu un rang éminent dans l'armement maritime”, (la Nantes, în secolul al 18-lea, nobilimea a avut o poziţie importantă armamentul maritim), L. Bergeron, *Analyse statistique d'une société urbaine : Toulouse entre 1791 et 1799*, în „Annales, É.S.C.”, 4/1970, p. 1072.

[878] Andrei Pippidi, *Putere şi cultură în epoca lui Brâncoveanu* în „Despre statui şi morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice”, Polirom, Bucureşti, 2000, p. 137. Unii dintre ei ajung după o generaţie chiar pe tron, ca Antonie din Popeşti (domn al Ţării Româneşti, 1669-1672), fiul unui negustor, Mihai Grecul din Târgşor. Andrei Pippidi : *Un alt Mihai Viteazul,* în *ibidem,* Polirom, Bucureşti, 2000, p. 101.

[879] Andrei Pippidi, *Identitate naţională şi culturală. Câteva probleme de metodă în legătură cu locul românilor în istoria universală,* în *ibidem,* Polirom, Bucureşti, 2000, p. 91.

[880] Vezi discuţia lui L. Bergeron, *Analyse statistique d'une société urbaine: Toulouse entre 1791 et 1799,* în „Annales, E.S.C.”, 4/1970, p. 1070-1071.

„L'objet et l'ambition de toutes les familles est une charge de conseiller (...) à peine un marchand a-t-il acquis 5 à 6 000 livres qu'il songe à pourvoir son fils d'une charge, ou à lui donner un éducation qui le mette a portée de disputer quelque jour une chaire", scria René Favier despre burghezia unui mic orăşel din Dauphiné [881] şi exemplele pot fi multiplicate la infinit. Mai trebuie adăugat că mediul de afaceri din Ţările Române este mult mai redus şi mai nesigur, oferind în consecinţă mult mai puţine oportunităţi de investiţii în economia urbană şi contribuind astfel la creşterea atractivităţii investiţiei în moşii şi dregătorii [882].

Pe de altă parte, presiunea fiscală generată de cererile turcilor a avut şi alte consecinţe, care au influenţat mediul economic în care s-au dezvoltat oraşele româneşti. Cele mai importante dintre acestea au fost mobilitatea excesivă a ţăranilor şi chiar a satelor [883], şi caracterul precar al gospodăriei ţărăneşti la capitolul inventar.

Fenomenul „spargerii satelor" este prea bine cunoscut pentru a mai insista asupra lui. Ceea ce vrem să subliniem este frecvenţa şi amploarea fenomenului. Marea fugă de sub Constantin Mavrocordat când „s-a spart ţara" este cea mai bine cunoscută [884], dar nu este

---

[881] „Scopul şi ambiţia oricărei familii este o funcţie de consilier, (...) de-abia ce un negustor a strâns 5-6 000 de livre ca se şi gândeşte să obţină pentru fiul său o funcţie sau să-i dea educaţia care să-l facă să poată, într-o bună zi, să concureze pentru un loc în rândul clerului înalt" René Favier, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit,* Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1993, p. 205.

[882] Chiar şi în economia mult mai amplă, mai diversificată şi mai stabilă a oraşelor occidentale aceste ocazii lipsesc adeseori: „Pour investir ailleurs que dans les maisons et les terres, encore faut-il que les occasions se présentent, que la conjoncture locale s'y prête", (Pentru a investi în altceva decât în case şi pământuri, trebuie să existe şi alte oportunităţi, conjunctura locală trebuie să se preteze la aceasta). L. Bergeron, *Analyse statistique d'une société urbaine : Toulouse entre 1791 et 1799,* în „Annales, E.S.C.", 4/1970, p. 1070.

[883] N. N. Constantinescu, *L'Histoire de l'économie roumaine. De l'origine jusqu'à la deuxième guerre mondiale*, Bucureşti, Expert, 1996, p. 92. Încercările făcute de austrieci în cele două decenii de stăpânire asupra Olteniei în direcţia fixării contribuabililor în sate au rămas fără succes, şi abia după Regulamentul Organic ele aveau să fie – cu mai multe rezultate – continuate, Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1998, p. 31.

[884] Florin Constantiniu, *Relaţiile agrare din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1972, p. 110-112.

singura [885]. Ţăranii fugari sunt ascunşi de boierii cointeresaţi în atragerea de mână de lucru lipsită de obligaţii fiscale [886]. Impunerea solidară la bir generează o solidaritate a fugii [887]. Cu fiecare fugit creşte povara fiscale a celor rămaşi, aceştia fac faţă tot mai dificil obligaţiilor şi sunt tot mai tentaţi să fugă şi ei, fenomenul de antrenare rezultat ducând la „spargerea" satului [888].

În plus, nu trebuie luată în calcul numai migrarea generată de fiscalitate. Războaiele, invaziile străine, fie ele turceşti sau tătărăşti, fie austriece, ruseşti sau poloneze, uneori chiar numai zvonul unor astfel de ameninţări [889], duceau la părăsirea satului pe durate de la câteva zile la câteva luni. Distrugerile cauzate localităţilor rurale, mai ales incendierile şi rechiziţiile de vite, dar şi robirile, afectau puternic satul şi capacitatea acestuia de a se constitui într-un partener economic al oraşului. Tabloul Olteniei după războiul dintre Imperiul Otoman şi cel

---

[885] Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739),* Editura Academiei, Bucureşti, 1998, p. 30, „Fuga masivă a populaţiei – înlăuntrul şi în afara graniţelor ţării – a fost una din realităţile dominante ale vieţii sociale a Ţării Româneşti în veacul al XVIII-lea şi în veacul următor, până în epoca regulamentară." *ibidem,* p. 53. Fuga unor regiuni mai mici este frecventă: în 1727, din Romanaţi fug 2.300 de familii şi din Vâlcea 1.500, anul viitor în Mehedinţi se sparg 36 de sate, şi informaţiile sunt lacunare; *ibidem,* p. 59.

[886] *Ibidem*, p. 30; „Complicitatea boierilor şi ţăranilor împotriva fiscalităţii avea să constituie una dintre dominantele istoriei sociale a Ţărilor Române în secolele XVI-XVIII" Bogdan Murgescu: *Circulaţia monetară în ţările române în secolul al XVI-lea,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, p. 273.

[887] Contribuabilii dintr-un sat erau răspunzători în grup pentru plata impozitului datorat de satul respectiv. Acest sistem avea avantajul că asigura strângerea sumei impuse chiar dacă o mică parte dintre ţărani nu puteau sau nu vroiau să plătească, ceilalţi fiind obligaţi să completeze suma rămasă, urmând să se despăgubească de la cei ce n-au plătit (sau, dacă aceştia din urmă sunt fugiţi, să le vândă proprietăţile). În schimb, când un număr mai mare de ţărani era în incapacitate de plată, atunci povara fiscală care se repartiza pe ceilalţi (ce în mod normal erau solvabili), devenea atât de mare încât practic mai nimeni din sat nu-şi mai putea plăti birul. În această situaţie singura opţiune era fuga întregului sat, in corpore, este ceea ce documentele româneşti denumesc „spargerea satelor" (vezi de exemplu Emil Vârtosu şi Ion Vârtosu, *O sută de ani dela înfiinţarea aşezămintelor Brâncoveneşti 1838-1938*, Bucureşti, 1938, vol. I, doc. 80, p. 56).

[888] Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739),* Editura Academiei, Bucureşti, 1998, p. 60-61; Emil Vârtosu şi Ion Vârtosu, *O sută de ani de la înfiinţarea Aşezămintelor Brâncoveneşti,* 1838-1938, Bucureşti, 1938, doc. 80, p. 56.

[889] *Ibidem,* p. 56.

Habsburgic, aşa cum îl putem întrevedea în minuţioasele rapoarte ale administraţiei austriece, este cel al unei provincii pustiite: dintr-un total de 970 de aşezări, 273 sunt menţionate ca nelocuite! [890]

Evident că această „mobilitate” impusă din afară lumii rurale a dăunat oraşului, care nu mai beneficiază de stabilitatea necesară construirii unor relaţii comerciale normale. Migrarea locuitorilor în altă regiune afectează hinterlandul urban, rupând relaţiile comerciale create, fără ca acestea să se înnoade imediat în favoarea unui nou oraş la locul de aşezare al ţăranului fugit. În afară de tendinţa firească a acestuia de a nu fi prea în văzul lumii, disponibilul de produse pentru piaţă ale unui astfel de fugar sunt evident nule, fără a mai vorbi de timpul necesar trecerii de la simpla vânzare la o relaţie comercială durabilă şi constantă.

Migrarea pe termen scurt este şi ea nocivă pentru oraş, fie că este generată de evenimente militare, fie din cauze administrative – venirea strângătorilor de dări sau o nouă numărătoare a populaţiei, ori numai un simplu zvon în acest sens. Ea durează zile şi adesea săptămâni, mai rar luni întregi. În aceste condiţii relaţiile comerciale ale oraşului cu satele respective practic încetează. O altă consecinţă pentru orăşeni este imposibilitatea de a se baza întotdeauna pe aprovizionarea cu alimente furnizată de sat, şi deci necesitatea de a avea propria lor producţie de alimente [891].

Dar instabilitatea puternică care caracterizează localităţile rurale afectează oraşul, de o manieră indirectă, şi în alt mod. Insecuritatea generală şi ostilitatea mediului economic descurajează ţăranul în a investi într-o gospodărie mai productivă, deci mai utilată. Necesitatea de a putea pleca oricând – subliniată de numeroase izvoare [892] – îl

[890] *Ibidem,* p. 39-40; repopularea unei părţi a acestora în anii următori nu a însemnat şi atingerea nivelului anterior, după cum atrage atenţia Șerban Papacostea. Oricum, pentru oraşele provinciei, dispariţia unui sfert din localităţi şi depopularea parţială a altora, pentru ani buni (peste un deceniu situaţia nu revenise încă la nivelul anterior războiului) a însemnat o lovitură puternică.

[891] Aceasta nu este, în nici un caz, singura cauză a prezenţei activităţii agricole în oraşe.

[892] Un raport austriac menţiona în 1737 că: „întreaga regiune de câmpie s-a depopulat cu totul, iar ţăranii au fugit cu întreaga lor avuţie spre munte” Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739),* Editura Academiei, Bucureşti, 1998, p. 56. Nu este o mentalitate specific ţărănească, elitele din Țara

obligă să se limiteze la ce poate fi încărcat în căruţă, sau eventual mânat de la spate. În plus, utilajul din gospodărie, ca şi animalele sau orice alte bunuri pe care le avea ţăranul, puteau fi oricând luate de agenţii fiscali în contul dărilor care nu puteau fi plătite, şi adesea aceste bunuri depăşeau cu mult suma pe care o datora ţăranul. A investi în bunuri – atunci când nu sunt uşor de transportat sau ascuns – sau în gospodărie, era o acţiune economic riscantă în Ţările Române. Ori, lipsa investiţilor în gospodărie are drept consecinţă o cerere redusă de bunuri (unelte, etc.) a ţăranului, şi implicit o piaţă mult restrânsă pentru meşteşugarii şi negustorii urbani.

Mai este un factor care trebuie luat în calcul: densitatea redusă a populaţiei Ţărilor Române. Un oraş nu poate atrage ţărani de la orice distanţă. Pragul este cel reprezentat de durata unei zile de mers, dus-întors, care trebuie să includă şi timpul pentru târguială, dacă drumul este mai lung călătoria devine rară [893]. O densitate de locuire redusă înseamnă un număr redus de potenţiali clienţi în aria de jumătate de zi de mers pe care o acoperă un oraş. Dacă adăugăm că starea drumurilor în Ţările Române scurtează această distanţă şi că adesea satele evită drumul [894], devine clar că hinterlandul unui oraş din Principate avea un potenţial demografic – şi deci şi economic – mult mai scăzut decât al unuia din Europa Occidentală.

Toate acestea limitează puternic posibilităţile de constituire ale unei reţele economice având un centru de comerţ permanent – oraşul – care serveşte de piaţă de schimb pentru o regiune rurală înconjurătoare. Comerţul periodic, aşa cum se practica în târgurile şi iarmaroacele săteşti, era mai bine adaptat unei economii cu disponibilităţi limitate

---

Românească şi Moldova o împărtăşesc şi ele. Vezi mai sus, capitolele I.2.3 *Aspectul clădirilor, tehnicile şi materialele de construcţie* şi I.2.5 *Criteriul palatului princiar*.

[893] Paul Bairoch: *Urbanization and the Economy in preindustrial societies: the findings of two decades of research*, în „The Journal of European Economic History", vol. 18, Number 2 – Fall 1989, p. 249.

[894] Satele care se aflau pe principalele drumuri de legătură ale capitalelor cu ţările străine, (în special spre Constantinopol) aveau ca obligaţie suplimentară găzduirea, furnizarea de hrană şi nutreţ pentru dregătorii domnului, funcţionarii turci şi solii străini aflaţi în trecere. Cum aceştia nu călătoreau niciodată singuri, ci însoţiţi de o suită umeroasă (cea a solilor polonezi care trec spre Istanbul numără în medie câteva sute de oameni şi tot atâtea animale) obligaţiile suplimentare impuse satelor aflate la drum sunt adesea apăsătoare şi ţăranii părăsesc aceste aşezări pentru altele mai ferite.

pentru schimb şi cu un caracter aleatoriu destul de pronunţat, cu vicisitudini care impuneau reconfigurări temporare relativ numeroase şi deci o mare flexibilitate din partea actorilor economici.

Elita, adică **boierimea şi clerul înalt**, cărora li se adaugă **curtea domnească**, formează o altă posibilă piaţă pentru bunurile şi serviciile pe care le oferă oraşul. Aceasta este puternic limitată, în Ţările Române, de economia domanială dominantă. Banii sunt o resursă relativ rară, şi de aceea ei sunt protejaţi, fiind înlocuiţi acolo unde se poate cu produsele domeniului sau cu munca ţăranilor. Prezenţa unui număr de meşteşugari – de obicei grupaţi în jurul curţilor boiereşti şi adesea ţigani [895] – pe moşiile boierilor, permit acestora să-şi satisfacă o bună parte din necesarul de produse neagricole, ca şi de servicii, în interiorul domeniului. Marea majoritate a produselor care implică un nivel tehnologic nu foarte ridicat sunt astfel obţinute, evitându-se recursul la piaţa urbană şi deci economisindu-se preţioasele resurse monetare. În aceeaşi situaţie se află şi o mare parte a serviciilor, cele mai complexe sub raport tehnic fiind prestate fie de meşteşugarii domaniali, fie chiar de ţărani cu o anumită specializare complementară (în special serviciile „medicale” au fost până târziu, după 1800, monopolul acestora). Studii relativ recente avansează ipoteza că, în mentalul epocii, şerbii sunt asimilaţi cu „capitalul fix” [896], şi ca atare munca lor nu era privită ca o cheltuială, spre deosebire de achiziţionarea de produse şi servicii din afara domeniului.

Boierimea cumpără în schimb, şi încă în cantităţi importante, produse de lux, în special haine, bijuterii şi articole de harnaşament, preferinţa pentru obiecte care serveau la afirmarea statutului social fiind evidentă. Acestea provin, în mare măsură, din import, deoarece în general meşteşugarii din Ţările Române nu au nivelul necesar pentru a produce asemenea mărfuri, şi aceasta din cauză că cererea nu este suficient de mare şi mai ales de *sigură* şi *constantă* pentru a-i încuraja să se specializeze în aceste direcţii. Nu trebuie neglijată nici atracţia de care s-au bucurat întotdeauna obiectele de pe pieţele mai îndepărtate.

---

[895] N. N. Constantinescu, *L'Histoire de l'économie roumaine. De l'origine jusqu'à la deuxième guerre mondiale*, Bucureşti, Expert, 1996, p. 83.

[896] Richard R. Rudolph, *Agricultural Structure and Proto-Industrialization in Russia: Economic Development Width Unfree Labor*, în „The Journal of Economic History” 1/1985, p. 47-69.

Chiar şi cele produse în ţară au adesea încorporate mărfuri din import: blănuri, stofe scumpe, etc.

Mănăstirile funcţionează după aceeaşi schemă economică ca şi domeniul, cu observaţia că bunurile necesare şi care nu pot fi produse în interiorul mănăstirii sunt şi mai puţin numeroase. Totuşi o privire mai îndeaproape se impune pentru activitatea tipografică, dominată în Ţările Române de către tiparniţele mănăstireşti până la începutul secolului al 19-lea. Tipăritul cărţilor se desfăşoară de obicei în oraşe, (Bucureşti, Râmnicul Vâlcea, etc.) însă în mănăstirile din oraşe, sau în sediile episcopiilor [897]. Tipografii sunt în general călugări – nu meşteri cu un stil de viaţă urban – iar majoritatea tipăriturilor au subiecte religioase. În plus, hârtia este produsă în manufacturi situate în zone rurale. Deci, impactul acestei activităţi asupra oraşului este extrem de redus.

Curtea domnească este şi ea similară, într-o anumită măsură, domeniului boieresc. Totuşi, anumite diferenţe trebuiesc menţionate. În primul rând, aşa cum este binecunoscut, domeniul domnesc se reduce continuu de-a lungul secolelor al 17-lea şi al 18-lea. Desele schimbări de domni induc o stare de instabilitate şi în organizarea curţii şi a domeniului domnesc. Prin urmare, acesta reuşeşte să acopere necesităţile domniei într-o proporţie sensibil mai mică decât o face domeniul boieresc pentru stăpânii săi. Pe de altă parte, domnia are necesităţi mai mari cantitativ [898] şi pretenţii mai ridicate în ceea ce priveşte bunurile de lux. Dacă ţinem cont de faptul că domnia are un disponibil de numerar mult mai ridicat decât al boierilor, vedem creionându-se portretul unui factor mai important pentru piaţa urbană, atât pe segmentul comercial cât şi pe cel meşteşugăresc.

Schimbarea reşedinţei domneşti este fără doar şi poate un excelent revelator al influenţei curţii în stimularea unei vieţi urbane din oraşul în care rezida. În Moldova, după mutarea capitalei de la Suceava la Iaşi [899], primul oraş cunoaşte o lungă perioadă de decădere, trend

---

[897] N. N. Constantinescu, *L'Histoire de l'économie roumaine. De l'origine jusqu'à la deuxième guerre mondiale*, Bucureşti, Expert, 1996, p. 101.

[898] Documentele vorbesc uneori de comenzi masive ale domniei: Brâncoveanu dădea în 1697 meşterilor din Câmpulung Muscel de făcut 1000 de chivere pentru slujitorii domniei, Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Editura Academiei, Bucureşti, 1969, p. 182.

[899] Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon (editori), *Istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Ed. Junimea, 1980, vol. I, p. 82-86.

inversat doar după 1775, în momentul în care devine capitala noii provincii a Bucovinei austriece[900]. Iaşiul în schimb devine destul de repede cel mai important oraş din Moldova[901]. În Ţara Românească, pendulările capitalei între Târgovişte şi Bucureşti atrag după ele redistribuiri importante de activitate economică şi populaţie între cele două oraşe[902]. Nu este nicidecum o situaţie caracteristică doar capitalelor Principatelor, Praga îşi pierde populaţia în favoarea Vienei, Valladolid-ul în faţa Madridului[903], orice mutare de capitală atrage după sine o deplasare de populaţie şi o redistribuire a ponderii demografice a oraşelor implicate[904].

Totuşi importanţa domniei nu trebuie exagerată, cele două curţi din Principate, oricât de mult au contribuit la dezvoltarea urbană a oraşului de reşedinţă, nu au putut susţine numai ele o întreagă reţea urbană. Impactul domniei asupra oraşelor din teritoriu a fost mult mai limitat, slaba dezvoltare a reşedinţelor secundare o demonstrează din plin.

În concluzie, cu excepţia notabilă discutată mai sus, elita din cele două Principate nu a contribuit la crearea unei cereri semnificative de mărfuri şi servicii de provenienţă urbană. O anumită diferenţiere trebuie totuşi făcută. Sectorul meşteşugăresc este cel mai vitregit, concurenţa meşteşugarilor domaniali pe segmentul produselor inferioare calitativ precum şi a importurilor pe cel al produselor de lux reducând comenzile boierilor la o cantitate nu foarte însemnată. În schimb, aceştia apelează

---

[900] Vezi Mihai Ştefan Ceauşu şi Emil Ioan Emandi, *Aspecte din evoluţia economico-socială şi urbană a oraşului Suceava în anii 1774-1786*, partea I, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, XXV, 1988, p. 75-96, şi partea a II-a, XXIX, 1992, 119-134.

[901] Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon (editori), *Istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Ed. Junimea, 1980, vol. I, p. 87.

[902] Franco Sivori, exagerând, afirmă foarte tranşant că după mutarea domniei înapoi la Târgovişte: „aici s-au strămutat de asemenea toţi negustorii şi meşteşugarii din Bucureşti, astfel că au ajuns atât de mulţi împreună cu cei localnici, că se găseau orişice fel de mărfuri, cu toate că veneau din ţări foarte îndepărtate." *Călători străini despre Ţările Române*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, vol. III, p. 12.

[903] Paul M Hohenberg şi Lynn Hollen Lees, *Urban Systems and Economic Growth: Town Populations in Metropolitan Hinterlands 1600-1850*, în Peter Clark şi Bernard Lepetit (ed.), „Capital Cities and their Hinterlands in Early Modern Europe", Scolar Press, Ashgate Publishing Company, Vermont, 1996, p. 36.

[904] Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul,* Meridiane, Bucureşti, 1984, vol. II, p. 320-321.

la negustorii locali pentru o largă gamă de produse din import şi uneori pentru exportul produselor domeniului. Deci, capitala lăsată deoparte, cererea elitei a dus în mod preponderent la stimularea componentei comerciale a localităţilor urbane. Prin însăşi natura bunurilor de lux care alcătuiau această cerere, ele nu puteau da naştere unui comerţ foarte amplu, numărul negustorilor care puteau să activeze pe această piaţă fiind prin urmare limitat.

Aşa cum am arătat mai sus, **statul** nu trebuie confundat cu domnia, el constituindu-se într-o categorie aparte. În perioada cercetată, grosul comenzilor statelor europene au avut la bază necesităţi militare. Ori, mai ales după mijlocul secolului al 17-lea, armata celor două Principate intră într-un accentuat proces de disoluţie[905], fiind redusă în secolul al 18-lea la dimensiunile unei gărzi a domnului. Prin urmare, comenzi destinate armatei, dacă mai puteau juca un rol în secolul al 17-lea, nu mai au nici o importanţă ca piaţă pentru economia urbană în cel următor.

În plus, chiar şi pentru secolul al 17-lea, nu trebuie scăpat din vedere că sistemul militar al Ţărilor Române se bazează încă în bună măsură pe serviciul militar al unor privilegiaţi, ostaşii de meserie având, numeric vorbind, o pondere redusă. Ori, aceşti ostaşi „de ţară”, obligaţi să vină la oaste numai la nevoie şi cu echipament propriu, sunt mult mai puţin dependenţi de piaţă decât lefegii. În afară de arme, ei îşi asigură restul necesarului (haine, cal, mâncare) din gospodăria proprie. Ostaşii de meserie în schimb, trebuiesc nu numai înarmaţi, dar şi hrăniţi şi îmbrăcaţi, în plus, solda – atunci când este plătită – se constituie într-un disponibil bănesc care le permite să devină clienţi ai negustorilor şi meşteşugarilor din oraşe. Numărul mic al acestor soldaţi, chiar în timpul lui Matei Basarab sau Vasile Lupu, nu a permis comenzilor cu finalitate militară să se constituie într-un suport pentru piaţa urbană. În plus, caracterul inconstant al cumpărării de arme – nu toţi domnii au avut corpuri cât de cât importante de lefegii – combinat cu nivelul

---

[905] Cu excepţia notabilă a perioadei 1678-1714, în care Şerban Cantacuzino şi mai apoi Constantin Brâncoveanu refac potenţialul militar al Ţării Româneşti. Pentru o opinie diferită vezi Constantin Rezachievici, *Efectivele oştilor din Ţara Românească şi Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Studii şi materiale de istorie şi muzeografie militară”, 6/1973, Bucarest, p. 95-118.

tehnic ridicat de fabricaţie al armamentului – în special cel de foc – au făcut ca aceste arme să fie în mare parte importate.

Lipsa unei birocraţii dezvoltate, ca şi sistemul de dare în arendă a activităţilor cu caracter economic ale statului – strângerea dărilor, vămile, poştele, ocnele de sare, etc. – fac să nu avem alte comenzi cât de cât importante ale statului în afară de cele militare.

În concluzie, pentru secolul al 17-lea putem vorbi de o anumită susţinere a pieţei urbane prin comenzile cu caracter militar ale statului, care permite existenţa unui mic număr de meşteşugari specializaţi în producerea de armament cu un nivel tehnologic mai redus [906], precum şi un comerţ cu arme – cele de foc cu siguranţă, probabil şi altele – care însă, prin importanţă, nu a creat piaţă pentru un număr prea mare de negustori. De asemenea, comenzile militare au creat o piaţă pentru meşteşugarii care făceau haine, încălţăminte, şei şi diverse alte accesorii. Această piaţă nu a fost foarte importantă şi probabil că a fost concentrată în bună măsură în oraşul de reşedinţă. În secolul al 18-lea toate aceste comenzi sun reduse la un nivel cu totul neimportant [907].

Activităţile miniere sunt cu totul periferice în economia Ţării Româneşti şi a Moldovei. Totuşi, extragerea aramei şi a fierului va genera unele localităţi cu o componentă urbană, cum ar fi Baia de Fier sau Baia de Aramă [908]. Ponderea mare pe care o are mineritul şi activităţile direct legate de el în acest tip de aşezări ne obligă să le încadrăm separat. La Baia de Aramă, la 235 de familii, avem 39 de mineri şi 12 fierari şi dulgheri angajaţi în mină, dacă excludem preoţii şi pârgarii, mina antrenează direct un sfert din populaţia activă [909]. La

[906] În special arcaşi, fabricanţi de tolbe, săbieri. Vezi Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban: *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu,* Editura Academiei, Bucureşti, 1969.

[907] Toţi meşteşugarii care fabrică arme recenzaţi de Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban în cartea lor sunt, cu o singură excepţie, aşezaţi în oraşe care au servit drept capitală (Bucureşti sau Târgovişte prntru Ţara Românească, Iaşi şi Suceava pentru Moldova). Cea mai mare parte activează – previzibil – în secolul al 17-lea. Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Editura Academiei, Bucureşti, 1969, p. 159-160, 177, 272 et 281.

[908] N. N. Constantinescu, *L'Histoire de l'économie roumaine. De l'origine jusqu'à la deuxième guerre mondiale*, Bucureşti, Expert, 1996, p. 81-82.

[909] Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739),* Editura Academiei, Bucureşti, 1998, p. 45; de asemenea şi p. 89.

Târgu-Ocna, extragerea sării angrenează de asemenea o populaţie numeroasă [910], fără activitatea minieră această localitate nu ar fi avut caracter urban. Totuşi, lipsa de resurse exploatabile a făcut ca aşezările de acest fel să constituie excepţii în reţeaua urbană a Ţărilor Române [911].

Comerţul internaţional are, din punct de vedere al creării unei pieţe urbane, două componente. Prima este marele comerţ propriu-zis, care străbate Ţările Române. A doua este alcătuită din importurile şi exporturile Principatelor. Întrucât importurile generate de cererea rurală, a elitei şi a statului, precum şi exporturile acestora au fost discutate la subcapitolele respective, vom discuta aici doar marele comerţ propriu-zis, de tranzit, şi exporturile şi importurile generate de activitatea urbană propriu-zisă.

Ţara Românească şi Moldova sunt înconjurate de regiuni cu o reţea urbană mai veche şi mai dezvoltată, fie că este vorba de structuri urbane de influenţă germană, predominante în Transilvania sau Polonia, sau de oraşele otomane de la sud de Dunăre, continuatoare directe ale unei vieţi urbane bizantine care – în ciuda unor momente de eclipsă – nu a dispărut niciodată cu totul [912]. Nivelul mai ridicat al economiei urbane din aceste regiuni, – atât ca tehnologii de fabricaţie cât şi ca amploare – permitea producerea de mărfuri în cantităţi mai mari, superioare calitativ şi la preţuri mai competitive comparativ cu Ţările Române. Ca atare acestea au fost, până târziu în secolul al 19-lea, un importator net de produse manufacturate, exporturile de astfel de mărfuri lipsind [913].

Singura regiune înconjurătoare inferioară din punctul de vedere al dezvoltării economiei urbane este stepa din nordul Mării Negre, la est

---

[910] *Ibidem*, p. 86-88.

[911] Nici în Polonia vecină, în ciuda unui subsol mult mai bogat, oraşele miniere nu joacă un rol important în viaţa urbană. Andrzej Wyrobisz, *Functional Types of Polish Towns in the XVI-XVIIIth Centuries*, în „The Journal of European Economic History”, vol. 12, no. 1, 1983, p. 73.

[912] Nicolai Todorov, *La ville balkanique aux XV-XIX siècles. Développement socio-économique et démographique*, în „Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen. Buletin”, Sofia, A.I.E.S.E.E., 1974, nr. XV-XVI.

[913] Nicolae C. Sută (coordonator), *Istoria comerţului exterior şi a politicii comerciale româneşti*, Bucureşti, Editura Economică, 1998, p. 39-44.

de Moldova. Dar acest spaţiu este foarte slab populat, cu tătari seminomazi şi cazaci, ale căror necesităţi de bunuri meşteşugăreşti sunt relativ limitate. În plus cazacii sunt integraţi economic reţelelor comerciale ale regatului Poloniei, iar tătarii celor otomane – în special celor care pleacă de la oraşele de pe coasta Crimeei. Nu trebuie omis că relaţiile cu tătarii în special, dar uneori şi cu cazacii [914], au fost încordate, un aproape perpetuu război de frontieră. Astfel, foarte slabul potenţial al acestei zone de a forma o piaţă de desfacere nu a putut fi valorificat de oraşele româneşti, negustorii polonezi şi turci impunându-se.

Importurile urbane propriu-zise sunt şi ele foarte puţin numeroase, datorită în special numărului mic al populaţiei orăşeneşti [915] şi nivelului relativ modest al acesteia, ceea ce făcea ca mare parte a cerinţelor să fie acoperite de pe piaţa internă. Nu includem aici importurile necesare pentru realizarea mărfurilor destinate pieţelor neurbane, întrucât acestea au fost incluse în discuţia asupra pieţelor susmenţionate.

Comerţul de tranzit a fost un factor foarte important de stimulare a dezvoltării urbane în Ţările Române în secolele 14-15, dar secolul al 16-lea este martorul unei reduceri relative a traficului internaţional de mărfuri prin Principate ca urmare a eliminării italienilor – şi de fapt a tuturor altor negustori cu excepţia celor otomani – din Marea Neagră, a transformării Ungariei centrale într-un câmp de bătălie, şi nu în ultimul rând a periferizării generale a spaţiului mediteranean şi est-european. În secolul al 17-lea şi al 18-lea, caracterul de mare închisă al principalei căi de comunicaţii a Principatelor – Marea Neagră – precum şi dispunerea circuitelor comerciale internaţionale, care ocoleau spaţiul românesc, au făcut ca susţinerea vieţii urbane de către comerţul internaţional de tranzit să fie slabă, incomparabilă cu situaţia din secolele 14-15.

---

[914] Aceştia nu se bucurau de simpatie nici în momentele de pace. *Călători străini despre Ţările Române*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 471-478

[915] De exemplu, către sfârşitul perioadei studiate, în 1774, întreaga populaţie orăşenească din Moldova număra aproximativ 35 de mii de „suflete”, Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol”, Iaşi, XII, 1975, p. 1-16, Anexa 1.

Trebuie amintit că pierderea de substanţă care a afectat comerţul de tranzit în spaţiul românesc a fost în parte compensată de eliminarea negustorilor transilvăneni de pe pieţele celor două Principate. Din punctul de vedere al cercetării noastre, obiecţia privind înlocuirea acestor negustori tot cu străini nu stă în picioare, deoarece armenii, grecii şi evreii, care controlează o mare parte a acestui comerţ, deseori rezidă în oraşele din Ţările Române[916], contribuind la caracterul urban al acestora, spre deosebire de saşii transilvăneni, care de obicei rezidau în oraşele de peste munţi, dar, controlând piaţa de la sud şi est de Carpaţi, blocau într-o anumită măsură crearea unei negustorimi – şi deci a unei pături orăşeneşti – locale. În concluzie, în secolele 17-18, comerţul internaţional nu a contribuit la dezvoltarea meşteşugurilor în Ţările Române, în schimb a susţinut, deşi într-o relativ mică măsură, existenţa unei pături negustoreşti.

Oraşul însuşi, datorită dimensiunilor lui reduse, nu contribuie prea mult la crearea unei pieţe de desfacere pentru mărfurile şi serviciile urbane. De altfel, având în vedere că cererea urbană – aşa cum am văzut când am definit tipurile de cerere – depinde de celelalte cinci analizate anterior, şi că acestea nu oferă prea mare susţinere oraşului, era de aşteptat ca nici cea propriu-zis orăşenească să nu aibă o importanţă prea mare. Ceea ce trebuie adăugat, anticipând concluziile, este caracterul preponderent comercial al oraşului din Moldova şi Ţara Românească. Sporul de activitate adus de comenzile de materie primă ale meşteşugarilor se manifestă într-o mică măsură.

Suntem conştienţi că analiza din acest capitol ar fi câştigat mult în claritate şi putere de convingere dacă ar fi fost dublată de o estimare cifrică[917]. Din păcate sursele existente nu ne permit să facem asemenea

---

[916] Nistor Ciocan, *Negoţ şi neguţători în Moldova veacului XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol”, Iaşi, XXV, 1988, partea I, p. 293-305.

[917] De exemplu, cât de mulţi negustori puteau trăi de pe urma marelui comerţ? Cât de mari erau, în medie, comenzile anuale ale statului pe piaţa urbană? etc. Chiar şi pentru cifre „clasice” – cum ar fi valoarea comerţului dintre Principate sau dintre acestea şi Transilvania – nu s-a putut stabili o valoare: „Starea actuală a documentaţiei nu ne permite să facem aprecieri statistice nici asupra ponderii şi cantităţii schimburilor dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, nici în ceea ce priveşte balanţa de plăţi între cele trei Principate.” N. N. Constantinescu, *L'Histoire de l'économie roumaine. De l'origine jusqu'à la deuxième guerre mondiale*, Bucureşti, Expert, 1996, p. 86.

aprecieri. Date certe – cum sunt cele stabilite de domnul Radu Manolescu pentru comerţul cu Braşovul [918] şi Sibiul [919] – nu avem decât pentru perioade limitate de timp şi pentru anumite zone restrânse ale economiei. Estimările generale nu numai că nu acoperă întreg spectrul economie şi uneori sunt date doar pentru unul din cele două Principate [920], dar sunt, ele însele, foarte aproximative. Pe de altă parte, a stabili o relaţie cifrică între acestea şi oraş ni se pare o operaţie prin însăşi natura ei arbitrară, deoarece depinde de o serie întreagă de coeficienţi imposibil de stabilit cu o precizie cât de cât satisfăcătoare. O apreciere a numărului de orăşeni susţinuţi de o anumită cantitate de comerţ exterior sau de un anumit număr de ţărani, cu un anumit venit, ni se pare hazardată în condiţiile în care sursele nu ne permit stabilirea de coeficienţi pentru consumul individual, pentru producţia meşteşugărească, etc. A formula pe aceste baze consideraţii cifrice asupra numărului de orăşeni ce ar fi putut fi susţinuţi de economia Ţărilor Române ar produce rezultate lipsite de orice valabilitate.

Trebuie să mai luăm în calcul cel puţin o condiţionare extraeconomică, şi anume situaţia geopolitică a Ţărilor Române. Aflate la frontiera dintre trei mari puteri, Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic şi Polonia – substituită de Rusia în secolul al 18-lea – Principatele au fost teatru de război aproape permanent. Aceasta a atras după sine numeroase distrugeri şi jafuri ale oraşelor din aceste două ţări. Unele dintre localităţi, situate în zone mai expuse, au fost lovite cu o ritmicitate care exclude orice posibilitate de consolidare a unei vieţi urbane, cum este de exemplu cazul Ştefăneşti-ului din Moldova [921]. După arderea sa de tătari în 1476, localitatea „se bucură” de vizita unei

---

[918] Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV-XVI)*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965.

[919] Radu Manolescu, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Sibiul la începutul veacului al XVI-lea*, în „Analele Universităţii Bucureşti”, Seria Istorie, Bucureşti, Nr. 5, 1956, p. 207-260 .

[920] Nicolae C. Sută (coordonator), *Istoria comerţului exterior şi a politicii comerciale româneşti*, Bucureşti, Editura Economică, 1998, p. 43.

[921] Gheorghe Pungă, *Contribuţii documentare privind evoluţia târgului Ştefăneşti (sec. XV – XVIII)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol”, Iaşi, XV, 1978, p. 292-294; şi idem, *Noi contribuţii privind istoria târgului Ştefăneşti (sec. XVIII – mijlocul secolului XIX)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol”, Iaşi, XVII, 1980, p. 342.

armate de şapte-opt ori pe secol, şi asta până în prima jumătate a secolului al 19-lea! Călătorii străini surprind alternările dintre perioadele de relativă prosperitate, în intervalele de pace, şi cele de ruină de după o campanie militară. Uneori ei consemnează chiar distrugerea Ştefăneşti-ului în urma unui război şi refacerea sa după aceea[922]. Dacă nu toate oraşele erau atât de des lovite, totuşi nici unul nu a beneficiat de perioade lungi de pace. Capitalele au fost şi ele ţinte privilegiate ale armatelor străine. Arderii oraşelor se adaugă luarea în robie a locuitorilor care nu apucau să se refugieze. Armatele austriece şi ruseşti – prezente mai ales în secolul al 18-lea – sunt ceva mai puţin violente, pustiirile şi robirile sunt înlocuite cu încartiruiri şi rechiziţii forţate, care, dacă nu au acelaşi efect destructiv pentru acumulările urbanistice ale unei localităţi, în nici un caz nu sunt favorabile dezvoltări ei. De asemenea, aceste condiţii creează şi în mediul urban o atitudine reticentă vizavi de investiţiile imobiliare[923], deşi prin însăşi natura lor meseriile orăşeneşti – în special meşteşugurile dar şi comerţul sau celelalte servicii – impun asemenea investiţii.

<u>În concluzie</u>, cererea de mărfuri şi servicii urbane are o amploare redusă în Ţările Române. În special sectorul secundar este puternic limitat de o piaţă extrem de subţire. Sectorul terţiar, şi în special comerţul, are o situaţie ceva mai bună, cererea de astfel de servicii fiind mai ridicată. Instabilitatea generală joacă şi ea un rol important. În consecinţă, ne aşteptăm să găsim localităţi mici, cu o populaţie puţin numeroasă. Numărul meşteşugarilor ar trebui să fie mai redus comparativ cu cel al negustorilor, şi nici celelalte servicii nu ar trebui să fie prea dezvoltate. Producţia meşteşugărească nu este foarte diversificată şi specializată – fiind destinată unei pieţe cu nevoi mai curând modeste – de asemenea segmentul producţiei de lux ar trebui să fie puţin dezvoltat (datorită concurenţei externe) şi concentrat în capitală. În schimb, din acelaşi motiv, mărfurile de lux, şi în general mărfurile străine, (ca şi negustorii care le comercializează) ar trebui să fie prezente în număr mai ridicat.

---

[922] Idem, *Noi contribuţii privind istoria târgului Ştefăneşti (sec. XVIII – mijlocul secolului XIX)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol”, Iaşi, XVII, 1980, p. 342, nota 190.

[923] Vezi capitolul I.2.3 *Aspectul clădirilor, tehnicile şi materialele de construcţie.*

Ne aşteptăm ca dimensiunile gospodăriei urbane, ca şi ale clădirilor cu funcţie economică, precum şi inventarul lor să fie destul de reduse. Materialele şi tehnicile utilizate în construcţie sunt ieftine, deci aspectul clădirilor nu are cum să fie unul impresionant, în special pentru privitorul obişnuit cu oraşele apusene, unde s-au acumulat generaţii şi chiar secole de investiţii succesive importante în fondul construit.

De asemenea, mai multe din caracteristicile analizate mai sus – caracterul inconstant şi chiar imprevizibil al relaţiei cu piaţa ţărănească în primul rând – implică obligatoriu din partea orăşenilor asigurarea din propriile resurse, cel puţin parţial, a necesarului de hrană. Aceste caracteristici ar trebui să fie mai pregnante la începutul perioadei studiate şi să se reducă în intensitate în a doua jumătate a secolului al 18-lea şi prima jumătate a celui de al 19-lea, pe măsură ce unele din cauzele care le-au generat îşi fac mai puţin simţită influenţa sau chiar dispar.

Evident, meseria noastră impune – ori de câte ori este posibil – validarea construcţiilor teoretice prin apelul la surse, prin confruntarea cu ceea ce ne-am obişnuit să denumim „realitatea istorică”. Este ceea ce îmi propun să fac în paginile următoare, având însă la îndemână acest cadru general, care trasează limitele posibile ale evoluţiei urbane în Ţările Române. Astfel anumite situaţii, surprinzătoare în comparaţie cu realităţile urbane ale altor regiuni, vor fi mai uşor de explicat, iar estimările referitoare la oraşe din documentele epocii – atât de contradictorii uneori – vor putea fi mai precis încadrate.

2. Agricultura în oraşele româneşti

Faptul că istoriografia română a folosit un model urban care nu corespunde cu cel definit de istoriografia occidentală reprezintă o explicaţie pentru „lipsa” oraşelor din spaţiul românesc. Dar nu este şi o demonstraţie a statutului urban al principalelor localităţi din cele două Principate. Întrucât aspectul economic – şi anume prezenţa agriculturii în aceste localităţi – a fost factorul principal în refuzarea unui statut urban oraşelor din Ţara Românească şi Moldova, în paginile ce urmează vom analiza mai întâi agricultura din oraşele româneşti, pentru a vedea dacă ele se diferenţiază sub acest aspect de cele occidentale.

Oraşele din Ţara Românească şi Moldova sunt în general de mici dimensiuni, prin urmare aparţin categoriei de aşezări urbane în care, ca şi în Europa Occidentală, agricultura are o pondere importantă în economie, ca şi în structura ocupaţională. Dat fiind abundenţa terenului agricol în Principate, nu există factori constrângători (geografici [924] sau demografici [925]) care să limiteze numărul agricultorilor pe care oraşele îi adăpostesc.

Întâlnim şi în oraşele româneşti tipurile de agricultură pe care le regăsim în oraşele Europei Occidentale: agricultura de subzistenţă (arareori şi doar indirect relevată de documente), ţăranul de la marginea oraşului care profită de piaţa urbană, dar şi agricultura practicată complementar unei meserii principale meşteşugăreşti sau comerciale. În oraşele mai importante (în special în capitale) întâlnim deja un început de specializare agricolă pentru piaţa urbană, marcat de apariţia grădinarilor. Omniprezente sunt păşunile şi imaşurile, necesare vitelor de tracţiune pe care o mare poarte a orăşenilor, indiferent de profesie, le stăpânesc. Legătura orăşenilor cu agricultura nu se limitează la terenurile din jurul oraşului. Ca şi în Occident, orăşeni de toate stările cumpără proprietăţi rurale, posedă vii în special, dar şi alte terenuri agricole.

Informaţiile despre agricultura urbană sunt destul de sărace, conţinute în general în două categorii de documente: acte de vânzare cumpărare şi acte rezultate în urma unor procese generate de disputele asupra proprietăţii; acestea oferă, aproape fără excepţie, doar informaţii punctuale. Lor trebuie să le mai adăugăm o categorie de acte: hrisoavele de înfiinţare de târguri şi „aşezămintele", înţelegerile dintre proprietar şi viitorii orăşeni, precum şi înţelegerile dintre proprietari şi locuitori în oraşele vechi pe care domnia le dă danie unui boier sau unei mănăstiri. Acestea sunt destul de puţine numeric, în plus se concentrează la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul secolului al 19-lea şi mai cu seamă în Moldova. În schimb, informaţiile pe care le conţin se referă la întreaga aşezare, şi ne permit o mult mai bună

---

[924] Cum este cazul cu oraşele situate în zone improprii agriculturii: la munte sau într-o climă foarte nordică.

[925] O suprapopulaţie rurală, care să ducă la o lipsă de teren agricol în raport cu numărul de gospodării.

înţelegere a rolului agriculturii în localităţile urbane din Principate, ca şi a modului cum privesc contemporanii această problemă.

Distribuţia în timp a informaţiilor despre agricultura urbană reprezintă o problemă. În secolul al 17-lea informaţia este foarte succintă şi săracă, iar pe măsură ce înaintăm în timp, şi mai ales în a doua jumătate a secolului al 18-lea şi începutul celui de al 19-lea, datele pe care le avem sunt nu numai mai numeroase, dar şi mai variate, acoperind aspecte care nu sunt surprinse de documentele mai vechi. Trebuie să ne ferim să credem că avem de-a face cu o creştere a sectorului agricol în oraşele româneşti, este vorba doar de o mai bună acoperire în surse a unor realităţi care existau şi înainte. În plus această îmbogăţire a materialului documentar este specifică tuturor aspectelor vieţii urbane, nu numai întregii economii, dar şi societăţii, culturii etc.

Motivul principal al creşterii frecvenţei apariţiei agriculturii urbane în documente este, în fapt, tocmai ritmul mai ridicat de urbanizare al oraşelor româneşti începând cu mijlocul secolului al 18-lea. Una dintre consecinţele acestei urbanizări – ce duce la mărirea numărului de informaţii despre agricultură – este cât se poate de previzibilă: răspândirea scrisului şi în paralel, înlocuirea practicii înţelegerilor verbale, cu martori, drept confirmare a transferului de proprietate, prin redactarea de acte scrise. În consecinţă, pe măsură ce se încetăţeneşte obiceiul vânzării pe bază de zapis, tot mai multe tipuri de proprietăţi, cu valori tot mai reduse sunt tranzacţionate pe această cale. Astfel şi tranzacţiile proprietarilor urbani, care adesea implică loturi de teren destul de mici, cu o valoare scăzută (comparativ cu moşiile şi satele boierilor, vândute pe bază de act scris cu mult mai mult timp înainte), încep într-o măsură tot mai mare să fie înregistrate. Actelor de vânzare-cumpărare încep să li se adauge din secolul al 18-lea şi acte de închirieri sau de cesiuni perpetue (emfiteoză). Se modifică şi conţinutul acestora: la începutul perioadei studiate, pe lângă numărul foarte redus al documentelor, discutat la începutul capitolului al IV-lea, avem şi o stereotipie a actelor de vânzare-cumpărare, succint redactate, doar cu informaţiile esenţiale tranzacţiei. Pe măsură ce avansăm în timp, chiar şi actele de vânzare-cumpărare încep să conţină mai multe informaţii, inclusiv consideraţii personale ale celor implicaţi în tranzacţie. Însă urbanizarea mai accentuată a Ţărilor Române duce şi pe alte căi la o prezenţă mai importantă a agriculturii în documente.

În primul rând, creşte presiunea demografică generală în Principatele danubiene. La 1600 atât Ţara Românească cât şi Moldova au o densitate de 4 locuitori pe km^2, în timp ce la 1800 Moldova atinge deja 9 locuitori pe km^2 (mai mult de dublu), iar Ţara Românească 13 locuitori pe km^2 (mai mult de triplu) [926] şi creşterea populaţiei se accelerează la sfârşitul secolului al 18-lea şi în secolul al 19-lea, deja la 1859 în ambele principate densitatea depăşeşte 30 de locuitori pe km^2. [927] Oraşele devin şi ele mai mari [928]. În consecinţă, dacă în secolul al 17-lea este încă spaţiu excedentar suficient oriunde, deja la sfârşitul secolului al 18-lea, în special în cazul oraşelor de sub munte, zonă mai dens populată dar cu mai puţin teren agricol, încep să apară locuri unde nu mai este spaţiu agricol excedentar. Creşterea dimensiunii oraşelor este şi ea un factor în sine ce duce la creşterea presiunii asupra terenului agricol, şi deja la sfârşitul secolului al 18-lea cele două capitale au trecut pragul dincolo de care se pot hrăni doar de pe terenurile agricole din jurul oraşului, cum o dovedesc, indirect, apariţia mercurialelor şi a reglementărilor privind pieţele şi comerţul cu alimente.

Succesul oraşelor, rentabilitatea mult mai mare a activităţilor economice de tip urban este evidentă proprietarilor de moşii, care încearcă, în ambele Principate, să obţină autorizaţii pentru crearea de târguri pe moşiile lor. Obligaţia de a le popula numai cu străini, cu oameni veniţi de peste graniţă a constituit o piedică serioasă în Ţara Românească [929], în Moldova în schimb, existenţa unui puternic flux migrator de la nord a favorizat apariţia acestor târguri, şi numărul lor

---

[926] Bogdan Murgescu, *Istorie românească – istorie universală (600-1800),* Bucureşti, Teora, 1999, p. 22, tabelul 2.

[927] Mai exact 30,1 în Ţara Românească şi 34,7 în Moldova (dar aceasta nu mai are regiunea întinsă şi sensibil mai slab populată a Basarabiei, de aceea cifra ei o depăşeşte pe cea a Ţării Româneşti). Pentru suprafaţa şi populaţia provinciilor istorice la 1859 vezi Leonida Colescu, *Recensământul general al populaţiunei României. Rezultate definitive precedate de o introducţiune cu explicaţiuni şi date comparative,* Institutul de arte grafice Eminescu, Bucureşti, 1905, p. XX, tabelul nr. 2 şi p. XXIV, tabelul nr. 4.

[928] Pentru Moldova vezi studiul Ecaterinei Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice,* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, p. 1-16. Pentru Ţara Românească vezi Constantin. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957, p. 193-194.

[929] Unde din această cauză nici nu s-a aplicat cu stricteţe.

este destul de ridicat. Multe dintre ele (în special cele înfiinţate după 1810-1820), datorită concurenţei oraşelor vecine, nu au reuşit să-şi menţină o economie de tip urban şi se ruralizează în a doua jumătate a secolului al 19-lea. Majoritatea acestor oraşe sunt înfiinţate pe moşii destul de reduse ca dimensiune, în plus scopul proprietarului este crearea unui venit suplimentar, înfiinţarea aşezării nu este decât un mijloc pentru atingerea acestui scop şi aceasta trebuie făcută cu cât mai puţină cheltuială, de aceea spaţiul agricol (arătură, fâneaţă şi mai ales păşune) alocat târgurilor este fie suficient doar pentru momentul înfiinţării, devenind neîncăpător pe măsură de localitatea creşte, fie insuficient de la bun început. Toate acestea generează acte în care agricultura este prezentă: hrisoave domneşti de autorizare a înfiinţării târgului, învoieli între proprietari şi negustorii care vor să se aşeze în aceste târguri, confirmări ale acestora de către domnie, precum şi numeroase plângeri, fie ale orăşenilor că nu li se pune la dispoziţie terenul agricol necesar, fie ale proprietarului al cărui teren e ocupat de târgoveţi cu de la sine putere.

În concluzie, creşterea oraşelor, atât ca număr cât şi ca populaţie, duce la o presiune mai mare asupra sectorului agricol urban, presiune reflectată de apariţia mult mai frecventă a acestui în documente.

2.1 Ogoarele

Toate oraşele europene au câmpuri în jurul lor, pe care cultivă cereale şi alte alimente pentru hrana orăşenilor, şi nici din acest punct de vedere oraşele româneşti nu se deosebesc de cele occidentale. Am văzut că în restul continentului în oraşele mici ocupaţiile agricole – şi ogoarele – au un rol mai important comparativ cu oraşele mijlocii şi mari, şi că alimentele pe care le consumă oraşele mici vin de pe câmpiile din jurul lor, cel mult din satele învecinate. Cum şi în Ţările Române practic toate oraşele (cu excepţia capitalelor) intră în categoria oraşelor mici, este de aşteptat ca şi ele să aibă propriile câmpuri de unde „să se hrănească”. Deoarece pentru oamenii epocii, faptul că oraşele au teren agricol în jur era un lucru de la sine înţeles, ei nu îl menţionează, din fericire problemele legate de proprietate, şi procesele generate de ele, produc suficiente acte pentru a putea avea o imagine despre situaţia din epocă.

Un caz foarte interesant este cel al Adjudului Nou, oraş întemeiat în 1794 de locuitorii Adjudului. Vechi oraş medieval, Adjudul decade în secolele 17-18. Unii autori menţionează drept cauză a mutării oraşului inundaţiile devastatoare ale Siretului, de la sfârşitul secolului al 18-lea [930]. Înţelegerea dintre locuitorii Adjudului şi serdăreasa Elencu Canta, din 13 iulie 1794, confirmată de Mihail Şuţu la 15 februarie 1795, nu pomeneşte nimic de inundaţii, în schimb oferă două alte motive, legate între ele, şi anume lipsa de activitate economică şi depărtarea de drumurile comerciale: „văzând strâmtorile şi nealişverişurile lor, ce aveau la târgul Agiudul – aflându-se loc depărtat de drumul cel mare – au fost siliţi a-şi căuta alt loc, unde să fie de alişveriş şi întemeierea lor" [931]. Ori care ar fi fost motivele mutării, cel mai probabil în cursul anului 1794 majoritatea locuitorilor din Adjud se mută la o distanţă de 3 km [932] (sau 5 km [933] după alţi autori) pe moşia numitei serdărese şi întemeiază acolo Adjudul Nou. După plecarea majorităţii negustorilor, vechea localitate devine destul de repede un sat, fără activitate neagricolă (la sfârşitul secolului al 19-lea nu existau acolo decât crâşme [934]), cunoscută în secolele 19 şi 20 sub numele de Adjudul Vechi [935]. În schimb Adjudul Nou devine un centru comercial de importanţă locală, cunoscând o creştere demografică relativ lentă în prima jumătate a secolului al 19-lea şi practic o stagnare în restul secolului. Nu avem date despre populaţia Adjudului Vechi înainte de mutare, şi nici despre numărul celor stabiliţi la 1794 în Adjudul Nou, acesta din urmă avea deja 550 de locuitori la 1803, 808 la 1832 şi 1585

---

[930] Ion Ianoş, George Vlăsceanu, *Oraşele României*, Odeon, Bucureşti, 1998, p. 255-256; *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1898, vol. I, fascicula 1, p. 15.

[931] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 14, p. 22.

[932] *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1898, vol. I, fascicula 1, p. 15.

[933] Ion Ianoş, George Vlăsceanu, *Oraşele României*, Odeon, Bucureşti, 1998, p. 255.

[934] *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1898, vol. I, fascicula 1, p. 15.

[935] Azi înglobat în oraşului Adjud (Adjudul nou), ca urmare a creşterii acestuia, Ion Ianoş, George Vlăsceanu, *Oraşele României*, Odeon, Bucureşti, 1998, p. 255.

la 1859 [936]. În 1899 Adjudul Nou are 2728 de locuitori [937]. În prima jumătate a secolului al 19-lea populaţia Adjudului creşte mai lent decât a majorităţii celorlalte oraşe din Moldova, el fiind tot timpul printre cele mai mici localităţi urbane [938].

Cu toate acestea, terenul alocat iniţial târgului devine repede neîncăpător, astfel că, în 1811, când moşia este vândută, orăşenii cer noului stăpân să cumpere pământ în jurul oraşului pentru nevoile locuitorilor: „însă şi stăpânul să pui la cale pentru dânşii, a avea locul trebuincios pentru hrana lor. Căci trupul moşiei pe care este locuit târgul nu le este îndestul nici pentru imaşul vitelor şi toată cealantă a lor hrană, pe moşii străine, cu grele plăţi de bani o întâmpină” [939]. În schimb ei sunt de acord cu obligaţiile pe care acesta le pretinde, sensibil mai ridicate decât cele – foarte avantajoase pentru orăşeni – oferite de fostul proprietar (noile obligaţii nu sunt însă excepţionale, ele se încadrează în practica timpului în Moldova).

Noul proprietar, logofătul Costandin Balş, a cumpărat moşiile care erau în jurul Adjudului, punându-le la dispoziţia orăşenilor: „cunoscând strâmtoreala ce o aveau ei târgoveţii cu lăcuirea şi numai pe moşia târgului, a slobozit şi toate celelante moşii, şi părţi de moşii megieşite cu moşia târgului, ca să fie spre îndestularea lor de arat şi cosit şi păşunatul vitelor, şi să dea dijma obişnuită. Care moşii, în vreme stăpânirii serdăresei Canta, se vindea venitul lor la alţii şi ei nu era volnici a se hrăni pe dânsele” [940]; „spre statornicie şi odihna lor [a orăşenilor], cumpărând cu grele sume de bani şi alte osebite părţi megieşite, pentru îndestularea hranii lor şi a dobitoacelor, aflându-se

---

936 Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice,* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, Anexa 1, p. 16.

937 Leonida Colescu, *Recensământul general al populaţiunei României. Rezultate definitive precedate de o introducţiune cu explicaţiuni şi date comparative*, Institutul de arte grafice Eminescu, Bucureşti, 1905, p. 428.

938 Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice,* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, p. 9-10.

939 **** Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 30, p. 47.

940 *Ibidem*, doc. 30, p. 47.

mai înainte foarte strâmtoraţi”[941]. Sumele pe care le cheltuieşte logofătul Costandin Balş, neprecizate de document, au fost destul de însemnate, foarte probabil ele depăşesc capacitatea de plată a orăşenilor, din moment ce aceştia nu sunt dispuşi să răscumpere târgul de la acesta, cum le propunea Balş: „să-i întoarcă târgoveţii banii şi cheltuielile ce a făcut, şi să rămâie târgul al lor; şi la aceasta nici un răspuns n-au dat”[942].

Deci, chiar şi într-un mic orăşel, de circa 5-600 de locuitori, necesarul de teren agricol poate fi o problemă. Dacă ţinem cont că Moldova are o densitate a populaţiei destul de redusă[943] şi destul teren agricol nelucrat situaţia apare şi mai surprinzătoare. În fapt, orăşenii nu au nevoie de teren agricol, ci de teren agricol pe care să îl poată cultiva ***fără plată***! Şi până la înţelegerea cu logofătul Costandin Balş, ei nu duc lipsă de teren agricol pe care să îl poată ***închiria***, ceea ce îi nemulţumeşte este că trebuie să plătească pentru el[944]. Probabil pentru cei mai puţin avuţi, care practică o agricultură de subzistenţă, închirierea unei părţi de moşie le depăşea posibilităţile. Şi pentru cei ce au o altă ocupaţie principală decât agricultura, şi care au nevoie de un lot relativ mic, care să le asigure un complement de hrană, închirierea poate fi, dacă nu peste puterile lor, cel puţin nerentabilă.

În concluzie, în condiţiile în care activitatea principală a majorităţii locuitorilor este una neagricolă[945], este esenţială existenţa unei suprafeţe

---

941 *Ibidem,* doc. 30, p. 49.

942 *Ibidem*, doc. 30, p. 49.

943 9 locuitori pe km^2, Bogdan Murgescu, *Istorie românească – istorie universală (600-1800)*, Bucureşti, Teora, 1999, p. 22, tabelul 2.

944 Nevoia de pământ „pe moşii străine, cu grele plăţi de bani o întâmpină”. *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 30, p. 47.

945 Lucru dovedit de concesia făcută de logofătul Costandin Balş orăşenilor: la alegerea lor el va renunţa („să le dăruiască”) ori la chiria pentru locul dughenelor („bezmănul pe stânjenii ce cuprind dughenile lor, ca să nu plătească”), ori la drepturile legate de vinderea băuturilor alcoolice („pentru vânzarea rachiului şi a horelcii să nu deie nimica şi să fie slobozi a vinde”). Prima concesie în mod evident nu are sens la sat. Monopolul pe vânzarea băuturilor alcoolice există şi la sate, dar renunţarea la taxele pe vânzare sugerează că nu este vorba de băutura proprie vândută de ţărani, ci de cantităţi mai importante, comercializate de cârciumari profesionişti. Dat fiind puţinătatea pământului, producţia de băutură a orăşenilor nu poate fi atât de importantă încât

de teren agricol care să poată asigura independenţa alimentară orăşenilor şi vitelor lor (de fiecare dată sunt şi acestea menţionate, uneori chiar înaintea oamenilor!). Lipsa ei pune probleme chiar şi pentru o comunitate de mici dimensiuni. La sate lucrurile stau altfel, pentru că ţăranii se deplasează destul de uşor de pe o moşie pe alta şi sunt mult mai dispuşi să plătească în produse sau chiar muncă. Orăşenii cu ocupaţia principală neagricolă nu pot face asta: ei trebuie să fie zi de zi la comerţul sau meşteşugul lor – deci pământul pentru ei şi vitele lor trebuie să fie aproape. De asemenea ei nici nu cultivă mai mult decât necesarul propriu, adesea mai puţin. Cât despre muncă, toate documentele sunt unanime: obligaţia în muncă este cea mai temută şi urâtă de orăşeni, ei i se opun cel mai puternic, şi este de înţeles, pentru că ea îi împiedică să-şi vadă de negoţul sau meşteşugul lor, şi îi afectează şi din punctul de vedere al statutului social, coborându-i în rând cu ţăranii.

În alte cazuri proprietarul oraşului se obligă, prin înţelegerea încheiată cu orăşenii, să le asigure necesarul de pământ arabil şi fâneaţă pentru a-şi produce alimentele necesare lor, familiilor şi animalelor pe care le au. Astfel stau lucrurile la Târgul Neamţ [946], proprietate a mănăstirii Neamţului, unde prin aşezământul din 1814, (reconfirmat în forma iniţială la 1838) se prevede ca mănăstirea să pună obligatoriu la dispoziţie teren arabil şi fâneaţă cât va fi nevoie [947], cu obligaţia ca orăşenii să îl folosească doar pentru gospodăria proprie (deci să nu producă pentru vânzare, ci pentru autoconsum) şi să plătească dijmă a zecea parte din produsele şi fânul obţinute. Grădinile şi livezile, tot

---

scutirea de taxe numai pentru vânzarea băuturii produse de ei să cântărească prea mult; în schimb taxele pentru revânzarea în cârciumi a băuturii aduse de afară sunt mult mai importante şi renunţarea la ele reprezintă o concesie comparabilă cu renunţarea la chiriile pentru dughene.

[946] Târgul Neamţ creşte repede, în special în perioada care desparte înţelegerea iniţială din 1814 de reconfirmarea ei în 1838. La 1803 are doar 705 „suflete”, la 1832 deja 2618 şi la 1859 o populaţie de 7306 locuitori; Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, Anexa 1, p. 16.

[947] „Locuri de arături şi de fânaţe, câte vor avea trebuinţă târgoveţii, numai pentru hrana casei lor, să li se dei de către mănăstire ***neapărat***” [s.n.], *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 44, p. 7, doc. 138, p. 225.

numai pentru uzul propriu, sunt scutite şi de dijmă [948]. De asemenea mănăstirea garantează dreptul de folosinţă şi de moştenire al curăturilor făcute de orăşeni, cu plata dijmei din produse [949]. Formularea documentului (destul de laconică de altfel) lasă să se înţeleagă că aceste curături nu sunt limitate la nevoile unei gospodării, precum pământul pe care mănăstirea îl pune la dispoziţie orăşenilor: „Curăturile, câte vor avea târgoveţii, atât făcute de dânşii înşuşi, cât şi cele cumpărate după vreme, să le stăpânească neopriţi" [950].

Destul de asemănătoare sunt prevederile hrisovului dat de Matei Ghica botoşănenilor cu 60 de ani mai devreme, la 1754: „Dat-am cartea Domniei Mele tuturor târgoveţilor de la târgul Botoşanilor, pentru locul târgului Botoşanilor ce s'au dat mănăstirei Sf. Neculai, să fie volnici cu cartea Domniei Mele a se hrăni pe acel loc, să are, şi pe unde a fi loc de fânaţ să facă fân, şi să-şi păstorească bucatele lor, să le ţie pe locul târgului, şi cu alte chipuri de hrană ce vor fi având a-şi face, să-şi facă; iar alţi străini, neajungându-li lor loc să se hrănească pe dânsul, să nu fie volnici a se hrăni pe locul târgului; ce ei să aibă a se hrăni pe tot locul târgului, după cum şi în anii trecuţi s-au hrănit pe acel loc, şi ei încă după obiceiu să aibă a-şi da dejmă mănăstirei din toate cele ce ar face pe locul târgului" [951]. Nu trebuie confundat „locul târgului" cu terenul pe care se află construit oraşul, şi care este denumit, în documentele de epocă, „vatra târgului", locul târgului este moşia, terenul agricol din jur care ţine de târg. Documentul stabileşte dreptul orăşenilor de a utiliza acest teren pentru ei, ca şi prioritatea localnicilor în faţa străinilor, care nu pot folosi acest teren în cazul în care el nu ajunge orăşenilor. Pentru noi este importantă şi formularea „după cum şi în anii trecuţi s-au hrănit pe acel loc", ceea ce dovedeşte că acest act nu creează o stare de fapt nouă, ci confirmă una existentă de mai multă vreme, foarte probabil de când mănăstirea Sfântul Neculai a devenit proprietara moşiei şi a oraşului.

---

[948] *Ibidem*, doc. 138, p. 225.
[949] *Ibidem*, doc. 138, p. 225.
[950] *Ibidem*, doc. 138, p. 225.
[951] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1903, vol. V, doc. 121, p. 249; vezi şi Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 65.

La 1744, când Ioan Mavrocordat dăruieşte unui boier un loc din hotarul târgului Cotnari, boierilor care sunt trimişi să hotărnicească moşia dată danie li se porunceşte „să lăsăm şi târgoveţilor pentru hrana lor”[952].

La Bacău, în 1823, pământul de arătură din jurul târgului este în mod expres rezervat orăşenilor: „străinii ce nu vor prinde ca şi ceilalţi locuitori târgoveţi la havalelele şi cheltuielile târgului, să nu fie volnici a intra ca să-şi facă arături în ţarină, pe locul târgului”[953]. Hotărârea domnească impune ca ţarina oraşului (locul de arătură) „pe cât este astăzi” să fie hotărnicită prin însemnare cu „pietre statornice de hotare”[954]. În ea sunt interzise „închirierile de loc” (probabil este interzis localnicilor să ia pământ pentru ei, pe care apoi să-l închirieze străinilor”). Ţarina oraşului trebuie să rămână liberă şi la dispoziţia orăşenilor, putând fi folosită doar ca teren agricol pentru producerea alimentelor necesare locuitorilor: „să râmâie de-a pururea slobodă, spre hrana locuitorilor târgului”[955]. De asemenea locuitorii Bacăului sunt scutiţi de taxa de 10 parale pe carul de lemne, pe care străinii ce iau lemne de foc din pădurea oraşului trebuie să o plătească la cutia târgului[956].

Interesant este modul în care este definită calitatea de orăşean, într-o perioadă de foarte rapidă creştere demografică a oraşelor[957], în care, pe lângă sporul natural ridicat, un mare număr de oameni vin să se aşeze în oraşe. Calitatea de orăşean nu este legată de descendenţa din

---

[952] Nicolae Iorga, Studii şi documente cu privire la istoria românilor, Bucureşti, Socec, 1903, vol. V, doc. 262, p. 58.

[953] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 44, p. 7, doc. 59, p. 95.

[954] *Ibidem*, doc. 59, p. 95.

[955] *Ibidem*, doc. 59, p. 95.

[956] *Ibidem*, doc. 59, p. 95.

[957] Bacăul creşte de la 345 de „suflete” în 1774 la 1010 în 1803, la 2881 de locuitori la 1832 şi la 8972 la 1859; pe ansamblu, populaţia oraşelor Moldovei în graniţele din anii 1820-1830 creşte de la circa 46-47 000 de locuitori la 1803 la peste 120 000 la 1832. Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, Anexa 1, p. 16.

orăşeni [958] sau de deţinerea unei proprietăţi în localitate. Condiţia principală este participarea, în aceeaşi măsură ca şi ceilalţi orăşeni, la obligaţiile orăşenilor şi la cheltuielile oraşului. Este o definiţie foarte flexibilă, care permite influxul de populaţie în oraş, operând totuşi o selecţie care-i elimină pe cei ce nu vor sau nu pot să facă faţă obligaţilor de orăşean. Pe de altă parte, modul în care se reglementează problema pământului de arătură şi cea a statutului de orăşean, puse în conexiune, se dovedesc o sursă de probleme pentru viitor, căci delimitarea ţarinii este una fixă, care, în cazul cel mai fericit, va rămâne la aceeaşi suprafaţă, iar definiţia statutului de orăşean este una permiţând o creştere destul de susţinută, ceea ce va duce la o cerere tot mai mare de teren agricol.

Şi la Câmpulung-Muscel, oraş de munte cu condiţii geografice şi climatice destul de puţin favorabile agriculturii, orăşenii sunt foarte sensibili la problema terenului agricol: „pentru că fiind acest oraş la loc de munte şi cu anevoie a se hrăni, nefiind loc de arătură” [959] Un document din 1804 este şi mai explicit: „căci hrisoavele cu totul depărtează *pe cei streini, atât pentru moşie*, [s.n.] cât şi pentru a nu face alişveriş într'acest oraş, ci numai noi orăşanii, căci dintr'aceasta am rămas împresuraţi şi isterisiţi *pentru hrana dobitoacelor şi a noastră*. [s.n.]”, deci orăşenii se „hrănesc” de pe terenurile agricole din jur în principal prin activitate agricolă proprie, deoarece altfel ei ar fi cei care ar avea nevoie de lucrători [960]. În plus în convenţiile de secol 18 (1785), aceşti „străini” aşezaţi pe moşia oraşului dau claca şi dijma în bani, nu în produse, ceea ce demonstrează că orăşenii îşi asigurau singuri necesarul de alimente [961] căci altfel ar fi cerut dijma în natură [962].

---

[958] Cum este de exemplu cazul la Câmpulung-Muscel până în primele decenii ale secolului al 19-lea. *** *Câmpulung Muscel ieri şi azi. Istoria Oraşului*, Câmpulung-Muscel, 1974, p, 47-50.

[959] Ioan Răuţescu, *Câmpulung-Muscel, Monografie istorică*, Gh. Gh. Vlădescu, Câmpulung-Muscel, 1943, p. 37.

[960] *Ibidem*, p. 371.

[961] *Ibidem*, p. 370.

[962] Pentru a fi rentabil să ceară dijma în bani şi să cumpere apoi produse cu ei, ar trebui să aibă puterea de a impune o valoare nominală a dijmei mai mare decât cea reală, lucru posibil în cazul boierilor care controlează domenii întregi şi deţin şi puterea administrativă, dar foarte puţin probabil în cazul orăşenilor din Câmpulung. Strict economic, o astfel de practică are sens doar atunci când banii sunt cheltuiţi în altă parte

Un caz mai aparte este târgul Suliţa[963], înfiinţat la 1819, şi unde, prin privilegiul de înfiinţare şi prin înţelegerea dintre orăşeni şi proprietar – marele vornic Costache Mavrocordat – se percepe dijmă şi pentru produsele viilor, livezilor şi grădinilor din vatra târgului, pe care le au oamenii pe lângă casele lor[964]. Aceeaşi prevedere se întâlneşte, 4 ani mai târziu, într-un alt privilegiu[965] – aproape identic cu cel menţionat mai sus – dat hatmanului Constandin Palade, proprietarul nou înfiinţatului târg Podul-Iloaiei[966].

Numeroase alte oraşe au activităţi agricole, dar adesea acest lucru este atestat doar accidental, de exemplu cu ocazia unui proces, cum se întâmplă în 1814 la Târgul Frumos[967] sau la Gherghiţa. În anul 1765 Ştefan Racoviţă donează moşia şi oraşul Gherghiţa[968] Mitropoliei din Bucureşti, ceea ce generează un şir de procese ce se întinde pe decenii. Într-unul dintre ele din anii '80 ai secolului al 18-lea, orăşenii menţionează în plângerea înaintată domnului că „acest oraş Gherghiţa şi cu moşia cât ţine împrejur mai-nainte au fost slobodă domnească şi

---

decât unde este moşia care-i generează, în acest caz costul transportului făcând nerentabilă livrarea produselor.

[963] Vezi mai jos nota 1032.

[964] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 44, p. 7, doc. 46, p. 78.

[965] *Ibidem*, doc. 60, p. 98.

[966] Vezi mai jos nota 1037.

[967] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 33, p. 57-59.

[968] Gherghiţa, localitate în judeţul Prahova. În evul mediu târziu şi până în secolul al 17-lea este între oraşele importante al Ţării Româneşti, dar decade probabil încă din a doua jumătate a secolului al 17-lea. În 1765 este donată mitropoliei şi începând cu Regulamentul Organic autorităţile o consideră, cu rare excepţii, sat. Nicolae Stoicescu, Radu Lungu, *Din trecutul unui vechi oraş devenit sat – Gherghiţa (La 550 de ani de la prima menţiune documentară)*, în „Revista de Istorie, tom 34, 1981, nr. 12, p. 2287-2296. În 1831 oraşul avea 81 de familii de negustori şi 40-44 de familii de clăcaşi. Ilie Corfus, *Lupta de eliberare a oraşelor şi târgurilor din Ţara Românească sub Regulamentul Organic*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", vol. V, 1975, p. 15. În harta rusă din 1835 este tecut în judeţul Ilfov, cu 153 de gospodării. C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957, p. 244.

se hrănea ei pe dânsa făr-de a da vreun adet al pământului”[969]. La 1756[970], când este donat oraşul Hârlău[971], acesta este dat cu tot cu moşia sa: „atât câmpul, cât şi la pădure, şi cu vaduri de mori în apa Bahluiului, şi cu vatra târgului, şi cu bisărecele cele de piatră”[972]. În 1783 izbucneşte un conflict între locuitorii oraşului şi arendaşul grec al moşiei, soldat cu un proces şi o învoială prin care târgoveţii sunt obligaţi să dea dijmă din ce produc pe moşia târgului[973]. Pentru numeroase oraşe, obligaţiile faţă de proprietarul moşiei, constând în dijmă din produse, sunt cea mai frecventă indicaţie a unei agriculturi practicate de orăşeni[974].

Concluzii:

Toate oraşele din Principate au nevoie de teren arabil şi îşi asigură grosul alimentelor de pe acesta, (cu excepţia parţială a capitalelor). Pe de altă parte, agricultura practicată de orăşeni este una complementară, menită să le asigure măcar o parte a alimentelor necesare. Deoarece majoritatea orăşenilor au o ocupaţie de bază neagricolă, ei nu au timp să îndeplinească obligaţiile cerute de proprietarii de moşii de la ţărani, şi din acest motiv ei nu pot lua loturi de pământ pe moşiile altora. Prin urmare apar probleme atunci când oraşele, chiar şi cele foarte mici, de câteva sute de locuitori, nu

---

[969] Nicolae Stoicescu, Radu Lungu, *Din trecutul unui vechi oraş devenit sat – Gherghiţa (La 550 de ani de la prima menţiune documentară)*, în „Revista de Istorie”, tom 34, 1981, nr. 12, p. 2293.

[970] Documentul este editat cu data „25 martie 7264 (1766)”, foarte probabil o greşeală de tipar, mai ales că documentele sunt aranjate cronologic şi precedentul este din 1755 iar următorul din 1756.

[971] Fie schitului Zagaveiului (sau Zagavia, în ţinutul Hârlăului), fie, mai probabil, mănăstirii Precista din Roman de care ţinea şi schitul amintit. Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1903, vol. V, doc. 270, p. 59 doc. 271, p. 60, şi doc. 273, p. 60, doc. 279, p. 61-62. Mai târziu el apare ca proprietate a mănăstirii Sfântul Spiridon, (cel puţin vatra târgului). *Ibidem,* doc. 289-292, p. 63-64.

[972] Nicolae Iorga, Studii şi documente cu privire la istoria românilor, Bucureşti, Socec, 1903, vol. V, doc. 270, p. 59.

[973] *Ibidem,* doc. 289, p. 63-64.

[974] Ilie Corfus, *Lupta de eliberare a oraşelor şi târgurilor din Ţara Românească sub Regulamentul Organic*, în „Studii şi materiale de istorie modernă”, vol. V, 1975, p. 12-15.

au propria lor moşie sau aceasta este insuficientă, deoarece orăşenii nu pot îndeplini obligaţiile asociate cu un lot pe moşia altcuiva (şi gândite pentru cineva care se ocupă numai cu agricultura) fără să-şi compromită meseria lor, care le asigură grosul câştigului şi le permite să se achite în special de obligaţiile, deloc uşoare, către stat. Avem deci o situaţie similară cu cea a oraşelor mici din restul Europei: hrana vine de pe câmpiile din jurul oraşului şi agricultura practicată de orăşeni este o activitate esenţială pentru asigurarea hranei.

2.2 Păşunile şi imaşurile

Toate oraşele din Ţara Românească şi Moldova au păşuni, imaşuri, în jurul lor. Comerţul cu vite este una din principalele activităţi ale oraşelor din Ţările Române [975], ca şi principalul lor export [976], şi de aceea păşunile sunt mult mai necesare. În plus, închirierea lor negustorilor de vite este o activitate aducătoare de profituri consistente, şi mulţi proprietari încearcă să ia imaşurile aflate în folosinţa (adesea gratuită) oraşelor şi să le închirieze pentru „bani număraţi". În aceste situaţii neînţelegerile între orăşeni şi proprietar sunt inevitabile, şi, alături de învoielile dintre aceleaşi părţi, constituie o sursă de informaţii esenţială privitoare la acest aspect al agriculturii urbane.

Conflictele privind păşunatul sunt relativ numeroase, generate de insuficienţa imaşurilor în raport cu numărul vitelor. Se pot distinge două situaţii: un conflict în interiorul comunităţii urbane, între majoritatea locuitorilor şi o minoritate de negustori care fac un comerţ intens cu vite şi ocupă cu un mare număr de animale destinate vânzării o păşune care, în mod normal, ar fi fost suficientă doar pentru vitele

---

[975] Relevantă pentru amploarea acestui comerţ este mortasipia, o taxă ce se lua la vânzarea vitei la târg, şi care este unul dintre veniturile importante din târguri, pe care mănăstirile sau boierii încearcă să-l obţină ca danie de al domnie. *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 20, 21 şi 23, p. 28-33; doc. 33, p. 57; doc. 40, p. 63; doc. 41, p. 71-72; doc. 43, p. 73; doc. 57, p. 92-93; doc. 70, p. 122; Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1903, vol. V, doc. 295, p. 65, etc.

[976] Bogdan Murgescu, *Participarea Ţărilor Române la comerţul european cu vite în secolele XVI-XVIII. Regularităţi şi fluctuaţii conjuncturale,* în „Studii de istorie economică şi istoria gândirii economice", Vol. 3, Bucureşti, 1998, p. 103.

orăşenilor. A doua situaţie, mai frecventă, este caracterizată de un conflict între orăşeni şi proprietarii moşiilor învecinate, şi apare atunci când fie datorită creşterii aşezării, fie – mai adesea – datorită daniilor din moşia oraşului, păşunile din jur nu mai aparţin oraşului ci unor alte persoane, care evident vor să le valorifice. Problema nu este lipsa unor păşuni suficiente, ci costul – direct sau indirect – al păşunatului.

O asemenea „pricină" avem chiar în capitala Moldovei, în 1779, generată de conflictul dintre dreptul de păşunat liber al orăşenilor şi dreptul de proprietate decurgând din daniile din vatra oraşelor făcute de-a lungul timpului de către domni. Vitele orăşenilor intră pe moşiile din jurul capitalei, distrugând culturi, fâneţe, etc., ceea ce dă dreptul proprietarului să poprească vita respectivă până la plata despăgubirilor. Mai mult, orăşenii se plâng că proprietarii din jur abuzează, şi le iau vitele chiar dacă acestea nu au făcut stricăciuni, pentru a obţine despăgubiri. Conflictul pare a fi unul mai vechi, orăşenii plângându-se domniei „în mai multe rânduri" [977].

Interesantă pentru noi este rezoluţia pusă de domnul Moldovei, Constantin Dimitrie Moruzi, ca şi argumentarea acesteia. Principele hotărăşte ca o zonă în jurul capitalei să fie „slobod[ă] şi neoprit[ă] de nimeni în veci", „slobod pentru trebuinţa oraşului" [978], pe toată această întindere hotărnicită în detaliu păscutul vitelor este liber, cu singura obligaţie a orăşenilor de a-şi pune paznici la vite pentru a nu intra în culturi. Documentul menţionează de trei ori – în jumătate de pagină – că locul trebuie să fie slobod în veci, pentru trebuinţele oraşului, insistând asupra interdicţiei de a-i mai împiedica pe orăşeni să-şi pască vitele: „cu toţi să vă feriţi şi pe acest loc nici un chip de oprire să nu faceţi, <şi> pe nimeni să nu-l supăraţi" [979].

Domnul nu interzice formal utilizarea terenului agricol din această zonă pentru culturi sau fâneţe, dimpotrivă o consideră ca permisă, aşa cum indirect ne confirmă documentul în cauză, obligându-i pe orăşeni să-şi pună paznici la vite pentru a nu face

---

[977] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 2, p. 4.

[978] *Ibidem,* doc. 2, p. 4-5.

[979] *Ibidem,* doc. 2, p. 5.

„stricăciune în ţarină, la fânaţe”[980]. În mod expres este însă interzisă închirierea de teren ca păşune: „şi nimeni să nu poată năimi sau da cuiva dintr-acest loc să pună stâni, sau pentru păşunat”; ispravnicilor de Iaşi li se porunceşte să vegheze, „cercetând adesea” dacă cineva încalcă această poruncă, „să-i goniţi pe cei ce vor intra pe locul acesta cu oi sau cu alte vite, cu chipul năimelii”[981]. Această diferenţă de tratament este aparent paradoxală, în fond, pe un teren arat şi semănat, o vită nu mai are ce căuta, în timp ce pe o păşune, fie ea şi închiriată, se mai pot aduce şi animalele orăşenilor când cel ce a închiriat-o nu are prea multe vite.

Pentru a o explica trebuie să ţinem cont de condiţiile economice specifice Principatelor dunărene: în primul rând o populaţie rară, ce nu poate lucra tot terenul agricol existent; deci, ori cât de numeroase sunt culturile sau fâneţele (care trebuie şi ele cosite la un moment dat), lipsa de oameni le împiedică să ocupe tot spaţiul, rămânând suficient pentru păşuni.

În al doilea rând, trebuie să ţinem cont că activitatea economică principală este creşterea animalelor, nu cultivarea plantelor, mai mult, exportul de animale este principala sursă de venit a principatelor. Iaşiul fiind şi principalul centru comercial, este un punct de tranzit pentru numeroasele vite care se exportă. Pentru negustori este evidentă necesitatea de a avea vitele cât mai aproape de Iaşi, de potenţialul cumpărător, mai ales oile destinate Imperiului Otoman fiind vândute aici turcilor. Toate aceste vite necesită păşuni, şi negustorii preferă să-şi rezerve locurile cele mai bune închiriindu-le, şi deci blocând accesul orăşenilor la ele. Nu este vorba numai de o interdicţie formală: turmele aduse la vânzare depăşesc cu mult vitele orăşenilor, în plus bună parte din ele sunt oi, ori vacile nu mai pot paşte acolo unde au păscut oile – nu întâmplător documentul menţionează de fiecare dată oile distinct şi toate celelalte vite (vaci, boi, cai, etc.) cu un termen generic. De aceea problema principală nu este întinderea terenurilor agricole, ci blocarea păşunilor prin închirieri angrosiştilor de vite, şi contra acestei practici se dau hotărârile citate mai sus.

---

[980] *Ibidem*, doc. 2, p. 5.
[981] *Ibidem*, doc. 2, p. 5.

Aparent paradoxală (şi în contradicţie cu prevederile referitoare la alte oraşe) este şi hotărârea potrivit căreia nu numai orăşenii, ci şi străinii care vin la Iaşi au dreptul să pască vitele lor fără nici o plată în acest teritoriu. Dacă ne gândim însă în primul rând la statutul de capitală al Iaşiului, unde încontinuu vin din ţară şi din afară tot felul de oameni – de la ceauşi turci la simpli ţărani veniţi la judecată, de la dregătorii moldoveni la soli străini în trecere spre Constantinopol (toţi aceştia venind fie călare, fie cu carul cu boi sau cu careta) – este clar că în oraş sunt încontinuu prezente numeroase animale, venite împreună cu stăpânii lor din afara oraşului. O solie poate ajunge la sute de capete de vite, un ţăran este mult mai modest – adesea doar cal sau doi boi – dar prezenţa acestora este cotidiană, ei compensează prin număr. Dacă adăugăm şi numeroşii negustori, sau mai corect spus numeroasele mărfuri ce trebuiesc aduse sau duse mai departe din capitală, devine evident că Iaşiul atrage nu numai oameni, ci şi animale o dată cu ei. Fără acest flux continuu de vite de tracţiune şi călărie, care poposesc cel mai adesea doar perioade scurte, de ordinul zilelor, în oraş, Iaşiul nu şi-ar putea îndeplini funcţiile sale de capitală politică, administrativă şi de principal centru comercial al Moldovei. Pentru ca oraşul să poată funcţiona, toţi aceşti străini trebuie să-şi poată hrăni vitele şi de aceea avem hotărârea domniei, care le acordă acelaşi statut ca şi orăşenii. De altfel vodă o spune clar în motivaţia hotărârii sale: „a nu avea loc să-şi păşuneze vitele atât <ei cât> şi cei străini care vin cu trebuinţe neîncetat şi se duc – nu este nici cu cale"; „o pricină de strâmbătate ca aceasta, ce razimă de-a pururea asupra nu numai a orăşenilor ci şi a străinilor, care cu trebuinţe vin şi se duc"[982].

Trei sunt argumentele pe baza cărora practic domnul mărgineşte drepturile proprietarilor şi – practic – anulează în parte daniile predecesorilor săi. În primul rând că ceea ce se întâmplă acum de fapt este un lucru nou, care nu face parte din ordinea stabilită din vechime: „acelora cărora li s-au dat moşiile nu s-au întins mai mult până la atâta a face strâmtoreală şi supărare orăşenilor, precum acum"[983]. În al doilea

[982] *Ibidem,* doc. 2, p. 4.
[983] *Ibidem,* doc. 2, p. 4.

rând, daniile făcute din moşia oraşului nu ar fi fost corecte [984] deşi documentul introduce o nuanţare la ce ar putea fi interpretat ca o critică a domniilor anterioare: acţiunea foştilor principi este în parte scuzabilă deoarece oraşul era mai mic – altfel spus o parte a moşiei lui nu era folosită.

Dar argumentul cel mai important este binele public – deşi evident formularea nu se regăseşte ca atare în document. Situaţia este descrisă cu termeni ca: „necontenită supărare”, „strâmtoare”, „strâmbătate”, „rea urmare”. Vodă îşi asumă postura de părinte al norodului, care veghează la nevoile obştii: „şi a lăsa un oraş ca acesta nepus la cale şi lipsit de tot locul ce se cade cu toată dreptatea a avea – împrejur îndestul – n-am putut domnia mea mai mult a îngădui, ci ca pe o rea urmare am căutat cu tot chipul a o dezrădăcina” [985]. Trecând dincolo de conotaţiile politico-sociale, pentru subiectul nostru este important de remarcat că, pentru oamenii epocii, este ***obligatoriu*** ca un oraş să aibă păşune („locul ce se cade cu toată dreptatea a avea – împrejur îndestul”), lipsa acesteia este un lucru rău, care trebuie corectat.

Şi la Botoşani oraşul, în creştere rapidă după anexarea Bucovinei de către austrieci [986], are probleme cu păşunea insuficientă şi conflicte legate de păşunat cu mănăstirea Sfântul Neculai din Botoşani (proprietara pământurilor din jurul târgului), cu care ajung să se judece în faţa domnului la 1803.

---

[984] Poziţie destul de surprinzătoare ţinând cont că multe din oraşele moldovene au fost donate cu totul – inclusiv vatra oraşului – unor mănăstiri şi boieri în cursul secolului al 18-lea.

[985] *Ibidem*, doc. 2, p. 4.

[986] Botoşani are 2 665 de locuitori la 1774, dar 4 505 la 1803 adică aproape dublu în circa un sfert de secol. La 1832 atinge 13 796 de locuitori, deci la începutul secolului al 19-lea creşte chiar şi mai repede. Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice,* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, Anexa 1, p. 16. Creşterea demografică a Botoşaniului este posibil să fi început chiar înainte de 1775, cum pare să sugereze o hotărnicie a oraşului din 1780, conform căreia oraşul era acum de patru ori mai mare decât la hotărnicia precedentă (a cărei dată din păcate nu o cunoaştem); Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 65.

Iniţial „moşia" din jurul oraşului a fost: „slobodă împrejurul acestui târg – pe care se hrăneau târgoveţii cu vitele lor"[987]. Chiar şi după ce mănăstirea primeşte moşia ca danie, lucrurile rămân la fel: orăşenii o utilizează pentru propriile nevoi, trebuind doar să dea dijmă din ceea ce cultivau şi din fânul pe care îl strângeau. Cu timpul situaţia s-a schimbat, pe lângă creşterea demografică a oraşului propriu-zis, care implică mai mult spaţiu agricol, în special păşune, numărul satelor din jur – care concurează cu oraşul pentru terenul agricol în discuţie – s-a dublat (de la două la patru). Pe lângă ogoarele acestor sate, tot pe acest teren au fost create vii, care şi ele au limitat terenul aflat la dispoziţia orăşenilor. Ceea ce a mai rămas din păşune este acum ţinută de mănăstire, care o exploatează economic, fie pentru vitele pe care mănăstirea le comercializează („vitele mănăstirii de neguţătorie"[988]), fie închiriind-o altora („ar fi vânzând şi la alţii"[989] – evident este vorba de vinderea dreptului de păşunat, nu a terenului propriu-zis, care este în proprietatea mănăstirii la data procesului).

Orăşenii sunt afectaţi în două privinţe: pe de o parte nu mai au cum să-şi hrănească vitele proprii, pe de alta – unii dintre ei cel puţin – nu mai pot face comerţ cu vite, deoarece nu au cum să le întreţină până la vânzare: „pentru vitele lor loc de hrană nu le-a mai rămas şi li s-a făcut împiedicare şi la alişveriş-ul târgului, contenind venirea vitelor în vreme de iarmaroace, pentru că nu au unde să păşuneze"[990]. Este foarte clar că motivul conflictului sunt păşunile, nu terenul agricol, care nu apare de loc pomenit. Creşterea rapidă a oraşului, ca şi rolul central al comerţului cu vite, fac ca problema păşunatului să fie una de primă importanţă atât pentru locuitori, cât şi pentru mănăstire, care poate obţine de aici profituri consistente.

Întrebarea care se pune este următoarea: de ce mănăstirea nu vinde locuitorilor surplusul de păşuni, şi în ultimă instanţă chiar păşunile folosite pentru vitele pe care le comercializează ea, obţinând astfel un câştig cu mult mai puţină bătaie de cap. Este clar că este mai

---

[987] **** Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 24, p. 33.

[988] *Ibidem*, doc. 24, p. 33.

[989] *Ibidem*, doc. 24, p. 33.

[990] *Ibidem*, doc. 24, p. 33.

rentabil să creşti vite decât să închiriezi păşuni, chiar incluzând cheltuielile şi riscurile aferente [991]. În ceea ce priveşte păşunea ce rămâne nefolosită mănăstirii, este extrem de puţin probabil ca orăşenii – ce se consideră îndreptăţiţi să o folosească liberi – să fie dispuşi să plătească ceva pentru, până la urmă, un drept al lor, cu atât mai puţin să ofere preţul pe care l-ar da nişte străini (care îşi fac socotelile în funcţie doar de consideraţii economice). Este adevărat că, pentru anul respectiv, orăşenii răscumpără dreptul de păşunat vândut de mănăstire altcuiva („acel Ştefan Stihe, să-şi ridice vitele de pe moşia aceea de negoţ, şi bucata aceea de loc, cu preţul ce va fi cumpărat-o Stihe, să o ţie târgoveţii ca să fie pentru hrana tuturor locuitorilor de acolo; cum şi egumenul să nu aibă voie a primi vitele cele de negoţ, ale altor neguţitori străini [...] şi egumenii să nu aibă voie de a opri pe locuitori de a nu se hrăni pe moşie" [992]). Trebuie ţinut cont că acest negustor trebuia despăgubit de cheltuiala sa, căci el cumpărase de bună-credinţă dreptul de păşunat, şi foarte probabil orăşenii au fost de acord să plătească această sumă o dată şi să-l scoată de pe moşie. Se crea astfel şi un precedent care putea fi folosit contra altuia ce ar fi vrut să cumpere dreptul de păşunat acolo şi care nu ar mai putut invoca buna-credinţă. În plus, textul domnitorului este foarte clar: în viitor, orăşenii pot să-şi pască vitele pe moşie, acolo unde pasc şi cele ale mănăstirii, fără nici o plată.

Interesant pentru noi este maniera în care Principele reglementează modul de utilizare al moşiei pe viitor. În primul rând se interzice ocuparea vreunei alte părţi din moşie cu sate sau vii. Cele deja existente rămân în fiinţă, dar cele care nu au apucat să fie făcute, se desfiinţează (cum este cazul unor vii care nu au fost plantate, doar locul împrejmuit, şi unde orăşenii îi despăgubesc pe proprietari de cheltuiala făcută cu gardul şi transformă pământul la loc în păşune [993]). Mai mult,

---

[991] Altfel toată lumea ar închiria păşune, care implică riscuri şi cheltuieli mult mai mici decât creşterea vitelor şi nimeni nu s-ar mai ocupa cu creşterea vitelor, ceea ce ar scumpi preţul acestora din urmă până ce s-ar realiza un nou echilibru, în care câştigurile de pe urma creşterii vitelor să acopere chiria păşunilor *şi* celelalte cheltuieli.

[992] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 24, p. 34.

[993] *Ibidem*, doc. 24, p. 35.

se interzice aşezarea de noi locuitori în satele întemeiate de mănăstire pe moşie, acestea urmând să crească exclusiv pe seama sporului natural („acele patru sate ce sânt pe moşia mănăstirii [...] să nu se mai adauge din cât sunt acum, adică pe alţi străini să nu primească, ci numai acei ce se află şi se vor mai sporii din copii lor"[994]), locuitorii existenţi acum urmau să fie înregistraţi în scris de vornicii de Botoşani. Cei care-şi fac case pe locul mănăstirii trebuie „să nu poată cuprinde mai mult loc decât a trebui pentru o casă"[995]. Se interzice închirierea unor părţi ale moşiei străinilor.

În al doilea rând se reglementează modul de cultivare şi păşunat pe moşie de către cele trei părţi: mănăstirea, sătenii din satele acesteia şi orăşenii din Botoşani. Astfel, pentru loc de arătură, mănăstirea şi satele ei au prioritate, şi apoi târgoveţii „de le va mai rămâne" loc. Două lucruri explică această ierarhie: pe de o parte sătenii şi mănăstirea nu mai au alt loc unde să-şi cultive cerealele, în timp ce orăşenii mai au teren agricol în jurul oraşului, („vatra târgului") altul de cât cel al mănăstirii, delimitat de moşia acesteia cel puţin de la 1780[996], de altfel se precizează clar că, cel puţin botoşănenii mai înstăriţi, mai au şi alte terenuri de agricultură („târgoveţii care sânt în stare, au prilejirile lor de a-şi face îndestulare hranei trebuincioase la alte locuri"[997]). Pentru culturile făcute pe moşia mănăstirii, orăşenii trebuie să dea, ca şi sătenii de pe moşie, dijmă a zecea parte din produse. La fel este reglementată problema fâneţelor: întâi mănăstirea, apoi sătenii şi, dacă mai rămâne, orăşenii, care trebuie din nou să dea dijmă o căpiţă din zece.

Păşunile sunt în comun pentru toţi, fără a mai exista vreo prioritate pentru mănăstire sau săteni, dimpotrivă, se specifică clar că: „fără osebire în tot locul unde se vor păşuna vitele mănăstirii, să se păşuneze şi vitele satelor mănăstirii şi ale târgoveţilor"[998]. De asemenea

[994] *Ibidem*, doc. 24, p. 35.

[995] *Ibidem*, doc. 24, p. 35.

[996] Este vorba de un hrisov dat de tatăl actualului domn, Constantin Dimitrie Moruzi, în 14 decembrie 1780, prin care se hotărniceşte moşia mănăstirii de pământurile orăşenilor, ocazie cu care mănăstirea Sfântul Nicolae mai dă târgoveţilor teren din moşia ei, peste ce aveau aceştia („şi s-a lăsat încă mai mult loc la vatra târgului decât au fost arătat târgoveţii că era"); hrisovul din 1780 este citat pe scurt în documentul analizat, *ibidem*, doc. 24, p. 34.

[997] *Ibidem*, doc. 24, p. 35.

[998] *Ibidem*, doc. 24, p. 35.

este interzisă folosirea păşunii pentru vitele de neguţătorie, atât ale mănăstirii cât şi ale târgoveţilor, fiind acceptate la păscut numai vitele proprii, pentru folosinţa zilnică. Mai mult, documentul cere să se acorde prioritate la păşunat târgoveţilor mai puţin avuţi „cei mai în slabă stare şi săraci", pe motiv că cei înstăriţi au şi alte moduri de a-şi câştiga hrana[999].

Mai trebuie adăugate câteva explicaţii. Există unele diferenţe între problemele pe care le ridică târgoveţii în cererea lor şi cele pe care le reglementează domnul. Astfel, orăşenii se concentrează exclusiv pe problema păşunatului vitelor, în timp ce domnul reglementează şi terenurile agricole şi fâneţele, deşi pentru acestea nu existau plângeri. Apoi orăşenii cer dreptul de a paşte vite „de neguţătorie" – pentru vânzare, (nu numai vitele lor proprii, de lucru şi vacile de lapte), ceea ce vodă nu le permite. Explicaţia acestor diferenţe trebuie căutată în punctul de vedere diferit din care privesc problema în discuţie cele două părţi. Astfel târgoveţii când se plâng domnului, se întemeiază pe ***dreptul*** lor, consfinţit de practica îndelungată, de a dispune de acele păşuni pentru ei, dând doar dijma mănăstirii; acest drept le fusese uzurpat de mănăstire şi ei îl cer înapoi, vor o revenire la situaţia corectă, legală.

Domnul în schimb, priveşte lucrurile din punctul de vedere al „binelui public", scopul său este ca, printr-un compromis, să asigure accesul tuturor la pământul de pe care îşi dobândesc hrana, şi în special al locuitorilor nevoiaşi care sunt lipsiţi de alternative. De aceea el reglementează toate modurile de folosire a terenului, nu numai păşunea, dând mereu prioritate celor săraci sau fără alte opţiuni, tot din acest motiv el interzice tuturor – târgoveţi şi mănăstire laolaltă – să folosească păşunea în scopuri comerciale (direct – prin vânzarea dreptului de păşunat, sau indirect, prin aducerea de vite pentru vânzare sau prin cosirea de fân cu scopul comercializării lui). Scopul său este să rezerve moşia producerii hranei pentru locuitori.

Conflictul dintre vitele destinate vânzării (în general boi sau oi – pentru export ca vite de carne) şi cele destinate gospodăriei (în general boi de tracţiune, vaci de lapte şi eventual cai de călărie) nu este unul marginal. Botoşaniul este un centru al comerţului cu vite, care are şi un

---

999 *Ibidem,* doc. 24, p. 35.

târg al vitelor [1000]. Cirezile, respectiv turmele destinate vânzării sunt adesea foarte mari, oricum mult mai numeroase decât vitele unui oraş de nici 5000 de locuitori [1001]. Prezenţa unei asemenea cirezi, uneori câteva săptămâni, pe păşunile oraşului, nu mai lasă loc şi pentru vitele orăşenilor şi consumă resursele mult mai repede decât normal.

La Vaslui, la sfârşitul secolului al 18-lea, orăşenii au ocupat moşia aparţinând mănăstirii Sfântul Spiridon din Iaşi şi: „câtă moşie are mănăstirea, trei părţi o pasc imaş şi o bucăţică de moşie, cât mai rămâne de fânaţ o cosesc târgoveţii şi fac şi neguţătorie, ne dând nimic mănăstirii” [1002]. Situaţia este de fapt ceva mai complicată, mănăstirea, la cererea domniei cel mai probabil, îi lăsase pe târgoveţi să „facă fân” pe moşia mănăstirii pentru necesităţile poştei din Vaslui. Între timp aprovizionarea poştei cu fân trecuse în seama ţinutului, iar târgoveţii, care se mai înmulţiseră cu anii, foloseau moşia pentru vitele proprii – sub formă de păşune şi fâneaţă [1003].

Un conflict legat de păşune avem şi la Târgul Frumos [1004], în cadrul unei dispute mai largi dintre orăşeni şi schitul din codru Iaşului, care primise danie de la domnie o parte din moşia târgului în anul 1755 [1005]. Printre plângerile locuitorilor figurează şi impunerea la „parale pentru păşunat” o taxă, cel mai adesea pe cap de vită, pentru folosirea imaşului. Rezoluţia domniei, care în mai toate problemele aflate în litigiu dă dreptate orăşenilor, dă locuitorilor din Târgul Frumos dreptul de a-şi paşte vitele pe păşunea mănăstirii, contra unei sume de bani: „Cum şi tot locul de imaş, ce din vechi l-au avut şi arată că îl au şi

---

[1000] *Ibidem*, doc. 13, p. 21.

[1001] Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, Anexa 1, p. 16.

[1002] **** Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 16, p. 25.

[1003] *Ibidem*, doc. 16 şi 17, p. 24-26.

[1004] Populaţia sa este de 940 de locuitori în 1803 şi 2035 în 1832; Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, Anexa 1, p. 16.

[1005] **** Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 33, p. 57.

acum, asăminea şi de acum să-l aibă toţi târgoveţii şi locuitorii, pentru păscutul vitelor tuturora ce se află cu locuinţa acolo în târg; însă şi locuitorii să plătească cinci parale de vita mare şi câte două parale de mânzat, iar pentru viţei să nu dea nimic, după urmarea care se păzeşte şi pe la alte târguri" [1006]. Din documentele pe care le prezintă cele două părţi pentru a-şi susţine cauza, şi care sunt rezumate în expunerea de motive a dregătorilor care au făcut ancheta, reiese că acest conflict este mai vechi, cel puţin din 1801. În acest an, domnia cere dregătorilor ţinutului să vegheze ca orăşenii să primească imaşul pe care se plângeau că nu mai au acces [1007]. Rezumatele documentelor mai vechi – incluse în actul din 1814 – fiind foarte selective [1008], nu putem avea certitudinea că acesta este momentul în care porneşte conflictul. Cert este că avem aceeaşi situaţie: nu păşunea în sine (sau insuficienţa ei) constituie o problemă, ci costurile pe care acum orăşenii trebuie să le suporte, pentru o activitate care altădată era liberă.

Un conflict chiar mai interesant avem la Piatra Neamţ [1009], tot în 1814, unde orăşenii se ceartă între ei în privinţa păşunii: negustorii care locuiesc în zona comercială („dughengii din vatra târgului" [1010]) vor să păstreze destinaţia iniţială a terenului, în timp ce locuitorii de la mahalale („care au numai casele lor de locuinţă") vor să transforme o

---

[1006] *Ibidem,* doc. 33, p. 59-60.

[1007] *Ibidem,* doc. 33, p. 59.

[1008] De exemplu, în hotărârea finală, vodă, impunându-i la plata păşunatului, îşi justifică decizia prin prezenţa acestei obligaţii în cartea de judecată din 1811, dar în rezumatul acestui act păşunatul şi animalele nu sunt pomenite de loc. *Ibidem*, doc. 33, p. 58 şi 60.

[1009] Piatra Neamţ trece printr-o perioadă nefastă la sfârşitul secolului al 18-lea, judecând după datele demografice (şi sub rezerva unei înregistrări greşite în catagrafia epocii – lucru ce nu poate fi exclus cu desăvârşire). În schimb în prima jumătate a secolului creşte mai repede decât majoritatea oraşelor din Moldova: la 1774, cu 1 490 de locuitori, Piatra Neamţ este al 5-lea oraş din Moldova, dar la 1803, cu doar 1 135 locuitori coboară pe locul 13-14; în 1832, cu 2 907 locuitori urcă din nou pe locul 8, iar în 1859 cu cei 11 756 de locuitori este pe locul şase, practic recuperând pierderea de la sfârşitul secolului al 18-lea. Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XII / 1975, Anexa 1, p. 16.

[1010] **** Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 36, p. 62.

parte din imaş în ogor, pentru a-l ara. Argumentele locuitorilor mahalalelor sunt de ordin economic: cheltuielile pe care le-au făcut pentru a-i scoate de pe acest loc pe cei ce-l ocupaseră abuziv [1011], cheltuieli care îi îndreptăţesc să-l folosească doar ei: „să-l aibă numai ei la stăpânire, pentru a lor hrană şi chiverniseală” [1012]. Negustorii vin cu argumente mult mai generale, structurate ca un răspuns prin care încearcă să contracareze argumentele „mahalagiilor”. În primul rând negustorii ţin să sublinieze că ei contribuie în mare măsură la cheltuielile generale ale oraşului [1013] şi deci au dreptul să se folosească de terenul acestuia, chiar dacă nu au participat la cheltuielile ocazionate de eliberarea acestor locuri. Mai mult, ei folosesc – cu dughenele lor – o mică parte din suprafaţa oraşului, în timp ce locuitorii mahalalelor deja au ocupat cea mai mare parte a suprafeţei târgului, având case şi livezi [1014] şi deci nu s-ar cuveni ca „mahalagii” să ocupe, doar pentru folosul propriu, încă o parte din moşia oraşului. Ultimul argument încearcă să şteargă diferenţa – semnalată de alte documente şi cunoscută de contemporani – dintre negustori, oameni cu stare şi posesori de dughene aducătoare de venituri, oricum mult mai rentabile decât locuinţele de la mahala [1015] – şi locuitorii mahalalelor, în majoritate oameni mai sărmani, fără alte venituri. În acest sens trebuie înţeleasă adăugarea menţiunii „din care nu puţin s-ar fi folosind” [1016]: ca o încercare de a-i prezenta pe oponenţii lor nu ca pe nişte săraci, ci ca pe unii care deja au destule şi vor să acapareze şi mai mult.

O explicaţie suplimentară se impune. Domnia, aşa cum o probează destule documente, are adesea tendinţa de a-i proteja pe cei mai săraci (care sunt la nivelul subzistenţei, prin urmare vulnerabili la

[1011] „ar fi făcut şi multe cheltuieli spre dezbaterea lui de sub împresurarea megieşilor”, *ibidem,* doc. 36, p. 63.

[1012] *Ibidem,* doc. 36, p. 63.

[1013] „ca unii ce şi ei sprijinesc cele mai mari greutăţi ce se întâmplă asupra acelui târg”, *ibidem,* doc. 36, p. 63.

[1014] „dar cel mai mult loc de la mahalale ei [locuitorii mahalalelor] îl au cuprins”, *ibidem,* doc. 36, p. 63.

[1015] Vezi pentru asta bezmănul diferit, aproape fără excepţie mai ridicat decât al caselor.

[1016] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 36, p. 63.

schimbarea condiţiilor economice), de abuzurile şi presiunile „puterniciilor" locali [1017]. De aceea este important pentru negustori şi alţi proprietari de dughene – care oricum nu se pot prezenta ca săraci – să demonstreze că nici opozanţii lor nu se înscriu în această categorie a nevoiaşilor, a sărmanilor, deci a acelora care, prin tradiţie, are dreptul la o ocrotire specială din partea domniei.

Este destul de clar însă că mai curând asta este situaţia: negustori înstăriţi se opun unor mahalagii mai sărmani. Conflictul principal provine din faptul că păşunea nu poate coexista cu terenurile cultivate, nu poţi avea vite şi cereale pe acelaşi loc. Prin urmare, „unii au cerut ca să le are, alţii ca să rămâie imaş" [1018]. Dar arăturile se fac cu vite, care au şi ele nevoie de imaş pentru a se hrăni, deci şi cei ce ară au nevoie de păşune. În consecinţă nici aceştia nu vor să transforme toată moşia târgului în loc de arătură [1019]. Conflictul nu are sens decât dacă avem pe de o parte oameni mai nevoiaşi, care trăiesc în principal din practicarea unei agriculturi de subzistenţă, şi pe de altă parte negustori şi posesori de dughene, care fac comerţ şi au nevoie de vite de povară mult mai numeroase, în cazul – foarte probabil – când nu fac chiar comerţ cu vite. Necesarul lor de păşune este astfel mult mai mare, şi de aceea ei se opun arării unei părţi a ei. Pe de altă parte presiunea demografică impune extinderea culturilor de cereale, deci a arăturilor, în dauna păşunii [1020]. Cele două forme de agricultură devin concurente [1021].

[1017] Chiar documentul în cauză, în partea ce conţine hotărârea principelui, o spune foarte clar şi categoric: „însă atât târgoveţii fruntaşi cât şi alţii să se ferească ca să nu cumva să facă vreo asuprire spre interesul lor – cu cuvântul acela al cheltuielilor – celor mai săraci, după cum această rea obişnuinţă se urma până acum, căci pe urmă, dacă se va dovedi că vreunii dintre dânşii au metahirisit un chip de vicleşug, unul ca acesta se va pedepsi." *Ibidem*, doc. 36, p. 64.

[1018] *Ibidem*, doc. 36, p. 63.

[1019] Mai ales că la începutul secolului al 19-lea culturile furajere, care să permită creşterea vitelor în staul, nu se practică încă în Principate.

[1020] Un caz asemănător avem la celălalt capăt al Europei, în Spania, la Valladolid: sub presiunea creşterii demografice şi a necesarului de cereale, unele păşuni sunt transformate în câmpuri arabile şi cultivate cu cereale. Bartolomé Bennassar, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Paris, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, 1967, p. 316.

[1021] Piatra Neamţ este aşezat într-o zonă relativ muntoasă, terenul agricol nu este foarte mult.

Domnia hotărăşte că terenurile (conform hrisoavelor cele vechi prin care acestea erau date danie orăşenilor de către principe), trebuie folosite în comun de toţi, „dughengii” şi „mahalagii” împreună. Domnul refuză să tranşeze între cele două tabere şi să dea o hotărâre care să consfinţească o situaţie anume, el lasă decizia pe seama obştii orăşenilor, impunând ca ea să fie revizuită anual: „numai fiindcă acele locuri, unii au cerut să le are, alţii ca să rămâie imaş, la aceasta cum vor socoti cu sfat deobştie că le este de mai mult folos pentru toţi în fiştecare an, aşa să rămâie” [1022]. Documentul este prea laconic pentru a putea deduce motivele exacte ale acestei hotărâri, probabil domnul consideră situaţia prea neclară sau mai curând prea schimbătoare pentru a da o soluţie definitivă, această ipoteză ar explica şi cerinţa reconsiderării anuale a situaţiei [1023].

Nu toate situaţiile sunt conflictuale. În 1786, în urma unui schimb în trei, moşia şi oraşul Bârlad [1024] trec din proprietatea mănăstirii Proorocului Samuil din Focşani în proprietatea Spătăresei Catrina, şi acesta şi orăşenii se învoiesc pentru drepturile şi obligaţiile reciproce [1025]. Aproape două treimi din act se ocupă de problema păşunatului, în timp ce „arăturile şi fânaţul” sunt expediate într-o propoziţie. Spătăreasa urmează să le pună la dispoziţie imaş, fără plată, dar întinderea lui este lăsată la arbitrajul vornicului Constantin Paladi [1026]. Partea de păşune rezervată orăşenilor trebuia însemnată şi aceştia se obligau să o despăgubească pe proprietăreasă dacă ar fi depăşit limitele fixate. Documentul nu face nici deosebire între vitele

---

[1022] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 36, p. 63.

[1023] Soluţia seamănă cu ce se practica în epocă în obştile săteşti, unde anual pământul se reîmpărţea între arătură, fâneaţă şi păşune.

[1024] Bârladul este unul din principalele oraşe din Moldova medievală şi premodernă, capitală administrativă a Ţării de Jos. Are o populaţie de 1220 de locuitori la 1774 şi 3630 la 1803, Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice,* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, Anexa 1, p. 16.

[1025] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, doc. 52, p. 68-69.

[1026] Mai mult ca sigur vornic al Ţării de Jos – care-şi are reşedinţa la Bârlad – deci cel mai important dregător din oraş. *** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Editura Academiei, Bucureşti, 1988, p. 511.

necesare în gospodărie şi cele care sunt obiectul comerţului, de unde putem deduce că orăşenii au dreptul să le pască pe acestea din urmă pe imaşul oraşului [1027].

De asemenea, documentul interzice în mod expres subînchirierea, pe faţă sau pe ascuns, a acestui imaş, care este rezervat numai pentru vitele orăşenilor, argumentând că pentru proprietar cedarea acestei păşuni reprezintă pierderea unui câştig („fiindcă acest imaş ce-l va însemna d-lui vornicul Constandin Paladi, dumnaei spăt. Catrina îl lasă şi să păgubeşti a nu lua nimica dela noi”) [1028]. Este descrisă în detaliu modalitatea prin care târgoveţii ocoleau această prevedere, introducând pe păşune vite străine „cu nume că ar fi ale noastre”, ceea ce sugerează că este vorba de o situaţie bine cunoscută, ce se mai petrecuse în trecut; acest lucru ne face să credem că înţelegerea dintre proprietăreasă şi orăşeni preia în linii mari înţelegerea ce trebuie să fi existat, măcar verbal, între orăşeni şi mănăstire [1029]. Sunt prevăzute şi sancţiuni pentru cei ce nu respectă această interdicţie: cei ce au adus pe imaş „vite a altora streini, au boiereşti, au neguţitoreşti, ora a cui ar fi, şi s-au amestecat prin vitili noastre cu nume de a târgoveţilor” sunt obligaţi să plătească păşunatul acestor vite şi pedepsiţi suplimentar („să fim noi vinovaţi de certare”) [1030].

La Hârlău, în 1787, orăşenii şi proprietarii moşiei pe care este târgul se pârăsc reciproc domnului, primii că nu li se permite să-şi păşuneze vitele pe imaşul târgului, ceilalţi că orăşenii intră cu vitele în fâneţele mănăstirii. Domnul hotărăşte că orăşenii pot să-şi pască doar vitele proprii pe imaşul târgului, nu şi cele pentru vînzare: „câte una-doao, ce vor fi pentru hrana casălor lor, să să păşuneze, iar cei ce au herghelii şi alte vite di neguţitorie, să-ş cumpere imaş pe alte moşii” [1031].

[1027] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, doc. 52, p. 69.

[1028] *Ibidem*, doc. LII, p. 68-69.

[1029] Astfel se explică şi laconismul restului documentului, sunt doar menţionate nişte obligaţii pe care părţile le respectaseră până acum şi în detaliu este tratată doar partea care generase probleme în trecut, pentru a le evita de acum înainte.

[1030] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, doc. 52, p. 69..

[1031] Nicolae Iorga, Studii şi documente cu privire la istoria românilor, Bucureşti, Socec, 1903, vol. V, doc. 292, p. 64.

În optica domniei, proprietarul moşiei face un sacrificiu şi suferă o pierdere prin cedarea gratuită a imaşului. Această pierdere este justificabilă când este vorba să se asigure hrana celor necăjiţi, dar nu are nici un sens atunci când avem de-a face negustori de vite, care dispun nu numai de un şeptel important (deci au nevoie de mult mai multă păşune), ci şi de sume de bani adesea considerabile. Mai important, spre deosebire de orăşenii sărmani care ţin vitele fie pentru lapte (vacile) fie pentru arat şi transport (boii) şi deci nu obţin bani de pe urma lor ci produse necesare subzistenţei, negustorii de vite obţin bani de pe urma animalelor pentru care au nevoie de păşune, şi este deci firesc ca şi ei să plătească această păşune cu bani, şi nu să o ia pe degeaba de la proprietarul târgului.

Şi în cazul târgurilor înfiinţate de la zero avem prevederi referitoare la păşuni. Astfel, în 23 aprilie 1819, prin învoiala dintre marele vornic Costache Mavrocordat şi viitorii locuitori ai târgului Suliţa [1032], ce urmează să se înfiinţeze, acestora li se acordă dreptul de păşunat liber numai pentru vitele pe care viitorii orăşeni le vor folosi în gospodăria proprie (1-2, maxim 3), deci nu şi pentru cei ce vor face neguţătorie cu vite: „pentru o vită două, mult trei cine va avea, fiiştecare pentru hrana şi slujba casei sale, vor fi slobozi a le paşte pe imaşul satului, în toloacă, fără plată” [1033]. Aceleaşi condiţii sunt reluate, aproape cuvânt cu cuvânt, în privilegiul din 26 mai 1819, dat de Scarlat Alexandru Callimachi prin care confirmă înţelegerea dintre Costache

---

[1032] Suliţa, localitate în judeţul Botoşani, întemeiată în 1819, ajunge să aibă 973 de locuitori la 1832 şi 2858 la 1859, fiind una dintre cele mai importante localităţi nou înfiinţate. Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, p. 12-13 şi Anexa 1, p. 16. După mijlocul secolului însă nu mai creşte, la 1899 are 2907 locuitori, fiind depăşită chiar şi de unele dintre satele judeţului! Leonida Colescu, *Recensământul general al populaţiunei României. Rezultate definitive precedate de o introducţiune cu explicaţiuni şi date comparative*, Institutul de arte grafice Eminescu, Bucureşti, 1905, p. 376. Totuşi, încă păstrează un rol comercial mult mai important decât al unui simplu sat, în special în comerţul cu vite, fiind practic al doilea centru comercial al judeţului, după Botoşani. *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1902, vol. V, fascicula 3, p. 498.

[1033] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 44, p. 74.

Mavrocordat şi târgoveţii care se aşezaseră deja în Suliţa [1034]. Într-un privilegiu aproape identic [1035], cu foarte puţine obligaţii mai uşoare [1036], dar cu majoritatea pasajelor copiate după cel discutat mai sus, dat în 1823 pentru târgul Podul-Iloaiei [1037], sunt reluate aceleaşi prevederi cu privire la păşunatul vitelor. Limitarea numărului vitelor pe care orăşenii le pot paşte liber este menţionată – fără detalii – într-un alt act din 1830, prin care târgul Podul-Iloaiei este arendat de către proprietarul sau pe trei ani, şi care stabileşte obligaţiile arendaşilor şi drepturile pe care stăpânul târgului le cedează acestora pe durata arenzii: „vitele locuitorilor [...] au a se păşuna pe imaşul ce şi până acum l-au avut, însă cele ce prin hotărârea hrisovului pot a ţine, iar nu mai multe” [1038].

Trebuie menţionat că aceste condiţii, din cele două târguri menţionate mai sus, sunt printre cele mai restrictive din epocă, atât comparativ cu oraşele deja existente (care, e adevărat, aveau diverse scutiri câştigate de-a lungul timpului), cât şi cu cele ce se înfiinţează acum [1039]. De exemplu se ia dijmă chiar din viile, grădinile şi livezile ce

---

[1034] *Ibidem*, doc. 46, p. 77.

[1035] *Ibidem*, doc. 60, p. 98.

[1036] De exemplu, în privilegiul din 1819 pentru Suliţa, vinderea vinului este rezervată proprietarului moşiei, în timp ce în privilegiul din 1823 pentru Podul-Iloaiei şi locuitorilor le este permisă vânzarea vinului, cu plata a câte 30 de parale de vadră. *Ibidem*, doc. 46, p. 77; doc. 60, p. 97.

[1037] Târg în judeţul Iaşi (în epocă în fostul ţinut al Cârligăturii) înfiinţat cel mai probabil în deceniul al 2-lea al secolului al 19-lea, şi populat mai ales cu emigranţi evrei. La 1832 are 570 de locuitori iar la 1859 doar 1877; Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, p. Anexa 1, p. 16. La 1899 are 2888 de locuitori, fiind printre localităţile mijlocii din judeţul Iaşi (unde există sate şi cu peste 5000 de locuitori); Leonida Colescu, *Recensământul general al populaţiunei României. Rezultate definitive precedate de o introducţiune cu explicaţiuni şi date comparative*, Institutul de arte grafice Eminescu, Bucureşti, 1905, p. 404. La sfârşitul secolului al 19-lea are încă o activitate comercială destul de susţinută, dar de caracter local, orientată spre comercializarea produselor agricole. *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1902, vol. V, fascicula 1, p. 14.

[1038] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 46, p. 78 vezi şi doc. 84, p. 139.

[1039] De altfel nici unul dintre ele nu reuşeşte să se transforme într-un oraş, cresc prea încet iar mai ales după mijlocul secolului al 19-lea stagnează, fiind ajunse din urmă – sub aspect demografic – de unele dintre satele mai mari. O posibilă explicaţie

le au locuitorii pe lângă casă („în tot cuprinsul târgului, adică sau la uliţă, sau la mahala” [1040]). Cu toate acestea un minim de păşune tot este rezervat târgoveţilor, în ambele aşezări, dovadă clară că o gospodărie complet lipsită de animale este de neconceput în epocă.

Mai explicit este un document ceva mai târziu (1826), o învoială între proprietarul Andrei Başotă şi locuitorii din Fălticeni, târg creat pe moşia lui de bunicul său pe la 1780 [1041]. În cadrul unui aşezământ mai larg, care să pună capăt deselor conflicte dintre proprietar şi târgoveţi, şi în care Andrei Başotă acceptă destul de multe din cererile orăşenilor, acestora le sunt scutite de păşunat „câte doi boi şi o vacă”, iar cei ce au mai multe vite mari, sau fac comerţ cu animale, trebuie să plătească păşunat un leu de cap de vită mare [1042] (bou, vacă sau cal). Trebuie menţionat că o bună parte a populaţiei se ocupă cu comerţul, ţinând dughene sau crâşme, şi că probabil cei ce au mai multe vite nu sunt foarte mulţi. Pe de altă parte, târgul a crescut foarte repede [1043] şi moşia pe care este aşezat târgul este destul de mică, chiar unele dintre case intrând pe o moşie vecină [1044]. De aceea se apelează la această măsură, garantându-se astfel un minim de păşune pentru cei mai nevoiaşi, iar cei care au mai multe vite sunt în consecinţă mai înstăriţi, şi deci pot plăti păşunatul pentru vitele suplimentare.

Pe măsură ce înaintăm în secolul al 19-lea, şi fenomenul întemeierii de noi târguri ia amploare, regulamentele acestora devin tot

---

pentru condiţiile atât de stricte – în special pentru Suliţa – este şi vecinătatea cu Bucovina austriacă, de unde vine încontinuu un flux de emigranţi. Prin urmare proprietarul nu trebuie să facă concesii pentru a atrage colonişti.

[1040] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 46, p. 78 vezi şi doc. 44, p. 75.

[1041] *Ibidem*, doc. 64, p. 108.

[1042] *Ibidem*, doc. 68, p. 115.

[1043] Fălticenii au 325 de locuitori la 1803, dar deja 2378 la 1832. Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, p. Anexa 1, p. 16.

[1044] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 64, p. 102-110.

mai detaliate şi prevederile lor tot mai precise [1045]. Astfel, în hrisovul târgului Vlădeni [1046] (denumit, foarte evocator, şi Târgul Nou), dat de Ioniţă Sandu Sturza, în 1826, logofătului Teodor Balş (pe moşia căruia se înfiinţase târgul), în prima parte a actului, o comisie de boieri în frunte cu mitropolitul propun mai multe „ponturi" privitoare la imaş şi păşunat [1047]. Păşune gratuit primesc locuitorii de la mahala, pentru doi boi şi o vacă, iar cei de la uliţă pentru un cal şi o vacă, cei ce au mai multe vite trebuie să se învoiască cu stăpânul moşiei [1048]. Şi cei ce au măcelării (căsăpii) trebuie să se înţeleagă cu stăpânul moşiei pentru plata păşunatului vitelor până la tăiere [1049]. O prevedere care nu apare în acte mai vechi dă dreptul, celor ce au cumpărat vite în zilele de târg sau de iarmaroc, să le lase la păscut vreme de o săptămână, fără plată, pe imaşul târgului, iar dacă depăşesc această perioadă trebuie să se înţeleagă cu stăpânul moşiei [1050]. Aceste prevederi destul de restrictive au fost înlocuite de domnitor cu una mult mai generală, prin care se hotărăşte să se dea locuitorilor imaş câte jumătate de falce [1051] de fiecare vită [1052]. Nu mai avem deci o limitare a numărului de vite pe care un locuitor le poate paşte fără plată, nici diferenţieri între vite în

---

[1045] Redactarea regulilor pentru noile târguri se bazează tot mai mult pe hrisoavele date mai înainte pentru întemeierea altor târguri. *Ibidem*, doc. 70, p. 121-124.

[1046] Această aşezare se pare că nu a reuşit să atingă niciodată un statut urban, fie el şi incipient, oricum la sfârşitul secolului este clar sat, fără activităţi neagricole şi cu o populaţie redusă (539 de locuitori) *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1902, vol. V, fascicula 4, p. 769. Includem totuşi acest document aici pentru că *intenţia* fondatorului, ca şi a domniei, a fost să creeze o localitate urbană, cu funcţii comerciale, nu agricole, după cum o dovedesc foarte clar prevederile documentului, care se referă la dugheni, comerţ, negustori, venitul cântarului, hanuri şi alte asemenea.

[1047] Ponturile 18-20, *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 70. p. 123-124.

[1048] *Ibidem*, doc. 70, p. 123.

[1049] *Ibidem*, doc. 70, p. 123.

[1050] *Ibidem*, doc. 70, p. 124.

[1051] Unitate de măsură pentru suprafeţe, folosită în Ţările Române şi în special în Moldova, unde măsura aproape 1,5 hectare. *** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Editura Academiei, Bucureşti, 1988, p. 190.

[1052] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 70. p. 124-125.

funcţie de utilizarea acestora. Domnul a modificat doar două paragrafe din întregul document (celălalt se referă la o problemă administrativă); deşi nu-şi motivează hotărârea, este destul de evident că principele a considerat prevederile documentului ca fiind grele pentru viitori târgoveţi şi le-a modificat în consecinţă.

Doi ani mai târziu, un alt hrisov, prin care se permite înfiinţarea unui târg pe moşia Bucecea a fostului mare spătar Alexandru Ralet, reia prevederile din documentul mai sus menţionat, atât forma iniţială, cât şi cea stabilită de vodă, şi le amalgamează într-o singură prevedere. Astfel, fiecare primeşte jumătate de falce de păşune pentru o vacă, dar în limita a doi boi şi o vacă pentru locuitorii mahalalelor şi a unui cal şi-o vacă pentru cei ce stau „la uliţă”, cei ce au mai multe vite trebuie să se învoiască cu stăpânul moşiei pentru plata păşunatului, viţeii sunt scutiţi [1053]. În plus, într-un alt paragraf, se prevede că stăpânul moşiei trebuie să pună la dispoziţie imaş pentru cei ce vin cu vite la iarmaroace şi în zilele de târg [1054]. În linii mari, este o repliere a domniei (în ambele cazuri pe tronul Moldovei este domn Ioan Sandu Sturza), care sfârşeşte prin a accepta prevederile mai restrictive dorite de stăpânii de moşii, limitând numărul de vite pe care târgoveţii le pot paşte fără plată.

Această înăsprire a condiţiilor de păşunat se pare că afectează doar târgurile noi – înfiinţate adesea pe moşii nu foarte întinse (vezi numeroasele conflicte cu proprietarii moşiilor vecine, când târgurile cresc şi depăşesc limitele moşiei pa care au luat fiinţă), şi unde proprietarii încearcă să scoată, de la început, maximum de venit cu minimum de cheltuială. Oraşele vechi, sau chiar târgurile mai de demult înfiinţate, păstrează în general condiţii mai avantajoase.

Astfel la Adjudul Nou în 1830, o înţelegere dintre vistiernicul Alexandru Balş şi orăşeni prevede păşunatul liber pentru vitele orăşenilor, fără restricţii de număr. Este adevărat că suprafaţa păşunii nu este clar precizată: „pe acel imaş, care voi vroi eu a-l lăsa mahalalei

---

[1053] „Imaşul pentru vitele târgoveţilor, să se deie de către stăpânul moşiei, câte jumătate falce de una vită, socotindu-se a avea fiştecare gospodar de la mahala, câte doi boi şi una vacă, afară de viţei; iar acei ce vor avea mai mult, vor plăti precum se vor putea învoi cu stăpânul moşiei”, *ibidem,* doc. 74, p. 130.

[1054] *Ibidem,* doc. 74, p. 131.

slobod” [1055]. Singura obligaţie impusă locuitorilor este să facă garduri care să împiedice vitele să iasă de pe imaş, în caz contrar ei vor avea a suporta plata despăgubirilor către cei ai căror culturi au fost „stricate” de animale [1056]. Este o prevedere vizând evitarea conflictelor între târgoveţi (ale căror culturi erau mâncate de vite), şi nu o măsură în beneficiul proprietarului târgului.

La fel la Târgul Neamţ, la 1838 este reconfirmată identic înţelegerea din 1814, prin care Mănăstirea Neamţului, proprietara aşezării, le garantează orăşenilor imaş suficient pentru vitele de care au nevoie în gospodăria lor, fără plată şi fără limitarea numărului de vite, dar cu precizarea că vitele „pentru neguţătorie” nu intră sub aceste prevederi. În plus, actul stipulează clar că acest imaş este rezervat doar orăşenilor, nu numai că mănăstirea nu poate ceda din acest loc altora, sau admite pe el vitele unora care nu sunt orăşeni, dar nici vitele proprii, aparţinând mănăstirii, nu pot paşte pe imaşul cedat oraşului: „Imaşul ce vor avea trebuinţă numai pentru hrana vitelor lor, iar nu şi pentru neguţătorie, să li se dei de către mănăstire, neapărat, fără nici o plată, fără să aibă voe mănăstirea a pune pe acel imaş vite mănăstireşti sau altele [1057]. Nu este un act impus, domnul îl consultă – prin intermediul mitropolitului – pe stareţul Mănăstirii Neamţului cu privire la acest aşezământ, iar acesta confirmă că este de acord cu prevederile înţelegerii („nici o pretenţie alta mănăstirea nu are”), aşa cum, de altfel, fusese stareţul de atunci al mănăstirii şi în 1814 [1058].

Şi după 1830 oraşele continuă să aibă nevoie de teren agricol şi mai ales de păşune, aşa cum o demonstrează şi intervenţia domniei în încercările de fondare a unor oraşe din Ţara Românească. Astfel, la Călăraşi domnia impune modificarea planului târgului (care prevedea iniţial 155 de pogoane [1059] locuri de casă, pieţe străzi, dintr-un total de

---

[1055] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 83. p. 138.

[1056] *Ibidem,* doc. 83. p. 138.

[1057] *Ibidem,* doc. 138, p. 225.

[1058] *Ibidem,* doc. 138, p. 225.

[1059] Unitate de măsură pentru suprafeţe (în general de teren agricol), folosită în Principate şi în special în Ţara Românească. În prima jumătate a secolului al 19-lea ea are între 3000 şi 5000 m^2. *** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar,* Editura Academiei, Bucureşti, 1988, p. 366.

circa 600) mărind suprafaţa întâi la 1200 de pogoane, în final ajungând la 1714 pogoane (din care 1537 islaz) [1060]. Încă la 1850 unii dintre locuitorii oraşului se ocupau cu agricultura, arendând teren pe moşia vecină oraşului [1061]. La Alexandria, oraş înfiinţat de la zero la începutul anilor ’30 ai secolului al 19-lea de negustorii ce pleacă din târgurile situate pe moşii proprietate particulară (în special din Zimnicea, Mavrodin, Turnu Măgurele), şi care are un puternic caracter comercial de la bun început, se prevede islaz chiar prin planul de fondare [1062]. Către mijlocul secolului se pare că administraţia considera că 4/5 din suprafaţa unei localităţi trebuie rezervată islazului şi restul pentru locuinţe [1063].

Concluzii:

Păşunea pare să fi fost chiar mai importantă decât ogoarele pentru orăşenii din Ţările Române, lucru explicabil dacă ne gândim că orice negustor trebuia să aibă măcar un cal sau doi boi pentru a-şi transporta mărfurilor, aşa cum au şi o bună parte dintre meşteşugari. Locuitorii din oraşele româneşti nu sunt crescători de vite ca ocupaţie principală, ei sunt interesaţi să obţină scutirea de păşunat a unui număr redus de vite (de obicei până în trei) şi acceptă să renunţe la gratuitate pentru vitele destinate comerţului. În fapt, păşunile şi fâneţele epocii sunt echivalentul benzinăriilor de azi: ele furnizează „combustibilul” necesar mijloacelor de transport ale epocii, bazate exclusiv pe animale.

2.3 Grădini, livezi şi vii

Evident, orăşenii din Ţările Române au, ca peste tot în Europa, grădini. Lipsa zidurilor de incintă, care a scutit oraşele de înghesuiala din Occident, a permis ca numărul şi mai ales întinderea acestora să fie mai mare, în plus, (şi aici este poate diferenţa cea mai mare faţă de

---

[1060] Ilie Corfus, *Lupta de eliberare a oraşelor şi târgurilor din Ţara Românească sub Regulamentul Organic*, în „Studii şi materiale de istorie modernă”, vol. V, 1975, p. 48-49.

[1061] *Ibidem*, p. 49-50.

[1062] *Ibidem*, p. 50-51.

[1063] Vezi Calafat, Olteniţa, etc.; *ibidem*, p. 51-53.

restul continentului) grădinile sunt dispuse mult mai uniform, nu numai la periferie. Practic ele lipsesc doar din „târg”, din zona comercială a oraşului, unde dughenele se înşiră lipite una de alta (indiferent că este vorba de o singură stradă comercială în tot oraşul, numită de obicei „uliţă”, fie că avem, în localităţile importante, o zonă mai întinsă rezervată comerţului, numită de obicei „târg”). Destul de des menţionate sunt şi livezile (plantaţiile de pomi fructiferi).

Grădinile şi livezile se află atât în jurul caselor, chiar în oraş („în vatra târgului”), cât şi pe terenul agricol aparţinând oraşului („pe locul târgului”). Documentele nu intră decât rareori în asemenea detalii, cum se întâmplă la Piatra Neamţ în 1814, într-un conflict care-i opune pe „dughengii” (negustorii şi meşteşugarii cu prăvălii şi ateliere la uliţă”) şi „mahalagii” (locuitorii din cartiere, care nu au prăvălie): „ei, mahalagii, de nu-şi au dugheni la faţa uliţii, dar cel mai mult loc la mahala ei îl au cuprins, cu casele şi livezile ce au făcut” [1064]. Hrisovul de înfiinţare al târgului Suliţa, din 1819, este şi mai clar: „Oricine va face în tot cuprinsul uliţelor târgului şi a mahalalelor livadă, vie sau grădină” [1065].

Am fi tentaţi să considerăm că iniţial avem o structură urbană mai laxă, cu mulţi pomi şi grădini care cu timpul este înlocuită de clădiri tot mai dese, (aşa cum s-a şi întâmplat de la 1850 încoace). Un act din 1813, de la Focşani, ne arată un proces invers: „au fost case foarte mici şi cu loc puţin, la mahala, iar acum înmulţindu-se, nu numai că a cuprins fiiştecare loc ca de trei case, făcând grădini şi livezi de pomi” [1066]. În fapt lucrurile sunt surprinzătoare doar la o privire grăbită: nici grădinile, cu atât mai puţin livezile nu cresc singure, de la sine, ele au nevoie de multă muncă, de timp, de o anumită continuitate. Cei ce s-au stabilit în mahalaua respectivă, la început şi-au făcut case mici, pe măsură ce gospodăriile lor „s-au aşezat” ele au crescut în dimensiune, şi lângă ele au apărut grădini de zarzavaturi mai întâi şi cu timpul şi livezi. Dacă ţinem cont de ritmul susţinut în care cresc oraşele din Principate la sfârşitul secolului al 18-lea şi în prima jumătate a secolului

---

[1064] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 36, p. 63.

[1065] *Ibidem*, doc. 44, p. 74.

[1066] *Ibidem*, doc. 32, p. 55.

al 19-lea, este probabil că procesul descris mai sus s-a repetat iar şi iar, pe măsură ce noi gospodării se înfiinţează la marginea oraşului.

Zapisele prin care se transferă proprietăţi imobiliare conţin adesea referiri la grădina de lângă casă, uneori şi la livadă (denumită de bucureştenii epocii „pomet”) inclusiv în Bucureşti [1067]. Grădina nu trebuie confundată cu curtea, care este menţionată separat [1068], la fel grădina şi livada [1069]. Toate categoriile de bucureşteni stăpânesc grădini şi livezi: mănăstiri [1070], boieri mari şi mici, dregători şi slujitori domneşti [1071], preoţi, diaconi şi călugări [1072], negustori, meşteşugari [1073], chiar şi domnul cumpără o casă cu grădină (pentru a o da danie) [1074] şi are

---

[1067] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 82, p. 163; idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 34, p. 79; doc. 60, p. 101-102; vezi şi Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459-1862)*, Bucureşti, 1963, p. 48.

[1068] Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 8, p. 58; doc. 68, p. 112; doc. 175, p. 210; Botoşani: Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1903, vol. V, doc. 82, p. 232; etc.

[1069] Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 37, p. 82; doc. 68, p. 112; doc. 90, p. 130.

[1070] Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 418, p. 511; idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 85, p. 126.

[1071] Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 35, p. 114; doc. 67, p. 148; doc. 114, p. 200; doc. 187, p. 278; doc. 518, p. 640; idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 34, p. 79; doc. 37, p. 82; doc. 68, p. 112; doc. 85, p. 126; doc. 89, p. 129; doc. 90, p. 130; doc. 105, p. 142, doc. 112, p. 146; doc. 120, p. 154; doc 253-254, p. 300-301.

[1072] Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 245, p. 335; idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 68, p. 112; doc. 175, p. 210.

[1073] Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 153, p. 148; doc. 418, p. 511; idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 248, p. 291.

[1074] Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 35, p. 114.

o „livadă domnească” [1075]. Planurile de la sfârşitul secolului al 18-lea sunt o dovadă categorică a extinderii pe care grădinile şi livezile o au în Bucureşti. Deşi cel mai adesea grădina sau livada sunt pe lângă casă, există şi cazuri când acestea se află pe terenuri separate, mai îndepărtate [1076]. Grădini apar şi în alte oraşe importante din Principate (Iaşi, Craiova, Botoşani, etc.) [1077], ele nu sunt proprii doar oraşelor mai mici.

În oraşele aflate în proprietatea cuiva (boier sau mânăstire), în general grădinile şi livezile sunt scutite de dijmă, dar la începutul secolului al 19-lea, mai ales în târgurile nou înfiinţate, obligaţia achitării dijmei şi pentru aceste produse este tot mai frecventă. De exemplu, la Târgul Neamţ, aşezământul din 1814 (reconfirmat în aceeaşi formă în 1838) dintre orăşeni şi Mănăstirea Neamţului, prevede că grădinile şi livezile „câte vor avea târgoveţii pentru hrana caselor lor, iar nu şi de neguţătorie”, sunt scutite de dijmă [1078]. În schimb, la Târgul Frumos, în 1813, grădinile şi livezile „de pe locul târgului” sunt supuse dijmei [1079].

În Bucureşti, pe lângă aceste grădini, apar în secolul al 18-lea şi grădinarii profesionişti [1080], care închiriază terenuri pentru a face

---

[1075] Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800),* Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 59, p. 101; doc. 150, p. 184; doc. 173, p. 208; vezi şi doc. 78, p. 121, prin care Radu Beizadea (fiul lui Iliaş Vodă) cumpără „casă cu locul cu pomi cu tot” lângă grădina cumpărată anterior.

[1076] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 133, p. 165.

[1077] Craiova: *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 6, p. 56; doc. 15, p. 180; Iaşi: Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. IV, (1726-1740), 2001, doc. 191, p. 135; doc. 373, p. 273; Botoşani: Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1903, vol. V, doc. 82, p. 232; etc.

[1078] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 44, p. 7, doc. 138, p. 225.

[1079] *Ibidem*, doc. 31, p. 52, la fel şi la Suliţa în 1819, *ibidem*, doc. 44, p. 74,

[1080] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 269, p. 318; idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 564, p. 692.

grădină de legume pe ele, atât în oraş [1081], cât şi în câmpurile din jur („afară din streajă”) [1082]. Aceştia au grădinăritul ca ocupaţie principală şi, alături de ţăranii din satele apropiate, aprovizionează capitala Ţării Româneşti cu legume. La sfârşitul secolului al 18-lea rolul lor este destul de important, din moment ce domnia intervine şi, în mai 1782 le fixează nart (care nu a avut decât o scurtă existenţă, deoarece legumele s-au ieftinit „făcându-se jumătate din preţul nartului” [1083]. Mai dese sunt prevederile prin care grădinarii sunt protejaţi de precupeţi şi îndemnaţi să vândă ei înşişi marfa direct, la bucată, şi nu toată odată băcanilor şi precupeţilor [1084].

Evident, viile nu puteau lipsi din oraşele româneşti, aşa cum nu lipsesc din nici un oraş european, acolo unde clima o permite. Bucureştiul de exemplu, este înconjurat de vii întinse, des atestate de documente [1085]. Chiar şi la Câmpulung Muscel, situat la o altitudine de aproape 600 de metri [1086] şi înconjurat de munţi, la limita superioară a cultivării viţei de vie, orăşenii posedă vii, documentele pomenindu-le

---

[1081] Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800),* Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 362, p. 438.

[1082] Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821),* Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 574, p. 705.

[1083] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. V, Bucureşti, Carol Göbl, 1895, p. 344.

[1084] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 561, p. 689-690; V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. V, Bucureşti, Carol Göbl, 1895, p. 344-345.

[1085] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 61, p. 141; doc,. 95, p. 179; doc. 114, p. 200; doc. 117, p. 51-52; doc. 121, p. 207; doc. 134, p. 223; doc. 135, p. 224; doc. 144, p. 231; doc. 245, p. 335; doc. 306, p. 401; doc 308, p. 404-405; doc. 331, p. 424; doc. 339, p. 432; doc. 395, p. 485; doc. 478, p. 590; idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 65, p. 108-109; doc. 77, p. 120-121; doc. 106, p. 142; doc. 116, p. 152; doc. 119, p. 154; doc. 123, p. 158; doc. 139, p. 171; doc. 140, p. 173-174; doc. 163, p. 198; doc. 289, p. 345-346; doc. 291, p. 347; doc. 292, p. 347; doc. 379, p. 457; doc. 391, p. 472; Vezi şi Ion Ionaşcu, *Aspecte demografice şi sociale din Bucureşti la 1752,* în „Revista Arhivelor”, 1959, nr. 2, p. 118; vezi şi Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459-1862)*, Bucureşti, 1963, p. 48.

[1086] *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1899, vol. II, fascicula 3, p. 483.

adesea [1087], în plus ei stăpânesc numeroase vii în dealurile din jurul Piteştiului, aflat mai la sud şi mai ales mai jos [1088].

Poate cea mai concludentă dovadă a măsurii în care orăşenii stăpânesc vii sunt numeroasele conflictele pentru vânzarea vinului dintre aceştia şi proprietarii oraşului, ca şi prevederile detaliate privind acest subiect din hrisoavele de înfiinţare de noi târguri (acolo unde oraşele nu sunt domneşti ci proprietatea unui boier sau mănăstire care are, conform dreptului epocii, monopolul vânzării vinului şi al celorlalte băuturi alcoolice) [1089].

2.4 Orăşeni proprietari de terenuri agricole rurale

Ca şi în Occident, negustorii au fost atraşi de proprietatea imobiliară rurală, cumpărând pământ de la mici bucăţi de teren sau de vie până la sate întregi. Ei apar în această postură – de proprietari de domenii rurale – încă din secolul al 17-lea [1090]. Nu este vorba de achiziţii accidentale, în Ţara Românească circa patru cincimi din negustori sunt atestaţi cumpărând pământ, iar pentru restul nu avem dovada clară că nu o fac, pur şi simplu sunt prea puţine documente pentru a putea clarifica situaţia lor patrimonială [1091]. Unii dintre ei investesc sume considerabile [1092] şi cumpără numeroase proprietăţi, adesea concentrate în aceeaşi localitate [1093].

[1087] Gheorghe Pârnuţă, Ştefan Trâmbaciu, *Pânza (Ocolnica) cu vechile privilegii ale oraşului Câmpulung Muscel 1215-1747*, Piteşti, Editura Cultura, f.a., doc. 2, p. 72; doc. 5, p. 82; etc.

[1088] *Ibidem*, doc. 26, p. 140.

[1089] Nicolae Stoicescu, Radu Lungu, *Din trecutul unui vechi oraş devenit sat – Gherghiţa (La 550 de ani de la prima menţiune documentară)*, în „Revista de Istorie, tom 34, 1981, nr. 12, p. 2293; *** *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800-1850*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, vol. I, doc. 8-9, p. 12-15; doc. 10, p. 15; doc. 11, p. 17; etc.

[1090] Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române, (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iaşi, Editura Universităţii „A. I. Cuza", 1997, p. 297.

[1091] Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p. 218.

[1092] Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române, (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iaşi, Editura Universităţii „A. I. Cuza", 1997, p. 297;

Şi meşteşugarii dispun de proprietăţi imobiliare rurale deşi se pare că dimensiunea acestora este mai modestă decât în cazul celor stăpânite de negustori. Astfel, în jurul anului 1677 un staroste de bărbieri (probabil din Iaşi) cumpără o moşie în apropiere [1094], în 1765 un croitor din Craiova vinde unui băcan tot din oraş o vie [1095] la Preajba [1096], în 1783 un mătăsar se judecă pentru un loc din alt sat apropiat [1097], etc.

Nu numai locuitorii din principalele oraşe au proprietăţi la ţară, ci şi cei din oraşele mai mici, cum este Martin Ungurul din târgul Huşilor care vinde Mitropolitului Moldovei în anul 1735 o suprafaţă de 3 pogoane cu vie „la Sărincuţa" [1098]. În 11 ianuarie 1800 Constantin şlicariul (işlicarul), cu inocenţă mărturisea că „fiind în viaţă, am făcut diată între neamurile mele"; testamentul lui este relevant pentru averea unui meşteşugar înstărit dintr-un oraş de provincie: lasă 9 dughene, în diferite locaţii din Bârlad, „o parte de moşie anume Murgenii, ce se află în ţinutul Vasluiului, [...] ce esti hotărâtă de mine cu toată cheltuiala mea, cu hotarnica şi zapisul defaţă", 4 boi (deja daţi zestre) 6 vaci, un cal, „toate ale căsei, strae, arămuri", marfă dată la prăvăliaşi să o vândă şi datorii de recuperat de la terţi [1099]. Chiar şi orăşenii mai modeşti posedă proprietăţi prin sate: un alt bârlădean, mort în 1812, şi care lasă după el doar casa, doi boi şi o vacă, o giubea de postav şi o pereche de şalvari, are şi un pogon de vie în satul Căbeşti, din apropiere.

Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p. 218 şi următoarele, p. 254-259.

[1093] Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p. 219, tabelul 10, p. 255-256, tabelul 11 şi p. 257, tabelul 12.

[1094] *** *Catalogul documentelor moldoveneşti din arhivele Naţionale*, vol. IV, 1667-1700, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1970, doc. 231, p. 72.

[1095] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 5, p. 55.

[1096] Sat de lângă Craiova (7 km), *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1902, vol. V, fascicula 1, p. 85.

[1097] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 16, p. 65.

[1098] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1903, vol. V, doc. 121, p. 105.

[1099] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, doc. 68, p. 91-92.

Unii orăşeni cumpără teren bucată cu bucată, lărgindu-şi treptat proprietatea. De exemplu la Bârlad întâlnim un jupân Sandu Bou care are în satul Priponeşti [1100] o proprietate (documentul nu este foarte clar, dar este probabil să fie o vie, în plus terenul respectiv este localizat „în podgorie”). Lângă această posesiune a sa („ce este alăture cu a d-sali”) el cumpără, în aprilie 1800, vie (două pogoane şi jumătate) şi „loc sterp” (adică fără vie pe el, doar cu câţiva pomi, în suprafaţă de jumătate de pogon) [1101]. Mai bine de un deceniu mai târziu, în ianuarie 1812, el mai cumpără un pogon de vie, aflat în „paragină”, şi situat tot lângă proprietatea lui [1102], iar doar o lună mai târziu o altă vie părăginită ceva mai întinsă de jumătate de pogon [1103]. În 1632 într-un zapis de vânzare a unei moşii Gheorghe staroste de negustori din Iaşi este cumpărător [1104]; în 1638 cumpără din nou o altă bucată din moşia din care mai cumpărase [1105], în 1643 acelaşi apare ca Gheorghe Dimuţ, staroste de negustori din Iaşi, când Vasile Lupu îi întăreşte cumpărăturile de mai sus şi altele, în acelaşi sat [1106]. În Ţara Românească, Antonică Nicolatin, staroste în Râmnicul Vâlcea, între 1785 şi 1787 cumpără nu mai puţin de 7 proprietăţi, mai toate livezi [1107], şi preia creanţele existente asupra unei alte livezi (aceasta era zălogită şi el dă banii creditorilor, luând împrumutul asupra sa) [1108]. În total el cheltuieşte puţin peste 150 de taleri cu aceste achiziţii.

Exemplele pot continua, dar este clar deja că orăşenii din Principate nu se deosebesc de cei din Occident, manifestând acelaşi apetit pentru posesiunile imobiliare rurale, şi că toţi orăşenii care au un disponibil cumpără, după puterile lor, de la o jumătate de pogon la

---

[1100] Priponeşti, sat la 15-20 de kilometri sud-vest de Bârlad, *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1902, vol. V, fascicula 1, p. 99.

[1101] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, doc. 4, p. 50.

[1102] *Ibidem*, doc. 5, p. 51.

[1103] *Ibidem*, doc. 6, p. 52.

[1104] D.R.H., A, Moldova, vol. XXI, (1632-1633), 1971, doc. 227, p. 283-284.

[1105] D.R.H., A, Moldova, vol. XXIV, (1637-1638), 1998, doc. 264, p. 247.

[1106] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 94.

[1107] *Comori Arhivistice Vâlcene*, Editate de Corneliu Tamaş, Ion Soare, Carmen Manea-Andreescu, (1467-1800), Bucureşti, 1985, p. 216; p. 218; p. 222; p. 225; p. 230.

[1108] *Ibidem*, p. 255.

sate întregi. Marea majoritate a orăşenilor proprietari de bunuri rurale apar în documente ca având o ocupaţie principală aparţinând de sectorul secundar sau terţiar (negustori şi meşteşugari).

2.5 Concluzii

Agricultura este prezentă în toate oraşele din Ţările Române, iar câmpurile din jurul oraşelor sunt esenţiale pentru aprovizionarea acestora (cu excepţia parţială a capitalelor).

Agricultura orăşenilor este una complementară, pe care ei o practică pe lângă meseria de bază. Scopul acesteia este să le asigure măcar o parte din hrană, fără însă a-i obliga să renunţe la meşteşugul sau negoţul lor. Ei nu pot să ia loturi de pe moşiile boierilor, pentru că nu pot presta aceleaşi obligaţiile ca ţăranii fără să-şi stânjenească exercitarea meseriei de bază. Atunci când propriul pământ de arătură nu este suficient, oraşele au probleme, oricât de mică ar fi populaţia lor.

De asemenea oraşele posedă păşuni necesare pentru hrana animalelor. Orăşenii nu sunt însă crescători de vite, majoritatea posedă 2-3, (un cal sau doi boi şi o vacă), esenţiale fiind vitele de transport, atât pentru negustori (pentru a-şi aduce marfa) cât şi pentru meşteşugari (care trebuie să transporte materiile prime).

Orăşenii (indiferent de rang, avere, sau stare socială) au grădini, livezi, vii, de asemenea au numeroase proprietăţi rurale, de la mici loturi la sate întregi. Uneori documentele ne lasă să vedem cum proprietăţile rurale sporesc prin cumpărături succesive, făcute de-a lungul anilor.

Numai în capitale întâlnim începutul unei agriculturi specializate (grădinari de profesie), orientate spre piaţa urbană.

Spre deosebire de ce se va întâmpla după 1830, nu avem încă „agro-oraşe”, acele localităţi urbane care prosperă pe seama unei agriculturi comerciale, orientate spre piaţă, cum întâlnim de exemplu în Ungaria sau în sudul Spaniei.

Agricultura oraşelor europene este extrem de diversă, totuşi, reducând-o la trăsăturile sale esenţiale, cele care o deosebesc de agricultura rurală, constatăm că aceste trăsături sunt aceleaşi şi în cazul agriculturii oraşelor româneşti.

3. Sectorul secundar şi terţiar în oraşele româneşti

Aşa cum am văzut, din punct de vedere al criteriul economic, o localitate poate fi urbană dacă activităţile ţinând de sectorul secundar şi terţiar sunt predominante, comparativ cu cele ţinând de sectorul primar. Pentru Principate, aceasta revine la a vedea dacă meşteşugarii şi negustorii, cărăuşii şi bărbierii, etc., sunt mai numeroşi decât agricultorii.

Trebuie să prevenim cititorul. Nu este în intenţia noastră să facem o istorie exhaustivă a activităţilor comerciale şi meşteşugăreşti din oraşele Ţărilor Române. Tot ceea ce ne interesează este să încercăm să măsurăm ponderea pe care acestea o au în totalul populaţiei orăşeneşti, pentru a putea vedea dacă localitatea respectivă poate fi considerată urbană prin prisma criteriului economic. Nici în această privinţă nu ne propunem exhaustivitatea: nu ne interesează (şi nici nu ar fi posibil într-o singură carte şi de către un singur istoric) să analizăm toate localităţile din Ţara Românească şi Moldova şi să vedem care – din punctul de vedere al activităţii economice – se plasează în categoria oraşelor şi care în cea a satelor. Nici măcar localităţile care la un moment dat au fost considerate oraşe, fie în istoriografie, fie în documentele epocii, nu vor fi analizate toate, deoarece nu ne propunem să întocmim lista localităţilor urbane din Principate. ***Scopul nostru este mai limitat: să vedem dacă, din punct de vedere al criteriului economic, există oraşe în Ţările Române.***

În consecinţă, ne vom concentra în cele ce urmează asupra economiei urbane, în special asupra sectorului secundar şi terţiar, încercând să determinăm ponderea pe care acesta o are în totalul populaţiei urbane şi, în măsura posibilului, să îl comparăm cu sectorul primar din oraşe (mult mai puţin relevat de documente). Apoi vom analiza alte posibile indicatoare economice (cum ar fi breslele sau meşteşugurile alimentare) ale unei vieţi urbane.

O problemă o reprezintă stadiul destul de sumar al cercetărilor istoriografice cu privire la economia oraşelor în Principatele Române în secolele 17-18. Nici istoria economică, nici cea urbană nu au fost domenii care să trezească un interes susţinut din partea istoricilor români, aceştia fiind mult mai interesaţi de fenomenul politic şi militar, de viaţa religioasă sau de cultură; de asemenea s-au orientat fie spre elita boierească şi spre domni, fie, mai ales după 1948, spre lumea rurală. În perioada comunistă o numeroase articole despre viaţa economică şi socială a oraşelor s-au străduit să „descopere" (ca să nu spunem inventeze) lupta de clasă în oraşe [1109], (o excepţie notabilă fiind Ilie Corfus [1110]).

Nu este de mirare că lucrările dedicate economiei urbane sunt mai curând excepţii. Practic avem două lucrări generale, de o valoare inegală: Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, o lucrare meticulos şi temeinic realizată, dar care îşi arată vârsta, atât la nivelul informaţiei documentare folosite, cât şi la cel al concepţiei istorice; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*,

[1109] Constantin Şerban, *Aspecte din lupta orăşenilor din Ţara Românească şi Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii. Revistă de Istorie", 1960, anul 13, nr. 6, p. 27-45; 1961, anul 14, nr. 3, p. 623-628; Constantin Şerban: *Noi contribuţii la istoria luptei târgoveţilor şi orăşenilor moldoveni împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, în: "Studii şi articole de istorie" vol IV, Bucureşti, 1962, p. 3 – 21; Constantin Şerban, *Lupta orăşenilor din Câmpulung Muscel împotriva asupririi feudale în sec. al XVII-XVIII*, în „Studii. Revistă de Istorie"1963, anul 15, nr. 4, p. 953-970; D. Ciurea, *Oraşele şi târgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie, Anul VII, (1956), fasc. I, p. 97-105; Nicolae Stoicescu, Radu Lungu, *Din trecutul unui vechi oraş devenit sat – Gherghiţa (La 550 de ani de la prima menţiune documentară)*, în „Revista de Istorie, tom 34, 1981, nr. 12, p. 2287-2296; Dimitrie Gh. Ionescu, *Lupta orăşenilor din Buzău cu Episcopia (1550-1850)*, în „Studii şi articole de istorie", 1966, no. 3, p. 87-103; etc.

[1110] Ilie Corfus, *Lupta de eliberare a oraşelor şi târgurilor din Ţara Românească sub Regulamentul Organic*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", vol. V, 1975, p. 7-67; în ciuda titlului şi a subtitlurilor, (ce reprezintă concesia inevitabilă fără de care studiul nu apărea) articolul este foarte echilibrat, nu face o selecţie abuzivă a surselor şi nici nu forţează interpretări, prezintă inclusiv cazuri de boieri care îi sprijină pe orăşeni, fiind probabil singurul studiu viabil, apărut în perioada comunistă, care tratează acest dificil şi important subiect al relaţiilor dintre oraşe şi moşiile pe care sunt aşezate.

Bucureşti, Editura Academiei, 1969, o lucrare dificil utilizabilă datorită neclarităţilor şi contradicţiilor interne, datorită lipsei oricărei critici a izvoarelor folosite, precum şi a prezentării informaţiei fără contextul ei, nu în ultimul rând datorită trimiterilor incorecte destul de numeroase [1111]. Două lucrări publicate după 1990 sunt importante pentru economia lumii urbane: Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles),* Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006 şi Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române, (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iaşi, Editura Universităţii „A. I. Cuza”, 1997, ambele lucrări (rezultate ale unor teze de doctorat) integrând acumulările, în special metodologice, ale istoriografiei occidentale postbelice [1112]. Lor mai putem să le adăugăm diverse monografii de oraşe, majoritate dintre cele două războaie mondiale, de o valoare foarte inegală [1113].

[1111] Nu se dau, în destule cazuri, anii în care un meşteşug este atestat, nu se precizează dacă numărul meseriaşilor dintr-o anumită ramură reprezintă totalitatea meşterilor din localitatea respectivă sau numai cei identificaţi până acum în documente, cifrele care apar în acte sunt date ca atare, fără nici un comentariu privind eventualele erori (extrem de frecvente în epocă, vezi, ca exemplu Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iaşilor din 1755*, Iaşi, Tipografia „Lumina Moldovei”, 1921, p. 3), pentru multe informaţii notele lipsesc cu totul, în diverse capitole informaţiile se bat cap în cap, etc.

[1112] Mai avem un număr destul de redus de articole din care menţionăm câteva mai importante: Şerban Papacostea, *Cel mai vechi statut de breaslă meşteşugărească din Ţara Românească*, în „Revista Arhivelor”, tom. III, 1969, no. 1, p. 215-218; Paul Cernovodeanu, *Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioţi*, în „Revista de Istorie”, t. 40, 1987, nr. 5, p. 479-492; Nicolae Grigoraş, *Unele aspecte privind breslele din oraşele moldoveneşti în secolele XVI-XVIII,* în „Studii, Revistă de Istorie”, tom. 22, 1969, nr. 6, p. 1103-1125, Ion Ionaşcu, *Aspecte demografice şi sociale din Bucureşti la 1752*, în „Revista Arhivelor”, 1959, nr. 2, p. 117-145, Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iaşilor din 1755*, Iaşi, Tipografia „Lumina Moldovei”, 1921, 36p.; Constantin Şerban, *Breslele bucureştene în secolul al XVIII-lea*, în „Studii, Revistă de Istorie”, tom. XII, 1959, nr. 6, p. 55-88, etc.

[1113] Artur Gorovei, *Folticenii, cercetări istorice asupra oraşului*, Fălticeni, Saidman, 1938, Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926; Alexandru Ştefulescu, *Istoria Târgu-Jiului*, Târgu Jiu, Tipografia Nicu D. Moloşescu, 1906, Gh. Ghibănescu, *Dorohoiul, Studiu şi documente*, Iaşi, Lumina Moldovei, 1924, Gh. Ghibănescu, *Vasluiul, schiţă istorică*, Iaşi, Institutul de arte grafice „Viaţa Românească”, 1926. etc.

În paginile de mai jos vom încerca să răspundem la următoarea întrebare: **cât de mare este activitatea economică *neagricolă* a unui oraş din Ţările Române, (şi în special a unuia care nu este capitală) ?**

Trebuie spus de la bun început că o clasificare reală a localităţilor după criteriul economic implică mai mult decât simpla numărare a meşteşugarilor sau dughenelor existente în respectiva aşezare. Sectorul agricol nu poate fi dat deoparte, pentru că, bazându-ne numai pe informaţiile care demonstrează prezenţa sectorului secundar şi terţiar şi care deci conduc la o încadrare urbană a localităţilor, am falsifica demersul nostru, considerând oraşe localităţi care au o componentă meşteşugărească sau comercială dar a căror activitate economică este totuşi majoritar agricolă.

Problema principală nu este ***atestarea*** unui anumit tip de activitate economică [1114], ci calcularea ***ponderii pe care o deţine*** fiecare, pentru a putea stabili care este ***activitatea economică dominantă*** (primară sau secundară şi terţiară) şi deci ce tip de aşezare avem, rurală sau urbană. Ori, cu informaţiile păstrate despre localităţile din Ţările Române, aceste procente nu pot fi calculate [1115].

[1114] În bună măsură şi datorită surselor, istoriografia română s-a limitat la *atestarea* diverselor activităţi economice, în câteva cazuri dând şi numărul meşteşugarilor atestaţi de documente, fără însă să-şi pună întrebări: sunt toate activităţile economice atestate în documente, sau unele, prin însăşi natura lor, nu sunt consemnate în scris (cum sunt cu certitudine toate muncile cu caracter temporar, făcute de zilieri)? Sunt toţi meşteşugarii atestaţi în scris sau nu? Există diferenţe între ocupaţii (de exemplu, sunt negustorii mai des atestaţi de cât meşteşugarii? De asemenea, marii negustori sunt mai des atestaţi decât cei mici? cei ce fac comerţ cu bunuri de lux versus cei ce vând alimente? etc.). Sunt documentele despre anumite categorii de activităţi economice mai des păstrate decât despre altele? De exemplu documentele privind proprietăţile urbane ale bisericilor şi în special ale mănăstirilor sunt mult mai adesea păstrate decât cele privind proprietăţile urbane ale boierilor, pentru a nu mai vorbi de târgoveţi. Avem în ceea ce priveşte meseriile asemenea distorsionări generate de moduri diferite de a păstra actele? Studiile existente nu trec dincolo de nivelul unei simple numărări a meseriaşilor în documentele păstrate, fără nici un fel de discuţie critică a surselor şi a influenţei lor asupra rezultatului, nici măcar problema relevanţei rezultatului în general nu este pusă! Nu avem încercări viabile de a estima ponderea relativă a diverselor sectoare economice în cadrul activităţii urbane.

[1115] Chiar dacă arhivele Europei Occidentale sunt mult mai generoase la acest capitol, nici acolo informaţiile nu sunt, încă, date la lumină. Din păcate, ceea ce regreta Paul Bairoch acum 15 ani este valabil şi astăzi: „... we have, for example, no adequate data for estimating the average number of agricultural workers living in European cities in the XVIIth and XVIIIth centuries", (... de exemplu, nu avem date adecvate pentru a

Nu există – pentru perioada în discuţie – surse permiţând o comparaţie între sectorul agricol şi celelalte în cadrul unei aşezări, fie din punct de vedere al numărului de oameni angrenaţi, fie al cantităţii sau valorii producţiei. Asemenea informaţii – statisticile incluzând meseriile sunt primele care apar – nu avem decât din deceniul al 4-lea al secolului al 19-lea. Ori, deceniile de început ale acestui secol sunt caracterizate – ca şi perioada de după ele – de înmulţirea localităţilor cu statut urban, de o rapidă expansiune demografică atât a oraşelor noi cât şi a celor existând din secolele 17-18, de asemenea de o puternică dezvoltare economică a oraşelor din Principate, care generează profunde modificări structurale şi o susţinută creştere de ansamblu a sectoarelor secundar şi terţiar. Prin urmare utilizarea unor date din deceniile 4-5 ale secolului al 19-lea [1116], fie şi pentru perioada din jurul lui 1800, ar duce la o puternică supraapreciere a fenomenului urban din Ţara Românească şi Moldova şi în final la o falsificare a rezultatelor.

Problema evaluării sectorului primar a fost una practic insolubilă. Dacă pentru sectoarele secundar şi terţiar mai avem informaţii care să permită cât de cât o estimare, pentru sectorul primar al oraşelor sursele nu permit deloc estimări cantitative. Soluţia aleasă a fost să comparăm ponderea estimată a sectoarelor secundar şi terţiar cu întreaga populaţie, raţionamentul fiind următorul: dacă activităţile economice tipic urbane deţin jumătate sau mai mult din forţa de muncă, atunci este evident că sectorul primar deţine mai puţin şi localitatea este oraş. Acolo unde am avut informaţii, am ţinut cont de alte grupuri sociale precum boierii, clericii, etc. ce nu pot fi socotiţi în rândul forţei de muncă, şi am micşorat corespunzător populaţia totală. Întotdeauna, în caz de dubiu, am ales pentru sectorul primar cifrele cele mai mari şi pentru sectoarele secundar şi terţiar cifrele cele mai mici, deoarece am considerat că, dacă avem o economie de tip urban în aceste condiţii, atunci vom avea

estima proporţia lucrătorilor agricoli care trăiesc în oraşele europene în secolele 17-18.) Paul Bairoch: *Urbanization and the Economy in preindustrial societies: the finding of two decades of research*, în „The Journal of European Economic History”, vol. 18, Number 2 – Fall 1989, p. 264.

[1116] Evoluţia oraşelor la începutul secolului al 19-lea este prea puţin studiată pentru a putea şti ce corecţii trebuie aplicate datelor, astfel încât un studiu regresiv să devină posibil.

şi cu cifrele „corectate". Astfel nu riscăm ca o altă lectură a informaţiilor din documente să ducă la alte concluzii.

În consecinţă, neputând stabili *procentual* care este ponderea diferitelor tipuri de activitate economică, vom încerca să vedem doar care dintre cele două grupuri – activităţile primare, definind satul, pe de o parte şi cele secundare şi terţiare, definind oraşul, pe de alta – este preponderent în localitate, fără a mai încerca să dăm şi o valoare cifrică acestei preponderenţe. În lipsa unor surse statistice, seriale, tot ceea ce putem face este să utilizăm metode indirecte pentru a obţine o estimare a raportului dintre sectorul primar şi cel secundar şi terţiar.

O metodă pe care ne propusesem iniţial să o utilizăm era compararea numărului de terenuri cu destinaţie agricolă prezente în actele de vânzare-cumpărare, cu numărul de terenuri pe care sunt ridicate construcţii servind unei activităţi meşteşugăreşti sau comerciale. Mai multe probleme majore însă fac ca acest demers să fie, din păcate, nerelevant. În primul rând, tranzacţionarea pământului agricol este mult mai devreme întărită în scris [1117], printr-un zapis, comparativ cu transferurile de prăvălii sau ateliere meşteşugăreşti. Acestea din urmă încep să fie consfinţite în număr ceva mai mare de un act scris abia în a doua jumătate a secolului al 18-lea (fără a avea certitudinea că ating aceeaşi rată de tranzacţionare cu acte, comparativ cu terenurile agricole). În consecinţă, la un număr egal de tranzacţii realizate, au fost întărite în scris şi deci produse mai multe documente pentru terenurile agricole decât pentru prăvălii şi ateliere meşteşugăreşti. Prin urmare există riscul unei umflări artificiale a ponderii agriculturii în dauna celorlalte activităţi.

În al doilea rând, ritmul de tranzacţionare nu este obligatoriu acelaşi, ceea ce poate duce la o supraapreciere a unuia dintre termenii comparaţiei. Prin ritm de tranzacţionare se înţelege cât de frecvent se vinde acelaşi teren sau aceeaşi prăvălie, şi nu câte prăvălii sau terenuri se vând într-o perioadă de timp. Dacă în mod curent, un bun de un

[1117] Primele bunuri imobiliare atestate în scris sunt moşiile mari, cu o valoare mult mai mare decât a unei case sau dughene. Cu timpul, valoarea bunurilor pentru care se face act la tranzacţionare scade, dar vânzările-cumpărările de terenuri agricole, beneficiind nu numai de valori mai mari dar şi de o practică mai îndelungată, de faptul că deja se crease un obicei, continuă să fie mai des înregistrate în scris.

anume tip (de exemplu o prăvălie), îşi schimbă proprietarul mult mai frecvent decât un bun de alt tip (de exemplu un teren agricol) atunci, primul va fi mai des menţionat comparativ cu cel de al doilea. Astfel, raportul *menţiunilor documentare* va fi diferit de raportul *real* dintre bunuri. În cazul în care ritmul de tranzacţionare al unei întregi categorii de bunuri este mai ridicat, raportul dintre numărul menţiunilor documentare şi numărul real de bunuri este modificat, ceea ce duce evident la supraaprecierea ponderii reale a unuia dintre termeni în raport cu celălalt. Necunoscând ritmul de tranzacţionare al nici uneia dintre categoriile de bunuri care ne interesează [1118], nu putem nici măcar aprecia în ce sens ar fi deformată o statistică de acest fel, cu atât mai puţin să îi cuantificăm eroarea pentru a putea să o corectăm.

Mai trebuie luată în calcul şi dimensiunea terenurilor sau numărul dughenelor în discuţie care, în numeroase cazuri, nu sunt specificate: câţiva stânjeni de pământ nu reprezintă acelaşi lucru cu o moşie întinsă, (care necesita numeroase braţe de lucru, deci implica o pondere mai importantă a activităţii agricole în localitate) şi nici o dugheană de doi stânjeni cu un teren pe care se află mai multe prăvălii, ceea ce induce un factor suplimentar şi deloc neglijabil de incertitudine în estimarea ponderii reale a diferitelor tipuri de economie. De obicei dimensiunile terenului tranzacţionat sau ale prăvăliei vândute sunt menţionate, nu însă şi ale celor vecine. Ori, mai ales pentru ateliere meşteşugăreşti şi prăvălii, o mare parte din menţiunile din documente – peste jumătate – provin din acte în care ele nu constituie obiectul tranzacţiei, ci apar doar la delimitarea terenului, menţionate la vecinătăţi [1119]. În consecinţă în actul respectiv nu este dată nici o informaţie privitoare la dimensiunile terenurilor sau prăvăliilor în cauză, nepermiţând nici o estimare a ponderii lor economice. De asemenea avem adeseori documente în care se vând în grup mai multe prăvălii, sau un loc cu prăvălii, aparţinând

[1118] Este posibil ca bunurile imobiliare legate de activităţi comerciale şi meşteşugăreşti să se tranzacţioneze mai frecvent, dar, fără cercetări punctuale – de altfel dificil dacă nu imposibil de realizat cu sursele existente – nu putem avansa dincolo de nivelul unei simple supoziţii).

[1119] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, p. 230; idem, vol. II, Bârlad, 1912, p. 46-47; *ibidem*, p. 60-61; *ibidem*, p. 100-101.

aceluiaşi proprietar, fără a li se specifica numărul [1120], însă din alte zapise mai detaliate ştim că ele pot fi destul de numeroase: „11 perechi de dughene tot supt un acoperământ”, cu locul lor de 26 de stânjeni, vândute în Bârlad la 18 iunie 1780 [1121]. Nu în ultimul rând, numărul redus de documente păstrate comparativ cu dimensiunea localităţilor reduce drastic relevanţa statistică a informaţiilor păstrate.

Toate acestea ne-au obligat să renunţăm la compararea numărului de terenuri cu destinaţie agricolă prezente în actele de vânzare-cumpărare, cu numărul de terenuri pe care sunt ridicate construcţii servind unei activităţi meşteşugăreşti sau comerciale; deoarece, în condiţiile date, rezultatul ar fi lipsit de relevanţă.

O altă metodă pe care am aplicat-o a fost analizarea structurii ocupaţionale, mai precis a ***numărului meseriilor*** existente în localităţi, comparând numărul ocupaţiilor ţinând de sectorul primar cu cele ţinând de sectoarele secundar şi terţiar, analizând de asemenea gradul de specializare din diversele ramuri economice. Numărul persoanelor angajate în fiecare ocupaţie (care ar fi permis o mult mai corectă şi realistă estimare a ponderii diferitelor sectoare economice) nu poate fi reconstituit pe baza documentelor existente înainte de primele surse seriale generate de înscrierea patentarilor în 1831, impusă de Regulamentului Organic. Suntem pe deplin conştienţi că nu am reuşit să identificăm toate ocupaţiile, totuşi riscul de a omite absolut toţi membrii unei ocupaţii, precum şi posibilele atestări indirecte [1122], este mult mai mic.

O altă metodă a folosită a fost inventarierea breslelor, pe considerentul că nu avem bresle atestate în sate în Ţările Române, şi că o breaslă (sau mai multe unde este cazul) reprezintă o masă destul de importantă de oameni angrenaţi în sectoarele secundar sau terţiar, mai

[1120] N. Iorga: *Documente botoşănene*, în „Buletinul Comisiunii istorice a României”, vol. VIII, Bucureşti, 1929, p. 6; *ibidem,* p. 10-11; Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene,* vol. I, Bârlad, 1911, p. 2; *ibidem,* p. 141; *ibidem,* p. 310; idem, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 65-66; idem, *Documente Bârlădene*, vol. IV, Bârlad, 1924, p. 255; Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 126; etc.

[1121] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 59-60.

[1122] De exemplu pentru Bârlad nu am întâlnit menţionat, până în inclusiv 1815, nici un hangiu, dar hanurile sunt relativ numeroase, de asemenea sunt menţionate câteva feredee (băi publice), dar nici un băiaş.

ales comparativ cu dimensiunea redusă a oraşelor din Principate. Am încercat să lămurim cât de numeroase erau breslele în oraşele româneşti şi care erau dimensiunile lor.

Ultima metodă pe care am folosit-o a fost analiza meseriilor alimentare, plecând de la realitatea că în Ţările Române nu avem ţărani protoindustriali care să fie nevoiţi să cumpere hrană, şi cu atât mai puţin pâine, care încă la mijlocul secolului al 19-lea nu se consumă la ţară. Ne-am propus să demonstrăm, prin prezenţa acestor meserii alimentare (brutari, băcani, măcelari, precupeţi, etc.), a existenţei unui număr semnificativ de cumpărători care au un consum alimentar de tip urban. Existenţa acestor meseriaşi presupune orăşeni care cumpără regulat şi deci depind de aprovizionarea oferită de aceşti meseriaşi, deosebindu-se de ţăranii care consumă aproape numai alimente din producţia proprie.

Într-un caz punctual, graţie unui document mai puţin obişnuit, am putut aplica o altă metodă. La Bârlad avem o numărătoare a tuturor prăvăliilor, crâşmelor, hanurilor, etc., realizată la 1815, şi pe baza ei putem avea o estimare ceva mai exactă a activităţii economice a oraşului.

3.1 Studiu de caz: Bârladul până la 1815

Documentul care constituie piesa centrală a analizei noastre a fost emis într-o situaţie excepţională, foarte rar întâlnită în cazul oraşelor din Principate. În a doua jumătate a secolului al 18-lea şi mai ales la începutul secolului al 19-lea, când oraşele încep să crească repede, ele nu mai au suficient loc nici pentru case şi în şi mai multe cazuri pentru „moşia oraşului”, terenul de arătură şi în special de păşune necesar orăşenilor. Caz neobişnuit, Bârladul reuşeşte, la 1815, să rezolve această problemă, cumpărând moşia ce se întindea în jurul oraşului [1123]. Aceasta aparţinuse, până la mijlocul secolului al 18-lea, oraşului, dar, fiind loc domnesc (cum erau considerate toate oraşele), a fost dată de Constantin Racoviţă în 1756-1757 ca danie Mănăstirii Sfântului

[1123] Un caz chiar mai spectaculos avem în Ţara Românească unde orăşenii din Mavrodin şi Zimnicea (ambele aflate pe moşii particulare, nu pe loc domnesc) au cumpărat o moşie şi au întemeiat oraşul Alexandria în 1831. Ilie Catalina, *Oraşul Alexandria (Monografie) 1834-1934*, Bucureşti, Graiul Românesc, 1934.

Prooroc Samuil din Focşani [1124]. În ianuarie 1786 mănăstirea face schimb cu spătarul Iordache Cantacuzino, primind o moşie de-a acestuia pentru moşia Bârladului. Spătarul Iordache Cantacuzino la rândului lui face imediat un schimb de moşii cu sora sa, spătăreasa Catrina Cantacuzino, dându-i moşia Bârladului [1125]. Spătăreasa dă moşia ca zestre fiicei sale, care la rândul ei o lasă propriei fiice, Profira Dimachi, în proprietatea căreia se află la 1815. În urma deselor conflicte cu târgoveţii, din cauza încălcării moşiei, Profira Dimachi se decide să vândă moşia care îi aducea puţin venit şi multă bătaie de cap, inclusiv judecăţi cu orăşenii care îşi construiseră inclusiv gospodării „şi alte binale" [1126]. Orăşenii sunt cei care o cumpără, prin zapisul din 1 februarie 1815, punând toţi banii şi urmând ca moşia să rămână a oraşului şi să fie folosită de toţi [1127], conform unui regulament elaborat tot atunci [1128].

Banii – 180 000 de lei – au fost toţi plătiţi în momentul cumpărării moşiei" [1129], probabil ei au fost avansaţi de unii dintre locuitorii mai înstăriţi ai oraşului [1130], urmând ca pe urmă ei să-i recupereze de la ceilalţi locuitori. Aşa se explică întocmirea unei condici [1131] cu toate proprietăţile – dughene, crâşmele, casele, grădinile, inclusiv locurile libere – în care este însemnată la fiecare proprietate numărul de dughene existent pe respectiva proprietate, terenul pe care

---

[1124] Actul de danie este de la vă leat 7265 (1756-1757), fără lună şi zi, în mod cert ulterior măsurării moşiei de către boierii trimişi de domn şi de către orăşeni (hotărnicia amintită fiind menţionată în danie), iar această hotărnicie este datată 20 februarie 1757. Aceste două acte împreună cu porunca domnului din 13 ianuarie 1757 pentru efectuarea hotărniciei sunt publicate de Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, doc. 20, p. 26; doc. 21, p. 26-32; doc. 22, p. 32-37.

[1125] *Ibidem*, doc. 51, p. 66-67; vezi şi învoiala dintre spătărească şi orăşeni, din 10 mai 1786, *ibidem*, doc. 52, p. 68-69.

[1126] *Ibidem*, doc. 121, p. 190.

[1127] *Ibidem*, doc. 121, p. 189-192; vezi şi întărirea orăşenilor ca proprietari de către Scarlat Callimachi, *ibidem*, doc. 122, p. 192-197.

[1128] *Ibidem*, doc. 125, p. 201-207; doc. 126, p. 207-209; doc. 127, p. 209-216.

[1129] *Ibidem*, doc. 121, p. 191.

[1130] Actul de vânzare menţionează mai mulţi boieri care locuiesc în Bârlad, alte acte ne arată negustori destul de înstăriţi, *ibidem*, doc. 121, p. 190.

[1131] *Ibidem*, p. 343-389.

proprietatea îl ocupă [1132] şi suma de bani ce trebuie achitată de proprietar.

Câteva precizări cu privire la informaţia din această condică se impun. Banii sunt plătiţi pe proprietate, nu pe persoană, cei ce au mai multe proprietăţi plătesc de mai multe ori (Panaite Blănar are de dat pentru o proprietate 100 de lei şi pentru alta 250) [1133]. Nu cunoaştem cum s-a făcut repartizarea banilor pe proprietăţi [1134], în mod cert nu există o corespondenţă nici între numărul de dughene de pe un teren şi banii de dat, nici între suprafaţa acestuia şi suma de plată. Au fost impuse la plată inclusiv clădiri de obicei scutite de obligaţii, cum ar fi „şcoala (sinagoga) jidovească” [1135] . De asemenea sunt impuse dughenele aparţinând bisericilor şi mănăstirilor [1136], şi chiar şi locuri „sterpe” (adică neconstruite, deci neproductive) [1137]. Este posibil ca suma de bani de plată să fie stabilită în funcţie de valoarea proprietăţii, casele şi locurile boierilor fiind în general impuse la sume mult mai mari decât media [1138], dar la fel sunt şi cele ale unor negustori sau

[1132] Mai precis perimetrul locului ocupat, în stânjeni şi palme, *ibidem,* p. 342.

[1133] *Ibidem*, nr. 330, p. 354 şi nr. 4, 356.

[1134] Cei 180 000 de lei, precum şi celelalte cheltuieli generate de proces şi cumpărarea moşiei, au fost plătite din trei surse:

1) vânzarea venitului moşiei acum cumpărate (adică a dreptului de folosinţă al moşiei), precum şi vânzarea venitului morilor din Bârlad, ambele pentru anul în curs; „binalele” (casele, dughenile şi orice altă construcţie) cumpărate o dată cu moşia se vând definitiv, la fel şi toate locurile din târg care nu au un proprietar; *ibidem,* doc. 125, capitolul IV, paragraful 1, p. 204, şi doc. 127, paragraful 18, p. 212-213;

2) jumătate din ce a rămas „să se împartă pe lăcuinţi” (în fapt pe toate proprietăţile) – şi aceste sume sunt cele din condica despre care vorbim;

3) cealaltă jumătate să se împartă pe locurile de arătură şi să se plătească de către cei ce vor cumpăra aceste locuri; *ibidem,* doc. 125, capitolul IV, paragraful 2, p. 204, şi doc. 127, paragraful 19, p. 213;

[1135] Şi încă cu o sumă respectabilă, 250 de lei, *ibidem,* nr. 302, p. 353; în schimb pentru cimitirul aceloraşi („mormânturile jidoveşti”) nu se plăteşte nimic, *ibidem,* nr. 35. p. 387.

[1136] *Ibidem,* nr. 1, p. 343; nr. 47, p. 344; nr. 162, p. 348; nr. 163, p. 348; nr. 198, p. 349; nr. 232, p. 351;

[1137] *Ibidem,* nr. 280, p. 353; nr. 31, p. 382; nr. 34, p. 382;

[1138] *Ibidem,* nr. 118, p. 371; nr. 119, p. 371; nr. 113, p. 375; nr. 195, p. 378; nr. 197, p. 378; nr. 3, p. 378; nr. 19, p. 379;

meseriaşi care au mai multe dughene pe acelaşi lot [1139]. Din unele documente pare să reiasă că persoanele sărace (văduve, bătrâne singure, etc.) sunt impuse la sume mai mici decât plătesc vecinii pentru aceeaşi suprafaţă de loc [1140]. Trebuie însă luat în calcul că cei săraci au, în general, case mai amărâte decât media, calculând suma de plată pentru fiecare în funcţie de valoarea proprietăţii imobiliare săracilor le revine mai puţin de plată. Datorită laconismului documentului nu este clar în care situaţie ne aflăm: cei nevoiaşi sunt impuşi cu o sumă mai mică sau plata este în funcţie de valoarea proprietăţii şi plătesc mai puţin având case sărăcăcioase. Nu ştim nici dacă locuinţele, dughenele şi alte construcţii cu caracter economic menţionate de document (hanuri, crâşme, căsăpii) au fost impuse diferit în funcţie de profilul activităţii economice. În concluzie, fără informaţii suplimentare ar fi hazardat să corelăm sumele de plată către epitropia oraşului cu valoarea proprietăţilor, şi cu atât mai puţin să utilizăm aceste sume pentru a estima activitatea economică desfăşurată de respectivele proprietăţi [1141]. În consecinţă ne vom limita să analizăm structura meseriilor, precum şi raportul dintre numărul dughenelor şi populaţia totală.

Dughenele ca indicator al activităţii economice:

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă, trebuie să lămurim o problemă terminologică. În documentele epocii întâlnim doi termeni: ***casă*** (cu sinonimul său „bina”), care denumeşte orice fel de construcţie, şi ***dugheană***, ce denumeşte strict acele spaţii construite în care se desfăşurau activităţi comerciale, meşteşugăreşti sau de servicii.

În unele documente, dughenele sunt numite case, aşa de exemplu un act din 1755, prin care un preot de la Biserica Domnească din Bârlad,

---

[1139] „Hanul lui Hagi Chiriac cu o băcălii”, ocupând 57 de stânjeni liniari, este impus la 500 de lei, *ibidem,* nr. 17, p. 358; pentru un han, o băcănie şi o pitărie ocupând împreună 51 de stânjeni se plătesc 400 de lei; vezi şi nr. 98, p. 360; etc.

[1140] De exemplu „Tofana, fată mari, bătrână şi săracă” plăteşte 30 de lei pentru 46 de stânjeni liniari, în timp ce vecinii ei plătesc, pentru 46 respectiv 49 de stânjeni, 83 respectiv 64 de lei; *ibidem,* nr. 31-33, p. 387. Cu sume mai mici decât cei din jur cu terenuri de dimensiune echivalentă apar în unele cazuri şi văduvele, *ibidem,* nr. 65, p. 359, nr. 58, p. 380; şi „babele” (femeile vârstnice, singure), *ibidem,* nr. 270, p. 365, nr. 66, p. 374; nr. 109, p. 376; nr. 176, p. 377.

[1141] Cum am mai spus, sunt impuse şi locuinţe sau locuri neconstruite şi neutilizate la momentul întocmirii condicii.

împreună cu soţia sa, cumpără trei dughene şi o pivniţă şi, prin acelaşi act, le donează Bisericii Domneşti pentru pomenirea sa şi a familiei sale. În prima parte a documentului (cea în care se perfectează cumpărarea), dughenele sunt numite case: „ci di a noastră bună-voe am vându(t) a noastră dreaptă ocină şi moşie, trii casă o pivniţă [1142] între casă, cari sunt de la părinţii noştri, în târgu în Bârlad" [1143]. În continuare vânzătorii numesc imobilele vândute doar cu termenul generic de „case". Preotul care cumpără, în partea a doua a documentului, în care detaliază condiţiile donaţiei vorbeşte de „vinitul de la aceste dughene". Ioan Antonovici, editorul acestor documente, afirmă că tot actul este scris de o singură mână [1144], dar în prima parte (care este scrisă probabil la dictarea vânzătorului – acesta vorbeşte la persoana I-a), el respectă exprimarea vânzătorului, care numeşte dughenele case, în timp ce în a doua foloseşte propriile cuvinte; de remarcat că ambii înglobează şi pivniţa sub denumirea generică de prăvălii. Dacă actul ar fi fost o simplă vânzare (cum sunt cvasi-majoritatea), fără să fie urmat de donaţie, nu am fi ştiut că de fapt acolo se vând dughene şi nu case de locuit.

Un alt act de danie către Mănăstirea Răchitoasa, datând din 1710, este încă şi mai categoric în a demonstra că adesea, dugheană poate fi înlocuit de termenul mai generic casă: „am dat danie o case [sic!] cu dooă dugheani, ce-s în păreateli casii [1145], şi cu pivniţe dinnaintea casii, – careli sintu în târgu în Bârladu, în faţa târgului. Aceste case le-am datu ...". [1146] Cu experienţa de azi am fi tentaţi să spunem că avem aici o casă de locuit cu două dughene adosate ei. Din fericire pentru noi, aproape 20 de ani mai târziu, dania este contestată de nepoţii celei ce a donat dughenele, aceştia pretind că o parte din case şi din loc nu a fost dată mănăstirii şi că

[1142] În restul documentului nu mai este amintită pivniţa de loc!

[1143] Ion Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, doc. 6, p. 9.

[1144] *Ibidem*, p. 10.

[1145] Adică este o singură construcţie ce adăposteşte două prăvălii. Nu este un caz neobişnuit, dughenele sunt destul de mici şi adesea se fac mai multe într-o clădire, termenii folosiţi în epocă pentru a desemna acest tip de dughene fiind „într-un acoperiş" sau „într-un părete". Se întâlnesc cazuri în care mult mai mult de două dughene sunt astfel grupate: „11 perechi de dughene tot supt un acoperământ" Ion Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, doc. 45, p. 59-60; vezi şi idem, vol. IV, doc 152, p. 255; idem, vol. II, doc 72, p. 97.

[1146] Idem, vol. II, Bârlad, 1912, doc. 12, p. 19, vezi şi întărirea în *ibidem*, doc. 13, p. 19-20.

aceasta îi „împresoară”, prin urmare ei ajung să se judece la domnie cu egumenul mănăstirii. Domnitorul impune o cercetare la faţa locului, şi aceasta clarifică situaţia: „pentru o casă cu pivniţi [...] să ţiia egumenul acil loc di casă [...] jăluind Mării sale lui Vodă că au doao locuri di casă şi cu loc di pivniţă [...] *şi am găsit doao casă făcute pi acil locu şi groapa pivniţii la cornu casăi dinsprea răsărit* [...] *ş-am găsit 2 casă făcuti într'un păreti: o casă dinspre răsărit* [...] *cu pivniţa, iar o casă, cari esti dispre apus* [s.n.]”. [1147] Este foarte clar din finalul documentului că sunt două case adosate şi o pivniţă. De-a lungul celor 3 acte avem când simplu case, când dughene şi pivniţă, când casă şi pivniţă, când numai loc de casă, etc.

Imprecizia îi caracterizează pe oamenii timpului, şi nu este surprinzător că ei folosesc adesea termenul generic de casă pentru a desemna o dugheană, în fond şi aceasta este o construcţie la urma urmei. De asemenea ei vorbesc adesea de locuri – de case sau de dughene – când este evident din act că acestea sunt construite. Într-un oraş în care majoritatea clădirilor sunt de lemn şi deci ţin în general câteva decenii, ceea ce este important să fie consemnat în acte – gândite să dureze sensibil mai mult – este proprietatea asupra terenului, asupra locului. Mai mult, conform legilor timpului, locul are precădere asupra casei întotdeauna, proprietarul locului putându-l obliga pe proprietarul casei să-şi ridice construcţia de acolo [1148]. Menţionarea în document a locului, (chiar şi când este construit), demonstrează această preocupare pentru partea durabilă, şi nu pentru cea perisabilă a bunului tranzacţionat.

Întrebarea care se ridică este următoarea: avem şi cazul invers, case de locuit denumite în documente dughene? Răspunsul nostru este nu, şi pentru mai multe motive. Pe de o parte nu avem nici un document în care *o casă de locuit* să fie denumită dugheană [1149]. Mai important, o

---

[1147] *Ibidem*, doc. 15, p. 21-22.

[1148] Ţinând cont că sunt case de lemn care se pod demonta şi remonta la loc în altă parte nu este o operaţie imposibilă. Pentru un asemenea caz, vezi Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 20, p. 126; vezi şi Lia Lehr, *Aspecte urbanistice şi forme de proprietate în oraşele Moldovei şi Ţării Româneşti (secolele XVI-XVII)*, în „Revista de istorie”, tom 33, 1980, nr. 1, p. 76.

[1149] Dacă avem în vedere cât de multe lucruri sunt lăsate pe dinafară de documentele epocii, faptul că nu există un document în care să avem o locuinţă

asemenea substituire ar fi însemnat o denaturare a realităţii care ar fi putut afecta validitatea actului. Dugheană înseamnă o construcţie *unde se desfăşoară o activitate economică* (comercială sau meşteşugărească), casă în schimb, înseamnă *ori ce fel de construcţie*: casă de locuit, dugheană, atunci când e folosit la plural („case”) poate include şi pivniţe, grajduri, etc. Denumind o dugheană „casă”, oamenii timpului foloseau un termen mai general în locul unuia mai restrâns; dacă ar fi denumit un tip particular de casă care este *locuinţa* cu termenul de „dugheană”, ei ar fi comis o greşeală nu lipsită de importanţă, căci preţurile dughenelor sunt în general (datorită poziţiei, vadului comercial), mai ridicate decât cele ale locuinţelor. O probă suplimentară este prezenţa în documente a locurilor de dugheană, neconstruite [1150]: ceea ce le diferenţiază nu este construcţia de pe ele (în acest caz inexistentă), ci funcţionalitatea lor potenţială, care-i conferă un preţ mai mare. Deci folosirea termenului de dugheană (sau loc de dugheană) pentru a desemna o locuinţă (respectiv un loc pentru o locuinţă) ar fi o greşeală în ochii oamenilor epocii, cu atât mai mult într-un zapis (sau în orice act de transfer de proprietate), unde vânzătorul poate fi pe urmă tras la judecată dacă se dovedeşte că a vândut ceva mai ieftin decât scrie în act.

În concluzie, prezenţa termenului de „dugheană” atestă o activitate economică secundară sau terţiară. Nu toate dughenele apar precizate cu acest nume în documente, dar atunci când avem doar termenul mai general de „casă” nu putem trage nici o concluzie privind desfăşurarea sau nu a vreunei activităţi economice.

În ce măsură poate fi folosită dugheana ca unitate de măsură pentru activitatea economică meşteşugărească şi comercială? Ca şi pentru termenii desemnând meseriile, nici aici nu avem nici o distincţie între meşteşugari şi negustori: fie că într-o construcţie se produce şi se vinde

---

denumită dugheană nu poate fi considerat ca o probă că niciodată nu se întâmpla aşa, ci doar ca lipsă a unui argument contrar.

[1150] Ion Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, doc. 10, p. 15; doc. 2, p. 47; doc. 3, p. 48-50; doc. 14, p. 80-81; doc. 15, p. 81; doc. 16, p. 82; doc. 18, p. 83-84; doc. 25, p. 90; doc. 12, p. 129; doc. 13, p. 130; doc. 14, p. 131-132; doc. 3, p. 230; idem, vol. II, doc. 24, p. 38; doc. 31, p. 46; doc. 38, p. 52; idem, vol. IV, doc. 120, p. 194; doc. 145, p. 240; etc.

(cum fac meşteşugarii) sau doar se vinde marfa respectivă, ea este indistinct denumită dugheană; deci nu putem diferenţia sectorul secundar de cel terţiar pe această bază. În schimb le putem diferenţia pe acestea două împreună, de sectorul primar (ceea ce este şi obiectivul nostru).

Dughenele sunt destul de mici [1151] ca dimensiune, în plus în majoritatea atelierelor meşteşugăreşti lucrează o persoană sau două, eventual trei, arareori mai multe [1152]; şi destul de probabil şi prăvăliile negustorilor se înscriu în aceleaşi limite. O bună parte din personalul suplimentar, ucenici, băieţi de prăvălie, o parte dintre calfe şi dintre slugi, sunt necăsătoriţi, şi nefiind capi de familie (adică neavând gospodărie proprie) nu sunt impuşi la bir [1153] şi în general sunt omişi din statisticile epocii. În cele ce urmează vom considera o dugheană echivalentă cu locul de muncă al unui cap de familie [1154].

Bârladul are, la 1803, o populaţie de 3630 de locuitori, iar la 1832 ea se măreşte la 5327 de locuitori [1155], o creştere sub media populaţiei

---

[1151] Cele mai edificatoare sunt dimensiunile foarte mici ale terenurilor (şi uneori dughenele nu ocupă toată suprafaţa acestuia, mai ales „la dos") în condica publicată de Ion Antonovici, *Documente Bârlădene,* vol. II, Bârlad, 1912, p. 343-389; atenţie este vorba de *perimetrul* acelor locuri, nu de suprafaţă!

[1152] Vezi reglementările care permit meşterului, dacă e bolnav, să „împrumute" o calfă de la alt meşter pentru a-şi ţine dugheana deschisă, (ceea ce implică existenţa unui număr destul de însemnat de meşteri fără calfe, căci nu se făcea o regulă pentru un caz izolat). Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 418; *** *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800-1850*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, vol. I, doc. 217, p. 323.

[1153] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 187, 193 şi 195.

[1154] Aceasta duce la o subapreciere a sectorului secundar şi terţiar, într-o proporţie imposibil de estimat. Ipoteza noastră este cea a unei activităţi secundare şi terţiare importante în oraşele româneşti. Dacă această ipoteză se confirmă şi în cazul în care fenomenul a fost subapreciat, cu atât mai mult ea este valabilă. Dacă am corecta cifrele în sus, am risca să supraapreciem ponderea economiei de tip urban în localităţile româneşti, şi aceasta ar pune la îndoială rezultatele.

[1155] Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice,* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XII / 1975, Anexa 1, p. 16.

urbane a Moldovei [1156]. Deci în 1815, la o populaţie de 4-5 mii de locuitori, avem 467 de dughene [1157]. Mai revelatoare este comparaţia cu numărul capilor de familie: aceştia sunt 726 în 1803, în timp ce la 1832 au fost numărate 1581 de familii [1158]. Considerând că Bârladul a crescut uniform [1159] între aceste două date, am avea o creştere anuală aproximată la 2,72%, adică o populaţie ***estimată*** de 1002 capi de familie. Dat fiind marja de eroare destul de mare a calculului nostru, vom considera că în 1815 avem circa 900-1100 capi de familie în Bârlad [1160].

În condică, Bârladul este împărţit în mai multe cartiere: mahalalele (în limbajul epocii cartierele rezidenţiale, cele în care nu avem activităţi economice, nu este „târg"), şi „vatra veche", care constituie zona centrală, unde majoritatea imobilelor au în principal funcţii economice [1161]. În vatra veche a oraşului, dughenele sunt numărate separat, într-o coloană destinată lor, în timp ce în mahalale dughenele, mult mai puţine, sunt trecute în coloana principală, după numele proprietarului. Crâşmele şi hanurile sunt şi ele evidenţiate în condică: în mahalale ele sunt înscrise în coloana principală, în timp ce pentru vatra veche, ele sunt trecute în coloana dughenelor şi incluse în totalul acestei coloane. Întrucât noi vom discuta separat dughenele de crâşme şi hanuri, totalul dughenelor la care am ajuns pentru vatra veche

---

[1156] Care creşte, între 1803 şi 1832, de la 46 940 (populaţia oraşelor Moldovei fără localităţile pierdute în 1812 prin ocuparea Basarabiei) la 121 666 de locuitori, adică cu peste 150%, în timp ce Bârladul nu reuşeşte să crească nici cu 50%. *Ibidem*, Anexa 1, p. 16.

[1157] Ion Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 343-389.

[1158] Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XII / 1975, Anexa 1, p. 16.

[1159] Suntem absolut convinşi că există o foarte mică probabilitate ca în realitate lucrurile să se fi desfăşurat aşa (oraşele arareori cresc constant) dar nu avem nici o posibilitate de a lua în calcul probabilele variaţii ale ritmului de creştere, în plus, o cifră aproximativă este, pentru scopul nostru, acceptabilă.

[1160] Condica analizată înregistrează 1494 de proprietăţi în Bârlad, dar o bună parte a lor au numai dughene sau alte clădiri economice pe ele, nu şi locuinţe (în special cele din vatra veche, în număr de 418, sunt ocupate aproape numai cu dughene, locuinţele sunt foarte rare). La mahalale sunt de asemenea multe locuri goale, în concluzie, noi estimăm numărul de locuinţe la sub 1000. Ion Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 343-389.

[1161] Vezi capitolul V. 2. *Mahalaua în sensul de zonă rezidenţială*.

este mai mic decât totalul pe care îl dă documentul, deoarece acesta include în cifra respectivă şi crâşmele şi hanurile, pe care noi le-am numărat separat.

La 1815 avem 560 de stabilimente economice: 467 de dughene [1162], 70 de crâşme şi 23 de hanuri [1163]. Concentrarea activităţii economice în „vatra veche” a oraşului este evidentă, deşi aceasta are doar 418 proprietăţi (28,0% din total), aici se află 433 de dughene (92,7% din totalul dughenelor din oraş), 37 de cârciumi (52,9% din crâşme), şi 13 hanuri (56,5%). Mahalalele, cu 1076 de proprietăţi (72,0%), nu adăpostesc decât 7,3% din dughene (adică 33). Crâşmele şi hanurile (acestea din urmă necesitând mai mult spaţiu) sunt aproape la fel de numeroase ca în centrul economic, dar trebuie ţinut cont că mahalalele sunt sensibil mai mari, (inclusiv proprietăţile sunt mai întinse), şi deci şi concentrarea acestora este mai mare în târg.

Am spus mai sus că estimăm numărul de capi de familie din Bârladul anului 1815 la 900-1100. Considerând că fiecare dugheană, han sau crâşmă ocupă (cel puţin) un cap de familie, înseamnă că ponderea capilor de familie ocupaţi în sectoarele secundar şi terţiar este de 62,2% (dacă acceptăm cifra de 900 de capi de familie) şi de 50,9% (dacă o acceptăm pe cea de 1100 capi de familie). Nu înseamnă că tot ce rămâne merge automat la sectorul primar. Bârladul are o structură socială mai complexă, cu destule persoane care, fie aparţin sectorului terţiar, dar nu au nevoie de dugheană pentru a-şi desfăşura activitatea, fie nu prestează o activitate economică propriu-zisă.

Acesta este cazul numeroşilor boieri menţionaţi în condica oraşului, (armaşi [1164], bani [1165], căminar [1166], cluceri [1167], logofeţi [1168],

---

[1162] În condică sunt uneori menţionate şi alte tipuri de prăvălii sau ateliere meşteşugăreşti: băcănii, căsăpii, pitării, săpunării, etc., dar le-am inclus pe toate în categoria „dughene”, deoarece tipurile de prăvălii şi ateliere meşteşugăreşti menţionate mai sus nu sunt înregistrate de o manieră sistematică, cum se pare că sunt crâşmele şi hanurile (probabil acestea au fost impuse cu altă sumă ?)

[1163] Crâşmele şi hanurile intră, prin activitatea lor de servicii, în sectorul terţiar. Faptul că avem crâşme şi la ţară nu poate fi un argument pentru a le clasifica în sectorul primar.

[1164] Ion Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, nr. 32, p. 369.

[1165] *Ibidem*, nr. 118, p. 371; nr. 125, p. 375; nr. 127, p. 375; nr. 19, p. 379.

[1166] *Ibidem*, nr. 18, p. 372; nr. 3, p. 378.

[1167] *Ibidem*, nr. 55, p. 380.

[1168] *Ibidem*, nr. 261, p. 364; nr. 1, p. 372.

medelniceri [1169], paharnici [1170], postelnici [1171], serdari [1172], slugeri [1173], spătari [1174] şi o spătărească [1175], o stolnicească [1176], şătrar [1177] şi o şătrărească [1178], vornic de poartă [1179], etc.). Condica îi înregistrează pe unii dintre locuitori cu titlurile lor nobiliare dar unele persoane apar menţionate doar cu sintagma „d-lui” în faţă [1180], în general acestea din urmă au terenuri întinse (adesea mai multe) şi sume consistente de plătit, comparativ cu media; de asemenea acelaşi apelativ apare şi înaintea unor boieri [1181], credem că şi aceştia ar trebui incluşi între boieri. Lor trebuie să le adăugăm diverşii dregători mai mărunţi sau care îndeplinesc funcţii militare: polcovnici [1182], căpitani [1183], călăraşi [1184], stegari [1185], un vameş [1186]. Sunt menţionaţi de asemenea oameni ai acestor boieri (arnăuţi [1187], vătafi [1188]). În tot cazul nici un boier nu trăia de unul singur, având cel puţin câteva slugi pe lângă el. După cum era de aşteptat în condică apar înregistraţi mai mulţi

[1169] *Ibidem*, nr. 29, p. 369; nr. 63, p. 370 ; nr. 3, p. 372; nr. 19, p. 380; etc.
[1170] *Ibidem*, nr. 60, p. 370; nr. 70, p. 370 ; nr. 119, p. 371; etc.
[1171] *Ibidem*, nr. 25, p. 373; nr. 40, p. 385; etc.
[1172] *Ibidem*, nr. 195, p. 378; nr. 20, p. 379; etc.
[1173] *Ibidem*, nr. 32, p. 373; nr. 118, p. 375; etc.
[1174] *Ibidem*, nr. 117, p. 371; nr. 73, p. 374; nr. 113, p. 375; nr. 194, p. 378; nr. 1, p. 378; etc.
[1175] *Ibidem*, nr. 140, p. 376; etc.
[1176] *Ibidem*, nr. 2, p. 372.
[1177] *Ibidem*, nr. 41, p. 373.
[1178] *Ibidem*, nr. 14, p. 372.
[1179] *Ibidem*, nr. 75, p. 370.
[1180] *Ibidem*, nr. 25, p. 369; nr. 27, p. 369; nr. 71, p. 370; nr. 43, p. 373; etc.
[1181] *Ibidem*, nr. 60, p. 370; nr. 63, p. 370; nr. 70, p. 370 ; nr. 75, p. 370; nr. 1, p. 372; nr. 3, p. 372; nr. 18, p. 372; etc.
[1182] *Ibidem*, nr. 83, p. 370; nr. 26, p. 373; nr. 196, p. 378; nr. 50, p. 383; etc.
[1183] *Ibidem*, nr. 31, p. 369; nr. 53, p. 373; nr. 129, p. 375; nr. 138, p. 376; nr. 63, p. 383; etc.
[1184] *Ibidem*, nr. 361, p. 367; nr. 15, p. 372; nr. 16, p. 372 nr. 89, p. 374; nr. 53, p. 381; nr. 24, p. 384; nr. 25, p. 384; etc.
[1185] *Ibidem*, nr. 91, p. 371.
[1186] *Ibidem*, nr. 175, p. 377.
[1187] *Ibidem*, nr. 316, p. 366; nr. 319, p. 366; etc.
[1188] *Ibidem*, nr. 20, p. 369; nr. 43, p. 373; nr. 177, p. 377; nr. 29, p. 384; etc.

preoţi [1189], de asemenea diaconi [1190], un protopop [1191], şi destul de mulţi dascăli [1192]. Toate aceste persoane trebuiesc scăzute din totalul capilor de familie, căci ele nu desfăşoară activităţi economice; în consecinţă numărul celor care rămân să alcătuiască sectorul primar trebuie micşorat.

Destul de multe meserii din sectorul serviciilor nu se practicau într-o dugheană: bucătarii lucrau acasă la stăpânul lor, cărăuşii şi vizitii pe capră, zugravii şi adesea şi dulgherii unde se construia [1193]. Tot fără dughene par să fie şi doctorii [1194] şi inginerul. În Ţările Române, la începutul secolului al 19-lea, există meşteri care produc marfa acasă şi vin cu ea la târguri, unde o vând din spate sau o întind pe jos, (unii sunt chiar membri în bresle, ca la Roman în 1814) [1195], însă numărul lor este imposibil de estimat. Lor trebuie să le adăugăm un număr de negustori ambulanţi, de la bragagii la telali, ale căror meserii sunt uneori menţionate, indirect, de condică [1196] (care înregistrează, pentru ceea ce azi am numi servicii, chiar şi o vrăjitoare [1197]). Toţi aceştia nu au fost prinşi în cifrele date mai sus, (cifre care se bazează pe numărul de dughene), şi prin urmare ei trebuie adăugaţi la procentele sectoarelor secundar şi terţiar. Este însă hazardat să avansăm valori cifrice pentru ponderea pe care aceşti comercianţi ce nu posedă dughene o au în totalul populaţiei.

În concluzie, în Bârlad la 1815, mai mult de jumătate din forţa de muncă este angrenată în sectoarele secundar şi terţiar. O parte din

---

[1189] *Ibidem*, nr. 113, p. 360; nr. 152, p. 362; nr. 153, p. 362; nr. 260, p. 364; nr. 124, p. 372; nr. 58, p. 374; nr. 117, p. 375; nr. 167, p. 377; nr. 190, p. 377; nr. 50, p. 380; nr. 4, p. 380; nr. 16, p. 384; etc.

[1190] *Ibidem*, nr. 58, p. 374; nr. 191, p. 377; etc.

[1191] *Ibidem*, nr. 26, p. 379.

[1192] *Ibidem*, nr. 104, p. 360; nr. 276, p. 365; nr. 74, p. 370; nr. 76, p. 370; nr. 5, p. 372; nr. 131, p. 376; nr. 22, p. 380; etc.

[1193] Vezi mai jos subcapitolul privitor la structura ocupaţională

[1194] Ion Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, nr. 189, p. 377.

[1195] „ciobotarii din briasla aceasta care ce vor lucra pe la casile lor şi nu vor avea dugheni să nu se supere cu nici o cerire de bani supt nume de cheltuelile târgului". Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1437-1868*, România Nouă, Bucureşti, 1931, doc. 178, p. 242.

[1196] Adăugate după nume, pentru identificare. Vezi şi mai jos subcapitolul privitor la structura ocupaţională

[1197] *Ibidem*, nr. 43, p. 383.

cei rămaşi sunt boierii şi servitorii lor, preoţii şi dascălii etc. În aceste condiţii, ponderea sectorului primar nu are cum să depăşească o treime din totalul capilor de familie. Mai probabil sectorul primar ocupă sub un sfert din populaţia oraşului.

Fără un asemenea document, care să înregistreze toate dughenele din oraş, o analiză ca cea de mai sus nu poate fi făcută. Este adevărat că dughene nu sunt atestate numai în această condică. Avem păstrate acte de vânzare-cumpărare, de dare cu bezmăn [1198], şi mai rar de închiriere simplă sau chiar zălogire, pe baza acestora am putea fi tentaţi să încercăm să reconstituim activitatea economică a unui oraş. În fapt, comparaţia cu condica din 1815 contrazice această impresie. Pentru o perioadă de peste un secol (între 1700 şi 1815) am reuşit să identificăm [1199] doar 82 de dughene [1200] existente în Bârlad [1201].

Dacă ţinem cont de faptul că acestea sunt în general construite din lemn, şi că viaţa unei asemenea construcţii este de trei – patru decenii, după care trebuiesc „prefăcute”, ar trebui să împărţim cifra de mai sus la 3 (deci avem 27-28 de dughene la un moment în oraş [1202]). Dacă luăm ultimii 30-40 de ani înainte de 1815 obţinem cifre sensibil mai ridicate (45 de dughene atestate pentru perioada 1785-1815 şi 65 de

[1198] Închiriere în regim de emfiteoză.

[1199] Dughenele care apar de mai multe ori în acte (ca urmare a revânzării sau a unor procese care se prelungesc) au fost trecute o singură dată. Cu toate atenţia cu care am încercat să eliminăm dublele înregistrări un risc (redus) rămâne totuşi ca unele din dughene să fie numărate de două ori, considerăm că acest lucru, dacă s-a întâmplat, nu are cum să influenţeze raporturile dintre dughenile pentru care documentele secolului al 18-lea ne oferă informaţii şi numărul real de dughene din oraş.

[1200] În cazul în care am avut mai multe dughene în aceeaşi construcţie le-am socotit separat, interesul nostru fiind să numărăm unităţile economice, nu imobilele. Atunci când documentul aminteşte numai „dugheni”, fără a preciza un număr, am numărat întotdeauna 2, pe considerentul că, în cazul în care, cineva, exprimându-se generic, ar vorbi de dugheni şi ar fi una singură, acest caz ar fi compensat de cele în care ar fi mai mult de două dugheni.

[1201] Bârladul este, graţie celor 5 volume de documente publicate de Ion Antonovici, unul dintre oraşele despre care avem cele mai multe surse editate pe secolul al 18-lea şi începutul celui de la 19-lea, (probabil doar capitalele Principatelor, fiecare cu propriile colecţii de documente, sunt la fel de bine acoperite).

[1202] Nu este obligatoriu ca dugheana să fie imediat reconstruită, dovadă numărul de locuri de dugheni ce sunt tranzacţionate fără construcţii pe ele în acelaşi interval de timp, 31 (adică 37,8% din numărul dughenelor).

dughene [1203] dacă luăm în calcul perioada 1775-1815), această creştere este însă o dovadă a răspândirii utilizării scrisului şi obişnuinţei de a face acte mai curând decât o probă categorică a înmulţirii numărului de dughene. Prin comparaţie, în actul din 1815 sunt menţionate 467 de dughene, (de 7-10 ori mai multe decât cele identificate în documente pentru ultimele 3-4 decenii).

De asemenea, pentru aceeaşi perioadă, am identificat 9 crâşme, dar nici măcar un singur han. În condica din 1815, sunt menţionate nu mai puţin de 70 de crâşme (aproape de 8 ori mai multe) şi 23 de hanuri! În plus, numărul relativ mare de crâşme care apar în documente se datorează faptului că ele erau puncte de reper, doar 4 din ele făcând obiectul actului în care sunt menţionate, restul fiind amintite în zapise atunci când este localizată proprietatea în oraş.

În concluzie, este evident că, dacă am compara aceste cifre cu populaţia oraşului, sectoarele secundar şi terţiar ar apărea foarte mici, şi doar o fracţiune din populaţie ar reieşi că se ocupă cu meşteşugurile, negoţul şi alte servicii. Ori pentru celelalte oraşe din Principate, înainte de Regulamentul Organic, nu dispunem decât de aceste cifre furnizate de documente disparate. Deja 1815 este o dată târzie, când creşterea demografică şi urbană se face simţită, şi informaţiile obţinute acum nu pot fi decât cu precauţie utilizate pentru secolele precedente, cu atât mai mult anul 1831 nu poate fi utilizat ca model pentru ce se întâmplă în secolul al 18-lea, ca să nu mai vorbim de al 17-lea.

Structura ocupaţională

În schimb, putem încerca să reconstituim ocupaţiile locuitorilor şi să comparăm numărul meseriilor ţinând de sectorul primar cu cele ţinând de sectoarele secundar şi terţiar, încercând astfel să aflăm care era raportul dintre ele. Gradul de specializare pe care îl ating diversele meşteşuguri şi negoţuri poate fi utilizat ca indicator de urbanitate: cu cât există meserii mai specializate, cu cât o ramură se subîmparte în mai multe domenii, cu atât avem mai multe şanse să fim în faţa unei economii urbane. În fond, meşterii săteşti, pentru a nu mai vorbi de

---

[1203] Dar un singur document din 1780 menţionează 11 dugheni. Ion Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, doc. 45, p. 59-60; dacă luăm ultimii 20 de ani (1795-1815, avem menţionate doar 28 de dugheni).

comercianţi, satisfac nevoi destul de bazice, şi nivelul lor de specializare a fost întotdeauna unul scăzut.

Din păcate documentul din 1815 [1204], deja menţionat mai sus, nu este suficient de complet pentru a putea stabili câţi meşteşugari şi câţi negustori erau la momentul respectiv în Bârlad. În primul rând documentul numără proprietăţi nu persoane, şi ocupaţia celor ce au respectivele proprietăţi nu i-a interesat pe cei ce au redactat lista, prin urmare meseria este trecută doar atunci când ea este parte a identificării, a numelui proprietarului respectiv. Marea majoritate a celor înscrişi în listă sunt lipsiţi de orice indicaţie privind ocupaţia lor. În plus, nu toată lumea are o singură proprietate, şi cei cu mai multe dughene sau case aflate în locuri diferite au fost trecuţi de mai multe ori, câte o dată pentru fiecare proprietate distinctă. Uneori este foarte facil de identificat o asemenea persoană (de exemplu „Panaiti Blănariul ce-i zâc şi Panhil" este mai mult ca sigur identic cu „Panaite Blănar ce-i zic şi Pamfil" [1205]) dar pentru marea majoritate multiplele înregistrări sunt o problemă (mai ales că anumite nume de familie au o răspândire destul de largă) şi există pericolul unei multiplicări abuzive a numărului meşteşugarilor şi negustorilor din anumite meserii. În ultimul rând, documentul nu i-a înregistrat pe cei care nu sunt proprietari [1206], existând astfel posibilitatea ca în special meserii exercitate de persoane sărace, (de exemplu văcari, spălătorese, etc.), să fie subevaluate sau chiar omise. În consecinţă a trebuit să ne limităm la a analiza numărul ocupaţiilor, considerând că aici riscurile de eroare, deşi nu lipsesc cu totul, sunt mai reduse.

În total în condică sunt menţionate 59 de ocupaţii [1207], pe care le redăm aşa cum apar ele în document: abăgeri [1208], altângii [1209], argintari,

[1204] Ion Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 343-389.

[1205] *Ibidem*, nr. 330, p. 354 şi nr. 4, 356.

[1206] Deşi în unele cazuri apar menţiunea „unde şade" („[Dugheana] a d-Sali Dumitrachi Duca, ce şădi Anghelachi bacalu" *ibidem*, p. 343). Cea mai mare parte a contractelor de închiriere sunt pe termene foarte lungi, prin emfiteoză, totuşi există şi contacte de închiriere scurte, iar asemenea chiriaşi nu sunt prinşi decât în mod excepţional în documentul studiat. (Pentru contractul de închiriere vezi *ibidem*, doc. 36, p. 50.)

[1207] Nu am inclus aici dregătoriile şi funcţiile ţinând de administraţie (vameş de exemplu), şi toate acele ocupaţii care nu ţin de zona economică: preoţii, călugării,

băcani, bărbieri, blănari, bogasieri [1210], boiangii, brahari [1211], bucătari, butnari, calpaccii [1212], cazangii, căldărari [1213], cărămidari, cărăuşi, casapi [1214], cântaragii [1215], cârciumari, ciobani, ciubotari [1216], ciubuccii [1217], cojocari, conduragii [1218], covaci [1219], croitori, doctori, dulgheri, farmacişti, feredeu [1220], feţuitori [1221], franzelari, găitănari [1222], grădinari, hanuri, harabagiu [1223], ingineri, işlicari (şlicari) [1224], mindirigii [1225], mungii [1226], năvodarii, olari, opincari, pastramagii,

---

dascălii (plătiţi în epocă de domnie) fanaragii (cei ce se îngrijeau de iluminatul public) şi cioclii.

[1208] Abagii, fabricanţi sau/şi negustori de aba (postav gros).

[1209] Aurari.

[1210] Negustor de articole de manufactură, în special de bogasiu: stofă sau pânză fină importată din Orient şi întrebuinţată mai ales pentru căptuşeli.

[1211] Bragagii.

[1212] Blănari specialişti în calpace, un soi de căciuli cilindrice, înalte şi drepte, din piele neagră de berbec, îmblănită pe margini, purtate de elită. Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 592.

[1213] Meşteri care făceau căldări, ceaune, cazane şi alte vase de aramă.

[1214] Măcelari.

[1215] Persoane care se ocupă cu cântăritul şi măsuratul mărfurilor în piaţă, la vămi, etc.

[1216] Meşteri care confecţionau sau reparau încălţări, cizmari, (de la ciubotă, cizmă ţărănească înaltă în Moldova).

[1217] Meşter care confecţiona ciubuce (pipe orientale cu ţeavă lungă).

[1218] Sau condurari, meşteri care lucrează conduri, pantofi cu toc înalt şi împodobiţi cu broderii, George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 485.

[1219] Fierari.

[1220] Baie publică.

[1221] Dulgheri specializaţi în făţuirea (geluirea) scândurilor şi grinzilor.

[1222] Meşteri care confecţionează găitane, acestea erau fire de metal sau şiret utilizate ca decoraţie la confecţionarea îmbrăcăminţii. George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800),* Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 485.

[1223] Căruţaş, (harabaua era o căruţă mare folosită la transportul produselor voluminose).

[1224] Meşteri specializaţi în confecţionarea işlicelor, căciuli îmblănite sau din postav, rotunde sau „în colţuri", purtate de boierime. *** *Acte judiciare din Ţara Românească 1775-1781*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p. 1063; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 485.

[1225] Meseriaşi care confecţionează saltele şi plăpumi.

păcurari [1227], pâslari, pieptănari, pietrari, pitari [1228], rachieri, rotari, săpători, săpunari, tăbăcari, telali [1229], trăistari [1230], văcari, vizitii, zugravi. În unele dintre cazuri este menţionată doar clădirea (feredeu, han), evident că era nevoie şi de băiaşi sau hangii ca acestea să funcţioneze. În alte cazuri avem şi clădirea şi ocupaţia (cârciumă şi cârciumari, băcănii şi băcani), dar în cele mai multe este menţionată ocupaţia, ca identificator alături de nume.

În diverse documente mai apar alte 8 meserii pe care condica nu le menţionează: o cafenea (este menţionată ca punct de reper topografic în trei acte dintre 1787-1793, toate citate într-un document din 1799, formularea lasă să se înţeleagă că era singura din Bârlad [1231]), un fost staroste de cizmari (1754) şi o uliţă a „cizmăriei" (1810), un lăcătuş (1801), un mocan (1813), un morar (1796), un staroste de soronari [1232] (1743), un tinichigiu (1805), un zlătar (1801). Unele dintre acestea sunt, foarte probabil, denumiri diferite pentru meserii deja existente în listă (mocan = păstor), cu altele este mai puţin clar (de exemplu zlătarii sunt atât cei ce adună aur din râuri, cât şi, în unele documente, meşteşugarii ce prelucrează metalele preţioase, în prima accepţiune a termenului avem o meserie suplimentară, în a doua – mai probabilă fiind vorba de un oraş – este aceeaşi ocupaţie cu altângii din condică). Alte meserii însă în mod clar sunt netrecute în condică, de exemplu lăcătuşul şi morarul.

La un nivel mai general, se poate pune întrebarea în ce măsură termeni diferiţi reflectă meşteşuguri separate sau sunt doar diferenţe de

---

1226 Sau mumgiu, meşteşugar sau negustor care se ocupă cu fabricarea lumânărilor, Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 614.

1227 Vânzător de păcură. Termenul are în epocă şi sensul de cioban sau păstor, dar aceştia sunt numiţi peste tot în document ciobani.

1228 Brutar.

1229 Negustor ambulant de haine vechi. Crainic la mezaturi (vânzări la licitaţie pentru datorii).

1230 Meşter care face traiste din ţesătură de lână, Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 376.

1231 Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. IV, Bârlad, 1924, doc. 145, p. 241.

1232 Sau „solonari", sunt, la abatoare, persoane care adună grăsimea (seul) vitelor tăiate. Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 312

limbaj, sinonime desemnând aceeaşi realitate ? De exemplu putem să-i numărăm separat pe blănari şi pe cojocari, drept două meserii distincte, sau sunt una şi aceeaşi ocupaţie denumită când într-un fel când în altul? Din păcate, la această întrebare nu poate fi dat un răspuns general valabil, deoarece separaţia dintre meserii este un proces care se petrece la date diferite în diversele oraşe. La Iaşi blănarii şi cojocarii se separă în două bresle distincte în anul 1761. [1233] Aceeaşi situaţie o întâlnim şi în Ţara Românească, unde termenul de blănar este înlocuit de cel de „cojocar subţire" (conform lui Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban) [1234], spre a-i deosebi de cojocarii propriu-zişi, numiţi „cojocari groşi". Ambele specializări sunt menţionate la Bucureşti la 1795, când Alexandru Moruzi reînnoieşte privilegiul breslei „blănarilor, adică cojocarii subţiri", dar separarea s-a făcut la o dată anterioară, neprecizată: „şi mai nainte au fost rufet cu cojocarii başcalii şi cu işlicarii, iar de la o vreme s-au deosebit cojocarii başcalii, i işlicarii, făcându-se amândouă aceste bresle un rufet şi au rămas cojocarii supţiri deosebiţi". [1235] Data de separare a celor două bresle nu poate fi extinsă la toate oraşele din Principate: Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban afirmă că la Buzău, la Giurgiu sau la Cerneţi, în 1832, încă nu sunt decât „cojocari groşi" [1236].

În plus, chiar dacă cele două meserii s-au separat, nu este obligatoriu ca toţi cei ce redactează zapise să-şi adapteze limbajul în consecinţă, multe din aceste acte sunt dictate de oameni simpli, unii analfabeţi, care nu sunt foarte preocupaţi de asemenea distincţii; de asemenea nu trebuie uitat că majoritatea menţiunilor de meşteşugari şi negustori sunt indirecte, şi dacă un blănar este conştient de diferenţele profesionale care-l separă de un cojocar, altcineva, (care doar

---

[1233] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 150-151.

[1234] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 367; totuşi termenul de „blănar" este folosit cel puţin în Bucureşti, George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 327 p. 393 şi ambele termene împreună, ca sinonime, în *ibidem*, doc. 334, p. 404.

[1235] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 334, p. 404.

[1236] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 368.

pomeneşte că terenul lui se învecinează cu al blănarului respectiv), nu mai are acelaşi interes în a menţiona asemenea detalii. Fără un studiu de caz pentru fiecare oraş şi fiecare meserie în parte, este dificil de stabilit cu precizie când se produce separarea între două specializări desprinse din aceeaşi meserie. Pe de altă parte, pentru majoritatea oraşelor, documentele păstrate pentru secolul al 17-şi chiar al 18-lea, nu conţin suficiente informaţii pentru a permite asemenea studii de caz.

În consecinţă, am decis să cumulăm meseriile înrudite pentru care avem doar câte una sau două atestări. De exemplu la Bârlad avem menţionaţi un altângiu (aurar), un argintar şi un zlătar; ori este evident că meşterii epocii erau capabili să prelucreze ambele metalele preţioase – fie aur fie argint – în funcţie de comandă, de aceea am decis să considerăm că avem de-a face cu un singur meşteşug, la fel am procedat cu unica menţiune de mocan, trecându-l ca păstor, harabagiul a fost trecut la căruţaşi, etc.

În schimb, în cazul în care avem multe menţiuni privind ambele ramuri, sau avem dovezi clare, cum ar fi existenţa unei bresle, (ori prezenţa unui staroste), indicaţii topografice, ca numele de străzi sau de mahalale, am numărat separat meseriile respective. Aşa am procedat în cazul relativ numeroşilor cojocari şi blănari, ca şi în cel al ciubotarilor, cizmarilor, conduragiilor şi opincarilor, etc. Este de la sine înţeles că atunci când am avut atestate meserii care nu erau apropiate de nimic altceva (de exemplu zugravii, bucătarii, butnarii, etc.) le-am socotit separat indiferent de numărul de atestări. Aplicând metoda descrisă mai sus este posibil să fi comasat artificial câteva meserii, dar este preferabil, pentru demersul nostru, să subapreciem şi nu să supraapreciem prezenţa ocupaţiilor meşteşugăreşti şi negustoreşti în izvoare.

După ce comasăm toate meseriile care apar sub mai multe denumiri, în Bârlad găsim 62 de meserii diferite atestate în condică şi în documente până în 1815.

Cele mai multe ocupaţii se grupează în sectorul producerii hainelor şi încălţămintii: 18, reprezentând 29,3% din totalul ocupaţiilor (incluzând şi ramurile din amonte ca abagii şi tăbăcarii), din acestea 10 sunt în sectorul pielăriei (cojocarii apar adesea în listă, depăşiţi poate doar de cârciumari); şi 8 în cel textil (unde croitorii sunt probabil cei mai numeroşi). Lor le urmează meseriile legate de producerea

alimentelor 9 (14,52% din total) mai numeroşi în acest grup fiind brutarii (pitarii), măcelarii (casapii) şi eventual băcanii, restul apărând rar în listă. Ocupaţiile legate de prelucrarea metalelor sunt 5 la număr, un respectabil 8,06% din total, dar trebuie spus că aceste meserii sunt destul de rar menţionate. Mai des apar reprezentanţii diverselor meserii care produc bunuri de larg consum: olari, săpunari, plăpumari (mindirigii), rotari, butnari, în total 9 meserii (14,52%). Săpunăriile sunt destul de des menţionate în listă. Sectorul construcţiilor este reprezentat de 54 ocupaţii, (foarte probabil făţuitorii trebuie incluşi aici) ceea ce conferă sectorului o pondere de 8,06% din total. Meseriile legate de agricultură şi creşterea animalelor sunt în număr de 4 (6,45%), din care una este grădinăritul, care, după cum am explicat mai sus [1237], este o agricultură tipic urbană.

Trebuie comentate şi unele absenţe, nu toate explicabile cu cunoştinţele noastre actuale. În primul rând nu apare precizat în listă nici un ţăran, deşi sunt înscrise nu numai străzile centrale, negustoreşti („vatra târgului"), ci şi cartierele mărginaşe „mahalalele". Este greu de crezut că nu exista nimeni în Bârlad, la 1815, să se ocupe numai cu agricultura, cu atât mai mult cu cât regulamentul alcătuit pentru utilizarea moşiilor cumpărate în 1815 prevede ca aceste terenuri, cu excepţia părţii rezervate imaşului oraşului, să fie vândute orăşenilor [1238]; în al doilea regulament, întocmit după apariţia unor conflicte şi sancţionat de Principe la 30 august 1816, se prevede foarte clar că pământul moşiei va fi împărţit în trei, o parte boierilor, o parte neguţătorilor şi una locuitorilor, interzicând cumpărătorilor aparţinând unei categorii să cumpere de la altă categorie: „să nu fie volnici a cumpăra boierii dela neguţitori, nici neguţitorii dela boieri, precum nici dela lăcuitorii birnici [1239], ci dela boieri să cumpere boierii şi de la

---

[1237] Vezi mai sus capitolul III. 6.3 *Grădinăritul urban*.

[1238] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912 doc. 127, p. 210, paragraful 4, p. 213, paragraful 19, dar mai ales p. 214, paragrafele 26-29; vezi şi formularea iniţială mult mai sumară, în doc. 125, p. 202, cap. I, paragraful 4; p. 204, cap. IV, paragraful 3 şi un „adaos" (din 20 martie 1816, numerotat începând cu paragraful 29), p. 206-207, paragrafele 29-31.

[1239] Locuitorii birnici nu sunt sătenii din cele două sate de pe moşia oraşului, căci aceştia nu au drept de a cumpăra pământ: „nu să socotesc între lăcuitorii târgului, cumpărători moşiiai, ci rămân ca nişte lăcuitori trăitori pe moşie străină, şi se va urma cu dânşii, pentru adetiul moşii, după hotărârea ponturilor gospod" *ibidem,* doc. 125, p.

neguţitori neguţitorii, şi de la lăcuitori lăcuitorii, neamestecându-se unii la alţii”. [1240] O explicaţie, (care este valabilă pentru toate celelalte cazuri discutate mai jos şi prin urmare nu va mai fi repetată de fiecare dată), este că membrii respectivei meserii – ţăranii în cazul de faţă – au fost înregistraţi doar cu numele, fără precizarea meseriei, caz în care ei devin practic „invizibili” pentru noi. Această situaţie are un grad relativ ridicat de probabilitate pentru meseriile mai specializate, care au puţini membri, dar nu şi în cazul ţăranilor. Grădinarii sunt prea puţini (zece menţionaţi) pentru a fi ei ţăranii, în plus în limba epocii, grădinarul este un specialist, este legumicultorul profesionist, nu ţăranul care cultivă cereale sau creşte vite. Singura ipoteză pe care putem să o avansăm este că ocupaţia de ţăran, tocmai pentru că este atât de răspândită, nu era în măsură să servească drept identificator alături de nume, cum se întâmplă cu alte meserii, şi ca atare nu apare în lista aceasta care, reamintim cititorului, nu are ca scop inventarierea profesiunilor ci a proprietăţilor.

Sunt şi alte meserii care lipsesc, cum ar fi şindrilarii, (nu poate fi exclusă posibilitatea ca dughenele şi casele din oraş să fie acoperite de meşteri veniţi din satele din jur, care să-şi aducă şindrila făcută tot acolo de ei). De asemenea lipsesc zarafii, lucru dificil explicabil într-o ţară fără o monedă proprie în circulaţie şi în care au curs şi circulă curent câteva zeci de monede emise nu numai de ţările din jur dar şi de puterile comerciale ale Europei Occidentale; este ştiut că dau bani cu împrumut oameni de toate profesiile şi condiţiile, este posibil ca şi funcţia de schimb de bani să fie preluată de unii dintre negustori. Meseriile legate de transport sunt cvasi-absente (cu excepţia unui cărăuş şi a unui harabagiu), o posibilă explicaţie fiind că mai toţi au cai sau boi de tracţiune şi îşi cară singuri cele necesare, în consecinţă diverşii transportatori sunt foarte puţini şi nu au fost trecuţi în listă decât cu numele, nu şi cu meseria.

În ceea ce priveşte raportul dintre meseriile ţinând de sectoarele secundar şi terţiar şi cele ţinând de sectorul primar, el este de o manieră

205, cap. V, paragraful 1; vezi şi doc. 127, p. 213-214, paragraful 24. Pe de altă parte, trebuie amintit că şi orăşenii care au meserii tipic urbane plătesc bir şi au, adesea, o bucată de pământ pe care-l lucrează şi care le asigură o parte din alimente.

[1240] *Ibidem*, p. 214, paragraful 27.

categorică în favoarea meseriilor urbane. Practic avem doar trei ocupaţii care ţin de sectorul primar, (cioban, „săpător” şi văcar) toate celelalte 59 de ocupaţii inventariate în documente aparţinând fie de sectorul secundar, fie de cel terţiar. Chiar şi ţinând cont de caracterul limitat al surselor şi de posibilitatea mai ridicată de a omite meseriile modeste, ai căror membri nu au prestigiu şi avere (cum sunt adesea meseriile legate de sectorul primar), raportul este unul prea categoric pentru a putea fi răsturnat.

Structura ocupaţională a Bârladului poate fi privită şi din alt unghi: raportul dintre meşteşugurile şi negoţurile care oferă produse finite, gata de consum, şi care se adresează direct consumatorului, şi meşteşugurile şi negoţurile care produc bunuri intermediare, destinate unei prelucrări ulterioare. Această împărţire ne permită să vedem în ce măsură activitatea economică a oraşului este dominată de consum sau dimpotrivă, este vorba de un centru manufacturier. Trebuie atrasă atenţia că, pentru epocă, împărţirea în produse finite şi bunuri intermediare nu este una clară, uşor de făcut. De exemplu, o bucată de aba este bun intermediar când este cumpărată de un croitor să fie făcută haină, dar produs finit când este achiziţionată direct de client, care îşi face o haină la el acasă [1241]. Întrucât, cu informaţia actuală nu se poate face o separare în interiorul unei categorii de bunuri, am trecut toate ocupaţiile care pot fi considerate în ambele situaţii în lista bunurilor intermediare [1242].

[1241] Situaţie destul de des întâlnită cu o întreagă gamă de produse, în special textile dar şi pielărie, care sunt cumpărate şi transformate în gospodărie în produse finite şi de cei nevoiaşi şi de boieri.

[1242] Există în unele regiuni din vestul şi centrul Europei sate protoindustriale, în care numărul meşteşugarilor este foarte ridicat. Însă în aceste sate se fabrică produse intermediare (semifabricate), destinate unei prelucrări sau finisări ulterioare, şi nu produse finite, destinate direct consumatorului final. O pondere mare a ocupaţiilor intermediare ar putea indica nu un oraş ci un sat protoindustrial, în timp ce o pondere mare a produselor finite indică existenţa unei pieţe urbane. De aceea am decis să includem toate meseriile aflate în dubiu în categoria bunurilor intermediare, pe baza raţionamentului pe care l-am mai folosit: dacă şi în varianta cea mai defavorabilă cifrele indică un oraş, cu atât mai mult vom avea unul cu cifrele revizuite. Pentru satele protoindustriale din Occident vezi Simion Câlţia: *Avatarurile unui concept: Protoindustria*, în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, Tom XXXIX-XXXX / 2002-2003, p. 139-167.

Chiar şi aşa, raportul este unul foarte categoric: 29 de ocupaţii oferă produse finite, şi doar 6 produse intermediare (82,9% contra 17,1%) [1243]. Procentul este de fapt şi mai categoric, ţinând cont de cele explicate mai sus, cât şi de faptul că toate meseriile care apar des menţionate în listă (cu relativa excepţie a tăbăcarilor) intră în prima categorie. Bârladul nu este, în mod clar, un centru manufacturier. El produce în primul rând pentru piaţa proprie şi cea locală.

Informaţiile de mai sus trebuiesc corelate cu gradul de specializare al meşteşugurilor şi negoţurilor. Majoritatea celor prezente în listă au un grad redus de specializare, fiind la un nivel destul de bazic, de primar. Ele oferă în cea mai mare parte produse de primă necesitate, de uz curent, de la lumânări la cărămizi şi de la pâine la săpun. Nu avem meserii care să necesite cunoştinţe tehnologice mai deosebite (în raport cu nivelul tehnologic al anului 1815), o organizare complexă a producţie ori distribuţiei mărfurilor, sau ateliere ori manufacturi importante, instalaţii mai complicate, etc. Majoritatea meseriilor mai specializate care apar în listă ţin de sectorul producţiei de haine şi încălţăminte şi sunt orientate spre produse de lux, destinate unei categorii înstărite de consumatori.

Diversitatea şi complexitatea ocupaţiilor din Bârlad sunt prea mari pentru un sat din perioada preindustrială, (chiar şi pentru un sat protoindustrial din Europa Occidentală [1244]). Prezenţa masivă a meseriilor care fac produse finite indică existenţa unor consumatori urbani, care depind de piaţă pentru satisfacerea nevoilor lor.

Toate acestea ne îndreptăţesc să afirmăm că, din punct de vedere al structurii ocupaţionale, Bârladul este în mod cert un oraş.

Un aspect mai este de discutat. Din ocupaţiile care apar în condică, un pic peste jumătate (51,8%) au fost regăsite şi în diverse documente anterioare anului 1815. Aceasta înseamnă că fără un asemenea document, o bună parte din activitatea economică tipic

---

[1243] Nu au fost incluse meseriile alimentare, care dau practic toate produse finite, cu ele numărul acestora ar fi de 35, restul nu oferă produse ci servicii (doctori, bărbieri, zugravi, etc.)

[1244] Acestea se concentrează pe o singură activitate, eventual pe două trei legate una de cealaltă (tors, confecţionatul urzelii şi ţesut) şi nu au diversitate atât de mare a meseriilor.

urbană riscă să fie omisă. Evident, cazul Bârladului nu poate fi generalizat, nu putem pur şi simplu dubla numărul de meşteri şi negustori pe care documentele îi atestă pentru un alt oraş, căci procentul în care s-au conservat documentele acolo poate fi foarte diferit.

Concluzii: sectorul secundar şi terţiar în Bârlad

Sectoarele secundar şi terţiar, luate laolaltă, ocupă o mai mare parte a forţei de muncă decât sectorul primar, (aşa cum o demonstrează comparaţia dintre numărul dughenelor şi cel al capilor de familie). ***Meseriile propriu-zis urbane ocupă peste jumătate din forţa de muncă, restul se împarte între sectorul primar*** (agricultură şi creşterea vitelor în acest caz), ***aristocraţie şi persoane în slujba lor sau a statului*** (boierii cu familiile şi servitorii lor, preoţii, dascălii, etc.).

Majoritatea ocupaţiilor prezente în oraş aparţin sectoarelor secundar şi terţiar, unele dintre ele au un grad de separare şi de specializare care nu este întâlnit la sate şi implică prezenţa unei pieţe de tip urban.

Oraşul nu este un centru manufacturier, produsele de aici sunt destinate în special pieţei locale şi nu vânzării în alte locuri.

3.2 Meşteşugari şi negustori în oraşele româneşti

După cum o demonstrează cazul excepţional al Bârladului, nu este posibil, pentru secolele 17-18, să stabilim câţi meşteşugari şi câţi negustori avem într-un oraş anume, şi cu atât mai puţin ce pondere au ei în totalul populaţiei. Ceea ce putem cunoaşte, tot incomplet şi imprecis, dar totuşi cu o marjă mai mică de eroare, este numărul meşteşugurilor distincte, al specializărilor, existente într-o localitate. Chiar dacă găsim meşteri şi la sate sau pe la curţile boierilor, numărul lor nu este foarte mare şi cu atât mai puţin numărul ramurilor meşteşugăreşti pe care le reprezintă. În consecinţă, prezenţa, într-o singură localitate, a mai multor specializări meşteşugăreşti şi negustoreşti este un semn clar al unei economii de tip urban.

La **<u>Craiova</u>** avem 27 specializări menţionate în documente până la sfârşitul secolului al 18-lea: abagii (1799) [1245], argintari (1787) [1246], băcani (1765) [1247], bărbieri (1666) [1248], brutari (pitari) (1765) [1249], boagii (probabil boiangii) (1796) [1250], căldărari (ante 1779) [1251], ceprăzari (1776) [1252], cizmari (1792) [1253], cojocari (1749) [1254], croitori (1765) [1255], curelari (1778) [1256], fântânar (1795) [1257], işlicari [1258] (1795) [1259], măcelari (ante 1779) [1260], mătăsari (1775) [1261], opincari (1792) [1262], pescari (1795) [1263], pieptănari (1800) [1264], rachieri (1776) [1265], săpunari

---

[1245] Abagii: apar abia la 1799, dar doi deodată, *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 38, p. 84.

[1246] Argintari: *ibidem,* doc. 19, p. 68.

[1247] Băcani: *ibidem,* doc. 5, p. 55; doc. 14, p. 62; doc. 20, p. 69; doc. 21, p. 69; doc. 23, p. 72; doc. 28, p. 75; doc. 42, p. 88.

[1248] Bărbieri: *ibidem,* doc. 1, p. 52; doc. 2, p. 53**;** doc. 3, p. 53; doc. 8, p. 57; doc. 10, p. 58; doc. 12, p. 60; doc. 20, p. 68; doc. 21, p. 70; doc. 29, p. 78; doc. 36, p. 83.

[1249] Brutari (pitari): *ibidem,* doc. 5, p. 55; doc. 15, p. 63; doc. 16, p. 65.

[1250] Boagii: *ibidem,* doc. 31, p. 79.

[1251] Căldărari: *ibidem,* doc. 14, p. 62 – „Uliţa Căldărării".

[1252] Ceprăzari: *ibidem,* doc. 8, p. 57.

[1253] Cizmari: *ibidem,* doc. 21, p. 70; doc. 26, p. 74; doc. 36, p. 83.

[1254] Cojocari: *ibidem,* doc. 3, p. 53; doc. 6, p. 56; doc. 14, p. 62; doc. 15, p. 63; doc. 23, p. 72; doc. 26, p. 74; doc. 27, p. 75; doc. 28, p. 76; doc. 30, p. 78; doc. 32, p. 80; doc. 36, p. 83; doc. 41, p. 87; doc. 42, p. 88.

[1255] Croitori: *ibidem,* doc. 5, p. 55; doc. 8, p. 57; doc. 10, p. 59; doc. 18, p. 67; doc. 20, p. 69; doc. 21, p. 70; doc. 22, p. 71; doc. 27, p. 75; doc. 30, p. 78; doc. 31, p. 79; doc. 33, p. 81; doc. 36, p. 83.

[1256] Curelari: *ibidem,* doc. 12, p. 60; doc. 18, p. 67; doc. 23, p. 72; doc. 28, p. 76.

[1257] Fântânari: *ibidem,* doc. 30, p. 78.

[1258] Işlicarii erau meşteri specializaţi în confecţionarea işlicelor, căciuli îmblănite sau din postav, rotunde sau „în colţuri", purtate de boierime, *** *Acte judiciare din Ţara Românească 1775-1781*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p. 1063; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1821-1848)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 571.

[1259] Işlicari: *ibidem,* doc. 30, p. 78.

[1260] Măcelari: *ibidem,* doc. 12, p. 60 – „scaune"; doc. 16, p. 65; doc. 26, p. 74.

[1261] Mătăsari: *ibidem,* doc. 6, p. 56; doc. 16, p. 65; doc. 23, p. 72.

[1262] Opincari: *ibidem,* doc. 21, p. 70.

[1263] Pescari: *ibidem,* doc. 30, p. 79.

[1264] Pieptănari: *ibidem,* doc. 42, p. 88.

[1265] Rachieri: *ibidem,* doc. 8, p. 57.

(1766) [1266], simigii (1787) [1267], şilari (probabil şelari) (1796) [1268], tăbăcari (ante 1777) [1269], trăistari (1791) [1270], tufecci [1271] (1787) [1272], zarafi [1273]. De remarcat că unele meserii nu sânt atestate decât toponimic („Uliţa Căldărării” [1274]), practic fără excepţie documentele în care aceştia apar menţionaţi nu sunt legate direct de meseria lor, ei fiind consemnaţi în calitate de martori, de părţi într-o tranzacţie imobiliară sau de părţi într-un proces (de obicei legat tot de o tranzacţie imobiliară).

Înainte de a comenta structura ocupaţională a Craiovei (atât cât putem reconstitui la momentul actual) trebuie menţionat că în epocă, în Ţările Române, negustorii care comercializează şi meşteşugarii care vând un produs poartă foarte adesea aceeaşi denumire, prin urmare este foarte dificil, fără detalii suplimentare arareori oferite de documente, să stabilim dacă avem de-a face cu un meşter care confecţionează de exemplu o ţesătură sau un negustor care comercializează aceeaşi ţesătură, eventual chiar o importă. Faptul că destui dintre cei ce practică un meşteşug fac şi comerţ cu produsele respective nu este de natură să simplifice lucrurile.

Sectorul cel mai numeros este al meseriilor legate de îmbrăcăminte şi încălţăminte (11 specializări), şi în special meşteşugari sau negustori oferind produse finite (doar 2 specializări sunt legate de producţia de ţesături) ceea ce demonstrează fără dubiu că oraşul nu este un centru al producţiei textile, ci în primul rând unul al consumului de haine. Prezenţa unor meserii cum ar fi işlicarii sau mătăsarii sugerează prezenţa unei cereri de lux pe piaţa hainelor. Urmează, cu 5 ocupaţii distincte, sectorul alimentar. De remarcat că majoritatea ocupaţiilor prezente sunt la un nivel destul de bazic, nu presupun specializări foarte adânci sau meserii

---

[1266] Săpunari: *ibidem,* doc. 18, p. 67 – săpunărie; doc. 22, p. 71; doc. 31, p. 79.

[1267] Simigii: *ibidem,* doc. 19, p. 68.

[1268] Şelari: *ibidem,* doc. 33, p. 81.

[1269] Tăbăcari: *ibidem,* doc. 11, p. 59 („feciorul răposatului Matei tabacul”); doc. 19, p. 68.

[1270] Trăistar: *ibidem,* doc. 20, p. 69; doc. 42, p. 88.

[1271] Armurier, puşcaş, *** *Acte judiciare din Ţara Românească 1775-1781,* Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p. 1064.

[1272] Tufeccii: *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865),* Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 19, p. 68.

[1273] Zarafi: *ibidem,* doc. 2 p. 53.

[1274] *Ibidem,* doc. 14, p. 62.

cu un grad de complexitate prea ridicat. De asemenea marea majoritate se adresează direct consumatorilor, producând bunuri finite, şi nu produse necesare altor profesiuni (ca materie primă sau semifabricate), constatarea făcută pentru sectorul îmbrăcămintii este valabilă pentru întreaga structură ocupaţională a Craiovei: avem în primul rând un centru de consum şi nu unul manufacturier.

După 1800, în ciuda foarte puternicei instabilităţi politice şi militare de la sud de Dunăre, care afectează şi oraşul [1275], Craiova continuă să crească, la fel şi numărul ocupaţiilor. De asemenea începem să avem informaţii mai consistente legate de numărul şi structura sectoarelor secundar şi terţiar. În jurul anului 1824, Compania Veche [1276] din Craiova număra 342 de membrii [1277], iar Compania Nouă 397 [1278], din păcate majoritatea nu sunt, în listele cu „crucile”, trecuţi decât cu numele, astfel profesia nu ne este cunoscută decât pentru 132 dintre cei 739 de membrii ai celor două Companii (55 din Compania Veche şi 79 din Compania Nouă) În total sunt menţionate 26 de meserii (în Compania Veche apar 16 ocupaţii şi în Compania Nouă 23, unele apar în ambele companii), după cum urmează: 9 abagii (7 la Compania Veche şi 2 la Compania Nouă), 1 arabagiu [1279] (la Compania Nouă), 1 argintar (la Compania Nouă), 9 băcani (4 şi 5), 2 bogasier (1 şi 1), 13 boiangii (2 şi 11), 5 brutari (2 şi 3), 1 bumbăcar (la Compania Nouă), 4 căldărari (la Compania Nouă), 1 cărturariu (la Compania Nouă), 17 cizmari (5 şi 12), 34 de cojocari (20 şi 14), 10 croitori (2 şi 8), 2 curelari (la Compania Veche), 2 fierari („herar” 1 şi 1), 2 lăcătuşi (1 şi 1), 3 hangii (1 şi 2), 2 măcelari (la Compania Nouă), 1 mămular [1280] (la Compania Nouă), 4 mătăsari (la Compania Veche), 1 pescar (la Compania Nouă), 1 rachier (la Compania Nouă), 1 săpunar (la

---

[1275] Craiova este arsă de cetele lui Pasvanoglu în decembrie 1800, la începutul lui 1801 din nou, apoi în 25 septembrie 1806, *** *Istoria României în date,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, p. 140-141, pentru o sugestivă descriere de epocă a primei arderi a Craiovei, vezi Zilot Românul, (Ştefan Fănuţă) *Opere complete*, (Ed. Marcel-Dumitru Ciucă), Minerva, Bucureşti, 1996, p. 30-31.

[1276] Vezi mai jos subcapitolul privitor la bresle.

[1277] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 99, p. 135-143.

[1278] *Ibidem*, doc. 100, p. 143-151.

[1279] Harabagiu, căruţaş.

[1280] Negustor (ambulant) de mărunţişuri sau vechituri.

Compania Veche), 5 tăbăcari (1 şi 4), 1 trăistar (la Compania Nouă), 1 zugrav (la Compania Veche).

În primul rând trebuie spus că nu toţi negustori şi meşteşugarii din Craiova erau membrii în una din cele două companii, şi nu avem nici un mijloc prin care să estimăm câţi sunt în afară de „companişti". În al doilea rând, cum marea majoritate nu au o indicaţie a meseriei, este riscant să ne bazăm pe datele acestea pentru a extrapola o structură economică a Craiovei de început de secol 19, de exemplu din cele două liste lipsesc cu desăvârşire meserii care sunt frecvent atestate de documente încă din secolele trecute, cum ar fi bărbierii. Mai mult, la Compania Veche întâlnim un Vasile frate cu „Gheorghe mumgiu", ori mumgii nu sunt deloc menţionaţi în lista respectivă. O bună parte dintre cei înscrişi în cele două Companii sunt identificaţi prin adăugarea tatălui (X fiul lui Y), şi uneori tatălui îi este trecută şi meseria. Sunt 21 de meserii indicate [1281], din care 14 sunt comune cu cele 26 ale „companiştilor", dar 7 nu apar în aceste liste [1282] (cârpacii [1283], căldărarii, colpaccii [1284], dogarii, ierbarii [1285], işlicarii şi morarii) [1286] deşi unele dintre aceste meserii sunt atestate de alte surse la Craiova. În concluzie cele două documente sunt prea lacunare pentru o analiză mai amănunţită.

[1281] Am reţinut numai meseriile care ţin de sectorul secundar sau terţiar, excluzându-le pe celelalte (în listă mai apar în special preoţi sau clerici de diverse ranguri – de la diacon la egumen – şi, sensibil mai rar, ranguri de boieri şi slujitori – mazili, căpitani – dar nu apar ţărani sau alte meserii agricole).

[1282] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 99, p. 135-143 şi doc. 100, p. 143-151.

[1283] Meseriaş care repara (cârpea) haine; meseriaş care nu confecţiona obiecte întregi, ci le dregea sau petecea pe cele stricate, meseriaş care repară lucruri vechi, în special haine şi încălţăminte.

[1284] Calpacciu (mai rar colpacciu) = blănar specialist în calpace, un fel de căciulă cilindrică, înaltă şi dreaptă, din pielicea neagră de berbec, îmblănită pe margini, purtată de elită. Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 592.

[1285] Posibil fabricant de praf de puşcă ?

[1286] Nu am inclus şi aceste meserii alături de cele 26 ale membrilor celor două Companii, deoarece – dat fiind numărul destul de mare de negustori ai căror părinţi nu sunt din Craiova, (unii nici măcar din ţară) – nu aveam garanţia că ei şi-au desfăşurat activitatea în acest oraş.

În ceea ce priveşte structura ocupaţională, în linii mari situaţia este destul de asemănătoare cu cea întâlnită înainte de 1800: predominarea meseriilor legate de sectorul îmbrăcămintii şi încălţămintii, urmat de cel alimentar, un număr destul de mare de ocupaţii vizând direct clientul final şi destul de puţini care produc pentru alţi meşteri [1287]. Probabil că sectorul hainelor şi încălţămintii concentrează şi cel mai mare număr de persoane, (dar cei 95 de meşteri şi negustori, chiar dacă au o pondere covârşitoare din cei 132 ale căror meserii le cunoaştem, nu mai sunt la fel de importanţi comparaţi cu cei 739 de membrii cât au în total cele două companii). De asemenea, Craiova continuă să aibă meserii de bază, care nu implică tehnologii complicate.

Pentru a avea un document serial care să ne permită să măsurăm atât amploarea sectorului secundar şi terţiar, cât şi structura lui internă, trebuie să aşteptăm până la 1831, când, prin impunerea regimului patentelor, toţi negustorii şi meşteşugarii trebuiesc înscrişi într-o categorie de patentari. Pentru Craiova această listă [1288] este grupată pe 45 de ocupaţii diferite, care au în total 989 de persoane şi conţine: 94 de cojocari groşi [1289], 89 de arendaşi [1290], 80 de cârciumari, 72 de cizmari,

[1287] Cifrele par a indica o uşoară creştere a celor din urmă, dar această tendinţă nu poate fi considerată decât ca o ipoteză, dată fiind starea surselor.

[1288] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 113, p. 162-202.

[1289] În document 93 plus unul adăugat la sfârşitul listei, fără a preciza dacă „de subţire" sau „de gros", (*ibidem*, p. 202), cum ultimii sunt de peste 4 ori mai numeroşi ca primii rezultă că sunt mult mai mari şansele să aparţină acestei categorii şi a fost trecut aici.

[1290] În document 88 plus unul adăugat la sfârşitul listei, *ibidem*, p. 202. Prezenţa lor în această listă se justifică în special prin caracterul comercial al arendăşiei în Ţările Române în secolul al 18-lea şi la începutul secolului al 19-lea: „Arendaşii, negustori în marea lor majoritate, uneori şi atunci când poartă diferite titluri boiereşti, subordonează pieţei întreaga lor activitate. În multe cazuri arendaşul erea şi rămânea în primul rând negustor (de vite, cereale) şi apoi arendaş, cu alte cuvinte, negustorul devenea arendaş şi nu arendaşul negustor. Ioana Constantinescu, *Arendăşia în agricultura Ţării Româneşti şi a Moldovei până la Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1985, p. 166. Pentru negustori care practică arendăşia în Oltenia vezi Paul Cernovodeanu, *Elemente incipiente al e burgheziei în societatea românească sub fanarioţi*, în „Revista de Istorie", t. 40, 1987, nr. 5, p. 482. Mai trebuie precizat că arendăşia nu se referă numai la moşii, diverse venituri ale statului – vămile, ocnele, diverse impozite (oierit, vinărici) etc. – erau şi ele date în arendă.

68 de croitori, 56 care fac negustorie cu braşovenii [1291], 48 de matrapazi [1292], 44 de cojocari subţiri, 40 de pescari, 39 de boiangii [1293], 28 de brutari, 28 de sureccii [1294], 24 de bogasieri, 24 de tăbăcari, 23 de precupeţi, 19 abagii, 18 căldărari, 18 băcani, 18 bărbieri, 18 rachieri şi vutcari, 14 lipscani, 12 hangii, 12 săpunari, 12 măcelari [1295], 11 curelari, 10 zugravi, 9 argintari, 9 cordovagii, 8 olari, 6 simigii, 6 „tâmplari i dulgheri", 5 cafegii, 4 cavafi [1296], 4 tutungii [1297], 3 şălari [1298], 3 zidari, 2 geamgii, 2 mămulari, 2 tufeccii, 1 bragagiu, 1 covaci, 1 fişiciu [1299], 1 marghitan [1300], 1 tabacciu [1301], 1 uleier [1302] şi unul a cărui meserie nu este precizată [1303].

[1291] Negustori care vindea marfă adusă de la Braşov, numită şi „braşovenii", o categorie destul de diversă şi amestecată conţinând mai ales pânzeturi mai comune şi alte articole pentru oamenii obişnuiţi. pentru detalii vezi Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p. 153, nota 20, şi Dumitru Z. Furnică, *Industria şi desvoltarea ei în Ţările Româneşti*, Bucureşti, Tiparul Românesc, 1926, p. 142.

[1292] Angrosist, negustor care revinde mărfuri alimentare.

[1293] În document 38 plus unul adăugat la sfârşitul listei, *ibidem*, p. 202.

[1294] Negustori de vite cornute.

[1295] În document 10 plus doi adăugaţi la sfârşitul listei, *ibidem*, p. 202.

[1296] Pantofar, cizmar.

[1297] Comerciant de tutun sau meşteşugar ce se ocupa cu prelucrarea tutunului.

[1298] Şelari, fabricanţi de şei.

[1299] Posibil fabricant sau negustor de cartuşe pentru armele de foc ? La sfârşitul secolului al 18-lea şi la începutul secolului al 19-lea, cartuşele de hârtie utilizate pentru puştile timpului se numeau fişic.

[1300] Marchitan, negustor ambulant de mărunţişuri, în special de metal, vezi pentru detalii Dumitru Z. Furnică, *Industria şi desvoltarea ei în Ţările Româneşti*, Bucureşti, Tiparul Românesc, 1926, p. 145.

[1301] Negustor de tutun ? sau (mai puţin probabil) meşteşugar prelucrând tututnul. În nici un caz nu este tăbăcar, aceştia sunt menţionaţi separat sub de numirea de „tabacii". Mai importantă însă este structura listei: membrii unei meserii sunt toţi grupaţi la un loc, sub un titlu indicând meseria respectivă, deci prezenţa a două categorii separate, tabaccii (1 om) şi tabacii (35 de persoane), indică în mod clar prezenţa a două meserii diferite.

[1302] Persoană care se ocupă cu stoarcerea uleiului din seminţe, proprietar al unei prese de ulei.

[1303] Adăugat la sfârşitul listei, *ibidem*, p. 202.

În harta rusă din 1835, Craiova este trecută cu 2377 de gospodării [1304]. Chiar admiţând că oraşul nu a crescut de loc între 1831 şi 1835 (sau cu o creştere lentă) [1305] este clar că o parte considerabilă din populaţie o reprezintă cei implicaţi în sectorul secundar şi terţiar (mai precis 40,64% din capii de familie) constituind, foarte probabil, principalul grup profesional din oraş.

Din lista patentarilor lipsesc diverse meserii (căruţaşi, fântânari, zilieri de orice fel, dogari) unele dintre ele atestate în Craiova de documentele de sfârşit de secol 18 şi început de secol 19 (ceaprăzari, işlicari, mătăsari, pieptănarii, zarafi, etc.). Dacă pentru unele meserii motivul neincluderii lor în listele de patentari poate fi bănuit (căruţaşii, fântânarii sau zilierii nu sunt ocupaţii suficient de rentabile ca să poată fi impuse la patentă), pentru alte meserii, mai ales pentru cele atestate de documente în oraş, nu avem o explicaţie satisfăcătoare. Lipsa unor meserii cum ar fi ceaprăzarii sau dogarii este de-a dreptul surprinzătoare, ştiut fiind că orice boiernaş cât de mic trebuia să poarte ceva pe cap, şi că băuturile sunt unul din cele mai comercializate articole. Este posibil ca unele dintre meserii să fie incluse în categorii mai mari, ca unele produse (pieptănii de exemplu) să fie comercializate de negustori care vând în principal alte mărfuri, ca unele meserii să nu intre în rândul patentarilor, nu în ultimul rând ca unii meseriaşi sau negustori să fi fost omişi din liste. În orice caz este clar că cel puţin unele meserii trebie adăugate la lista patentarilor (în special cele puţin rentabile, practicate de oameni modeşti, şi care nu sunt impuse la patentă, cum ar fi cărăuşia).

Patentarilor trebuie să li se adauge angajaţii (calfele, ucenicii, servitorii, etc.). Foarte probabil, o parte (imposibil de estimat) a patentarilor lucrau de unii singuri, fără angajaţi sau ajutoare, totuşi ştim din regulamentele de breslă că măcar unii dintre ei au calfe şi ucenici, cei mai înstăriţi au slugi (mai ales negustorii); toţi aceştia nu sunt prinşi în rândul patentarilor, neavând propria lor prăvălie, dar sunt prinşi în

---

[1304] C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957, p. 226-227.

[1305] Ipoteză puţin probabilă, dat fiind că atât oraşele cât şi populaţia rurală cresc foarte repede în epocă. Pe de altă parte intervalul de timp, de circa 4 ani, nu este totuşi unul care să permită o modificare radicală a situaţiei.

numărul capilor de familii (cel puţin cei care au depăşit o anumită vârstă).

Toate aceste motive explicate mai sus fac ca numărul capilor de familie angrenaţi în sectorul secundar şi terţiar să depăşească semnificativ cei 40% care reies din lista patentarilor, însă în stadiul actual al cunoştiinţelor ne este imposibil să estimăm cu cât ar trebui mărit acest procent. Însă chiar dacă considerăm Craiova un caz foarte fericit, cu mulţi oameni de mijloc şi înstăriţi şi foarte puţini oameni cu venituri modeste, ţinând cont de raportul general dintre aceste categorii în oraşele epocii, este puţin probabil ca cei din urmă să reprezinte mai puţin de jumătate din numărul celor mai înstăriţi, ceea ce ar mări ponderea sectoarelor secundar şi terţiar la 60%.

Nu trebuie scăpat din vedere statutul politico-administrativ al Craiovei, care este capitală a Olteniei şi reşedinţă a băniei. În calitate de sediu al celei de-a doua funcţii de conducere a Ţării Româneşti, oraşul are un număr ridicat de dregători de mai toate treptele (destul de des menţionaţi în documente ca martori sau părţi) [1306]. Craiova adăposteşte un număr de boieri şi boiernaşi care, (nefiind în măsură sau nedorind să se ducă în Bucureşti), în secolul al 18-lea sau la începutul secolului al 19-lea pleacă cel puţin o parte a anului de pe moşiile lor şi se mută aici [1307]. Cât de mulţi sunt şi care este ponderea lor în oraş în a doua jumătate a secolului al 18-lea şi începutul secolului al 19-lea, este greu de precizat cu informaţia actuală, în tot cazul este extrem de puţin probabil să existe vreun oraş în Ţara Românească în care ei să fie mai numeroşi (per total şi proporţional) decât în Craiova, evident cu excepţia Bucureştiului. Această populaţie de boieri şi dregători (adesea aceleaşi persoane fiind şi una şi alta) trebuie multiplicată cu slugile şi servitorii lor, cu toată această „domesticitate” numeroasă, pletorică chiar, pe care orice boier trebuie să o întreţină, nu numai pentru trebuinţe materiale, ci şi pentru a-şi arăta rangul. Ori toţi aceşti vizitii, bucătari, femei în casă şi alţii nu sunt înregistraţi ca patentari.

În plus în orice oraş de o anumită dimensiune avem o populaţie nevoiaşă, invalizi, cerşetori, o parte dintre văduve, etc., ce nu au nici o

[1306] *Ibidem,* doc. 3, p. 54; doc. 4, p. 55; doc. 9, p. 57-58; doc. 12, p. 61; doc. 15, p. 64; doc. 16, p. 65; doc. 22, p. 71; doc. 34, p. 82; doc. 35, p. 83; doc. 37, p. 84; doc. 41, p. 87; etc.

[1307] Nicolae Iorga, *Oraşele oltene şi mai ales Craiova în pragul vremilor nouă (1760-1830),* Craiova, Scrisul Românesc, f. a., p. 12.

meserie şi nu desfăşoară nici o activitate economică propriu-zisă, dar care au totuşi o locuinţă, şi deci sunt prinşi în totalul gospodăriilor indicat de harta rusă din 1835.

Atunci când vrem să comparăm sectorul primar (despre a cărui dimensiune nu avem informaţii) cu cel secundar şi terţiar, trebuie să excludem din totalul populaţiei dregătorii şi boierii şi „casa” lor, precum şi săracii. Numărul lor, ponderea lor în total sunt însă foarte dificil de estimat. ***În concluzie ponderea negustorilor şi meşteşugarilor este considerabil mai ridicată decât proporţia pe care cei angrenaţi în sectorul primar o deţin în totalul populaţiei.***

Structura internă a sectoarelor secundar şi terţiar, raportul dintre diversele ramuri economice şi mai ales dintre produsele de larg consum şi cele destinate elitei sunt indicatori care ne ajută să deducem statutul urban sau rural al unui oraş.

Sectorul dedicat furnizării hainelor şi încălţărilor este de departe, cel mai mare. Incluzând şi ramurile din amonte (tăbăcarii, abagii, etc.) avem un total de 411 persoane implicate în acest tip de activităţi (41,6% din totalul patentarilor). Ocupaţia cea mai răspândită este cea a cojocăriei, grupând nu mai puţin de 138 de membrii ea singură (14,0% din total). Ei sunt separaţi în două subspecializări: cojocarii „de gros” [1308] numărând 94 de membri, şi cei „de subţire” [1309] alţi 44, dovadă a unei pieţe urbane importante. Pe de altă parte, faptul că aproape o treime dintre meşteri sunt „cojocari subţiri” demonstrează existenţa unei cereri substanţiale de produse de lux – pentru o elită urbană, care este deci şi ea destul de însemnată. Cizmarii sunt şi ei numeroşi (72 de persoane, 7,3% din total). Pe ansamblu pielăria (incluzând şi ramurile din amonte) angrenează 261 de persoane (26,4%). Este urmată de sectorul textil, cu un total de 150 de meşteri şi negustori (15,2%), în care predominanţi sunt croitorii (68 de persoane, 6,9%).

Ei sunt urmaţi de meseriile alimentare, care grupează 231 de persoane (23,4% din totalul patentarilor). Ponderea cea mai importantă o au cârciumarii, (nu mai puţin de 80 la număr, reprezentând 8,1% din

---

[1308] Cei ce fac lucruri mai ieftine, mai simple, dedicate oamenilor de rând.

[1309] Cojocari care produc marfă de lux, mai scumpă şi de mai bună calitate, destinată persoanelor înstărite.

total). Dacă îi excludem pe aceştia şi toate activităţile legate de producerea băuturilor alcoolice [1310], rămânem cu 133 de persoane (13,4%) care se ocupă cu prepararea sau comercializarea alimentelor. Surprinzător, pescarii [1311] sunt prezenţi în număr foarte mare (40 – 4,1% din totalul patentarilor şi 30% din cei ce produc mâncare). Urmează, previzibil, brutarii (28, respectiv 2,8% din total).

Ponderea negustorilor în raport cu meşteşugarii este aproape imposibil de calculat, datorită obiceiului de a numi negustorul şi meşteşugarul după marfa ce o oferă, indiferent dacă el o produce, o comercializează sau o combinaţie din ambele [1312]; de exemplu nu avem nici o metodă să ştim câţi dintre cei 19 abagii trecuţi în listă ca patentari fabrică aba, câţi doar o „neguţătoresc" şi câţi fac şi una şi alta. Prin urmare cifrele următoare trebuiesc luate ca o indicaţie, şi utilizate cu circumspecţie. Cifra minimă a negustorilor este de 117 [1313]. Adăugând precupeţii, urcă la 140, iar maximul este de 175 [1314].

Trebuie remarcat că majoritatea specializărilor sunt legate de sectorul produselor de lux. Totuşi, meseriile care oferă bunuri de consum de primă necesitate şi alimente sunt de departe cele mai numeroase, dovadă că avem de-a face cu un oraş, nu cu o anexă a unei (sau unor) curţi boiereşti (în acest caz aceste meserii nu îşi au rostul, deoarece ţăranii şi le produc în gospodăria proprie iar boierul are nevoi de marfă de altă calitate); numărul mare al meseriaşilor care compun aceste ramuri este iarăşi o dovadă a unei pieţe urbane. Boiangii, tăbăcarii şi parţial abagii reprezintă singurele specializări relativ numeroase care produc nu pentru consumatorul final ci pentru alţi meşteri, (producţia lor este destinată tot celor două grupe mari: bunurile

---

[1310] Dar păstrând producţia de bragă, considerată în epocă aliment, chiar unul al săracilor.

[1311] Nu avem negustori specializaţi de peşte, probabil că ei sunt toţi comasaţi în aceeaşi categorie; este puţin probabil ca tot peştele consumat să fie prins în Jiu în condiţiile în care peştele de la Dunăre, de mult mai bună calitate, călătoreşte din evul mediu până peste Carpaţi, iar Craiova nu duce lipsă de persoane capabile să plătească şi dornice să consume mâncăruri mai deosebite.

[1312] Vezi şi Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles),* Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p.23.

[1313] Ea include băcanii, bogasierii, negustori de braşovenii, lipscanii, marghitanii, şi mămulari.

[1314] În acest maxim i-am inclus pe toţi cei care pot fi şi meşteşugari: abagii, cordovangii, covacii, geamgii, tufeccii, tutungii.

de primă necesitate şi produsele de lux). Dacă ţinem cont că termenul de abagiu este folosit atât pentru meşteşugari cât şi pentru negustori, şi că ei fac doar un postav gros, destul de grosier, atunci sectorul producţiei textilelor (reprezentat de 19 abagii) este simbolic, în condiţiile în care avem 68 de croitori, 39 de boiangii, 24 de bogasieri, care adăugaţi celor ce cumpără material (şi îl lucrează în casă) reprezintă o cerere considerabilă de pânzeturi, stofe şi alte materiale textile, în mare parte suplinită din import. Lipsa aproape completă a altor specializări, în afară de cele de lux, dovedeşte că oraşul nu este un centru de producţie manufacturieră, şi că ocupaţiile de aici sunt orientate strict spre satisfacerea cererii locale.

În ce măsură aceste date, şi concluziile care se pot trage din ele cu privire la Craiova, sunt valabile pentru perioade anterioare anului 1831? Dacă ţinem cont de ritmul rapid de creştere demografică pe care îl au Ţările Române la sfârşitul secolului al 18-lea şi în secolul al 19-lea, de faptul că şi oraşele îşi sporesc considerabil populaţia (cel puţin unele dintre ele sunt peste media creşterii demografice a populaţiei rurale), datele de la 1831 nu pot fi utilizate pentru secolele anterioare. Oricât de tentant ar fi, pe baza unui presupus imobilism al secolelor 17-18, să mutăm înapoi în timp structura urbană din primele decenii ale secolului al 19-lea în prima jumătate a secolului al 17-lea, un asemenea demers nu poate fi realist. Este destul să amintim că la 1600 Craiova abia începea să devină un oraş important, Ploieştiul era sat, iar Gherghiţa şi Târgul de Floci oraşe importante în reţeaua urbană. La 1835 primele două ocupau poziţia a 3-a, respectiv a 2-a în reţeaua urbană a Ţării Româneşti, în timp ce Gherghiţa era deja considerată sat, iar Târgul de Floci practic nu mai exista. Din păcate lipsa informaţiilor documentare face ca situaţia oraşelor în secolul al 17-lea, la Craiova sau în altă parte, să rămână mult mai puţin clară.

<u>Concluzii</u>

În concluzie, ca şi la Bârlad, elementul dominant în oraş, atât din punct de vedere economic cât şi numeric, este format de grupul negustorilor şi meseriaşilor.

Numărul ocupaţiilor diferite, nivelul de specializare atins de unele dintre ele, numărul meseriaşilor dintr-o ramură, toate acestea

se situează cu mult peste nivelul cel mai ridicat atins de satele din Ţările Române sau din restul Europei Vechiului Regim.

Grosul activităţii economice secundare şi terţiare este generat de cererea locală (elita şi orăşenii de rând), oraşul nu produce mărfuri pentru alte zone.

Alte oraşe

Bârladul şi Craiova nu erau, în perioada studiată, singurele localităţi cu o structură economică urbană. Nu este în intenţia noastră să inventariem fiecare localitate în care avem atestate mai multe ocupaţii ţinând de sectorul secundar şi terţiar, tot ce ne propunem este să dăm câteva exemple, mult mai sumar tratate, care să completeze cele discutate în detaliu mai sus.

La **Botoşani**, înainte de 1800, avem menţionate nu mai puţin de 20 de specializări diferite: alămari [1315], băcani [1316], băibărăcari [1317], bărbieri [1318], blănari [1319], brutari (pitari) [1320], căldărari [1321], ciubotari [1322], cizmari [1323], cojocari [1324], croitori [1325], curelari [1326], dubălari [1327],

[1315] Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 310.

[1316] „în uliţa Băcăliilor" Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 6, p. 122; doc. 20, p. 126; vezi şi Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 153.

[1317] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 276.

[1318] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 1, p. 121; doc. 2, p. 122; doc. 12, p. 124.

[1319] *Ibidem*, doc. 4, p. 122; doc. 8, p. 123; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 276.

[1320] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 38, p. 130.

[1321] *Ibidem*, doc. 14, p. 124; doc. 15, p. 125; doc. 16, p. 125.

[1322] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 8, p. 123; doc. 15, p. 125; doc. 45, p. 133; doc. 49, p. 135; Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 515 şi urm.; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 276.

[1323] Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 310.

[1324] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 9, p. 123.

dulgheri [1328], farmacişti [1329], făclieri [1330], măcelari [1331], negustori [1332], pâslari [1333], săpunari [1334]. Până la 1832 numărul lor creşte la 58 [1335] dar este posibil ca o parte a acestei creşteri să fie cauzată de o mai bună acoperire documentară (după aplicarea, în 1831, a regimului patentarilor listele de negustori şi meseriaşi sunt mult mai complete, cum sunt şi alte informaţii privind oraşul) [1336].

Comunitatea negustorilor era numeroasă în a doua jumătate a secolului al 18-lea în oraş. În 1794 „negustorii pământeni din târgul

---

1325 *Ibidem*, doc. 1, p. 121; doc. 24, p. 126; doc. 33-35, p. 129; doc. 37, p. 130; Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 310; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 275.

1326 Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 25, p. 127.

1327 Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 310.

1328 *Ibidem*, 311; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 277.

1329 Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 282-284.

1330 Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 34-35, p. 129; Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 125.

1331 Uliţă a căsăpiei, Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 49, p. 136; vezi şi *ibidem*, doc. 4, p. 122; doc. 8, p. 123; doc. 49, p. 135; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 266.

1332 Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 27, p. 127; doc. 30, p. 128; doc. 39, p. 130; doc. 49, p. 135; idem, *Documente botoşănene*, în „Buletinul Comisiunii istorice a României", vol. VIII, Bucureşti, 1929, p. 6; Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 329.

1333 Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 17, p. 125; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 274.

1334 Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 35, p. 129; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 273.

1335 Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 311-313.

1336 Vezi de exemplu lista boierilor şi negustorilor alegători în 1836, *ibidem*, p. 222-227.

Botoşani”, care nu mai aveau hrisoavele vechi, căci „în răzvrătire trecutelor vremi s-ar fi prăpădit”, obţin un nou privilegiu de la domnie, pe baza întăririlor la hrisoavele pierdute, date lor de domnii de până la 1794 [1337]. În 1779 şi negustorii armeni („şi chivernisiala lor fiind neguţătoriia”) îşi reîntăresc scutirile pentru diverse dajdii, şi ei au aceste înlesniri de mai multă vreme: „arătându-ne cărţi şi de la alţ luminaţ domni ce-au fost mai înainte de noi, pentru mila ce-au făcut cu dânşii”. [1338] Deci exista la Botoşani, cel puţin din anii ’60 ai secolului, o comunitate de negustori armeni suficient de importantă pentru a obţine ca grup un privilegiu de la domnie, şi una de negustori pământeni, ale cărei privilegii datează cel mai târziu din anii ’80 (evident ambele pot fi şi mult mai vechi dar fără informaţii suplimentare nu putem împinge aceste date mai jos în trecut). Lor trebuie să le adăugăm numeroşii negustori evrei amintiţi de documente [1339].

În Ţara Românească, la **Râmnicul Vâlcea**, în secolul al 17-lea avem puţine meserii atestate, (trebuie însă ţinut cont că, cel puţin în prima jumătate a secolului, acte scrise se fac numai pentru vânzările de sate, eventual de rumâni), doar 14 ocupaţii în întreg secolul: cizmari [1340], cojocari [1341], croitori [1342], măcelari [1343], morari [1344],

---

[1337] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 47, p. 132-134.

[1338] *Ibidem*, doc. 28, p. 127-128.

[1339] *Ibidem*, doc 27, p. 127; doc. 43, p. 131-132; doc. 45, p. 132; doc. 49, p. 134-135; doc. 67, p. 140; etc.

[1340] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 34, p. 37, p. 53, p. 97; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 175.

[1341] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 39 şi p. 96; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 172.

[1342] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 37; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p.180.

[1343] *** *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Naţionale*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, vol. IV, 1633-1639, 1981, doc. 1107, p. 495.

negustori [1345], olari [1346], săpunari [1347], tăbăcari [1348], trăistari [1349], zăbunari [1350], zugravi [1351]. Lor li se adaugă meşterii de la cele două manufacturi, prima, o „moară de postav” (o postăvărie) este atestată încă din anul 1598 [1352]. Tot la Râmnicul Vâlcea este înfiinţată şi prima „moară de hârtie” (manufactură ce fabrica hârtie) din Ţara Românească, întreprinderea funcţiona înainte de 1642 ea îşi încetează activitatea cândva între 1693 şi 1708 [1353].

[1344] De fapt mori, dar evident ele au şi morari, *** *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Naţionale*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, vol. III, 1621-1632, 1978, doc. 300, p. 646; idem, vol. VII, 1650-1653, 1999, doc. 623, p. 219. D.R.H., B, Ţara Românească, vol. XXIII, (1630-1632), Bucureşti, Editura Academiei, 1969, doc. 382, p. 567.

[1345] *** *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Naţionale*, vol. VII, 1650-1653, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1999, doc. 1002, p.346; Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 34.

[1346] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 201.

[1347] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 37, menţionat şi de un act mai târziu, al urmaşilor, p. 65; alţi săpunari menţionaţi în secolul al 17-lea în *Ibidem* la p. 50 şi la p. 68, şi în Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 199.

[1348] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 95; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 171.

[1349] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 203.

[1350] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p.182. Zăbunarii erau meşterii care lucrează zăbune (haine de iarnă lungi până la genunchi), George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 487.

[1351] *Ibidem*, p. 194.

[1352] D.R.H., B, Ţara Românească, vol. XI, (1593-1600. Domnia lui Mihai Viteazul), Bucureşti, Editura Academiei, 1975, doc. 306, p. 412.

[1353] Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 75.; Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 12; la 22 sept 1708 manufactura deja nu mai exista, în actul de vânzare al unui teren vecin cu locul unde funcţionase aceasta se menţionează „unde au fost moara de hârtie”, Gheorghe

În secolul al 18-lea numărul ocupaţiilor atestate documentar creşte sensibil: argintari [1354], bărbieri [1355], cârciumari [1356], cizmari [1357], chinovari [1358], cojocari [1359], croitori [1360] – organizaţi la 1791 în breaslă [1361], doctori [1362], fântânari [1363], işlicari [1364], legători de cărţi [1365], negustori [1366], pietrari [1367], rotari [1368], şelari [1369], tăbăcari [1370], tecari [1371].

Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 107.

[1354] Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93.

[1355] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 109; Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93.

[1356] Cârciumă, *** *Comori Arhivistice Vâlcene*, Editate de Corneliu Tamaş, Ion Soare, Carmen Manea-Andreescu, (1467-1800), Bucureşti, 1985, p. 274.

[1357] Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93.

[1358] *Ibidem*, p. 93.

[1359] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 109; Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 269.

[1360] *** *Comori Arhivistice Vâlcene*, Editate de Corneliu Tamaş, Ion Soare, Carmen Manea-Andreescu, (1467-1800), Bucureşti, 1985, p. 218; Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 109; Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93.

[1361] *** *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800-1850*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, vol. I, doc. 221, p. 327-329.

[1362] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. V, Bucureşti, Carol Göbl, 1895, p. 80-81.

[1363] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 284.

[1364] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 109.

[1365] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1901, vol. I, doc. 17, p. 458.

[1366] *** *Comori Arhivistice Vâlcene*, Editate de Corneliu Tamaş, Ion Soare, Carmen Manea-Andreescu, (1467-1800), Bucureşti, 1985, p. 151, p. 284; Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 107, p. 118.

[1367] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p.

Informaţii mai numeroase avem despre tipografi, atestaţi în mai multe ocazii [1372], de altfel la Râmnicul Vâlcea a funcţionat, între 1705-1825, una din cele mai importante tipografii din Ţara Românească. Sunt cunoscuţi până acum 58 de tipografi, gravori şi zeţari care au activat aici în această perioadă [1373]. De asemenea sunt atestate şi alte specializări legate de meşteşugul tiparitului: turnători (vărsători), pilitori de slovă, curăţitori de slovă [1374].

În Râmnicul Vâlcea a existat, în secolul al 18-lea, şi o companie de negustori (se pare că mai ales străini). Este cert că austriecii au creat, după 1718, o companie de comerţ străină, formată din bulgari catolici – chiproviceni – cu târg săptămânal în fiecare luni şi cu două târguri mari, anuale: la Sf. Marie catolică şi la 5 august [1375]. Dar menţiuni despre o companie bulgară [1376], sau mult mai târziu una numită „a

[1368] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 109.

[1369] Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93.

[1370] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 268; Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93.

[1371] Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93.

[1372] *** *Comori Arhivistice Vâlcene*, Editate de Corneliu Tamaş, Ion Soare, Carmen Manea-Andreescu, (1467-1800), Bucureşti, 1985, p. 231; tată şi fiu tipografi (primul probabil deja mort) la 1795, în *ibidem*, p. 277; Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 284.

[1373] Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 82.

[1374] Constantin Şerban susţine că sunt două operaţii executate de meşteri diferiţi; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 285.

[1375] Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93-94.

[1376] Un Gheorghe Lambrovici de la compania bulgară apare atestat în 22 sept. 1708, Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 107.

chiprovicenilor”[1377] există atât înainte cât şi după stăpânirea austriacă a Olteniei, nu reiese însă foarte clar din aceste documente dacă şi aceste companii sunt localizate tot în oraş. Pe de altă parte la sfârşitul secolului al 18-lea sunt amintiţi mai mulţi staroşti[1378], unul dintre ei este clar conducătorul negustorilor: „Antonică Nicolatin, starostele de neguţători din Râmnic”[1379], menţionat prima oară la 1782 (fără titlul de staroste, acesta fiind Nica Teişanu)[1380], şi ca staroste între 1785 şi 1787[1381], la 1800 este deja mort[1382]. La începutul secolului al 19-lea (1819) avem atestată, într-o poruncă a vistieriei către ispravnicii judeţelor, o companie de negustori la Râmnicul Vâlcea[1383].

Deci, cu tot cu specializările specifice tipografiilor, avem în secolul al 18-lea 22 de ocupaţii în oraş, şi o concentrare negustorească suficientă pentru a genera forme de organizare colectivă.

La începutul secolului al 19-lea lista devine şi mai lungă: abagii[1384], argintari[1385], bărbieri[1386], boiangii[1387], brutari[1388],

---

[1377] Documentul este din 1820, dar compania exista cu cel puţin nouă ani înainte; Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 132.

[1378] *** *Comori Arhivistice Vâlcene*, Editate de Corneliu Tamaş, Ion Soare, Carmen Manea-Andreescu, (1467-1800), Bucureşti, 1985, p. 225, p. 227, p. 316.

[1379] *Ibidem*, p. 225.

[1380] *Ibidem*, p. 277.

[1381] *Ibidem*, p. 216; p. 222; p. 225; p. 230;

[1382] *Ibidem*, p. 319.

[1383] *** *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800-1850*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, vol. I, doc. 141, p. 211.

[1384] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş, *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 126.

[1385] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 388.

[1386] *Ibidem*, p. 390.

[1387] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1901, vol. I, doc. 32, p. 249. Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 126, p. 128-129, p. 131; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 372.

[1388] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 128; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 353.

cavafi [1389], cârciumari [1390], cizmari [1391], cojocari [1392] care la 1831 se separaseră deja în „cojocari groşi" şi „cojocari subţiri" [1393], croitori [1394], doctori [1395], fântânari [1396], iconari [1397], işlicari [1398], măcelari [1399], morari [1400], negustori [1401], săpunari [1402], simigii [1403], tăbăcari [1404],

---

[1389] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 369.

[1390] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 124.

[1391] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 369; Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 126.

[1392] *** *Comori Arhivistice Vâlcene*, Editate de Corneliu Tamaş, Ion Soare, Carmen Manea-Andreescu, (1467-1800), Bucureşti, 1985, p. 319, Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 125, p. 128; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 367.

[1393] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 368.

[1394] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 127, p. 132.

[1395] *Ibidem*, p. 130.

[1396] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 390-391.

[1397] Pictori, de altfel la Râmnicul Vâlcea există, încă de la 1793 o şcoală de „zugravi" (pictori de biserici), Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 385.

[1398] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 368.

[1399] Este atestată şi o zalhana, Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 362.

[1400] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 357.

[1401] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 124, p. 132.

[1402] *Ibidem*, p. 125, p. 129.

[1403] la 20 mai 1817 este atestată doar prăvălia, lângă Uliţa târgului; Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 130; abia în 1835 avem din nou informaţii despre 2 simigii,

tipografi [1405] şi specializările legate de tipărirea cărţilor [1406], tâmplari [1407], tufeccii [1408], zidari [1409], zugravi [1410]. Cu tot cu specializările specifice tipăritului, avem spre 30 de ocupaţii diferite între 1800 şi 1831.

În oraş sunt atestate şi meserii agricole, încă din secolul al 17-lea (ciobani [1411]), mai multe apărând în documente în cursul secolului următor: bivolari [1412], grădinari [1413], stupari [1414], văcari [1415], vieri [1416]. Numărul acestor ocupaţii este, pentru orice perioadă, mult inferior celorlalte, mic este şi numărul persoanelor atestate (comparativ cu cele care au ocupaţii ţinând de sectorul secundar şi terţiar).

Şi în alte oraşe avem menţionat un număr de meşteşuguri destul de ridicat, astfel Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban [1417] inventariază,

---

Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 356.

[1404] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 131-132.

[1405] *Ibidem*, p. 127, p. 130.

[1406] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 393.

[1407] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 130.

[1408] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 386.

[1409] *Ibidem*, p. 382.

[1410] *Ibidem*, p. 384.

[1411] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 57.

[1412] Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93.

[1413] *Ibidem*, p. 93.

[1414] *Ibidem*, p. 93.

[1415] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 109; Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93.

[1416] Corneliu Tamaş, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994, p. 93.

[1417] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, passim. De menţionat că lucrarea lor se concentrează pe meşteşugari, diversele ocupaţii negustoreşti fiind în mare măsură ignorate, pe de altă parte nici meşteşugarii nu sunt inventariaţi de o

înainte de sfârşitul secolului al 18-lea, 12 ocupaţii la Buzău, 10 la Câmpulung (cărora mai trebuie adăugaţi negustorii [1418], bogasierii [1419], morarii [1420] şi meşterii de la moara de hârtie [1421]), 20-24 la Focşani, 12 la Piteşti, 10 la Râmnicul Sărat, 12 la Roman, 17 la Suceava (lor trebuie să le adăugăm negustorii [1422]), 26 la Târgovişte (trebuie ţinut cont de statutul de capitală al acestui oraş în prima jumătate a secolului al 17-lea şi accidental şi după), etc. La Târgu Jiu, în documentele publicate de Alexandru Ştefulescu apar 10 ocupaţii diferite în secolul al 18-lea [1423]. În cele două capitale, Bucureşti şi Iaşi sunt în jur de 70 de ocupaţii diferite în fiecare [1424]. Nu au fost incluse în cifrele de mai sus nici un fel de ocupaţii agricole. Numărul de meserii menţionat mai sus nu reprezintă totalul specializărilor dintr-o localitate, ci doar cele pe care autorii mai sus menţionaţi le-au inventariat în cartea lor [1425], în concluzie acestea sunt doar nişte minime de la care trebuie pornit. Chiar şi cu aceste informaţii sumare şi parţiale este clar că avem de-a face cu o structură a meşteşugurilor mai complexă decât cea a unui sat.

Pentru Bucureşti şi Craiova dispunem de o informaţie mai detaliată şi totodată mai târzie: la 1811 din ordinul autorităţilor ruse,

---

manieră exhaustivă, astfel pentru Bârlad ei menţionează mult sub 10 ocupaţii, deşi numai condica din 1815, discutată mai sus şi publicată de Antonovici (ale cărui volume autorii menţionaţi le citează în note!), conţine 59 de meserii, din care mai bine de jumătate sunt meşteşugari.

[1418] Ioan Răuţescu, *Câmpulung-Muscel, Monografie istorică*, Tipografia Gh. Gh. Vlădescu, Câmpulung-Muscel, 1943, p. 24, 170 şi 182.

[1419] *Ibidem*, p. 184.

[1420] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1901, vol. I, doc. 4-6 şi 9, p. 274-275 şi 277; doc. 63, p. 301, etc.

[1421] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 166.

[1422] T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1915, p. 78 şi 119.

[1423] Alexandru Ştefulescu, *Istoria Târgu-Jiului*, Târgu Jiu, Tipografia Nicu D. Moloşescu, 1906, passim.

[1424] Pentru câteva dintre ele nu este clar dacă se separă înainte sau după 1800. Pe de altă parte acoperirea documentară a capitalelor este una mult mai bună decât a oraşelor de provincie, foarte probabil discrepanţa nu este aşa de mare, aşa cum o demonstrează cazurile Bârladului şi al Craiovei.

[1425] Suntem pe deplin conştienţi de limitele şi scăderile acestei cărţi, dar până acum este singura sinteză pe acest subiect; cât despre articolele publicate pe această temă, ele se concentrează mai ales pe capitalele Principatelor.

este efectuată o catagrafie; un tabel rezumativ al ei totalizează 3238 de prăvălii la Bucureşti, 236 la Craiova, 531 în judeţele muntene şi 184 în cele oltene [1426]. Numărul prăvăliilor din provincie pare extrem de redus, dacă ne gândim că doar Bârladul (din Moldova, deci neprins de această catagrafie), în anul 1815 are 467 de dughene, 70 de crâşme şi 23 de hanuri [1427], iar la Craiova la 1813 numai Compania Veche avea 193 neguţători [1428]. O altă localitate pentru care există numărul prăvăliilor este oraşul Ştefăneşti, din Moldova (judeţul Botoşani). La 1798 în oraş sunt 199 de dughene [1429] şi 428 de familii [1430], considerând că în fiecare dugheană lucrează cel puţin un cap de familie avem 46,5% din capii de familie angrenaţi în sectoarele secundar şi terţiar.

Concluzii

Deşi sumara trecere în revistă întreprinsă mai sus are şanse să omită o bună parte a meseriilor urbane (în special pentru oraşele de provincie), este clar că oraşele au o structură economică ce nu poate fi confundată cu a satelor. Satele din Ţările Române sunt mici, marea majoritate sub 100 de familii, destule chiar sub 50 [1431]. Un asemenea

[1426] Publicat în *Istoria României*, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, vol. 3, p. 661, nu există o critică a documentului, nu se pune problema corectitudinii înregistrării, etc. De altfel şi procentele calculate imediat după tabel sunt, cu o excepţie, greşite toate. În concluzie nu ştim cât credit putem acorda acestor informaţii.

[1427] Vezi mai sus capitolul IV. 3.1 *Studiu de caz: Bârladul până la 1815*, subcapitolul *Dughenele ca indicator al activităţii economice*.

[1428] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 64, p. 105. Trebuie însă adăugat că nu toţi aceştia locuiesc în Craiova.

[1429] Peste un an sunt 197 şi la 1807 tot atâtea. Gh. Pungă, *Noi contribuţii privind istoria târgului Ştefăneşti (sec. XVIII – mijlocul sec. XIX)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", tom XVII, 1980, p. 333.

[1430] *Ibidem*, p. 343.

[1431] La o dată târzie, (1835) când creşterea demografică făcuse ca dimensiunea medie a satului românesc să crească, satele sub 100 de familii sunt încă majoritare (Giurescu dă ca extreme judeţele Putna, unde doar 67,6% din sate sunt mici, sub 100 de gospodării, şi Muscel, unde procentul satelor mici urcă la 87,3). Satele mari, între 100 şi 200 de familii, sunt mai puţine, variind, în funcţie de judeţ, între o zecime şi un sfert din totalul localităţilor; iar satele foarte mari, cu peste 200 de familii, o raritate. C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957, p. 84-85.

sat nu poate adăposti 10 ori mai multe meşteşuguri sau negoţuri diferite*[1432]*. Şi în alte zone ale Europei, oraşele mici au un număr redus de ocupaţii*[1433]*. Oraşul românesc nu face notă distonantă, structura sa economică se înscrie în cea a oraşelor de aceeaşi dimensiune din restul continentului.

3.3 Breslele

O altă informaţie care ne ajută să diferenţiem oraşele de sate – din punct de vedere economic – o reprezintă prezenţa breslelor. Înainte însă de a începe discuţia despre bresle şi modul în care acestea demonstrează existenţa unei vieţi urbane în Principatele danubiene, o precizare se impune. În Moldova şi Ţara Românească, termenul de breaslă a fost folosit cu un dublu sens: atât cel de corporaţie a negustorilor şi meşteşugarilor, cât şi cel de categorie fiscală: (breasla slujitorilor, breasla boierilor, etc. [1434]). În paginile următoare ne vom ocupa doar de bresle în sensul de corporaţie a meşteşugarilor sau a negustorilor, celălalt sens al termenului acoperind o realitate fără relevanţă în discuţia de faţă.

Spre deosebire de Europa Occidentală, unde corporaţiile meşteşugăreşti sau diversele forme de asociere ale negustorilor au făcut, de multă vreme, obiectul unor cercetări stăruitoare, concretizate într-o bibliografie impresionantă, în România studiile dedicate lor sunt mult mai sărace. Interesul pe care acestea (şi istoria economică în general) îl treziseră mai cu seamă în anii '30 ai secolului trecut a fost

---

[1432] Şi chiar şi în acest caz, am avea în fapt un oraş extrem de mic, locuit majoritar de meseriaşi şi negustori.

[1433] Astfel în Suedia secolelor 17-18, în oraşele sub 1000 de locuitori numărul ***maxim*** al ocupaţiilor nu trece de 25 iar în celelalte oraşe numărul meseriilor nu depăşeşte 35. Sven Lilja, *Small towns in the periphery: population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period*, în „Small towns in early modern Europe", editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995, p. 64.

[1434] Pentru acest al doilea sens vezi o scurtă discuţie la Eugen Pavlescu: *Economia Breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 119-120.

curmat după 1948 de impunerea ideologiei marxiste şi orientarea studiilor spre lupta de clasă şi studiul ţărănimii, ca şi de obligaţia de a asimila elitele (urbane sau de orice alt fel) cu „exploatatorii”, singurul demers istoriografic oficial acceptat (şi deci publicabil) fiind critica, condamnarea acestora [1435]. Nu este de mirare că principalele lucrări care tratează subiectul se situează în afara perioadei comuniste, şi trebuie să menţionăm aici cel puţin două lucrări cărora paginile următoare le sunt în mod special îndatorate: cartea lui Eugen Pavlescu: *Economia Breslelor în Moldova* [1436], care deşi apărută în 1939 (şi marcată de climatul corporatist al gândirii economice din epocă) rămâne până azi cea mai completă lucrare dedicată subiectului, şi mult mai recenta lucrare a domnului Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)* [1437] care dedică un capitol întreg breslelor de negustori din Ţara Românească.

Breasla ca indicator al unei economii urbane

Prezenţa unei bresle într-o localitate semnifică existenţa unui număr anumit de meşteri (sau comercianţi în cazul breslelor negustoreşti), cu calfele şi ucenicii lor, cu slugile lor, cu familiile lor, pe scurt, existenţa unui număr destul de ridicat de persoane care au ocupaţii legate de sectorul secundar şi terţiar. În contextul demografic existent în secolele 17-18 în Ţările Române, (unde satele sunt de mici dimensiuni – câteva zeci de familii, arareori peste 100), prezenţa breslelor într-o localitate este suficientă pentru a o putea considera ca

---

[1435] Şi în ce priveşte breslele istoricii erau obligaţi să sublinieze „lupta de clasă” dintre meşteri pe de o parte şi ucenici şi calfe pe de alta: „Meşterii exploatau în mod nemilos calfele ca şi pe ucenici şi căutau întotdeauna să profite de pe urma muncii şi priceperii lor” etc., fără însă a susţine afirmaţia fie şi cu un singur document. În schimb, în fraza următoare, cu documente de data asta, se demonstrează că aceste calfe se bucurau de încredere şi erau puse să conducă prăvălii, Constantin Şerban, *Breslele bucureştene în secolul al XVIII-lea*, în „Studii, Revistă de Istorie”, tom. XII, 1959, nr. 6, p. 61.

[1436] Eugen Pavlescu: *Economia Breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939.

[1437] Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles),* Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006.

oraş [1438]. În cazul în care localitatea este de mici dimensiuni, o singură breaslă, prin numărul de persoane cu ocupaţii neagricole pe care îl implică, face ca activitatea economică predominată să aparţină sectorului secundar şi terţiar, altfel spus, din totalul populaţiei rămân puţini care să poată practica agricultura. Dacă localitatea este atât de mare încât membrii breslei, numeric, să nu mai cântărească prea mult în totalul populaţiei, atunci este clar că avem de-a face cu o localitate de dimensiuni mult prea mari comparativ cu a satelor din Principate, pentru a o mai putea încadra în această categorie.

Evident prezenţa mai multor bresle într-o localitate nu face decât să întărească probele în favoarea considerării ei ca urbană, implicând şi prezenţa suficient de numeroasă pentru a se putea constitui în corporaţie a diverselor specializări. Există destule localităţi care au doar una, eventual două bresle. Ele fie grupează principalii negustori (eventual şi meşteşugari), fără să ţină cont de meseria lor (cum se pare că sunt „Companiile” din Ţara Românească), fie reprezintă o alianţă a câtorva meserii mai importante din oraş (cazul pe care îl întâlnim la Roman de exemplu) [1439].

Deşi în oraşele transilvănene breslele apar cu mult mai devreme, în Ţara Românească şi Moldova primele atestări documentare sunt destul de târzii. Precizarea apariţiei primelor bresle mai este îngreunată de un aspect. Mai ales în Moldova, ele sunt precedate de „frăţii”, confrerii cu caracter de întrajutorare a membrilor lor şi cu un pronunţat caracter religios. Primele frăţii apar în documente încă înainte de începutul secolului al 17-lea [1440], dar atestările sunt mai numeroase după 1600. Aceste frăţii conţin prevederi care, în mod evident, nu au de-a face cu cele ale unei organizaţii cu scop economic, cum ar fi pentru cea din Suceava judecarea pricinilor de mitropolit (şi nu de

[1438] Cel puţin până la începutul anilor ’30 ai secolului al 19-lea, căci Regulamentul Organic modifică în mare măsură situaţia negustorilor şi meşteşugarilor, introducând sistemul patentarilor: toţi negustorii, respectiv toţi meşteşugarii sunt reuniţi în câte o „breaslă”, patenta conferă dreptul de a practica meseria respectivă şi totodată stabileşte, prin intermediul unui sistem de categorii, clasa de impozit în care cade respectivul negustor sau meşteşugar.

[1439] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 59-64, vezi şi datarea la p. 96-97.

[1440] *Ibidem*, p. 64, 73, 85.

starostele breslei) [1441] sau praznicele breslei la Roman, făcute la data unor sărbători religioase importante, şi la care sunt ospătaţi săracii de către breaslă, iar membrii acesteia trebuie să „petreacă sufleteşte, [...] cu voroave înţelepţeşti şi cu cântări dumnezeieşti” sub ameninţarea unei pedepse de 100 de toiege şi 4 lei în caz de comportament necorespunzător [1442]. În statutele din perioada de tranziţie la o organizaţie de tipul breslelor, în general aceste prevederi sunt trecute primele, iar cele cu caracter economic la sfârşit [1443].

Aceste „frăţii” cu timpul dobândesc tot mai mult caracterul unei organizaţii economice destinate să reglementeze exercitarea unei meserii şi piaţa unei categorii de produse. Trecerea nu este una bruscă, aceste „frăţii” îşi lărgesc treptat aria de responsabilitate, iar în secolul al 18-lea se constată o lentă dispariţie a prevederilor de tip moral şi religios, care ajung să fie doar simbolice în statutele din jurul lui 1800 [1444]. Cel mai probabil „frăţiile” capătă caracter de breaslă cel târziu în a doua jumătate a secolului al 17-lea [1445]. În Ţara Românească se pare că breslele au avut de la început un caracter economic mai pronunţat, fără ca lucrurile să fie, în actualul stadiu al cunoştinţelor despre acest subiect, foarte clare [1446]. Bresle propriu-zise avem atestate din prima jumătate a secolului al 17-lea, în Moldova, dar la sud de Milcov se pare că ele apar mai târziu, prima menţiune documentară fiind doar din 1668 [1447].

Numărul breslelor

[1441] *Ibidem*, p. 67.

[1442] *Ibidem*, p. 60.

[1443] *Ibidem*, p. 106.

[1444] *Ibidem*, p. 106-107.

[1445] *Ibidem*, p. 106-107; Constantin Şerban, *Breslele bucureştene în secolul al XVIII-lea*, în „Studii, Revistă de Istorie”, tom. XII, 1959, nr. 6, p. 57.

[1446] *** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Editura Academiei, Bucureşti, 1988, p. 57.

[1447] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 236; dar tot ei menţionează, în această carte, existenţa unui chiurchibaşa în Bucureşti, pomenit de două documente (1635 şi 1646): „Prima menţiune despre căpetenia lor (element al organizării) datează din 3 noiembrie 1635”. *Ibidem*, p. 173.

O primă întrebare care se pune este cât de numeroase sunt aceste bresle? În cât de multe oraşe sunt ele prezente şi cât de multe sunt într-un oraş? Majoritatea documentelor ne oferă doar informaţii indirecte: staroştii breslelor fiind persoane destul de importante în comunitate, ei sunt adesea chemaţi să semneze ca martori, de asemenea, fiind persoane cu stare, îi găsim în acte drept cumpărători sau vânzători de proprietăţi imobiliare [1448]. Cele mai multe indicaţii despre existenţa unor bresle le avem pe această cale, prin atestarea în acte a conducătorilor lor, cu multă vreme înainte de a avea alt fel de informaţii despre bresle [1449].

În secolul al 17-lea avem deja atestaţi numeroşi staroşti, şi numărul lor creşte pe măsură ce trece timpul. În **Moldova** Nicolae Grigoraş afirmă că cea mai veche menţionare a unui staroste este din 25 decembrie 1610 [1450], când este menţionat Isac Arapul, starostele ***negustorilor*** din **Iaşi** [1451]; (tot el mai menţionează un staroste de croitori la 1615, un fost staroste la 1621 şi un staroste de negustori la 1644, fără a preciza însă localitatea [1452]). În 1632 într-un zapis de vânzare a unei moşii apar doi staroşti de negustori din Iaşi: unul (Gheorghe) este

---

[1448] Trebuie avut grijă căci în Moldova termenul de staroste desemnează şi o dregătorie a statului, cea de conducător al unui ţinut (pârcălab, vornic). *** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Editura Academiei, Bucureşti, 1988, p. 453.

[1449] Nu am inclus în paginile următoare breslele cioclilor şi mişeilor, şi nici pe cele armeneşti sau evreieşti. Interesul nostru nefiind istoria breslelor, ci utilizarea lor ca indicator al unei activităţi economice secundare sau terţiare, am exclus toate acele bresle asupra cărora există dubii că ar putea fi bresle fiscale sau orice altceva în afară de corporaţii meşteşugăreşti sau negustoreşti.

[1450] Am încercat pe cât posibil să dăm anii în care apar primele atestări ale breslelor. Dat fiind natura surselor, care ne oferă doar informaţii indirecte, ştim foarte rar anul real de înfiinţare al acestora. În consecinţă anii de mai jos reprezintă doar cea mai veche dată ***sigură*** la care breasla exista, (înfiinţarea ei putând fi, de la caz la caz, cu un an sau cu mai bine de un secol mai veche).

[1451] Nicolae Grigoraş, *Unele aspecte privind breslele din oraşele moldoveneşti în secolele XVI-XVIII*, în „Studii, Revistă de Istorie”, tom. 22, 1969, nr. 6, p. 1104. Nu suntem însă de acord cu interpretarea (implicită) dată de N. Grigoraş listelor de martori, conform căreia prezenţa unui staroste al unei meserii şi a unui meseriaş exercitând o altă ocupaţie implică organizarea ambelor în bresle, nimic nu-l împiedica pe meseriaşul neorganizat în breaslă să apară ca martor alături de oricine altcineva, inclusiv un staroste. Vezi şi documentul publicat în Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 94, p. 131.

[1452] Nicolae Grigoraş, *Unele aspecte privind breslele din oraşele moldoveneşti în secolele XVI-XVIII*, în „Studii, Revistă de Istorie”, tom. 22, 1969, nr. 6, p. 1105.

cumpărător, altul este primul dintre martori [1453]. Posibil acelaşi Gheorghe mai apare ca staroste de neguţători la Iaşi în 1634 ca martor [1454], şi cu certitudine patru ani mai târziu, în 1638, în calitate de cumpărător [1455], în 1643 acelaşi apare ca Gheorghe Dimuţ, staroste de negustori din Iaşi, când Vasile Lupu îi întăreşte cumpărăturile de mai sus şi altele, în acelaşi sat [1456]. În 1635 un staroste nenumit este martor împreună cu „alţi neguţători" [1457]; alţi staroşti de negustori apar ca martori în 1644 [1458], 1647 [1459], 1648 [1460], 1649 [1461]. După mijlocul secolului al 17-lea atestările de staroşti de negustori sunt mai numeroase [1462]. Mai important, la 1686, domnul hotărăşte, pe lângă alte scutiri acordate negustorilor, ca impozitele datorate de aceştia să fie strânse de staroste şi predate de el vistieriei, şi nu de cei ce strâng dările de la restul populaţiei; datorită acestei însărcinări starostele devine şi un

---

[1453] D.R.H., A, Moldova, vol. XXI, (1632-1633), Bucureşti, Editura Academiei, 1971, doc. 227, p. 283-284; republicat în Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 227, p. 306.

[1454] D.R.H., A, Moldova, vol. XXII, (1634), Bucureşti, Editura Academiei, 1974, doc. 212, p. 240; republicat în Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 246, p. 327.

[1455] D.R.H., A, Moldova, vol. XXIV, (1637-1638), Bucureşti, Editura Academiei, 1998, doc. 264, p. 247; republicat în Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 272, p. 354.

[1456] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 94; documentul a fost publicat de Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 316, p. 395.

[1457] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi,* Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 254, p. 337.

[1458] *Ibidem*, doc. 319, p. 397.

[1459] *Ibidem*, doc. 339, p. 414.

[1460] *Ibidem*, doc. 347, p. 419; doc. 352, p. 423.

[1461] *Ibidem*, doc. 355, p. 425; doc. 359, p. 429.

[1462] *Ibidem*, doc. 371, p. 439; *ibidem,* vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 18, p. 17; doc. 34, p. 29; doc. 41, p. 35; doc. 45, p. 47; doc. 168, p. 151; doc. 226, p. 198; doc. 259, p. 228; doc. 266, p. 237; doc. 270, p. 242; etc.; vol. III, (1691-1725), 2000, doc 17, p. 13; doc. 68, p. 56; doc. 78, p. 62; doc. 118, p. 100; etc. *** *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Naţionale*, vol. IV, 1667-1700, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1970, doc.738, p. 175-176; doc. 1250, p. 282; doc. 1381, p. 310; doc. 2184, p. 479; etc.

reprezentat al domniei [1463], ceea ce prefigurează situaţia din secolul următor, când staroştii breslelor au tot mai multe atribuţii în afară de conducerea propriu-zisă a corporaţiei lor. Bineînţeles staroştii de negustori continuă să apară în acte şi în secolul următor [1464].

De pe la mijlocul secolului al 17-lea încep să apară în documente şi staroştii altor bresle, de data asta meşteşugăreşti.

Nicolae Grigoraş semnalează existenţa încă din 1631 a unui staroste de ***cizmari*** la Iaşi [1465]. Un al doilea apare abia în 1667, ca martor la vânzarea unui loc de casă [1466], dar după aceea ei sunt tot mai des prinşi în documente [1467]. Informaţii despre un „catastih" (statut) al lor nu avem decât în 1733, când acesta le este întărit [1468].

Un staroste de ***bărbieri*** este, în 1637, martor la o vânzare [1469], abia în 1669, apare următorul, tot ca martor într-un zapis [1470], un altul, în jurul anului 1677, cumpără o moşie în apropiere de Iaşi [1471], etc.

[1463] Nicolae Grigoraş, *Unele aspecte privind breslele din oraşele moldoveneşti în secolele XVI-XVIII*, în „Studii, Revistă de Istorie", tom. 22, 1969, nr. 6, p. 1119; documentul este publicat de Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 629, p. 553-554.

[1464] *** *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Naţionale,* vol. V, 1701-1720, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1974, doc. 1662, p. 455; vol. III, (1691-1725), 2000, doc. 164, p. 141; doc. 268, p. 227; doc. 277, p. 242; doc. 297, p. 267; doc. 337, p. 304; doc. 433, p. 381; doc. 443, p. 389; doc. 489, p. 431; doc. 490, p. 432; doc. 545, p. 475; etc.

[1465] Nicolae Grigoraş, *Unele aspecte privind breslele din oraşele moldoveneşti în secolele XVI-XVIII*, în „Studii, Revistă de Istorie", tom. 22, 1969, nr. 6, p. 1105; documentul a fost publicat în Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 216, p. 294.

[1466] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 163, p. 147; tot în 1667 un anume „Tănasă feciorul starostelui de cizmari din Iaşi" vinde un pământ, dar poate fi fiul celui citat mai sus; Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 102.

[1467] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 247, p. 219; doc. 541, p. 483; doc. 557, p. 497; *ibidem*, vol. III, (1691-1725), 2000, doc. 625, p. 544; etc.

[1468] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VI, doc. 1632, p. 433; republicat în Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. IV, (1726-1740), 2001, doc. 155, p. 110-111.

[1469] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 268, p. 351.

În 1638 avem prima informaţie despre un staroste de ***mesercii*** [1472] din Iaşi, Petrea Hurjuiu ce apare ca martor [1473], acelaşi este atestat şi în 1641, în zapisul de vânzare a unei moşii, tot ca martor. Conducători ai breslei măcelarilor din Iaşi mai apar în 1671, când un staroste semnează ca martor într-un document unde îşi pune şi sigiliul inelar [1474]; apoi în 1679 [1475] şi 1683 [1476], 1688 [1477], etc.

În 1641 este menţionat un staroste de ***blănari*** în casa căruia se scrie un zapis [1478], un altul este trecut ca martor în 1651, într-un zapis [1479]. Următorul este menţionat abia la 1665, tot ca martor [1480], iar în 1666 un alt staroste este vecin cu un loc ce se vinde [1481]; după 1670 staroştii breslei blănarilor apar tot mai des în acte, cel mai adesea ca martori [1482].

Starostele ***croitorilor*** semnează ca martor pentru prima oară în 1661, într-un zapis [1483], tot ca martor apare în 1669 şi „Ursul croitorul

---

1470 *Ibidem*, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 256, p. 226.

1471 *** *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Naţionale*, vol. IV, 1667-1700, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1970, doc. 231, p. 72.

1472 Măcelar, casap.

1473 D.R.H., A, Moldova, vol. XXIV, (1637-1638), Bucureşti, Editura Academiei, 1998, doc. 372, p. 362, republicat în Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 276, p. 358.

1474 Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 354, p. 328.

1475 *Ibidem*, doc. 510, p. 456.

1476 *Ibidem*, doc 581, p. 517.

1477 *Ibidem*, doc. 646, p. 567 şi doc 667, p. 587.

1478 Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 97-99, republicat în Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 276, p. 359.

1479 Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 371, p. 439.

1480 *Ibidem*, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 98, p. 84.

1481 *Ibidem*, doc. 102, p. 98.

1482 *** *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Naţionale*, vol. IV, 1667-1700, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1970, doc. 360, p. 99; Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 354, p. 328; doc. 418, p. 382; doc. 507, p. 454; etc.; vol. III, (1691-1725), 2000, doc. 272, p. 229; etc.

1483 Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 11, p. 11.

staroste” [1484], mai mult ca sigur staroste de ***croitori***, căci nu putea fi membru în două bresle. În 1680 semnează doi staroşti de croitori în acelaşi document [1485].

Un staroste al ***zlătarilor*** apare în 1669 [1486], altul un este menţionat în 1671 [1487].

La 1675 avem prima oară un staroste de ***curelari*** în Iaşi [1488], altul apare în 1682 [1489], apoi în 1685 [1490].

Tot în 1677 sunt menţionaţi doi vătafi de **butnari**, ca martori [1491].

Eugen Pavlescu consideră că cel mai târziu din 1680 datează o breaslă ce îi cuprindea pe ***meşterii în fier*** (potcovari, fierari, etc.), un Pavel staroste apărând ca martor în mai multe documente (1680, 1686 de două ori) în care diverşi potcovari cumpără sau vând case, majoritatea martorilor sunt potcovari şi el însuşi locuia în mahalaua denumită „potcovărie”; ar fi lipsit de sens să apară, cu regularitate, starostele unei alte bresle [1492].

[1484] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 102, documentul a fost publicat de Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 222, p. 194.

[1485] „Vasile staroste de croitori, şi Pricopie tij staroste de croitori”, unele bresle au avut doi staroşti, nu ştim însă cu exactitate de ce, Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 541, p. 483.

[1486] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 269, p. 241.

[1487] *Ibidem*, doc. 345, p. 321.

[1488] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 102; Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 428, p. 389.

[1489] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 567, p. 503.

[1490] *Ibidem*, doc. 617, p. 544.

[1491] *Ibidem*, doc. 473, p. 429.

[1492] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 103-104.

În 1691 şi în anii următori este menţionat primul staroste de ***făclieri*** [1493], Gligoraş, ca martor [1494]. Un alt staroste este atestat abia la 1709, dar deja ca fost staroste. [1495]

În 1696 apar atât un staroste cât şi un vătaf de ***căldărari***, primul fiind mai important iar vătaful un subaltern [1496].

Primul staroste al breslei ***ceaprăzarilor*** este menţionat în jur de 1703, tot ca martor la o vânzare [1497], un altul, deja ca fost staroste este martor în 1715 [1498], etc.

Un staroste al breslei ***ciubotarilor*** nu este atestat decât în 1710 [1499].

Breasla ***băibărăcarilor*** [1500] apare în documente abia în 1716, când starostele lor apare ca martor [1501].

În secolul al 18-lea apar mult mai multe bresle, majoritatea însă printr-un proces de separare a breslelor deja existente, în urma specializării şi a creşterii numărului de meseriaşi pentru subramuri meşteşugăreşti care înainte nu erau exercitate separat sau aveau prea puţini meşteşugari. De exemplu la 1766 ciubotarii şi ***tălparii*** [1502] se separă în două bresle distincte, fiecare cu „catastihul" şi organizarea ei [1503]. Uneori această separare se face în urma unui conflict în interiorul breslei, cum se întâmplă cu blănarii şi cojocarii, ce se rup unii

---

[1493] Fabricant de făclii – lumânări de mari dimensiuni.

[1494] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. III, (1691-1725), 2000, doc. 13, p. 8; doc. 33, p. 30; doc. 118, p. 100; doc. 163, p. 140; doc. 313, p. 285; în 1708 deja apare ca „Gligoraşco ce-au fost staroste de făclieri" doc. 333, p. 300; la fel în 1711, doc. 414, p. 366; şi 1714, doc. 481, p. 425, în 1722 era deja mort, doc. 625, p. 543.

[1495] *Ibidem*, doc. 370, p. 331.

[1496] „carele este vătah la starostea Vasile căldărariul", Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. III, (1691-1725), 2000, doc. 118, p. 100.

[1497] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. III, (1691-1725), 2000, doc. 242, p. 207.

[1498] *Ibidem*, doc. 495, p. 435.

[1499] *Ibidem*, doc. 386, p. 342.

[1500] Meşteri sau negustori de baibarace, scurteici umplute cu lână sau bumbac, cu cusături dese, servind şi ca haină de război; Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 586.

[1501] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. III, (1691-1725), 2000, doc. 518, p. 453.

[1502] Argăsitor, tăbăcar.

[1503] *Ibidem*, p. 107.

de alţii în 1761, în urma unui proces ce-i aduce în faţa Divanului; 40 de ani mai târziu, ei refac din nou breasla comună, dar nu rezistă împreună decât 4 ani, la 1805 un nou proces duce la separarea lor definitivă [1504].

Apar şi bresle cu totul noi, cum este de exemplu cazul ***bacalilor***, înfiinţaţi ca breaslă cel târziu într-una din cele două domnii ale lui Grigore III Ghica (martie 1764 – ianuarie 1767 şi februarie 1775 – octombrie 1777), primul lor hrisov de întărire este abia de la Constantin Dimitrie Moruzi, din 12 ianuarie 1778 [1505]. Într-un hrisov dat de Grigore III Ghica în 1776, cu veniturile marilor dregători moldoveni, la venitul agiei sunt trecuţi 30 de staroşti ai unor bresle ieşene [1506].

În celelalte oraşe moldoveneşti breslele apar mai încet (în unele primele atestări datează abia după 1700), ele sunt mai puţine şi adesea combină, în interiorul aceleiaşi corporaţii, o varietate de meserii destul de mare.

La **Bârlad**, un staroste este prima oară menţionat în 1667, într-o hotărnicie, nu ştim însă despre ce fel de staroste este vorba, de breaslă sau dregător. Abia în secolul al 18-lea avem informaţii mai categorice: un staroste de ***săpunari*** este menţionat ca martor în 1743 şi 1744. [1507] Tot la 1743 avem prima menţiune a unui staroste de ***soronari*** [1508], tot ca martor [1509], la 1755 este menţionat un altul [1510]. Un staroste de ***ciubotari***

[1504] *Ibidem*, p. 150-151.

[1505] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, p. 57-58.

[1506] Lor li se adaugă staroştii breslelor fiscale ale evreilor, armenilor şi străinilor. Staroştii ce trebuie să dea plocon la agie sunt (în ordinea din document): băcali, (30 de lei pe an), pitari, plăcintarii, mesărcii, chiragii, (fiecare câte 20 de lei pe an), apoi cârciumarii, apari, zidarii, pietrarii, vărnicari, cărămidarii, olarii, teslarii, „cibotarii ce lucrează seftieni", „cibotarii ce lucrează teletinuri", măhali, butnari, tâmplari, curelari, ceprăzari, blănari, cojocari, croitori, şlicari, zlătari, bărbieri, sucmănari, abăgeri, făclieri, vutcari, (aceştia câte 10 lei fiecare pe an). V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 227-228.

[1507] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 23-24, 24-25.

[1508] Sau solonari, conform lui Artur Gorovei, ei sunt cei care curăţă grăsimea de pe vitele de la abator; Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 312.

[1509] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 23-24.

[1510] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, p. 9.

este atestat în 1743 când semnează ca martor [1511]; 11 ani mai târziu, la 1754, apare un fost staroste de ***cizmari*** [1512] (ceea ce nu înseamnă automat şi o altă breaslă, poate foarte bine fi o altă denumire pentru cea mai sus amintită a ciubotarilor), şi un staroste în funcţie la 1758 şi la 1760 [1513]. Abia la 1777 avem prima menţiune a unui staroste de ***negustori***, în două documente diferite [1514], precum şi într-un al treilea din 1780 [1515]. Un staroste de ***blănari*** apare la 1780 ca martor [1516], iar la 1795 breasla întreagă este pomenită construind o biserică [1517], pe care o şi îngrijesc în deceniile următoare [1518], ceea ce dovedeşte o anumită putere economică. La 1810 breasla „***negustorilor abăgeri***" rectitoreşte o biserică pe care ctitorii iniţiali nu mai puteau să o refacă, ocazie cu care este prima oară menţionată această breaslă [1519].

La **Botoşani**, Artur Gorovei menţionează existenţa unei scrisori de binecuvântare a breslei (sau breslelor) „***dubălarilor, alămarilor, cizmarilor şi a tuturor altora***" la 1716; textul nu este suficient de clar pentru a stabili dacă este o mare breaslă comună (ca la Roman de exemplu) sau mai multe bresle mai mici [1520]. Între 1764 şi 1767 este înfiinţată o breaslă de ***ciubotari***, [1521] în 1768 se înfiinţează o breaslă de ***blănari***, care îi cuprinde şi pe işlicari şi cojocari [1522]. În 1777 un Tănase staroste de ***croitori*** este pus „să facă cercetare" într-o mahala locală [1523],

---

[1511] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 23-24.
[1512] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, p. 69.
[1513] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 41, p. 43.
[1514] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 51-52; idem, vol. I, Bârlad, 1911, p. 77-78.
[1515] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 58-59.
[1516] *Ibidem*, p. 58-59.
[1517] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, p. 126-129.
[1518] Menţionaţi ca având grijă de biserică la 1800 şi 1813, Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, p. 134 şi 140.
[1519] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, p. 193-194.
[1520] Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 310.
[1521] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 125.
[1522] *Ibidem*, p. 124.
[1523] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 24, p. 126-127; foarte probabil tot el este „Tănas[e]

tot el este staroste în 1781 [1524], în 1783 [1525] şi în 1786 [1526]. La 1778 se reconfirmă privilegiile breslei ***bacalilor***, care sunt însă mai vechi: „au avut obiceiu şi aşezământu ce să cuprinde mai jos, încă de mai nainte din vechime, [...] şi am văzut la mâna lor hrisoavele altor Domni, [...] Aceste toate le au avut breasla aceasta şi li s-au dat şi dela Domnia mea” [1527]. La 1794 se înfiinţează o breaslă a ***făclierilor*** [1528], un staroste de ***dulgheri*** este menţionat prima oară de abia la 1815. [1529]

În schimb la 1832, când, conform Regulamentului Organic, toate meseriile trebuie să se organizeze în bresle, la Botoşani se creează nu mai puţin de 63 de bresle. Trebuie însă rezistat tentaţiei de a duce această cifră în trecut, căci Botoşaniul de la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul secolului al 19-lea cunoaşte una dintre cele mai rapide creşteri din Moldova, trecând de la 2665 de suflete în 1774 la 4505 în 1803 şi la 13 796 de locuitori în 1832 [1530], este deci mai mult ca probabil ca o bună parte din cele 63 de meserii să nu fi atins un număr suficient de membrii pentru a forma o breaslă decât după 1800.

La **Herţa** la 1797 este menţionată breasla ***ciubotarilor*** cu starostele ei [1531].

La **Huşi**, în 1790, breasla ***ciubotarilor*** îşi întăreşte un statut nou, căci cel vechi nu mai exista [1532]. La 1792 se reînnoieşte „catastihul” breslei ***lăutarilor*** [1533].

---

staroste” care semnează ca martor într-un zapis doi ani mai târziu, *ibidem,* doc. 27, p. 127.

[1524] *Ibidem*, doc. 33-35, p. 129.

[1525] *Ibidem*, doc. 37. p. 130.

[1526] Când este numit primul între „Aceşti târgoveţi bătrâni”, *ibidem,* doc. 43, p. 132.

[1527] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, p. 62-63.

[1528] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 125.

[1529] Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 311.

[1530] Ecaterina Negruţi, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol”, XII / 1975, Anexa 1, p. 16.

[1531] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1903, vol. V, doc. 292, p. 64.

La **Piatra-Neamţ** într-un zapis din 1665 este menţionat un staroste de butnari [1534].

La **Roman** „catastihul" (statutul) ***breslei blănarilor, croitorilor, bărbierilor, abagiilor*** [1535] ***şi cojocarilor*** este reînnoit în 1724 şi întărit de Episcopul de Roman, însă pe actul vechi după care se copiază noul regulament apar semnăturile episcopilor de Roman care întăriseră actul până atunci [1536]. Prima (şi cea mai veche) dintre semnături îi aparţine lui Venedect, care păstoreşte doar un an, între 1641-1642, deci statutul – şi în consecinţă breasla – datează de atunci [1537]. Reînnoirile se succed la diverse perioade de timp în tot secolul al 18-lea [1538]. În 1813 deja exista o breaslă de ***băcani***, căci starostelui confirmat acum i se cere să păzească „orânduielile ce au iar dânsul va urma după vechiul obicei" [1539]. La 1814 şi breasla ***negustorilor armeni*** îşi reînnoieşte privilegiile [1540].

La **Suceava** la 13 ianuarie 1673 este întărit „catastiful" breslei ***blănarilor şi cojocarilor***, care păstrează încă destul din caracterul unei frăţii [1541].

[1532] Nicolae Grigoraş, *Unele aspecte privind breslele din oraşele moldoveneşti în secolele XVI-XVIII*, în „Studii, Revistă de Istorie", tom. 22, 1969, nr. 6, p. 1106-1107.

[1533] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 155.

[1534] *Ibidem*, p. 102.

[1535] Fabricanţi sau comercianţi de aba – postav gros, de lână.

[1536] Episcopul de Roman era personajul cu rangul cel mai înalt din oraş, în plus, există în Ţările Române practica întăririi unor acte importante (sau susţinerii unor gesturi) de către personaje ecleziastice de rang înalt (episcopi, mitropoliţi şi chiar patriarhi aflaţi în vizită în Ţările Române).

[1537] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 96-97; documentul integral şi comentarii la p. 59-64.

[1538] *Ibidem*, p. 160.

[1539] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 185, p. 285.

[1540] Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1437-1868*, România Nouă, Bucureşti, 1931, doc. 178, p. 240-242.

[1541] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 65-84.

În **Ţara Românească**, pentru secolul al 17-lea, situaţia este chiar şi mai neclară, în special din cauza surselor foarte reduse şi laconice. Ştefan Olteanu afirmă că până la sfârşitul secolului al 17-lea, în Ţara Românească (la fel ca în Moldova) predominantă a fost organizarea în frăţii, dând ca exemplu Bucureştiul, care are doar două bresle [1542] dar 12 frăţii în secolul al 17-lea [1543]. Aceste frăţii se transformă în bresle în cursul celei de-a doua jumătăţi a acestui secol şi în prima parte a secolului al 18-lea [1544].

Prima menţiune a unui staroste pe care am găsit-o datează din 3 martie 1626 şi se referă la un pârcălab de Târgu-Jiu, dar care, la sfârşitul documentului se semnează (greceşte) Gheorghe starostea [1545]. O altă menţiune apare în lista de martori a unui document din 1635, unde un Teodor staroste semnează greceşte, fără să se precizeze localitatea sau orice alt detaliu despre acest personaj [1546]. La 1652 un staroste din Târgovişte (fără indicarea meseriei) semnează ca martor [1547]. În concluzie, despre nici unul din ultimii doi nu putem spune cu certitudine că era staroste de breaslă, ei putând fi, de fapt, dregători aşa cum este în mod clar primul.

Prima informaţie certă este din 1635, când un Constantin chiurcibaşa (termen turcesc pentru căpetenia ***cojocarilor*** sau ***blănarilor***) apare ca martor într-un zapis prin care un alt cojocar, Jupân Iane, cumpără o pivniţă cu locul ei în Bucureşti [1548]. Tot el este amintit

---

[1542] Dar în aceeaşi carte, în capitolele precedente, aminteşte de staroştii a trei bresle diferite: cojocari (p. 173-174), croitori (p. 180) şi bărbieri (p. 198), Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969.

[1543] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 236.

[1544] Constantin Şerban, *Breslele bucureştene în secolul al XVIII-lea*, în „Studii, Revistă de Istorie”, tom. XII, 1959, nr. 6, p. 57.

[1545] D.R.H., B, Ţara Românească, vol. XXI, (1626-1627), Bucureşti, Editura Academiei, 1965, doc. 25, p. 37.

[1546] D.R.H., B, Ţara Românească, vol. XXV, (1635-1636), Bucureşti, Editura Academiei, 1985, doc. 104, p. 116.

[1547] *** *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Naţionale*, vol. VII, 1650-1653, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1999, doc. 678, p. 238.

[1548] D.R.H., B, Ţara Românească,, vol. XXV, (1635-1636), Bucureşti, Editura Academiei, 1985, doc. 155, p. 159. vezi şi Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban,

la 1646 ca posesor de vii în Bucureşti [1549]. Un staroste de ***croitori*** avem menţionat în Bucureşti abia la 1671 [1550]. La 1668 avem şi un staroste de ***bărbieri***, tot în Bucureşti [1551], iar în 1680 un vătaf de negustori de ***braşovenii*** [1552].

În secolul al 18-lea şi mai ales în a doua jumătate a secolului numărul breslelor creşte puternic. Constantin Şerban afirmă că a identificat nu mai puţin de 51 de bresle în Bucureştiul acestui secol. [1553] Tot acum apar şi primele statute de breaslă, cea mai veche menţiune datând din 1725, când autorităţile austriece au confirmat statutul, după toate aparenţele mai vechi, breslei ***lumânărarilor şi săpunarilor*** din Craiova [1554].

Bucureştiul este, cum era de aşteptat, oraşul cu cele mai multe bresle – atât datorită pieţei mai mari, cât şi acoperirii documentare mai bune (care poate duce la o supraestimare a capitalei în raport cu oraşele de provincie). Am spus mai sus că erau deja 51 de bresle în secolul al 18-lea, iar în 1812 un act fiscal înregistrează nu mai puţin de 60 de bresle diferite [1555].

La **Câmpina** în 1816 Ioan Caragea înfiinţează o vătăşie de ***arabagii*** (căruţaşi) [1556].

Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 173.

[1549] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 174.

[1550] *Ibidem*, p. 180

[1551] *Ibidem*, p. 198

[1552] Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p.148.

[1553] Constantin Şerban, *Breslele bucureştene în secolul al XVIII-lea*, în „Studii, Revistă de Istorie”, tom. XII, 1959, nr. 6, p. 58.

[1554] Şerban Papacostea, *Cel mai vechi statut de breaslă meşteşugărească din Ţara Românească*, în „Revista Arhivelor”, tom. III, 1969, no. 1, p. 215-218.

[1555] Este posibil ca numărul lor să fie chiar uşor mai mare, documentul este foarte succint şi nu este clar dacă acolo unde avem câte două ocupaţii (de exemplu „mătăsarii şi mărgelarii”) avem o breaslă comună sau sunt două bresle separate şi doar au fost impuşi împreună la bir. *** *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800-1850*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, vol. I, doc. 67, p. 146.

[1556] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. X, partea B, Bucureşti, Carol Göbl, 1902, p. 231.

La **Câmpulung Muscel** un staroste de ***negustori*** este menţionat în cursul secolului al 18-lea [1557].

La **Craiova**, multă vreme al doilea oraş al Ţării Româneşti şi reşedinţă administrativă a Olteniei, avem, cum era şi previzibil şi cele mai multe menţiuni de bresle după Bucureşti. Mai mulţi staroşti sunt atestaţi în documente care nu au legătură cu activitatea breslelor (cel mai adesea fie ca martori, fie ca parte în tranzacţii imobiliare), în multe cazuri nu se precizează breasla căreia îi aparţin. Astfel un fost staroste este atestat (cumpărând un loc de casă) la 1775 [1558].

În 1776 i se porunceşte „***starostelui de neguţători***” ca, împreună cu alţi doi să clarifice limitele în dispută ale unui teren, la sfârşitul actului acesta semnează primul „Hagi Constandin Stoenescu starostea” [1559]; în 1779, în alt act (tot o problemă de hotărnicie între terenuri pentru prăvălii) el semnează al treilea „Hagi Constandin Stoenescu”, fără a mai trece şi staroste în semnătură, înaintea lui, primul, semnează „Ion Preda staroste”, un alt „Ion staroste Craiova” semnează al şaselea [1560]; deci Stoenescu nu mai era staroste, probabil înlocuit de Ion Preda, trebuie observat că nici titlul de fost staroste nu apare, şi probabil nu este singurul caz. Un „Ion ot staroste Craiova” este menţionat în acelaşi an ca martor (1779) într-un zapis [1561]; în 1782 un staroste (tot fără să se precizeze al cărei bresle), este atestat ca stăpânind un vad de moară [1562]. În 1785, într-un act prin care se preţuieşte un loc de prăvălie, apar printre negustorii care estimează preţul un „Constandin Starostea” şi un „Petco ***staroste de streini***” [1563], şi în acelaşi an un fost staroste este atestat ca proprietar al uni livezi [1564].

[1557] Ioan Răuţescu, *Câmpulung-Muscel, Monografie istorică*, Tipografia Gh. Gh. Vlădescu, Câmpulung-Muscel, 1943, p. 184.

[1558] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 6, p. 55-56.

[1559] *Ibidem*, doc. 9, p. 58.

[1560] *Ibidem*, doc. 13, p. 62.

[1561] *Ibidem*, doc. 14, p. 63.

[1562] *Ibidem*, p. 14.

[1563] *Ibidem*, doc. 17, p. 65-66.

[1564] *Ibidem*, p. 14.

În 1787 apare un staroste la „***Compania cea Mare***” a negustorilor, ceea ce înseamnă că mai exista deja şi o altă companie, a negustorilor, de unde precizarea suplimentară de „cea mare”[1565]. În 1799 avem un staroste al „***Cumpăniei Vechi***”, posibil aceeaşi cu Compania Mare menţionată mai sus[1566]; denumirea de Compania Veche este cea care s-a încetăţenit, fiind mai des utilizată[1567]. La 1813 deja sunt atestate două companii distincte de negustori, ***Compania Nouă***[1568] şi Compania Veche[1569]; data de fondare a acesteia din urmă poate fi împinsă în trecut cu încă câţiva ani înainte de prima menţiune a unui staroste al aceste companii: în aşezământul dat lor în 1813 de Ioan Caragea sunt pomenite alte acte şi aşezăminte ale companiei din 1793 şi 1798. În anul 1813 Compania Veche avea 96 şi jumătate de „cruci”[1570] ce grupau 193 de neguţători[1571], în timp ce în 1818 numărul lor scăzuse la 176[1572]. Tot acest aşezământ menţionează că în hrisoavele mai vechi (fără a se preciza care anume sau dacă sunt aceleaşi cu celelalte două pe care le mai pomeneşte actul) erau 108 negustori ce formau cu totul 54 de „cruci”[1573].

Breasla ***lumânărarilor şi săpunarilor***, menţionată mai sus, este cea mai veche breaslă meşteşugărească cunoscută la Craiova, datând cel târziu din 1725[1574]. Ea a fiinţat şi după revenirea Olteniei la Ţara Românească, căci un staroste de săpunari apare în 1796 ca martor într-

---

[1565] *Ibidem*, p. 14.

[1566] *Ibidem*, doc. 39, p. 85.

[1567] În 1819 mai întâlnim denumirile ce „cumpaniia cea mică a Craiovei” şi „cumpania cea mare a Craiovei”, *** *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800-1850*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, vol. I, doc. 141, p. 210.

[1568] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 62, p. 104; doc. 63, p. 104.

[1569] *Ibidem*, doc. 64, p. 105-107; doc. 65, p. 107.

[1570] Crucea era o unitate fiscală ce grupa un număr redus de contribuabili solidari între ei la plata impozitului. *** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Editura Academiei, Bucureşti, 1988, p. 129.

[1571] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 64, p. 105.

[1572] *Ibidem*, p. 16.

[1573] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 64, p. 105.

[1574] Şerban Papacostea, *Cel mai vechi statut de breaslă meşteşugărească din Ţara Românească*, în „Revista Arhivelor”, tom. III, 1969, no. 1, p. 215-218.

un zapis [1575]. O breaslă a ***cojocarilor, işlicarilor şi blănarilor*** este atestată la Craiova încă din timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti (1774-1782) [1576], dar un staroste (chiurciubaşa) este aminti abia la 1804, pus de breaslă să termine o biserică [1577]. Şi ***croitorii*** sunt atestaţi ca organizaţi în breaslă din timpul lui Alexandru Ipsilanti, iar în 1792 ajută la construirea bisericii Mântuleasa, tot atunci sunt menţionaţi mai mulţi conducători ai breslei (terzibaşa) [1578]. Un terzibaşă este însă amintit încă de la 1776 ca martor într-un document [1579], ca şi mai târziu, în 1796 [1580], etc. Vătafii [1581] de ***brutari*** sunt menţionaţi în 1779 şi 1787 [1582]. ***Cizmarii*** erau organizaţi în breaslă din anul 1788, când, împreună cu starostele lor, ajută la pictarea bisericii Sfinţii Apostoli şi sunt trecuţi în pisanie [1583]; de asemenea ei au ajutat la ridicarea bisericii Oota din oraş, în pomelnicul ei din anul 1813 sunt trecuţi 88 de cizmari cu familiile lor, dar asta nu înseamnă că au şi existat atâţia într-un singur moment, ci de-a lungul mai multor generaţii [1584]. În catagrafia de la 1831 sunt prinşi deja 72 de cizmari [1585].

[1575] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 31, p. 79.

[1576] *Ibidem*, p. 35.

[1577] *Ibidem*, p. 37.

[1578] *Ibidem*, p. 38.

[1579] *Ibidem*, doc. 10, p. 59.

[1580] *Ibidem*, doc. 33, p. 81

[1581] Unele meserii au, în fruntea lor, vătafi şi nu staroşti. În lipsa unui studiu pe acest subiect, puţine se ştiu despre ei. Este vorba în general de meserii alimentare (brutari, măcelari) dar întâlnim şi vătafi de croitori sau şelari. (Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 176 şi 180) Se pare că cei conduşi de vătafi erau în mai mare măsură supuşi controlului domniei. (*Ibidem*, p. 296.) vezi şi V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 180, „carte de vătăşia de pescari din Bucureşti" de unde reiese clar că aceasta este înfiinţată de domn pentru a curma abuzurile negustorilor de peşte. În schimb, în 1793, bucătarii din Bucureşti îşi aleg singuri vătaful, după care se duc la domnie şi obţin confirmarea, V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. V, Bucureşti, Carol Göbl, 1895, p. 286-288.

[1582] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, p. 33.

[1583] *Ibidem*, p. 35.

[1584] *Ibidem*, p. 34.

[1585] *Ibidem*, doc. 113, p. 162-202, vezi şi p. 35.

Pentru începutul secolului al 19-lea, Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban menţionează şi breslele ***bumbăcarilor***, ***dogarilor***, ***dulgherilor***, ***plăpumarilor*** şi ***opincarilor***, (fără a menţiona data primei atestări) [1586].

La **Focşani** un document din 1792, prin care locuitorii oraşului sunt apăraţi de abuzurile vameşilor, îi menţionează pe breslaşi: „preoţilor, *breslaşilor*, orăşenilor şi tuturor neguţătorilor de la oraşul Domnii mele Focşani", deci foarte probabil avem cel puţin o breaslă în oraş [1587].

La **Ploieşti** Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban identifică, în secolul al 18-lea şi începutul celui următor, bresle ale ***bărbierilor*** [1588], ***brutarilor*** [1589], ***căciularilor*** [1590], ***lăutarilor*** [1591] şi ***zidarilor*** [1592].

La **Piteşti** avem bresle de ***bărbieri*** (1807) [1593], ***cavafi*** [1594], ***cizmari*** (1815) [1595], ***croitori*** (1819) [1596], ***papugii*** (1819) [1597].

La **Râmnicul Vâlcea**, pe lângă compania (sau companiile) de ***negustori*** deja amintite mai avem menţionată la 1793 o breaslă de ***croitori***, care obţine reîntăriri ale privilegiului ei în anii 1806, 1815 şi 1824 (când sunt menţionate şi documentele cu datele anterioare) [1598].

[1586] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 411.

[1587] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 94, p. 159.

[1588] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 411.

[1589] *Ibidem*, p. 411.

[1590] *Ibidem*, p. 411.

[1591] *Ibidem*, p. 411.

[1592] *Ibidem*, p. 411.

[1593] *Ibidem*, p. 411.

[1594] *Ibidem*, p. 411.

[1595] *Ibidem*, p. 411.

[1596] *Ibidem*, p. 411.

[1597] *Ibidem*, p. 411.

[1598] **** Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800-1850*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, vol. I, doc. 221, p. 327-329.

La **Râmnicu Sărat** ***blănarii*** apar menţionaţi chiar înainte de epoca regulamentară (1830) [1599].

La **Târgovişte** un vătaf de ***croitori*** este atestat deja la 1605 [1600], iar un vătaf de ***şelari*** la 1654 [1601], vătăşia de ***măcelari*** datează din primele decenii ale secolului al 18-lea [1602], sunt menţionate în documente bresle de ***cojocari*** şi ***tăbăcari*** (1813) [1603], ***brutari*** (1827) [1604] etc.

La **Târgu-Jiu** un staroste (Barbu) al unei bresle neprecizate este menţionat ca martor al unei hotărnicii în anul 1780 [1605], iar la 1799 Pavel, starostele unei bresle neprecizate semnează tot ca martor [1606], în 1793 în lista de martori a unei hotărnicii semnează Rădoi ***Cojocariu*** starostea" [1607], în 1815 avem o breaslă de pietrari şi cărămidari [1608].

Lista de mai sus este departe de a fi exhaustivă, şi lipsa unei localităţi anume nu implică şi absenţa breslelor din ea (după cum lipsa unei bresle anume nu implică şi absenţa ocupaţiei respective). Chiar şi aşa, este clar că există în oraşele româneşti un sector secundar şi terţiar suficient de numeros şi puternic pentru a cere apariţia unor forme de organizare [1609].

[1599] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 411.

[1600] *Ibidem*, p. 180.

[1601] *Ibidem*, p. 176.

[1602] *Ibidem*, p. 267.

[1603] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. X, partea B, Bucureşti, Carol Göbl, 1902, p. 223.

[1604] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 411.

[1605] Alexandru Ştefulescu, *Istoria Târgu-Jiului*, Târgu Jiu, Tipografia Nicu D. Moloşescu, 1906, p. 420.

[1606] *Ibidem*, p. 450.

[1607] *Ibidem*, p. 441.

[1608] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 411.

[1609] Pentru demersul nostru contează mai puţin că această organizare se face de la sine, de jos în sus, sau prin autoritate domnească, în ambele cazuri trebuie să existe un număr de indivizi şi trebuie ca activitatea lor economică să aibă o anumită relevanţă, importanţă pentru comunitate pentru ca ei să fie recunoscuţi drept (sau formaţi în) corp.

În secolul al 18-lea şi la începutul secolului al 19-lea apar tot mai multe „companii" negustoreşti. Cele de la Craiova au fost amintite mai sus, la fel şi acea înfiinţată în 1718 la Râmnicul Vâlcea. În 1819 mai existau asemenea companii la Bucureşti [1610], Caracal [1611], Mavrodin (Teleorman) [1612] Zimnicea [1613] precum şi una în judeţul Argeş [1614] una în Gorj [1615] şi alta în Romanaţi [1616] (şi lista noastră nu este exhaustivă). Asemenea companii nu erau în fiecare judeţ [1617]. Aceste „Companii", chiar dacă diferite ca structură, organizare sau obiective de bresle, trebuie adăugate acestora, pentru că ele sunt un revelator al activităţii economice tipic urbane (ceea ce ne interesa în fond şi în cazul breslelor).

Dimensiunea breslelor

O altă întrebare care se pune este cât de mari sunt, totuşi aceste bresle, care este numărul membrilor dintr-o breaslă în secolul al 18-lea şi la începutul celui următor? Răspunsul este dificil de dat cu precizie, în principal datorită parcimoniei surselor, însă vom încerca să dăm măcar câteva exemple.

Eugen Pavlescu afirmă că nu a existat niciodată un număr minim de membrii cerut pentru înfiinţarea unei bresle [1618]. La Roman, la 1724, la reînnoirea „catastihului" breslei blănarilor, croitorilor, bărbierilor, abagiilor şi cojocarilor erau 23 de meşteri [1619]. La Botoşani, la alcătuirea breslei blănarilor în 1768, iau parte 31 de meşteri blănari,

---

[1610] *** *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800-1850*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, vol. I, doc. 141, p. 211, p. 218, p. 225, p. 228.

[1611] *Ibidem*, doc. 141, p. 210.

[1612] *Ibidem*, doc. 141, p. 210.

[1613] *Ibidem*, doc. 141, p. 209, p. 211, p. 218, p. 228.

[1614] În instrucţiunile vistieriei către ispravnicul judeţului Argeş se menţionează 60 de negustori cumpanişti, „ai cumpanii acelui judeţ", nu se precizează însă oraşul, probabil este vorba de Piteşti, principalul centru comercial din judeţ, atât Curtea de Argeş cât şi Goleştii fiind mult mai mici la începutul secolului al 19-lea, *ibidem*, doc. 141, p. 211.

[1615] *Ibidem*, doc. 141, p. 226.

[1616] *Ibidem*, doc. 141, p. 232.

[1617] *Ibidem*, doc. 141, p. 228.

[1618] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 124.

[1619] Mai exact 5 blănari, 5 croitori, 6 bărbieri, un cojocar şi alţi 6 meşteri a căror ocupaţie nu este menţionată, *ibidem*, p. 125.

cojocari şi işlicari [1620]. Bresla ciubotarilor, fondată între 1764 şi 1767, creşte până în 1789, când i se reînnoieşte „catastihul”, ajungând la peste 60 de meşteri: „fiindcă şi breasla aceasta din mila lui Dumnezeu sau înmulţit şi sau întimiiat, cât au venit la numărul de şesăzeci şi mai bini” [1621]. Tot la Botoşani, în 1794, breasla făclierilor are la înfiinţare doar 5 membri! [1622] Dar ea este un caz aparte, fiind, conform lui Eugen Pavlescu, mai mult o încercare de monopolizare a meseriei de către cei cinci asociaţi (dovadă prevederea, total neobişnuită în Moldova, prin care se interzicea complet şi categoric intrarea altor persoane în breaslă – indiferent câtă meserie ar fi ştiut, ce taxe ar fi plătit, etc. – de altfel primul membru nou apare peste 18 ani, prin cooptare în locul unuia dintre cei cinci membrii iniţiali, recent decedat) [1623].

Croitorii din Bucureşti sunt, la 1781, în număr de 59 de meşteri („făcându-li-se căutare de câţi sunt buni meşteri, s-au ales într-această vreme lude 59”) [1624]. În schimb zăbunarii, care sunt o specializare separată din meşteşugul croitoriei, par a fi doar 7 în anul 1785, când li se reconfirmă privilegiile [1625]. În 1784, breasla astaragiilor [1626] are între 40 şi 60 de meşteri [1627]. Tot în Bucureşti, conform hrisovului de întărire din anul 1784, sunt 14 meşteri lumânărari care făceau lumânări de seu [1628] (mai proaste şi mai ieftine decât cele de ceară, dar produse în cantitate mai mare, deoarece erau folosite de oamenii obişnuiţi) [1629].

1620 *Ibidem*, p. 124.
1621 *Ibidem*, p. 125.
1622 *Ibidem*, p. 125.
1623 *Ibidem*, p. 126-127.
1624 V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 193.
1625 Idem, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 437-438.
1626 negustor sau fabricant de astar (pânză groasă care servea în principal la căptuşirea hainelor).
1627 „şi s-au aflat între dânşii meşteri buni, liude 60, însă 34 pravoslavnici şi 6 armeni”, este clar că una dintre cifrele zecilor este greşită, dar nu ştim care. V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 155.
1628 V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 458.
1629 Lumânările de ceară albă erau fabricate doar într-o „lumânărie domnească”, care avea monopolul producţiei (nu şi al vânzării, fiind permis importul lumânărilor veneţiene). V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 460-461.

Unele bresle au un număr anume de membrii, în special în zona alimentară, cum este cazul măcelarilor, limitaţi la cei ce există la data hrisovului (adică 33 în 1776), acestora li se garantează astfel un monopol asupra aprovizionării oraşului cu carne, dar în contrapartidă sunt obligaţi să menţină preţul sub un anumit nivel şi să ofere o calitate constantă, indiferent de situaţia din ţară [1630].

Breslele nu merg numai în creştere, mai ales în condiţiile din ţările Române, cu atât de dese ocupaţii străine. Astfel, la Craiova, în 1823, (deci la 2 ani după „zavera" lui Tudor Vladimirescu), numărul băcanilor este mult mai mic: au rămas 11 prăvălii din cele 40 existente „la vremea Mării Sale Domnului Caragea" (aproape sigur Ioan Caragea 1812-1818), căci „zece s'au lăsat d'acea meserie, optsprezece au fugit, de nu se ştie unde se află, şi unul a mofluzit [1631]"; băcanii cer reducerea dărilor în raport cu numărul lor real [1632]. Mai drastic este cazul brăgarilor, sunt 20 de meşteri şi la 1786 şi la 1791, dar la 1796, din cauza lipsei de materie primă generată de război, rămâne unul singur [1633].

Companiile de negustori par să aibă dimensiuni sensibil mai mari decât breslele. În special cele din Craiova sunt foarte numeroase, de exemplu la 1813 „Compania Veche" are 193 de membrii [1634]. Trebuie însă menţionată şi compania negustorilor de braşovenii, care are un număr neprecizat de membrii la 1701, dar care apoi scade puternic şi la 1707 rămân cu doar 6 prăvălii, iar domnul le reduce de 5 ori obligaţiile (de la 1000 la 200 de taleri) [1635]; nu ştim dacă şi numărul lor s-a redus în aceeaşi proporţie, dar este cert că ei erau sensibil mai numeroşi pentru a

---

[1630] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 185-187.

[1631] A dat faliment.

[1632] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 206, p. 312.

[1633] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 414.

[1634] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 64, p. 106.

[1635] Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p. 150.

putea plăti o sumă atât de mare. În 1775 breasla lor totalizează 30 de membri [1636].

Generalizările, pe baza cifrelor atât de variate de mai sus, sunt foarte dificile şi riscante. Ce mai trebuie observat este că în oraşele importante, unde dimensiunea breslelor tinde să crească, ea este contrabalansată de ruperea acestora în noi specializări, în timp ce în oraşele mici se produce fenomenul invers, meşteri cu ocupaţii diferite se grupează în bresle comune, de aceea unele din breslele din provincie sunt sensibil mai importante decât altele din capitale.

Breslele nu sunt compuse numai din meşteri, ele conţin calfe şi ucenici. Este adevărat că aceştia nu participă la conducerea breslei, dar sunt sub autoritatea ei, şi (ceea ce ne interesează pe noi), activitatea lor economică, ce se desfăşoară tot în cadrul breslei, este una ţinând de sectorul secundar sau terţiar.

Calfele nu sunt atestate de documente decât în foarte puţine cazuri [1637], dar acest lucru este explicabil, dacă ne gândim că majoritatea atestărilor de meşteri şi de staroşti sunt indirecte (ca martori sau ca vânzători şi cumpărători); ori în general oamenii timpului preferau să-şi aleagă martori dintre persoanele mai cu stare, „obraze mai alese”, în plus calfele aveau o putere economică mai redusă decât meşterii, deci şi proprietăţi mai puţine şi prin urmare fac mai rar tranzacţii de bunuri imobiliare sau de valoare mare care să necesite acte scrise.

În plus, cel puţin în Moldova, statutele breslelor – cu o singură excepţie, cea a „catastihului” breslei blănarilor din Botoşani – nu au nici un fel de prevederi referitoare la ele [1638]; despre existenţa calfelor ştim doar din câteva documente indirecte, precum un hrisov al lui Alexandru Mavrocordat din 1786, care, reglementând unele probleme fiscale, pomeneşte de „calfele şi argaţii” breslei „neguţătorilor

---

[1636] *Ibidem*, p. 151.

[1637] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 66, p. 118; *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 23, p. 73; etc.

[1638] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 124, p. 186-187.

pământeni” din Iaşi [1639], sau cel dat în 1814 breslei neguţătorilor armeni din Roman [1640]. În Ţara Românească în schimb statutele şi diversele reglementări au mai multe prevederi privitoare la calfe [1641].

Este dificil de spus cât de multe calfe existau, probabil că variaţiile erau destul de mari nu numai de la o breaslă la alta, ci chiar de la un meşter la altul. Unii meşteşugari sau negustori au mai mult de o calfă, astfel 4 meşteri ce intră în 1824 în „Compania Veche” din Craiova primesc, fiecare, dreptul de a ţine 2-3 calfe, formularea foarte standardizată a actelor ne facă să credem că este vorba de o prevedere generală, o limită maximă pentru toţi ce intră în breaslă [1642], pe de altă parte impunerea acestei limite dovedeşte că unii meşteri ar fi fost dispuşi să angajeze mai multe calfe. Breasla abagiilor şi pânzarilor din Bucureşti impune o limită de maximum 5 calfe de meşter [1643]. La polul opus se află meşterii care nu au calfe deloc şi ei nu sunt cazuri izolate, aşa cum o dovedesc prevederile din unele statute. În unele bresle, în cazul în care meşterii se îmbolnăvesc şi nu mai pot lucra, pentru a nu fi obligaţi să închidă prăvălia dacă nu au ei o calfă proprie care să le ţină locul, breasla le dă o calfă de la alt meşter: „să să ia o calfă de la cel ce

---

[1639] *Ibidem*, p. 187.

[1640] Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1437-1868*, România Nouă, Bucureşti, 1931, doc. 178, p. 241.

[1641] Constantin Şerban, *Breslele bucureştene în secolul al XVIII-lea*, în „Studii, Revistă de Istorie”, tom. XII, 1959, nr. 6, p. 60-62, p. 79-80; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 237-238; Şerban Papacostea, *Cel mai vechi statut de breaslă meşteşugărească din Ţara Românească*, în „Revista Arhivelor”, tom. III, 1969, no. 1, p. 217-218; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 519, p. 643, idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 277, p. 330; *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, p. 10, vezi şi doc. 64, p. 106; doc. 217, p. 323; Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1437-1868*, România Nouă, Bucureşti, 1931, doc 169, p. 229-230 şi doc. 178, p. 241; V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 460-461; *ibidem*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 194, 195-198. *ibidem*, vol. V, Bucureşti, Carol Göbl, 1895, p. 271-272, 283, 286.

[1642] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 93, p. 131-132; doc. 94, p. 132; doc. 95, p. 132-133; doc. 96, p. 133.

[1643] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 198.

va avea mai multe şi să se dea la cel bolnav". Existenţa unei prevederi (al cărei scop este „protecţia socială" a meşterilor mai puţin înstăriţi) nu îşi are rostul dacă nu există un număr ceva mai însemnat de meşteri în această situaţie [1644].

Este practic imposibil să transformăm într-o valoare cifrică diversele informaţii din documente, aşa că nu putem spune cu cât anume trebuie crescut numărul meşterilor unei bresle pentru a lua în calcul şi calfele.

Ucenicii, ca şi calfele, apar arareori în documente, cauzele menţionate mai sus li se aplică şi lor, chiar cu mai multă putere, întrucât, pe lângă statutul social inferior chiar calfelor, ei erau şi foarte tineri, deci puţin plauzibil să fie chemaţi ca martori, în plus nu avuseseră când să strângă suficient avut ca să aibă ei înşişi ce vinde sau cu ce cumpăra. Cu toate acestea, spre deosebire de calfe, statutele breslelor au, mai toate, numeroase şi detaliate prevederi cu privire la ucenici [1645]. Ei mai sunt uneori menţionaţi individual [1646] şi de documente [1647], dar mai rar nu numai decât meşterii, dar chiar şi decât staroştii!

[1644] Citatul este din statutul breslei boiangiilor din Bucureşti, din 1824, *** *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800-1850*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, vol. I, doc. 217, p. 323, vezi şi regulamentul anterior al breslei boiangiilor din Bucureşti, datând din 1803, publicat de Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1437-1868*, România Nouă, Bucureşti, 1931, doc. 169, p. 230.

[1645] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 179-186; V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 458-459; *ibidem*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 189, 194; *ibidem*, vol. V, Bucureşti, Carol Göbl, 1895, p. 271-272, 276, 281, 283; Constantin Şerban, *Breslele bucureştene în secolul al XVIII-lea*, în „Studii, Revistă de Istorie", tom. XII, 1959, nr. 6, p. 59-60, şi p. 79; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 277, p. 329-330; doc. 280, p. 338.

[1646] Trebuie însă avut grijă cu menţiunile individuale, căci cuvântul de ucenic poate fi folosit şi cu sensul de învăţăcel, fără să fie neapărat vorba de o breaslă: avem trecut într-un document din 5 iunie 1628 un „grămătic, ucenic de logofăt". D.R.H., B, Ţara Românească, vol. XXII, (1628-1629), Bucureşti, Editura Academiei, 1965, doc. 25, p. 37.

[1647] Ucenic de ceasornicar menţionat la 1759, probabil în Iaşi, Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc 1473-1868*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă", 1931, doc. 16, p. 16, vezi şi *ibidem*, doc. 169, p. 229-230.

Mai important este că nimeni nu poate învăţa meserie decât fiind ucenic, şi deci toţi meşterii atestaţi de documente au trecut la un moment dat prin această etapă. Evident, durata uceniciei este mai scurtă decât activitatea de după, ca meşter sau calfă, deci şi numărul ucenicilor ar trebui să fie mai mic decât cel al celor două categorii însumate, dar cum nu ştim raportul dintre calfe şi meşteri, şi cum numai numărul acestora din urmă îl avem în unele documente, ne este imposibil să estimăm, fie şi aproximativ, numărul calfelor plecând de la durata uceniciei şi numărul meşterilor. În concluzie, comentariile făcute mai sus cu privire la calfe li se aplică şi ucenicilor: pe scurt, nu ştim câţi de mulţi sunt.

Pe lângă calfe şi ucenici, unii dintre meşteri au şi slugi. Aceştia nu au treabă direct cu exercitarea meseriei, şi ca atare nu apar în regulamente, dar pe noi ne interesează, deoarece constituie o mână de lucru angrenată în sectorul terţiar. Ei sunt atestaţi de documente în cazuri individuale [1648], sau în documente privind breasla (de obicei când se acordă scutiri sau imunităţi în faţa impozitelor), cum este de exemplu cazul la Iaşi în 1786, unde argaţii sunt trecuţi la un loc cu calfele [1649] (cel mai probabil pentru că beneficiau de aceleaşi scutiri din partea domniei, şi nu pentru că aveau acelaşi rol în breaslă). Mai clar este privilegiul negustorilor armeni din Roman din 1814 „argaţii ce vor avea pe la casile lor” [1650], sau cel al negustorilor străini din Galaţi, dat în 1820: „feciorii şi fraţii lor [ai meşterilor] şi calfele lor ce slujesc pe la dugheni, cum şi argaţii de pe la casele lor”. [1651] Un document din 1778, prin care sunt confirmate privilegiile breslei băcanilor din Iaşi vorbeşte

---

[1648] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. V, Bucureşti, Carol Göbl, 1895, p. 250; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821),* Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 260, p. 355.

[1649] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 187.

[1650] Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1437-1868,* România Nouă, Bucureşti, 1931, doc. 178, p. 242.

[1651] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II,* Direcţia generală a arhivelor statului, Bucureşti, 1960, doc. 49, p. 80.

de „băeţi de dughene”, care trebuie înscrişi nominal la staroste [1652], este posibil însă să avem de-a face cu o altă denumire pentru ucenici.

Ceva mai frecvente sunt cazurile de scutelnici acordaţi breslelor sau staroştilor, pentru a-i ajuta în îndeplinirea atribuţiilor lor administrative. Astfel, în 1775, breslei neguţătorilor din Bucureşti le este acordat un „logofăt scutit, care este împreună cu dânsul ostenitor la scrisul trebilor ce i se va porunci de către domnia mea” [1653]; iar la 1813 tot în Bucureşti breslelor reunite de lemnari, zidari, cărămidari, nisipari şi tâmplari li se acordă 6 scutelnici [1654]. Şi în provincie breslele beneficiază de asemenea scutiri, astfel, în 1813, „Compania Veche” din Craiova primeşte, pe lângă cei „doi oameni fără pricină i un logofeţel” pe care îi avea şi până la această dată, încă patru „din oamenii fără pricină de dajdie” [1655], tot scutiţi de dări [1656]. Este vorba despre un fel de concesie pe care domnia le-o acordă, în schimbul diverselor obligaţii pe care li le impune [1657], cum o afirmă clar un document de la 1803, prin care sunt acordaţi 6 oameni scutiţi unor negustori, 24 la număr, din breasla din Bucureşti, pentru „căutatul trebilor ce fac lângă starostea za neguţători, cum şi judecăţi, socoteli de menzaturi, care sunt trebile obştii, drept

---

[1652] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 35, p. 62.

[1653] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 92, p. 179, republicat în *** *Acte judiciare din Ţara Românească 1775-1781*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973, doc. 6, p. 5-6.

[1654] Documentul mai pomeneşte „un logofeţel i un om doi cu leafă şi cu cheltuială”, dar nu este clar dacă sunt scutiţi sau nu (şi în cazul în care sunt scutiţi, dacă sunt cuprinşi în cei şase amintiţi); V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. X, partea B, Bucureşti, Carol Göbl, 1902, p. 220.

[1655] Adică nu dintre cei deja înscrişi la vistierie ca birnici, ci străini, care nu plătiseră bir vistieriei şi datorită acestei scutiri urmau să nu plătească nici la venirea în ţară.

[1656] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 64, p. 106.

[1657] Aceste obligaţii sunt destul de numeroase, dăm ca exemplu enumerarea lor din „cartea”starostelui negustorilor bucureşteni de la 1775: „şi altele câte cu porunca domniei mele i de la judecata d-lor veliţilor boieri i-se vor orândui şi catagrafii când va fi trebuinţă şi i-se va poruncii a face prăvăliilor şi altor avaeturi i alte preţuiri de zestre după dreptate” V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 179; ele sunt consumatoare de timp, ceea ce înseamnă pentru negustori şi meşteşugari o pierdere, deoarece le răpeşte din timpul necesar comerţului. Pentru obligaţiile impuse staroştilor de negustori vezi Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p. 90-93.

osteneala lor au avut milă de li s'au redicat dăjdiile vistieriei la lude şase a fi scutiţi de banii dăjdiilor şi între dânşii cu rânduiri să se-mparţă"; în plus negustorilor le este scutită şi câte o pivniţă [1658].

Şi în Moldova există asemenea cazuri, de exemplu la Iaşi, breslei bacalilor îi sunt acordaţi, în 1778, 4 scutelnici: „va avea şi de la Domnia mea a ţinea 4 scutelnici oameni străini, care să ajute pe Bacalbaşa la îndeplinirea tuturor datorielor ce are, fie către stăpânire sau către breaslă, fie către ori cine altu din dregătorii Domnii mele căutând ca unul din scutelnici să fie ştiutor de carte şi de limba ţării [1659]. Scopul administrativ al măsurii este evident [1660]. De altfel staroştii breslelor beneficiază, în nume propriu, pe lângă scutelnici, şi de alte scutiri din partea domniei, cum este cazul la 1775 cu starostele negustorilor din Bucureşti, căruia i se scutesc două „lude", iar casa lui este scutită de toate obligaţiile „după obicei" [1661], sau cu Bacalbaşa [1662] tot din Bucureşti, care în 1783 primeşte doi oameni scutiţi şi „să aibă a ţine şi o prăvălie aice în Bucuresci scutită şi apărată de fumărit şi de ori-ce angarii vor da ot prăvălii" [1663].

Faptul că în ambele cazuri se prevede clar că este vorba de oameni străini, neînscrişi la bir, ne face să credem că ei nu sunt recrutaţi din rândul breslei, (aşa cum sunt de exemplu epitropii, aleşi în general dintre meşteri) şi deci că şi aceştia trebuie adăugaţi la totalul unor bresle [1664]. Nu ştim cât de multe sunt acestea, este însă clar că domnia

---

[1658] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 145, p. 235.

[1659] *Ibidem*, doc. 32, p. 58.

[1660] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 152-153.

[1661] Şi tot aşa îi este scutită şi o pivniţă, V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 179.

[1662] Starostele breslei băcanilor.

[1663] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 280, vezi şi idem, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 184; idem, vol. X, partea B, Bucureşti, Carol Göbl, 1902, p. 224; pentru scutirile de care beneficiază staroştii breslelor de negustori vezi Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p. 93-94.

[1664] Există un document care are o formulă cel puţin ambiguă: „să ni se hărăzească şi doi oameni din isnafu pe seama cutiei hramului, însă oameni fără pricină de dajdie", dar o dată înscris în breaslă erai supus dajdiilor prin intermediul ei, sigura explicaţie pe care am putut-o găsi este că probabil erau holtei, care oricum nu erau

consimte la această favoare doar în favoarea breslelor importante, care aveau şi obligaţii impuse de domn (în special stabiliri de preţuri, măsurători, etc.).

Este clar că, pe ansamblu, numărul meşterilor reprezintă doar o parte din cei angrenaţi în activitatea secundară şi terţiară în bresle şi în jurul lor, este însă imposibil de stabilit cu cât trebuie urcată cifra meşterilor pentru a obţine totalul persoanelor active economic.

Deci breslele reprezintă concentrări destul de importante de populaţie activă, mai ales ţinând cont de dimensiunea demografică redusă a oraşelor din Principate. Ele angrenează sensibil mai multe persoane decât numărul care apare în numărătorile fiscale sau în hrisoavele de întărire ale breslelor, unde sunt înregistraţi doar meşterii.

Concluzii

Atât prin dimensiuni, cât şi prin însuşi tipul de organizare, breslele meşteşugăreşti şi negustoreşti reprezintă un indicator clar al unei economii de tip urban. Prezenţa lor în numeroase oraşe din Ţările Române este o dovadă a activităţii economice de tip urban, a unei structuri profesionale specifice sectoarelor secundar şi terţiar din oraşe.

3.4 Meseriile legate de alimentaţie: marcă a urbanului

Meseriile alimentare sunt un alt indicator al urbanităţii. În secolele 16-18, peste tot în Europa, ţăranii consumă ceea ce produc, apelul la piaţă pentru produse alimentare este limitat la minimum, din raţiuni cât se poate de evidente: de ce să dai bani pe produse alimentare când le poţi produce în gospodăria proprie sau substitui cu alte alimente? Ţăranul a fost tot timpul foarte grijuliu cu banii, şi nu s-a pus problema să îi cheltuiască uşor [1665]. De aceea nu întâlnim, în perioada preindustrială, brutării, băcănii, precupeţi sau orice fel de negustor care vinde produse alimentare (cu excepţia crâşmei). Prezenţa

impuşi la bir. Este oricum singurul caz întâlnit de noi până acum. V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 198-199.

[1665] Nu includem între produsele alimentare băuturile alcoolice, chiar dacă adesea ele au fost considerate aşa; deoarece acestea se comercializează şi la sate, şi încă în cantităţi mari, iar ţăranii nu mai par deloc economi când vine vorba de băutură.

comercianţilor ce vând produse alimentare indică un alt tip de consumator decât ţăranul, un consumator care nu îşi produce (sau nu în totalitate) mâncarea în casă; fie că este vorba de meseriaşul a cărui bază alimentară o constituie pâinea, fie că este (la celălalt capăt al scării sociale) boierul, ce are bineînţeles bucătar, dar care cumpără produse din afara ţării sau chiar alimente locale pe care domeniul său, din cauza distanţei şi costului transportului, (sau din alte cauze), nu i le poate furniza la reşedinţa lui din oraş.

Brutarii

În Europa occidentală, pâinea este baza alimentaţiei orăşenilor, în asemenea măsură că lipsa ei, iar uneori doar o calitate necorespunzătoare, pot provoca nemulţumire, agitaţii şi chiar revolte. Ţăranul însă, deşi consumă şi el pâine, nu este atât de legat de ea, o pondere importantă în hrana sa o au diversele fierturi, terciuri, turte, etc., care conţin uneori, (dar nicidecum obligatoriu), şi grâu, dar mai ales mei, secară, etc. Chiar şi pâinea pe care o mănâncă ţăranul este făcută în casă, nu cumpărată, lucru valabil şi pentru o parte – în descreştere – dintre orăşeni.

În Principatele danubiene, alimentaţia ţăranilor, mai ales în secolul al 18-lea şi bună parte din următorul, conţine şi mai puţină pâine. Nici în secolul al 17-lea pâinea nu este singurul aliment, fierturile de diverse cereale sunt şi aici atestate, dar succesul porumbului, şi implicit al mămăligii de porumb, înlătură în bună măsură alte cereale şi în special elimină pâinea de pe masa ţăranului. Primele statistici oficiale datează din anii 1830-1831 şi au un mare grad de aproximaţie (ca la orice început). Pe baza cifrelor date de Ilie Corfus [1666], se poate aproxima că porumbul reprezintă circa trei sferturi din totalul producţiei Principatelor (aproximativ 70% din suprafeţe, dar 80% din producţie), iar grâul şi meiul sub o zecime (aproximativ 10% din suprafeţe, dar 6-7% din producţie), dacă ţinem cont că grâul este

[1666] Ilie Corfus, *Agricultura Ţării Româneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1969, p. 195-197.

vândut cu precădere de către ţărani [1667], rezultă că pâinea deţine un loc cu totul insignifiant în alimentaţia lor. În lipsa cercetărilor, este mult mai greu de ştiut ce mănâncă orăşenii din Moldova şi Ţara Românească, în special cei săraci, în ce măsură mămăliga şi diversele fierturi au substituit şi aici pâinea. Brutarii atestaţi de documente, ca şi preocupările şi măsurile repetate privind pâinea pe care domnii le iau, probează că cel puţin o parte a populaţiei urbane consumă pâine. Atâta vreme cât nu vor fi cunoscute mai multe despre consumul alimentar al orăşenilor, cât şi despre capacitatea de producţie a brutarilor [1668], nu putem echivala numărul acestora cu dimensiunea probabilă a oraşului.

Brutarii pe care documentele îi pomenesc în Ţările Române fac deci pâine pentru altcineva decât pentru ţărani, şi prezenţa unor asemenea meseriaşi ne indică clar că acea localitate nu este sat. Ei sunt menţionaţi adesea sub forma arhaică de „pitari" sau „chitari". Prima formă pune probleme, deoarece este sinonimă cu o dregătorie foarte răspândită în Ţările Române, cea de pitar [1669]. Cu foarte rare excepţii, toate menţiunile pe care le avem despre diverse ocupaţii sunt indirecte (în special martori în documente, dar parte în tranzacţii sau vecini – în hotărnicii). Tot ce avem în documente este numele urmat de meserie, (în cazul nostru „X pitar"), ori este imposibil de stabilit, în aceste condiţii, dacă este vorba de dregătorie sau de meseria de brutar. Prin urmare, atunci când nu am avut o probă clară că cel pe care îl menţionează documentul respectiv chiar este brutar şi nu dregător, nu am luat în considerare persoana în cauză [1670]. Aceasta a avut însă drept

---

[1667] Datorită preţului mai mare, şi aşa se întâmplă peste tot în Europa.

[1668] Subiect complet nestudiat în istoriografia română, inclusiv pentru epoci mai noi, doar pentru mori Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban oferă câteva date disparate. Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Me*şteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 252-253.

[1669] Iniţial pitarul era un dregător ce avea în sarcină supravegherea brutarilor curţii, (în Moldova şi a bucătarilor), apoi primind în grijă şi carele şi caleştile, precum şi caii de ham ai principelui. *** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Editura Academiei, Bucureşti, 1988, p. 360-361.

[1670] Uneori documentele sunt destul de confuze, înşelătoare chiar. O hotărâre de judecată din 1781 vorbeşte de un pitar care şi-a făcut în prăvălia pe care o poseda o plăcintărie: „prăvălii dum.[nealui] pitarului ce au făcut-o plăcintărie". La prima vedere suntem tentaţi să-l considerăm un brutar care se diversifică încercând şi simigeria. Dar tot în acest document, (o singură dată, deci uşor de sărit) împricinatul respectiv este numit

consecinţă o reducere drastică a atestărilor sigure de brutari în Ţările Române, comparativ cu alte meserii, căci toţi cei care au fost brutari şi au fost menţionaţi doar cu indicaţia de pitar au trebuit să fie daţi deoparte, neavând cum să-i deosebim de dregători [1671].

Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban semnalează existenţa la **Bucureşti** în 1687 a unui vătaf de brutari [1672], ceea ce demonstrează pe de o parte că ei erau deja numeroşi, pe de alta că pâinea ocupa un loc important între bunurile de primă necesitate, şi prin urmare domnia se interesa de producerea ei, numind un vătaf. Următorul vătaf de brutari pe care îl cunoaştem în Bucureşti este menţionat doar câţiva ani mai târziu, în 1698 [1673]. În secolul al 18-lea menţiunile sunt ceva mai numeroase. Uneori ei apar grupaţi mai mulţi la un loc, de exemplu într-un act din 1738 în care sunt însemnate casele aflate pe locul aparţinând unor boieri (probabil pentru o hotărnicie), se menţionează 3 pitari cu locuinţele şi pităriile lor, precum şi o a patra pitărie aparţinând unui „Matei căpitan"; majoritatea celor care locuiesc împreună cu ei sunt tot meseriaşi (bucătari, bărbieri, croitori, lemnari, rachieri, etc.) [1674]. Spre deosebire de activitatea comercială puternic concentrată în „târg", în jurul curţii domneşti, brutarii bucureşteni sunt adesea pomeniţi în mahalale [1675], deşi se pare că nu toate mahalalele – care în Bucureştiul

„biv vel pitar Alexe Neculescul", ori este evident că un fost mare pitar, dregător de clasa I, (al 14-lea în ierarhia boierilor) care avea dreptul la 20 de scutelnici, nu frământă aluatul, ci, ca şi alţi boieri, el posedă una (sau mai multe) prăvălii pe care le închiriază. George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 409, p. 499; pentru mare pitar vezi *** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar,* Editura Academiei, Bucureşti, 1988, p. 360.

[1671] Mai ales în secolul al 17-lea, dregătorii sunt mult mai des prezenţi în acte decât meşteşugarii sau negustorii, deci probabilitatea de a ne înşela clasând un pitar ca brutar este foarte mare. În secolul al 18-lea, în oraşe, situaţia este mai echilibrată, dar dregătorii rămân foarte des menţionaţi, şi efectiv sunt numeroşi, vezi de exemplu Ion Ionaşcu, *Aspecte demografice şi sociale din Bucureşti la 1752*, în „Revista Arhivelor", 1959, nr. 2, p. 117-145, şi Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iaşilor din 1755*, Iaşi, Tipografia „Lumina Moldovei", 1921.

[1672] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 185.

[1673] *Ibidem,* p. 185.

[1674] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 260, p. 355.

[1675] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 265.

secolului al 18-lea sunt relativ mici, de câteva zeci de familii [1676] – au brutari [1677]. La 1810 sunt deja 33 de brutării în Bucureşti. Importanţa brutăriilor în capitală este în secolul al 18-lea suficient de mare pentru a atrage atenţia domniei. Regulamentul privind construcţiile din 1768 are un paragraf dedicat special restricţiilor pentru brutării şi simigerii, (care trebuiesc construite la distanţă de celelalte clădiri) [1678].

Situaţia este destul de similară şi la **Iaşi**, unde, conform lui Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban avem atestaţi brutari încă de la 1645 [1679]; la mijlocul secolului al 18-lea sunt deja înregistraţi 19 brutari [1680] şi aproape de două ori mai mulţi (37) în 1774 [1681].

Brutarii şi brutăriile sunt atestaţi şi în diverse oraşe de provincie ale Principatelor: la **Bârlad** o pitărie este menţionată la 1777 [1682], iar la 1815 sunt cel puţin 6 brutării [1683], la **Botoşani** (1741) [1684], la **Buzău** (2

[1676] După datele catagrafiei parţiale de la circa 1752, erau 70 de familii pe mahala, dar aceste cifre se bazează pe o parte destul de mică a Bucureştiului, şi deci trebuie tratate cu prudenţă. Ion Ionaşcu, *Aspecte demografice şi sociale din Bucureşti la 1752*, în „Revista Arhivelor”, 1959, nr. 2, p. 134.

[1677] În catagrafia amintită în nota precedentă avem un singur brutar, într-una din mahalalele mici şi probabil mai periferice, pe de altă parte această catagrafie nu cuprinde mahalalele comerciale din centru, şi nici zona locuită de marea boierime, ci doar unele din mahalalele periferice din estul capitalei, în acestea meseriaşii şi negustorii vin abia pe locul trei în total (9,8%), după masivul număr al dregătorilor (47,8%) şi ţărani (15,4%). Relevantă pentru cunoaşterea periferiei bucureştene, această statistică nu poate fi, în nici un caz, extinsă la scara întregului oraş. Ion Ionaşcu, *Aspecte demografice şi sociale din Bucureşti la 1752*, în „Revista Arhivelor”, 1959, nr. 2, p. 132, pentru localizarea mahalalei Sf. Ecaterina de jos vezi p. 130.

[1678] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 385, p. 477-478.

[1679] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 186.

[1680] Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iaşilor din 1755*, Iaşi, Tipografia „Lumina Moldovei”, 1921, p. 10.

[1681] *Ibidem*, p. 265.

[1682] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, doc. 10, p. 77-78; doc. 22, p. 88.

[1683] *Ibidem*, vol. II, 1912, p. 343-389.

[1684] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, p. XXI; doc. 9, p. 15; Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 38, p. 130.

în 1765 pe acelaşi loc [1685], în 1810 erau deja 5) [1686], la **Caracal** (6 în 1810) [1687]. La **Craiova** cel mai vechi brutar [1688] este pomenit ca martor într-un zapis de la 1765, („Eu David pitariul martor”) [1689]. Un alt pitar este parte într-un proces în 1780, cuptorul său şi parte din curte fiind construite pe o ulicioară pe care o blochează [1690]. Un „brutariu” stăpâneşte la 1783 o livadă [1691]. În 1831 sunt înregistraţi în Craiova 28 de brutari [1692]. La **Curtea de Argeş** sunt 3 în 1810 [1693], la **Focşani** brutarii sunt menţionaţi din secolul al 18-lea, iar la 1810 sunt 7 la număr [1694], la **Gherghiţa** ei sunt atestaţi abia după 1800 [1695], ei mai sunt atestaţi la **Galaţi** în secolul al 18-lea [1696], la **Piteşti** (3 la 1810) [1697], la **Râmnicul Sărat** în jur de 1800 (sunt 5 la 1810) [1698], la **Râmnicul**

[1685] Dimitrie Gh. Ionescu, *Lupta orăşenilor din Buzău cu Episcopia (1550-1850),* în „Studii şi articole de istorie”, 1966, no. 3, p. 91.

[1686] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 353.

[1687] *Ibidem*, p. 353.

[1688] Al Bălintescu şi Ioan Popescu-Cilieni consideră că cel mai vechi brutar ar fi atestat în 1735, într-un act prin care se vinde o casă cu cuptor. Pe baza documentului nu se poate preciza dacă este un cuptor în care se producea pâine pentru vânzare („pentru brutărie” cum afirmă autorii menţionaţi) sau numai pentru nevoile proprietarului, şi nici nu ştim ce meserie a avut proprietarul. Pe de o parte, chiar şi în oraşe destui aveau cuptoare proprii, pe de alta, documentul menţionează „casele” şi un grajd „stricat”, deci este destul de detaliat pentru a include şi un cuptor casnic mai mare, mai ales că pare a fi vorba de o casă mai importantă cu mai multe corpuri sau dependinţe, probabil o locuinţă de boier sau negustor înstărit. În concluzie, nu credem că documentul este suficient de clar pentru a putea identifica, pe baza lui, un brutar. *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, p. 31 şi doc 2, p. 52.

[1689] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 5, p. 55.

[1690] *Ibidem*, doc. 15, p. 63-64.

[1691] *Ibidem*, doc. 16, p. 65.

[1692] *Ibidem*, doc. 113, p. 162-202.

[1693] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 353.

[1694] *Ibidem*, p. 265, p. 353.

[1695] *Ibidem*, p. 354.

[1696] *Ibidem*, p. 265.

[1697] *Ibidem*, p. 353.

[1698] *Ibidem*, p. 353.

Vâlcea (după 1800) [1699], la **Roman** din secolul al 18-lea [1700], la **Slatina** [1701], la **Suceava** (un loc special pentru vânzarea pâinii este menţionat din secolul al 17-lea) [1702], la **Târgovişte** (la 1810 sunt 3) [1703], la **Târgu Jiu** [1704], la **Vaslui** (1799) [1705].

În 1783, o poruncă domnească privind calitatea pâinii din oraşe este trimisă tuturor ispravnicilor de judeţe şi caimacamului Craiovei, cerându-li-se acestora să-i supravegheze pe brutari să facă pâinea de dimensiunea, calitatea şi preţul impuse (după modelul Bucureştiului) [1706], ceea ce ne face să credem că existau deja brutari cel puţin în fiecare reşedinţă de judeţ, altfel această măsură ar fi fost lipsită de sens.

În unele oraşe ei sunt suficient de numeroşi pentru a se grupa în bresle. Cea de la **Bucureşti** exista cu siguranţă la 1783 [1707], probabil ea este mai veche de 1775 [1708]. La **Craiova** vătafii de brutari sunt menţionaţi în 1779 şi 1787 [1709]. Un vătaf de brutari este atestat la **Focşani** către sfârşitul secolului al 18-lea [1710], în jur de 1800 şi la **Ploieşti** [1711], la **Târgovişte** abia în 1827 [1712], etc.

Documentul citat mai sus prin care domnia se preocupă de aprovizionarea cu pâine nu este o excepţie. Asemenea porunci, prin

---

[1699] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 128.

[1700] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 265.

[1701] La sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul secolului al 19-lea, *ibidem*, p. 354.

[1702] *Ibidem*, p. 186, p. 265.

[1703] *Ibidem*, p. 353.

[1704] La sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul secolului al 19-lea, *ibidem*, p. 354.

[1705] Gh. Ghibănescu, *Vasluiul, schiţă istorică*, Iaşi, Institutul de arte grafice „Viaţa Românească", 1926, p. 43.

[1706] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 476-477.

[1707] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 478.

[1708] Urechia publică o carte de vătaf al breslei brutarilor, fără dată, documentul imediat anterior (care este luat din aceeaşi condică, de pe fila următoare) este datat 1775, (ca de altfel toate publicate de el din acea condică). V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 180.

[1709] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, p. 33.

[1710] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 353.

[1711] *Ibidem*, p. 411.

[1712] *Ibidem*, p. 411.

care se cere dregătorilor să cerceteze preţul grâului şi în funcţie de rezultat se reglementează şi preţul pâinii sunt în mod deosebit frecvente pentru Bucureşti [1713]. Aprovizionarea cu pâine a capitalei muntene este considerată suficient de importantă pentru ca la vreme de secetă, „morile” de postav să fie oprite şi toată apa direcţionată spre cele care macină cereale [1714], iar scoaterea cerealelor măcinate din Bucureşti să fie interzisă [1715]. De asemenea se impun preţuri maximale la grâu [1716] şi se încearcă eliminarea intermediarilor în favoarea brutarilor bucureşteni, care urmează să primească adeverinţe cu care să cumpere cereale de prin judeţe [1717]. În schimb brutarii din capitală sunt obligaţi să aibă un stoc de făină măcinată pentru 15-20 de zile [1718].

Toate aceste măsuri nu îşi au sensul într-un sat. Ele demonstrează existenţa unei proporţii destul de importante din populaţia bucureşteană care depinde de pâinea făcută de brutari pentru consumul zilnic. Ceea ce îl interesează pe Vodă este tocmai protejarea acestei categorii de locuitori, deoarece pâinea reprezintă o parte importantă, am spune chiar esenţială, a consumului lor; în lipsa acesteia nemulţumirea locuitorilor, cu tulburările aferente, sunt garantate. Aceste preocupări ale domniei reamintesc, la o scară mai mică, măsurile luate de suverani în capitalele mai importane ale continentului; acolo ca şi în Bucureşti este necesar ca un număr semnificativ de locuitori ai reşedinţei princiare să depindă de cumpărarea pâinii pentru ca aprovizionarea cu grâu şi făină să devină o problemă de stat. Faptul că domnii revin mereu cu măsuri în această privinţă demonstrează importanţa probelmei în ochii conducerii şi

---

[1713] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 477; vol. II, 1892, p. 227-228.

[1714] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 478 şi 522-523, vezi şi obligaţia impusă morarilor de pe Colentina, tot la vreme de secetă, să macine doar pentru Bucureşti, *ibidem* p. 522.

[1715] *Ibidem*, p. 522.

[1716] V. A. Urechia, *Istoria Românilor,* vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 478-479.

[1717] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 479.

[1718] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 522; un document plasat de Urechia în 1775, (dar publicat fără dată), impune breslei brutarilor obligaţia de a avea „zaherea de câte o lună gata”, *ibidem*, vol. II, 1892, p. 180.

indirect atestă că o parte semnificativă a populaţiei din localitate este dependentă de consumul de pâine.

În concluzie, existenţa acestor brutari şi brutării implică existenţa unei categorii de cumpărători tipic urbani, care consumă pâine cumpărată şi nu făcută în casă. Ţăranii din epoca aceasta nu cumpără pâine (în cazul în care mănâncă!), brutăria nu poate exista decât acolo unde există şi orăşeni.

Băcanii

Aceştia sunt des pomeniţi de documente în ambele Principate, în Moldova cu numele de „bacali". Băcanii vând în special produse alimentare [1719], dar şi alte mărfuri de uz curent [1720]. Un document din 1793 precizează că băcanii bucureşteni „sunt datori a avea în toată vremea cu îndestulare în băcăniile lor, pentru trebuinţa norodului politii, miere, caşcaval, atăt de munte căt şi de cămp, şi brânză de burduşe, car au a vinde cu preţ cuviincios" [1721]. Băcanii furnizează atât alimente comune, cumpărate de marea majoritate a populaţiei, cât şi alimente mai scumpe, de import, cum ar fi măslinele, curmale, mirodenii, etc., destinate unei clientele cu mai multă dare de mână. Ei sunt obligaţi să vândă marfă proaspătă, curată, de asemenea vasele în care ţin mâncarea trebuie să fie curate; cei ce vând lucruri stricate erau pedepsiţi şi supuşi oprobiului public „şi se va da prin târg" [1722].

[1719] Brânzeturi, unt, miere, măsline, orez, fasole, mazăre, bob, năut, linte, ceapă, capere, piper, scorţişoară, zahăr, cafea, stafide, smochine, curmale, prune, fidea, icre, sardele, melci, raci, oţet, halva, seu, etc., pentru mai multe detalii vezi: Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 28, p. 37-39; doc. 95, p. 160-161; doc. 103, p. 176-178; doc. 131, p. 211-212; doc. 132, p. 213-217; doc. 208, p. 313-316; Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1437-1868,* România Nouă, Bucureşti, 1931, doc. 126, p. 183-183; V. A. Urechia, *Istoria Românilor,* vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 480; *ibidem,* vol. II, 1892, p. 203; etc.

[1720] Săpun, tămâie, sacâz, etc., vezi nota de mai sus.

[1721] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 95, p. 160-161.

[1722] *Ibidem,* doc. 102, p. 175-176.

Băcani avem atestaţi la **Bârlad** (din 1796) [1723], **Botoşani** (din 1741 [1724], dar deja un alt document din 1742, menţionează „uliţa băcăliilor”, dovadă că aceştia erau numeroşi) [1725], la **Bucureşti** (1632) [1726], la **Buzău** (1612) [1727], la **Craiova** (din 1765 [1728], în 1831 erau 18 la număr [1729]), la **Focşani** (1689) [1730], la **Iaşi** (din 1676) [1731], iar la

---

[1723] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, doc. 12, p. 129-130; doc. 13, p. 130-131; doc. 4, p. 245; idem, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, doc. 83, p. 108.; idem, *Documente Bârlădene*, vol. IV, Bârlad, 1924, doc. 159, p. 265.

[1724] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, p. XXI; doc. 9, p. 15.

[1725] „în uliţa Băcăliilor”, Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 6, p. 122; doc. 20, p. 126; vezi şi Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 153; Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 35, p. 62-63; doc. 186, p. 285-286.

[1726] D.R.H., B, Ţara Românească, vol. XXIII, (1630-1632), Bucureşti, Editura Academiei, 1969, doc. 270, p. 431; *ibidem*, vol. XXV, (1635-1636), 1969, doc. 395, p. 435; Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 69, p. 122; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 24, p. 104; doc. 103, p. 187; doc. 118, p. 204; doc. 162, p. 247; doc. 207, p. 298: doc. 214, p. 304-305 şi doc. 215, p. 305-307; doc. 224, p. 316; doc. 229, p. 320; doc. 230, p. 320-321; doc. 244, p. 334; doc. 251, p. 344; doc. 283, p. 375; doc. 318, p. 414; doc. 371, p. 462 şi doc. 372, p. 463; doc. 405, p. 495; doc. 408, p. 498; doc. 420, p. 513; doc. 421, p. 515; doc. 440, p. 543; doc. 487, p. 601; etc.

[1727] *** *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Naţionale*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, vol. II, 1601-1620, 1974, doc. 458, p. 235; Dimitrie Gh. Ionescu, *Lupta orăşenilor din Buzău cu Episcopia (1550-1850)*, în „Studii şi articole de istorie”, 1966, no. 3, p. 91.

[1728] *Ibidem*, doc. 5, p. 55; doc. 6, p. 56; doc. 14, p. 62-63; Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, p. XXI; doc. 150, p. 241 şi doc. 152, p. 243;

[1729] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 113, p. 166.

[1730] *** *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Naţionale*, vol. IV, 1667-1700, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1970, doc. 1188, p. 268; doc. 1254, p. 283; doc. 1560, p. 348.

[1731] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, p. XXI; doc. 9, p. 12; doc. 10, p. 14; doc. 14, p. 18; doc. 15, p. 20; doc. 32, p. 57-58; doc. 34, p. 61;

1755 erau deja 33 de băcani în capitala Moldovei [1732], la **Piatra Neamţ** (1786 – cel puţin patru) [1733], la **Roman** (1813) [1734], la **Suceava** (din 1754) [1735], la **Târgovişte** (1614, patru deodată) [1736], etc.

În unele oraşe băcanii sunt suficient de numeroşi pentru a se organiza în breaslă. Nu ştim exact când apar primele bresle de băcani, căci primele informaţii despre ele provin din hrisoavele prin care li se reconfirmă drepturile.

La **Iaşi** un staroste de băcani apare menţionat prima oară în 1733 [1737]. Un hrisov cu privilegiile breslei le este întărit de Constantin Dimitrie Moruzi, în 12 ianuarie 1778, din păcate nu reia şi prevederile vechiului hrisov, mulţumindu-se să îl întărească în bloc [1738]. Privilegiile breslei, în formă autentificată de Principe, datează de mai înainte, cel

---

doc. 66, p. 117; *** *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Naţionale*, vol. IV, 1667-1700, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1970, doc 36, p. 32; doc 130, p. 52 şi doc. 617, p. 151; doc. 490, p. 125; doc. 879, p. 203; *ibidem*, vol. V, 1701-1720, 1974, doc. 917, p. 245 şi doc. 921, p. 246, Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iași, Dosoftei, vol. I, (1408-1666), 1999, doc. 230, p. 308; doc. 333, p. 407; doc. 337, p. 408; doc. 348, p. 419; doc. 361, p. 430; etc.; *ibidem*, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 15, p. 42; doc. 128, p. 117; doc. 168, p. 150-151 şi doc. 170, p. 152-153; doc. 201, p. 177; doc. 205, p. 180; doc. 213, p. 187; doc. 365, p. 340; etc.; *ibidem*, vol. III, (1691-1725), 2000, doc, 15, p. 10; doc. 23, p. 18 şi doc. 24, p. 20; doc. 50, p. 42; doc. 176, p. 149; doc. 180, p. 152; doc. 189, p. 158; doc. 296, p. 266; doc. 327, p. 296; etc.; *ibidem*, vol. IV, (1726-1740), 2001, doc. 22, p. 15; doc. 111, p. 82; doc. 171, p. 122.

[1732] Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iaşilor din 1755*, Iaşi, Tipografia „Lumina Moldovei", 1921, p. 10.

[1733] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 5, p. 9; doc. 29, p. 45.

[1734] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, p. XXI; doc. 185, p. 285.

[1735] *Ibidem*, p. XXI; doc. 102, p. 175.

[1736] *** *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Naţionale*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, vol. II, 1601-1620, 1974, doc. 601, p. 304.

[1737] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. IV, (1726-1740), Iaşi, Dosoftei, 2001, doc. 171, p. 122.

[1738] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 32, p. 57-58; vezi şi o „carte de staroste", doc. 34, p. 61.

puţin dintr-una din cele două domnii ale lui Grigore III Ghica (martie 1764 – ianuarie 1767 şi februarie 1775 – octombrie 1777), căci întărirea din 1778 se face pe baza hrisovului acestui domn [1739].

În acelaşi an (1778) şi breasla băcanilor din **Botoşani** îşi reconfirmă privilegiile, şi acestea sunt mai vechi, după cum o afimă chiar hrisovul de întărire: „au avut obiceiu şi aşezământu ce să cuprinde mai jos, încă de mai nainte din vechime, [...] şi am văzut la mâna lor hrisoavele altor Domni, [...] Aceste toate le au avut breasla aceasta şi li s-au dat şi dela Domnia mea.” [1740].

Şi la **Roman** breasla băcanilor e mai veche de 1813, când starostelui, la numire, i se porunceşte: „iar dânsul va urma după vechiul obicei” [1741].

La **Bucureşti** cel mai vechi document despre breasla băcanilor pe care l-am găsit este foarte târziu, tocmai din 1783, când Nicolae Caragea numeşte un nou bacalbaşă (staroste de băcani) [1742]. Deja la momentul respectiv exista un nart (listă de preţuri maximale) stabilit pentru articolele de băcănie, iar starostele este făcut răspunzător pentru toţi băcanii [1743].

Importanţa băcanilor în aprovizionarea oraşelor şi în special a capitalelor este demonstrată de intervenţia domniei, atât în ceea ce priveşte preţurile (unde avem numeroase narturi) [1744], cât şi prin reglementări privind „protecţia consumatorului” (se interzice vânzarea mărfii stricate, produsele şi recipientele în care sunt ţinute trebuie să fie

---

[1739] *Ibidem*, doc. 32, p. 58.

[1740] *Ibidem*, doc. p. 62-63.

[1741] *Ibidem*, doc. 185, p. 285.

[1742] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 280-281.

[1743] „împreună cu acel băcan se va pedepsi şi el”, *ibidem*, p. 280-281.

[1744] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 26, p. 35; doc. 28, p. 37-39; doc. 93, p. 158-159; doc. 95, p. 160-161; doc. 103, p. 176-178; doc. 131, p. 211-212; doc. 132, p. 213-217; doc. 208, p. 313-316; Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1437-1868*, România Nouă, Bucureşti, 1931, doc. 126, p. 183-183; V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 203; etc.

curate, etc.) [1745]. Preocuparea principală a domniei este însă menţinerea preţului la nivelul stabilit şi sancţionarea băcanilor care nu-l respectă [1746].

În concluzie, prezenţa băcanilor este un indicator al unei categorii de cumpărători care-şi cumpără mâncarea şi nu o produc (sau nu în totalitate) singuri, de asemenea alimentele de lux pe care le vând băcanii sunt o dovadă a unei elite urbane (în primul rând alcătuită din boieri) care are un consum de lux.

Măcelarii

Nu ştim care este consumul de carne în Ţările Române, ţinând cont însă că, în toată perioada studiată, acestea sunt mult mai slab populate decât Europa Occidentală sau Centrală [1747], că exportă masiv vite (vite mari spre Europa Centrală [1748] şi oi spre Imperiul Otoman), deci că sunt mai ieftine decât în aceste spaţii, este foarte probabil ca nivelul consumului de carne pe cap de locuitor să fie mai ridicat (chiar sensibil) decât în Occident, inclusiv pentru populaţia rurală. De asemenea este probabil că în oraşe carnea este consumată şi de pături relativ mai sărace ale populaţiei, comparativ cu oraşele Europei Occidentale [1749].

[1745] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 102, p. 175-176.

[1746] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, doc. 58, p. 103-104.

[1747] Bogdan Murgescu, *Istorie românească – istorie universală (600-1800),* Bucureşti, Teora, 1999, p. 22, tabelul 2.

[1748] Idem, *Participarea Ţărilor Române la comerţul european cu vite în secolele XVI-XVIII. Regularităţi şi fluctuaţii conjuncturale*, în „Studii de istorie economică şi istoria gândirii economice”, Vol. 3, Bucureşti, 1998, p. 101-120.

[1749] În hrisovul breslei măcelarilor din Bucureşti, de la 1776, se prevedea: „şi încă să fie datoare [breasla] a vinde carne bună, grasă de o potrivă, să mănânce şi bogatul şi săracul”, în epocă carnea grasă era cea mai preţuită, deci măcelarilor bucureşteni li se impune să aibă carne bună, de calitate, şi pentru „săraci” (adică oamenii obişnuiţi), de unde deducem că şi aceştia consumau în mod curent carne (deşi probabil măcelarii le vindeau bucăţile considerate în epocă inferioare calitativ). V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 187.

Măcelarii sunt atestaţi de documente la **Bacău** (în secolul al 18-lea) [1750], la **Bârlad** (primii doi casapi dăruie o carte Bisericii Domneşti la 1791 [1751], dar în 1795 este deja atestat toponimul „căsăpii” [1752], în primii ani ai secolului al 19-lea măcelarii din oraş sunt deja suficient de bogaţi pentru a se lansa în comerţul cu vite [1753]), la **Botoşani** (1741) [1754], la **Bucureşti** (înainte de 1616) [1755], deja în 1725 exista mahalaua Scaune [1756], la 1776 numărul lor este limitat în practică la cei existenţi, care erau atunci 33 [1757], la **Câmpulung Muscel** („scaunele de carne” –

[1750] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, vol I-II, 1901, doc. 112, p. 151.

[1751] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, doc. 13, p. 293-294.

[1752] „ce este la căsăpii”, *ibidem*, doc. 14, p. 19, vezi şi doc. 3, p. 48.

[1753] O boieroaică a cărei moşie este vecină cu oraşul se plânge în 1803 „că casapii nu aduc numai câte 50 sau câte 100 oi pentru tăet, ci fac stâni câte 1000 şi 2000 oi”, şi îi strică moşia, Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, doc. 80, p. 106.

[1754] Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908, p. XXI; doc. 9, p. 15; Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, 1904, vol. VII, doc. 4, p. 122; doc. 8, p. 123; în 1794 „Uliţa căsăpiei”, doc. 49, p. 135-136; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 266.

[1755] Documentul este din 1626, în el se menţionează un Crăciun Vânăt măcelar (foarte probabil deja decedat), care a vândut un teren „în zilele lui Mihnea voievod”, (Radu Mihnea, 1601-1602, martie 1611-mai 1611, iulie 1611-1616, 1620-1623), acest teren este donat de cumpărător „în zilele lui Gavriil vv”, (Gavril Movilă, 1618-1620), deci terenul a fost cumpărat înainte de domnia acestuia, adică cel mai târziu în a treia domnie a lui Radu Mihnea, încheiată în 1616, *** *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Naţionale*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, vol. III, 1621-1632, 1978, doc. 566, p. 281; vezi şi George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 64, p. 145; doc. 71, p. 153; doc. 188, p. 278; doc. 200, p. 291; doc. 325-326, p. 420 şi doc. 330, p. 423-424; patru persoane închiriază împreună o „prăvălie de căsăpie” – doc. 357, p. 450; uliţă a scaunelor, doc. 527, p. 654; idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 132, p. 164; doc. 149, p. 184, etc.

[1756] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 124, p. 159.

[1757] Noi scaune de carne nu mai pot fi deschise fără aprobarea breslei, spre deosebire de statutele altor bresle (nealimentare) tot din aceeași perioadă, unde se prevede clar că breasla este obligată, (contra unei taxe şi după verificarea cunoştinţelor profesionale), să acorde statutul de membru şi dreptul de a deschide prăvălie. V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 186-187.

1672) [1758], la **Craiova** (ante 1779) [1759], în 1831 existau în oraş 12 măcelari [1760], la **Cotnari** (din secolul al 17-lea) [1761], la **Fălticeni** la 1832 erau 17 casapi [1762], la **Focşani** (din secolul al 17-lea) [1763] la **Huşi** (din secolul al 17-lea) [1764], la **Iaşi** (1628) [1765], în 1729 exista deja o uliţă a măcelarilor: „podul misărceilor" [1766], iar în 1755 sunt 11 măcelari în capitala Moldovei [1767], la **Orhei** (1627) [1768], la **Piteşti** (1678) [1769], la

---

[1758] Orăşenii au un proces (pe care îl câştigă) cu mănăstirea din oraş, care pretindea dreptul de a lua sâmbăta, limbile de vacă de la scaunele de carne şi vamă 5 ocale de peşte de car. În mai multe privilegii ulterioare este repetată scutirea orăşenilor de ambele obligaţii, dar începând cu 1681 sunt scutiţi doar de limbile de vacă. Gheorghe Pârnuţă, Ştefan Trâmbaciu, *Pânza (Ocolnica) cu vechile privilegii ale oraşului Câmpulung Muscel 1215-1747*, Piteşti, Editura Cultura, doc. 18, p. 116; doc. 19, p. 119; doc. 20, p. 122; doc. 21, p. 123-124; doc. 22, p. 127 şi 129-130; doc. 26. p. 139.

[1759] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 12, p. 60 – „scaune"; doc. 16, p. 65; doc. 26, p. 74.

[1760] În document 10 plus doi adăugaţi la sfârşitul listei, *ibidem*, doc. 113, p. 201 şi 202.

[1761] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 187.

[1762] Artur Gorovei, *Folticenii, cercetări istorice asupra oraşului*, Fălticeni, Saidman, 1938, p. 189.

[1763] *Ibidem*, p. 187, p. 267.

[1764] *Ibidem*, p. 151.

[1765] D.R.H., A, Moldova, vol. XIX, (1626-1628), Bucureşti, Editura Academiei, 1969, doc. 349, p. 488; doc. 424, p. 575; vol. XXIV, (1637-1638), 1998, doc. 372, p. 362; *** *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Naţionale*, vol. IV, 1667-1700, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1970, doc 36, p. 32; doc. 276, p. 81; *ibidem*, vol. V, 1701-1720, 1974, doc. 1662, p. 455; Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1666), 1999, doc. 105, p. 146; doc. 184, p. 250; doc. 216, p. 293-294; doc. 308, p. 389; doc. 310, p. 390; etc.; *ibidem*, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 60, p. 62; doc. 62, p. 64; doc. 218, p. 192; doc. 257, p. 227; doc. 263, p. 233; doc. 294, p. 274; doc. 302, p. 281; doc. 315, p. 315; etc.; *ibidem*, vol. III, (1691-1725), 2000, doc. 11, p. 7; doc. 13, p. 8; doc. 95, p. 74; doc. 313, p. 285; doc. 330, p. 298; doc. 411, p. 364; doc. 462, p. 410; etc.; *ibidem*, vol. IV, (1726-1740), 2001, doc. 22, p. 16; doc. 79, p. 61; doc. 187, p. 133; doc. 295, p. 215; etc.

[1766] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. IV, (1726-1740), 2001, doc. 73, p. 58; doc. 348, p. 250.

[1767] Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iaşilor din 1755*, Iaşi, Tipografia „Lumina Moldovei", 1921, p. 10.

[1768] D.R.H., A, Moldova, vol. XIX, (1626-1628), Bucureşti, Editura Academiei, 1969, doc. 235, p. 321.

[1769] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 186.

Roman (din secolul al 17-lea) [1770], la **Râmnicul Vâlcea** (1637) [1771], la **Suceava** (din secolul al 17-lea) [1772], la **Ştefăneşti** (1614) [1773] la **Târgovişte** (1655) [1774], la **Vaslui** (1795) [1775].

Şi măcelarii se organizează în bresle la **Bucureşti** (1720) [1776], la **Iaşi** (circa 1638) [1777], etc. La Iaşi în secolul al 17-lea sunt conduşi de un staroste, la Bucureşti apar de la început vătafii, corporaţia este numită însă tot breaslă [1778]. În secolul al 18-lea şi la **Târgovişte** şi probabil şi la **Focşani** avem vătăşii de măcelari [1779].

Evident, problema aprovizionării cu carne atrage şi ea atenţia domniei, care impune şi în acest domeniu narturi [1780]. În hrisovul breslei măcelarilor din Bucureşti, de la 1776, li se impun acestora obligaţii legate de preţ, calitate şi evident carne suficientă [1781], de asemenea sunt obligaţi să taie vitele în afara oraşului, la scaunele din oraş având voie doar să vândă carne, nu să sacrifice animale (din evidente raţiuni de

---

[1770] *Ibidem*, p. 151, p. 187.

[1771] *** *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Naţionale*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, vol. IV, 1633-1639, 1981, doc. 1107, p. 495.

[1772] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 187.

[1773] Gh. Pungă, *Contribuţii documentare privind evoluţia târgului Ştefăneşti (sec. XV – XVII)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", tom XV, 1978, p. 286.

[1774] *Ibidem*, p. 186.

[1775] Gh. Ghibănescu, *Vasluiul, schiţă istorică*, Iaşi, Institutul de arte grafice „Viaţa Românească", 1926, p. 37.

[1776] Vătafi de măcelari, George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 200, p. 291; vezi şi idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 124, p. 159.

[1777] D.R.H., A, Moldova, vol. XXIV, (1637-1638), Bucureşti, Editura Academiei, 1998, doc. 372, p. 362.

[1778] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 425, p. 522-523.

[1779] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 267.

[1780] Vezi narturi pentru carne şi cercetări de preţuri în V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 480-481, p. 522; pentru modul în care se făcea calcularea unui asemenea nart vezi în *ibidem*, vol. V, 1895, p. 339-340.

[1781] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, Carol Göbl, 1892, p. 187; vezi şi cartea de vătaf, *ibidem*, p. 108-181.

igienă publică) [1782]. Nu sunt prevederi formale, în 1794, cei 7 măcelari care nu au aprovizionat capitala cu carne şi şi-au părăsit scaunele sunt condamnaţi la ocnă, „spre pilda şi învăţătura celorlalţi” [1783]. Domnia nu impune asemenea obligaţii numai în capitală, ci şi în unele oraşe de provincie [1784].

În concluzie, avem un număr destul de mare de persoane care cumpără carne, care nu taie animale în gospodăria proprie (cum fac ţăranii în epocă [1785]) ci se aprovizionează de la măcelari.

Alte meserii alimentare

Mai sunt şi alte meserii alimentare specific urbane: precupeţii, brăgarii, simigii, etc. Aceştia sunt ceva mai rar atestaţi, numărul lor se pare că nu a fost important decât în capitale.

Precupeţi (negustori de zarzavaturi proaspete) [1786] nu am reuşit să găsim decât la **Bucureşti** (1785) [1787], **Iaşi** („de unde sânt precupeţele”1669) [1788] şi **Craiova**, unde apar menţionaţi abia în lista patentarilor din 1831, dar sunt trecuţi nu mai puţin de 23 de precupeţi [1789], ori este evident că nu au apărut dintr-o dată atât de mulţi

---

[1782] „Dobitoacele să nu le înjunge şi să le jupoaie în locul de mai sus zis, a se face scârbăciune şi putoare”, *ibidem*, p. 187.

[1783] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. V, Bucureşti, Carol Göbl, 1895, p. 288.

[1784] De exemplu la Târgul Frumos, dat danie fiicei domnului în 1813, măcelarii au voie să fie numai dintre orăşeni, şi sunt obligaţi să asigure „carne bună şi cu îndestulare”. *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 31, p. 52.

[1785] Chiar şi azi la ţară animalele sunt cel mai adesea sacrificate în bătătură, în ciuda legislaţiei care interzice acest lucru, este reflexul unei deprinderi de generaţii.

[1786] Cele conservate sau uscate par a fi fost de domeniul băcanilor.

[1787] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 428, p. 529; doc. 564, p. 692.

[1788] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 270, p. 242. vezi şi *ibidem*, vol. IV, (1726-1740), 2001, doc. 413, p. 304;

[1789] *** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 113, p. 177-178.

şi că ei sunt prezenţi în oraş de mai multă vreme. În Bucureşti precupeţii sunt supuşi nartului (chiar dacă grădinarii care-şi vând produsele proprii sunt liberi să ceară ce preţ doresc pentru aceleaşi zarzavaturi) [1790]. Ei au avut în ambele capitale bresle, dar pentru scurtă vreme, fiind desfiinţate de Alexandru Ipsilanti (1774-1782), respectiv de Grigore III Ghica [1791]. În Ţara Românească ei sunt reînfiinţaţi de Costanti Ipsilanti în 1805, limitându-li-se numărul la 40 plus un vătaf şi obligându-i să cumpere doar marfa pe care ţăranii nu vor putea să o vândă „cu ocaua şi paraua" (în detaliu); aceste reguli sunt repetate de domnie în 1814, deoarece precupeţii le încălcau [1792].

Două explicaţii există pentru această absenţă a precupeţilor din oraşele de provincie: una este neînregistrarea lor în documente, mai ales că precupeţii nu sunt negustori de prim rang, care să joace un rol în societatea urbană a epocii (să fie chemaţi să semneze ca martori, etc.) [1793], sau înregistrarea lor cu termenul mai general de negustor „cupeţ", care face ca ei să se topească în masa comercianţilor, devenind de neidentificat. Pe de altă parte, este foarte posibil ca în oraşele mai mici ei chiar să nu existe, căci aproape fiecare locuitor are grădina sa, mulţi au locuri de arătură chiar, în plus majoritatea acestor oraşe au zi de târg săptămânală, unde ţăranii vin inclusiv cu legume la vânzare, şi deci un negustor specializat nu s-ar fi justificat.

În unele oraşe b**răgarii** (brăhari în Moldova) sunt atestaţi de documente încă din secolul al 17-lea, dar ei se înmulţesc cu precădere în secolul al 18-lea. Ei făceau o băutură (bragă) prin fermentarea făinii

---

[1790] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. V, Bucureşti, Carol Göbl, 1895, p. 345; vezi şi p. 349.

[1791] *Ibidem*, vol. I, 1891, p. 135.

[1792] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 561, p. 690.

[1793] La Craiova absolut toţi sunt, în 1831, patentari de clasa a treia (clasele fiind: 1 – plăteşte 240 de lei patentă, 2 – 120 de lei, 3 – 60 de lei, 4 – 90 de lei, 5 – 50 de lei; deci din punct de vedere al valorii patentelor clasa a treia vine ierarhic după a patra, foarte aproape de ultima), adică între negustorii fără stare, *ibidem*, doc. 113, p. 177-178.

de mei sau a orzului [1794], aceasta avea statut de băutură ieftină, populară, şi era consumată în special de oamenii obişnuiţi [1795].

Îi găsim la **Bârlad** (1796) [1796], la **Brăila** (la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul secolului al 19-lea) [1797], la **Bucureşti** (1627) [1798] unde cel târziu la sfârşitul secolului al 18-lea sunt organizaţi într-o breaslă numărând 20 de meşteri [1799], iar la începutul secolului al 19-lea domnia impune nart pentru bragă în capitala Ţării Româneşti [1800], la **Buzău** (la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul celui următor) [1801], la **Fălticeni** (1797) [1802], la **Iaşi** (1646) [1803], la **Ploieşti** (la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul secolului al 19-lea) [1804], la **Suceava** [1805], etc.

Simigii (numiţi plăcintari în Moldova) sunt şi ei pomeniţi de documente, dar mai ales în capitale, în oraşele de provincie ei apar

---

[1794] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 364.

[1795] „Iar braga fiindcă o bea sărăcimea", George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 562, p. 690.

[1796] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, doc. 12, p. 129-130.

[1797] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 364-365.

[1798] *** *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Naţionale*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, vol. III, 1621-1632, 1978, doc. 697, p. 347; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 562, p. 690.

[1799] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 355.

[1800] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 562, p. 690-691.

[1801] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 364.

[1802] Artur Gorovei, *Folticenii, cercetări istorice asupra oraşului*, Fălticeni, Saidman, 1938, p. 179.

[1803] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 447, p. 404; doc. 640, p. 562; *ibidem*, vol. III, (1691-1725), 2000, doc. 30, p. 27; doc. 62, p. 53; doc. 130, p. 111; doc. 418, p. 369; *ibidem*, vol. IV, (1726-1740), Iaşi, Dosoftei, 2001, doc. 332, p. 406-407 şi doc. 333, p. 407.

[1804] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 364.

[1805] *Ibidem*, p. 188.

destul de rar [1806]. La **Bucureşti** primul act este abia din 1761 [1807], însă doar câţiva ani mai târziu, în 1768, în regulamentul de construcţii şi urbanism al lui Alexandru Scarlat Ghica, sunt prevăzute restricţii de construcţie pentru simigerii (datorită pericolului de incendiu) [1808], ceea ce dovedeşte că acestea erau suficient de numeroase pentru a atrage atenţia domniei. La **Iaşi** primul plăcintar apare în documente în 1663 [1809], la mijlocul secolului al 18-lea sunt cel puţin 10 [1810], iar în 1774 este deja atestată breasla lor [1811]. **La Craiova** ei apar cel mai târziu în 1787 [1812], la sfârşitul secolului al 18-lea mai sunt menţionaţi simigii la **Cerneţi** (Turnu Severin) [1813], la **Focşani** [1814], la **Târgul-Ocna** [1815].

Toate acestea demonstrează, în mod indirect dar de o manieră categorică, prezenţa orăşenilor: a acelor persoane care, deoarece nu se ocupă cu agricultura (sau o fac în mod secundar şi parţial), nu îşi pot asigura necesarul de hrană din producţia proprie şi sunt obligaţi să cumpere grosul alimentelor consumate, în special alimentele de bază: pâinea, carnea. Ei nu fac aceasta în mod accidental ci constant, şi sunt dependenţi de alimentele cumpărate de la prăvăliaşi, de unde sensibilitatea lor la preţuri, (dovedită de intervenţia domniei prin impunerea de preţuri maximale).

[1806] În aceste oraşe cu o populaţie mai mică – şi deci cu o piaţă de desfacere redusă – este posibil ca produsele lor să fie fabricate de către brutari, o specializare fiind nerentabilă.

[1807] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 357, p. 450; vezi şi doc. 387, p. 480; doc. 394, p. 485; doc. 409, p. 499 şi doc. 412, p. 503.

[1808] *Ibidem*, doc. 385, p. 477.

[1809] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi,* Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 46, p. 47; doc. 307, p. 287 şi doc. 350, p. 323; *ibidem*, vol. IV, (1726-1740), 2001, doc. 247, p. 176; doc. 325, p. 234.

[1810] Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iaşilor din 1755*, Iaşi, Tipografia „Lumina Moldovei", 1921, p. 10.

[1811] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 412.

[1812] **** Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957, doc. 19, p. 68.

[1813] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 355.

[1814] *Ibidem*, p. 355.

[1815] *Ibidem*, p. 355.

De asemenea, demonstrează prezenţa unei elite în oraşe, elită care are un consum alimentar de prestigiu, cu alimente scumpe, unele din ele importate.

4. Concluzii

Principalele localităţi din Ţările Române sunt în mod clar oraşe. Structura lor economică este una tipică pentru oraşul european al epocii: după ocuparea forţei de muncă, sectoarele secundar şi terţiar sunt predominante, dar sectorul primar nu este absent (ca în oraşele contemporane) ci angrenează un număr destul de important de locuitori ai oraşului (la fel ca în oraşele medievale şi premoderne din toată Europa).

Dimensiunea activităţii economice a principalelor localităţi din Ţările Române exclude posibilitatea ca – din punct de vedere economic – acestea să fie confundate cu nişte sate. Amploarea acestei economii tipic urbane este demonstrată de numărul dughenelor, de ponderea capilor de familie cu activităţi economice secundare şi terţiare, de numărul specializărilor diferite dintr-un oraş, de nivelul de specializare al unor ramuri economice, de prezenţa breslelor, de prezenţa meseriilor alimentare.

Structura economică a oraşelor româneşti este deosebită de cea a marilor metropole europene, dar ea este similară cu cea a oraşelor mici din Europa, (în rândul cărora se plasează localităţile urbane din Principate).

Inclusiv sectorul primar are o structură tipic urbană: majoritatea locuitorilor fie practică agricultura ca ocupaţie secundară, fie sunt doar posesori de terenuri agricole (urbane sau rurale) pe care le exploatează cu slugi sau zilieri. Ca în mai toate oraşele mici din Europa, agricultura urbană are drept scop asigurarea hranei pentru populaţia localităţii respective (nu avem agro-oraşe înainte de 1830) şi nu constituie sursa principală de venit a orăşenilor.

Principalul client al oraşelor îl reprezintă elita, care cere mai ales bunuri de lux, inclusiv de import, în cantităţi nu foarte mari. De aceea negustorii sunt preponderenţi, şi majoritatea

meşterilor fac produse finite şi nu produse intermediare destinate unei prelucrări ulterioare (haine şi nu pânză, etc.). Economia oraşelor româneşti nu este una manufacturieră, ci una orientată spre consumatorul final, căruia îi oferă servicii şi bunuri gata de consum.

Condiţiile generale ale economiei Ţărilor Române nu permit existenţa unei pieţe importante pentru economia urbană, şi de aceea oraşele din Principate au o dimensiune – economică şi în consecinţă demografică – redusă (cu excepţia capitalelor).

TOATE ACESTEA ÎNCADREAZĂ ECONOMIC ORAŞELE ROMÂNEŞTI ÎN CATEGORIA ORAŞULUI MIC EUROPEAN, DIFERENŢIINDU-LE NET ATÂT DE SATUL ROMÂNESC CÂT ŞI DE SATUL DIN RESTUL CONTINENTULUI.

V. MAHALAUA, INDICATOR AL URBANITĂŢII

Diferenţa dintre oraş şi sat, dintre lumea urbană şi cea rurală nu este importantă doar pentru istoricii oraşelor. În foarte multe domenii (istorie socială, economică, administrativă, culturală, etc.) satul şi oraşul creează realităţi diferite. De la fondul construit la comportamente şi mentalităţi, nenumărate diferenţe fac ca istoricul, chiar dacă nu este interesat de problematica urbană sau rurală prin excelenţă, să trebuiască să separe informaţiile în funcţie de statutul urban sau rural al societăţii care le-a generat. Ori, dacă enunţurile de mai sus sunt acceptate de toţi istoricii, a separa oraşul de sat este o operaţie mult mai complicată şi care nu are încă criterii şi metode unanim acceptate nici în istoriografia occidentală. Lucrurile sunt chiar mai complicate în istoriografia română, unde, cel puţin pentru secolele 17-18, însăşi existenţa oraşului a fost pusă la îndoială [1816].

În capitolul de faţă propunem un criteriu de separare a oraşelor de sate care să fie accesibil şi cercetătorului neinteresat de problema urbană, dar care, în cercetarea sa, este nevoit să afle care dintre localităţi sunt urbane şi care rurale pentru a putea înţelege diferenţele pe care aceste două tipuri de societate le impun problemei studiate. Acest criteriu trebuie să fie uşor de aplicat (să nu impună cercetări laborioase pentru fiecare localitate în parte) şi să beneficieze, pe cât posibil, de o bună acoperire în surse.

Criteriul pe care îl propunem este prezenţa mahalalei, care înainte de mijlocul secolului al 19-lea este un indicator clar al vieţii urbane. Acolo unde acestea nu sunt menţionate de surse, ea este relevată de existenţa bisericii parohiale, aflată în fiecare mahala. Criteriul este valabil pentru localităţile din Ţara Românească şi Moldova din secolele 17-18 şi de la începutul secolului al 19-lea.

[1816] Pentru o foarte scurtă discuţie asupra diferitelor criterii utilizate de istoriografia română pentru a diferenţia localităţilor urbane de cele rurale din secolele 17-18 vezi: Simion Câlţia, *Fenomenul urban în Ţara Românească şi Moldova în secolele 16-18*, în „Studii şi articole de istorie”, 2003, p. 61-78.

1. Mahalaua – componentă a oraşului

În secolele 17-18, termenul de mahala (sau sinonimul său, enorie [1817]) desemnează o parte a unui oraş, care formează o comunitate aparte. Mahalaua nu este definită numai prin spaţiul pe care îl ocupă în oraş [1818], ci mai ales prin relaţiile sociale dintre membrii ei.

Mahalaua este o formă de structurare a comunităţii care permite rezolvarea acelor probleme care, în lumea satelor, sunt de competenţa obştii săteşti. Comunitatea urbană are, în secolele 17-18, un număr de probleme sociale identice cu cele din lumea rurală: cum stabileşti dreptul de proprietate asupra unui teren în dispută, cum dovedeşti existenţa unei datorii ori a unei promisiuni de logodnă, cum identifici făptaşul unei infracţiuni, etc. Soluţiile sunt şi ele asemănătoare, generate de natura comunitară şi orală a vieţii omeneşti în epocă. Comunitatea urbană este însă prea mare numeric pentru a funcţiona precum o obşte sătească, şi de aceea ea se separă în mai multe obşti: mahalalele.

Mahalaua, şi nu oraşul în întregul său, furnizează martori pentru procese, hotărnicii, etc. De exemplu în Bucureşti, la 1775, pentru lămurirea statutului unui teren, sunt întrebaţi mahalagii, chiar dacă proprietarul are un zapis datând din 1741 care-i atestă dreptul de proprietate asupra terenului în discuţie; ultimul cuvânt îl au mahalagii, ei sunt cei care confirmă dreptul de posesie al împricinatului, specificând că şi strămoşii lui au avut o construcţie pe acel loc [1819]. Atunci când este vorba de redactat un zapis, de făcut o hotărnicie, de confirmat o proprietate, de stabilit validitatea dreptului de preempţiune, chiar şi de făcut o preţuire, etc., martorii se recrutează dintre mahalagii [1820]. În cazul proceselor legate de viaţa de familie, mahalagii

[1817] Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1979, p. 300.

[1818] Astăzi dificil de reconstituit pe teren, dar mult mai clar pentru oamenii epocii.

[1819] *** *Acte judiciare din Ţara Românească 1775-1781*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973, doc. 375, p. 414;

[1820] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. IV, (1726-1740), 2001, doc. 13, p. 8; doc. 40, p. 31; doc. 41, p. 31; doc. 50, p. 37; doc. 52, p. 38; doc. 67, p. 54, doc. 69, p. 55; doc. 97, p. 75; etc. *** *Acte*

sunt parte activă în toate etapele, de la descoperirea faptelor contrare pravilei şi comportamentului de bun creştin şi de bun soţ, până la susţinerea părţilor cu mărturii în instanţă [1821].

Comunitatea urbană în întregul său nu este niciodată consultată, mereu comunitatea mahalalei este cea la care se face apel, şi ea joacă acelaşi rol ca şi obştea sătească, uneori ca şi „gura satului”. Mahalaua este depozitarul memoriei colective, al acelor cunoştinţe indispensabile pentru funcţionarea comunităţii pe termen lung într-o lume orală, în mare măsură lipsită de acte scrise (cum este lumea urbană românească în secolul al 17-lea şi în bună măsură şi în secolul al 18-lea).

Într-o epocă în care a fi integrat în cel puţin un grup de solidaritate este echivalent cu a putea vieţui, în oraşele Ţărilor Române unul din principalele tipuri de solidaritate este cel teritorial – mahalaua. Evident, el nu este singurul, dar, ca şi în lumea satelor, a fi integrat doar în reţeaua solidarităţii familiale nu este suficient. Oamenii timpului, peste tot în lume, încearcă să se insereze în cât mai multe asemenea reţele de sprijin reciproc. Oraşele româneşti cunosc şi alte forme de solidaritate (breslele de exemplu), dar comunitatea mahalagiilor este cea mai cuprinzătoare şi mai importantă. Cazul menţionat de Constantin C. Giurescu, în care locuitorii unei enorii sunt amendaţi colectiv pentru crima înfăptuită de unul dintre ei, iar aceştia la rândul lor se despăgubesc tot în mod colectiv, vânzând ocina făptaşului, este revelator. Se vede foarte clar că solidaritatea se limitează la nivelul enoriei (mahalalei), oraşul ca ansamblu nefiind implicat [1822].

Toţi cei ce locuiesc în mahala sunt mahalagii, inclusiv elitele oraşului: un document ieşean din 1726 menţionează ca martori „mulţi oameni buni, mahalagii şi alţi boieri cari să vor iscălii mai jos”, pe

---

judiciare din Ţara Românească 1775-1781, Editura Academiei, Bucureşti, 1973, doc. 375, p. 414; doc. 324, p. 359; doc. 401, p. 443; doc. 411, p. 454; doc. 413, p. 457; doc. 620, p. 682; doc. 777, p. 827; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 245, p. 336; doc. 246, p. 337; etc.

[1821] Constanţa Ghiţulescu, *În şalvari şi cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie şi divorţ în Ţara Românească a secolului al 18-lea*, Bucureşti, Humanitas, 2004, p. 83 şi următoarele.

[1822] Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1979, p. 300.

lângă rudele vânzătorului apar doi vornici de poartă [1823]. În Bucureşti mai multe mahalale poartă numele unor boieri importanţi care locuiau în ele. Mahalaua de secol 17-18 este construită strict teritorial, integrând populaţia care locuieşte acolo indiferent de diferenţele sociale. Evident, în *interiorul* comunităţii mahalalei nu toţi mahalagii au aceeaşi pondere, poziţia socială face ca unii dintre ei să aibă un rol mai mare de jucat (şi ca atare îi găsim mai des în acte). Important este însă că, juridic şi social, ei se regăsesc în secolele 17-18 în aceeaşi comunitate funcţională, sunt toţi, „de la vlădică la opincă”, mahalagii.

2. Mahalaua în sensul de zonă rezidenţială

În secolul al 18-lea şi în prima jumătate a secolului al 19-lea termenul de ***mahala*** este folosit şi în mod generic, pentru a desemna ***zona rezidenţială*** a unui oraş (zona cu case de locuit) şi a o deosebi de ***zona comercială*** (unde sunt prăvăliile), care este numită „***uliţă***” sau, în oraşele mai importante unde ea se întinde pe mai multe străzi, „***târg***”. Distincţia dintre „uliţă” („târg”) şi mahala este în acest caz una clar economică.

Actele cele mai revelatoare în această privinţă sunt cele prin care se aprobă înfiinţarea de noi târguri pe moşiile boiereşti sau prin care, pentru oraşele ce sunt deja date danie, se reglementează obligaţiile şi drepturile proprietarului şi ale orăşenilor. Dughenele se găsesc toate la uliţă, la mahalale sunt de obicei doar case şi uneori şi cârciumi [1824] (acestea din urmă regăsindu-se şi „la uliţă” sau „în târg”).

Ca de obicei, documentele mai târzii sunt mai detaliate şi mai explicite, astfel, întărirea aşezământului dintre Mănăstirea Neamţului şi locuitorii din Târgu Neamţ din 1823 prevede printre altele: „fiiştecare ce va avea dugheană la uliţă, să aibă a da câte una ocă de ceară pe an la mănăstire; fiiştecare gospodar ce va fi trăitor cu casă în dosul uliţei şi la mahala pe vatra târgului, să aibă a da câte jumătate de ocă de ceară pe an, iar acei ce vor fi şezători la uliţă şi întru aceeaşi bina vor face şi

[1823] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. IV, (1726-1740), 2001, doc. 13, p. 8-9; vezi şi doc. 97, p. 75.

[1824] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 14, p. 22; doc. 31, p. 51; doc. 41, p. 70; doc. 44 şi 46, p. 75 şi 77; doc 51, p. 84.

aleşverişul lor şi va fi şi şăderile lor sau şi în osăbită casă de va fi şăderea lor, pe locul dughenii, să nu fie supăraţi a plătii ca pentru una şi pentru alta, ci numai pentru dughene”[1825]. Funcţionalitatea economică diferită dintre „uliţă” şi „mahala” este demonstrată şi de sumele plătite proprietarului pentru loc, sensibil mai mari în cazul în care locul este „la uliţă”, deşi în general locurile de la mahala sunt mai întinse[1826]. Uneori diferă inclusiv modalitatea de stabilire a chiriei[1827].

Chiar dacă apar la uliţă şi „case”, ele adăpostesc şi activităţi economice, nu sunt doar simple locuinţe, după cum o demonstrează impunerea lor la un tarif diferit faţă de casele de la mahala, dar identic cu cel al dughenelor şi crâşmelor[1828]. Între locuitorii din Focşani şi proprietarul oraşului, mănăstirea Mera, în 1813 izbucneşte un conflict privind plata drepturilor către proprietar de către locuitorii de la mahala, care acum au început să desfăşoare activităţi economice. Ancheta efectuată în urma plângerii mănăstirii este revelatoare pentru înţelesul termenului de mahala în epocă: „casele acelea (de când se văd trecuţi peste 20 de ani) au rămas acum dugheni; şi în scurt, ***s-a făcut târg în mahala*** [s.n.], şi este cu paguba mănăstirii [...] a da numai câte un leu de casă; şi face cerere ca să plătească câte 20 de parale de stânjen”[1829]. Rezoluţia domnului utilizează termeni în acelaşi sens: „iar pentru acei care au case la mahalale [...] încât îndesindu-se ca un târg, au rămas unele şi dugheni, făcându-şi alişverişurile lor”.[1830]

Cuplul de termeni „mahala” – „uliţă” (sau „ţârg”) nu acoperă doar o realitate economică, ci şi una urbanistică: uliţa, târgul sunt dens construite, dughenele sunt construite la stradă şi formează front continuu, spaţiul pe care îl ocupă o dugheană este destul de redus[1831], în timp ce

---

[1825] *Ibidem,* doc. 59, p. 91.

[1826] *Ibidem,* doc. 31, p. 51.

[1827] *Ibidem,* doc. 31, p. 51; doc. 41, p.70; doc. 44 şi 46, p. 75 şi 77, vezi şi Simion Câlţia: *Regimul emfiteozei în Ţara Românească şi Moldova,* în „Studii de istorie economică şi istoria gândirii economice”, Bucureşti, 1998, vol III, p. 221-222.

[1828] **** Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II,* Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 11, p. 17; doc. 44 şi 46, p. 75 şi 77.

[1829] *Ibidem,* doc. 32, p. 55.

[1830] *Ibidem,* doc. 32, p. 55.

[1831] Un călător, venit de altfel din Italia, spune că centrul Bucureştiului, zona comercială este construită „nemţeşte”. Paul Simionescu, Paul Cernovodeanu, *Cetatea de scaun a Bucureştilor*, Bucureşti, Editura Albatros, 1976, p. 63.

mahalalele sunt mai rar construite, casele nu mai sunt la uliţă ci adesea în mijlocul proprietăţii care cuprinde şi ea sensibil mai mult teren decât în cazul dughenelor [1832], sunt înconjurate de curţi, grădini şi livezi. Pentru Bucureşti această diferenţă de densitate dintre „târg" şi „uliţele" comerciale care ies din acesta spre exterior pe de o parte şi „mahala" pe de alta este vizibilă şi pe planurile de la sfârşitul secolului al 18-lea [1833].

Cele două utilizări ale termenului de mahala nu se exclud. Utilizarea termenului de mahala în sens punctual (mahalaua X) nu anulează caracterul de spaţiu în principal rezidenţial, zonele cu funcţionalitate preponderent comercială nefiind denumite niciodată mahalale, ci, cum am mai spus, cu termenii de „uliţă" sau „târg". Pe de altă parte, utilizarea termenului de mahala în sens generic nu înseamnă că există doar o singură mahala. De exemplu, la Bârlad, într-un document din 19 iunie 1794, se spune „având noi un loc de casă în târgul Bârladului, la mahala" [1834], un alt document din 1804 menţionează vânzarea unei case „în mahala" [1835], chiar şi o biserică este localizată „în mahala, la podul din gios" [1836] într-un act din 1810. Ori, la sfârşitul secolului al 18-lea, avem deja atestate în Bârlad două mahalale diferite (din 1754 mahalaua Silitrii [1837] şi din 1775 şi Podenii [1838]), iar la 1815, pe lângă zona comercială (uliţele) sunt menţionate în total 10 mahalale diferite [1839]. Este deci clar că la data la care sunt redactate actele menţionate mai sus, Bârladul era deja împărţit în mahalale. Chiar şi în Iaşul din anii '30 ai secolului al 18-lea se foloseşte uneori termenul generic de mahala pentru a desemna zona rezidenţială [1840], deşi deja

---

[1832] *** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960, doc. 36, p. 63.

[1833] Vezi planurile Ernst şi Purcell publicate de George D. Florescu, *Din vechiul Bucureşti. Biserici curţi boiereşti şi hanuri după două planuri inedite dela sfârşitul veacului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1935, Anexe, p. 187-188.

[1834] Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. IV, Bârlad, 1924, doc. 140, p. 231-232.

[1835] *Ibidem*, vol. II, 1912, doc. 83, p. 108.

[1836] *Ibidem*, vol. I, 1911, doc. 20, p. 135-136.

[1837] *Ibidem*, doc. 1, p. 69.

[1838] *Ibidem*, doc. 3, p. 339; doc. 1, p. 227; doc. 3, p. 333, doc. 5, p. 334; doc. 16, p. 82; doc. 5, p. 233; etc.

[1839] *Ibidem*, vol. II, 1912, p. 343 şi următoarele.

[1840] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. IV, (1726-1740), 2001, doc. 129, p. 94; doc. 422, p. 312.

existau destul de multe mahalale [1841]. Folosirea termenului de mahala, ori a expresiilor „la mahala” sau „în mahala” nu indică existenţa unei mahalale unice, ci doar situarea terenului sau imoblului respectiv în zona rezidenţială a oraşului, şi nu în cea comercială, care este denumită „la uliţă” sau „în tărg” în documentele vremii.

În secolele 17-18, mahalaua reprezintă pe de o parte forma de organizare a comunităţilor omeneşti în interiorul unui oraş, iar folosit în sens generic „la mahala” totalitatea spaţiului rezidenţial, acolo unde activităţile economice sunt minoritare. Atestarea unei mahalale într-o localitate, până în primele decenii ale secolului al 19-lea, este un indiciu sigur că localitatea respectivă este oraş.

3. Transformările terminologice de după 1830

În secolele 17-18, termenul de mahala nu are conotaţia peiorativă de astăzi, aceasta apare ca urmare a transformărilor de la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului al 19-lea. În primul rând, mahalaua de secol 17-18 încetează să existe, atât în zonele centrale, cât şi la periferie. Termenul însuşi încetează să mai fie folosit pentru a desemna împărţirile administrative ale oraşelor, el este cel mai adesea înlocuit de cel de suburbie [1842], dar sunt folosiţi şi alţi termeni pentru a desemna diversele împărţiri administrativ–teritoriale ale oraşelor: circumscripţii [1843], culori [1844], despărţiri [1845], plăşi [1846] secţiuni [1847], etc. [1848]

[1841] Vezi mai jos notele 1855 şi 1856.

[1842] Adriana Scripcaru, *Evoluţia zonei Mântuleasa din vremea mahalalei până astăzi*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie”, vol. XVII, Bucureşti, p. 379. De exemplu Buzăul este împărţit în suburbii, *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1898, vol. II, fascicula 1, p. 121.

[1843] La Craiova de exemplu, *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1898, vol. II, fascicula 4, p. 738.

[1844] Cele mai cunoscute sunt cele din Bucureşti, dar nu este singurul oraş împărţit aşa, de exemplu Alexandria (*** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1898, vol. I, fascicula 1, p. 49) Constanţa, *ibidem*, vol. II, fascicula 4, p. 613.

[1845] Bârladul la sfârşitul secolului al 19-lea nu mai are cele 10 mahalale de la 1815, ci 5 „despărţiri” fiecare cu câte un comisar, *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1898, vol. I, fascicula 3, p. 449.

[1846] Bucureştiul este împărţit în plăşi încă din 1789, în 1807 fiecărei plase îi este atribuită o culoare anume. Florian Georgescu, *Aspecte privind împărţirea*

Distincţia, în bună măsură economică, dintre „târg” şi „mahala”, nu mai este valabilă în a doua jumătate a secolului al 19-lea. Pe de o parte, activitatea economică nu mai este concentrată „la uliţă”, tot mai multe ateliere şi fabrici se instalează la periferia oraşelor, acolo unde terenurile sunt ieftine şi abundente sau, în ultimele decenii ale secolului al 19-lea, în preajma nou apărutelor gări. Zona vechiului târg devine, din punct de vedere economic, tot mai mult comercială. Pe de altă parte, activitatea administrativă, marcată în spaţiul urban de construcţii monumentale [1849], devine chiar mai importantă decât cea economică în definirea zonei centrală a localităţilor. Nu prăvăliile, dughenele şi crâşmele, aliniate de-a lungul unei uliţe mai largi constituie acum inima oraşului, ci primăria şi unde este cazul prefectura, liceul, teatrul, chiar spitalul pentru câteva decenii, etc. Lor li se adaugă elementele unui nou tip de activitate economică: băncile, hotelurile şi marile magazine. Astfel activitatea economică, chiar cea comercială, nu mai este esenţială în definirea zonei centrale a unei localităţi; mai important pentru raportul centru-periferie fiind acum tipul de comerţ. Nu în ultimul rând, cel puţin în centrele oraşelor mari, apar clădiri cu mai multe etaje, având magazine la parter (eventual mezanin) şi camere de închiriat la caturile superioare, ceea ce adaugă o tot mai importantă componentă rezidenţială acestor zone. Vechiul „târg”, vechea „uliţă” cu caracter preponderent economic este înlocuită acum de o zonă centrală mult mai complexă ca funcţionalitate, iar opoziţia cu „mahalaua”, cu zona rezidenţială nu mai este la fel de clară.

Oraşele din Vechiul Regat cresc foarte repede în secolul al 19-lea, şi această nouă zonă centrală, cu funcţionalitate complexă, ocupă la 1900 suprafaţa întregului oraş de la 1800 (sau măcar cea mai mare parte a sa). Zona fostelor mahalale (deci spaţiu rezidenţial care se

---

administrativă şi evoluţia demografică din Bucureştii anilor 1831-1848, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie”, vol. III, Bucureşti, p. 53 şi următoarele.

[1847] La Caracal, cele două secţiuni sunt subîmpărţite la rândul lor în suburbii, *** *Marele dicţionar Geografic al României,* Bucureşti, Socec, 1898, vol. II, fascicula 1, p. 182.

[1848] Aceşti termeni nu reprezintă în mod obligatoriu realităţi distincte, astfel, Brăila este împărţită în „4 despărţiri sau culori”, (*** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1898, vol. I, fascicula 4, p. 618).

[1849] Secolele 17-18 nu numai că au mult mai puţine instituţii, dar nici nu construiesc sedii speciale pentru acestea, utilizând până târziu după mijlocul secolului al 19-lea case de locuit închiriate.

întindea în jurul „târgului” sau al „uliţei”) dispare înghiţită de noul centru [1850]. Deci, chiar dacă structurile sociale şi mentale ale secolelor 17-18 s-ar fi păstrat, tot nu am mai fi avut aici „mahalale”, ci „târg”.

La periferie lucrurile nu mai sunt la fel de evidente, şi aşa confuzia terminologică a fost mai uşoară. Majoritatea periferiilor de la sfârşitul secolului al 19-lea sunt creaţii noi, situate *în afara* oraşului de secol 18, sau, uneori, vechi sate înglobate de oraşul în creştere. Nu numai structurile construite sunt noi, comunitatea este şi ea una de nou veniţi, diverşi săteni atraşi de oraş şi care nu sunt adesea decât parţial integraţi.

Aici nu mai avem acea comunitate de secol 17-18, mai ales sub aspectul său juridic. Orice tranzacţie se face acum prin acte notariale, justiţia nu mai este una bazată pe Pravile ci pe constituţie şi, în domeniul civil, pe Codul napoleonian. Funcţional, comunitatea mahalalei îşi pierde astfel una dintre justificările esenţiale ale existenţei sale. Vechea comunitate a mahalalei, structurată pe verticală, cuprinzând de la boier la văduva săracă, dispare. A doua jumătate a secolul al 19-lea este marcată de o creştere a individualismului [1851], de o reconstruire a societăţii urbane pe alte principii şi criterii decât în secolele precedente.

Termenul de mahala, izgonit din centru, desemnează acum zonele periferice, în general nou construite în cursul secolului al 19-lea, locuite în general de o populaţie venită de dată recentă în oraşe şi deci parţial şi incomplet urbanizată, adesea săracă. Mahala la sfârşitul secolului al 19-lea desemnează o periferie sărăcăcioasă, eventual semirurală, construită repede şi ieftin, cu tehnici şi materiale aduse din lumea satelor şi utilizabile de aceşti ţărani proaspăt sosiţi în oraş şi care trebuie – prin forţe proprii căci veniturile nu le permit altceva – să-şi înjghebeze un adăpost [1852]. Prin urmare mahalaua de 1900 este prost construită comparativ cu zonele centrale, care beneficiază de arhitecţi şi de

[1850] Nu este numai o întindere pe orizontală, este şi o reconstruire în sensul literal al cuvântului: creşterea oraşelor în secolul al 19-lea este acompaniată de o transformare radicală a fondului construit.

[1851] Adriana Scripcaru, *Evoluţia zonei Mântuleasa din vremea mahalalei până astăzi*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie”, vol. XVII, Bucureşti, p. 379.

[1852] De aceea casele lor sunt uneori sub nivelul celor din satul de provenienţă, unde dispuneau de meşteri locali şi de ajutor din partea comunităţii.

meşteri calificaţi, în plus aceste mahalale, unde casele sunt ridicate uneori ilegal, fără a respecta vreun plan (uneori în zona care nici nu ţine administrativ de oraş) nu au străzile regularizate, pavate şi iluminate din centru [1853]. În plus, importul termenului de „cartier" din limba franceză face ca ambii termeni (mahala şi cartier) să desemneze aceeaşi realitate (denumirea unei părţi a oraşului); ca întotdeauna, termenul folosit de elită, mai prestigios, se impune, iar celălalt se „specializează", desemnând deja, la sfârşitul secolului al 19-lea, cartierele sărăcăcioase, rapid înjghebate de la periferie. Este relevant că, la sfârşitul secolului al 19-lea, termenul de mahala este folosit şi pentru a desemna părţi de sate [1854], ceea ce nu se întâmplă niciodată în secolele precedente.

Termenul de mahalagiu urmează aceeaşi traiectorie: este declasat şi deplasat din înţelesul său originar, de membru al comunităţii mahalalei, ajungând în final să semnifice o persoană cu un comportament vulgar, locuitor al acelor periferii care încă nu au deprins regulile elementare de civilizaţie.

În concluzie, este o eroare să mutăm în trecut înţelesuri de sfârşit de secol 19 sau chiar din interbelic şi să considerăm mahalaua şi mahalagii din secolele 17-18 după realităţi mult mai târzii, chiar dacă acestea poartă acelaşi nume.

4. Numărul bisericilor parohiale – indicator al statutului urban

Despre mahalalele din Bucureşti s-a mai scris şi ele sunt ceva mai bine cunoscute, dar capitala Ţării Româneşti nu este singurul oraş despre care ştim că a fost împărţit în mahalale. Iaşiul este şi el împărţit în mahalale [1855] cel puţin de la mijlocul secolului al 17-lea [1856].

[1853] Vintilă M. Mihăilescu, *Evoluţia geografică a unui oraş – Bucureşti*, Bucureşti, Paideia, 2003, p. 12.

[1854] *** *Marele dicţionar Geografic al României*, Bucureşti, Socec, 1901, vol. IV, fascicula 1, p. 51; p. 59, 67, 70, 85, 90, 101, 133, 155, etc.

[1855] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 301, p. 384; *ibidem*, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 528, p. 572; doc. 529, p. 473; doc. 570, p. 506; etc.; *ibidem*, vol. IV, (1726-1740), 2001, doc. 251, p. 178; doc. 277, p. 198; doc, 362, p. 263; doc. 364, p. 264; doc. 370, p. 271; etc.

[1856] *Ibidem*, vol. I, (1408-1660), 1999, doc. 301, p. 384.

Câmpulung Muscel avea cel puţin 8 mahalale la 1810, dar mahalale există în oraş cel târziu de la 1760 [1857]. La Bârlad prima mahala de care ştim este menţionată la 1754 [1858], iar în 1815 sunt deja 10 mahalale, (care nu includ şi zona comercială, „uliţele”) [1859]. Chiar şi un oraş de dimensiuni reduse, ca Ocnele Mari, este împărţit în mahalale la sfârşitul secolului al 18-lea [1860]. Localitatea vecină, mai veche şi mai importantă, Râmnicul Vâlcea, este împărţită în mahalale dinainte de 1708, când este pomenită „mahalaua Popii Rusului” [1861]. Artur Gorovei a identificat 13 mahalale la Botoşani, cea mai veche atestată din 1757 [1862]. Nu are rost să mai lungim exemplificarea, sperăm că este clar că mahalalele sunt prezente peste tot unde avem viaţă urbană.

Este adevărat că adesea mahalalele sunt mai dificil de identificat în documente. De multe ori actele de epocă dau doar un nume, fără a menţiona clar dacă este vorba de o mahala sau despre un alt toponim urban (o stradă, un maidan, un câmp la marginea oraşului, o concentrare meşteşugărească, etc.). Fără o cunoaştere temeinică a realităţilor locale ale fiecărei aşezări nu se poate stabili care dintre aceste toponime denumesc cu adevărat mahalale şi care nu.

În plus, există şi alte denumiri pentru mahala. Cel de enorie (folosit mai ales înainte de mijlocul secolului al 17-lea), este bine cunoscut [1863], dar există şi alţi termeni locali. De exemplu la Iaşi, mahalaua Curelarilor, apare în mai multe acte din a doua jumătate a

---

[1857] Ioan Răuţescu: *Câmpulung-Muscel, Monografie istorică*, Gh. Gh. Vlădescu, Câmpulung-Muscel, 1943, p. 286; vezi şi p. 251, p. 260, p. 266, p. 295, p. 298, p. 301 şi p. 327.

[1858] Ioan Antonovici: *Documente Bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, doc. 1, p. 69.

[1859] *Ibidem*, vol. II, 1912, p. 343 şi următoarele.

[1860] *** *Comori Arhivistice Vâlcene*, editate de Corneliu Tamaş, Ion Soare, Carmen Manea-Andreescu, (1467-1800), Bucureşti, 1985, p. 234, p. 312.

[1861] Gheorghe Dumitraşcu, Corneliu Tamaş: *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995, p. 106, vezi şi p. 124 şi 131; precum şi *** *Comori Arhivistice Vâlcene*, editate de Corneliu Tamaş, Ion Soare, Carmen Manea-Andreescu, (1467-1800), Bucureşti, 1985, p. 44.

[1862] Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p.55-56.

[1863] Adriana Scripcaru, *Evoluţia zonei Mântuleasa din vremea mahalalei până astăzi*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie”, vol. XVII, Bucureşti, p. 377-378.

secolului al 17-lea şi primii ani ai secolului următor în forma „la poporul Curălarilor” sau „în poporul Curălarilor” [1864].

Aceste probleme fac dificilă utilizarea criteriului prezenţei mahalalelor, ceea ce ne-a făcut să căutăm o altă soluţie de identificare a oraşelor, care să fie mai uşor accesibilă din punct de vedere documentar şi istoriografic, şi aceasta este numărul bisericilor.

Orice mahala trebuie să aibă o biserică [1865] şi numai una. Mahalaua este identică cu parohia bisericii (numită în documentele epocii enorie) [1866]. În oraşe (ca şi în sate) mai pot exista mănăstiri sau paraclise, însă nici unele nici altele nu au parohii şi nici mahalale. Mai mult, preoţilor care slujesc la asemenea paraclise nu le este permis să ofere servicii religioase mahalagiilor, acestea sunt îndatorirea dar şi dreptul rezervat preoţilor bisericii parohiale a respectivei mahalale, după cum o demonstrează fără putinţă de tăgadă documentele analizate de Adriana Scripcaru [1867].

În condiţiile în care preoţii nu sunt salariaţi şi trăiesc în principiu din ce le dau credincioşii pentru slujbe (când nu au şi alte venituri, din afara preoţiei [1868]) este de înţeles de ce mitropolitul insistă ca mahalagiii să meargă doar la preotul sau preoţii bisericii parohiale din respectiva mahala, şi nu la alţii de pe la paraclise particulare sau de la biserici parohiale din alte mahalale [1869]. Unii dintre mahalagii mahalalei Batiştea cer mitropolitului să permită preotului de la un paraclis să slujească pentru mahalagii la botezuri, sărbători, etc., luând astfel locul (fie şi parţial) preotului paroh al mahalalei respective. Cererea lor este aspru reprimată de mitropolit: „este o necuviinţă a face cerere

[1864] Ioan Caproşu (ed.) *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi,* Iaşi, Dosoftei, vol. II, (1661-1690), 2000, doc. 567, p. 503; *ibidem,* vol. III, (1691-1725), 2000, doc. 4, p. 3; doc. 102, p. 83; doc. 379, p. 337.

[1865] Adriana Scripcaru, *Evoluţia zonei Mântuleasa din vremea mahalalei până astăzi*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie”, vol. XVII, Bucureşti, p. 378.

[1866] Vezi şi Dana Harhoiu, *Bucureşti, un oraş între orient şi occident, Bucarest, une ville entre orient et occident*, Bucureşti, Simetria şi ARCUB, 1997, p. 31.

[1867] Adriana Scripcaru, *Comunitate şi sfinţi în Bucureştii Evului Mediu,* Editura Universitară „Ion Mincu”, Bucureşti, 2006, p. 26-28.

[1868] De exemplu din chirii de dughene.

[1869] Vezi conflictul dintre preotul de la biserica Batişte a mahalalei omonime şi cel din mahalaua Ceauş David, Adriana Scripcaru, *Comunitate şi sfinţi în Bucureştii Evului Mediu*, Editura Universitară „Ion Mincu”, Bucureşti, 2006, p. 26, nota 49.

nedreaptă”, ei fiind îndrumaţi către preotul lor paroh. De asemenea preoţii care încalcă mahalaua altora urmează să fie drastic pedepsiţi: „ca îndrăznind să pâşască această oriânduială, să ne arăţi spre a-l popri cu totul din bisericeasca slujbă” îi scrie mitropolitul protopopului care răspundea de zona respectivă din Bucureşti [1870].

Pe de altă parte, o mahala lipsită de biserică nu este o mahala funcţională, atâta vreme cât mahalagii trebuie să meargă în alte părţi pentru a avea acces la serviciul religios. Un document de la 1780 o spune foarte clar: o biserică parohială din Bârlad, ce fusese construită cu circa două generaţii înainte [1871], a fost arsă de tătari; câţiva târgoveţi vin la urmaşul ctitorilor, călugăr şi probabil fără mijloace de a o reface, şi „au rugat să le dau voie să facă biserica iarăşi la loc, să nu ste mahalaoa fără biserică”. [1872] În 1780 când se redactează actul acesta biserica este deja refăcută. Biserica este unul din centrele vieţii mahalalei (dacă nu chiar centru pur şi simplu, cum susţine Dana Harhoiu [1873]), un altul pare să fi fost maidanul (în sensul pe care termenul îl are în epocă) [1874].

Cel puţin până la mijlocul secolului al 19-lea (de când datează documentele analizate de Adriana Scripcaru) parohia şi mahalaua se suprapun.

Identitatea dintre mahala şi parohie, faptul că fiecare mahala trebuie să aibă o biserică şi numai una, precum şi necesitatea ca fiecare biserică *de mir* să aibă parohia, adică mahalaua ei, ne oferă un indiciu mult mai uşor utilizabil în a stabili rapid caracterul urban sau rural al unei localităţi: numărul bisericilor parohiale. Evident, nu au ce căuta în acest număr mănăstirile, şi nici paraclisele. Tot ca paraclise trebuie considerate bisericile ridicate de boieri pentru uzul propriu, (deşi aici lucrurile sunt mai complicate, căci cu trecerea timpului, unele dintre

---

[1870] *Ibidem*, p. 28, nota 52.

[1871] Biserica Sf. Neculai (Iaşanul) a fost ridicată de tatăl socrului celui ce redactează actul, nu cunoaştem vârsta acestuia, dar ştim că a fost căsătorit şi acum este călugăr, deci nu are cum să fie foarte tânăr. Ioan Antonovici: *Documente Bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, doc. 1, p. 227.

[1872] *Ibidem*, doc. 1, p. 227.

[1873] Dana Harhoiu, *Bucureşti, un oraş între orient şi occident, Bucarest, une ville entre orient et occident*, Bucureşti, Simetria şi ARCUB, 1997, p. 31.

[1874] Adriana Scripcaru, *Evoluţia zonei Mântuleasa din vremea mahalalei până astăzi*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie”, vol. XVII, Bucureşti, p. 378 şi 379, nota 13.

aceste biserici au devenit biserici parohiale). De asemenea nu trebuie incluse în numărătoare bisericile de alt rit: catolice, armeneşti, etc. căci ele nu sunt consecinţa separării – specific urbane – a comunităţii în mahalale, ci urmarea diferenţelor religioase şi ca atare putem avea sate cu două biserici, de rituri diferite [1875].

Cu excluderea celor mai sus menţionate, de la două biserici parohiale, nu mai avem sat ci oraş. În practică, nu întotdeauna avem informaţiile necesare despre lăcaşele de cult respective, şi există pericolul ca o biserică să fie de fapt un paraclis, sau ca ele să nu fi funcţionat în acelaşi timp ca biserici parohiale ci succesiv. De aceea am considerat indicat se recomandăm o limită mai ridicată. Este însă clar că, dacă avem concomitent 4 biserici funcţionând într-o localitate, aceasta nu mai este sat, ci în mod categoric oraş.

Importanţa acestui ultim criteriu este dată de faptul că, spre deosebire de documente, bisericile secolelor 17-18 s-au păstrat în mai mare măsură. Chiar şi pentru bisericile dispărute informaţiile disponibile sunt mult mai numeroase. Istoria religioasă, istoria bisericilor în special a constituit multă vreme unul dintre domeniile privilegiate ale istoriografiei româneşti, şi cercetările efectuate au permis o mult mai bună cunoaştere a numărului de biserici, comparativ cu alte criterii de care ne putem folosi pentru a identifica oraşele (cum ar fi populaţia oraşului, sau numărul de meşteşugari, de bresle ori de mahalale).

În concluzie, prezenţa unei mahalale (sau utilizarea termenului generic de mahala), în secolele 17-18 şi în primele decenii ale secolului al 19-lea, indică statutul urban al localităţii respective. De asemenea, funcţionarea a 4 sau mai multe biserici (chiar şi a 2-3 dacă se ştie sigur că sunt biserici parohiale şi au avut acest statut concomitent) **în aceeaşi localitate este un indiciu că respectiva aşezare este oraş.**

[1875] Misionarii catolici care vin în Ţările Române menţionează destule asemenea cazuri, vezi ca exemplu Bartolomeo Bassetti sau Petru Bogdan Bakšić, *Călători străini despre Ţările Române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973, vol. 5, p. 177-188, respectiv 199-270.

VI. CONCLUZII

Caracterul urban al principalelor localităţi din Ţările Române a fost pus la îndoială de mulţi istorici şi geografi, începând cu a doua jumătate a secolului al 19-lea. Cei mai radicali dintre aceştia au negat cu totul existenţa oraşelor în Principate înainte de 1850. Majoritatea s-au situat pe o poziţie mai moderată, considerând ca principalele localităţi din Ţara Românească şi Moldova au doar parţial un caracter urban, având numeroase trăsături rurale, care le fac în mod fundamental diferite de oraşele „adevărate" din Europa Occidentală. Potrivit acestor autori, oraşele din Ţările Române ar fi în fond nişte sate mai mari, ce adăpostesc câţiva negustori şi câţiva meşteşugari, dar fără să aibă elementele unei adevărate vieţi urbane.

Această opinie, formulată în scrierile din a doua jumătate a secolului al 19-lea, şi care, în ciuda unor puncte de vedere contrare, a rămas dominantă în rândul istoricilor în tot secolul al 20-lea, nu mai poate fi acceptată, şi aceasta în primul rând pentru că premisele de la care pleacă sunt false.

Ideea unei ***urbanităţi parţiale a oraşului românesc*** este un produs al condiţiilor din a doua jumătate a secolului al 19-lea. La mijlocul secolului, oraşele din România sunt, din toate punctele de vedere, mult în urma marilor metropole occidentale care încep să devină, pentru elita românească, reperul pentru ceea ce înseamnă oraş (Parisul înainte de toate, dar şi Viena, Munchen, Berlin, Milano). Schimbările rapide din oraşele româneşti, care, între 1850 şi primul război mondial, şterg destule din aceste diferenţe, creează contemporanilor impresia că abia acum oraşele româneşti capătă trăsături urbane. În fapt, cu un avans de câteva decenii, oraşele occidentale trec prin aceleaşi transformări, cauzate de generalizarea civilizaţiei industriale. Modelul haussmanian, care este aplicat şi în România în a doua jumătate a secolului al 19-lea de arhitecţi şcoliţi la École des Beaux-Arts din Paris, marchează o ruptură profundă cu

vechiul model urban. Toate aceste lucruri fac ca elitei de la sfârşitul secolului al 19-lea, oraşul copilăriei lor, aşa cum îl cunoscuseră către mijlocul secolului să li se pară foarte diferit, provenind dintr-un trecut îndepărtat şi oriental. Ei proiectează în trecut această imagine, extinzând-o asupra secolelor anterioare.

Odată intrată în discursul istoricilor, această mentalitate de sfârşit de secol 19 s-a văzut „confirmată” de discursul călătorilor străini care au trecut prin Principatele Dunărene în secolele 17-18. Aceştia oferă descrieri ale Ţărilor Române – şi ale oraşelor lor – foarte diverse, adesea pretându-se la lecturi diferite, chiar contradictorii. În general istoricii români au privilegiat acele teme (precum aspectul oraşului) care subliniau diferenţa dintre oraşul occidental şi cel românesc, şi asta cu atât mai uşor cu cât, la o privire superficială, concluziile călătorilor străini păreau să coincidă cu propria experienţă. Lectura istoricilor români a fost una parţială, prin care au găsit în descrierile călătorilor străini ceea ce erau pregătiţi să găsească: un oraş diferit de cel occidental, mult mai puţin structurat, mai înapoiat, mai oriental şi nu în ultimul rând mai „rural”.

Pe lângă influenţa ideilor epocii, istoricii români din a doua jumătate a secolului al 19-lea mai au o scuză: majoritatea surselor existente pentru perioada secolelor 17-18 nu erau intrate în circuitul istoriografic, multe din ele fiind nu numai necunoscute, cât şi, practic, inaccesibile. În schimb călătorii străini erau, în bună măsură, publicaţi şi deci uşor de găsit în bibliotecile occidentale. În consecinţă, istoricii români din secolul al 19-lea nu au avut alte izvoare cu care să compare discursul călătorilor străini şi să-i verifice pertinenţa.

Această lectură nu mai stă azi în picioare. Reluând scrierile călătorilor străini şi analizând criteriile pe baza cărora ei judecă oraşele, constatăm că majoritatea nu mai pot fi valabile. Prezenţa zidului de incintă, a unui sediu episcopal, vechimea (adesea inventată sau măcar exagerată) a unei localităţi nu mai pot fi acceptate de către istoricul de azi drept elemente pe baza cărora să acorde sau să refuze calitatea de oraş unei localităţi. De asemenea este clar că mulţi dintre ei califică ceea ce văd în Principate – şi deci şi oraşele – în funcţie de elemente exterioare, fără legătură cu urbanitatea sau ruralitatea. Cazul cel mai elocvent este cel al marilor soli poloni în drum spre Poartă, care, în funcţie de relaţiile politice existente între Moldova şi Polonia la

momentul soliei, sunt fie foarte încântaţi şi admirativi, fie cu totul dezgustaţi şi scârbiţi de practic aceleaşi realităţi ce nu aveau cum să se schimbe aşa de repede în doar câţiva ani (şi oricum nu în pas cu relaţiile politice moldo-polone).

Dar chiar şi judecând după criteriile folosite de călătorii străini în epocă, o lectură atentă a scrierilor acestora duce la concluzii mult mai echilibrate: numeroşi sunt cei care sunt impresionaţi de activitatea economică a oraşelor româneşti şi chiar – precum Franco Sivori – de aspectul lor.

Este deci clar că discursul călătorilor străini trebuie supus unei analize critice, nu acceptat ca un adevăr absolut. Judecata formulată de istoricii români – plecând de la lectura parţială şi predeterminată a călătorilor străini – asupra oraşului din Principate, nu mai poate fi acceptată.

O a doua premisă greşită pe care istoricii români au pus-o la baza analizei lor a fost cea a ***absenţei agriculturii din oraşe***. Agricultura a fost considerată o activitate economică eminamente rurală, care nu se practică decât în sate, şi care ar fi lipsit cu desăvârşire nu numai din oraşele contemporane ale Europei Occidentale, dar şi din cele medievale şi premoderne. Cu acest model de oraş, epurat de orice activitate agricolă, au fost comparate localităţile româneşti, şi deoarece agricultura era prezentă în absolut toate aşezările din Principate, chiar şi în cele mai importante, concluzia a fost că în fapt nu există oraşe, sau cel puţin nu oraşe „adevărate” ca în vest, ci un fel de oraşe rurale sau de sate mari ce au şi activităţi meşteşugăreşti şi comerciale.

În fapt, ideea potrivit căreia agricultura lipseşte din lumea urbană este, cel puţin până la generalizarea efectelor Revoluţiei Industriale, profund greşită. Chiar şi cele mai mari oraşe, în frunte cu Parisul, sunt înconjurate de o centură agricolă care pătrunde adânc în foburg-uri şi adăpostesc tot felul de agricultori, de la grădinari la păstori.

Explicaţia acestei stări de fapt este simplă: într-o lume în care productivitatea agricolă este redusă, putând ajunge uşor în anii proşti sub minimul necesar asigurării subzistenţei, în care transportul este scump şi nu întotdeauna sigur, preocuparea pentru asigurarea hranei este una de căpetenie, atât pentru ţărani cât şi pentru orăşeni. Nu numai

că marile oraşe nu sunt scutite de grija asigurării pâinii zilnice, dimpotrivă, dimensiunile lor fac ca preocupare să fie şi mai presantă, iar în cazul capitalelor să devină o problemă politică de primă importanţă în stat. De la Paris la Istambul, aprovizionarea capitalei este atent supravegheată de către stat, constituindu-se un întins sistem de aprovizionare, ce îmbrăţişează mai bine de jumătate de regat în primul caz, şi se întinde pe trei continente în cel de al doilea.

Aceste câteva cazuri excepţionale sunt însă înşelătoare, şi aceasta cu atât mai mult cu cât, pe de o parte sunt vizibile şi spectaculoase, pe de alta au fost mult mai de timpuriu studiate. Niciodată însă aceste mari metropole nu au numărat mai mult de câteva oraşe în întreg continentul. Dar oraşele care, la scară europeană, sunt considerate mijlocii, ca Lyon-ul sau Valladolid-ul, se aprovizionează de pe arii mult mai restrânse, nedepăşind propria provincie decât în cazuri de criză cu totul excepţionale, o dată la un secol sau mai rar. Deja la nivelul de 20 000 de locuitori alimentele nu sunt aduse de la distanţe mai mari de 50 de km.

Sub acestea se află oraşele mici, cele mai numeroase şi mai răspândite la scara continentului. Toate acestea se hrănesc numai de pe propriile ogoare, în cel mai rău caz din satele vecine (pe care adesea le şi controlează, dacă nu juridic, măcar prin numărul terenurilor agricole pe care orăşenii le deţin). Indiferent de dimensiune, nici un oraş nu îşi permite să neglijeze agricultura, şi nici câmpurile de sub zidurile oraşului.

Oraşele care adăpostesc o populaţie numeroasă (de ordinul zecilor de mii) ajung chiar să creeze un tip propriu de agricultură, care nu se întâlneşte în zonele rurale propriu-zise: este vorba de o agricultură specializată, orientată spre legume, fructe sau producerea laptelui, în general spre produse perisabile, care nu suportă transportul.

Agricultorii sunt prezenţi în toate oraşele, de la cel mai mic la marile capitale. Chiar şi în zone de veche urbanizare, ca Italia, regiune unde oraşele mari şi mijlocii sunt mai numeroase decât oriunde în Europa, circa 20% dintre orăşeni se ocupă cu agricultura. Oraşele atrag ţăranii, căci aici există o piaţă constantă, mereu dornică de produsele lor. Agricultorii aşezaţi în oraşe beneficiază de avantaje faţă de cei din afara comunităţii, cunoştinţele despre lumea urbană, legăturile pe care şi le fac aici permiţându-le să obţină un profit mai mare de pe urma

produselor lor. Lor li se adaugă un număr şi mai mare de zilieri agricoli, oameni buni la toate, pe care sursele îi confundă adesea în masa „săracilor”, a celor care nu au bunuri imobiliare şi nu plătesc impozit. Ei sunt cei care lucrează pământurile orăşenilor înstăriţi, negustorilor, dregătorilor, ale acestei elite urbane mereu interesate de agricultură.

Căci până la urmă, în aceste timpuri, fiecare orăşean este şi un agricultor. Să nu uităm că autarhia este în epocă un ideal, toţi vor să-şi producă tot ceea ce au nevoie şi să nu depindă de alţii, de la regate la simplii orăşeni. Aceştia au posesiuni agricole, în oraş sau în satele învecinate în marea majoritate a cazurilor. Nu este vorba, cum am putea fi tentaţi să credem, doar de o elită urbană pe cale de înnobilare şi aristocratizare. Chiar şi orăşenii puţin înstăriţi, micii meşteşugari de exemplu, au un lot agricol. Pe de o parte, acesta le furnizează o parte din hrană economisind resursele monetare (niciodată prea multe la acest nivel), pe de altă parte, în caz de criză economică, când produsele lor nu mai găsesc clienţi agricultura constituie o activitate de rezervă, un soi de asigurare contra şomajului. Acelaşi lucru îl fac şi ţăranii imigraţi în oraş, care mai păstrează o bucată de pământ în satul de origine, ca o garanţie în cazul unei „orăşenizări” mai puţin reuşite şi ca o sursă suplimentară de hrană.

Orăşenii mai înstăriţi, evident, nu mai lucrează pământul cu mâinile lor, ceea ce nu îi împiedică să-l caute, să-l achiziţioneze, orice burghez care se respectă este mândru să mănânce din produsele moşiei sale. Adesea ei îşi constituie posesiuni respectabile, cumpărând parcelă după parcelă. Deasupra acestora, vârfurile elitei urbane, pe care reuşita economică şi socială o propulsează în rândurile aristocraţiei, cumpără domenii întregi, uneori cu tot cu titlu.

Ritmurile agrare se resimt în mai toate oraşele, îşi impun calendarul (condiţionând nunţile de exemplu) şi făcând conducerea locală să emită regulamente privind muncile agricole.

Animalele, considerate de istoriografia română ca o marcă clară a ruralităţii oraşului, sunt de fapt prezente în absolut toate oraşele europene până în primele decenii ale secolului al 20-lea. Pe de o parte orăşenii cresc animale pentru consumul propriu: păsări de curte, porci – care sunt lăsaţi liberi prin oraş, hrănindu-se din gunoaie – dar şi vaci, etc. Pe lângă ele avem, în mod obligatoriu, indispensabilele animale de

povară, care nu dispar nici de pe străzile celor mai mari oraşe (ca Londra sau Paris) decât după 1900.

Este deci clar pe de o parte că agricultura este imposibil de exclus din oraşele Europei preindustriale, pe de alta că modelul urban utilizat de istoriografia română este eronat. Dacă am încerca să aplicăm oraşelor occidentale acelaşi criteriu nu am avea deloc oraşe în Europa înainte de 1800 şi cel mult câteva zeci înainte de primul război mondial.

Sectorul primar este bineînţeles prezent şi în oraşele din Principate, aşa cum este în toate oraşele lumii preindustriale. Este însă o activitate economică secundară şi complementară, diferită de agricultura practicată la sate, unde aceasta este ocupaţia de căpătâi. În capitalele celor două Principate începem să avem chiar o agricultură specific urbană (grădinari), aşa cum avem în oraşele importante din Occident. Animalele – motorul lumii preindustriale – sunt şi ele nelipsite din oraşele româneşti, aşa cum nu lipsesc din nici un oraş înainte de generalizarea tramvaiului electric şi a automobilului în secolul 20.

Nu în ultimul rând, o eroare fundamentală a fost ***alegerea marilor metropole occidentale*** (Parisul, marile oraşe italiene sau flamande, etc.) ***drept element de referinţă cu care să fie comparat oraşul românesc***. Este adevărat că, mai ales până la al doilea război mondial, aceste oraşe au beneficiat de majoritatea studiilor, şi cercetările asupra lor au stat la baza cunoştinţelor existente atunci despre istoria urbană.

Totuşi, aceste mari oraşe rămân, atât la scara Europei şi cu atât mai mult la scara unei regiuni mai restrânse, excepţii. Extrem de puţine numeric, ele sunt, din mai toate punctele de vedere, atipice pentru experienţa urbană a secolelor 17-18. Din antichitate până la Revoluţia Industrială, oraşul mic a constituit baza oricărei reţele urbane; atât ca număr cât şi ca populaţie, oraşul mic a fost predominant. Fiecărui mare oraş îi corespund câteva oraşe mijlocii şi nenumărate oraşe mici şi foarte mici care, în secolul al 18-lea acoperă practic întreg spaţiul Europei Occidentale.

Din punct de vedere al dimensiunii oraşelor, putem distinge trei mari spaţii europene.

Primul este foarte restrâns, limitat, din evul mediu până la Revoluţia Industrială, la Italia de Nord şi (pe o scară mai redusă) la Ţările de Jos. Este o zonă puternic urbanizată, în care la vârful ierarhiei urbane găsim câteva oraşe de mari dimensiuni, peste 50 000 de locuitori (chiar peste 100 000 în Italia), secondate de o reţea de oraşe mijlocii (între 10 000 şi 50 000 de locuitori), şi de o puzderie de oraşe mici, între 2 000 şi 5 000 de locuitori, care formează baza reţelei urbane. Chiar şi aici, în inima reţelei urbane europene, marile oraşe nu reprezintă decât vârful unei mult mai ample piramide, oraşele mici domină numeric, mai mult, reprezintă principala experienţă urbană pentru marea masă a ruralilor.

Un al doilea spaţiu – mult mai întins ca primul – este cel al Europei dens populate, unde densitatea populaţiei depăşeşte 20-30 de locuitori pe km^2 şi zonele nelocuite sunt excepţii într-o lume cucerită de sate şi câmpuri. În acest spaţiu (ce cuprinde Franţa, Germania, Peninsula Iberică, Anglia propriu-zisă) oraşele mari sunt excepţii, fie câte o capitală a unui stat important, precum Paris, Madrid sau Neapole, fie un port de primă mărime, ca Anvers, Gdansk [1876] sau Hamburg, fie ambele, ca Londra, Amsterdam sau Lisabona. Dar destule regiuni şi provincii din acest spaţiu nu au, în vârful ierarhiei urbane, decât oraşe mijlocii la scară europeană. În spaţiul german nici un oraş nu depăşeşte 100 000 de locuitori înainte de secolul al 18-lea, şi dacă excludem capitala Habsburgilor, Praga, atunci limita maximă, înainte de 1700, este la 50 000 de locuitori. Peste tot în acest spaţiu avem, în jurul unui oraş important, (mare sau doar mijlociu la scară europeană) o reţea nu foarte densă de oraşe de dimensiuni sensibil mai reduse, cel mai adesea nedepăşind 30 000 de locuitori. Pe lângă aceste oraşe mijlocii, repetăm, nu foarte numeroase, oraşele mici, sub 10 000, dar cel mai adesea de la 5 000 de locuitori la numai câteva sute reprezintă regula. Oraşul mic este baza acestor reţele urbane, el adăposteşte în general mai mult de jumătate din orăşeni şi, datorită gradului relativ ridicat de urbanizare al acestor spaţii, un procentaj semnificativ din populaţia totală (până la 15%).

[1876] Însăşi faptul că Anvers şi Gansk nu reuşesc să-şi menţină populaţia atinsă în momentul de maximă activitate comercială şi decad la nivelul unor oraşe mijlocii dovedeşte caracterul excepţional al oraşelor mari în aceste spaţii.

Al treilea spaţiu este cel căruia îi aparţin şi Principatele. În afara zonei populate, de care am vorbit mai sus, se întind „periferiile" europene, un spaţiu cu o densitate a populaţiei sensibil mai redusă, adesea cu condiţii geografice destul de ostile. Din Scoţia în Rusia şi din Ţările Române în Scandinavia, în tot acest spaţiu oraşul mic este practic singurul prezent. Oraşele mari sunt cu totul excepţionale, şi oricum apar târziu, (precum Petersburgul în secolul al 18-lea, care este totuşi capitala celui mai populat stat european). Însă aici şi oraşele mijlocii sunt foarte rare, de exemplu în peninsula scandinavă (incluzând şi Finlanda aici) nu există nici un oraş peste 10 000 de locuitori la 1600 şi doar Stockholm-ul depăşeşte acest prag înainte de 1700! Aici oraşul mic este practic singura realitate existentă, şi marea majoritate a locuitorilor acestui spaţiu nici nu au văzut, în întreaga lor viaţă, oraşe mai mari de câteva mii de suflete.

Nu numai că oraşul mic este omniprezent peste tot în Europa, dar el este mult mai mic decât a considerat în general istoriografia română: raportându-se la marile oraşe ale Occidentului, de zeci de mii de locuitori sau chiar mai mari, istoricii români au încercat să corecteze ceea ce ei resimţeau ca o rămânere în urmă alegând de obicei cifrele cele mai ridicate pentru populaţia oraşelor româneşti. Lăsând deoparte cele câteva zeci de mari oraşe care sunt în fond excepţii, oraşul european are dimensiuni cu mult mai modeste: marea majoritate are câteva mii, în multe regiuni adesea doar câteva sute de locuitori. Limita minimă a fenomenului urban coboară mult sub cei 5 000 sau chiar 10 000 de locuitori utilizaţi de obicei de sintezele care tratează toată Europa. Numeroase localităţi mai mici de 1 000 de locuitori au un caracter urban clar, din toate punctele de vedere. În fapt, cifrele oferite de istoricii români pentru oraşele din Principate sunt enorme, mult peste ceea ce găsim în alte spaţii europene altfel mai populate, mai dezvoltate şi nu în ultimul rând mai urbanizate.

Oraşul mic este, din multe puncte de vedere, diferit ce cele câteva mari aglomerări urbane pe care le-au luat istoricii români drept reper. Cel mai adesea oraşul mic este o aglomerare numărând de la câteva sute de case la numai câteva zeci în Europa periferică. El este în general lipsit de privilegii sau alte libertăţi acordate prin acte scrise. Are o structură socială simplificată, nu foarte multe meserii şi puţini membri în fiecare din ele (destule doar cu câte un reprezentat). Elita

acestor oraşe este şi ea redusă numeric, reprezentând uneori doar câteva familii. Nu găsim aici multitudinea de funcţionari specifică marilor oraşe italiene, birocraţia acestor oraşe este redusă la câteva persoane, bugetele lor modeste nepermiţând mai mult. Din aceleaşi motive nu avem nici acele construcţii urbane (primării, hale, străzi pavate, fortificaţii şi porţi impozante, etc.) cu care se mândresc surorile lor mai mari. Majoritatea caselor sunt modeste şi nu există diferenţe majore din punct de vedere al materialelor de construcţie faţă de regiunea rurală înconjurătoare.

Acestea sunt caracteristicile pe care trebuie să ne aşteptăm să le regăsim în oraşele româneşti. Din punct de vedere al oraşelor, Principatele fac parte din Europa periferică, slab populată, alături de Irlanda şi Scoţia, de Ţările scandinave, de estul Poloniei şi Rusia, etc. În consecinţă şi aici oraşul mic constituie cvasitotalitatea fenomenului urban, oraşele mijlocii sunt rare şi târzii, iar marile metropole lipsesc cu desăvârşire. Nici populaţia totală a Valahiei şi Moldovei, nici densitatea acesteia şi nici nivelul de dezvoltare economică nu ne îndreptăţesc să căutăm aici altceva decât oraşe mici, şi nicidecum acele centre presupuse de unii istorici români, şi care ar depăşi capitalele unor state ca Bavaria, Saxonia sau chiar Suedia lui Gustav Vasa!

Pe de altă parte, oraşele din Ţările Române sunt sensibil mai mari decât satele, şi nu pot fi confundate cu acestea din punct de vedere demografic. Pentru secolul al 18-lea dimensiunea oraşelor româneşti se situează între câteva sute şi 2 000, peste această cifră situându-se doar capitalele şi câteva mari centre regionale (de genul Galaţiului sau Botoşaniului); începând cu ultimele decenii ale secolului al 18-lea, dimensiunea oraşelor începe să crească şi procesul se accelerează în prima jumătate a secolului al 19-lea.

Este deci clar că criteriile pe baza cărora istoricii români au refuzat un caracter urban principalelor localităţi din Principate nu sunt valabile, şi deci nici concluziile trase pe baza lor.

Nu mai putem considera, în stadiul actual al cercetărilor, că nu au existat oraşe în Valahia şi Moldova, şi nici că acestea au fost „semi-rurale” sau chiar nişte „sate mari”, căci ele au aceleaşi caracteristici cu oraşul mic occidental, care constituie fundamentul fenomenului urban european.

Principalele localităţi din Ţările Române au în mod categoric un caracter urban. Aşa cum am văzut, din punct de vedere economic activitatea secundară şi terţiară este predominantă în oraşele din Principate. Peste jumătate din capii de familie sunt negustori sau meşteşugari, lor li se adaugă un număr semnificativ de persoane a căror activitate economică nu are legătură cu sectorul primar (boierii cu familia şi servitorii lor, preoţii şi diaconii, dascălii, văduvele şi cerşetorii, etc.). Chiar şi pentru localităţile unde aceste informaţii nu ne sunt accesibile, caracterul urban al economiei este dovedit de numărul mare de dughene (comparativ cu numărul caselor, gospodăriilor sau al familiilor din respectiva localitate).

Numărul şi varietatea specializărilor economice, subspecializările diferite în cadrul aceleiaşi ramuri, dovedesc existenţa unei economii mai complexe decât cea a unui sat. Breslele sunt o formă de organizare economică specifică oraşelor, prezenţa lor este un indicator clar al unei economii urbane. Existenţa unor meserii alimentare (de la brutari şi băcani la simigii şi precupeţi) este posibilă doar în cazul în care avem un număr suficient de mare de persoane care nu îşi produc singure hrana, şi apelează regulat la piaţă pentru aprovizionarea cu alimente, pe scurt, care nu sunt ţărani.

Toate acestea demonstrează fără dubiu că avem de-a face cu oraşe. Acestea sunt, din punct de vedere economic imposibil de confundat cu satele, care au un număr redus de meşteşuguri, o varietate mult mai redusă de specializări, nu au bresle sau meserii tipic urbane.

Precum în majoritatea oraşelor de provincie europene, grosul clienţilor îl constituie elita locală şi populaţia urbană de rând, oraşele nu sunt centre manufacturiere, produsele şi serviciile pe care le oferă sunt destinate în special pieţei locale şi nu vânzării pe pieţe mai depărtate. Comerţul este activitatea economică dominantă, nu meşteşugurile, deoarece Principatele Române au o piaţă internă destul de redusă, în care cererea pentru fiecare produs este mică. În plus mărfurile de lux, destinate elitei, ocupă o pondere destul de importantă, dar acestea sunt în bună măsură aduse din import. Meşteşugurile se dezvoltă mai ales pe segmentul final, care furnizează marfă direct pentru client (de exemplu găsim numeroşi croitori de lux, dar materialele cu care lucrează sunt de import, aduse de negustori specializaţi).

Prin prisma criteriului economic, localităţile din cele două Principate sunt în mod clar oraşe. Structura lor economică este destul de diferită de cea utilizată de istoriografia română în ultima jumătate de secol (meşteşugarii nu au acea preponderenţă covârşitoare, oraşele sunt mai curând centre ale comerţului), dar este mult mai apropiată de cea a oraşului mic din Europa, aşa cum au conturat-o cercetările ultimelor decenii.

Nu numai cercetătorii care se ocupă de istoria urbană au nevoie să separe oraşul de sat, pentru numeroase alte domenii, (istorie economică, socială, a mentalităţilor, etc.), aceasta este o distincţie fundamentală, şi o modalitate de a clasa cu un grad de siguranţă şi corectitudine satisfăcător localităţile în cele două categorii este necesară.

Din păcate sursele de epocă nu pot constitui o bază pentru această separare, fiind mult prea nesigure: unele localităţi sunt denumite sate mult timp după ce au devenit oraşe, în timp ce foste oraşe, decăzute la nivelul unor sate, continuă să primească apelative urbane, unele până ce dispar de tot! Nici istoriografia română nu a reuşit, până acum, să ofere un criteriu unitar şi coerent, mai mult, clasificările ultimului secol şi jumătate sunt în majoritate eronate şi nu trebuiesc folosite.

Mai trebuie luat în considerare un factor: în general, istoricii lucrând pe alte domenii decât istoria urbană nu au întotdeauna timpul să întreprindă cercetări laborioase pentru a se lămuri dacă localitatea (sau localităţile) în discuţie sunt sate sau oraşe. Deci, se impune elaborarea unui instrument mai simplu şi mai uşor de utilizat, care să poată separa oraşele Principatelor de sate fără să ceară cercetări suplimentare fastidioase. Acest „revelator rapid de urbanitate" este numărul de biserici parohiale existente într-o localitate.

Pentru secolele 17-18 şi primele decenii ale secolului al 19-lea, o diferenţă marcantă între sate şi oraşe este prezenţa mahalalei. Aceasta este mai mult decât un simplu cartier, este o comunitate umană aparte în cadrul oraşului, un fel de obşte urbană, care însă cuprinde numai o parte a oraşului. Înainte de mijlocul secolului al 19-lea nu există sate care să aibă mahalale, acestea sunt specifice doar oraşelor. Cuvântul

mahala mai are un sens, cel de zonă rezidenţială a unui oraş, opusă „târgului” zona comercială şi meşteşugărească, cu prăvălii şi ateliere. Nici în această accepţiune termenul de mahala nu apare la sate, acestea nu au „târg”, şi prin urmare nici o mahala care să-i fie opusă.

În concluzie, prezenţa termenului de mahala, în orice accepţiune a lui, indică, din secolul al 17-lea până către mijlocul secolului al 19-lea, prezenţa indubitabilă a unei localităţi urbane. Totuşi, mahalalele sunt încă puţin studiate, şi pentru majoritatea localităţilor nu avem publicate aceste informaţii, pentru destule dintre ele chiar sursele pe care s-ar putea face o asemenea cercetare lipsesc pentru cea mai mare parte a perioadei în discuţie. De aceea mahalaua în sine, un criteriu de altfel categoric şi care nu lasă loc de interpretări, nu are uşurinţa de utilizare dorită.

În perioada în discuţie, una din caracteristicile esenţiale ale mahalalei o constituie biserica. Orice mahala trebuie să aibă o biserică, pe de altă parte ea nu poate avea mai multe, căci mahalaua este, în epocă, identică cu parohia, şi această situaţie nu se schimbă înainte de a doua jumătate a secolului al 19-lea. În concluzie, numărul de mahalale este întotdeauna egal cu numărul bisericilor parohiale. Pe de altă parte, în Ţara Românească şi Moldova, satele au o singură biserică parohială. Arareori apare o a doua biserică, cum este cazul cu paraclisele construite de boieri pentru uzul propriu sau, mult mai rar, în satele în care există o comunitate creştină de alt rit. Practic, existenţa, într-o localitate, a două biserici parohiale ortodoxe implică existenţa mahalalelor, deci localitatea respectivă este oraş. Informaţiile despre biserici sunt mult mai uşor accesibile, istoria religioasă şi mai ales cea a bisericilor fiind un domeniu cu tradiţie în istoriografia română.

Totuşi, deoarece nu întotdeauna este cunoscut cu precizie statutul avut de o biserică la un moment anume (paraclis, biserică parohială sau de mănăstire) se poate folosi o limită puţin mai ridicată pentru a separa urbanul de rural. Dar în nici un caz nu mai putem considera sat o localitate care are de la patru biserici în sus.

BIBLIOGRAFIE

SURSE:

*** *Acte judiciare din Ţara Românească 1775-1781,* Editura Academiei, Bucureşti, 1973.

*** *Bucureştii vechi. Documente iconografice*, Adrian Corbu (ed.), Arhivele Bucureştilor, N° 1, Bucureşti, 1936.

*** *Catalogul documentelor moldoveneşti din arhivele Naţionale*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, vol. IV, 1667-1700, 1970; vol. V, 1701-1720, 1974.

*** *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Naţionale*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, vol. II, 1601-1620, 1974; vol. III, 1621-1632, 1978; vol. IV, 1633-1639, 1981; vol. VII, 1650-1653, 1999.

*** *Călători străini despre Ţările Române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1968-2001, III, V-X.

*** *Comori Arhivistice Vâlcene*, editate de Corneliu Tamaş, Ion Soare, Carmen Manea-Andreescu, (1467-1800), Bucureşti, 1985.

*** *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800-1850*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, vol. I.

*** *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri 1776-1861. Moldova, seria A, vol. II*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1960.

*** *Documente statistice privitoare la oraşul Iaşi*, (ed. Ioan Caproşu şi Mihai-Răzvan Ungureanu), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, vol. I, (1755-1820).

*** *DRH*, [*Documenta Romaniae Historica*], Bucureşti, Editura Academiei, seria A, Moldova, vol. XIX, (1626-1628), 1969; XXI, (1632-1633), 1971; vol. XXII, (1634), 1974; XXIII (1635-1636), 1996; XXIV, (1637-1638), 1998; seria B, Ţara Românească, vol. XI, (1593-1600. Domnia lui Mihai Viteazul), 1975; vol. XXI, (1626-1627), 1965; vol. XXII, (1628-1629), 1965; vol. XXIII, (1630-1632), 1969; vol. XXV, (1635-1636), 1985.

*** *Meşteşugari şi Neguţători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865),* Bucureşti, Direcţia Arhivelor Statului, 1957.

*** *Societatea Comunală a Tramvaielor Bucureşti la 31 decembrie 1929. 21 de ani de existenţă, 17 ani de exploatare*, Cartea Românească, Bucureşti, 1929.

*** *Sources d'histoire médiévale, IXe – milieu du XVIe siècle*, sub dir. Ghislain Brunel, Élisabeth Lalou, Paris, Larousse, 1992.

*** *Stadskaarten van Europa. Een selectie van 16de eeuwse stadsplattegronden en afbeeldingen*, Rebo Productions, 1991.

Antonovici, Ioan, *Documente Bârlădene*, Bârlad, vol. I, 1911, vol. II, 1912, vol. IV, 1924

Caproşu, Ioan (ed.), *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, Dosoftei, vol. I, (1408-1660), 1999; vol. II, (1661-1690), 2000; vol. III, (1691-1725), 2000; vol. IV, (1726-1740), 2001.

Carra, Jean-Louis, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, Jassy, 1777.

Chevalier, Pierre, *Histoire de la guerre des cossaques contre la Pologne*, Librairie A. Frank, Paris, 1859.

Chiaro, Anton Maria del, *Istoria delle moderne rivolutioni della Valachia, con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitanti*, editată de Nicolae Iorga, Bucureşti, 1914.

Corfus, Ilie, *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)*, în „Studii şi articole de istorie", VIII, 1966, p. 309-403.

Dumitraşcu, Gheorghe; Tamaş, Corneliu, *Râmnicul Medieval. Studiu şi documente*, Conphys, Râmnicul Vâlcea, 1995.

Furnică, Dumitru Z., *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855*, Socec, Bucureşti, 1908.

Furnică, Dumitru Z., *Documente privitoare la comerţul românesc, 1437-1868*, România Nouă, Bucureşti, 1931.

Ghibănescu, Gh., *Catastihul Iaşilor din 1755*, Tipografia „Lumina Moldovei", Iaşi, 1921.

Iorga, Nicolae, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, Socec, vol I-II, 1901; vol. V, 1903; vol. VI, 1904; vol. VII, 1904; , *vol. VIII, Scrisori de boieri şi negustori către casa de negoţ sibiiană Hagi Pop*, 1906.

Jacob, Frank-Dietrich, *Historische Stadtansichten*, E. A. Seemann Verlag, Leipzig, 1982.

Pârnuţă, Gheorghe; Trâmbaciu, Ştefan, *Pânza (Ocolnica) cu vechile privilegii ale oraşului Câmpulung Muscel 1215-1747*, Piteşti, Editura Cultura, f. a.

Potra, George, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961.

Potra, George, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1982.

Stefanelli, T. V., *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1915.

Zilot Românul (Ştefan Fănuţă), *Opere complete,* editate de Marcel Dumitru Ciucă, Minerva, Bucureşti, 1996.

LUCRĂRI GENERALE:

*** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar,* Editura Academiei, Bucureşti, 1988.
*** *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003.
*** *Istoria României*, Editura Academiei, Bucureşti, vol. 3, 1964.
*** *Ţara Bârsei*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1974, vol. II.
Braudel, Fernand, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, Meridiane, Bucureşti, 1986.
Braudel, Fernand, *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul*, Meridiane, Bucureşti, 1984.
Cernovodeanu, Paul, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973.
Chaunu, Pierre, *Civilizaţia Europei în secolul luminilor*, Meridiane, Bucureşti, 1986.
Constantinescu, N. N., *L'Histoire de l'économie roumaine. De l'origine jusqu'à la deuxième guerre mondiale*, Expert, Bucureşti, 1996.
Duplesis, Robert S., *Transition to Capitalism in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 1997.
Furnică, Dumitru Z., *Industria şi desvoltarea ei în Ţările Româneşti*, Tiparul Românesc, Bucureşti, 1926.
Georgescu, Vlad, *Istoria românilor – de la origini până astăzi*, Humanitas, Bucureşti, 1992.
Ghiţulescu, Constanţa, *În şalvari şi cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie şi divorţ în Ţara Românească a secolului al 18-lea*, Humanitas, Bucureşti, 2004.
Ionescu, Grigore, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Editura Academiei, Bucureşti, 1982.
Iorga, Nicolae, *Istoria românilor prin călătorii*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1981.
Lazăr, Gheorghe, *Les Marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles),* Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006.
Manolescu, Radu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV-XVI)*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965.
Murgescu, Bogdan, *Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996.

Murgescu, Bogdan, *Istorie românească – istorie universală, (600-1800)*, ediţia a doua, Teora, Bucureşti, 1999.

Olteanu, Ştefan; Şerban, Constantin, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Editura Academiei, Bucureşti, 1969.

Panaitescu, P. P., *Comunele medievale în Principatele Române*, în „Interpretări româneşti", Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994, p. 119-159.

Papacostea, Şerban, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1998.

Pavlescu, Eugen, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939.

Penelea, Georgeta, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774-1848*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973.

Roche, Daniel, *Histoire des choses banales. Naissance de la consommation dans les sociétés traditionnelles (XVIIe-XIXe siècle)*, Fayard, Paris, 1997.

Platon, Alexandru-Florin, *Geneza burgheziei în Principatele Române, (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Editura Universităţii „A. I. Cuza", Iaşi, 1997.

Sută, Nicolae C. (coordonator), *Istoria comerţului exterior şi a politicii comerciale româneşti*, Editura Economică, Bucureşti, 1998.

Urechia, V. A., *Istoria Românilor*, Bucureşti, Carol Göbl, vol. I, 1891; vol. II, 1892; vol. V, 1895; vol. X, partea B, 1902.

LUCRĂRI GENERALE DE ISTORIE URBANĂ:

*** *Histoire de la France urbaine*, Seuil, Paris, vol. 3, 1981.

*** *Small towns in early modern Europe*, editată de Peter Clark, Cambridge University Press şi Editions de la Maison des sciences de l'homme, Cambridge, Paris, 1995.

Bairoch, Paul, *Taille des villes, conditions de vie et développement économique*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1977.

Bairoch, Paul; Batou, Jean; Chèvre, Pierre, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva, 1988.

Borsay, Peter, *The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820*, Longman, London & New York, 1990.

Clark, Peter şi Lepetit, Bernard (ed.), *Capital Cities and their Hinterlands in Early Modern Europe*, Scolar Press, Ashgate Publishing Company, Vermont, 1996.

Favier, René, *Les villes du Dauphiné aux XVIIe et XVIIIe siècles. La pierre et l'écrit*, Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble, 1993.

Georgescu, Valentin. Al.; Popescu, Emanuela, *Legislaţia urbană a Ţării Româneşti 1765-1782*, Editura Academiei, Bucureşti, 1975.

Giurescu, Constantin C., *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene* din secolul al *X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1967.

Hohenberg, Paul M; Lees, Lynn Hollen, La formation de l'Europe urbaine 1000-1950, PUF, Paris, 1992.

Ianoş, Ioan; Vlăsceanu, George, *Oraşele României*, Odeon, Bucureşti, 1998.

Lepetit, Bernard, *Les villes dans la France moderne (1740 - 1840)*, Albin Michel, Paris, 1988

Loupes, Philippe; Poussou, J-P., *Les petites villes du Moyen Âge à nos jours, Actes du colloque international CESURB*, Bordeaux, 1985, CNRS, Paris, 1987.

Todorov, Nicolai, *La ville balkanique aux XV-XIX siècles. Développement socio-économique et démographique*, în „Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen". Buletin, A.I.E.S.E.E., Sofia,1974, nr. XV-XVI.

Tufescu, Victor, *Iaşii şi oraşele din nordul Moldovei. (Schiţa preliminară asupra aşezării şi dezvoltării lor)*, în „Arhivele Basarabiei" Chişinău, Anul IV, nr. 3, iulie-septembrie 1932, p. 233-215.

Ungureanu, Al., *Oraşele din Moldova. Studiu de geografie economică*, Editura Academiei, Bucureşti, 1980

Vries, Jan de, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1984.

MONOGRAFII DE ORAŞE:

*** *Câmpulung Muscel ieri şi azi. Istoria Oraşului*, Câmpulung-Muscel, 1974.

Bennassar, Bartolomé, *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle*, Mouton & Co et École Pratique des Hautes Études, Paris, 1967.

Berindei, Dan, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459-1862)*, Bucureşti, 1963.

Catalina, Ilie, *Oraşul Alexandria (Monografie) 1834-1934*, Graiul Românesc, Bucureşti, 1934.

Cernovodeanu, Paul; Simionescu, Paul, *Cetatea de scaun a Bucureştilor*, Editura Albatros, Bucureşti, 1976.

Cihodaru, Constantin; Platon, Gheorghe (editori), *Istoria oraşului Iaşi*, Ed. Junimea, Iaşi, 1980.

França, José-Augusto, *Une ville des Lumières, la Lisbonne de Pombal*, Paris, S.E.V.P.E.N., 1965.

Ghibănescu, Gh., *Dorohoiul, Studiu şi documente*, Lumina Moldovei, Iaşi, 1924.

Ghibănescu, Gh., *Vasluiul, schiţă istorică*, Institutul de arte grafice „Viaţa Românească”, Iaşi, 1926.

Giurescu, Constantin C., *Istoria Bucureştilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1966.

Giurescu, Constantin C., *Istoria Bucureştilor*, ed. a II-a, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1979.

Gorovei, Artur, *Folticenii, cercetări istorice asupra oraşului*, Saidman, Fălticeni, 1938.

Gorovei, Artur, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926.

Greceanu, Eugenia, *Ansamblul urban medieval Piteşti*, Muzeul Naţional de Istorie, Bucureşti, 1982.

Harhoiu, Dana, *Bucureşti, un oraş între orient şi occident, Bucarest, une ville entre orient et occident*, Simetria şi ARCUB, Bucureşti, 1997.

Ionnescu-Gion, G. I., *Istoria Bucureştilor*, Fundaţia culturală Gheorghe Marin Speteanu, Bucureşti, 1998.

Iorga, Nicolae, *Istoria Bucureştiului*, Bucureşti, 1939.

Kordi, Mohamed El, *Bayeux aux XVIIe et XVIIIe siècles : contribution à l'histoire urbaine de la France*, Mouton, [Paris], 1970.

Lungu, Radu; Stoicescu, Nicolae, *Din trecutul unui vechi oraş devenit sat – Gherghiţa (la 550 de a ni de la prima menţiune documentară)*, în „Revista de Istorie” Tom 34, 1981, nr. 12, p. 2287-2296.

Mantran, Robert, *L’Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d’histoire institutionnelle, économique et sociale*, Librairie Adrien Maisonneuve, Paris, 1962.

Mihăilescu, Vintilă M., *Evoluţia geografică a unui oraş – Bucureşti*, Paideia, Bucureşti, 2003.

Olteanu, Radu, *Bucureştii în date şi întâmplări*, Paideea, Bucureşti, 2002.

Perrot, Jean-Claude, *Genèse d’une ville moderne. Caen au XVIIIe siècle*, Mouton, Paris, 1975.

Philip, Benedict, *More than Market and Manufactory The Cities of Early Modern France*, „French Historical Studies”, Vol. 20, No. 3. (Summer, 1997), p. 511-538.

Potra, George, *Bucureştii văzuţi de călători străini (secolele XVII-XIX)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1992.
Potra, George, *Din Bucureştii de ieri*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1990, 2 vol.
Pungă, Gheorghe, *Contribuţii documentare privind evoluţia târgului Ştefăneşti (sec. XV – XVIII)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol”, Iaşi, XV, 1978, p. 283-295.
Pungă, Gheorghe, *Noi contribuţii privind istoria târgului Ştefăneşti (sec. XVIII – mijlocul secolului XIX)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol”, Iaşi, XVII, 1980, p. 321-344.
Raberg, Marianne, *The Developement of Stockholm since the Seventeenth Century*, în „Growth and Transformation of the Modern City. The Stockholm Conference September 1978” Swedish Council for Building Research, Stockholm, 1979, p. 13-26.
Răuţescu, Ioan, *Câmpulung-Muscel, Monografie istorică*, Gh. Gh. Vlădescu, Câmpulung-Muscel, 1943.
Ringrose, David R., *Madrid and the Spanish Economy 1560-1850,* University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1983.
Rouleau, Bernard, *Villages et faubourgs de l'ancien Paris : histoire d'un espace urbain,* Seuil, Paris, 1985.
Ştefulescu, Alexandru, *Istoria Târgu-Jiului*, Tipografia Nicu D. Moloşescu, Târgu Jiu, 1906.
Tamaş, Corneliu, *Istoria oraşului Râmnicu Vâlcea*, Antim Ivireanul, Râmnicul Vâlcea, 1994.

DEMOGRAFIE:

*** *Marele dicţionar Geografic al României*, Socec, Bucureşti, 5 vol., 1898-1901.
Bairoch, Paul, *Urbanization and the Economy in preindustrial societies: the finding of two decades of research*, în „The Journal of European Economic History”, vol. 18, Number 2 – Fall 1989, p. 239-289.
Bienfait, J., *Le recensement de 1936 à Lyon ou 120 000 lyonnais fictifs*, în *** „Grandes villes et petites villes. Démographie et croissance urbaine. Démographie et scolarisation. (le 3e colloque national de démographie, Lyon, St-Etienne, Grenoble, 22-26 avril 1968)”, Paris, CNRS, 1975, p. 487-501.

Colescu, Leonida, *Recensământul general al populaţiunei României. Rezultate definitive precedate de o introducţiune cu explicaţiuni şi date comparative*, Institutul de arte grafice Eminescu, Bucureşti, 1905.

Negruţi, Ecaterina, *Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XII / 1975, p. 1-16.

Negruţi, Ecaterina, *Structura demografică a oraşelor şi târgurilor din Moldova 1800-1859 (contribuţii)*, Fundaţia Academică A. D. Xenopol, Iaşi, 1997.

Retegan, Gh., *Evoluţia populaţiei urbane a României*, în „Revista de statistică", an XIV, iulie 1965, nr. 4, p. 54-67.

Ştefănescu, Ştefan, *Aspecte ale revoluţiei demografice în Ţările Române la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, în „Trecut şi viitor în medicină. Studii şi note" Editura Medicală, Bucureşti, 1981, p. 221-237.

Zeller, Olivier, *Pour une étude socio-démographique des petites villes: L'exemple de Belley en 1695*, Population (French Edition), 53e Année, No. 1/2, Population et histoire. (Jan. - Apr., 1998), p. 327-358.

APROVIZIONARE ŞI ALIMENTAŢIE URBANĂ, AGRICULTURĂ:

Abad, Reynald, *Le Grand Marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002.

Bennassar, Bartolomé, *L'alimentation d'une ville espagnole au XVIe siècle. Quelques données sur les approvisionnements et la consommation de Valladolid*, în „Annales E.S.C.", no 4-6/1961, p. 728-740.

Chevet, Jean Michel; Ó Grada, Cormac, *Famine and Market in Ancien Régime France*, în „The Journal of Economic History", Vol. 62, No. 3, (Sept. 2002), p. 706-733.

Constantinescu, Ioana, *Arendăşia în agricultura Ţării Româneşti şi a Moldovei până la Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1985.

Constantiniu, Florin, *Relaţiile agrare din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1972.

Corfus, Ilie, *Agricultura Ţării Româneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1969.

Devroey, Jean Pierre; Zoller, Chantal, *Villes, campagnes, croissance agraire dans le pays mosan avant l'an mil vingt ans après ...*, în Dierkens, Alain; Duvosquel, Jean-Marie, „Villes et campagnes au Moyen Age : mélanges Georges Despy", Liège, Éditions du Perron, 1991, p. 223-260.

Favier, Réne, *Les activites rurales des villes dauphinoises au XVIIIe siècle*, în Paul Bairoch şi Anne-Marie Piuz (ed.), „Les passages des économies traditionnelles européennes aux Sociétés industrielles. Quatrième rencontre franco-suisse d'histoire économique et sociale, Genève, mai 1982", Genève, Librairie Droz, 1985, p. 59-80.

Georgescu, Florian, *Aspecte privind împărţirea administrativă şi evoluţia demografică din Bucureştii anilor 1831-1848*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie", vol. III, Bucureşti, p. 53-88.

Hickey, Daniel, *Innovation and Obstacles to Growth in the Agriculture of Early Modern France The Example of Dauphiné*, în „French Historical Studies", Vol. 15, No. 2. (Autumn, 1987), p. 208-240.

Hufton, Olwen, *Social Conflict and the Grain Supply in Eighteenth-Century France*, în „Journal of Interdisciplinary History", Vol. 14, No. 2, Hunger and History: The Impact of Changing Food Production and Consumption Patterns on Society. (Autumn, 1983), p. 303-331.

Ionaşcu, Ion, *Aspecte demografice şi sociale din Bucureşti la 1752*, în „Revista Arhivelor", 1959, nr. 2, p. 117-145.

Kaplan, Steven Laurence, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Perrin, Paris, 1986.

Kaplan, Steven Laurence, *Lean Years, Fat Years: The "Community" Granary System and the Search for Abundance in Eighteenth-Century Paris*, în „French Historical Studies", Vol. 10, No. 2. (Autumn, 1977), p. 197-230.

Kaplan, Steven Laurence, *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 1988.

Kaplan, Steven Laurence, *Religion, Subsistence, and Social Control: The Uses of Saint Genevieve*, în „Eighteenth-Century Studies", Vol. 13, No. 2. (Winter, 1979-1980), p. 142-168.

Kaplan, Steven Laurence, *The Paris Bread Riot of 1725*, în „French Historical Studies", Vol. 14, No. 1. (primăvara, 1985), p. 23-56.

Lachiver, Marcel, *Prix des grains à Paris et à Meulan dans la seconde moitié du XVIe siècle (1573-1586)*, în „Annales E.S.C.", 1/1971, p. 140-150.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Un « modèle septentrional » : les campagnes parisiennes (XVI*^{e}*-XVII*^{e} *siècles)*, în „Annales, E.S.C.", 6/1975, p. 1397-1413.

Monahan, W. Gregory, *Lyon in the Crisis of 1709: Royal Absolutism, Administrative Innovation, and Regional Politics*, în „French Historical Studies", Vol. 16, No. 4. (Autumn, 1990), p. 833-848.

Montanari, Massimo, *Foamea şi abundenţa. O istorie a alimentaţiei în Europa*, Polirom, Iaşi, 2003.

Piuz, Anne-Marie, *Climat, récoltes et vie des hommes à Genève, XVIe-XVIIe siècle*, în „Annales E.S.C." 3/1974, p. 599-618.
Rudolph, Richard R., *Agricultural Structure and Proto-Industrialization in Russia: Economic Development Width Unfree Labor*, în „The Journal of Economic History" 1/1985, p. 47-69.
Tilly, Louise A. *Food Entitlement, Famine, and Conflict,* în „Journal of Interdisciplinary History", Vol. 14, No. 2, Hunger and History: The Impact of Changing Food Production and Consumption Patterns on Society. (Autumn, 1983), p. 333-349.

STUDII ŞI ARTICOLE DE ISTORIE URBANĂ:

*** *Le colloque "Les termes bourg - ville. Signification, évolution, emploi"*, în „Historia Urbana", 1993, n. 1, t. 1, p. 83 - 109.
Benedict, Philip, *Was the Eighteenth Century an Era of Urbanization in France?*, în „Journal of Interdisciplinary History", Vol. 21, No. 2. (Autumn, 1990), p. 179-215.
Bergeron, Louis, *Note critique. Analyse statistique d'une société urbaine : Toulouse entre 1791 et 1799*, în „Annales E.S.C.", 4/1970, p. 1066-1072.
Boissière, Jean, *Les milieux populaires orléanais à la fin du XVIIe siècle à travers le registre de la première capitation de 1695*, în Philippe Guignet (ed.) „Le peuple des villes dans l'Europe du Nord-Ouest (fin du Moyen Âge – 1945)", Centre de Recherche sur l'Histoire de l'Europe du Nord-Ouest, Université Charles de Gaulle – Lille, Volume I, p. 91-115.
Bouchet, Ghislaine, *La traction hippomobile dans les transports publics parisiens (1855-1914),* în „Revue Historique", no. 449, p. 125-134.
Ceauşu, Mihai Ştefan; Emandi, Emil Ioan, *Aspecte din evoluţia economico-socială şi urbană a oraşului Suceava în anii 1774-1786*, partea I, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, XXV, 1988, p. 75-96, şi partea a II-a, XXIX, 1992, 119-134.
Câlţia, Simion, *Imaginar şi realitate în reprezentările oraşului românesc din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea,* în volumul *Faţetele Istoriei. Existenţe, identităţi, dinamici,* volum omagial Ştefan Ştefănescu, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2000, p. 437-444.
Câlţia, Simion, *Regimul emfiteozei în Ţara Românească şi Moldova,* în „Studii de istorie economică şi istoria gândirii economice", Bucureşti, 1998, vol III, p. 197-226.

Cernovodeanu, Paul, *O vedere a oraşului Bucureşti din 1688*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie, VIII, 1971, p. 121-127.

Ciurea, D., *Oraşele şi târgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Anul VII, (1956), fasc. I, p. 97-105.

Corcia, Joseph di, *Bourg, Bourgeois, Bourgeois de Paris from the Eleventh to the Eighteenth Century*, în „The Journal of Modern History", Vol. 50, No. 2. (Jun., 1978), p. 207-233.

Corfus, Ilie, *Lupta de eliberare a oraşelor şi târgurilor din Ţara Românească sub Regulamentul Organic*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", V, 1975, p. 7-67.

Coutts, Winifred, *Provincial Merchants and Society: A Study of Dumfries Based on the Registers of Testaments 1600-1665*, în Michael Lynch (ed.), „The early modern town in Scotland", London, Croom Helm, 1987, p. 147-166.

Delmaire, Bernard, *Une ville artésienne et son terroir : Aire à la fin du XIIIe siècle*, în Alain Dierkens; Jean-Marie Duvosquel, „Villes et campagnes au Moyen Age : mélanges Georges Despy", Liege, Editions du Perron, 1991, p. 193-206.

Georgescu, Valentin Al., *Le régime de la propriété dans les villes roumaines et leur organisation administrative aux XVIIe-XVIIIe siècles - Valachie et Moldavie*, în „Studia Balcanica", III, "La ville balkanique XVe-XIXe siécle", Sofia, 1970, p. 63-81.

Georgescu, Valentin Al., *Structures urbaines et formes de culture juridique dans les Principautés Roumaines (XVIIe-XVIIIe siècles)*, în „Structure sociale et développement culturel des villes sud-est européennes et adriatiques aux XVIIe-XVIIIe siècles", A.I.E.S.E.E, Bucureşti, 1975, p. 177-190.

Granasztoi, György, *L'urbanisation de l'espace danubien*, în „Annales E.S.C.", martie-aprilie 1989, no. 2, p. 379-399.

Greceanu, Eugenia, *Rapport entre la production artistique et le développement urbain dans les provinces historiques de la Roumanie aux XVIe - XVIIIe siècles. Art civil, art religieux,* în „Historia Urbana", III, 1 – 2/1995, p. 57-78.

Grigoraş, Nicolae, *Din raporturile târgurilor moldoveneşti cu mănăstirile în epoca fanariotă*, Iaşi, 1941.

Grigoraş, Nicolae, *Unele aspecte privind breslele din oraşele moldoveneşti în secolele XVI-XVIII*, în „Studii, Revistă de Istorie", tom. 22, 1969, nr. 6, p. 1103-1125.

Gutton, Jean-Pierre, *La société et les pauvres. L'exemple de la généralité de Lyon 1534-1789*, Les Belles Lettres, Paris, 1971.

Ionescu, Dimitrie Gh., *Lupta orăşenilor din Buzău cu Episcopia (1550-1850),* în „Studii şi articole de istorie", 1966, no. 3, p. 87-103.

Iorga, Nicolae, *Oraşele oltene şi mai ales Craiova în pragul vremilor nouă (1760-1830),* Scrisul Românesc, Craiova, f. a.

Lehr, Lia, *Aspecte urbanistice şi forme de proprietate în oraşele Moldovei şi Ţării Româneşti (secolele XVI-XVIII)*, în „Revista de istorie", tom 33, 1980, nr. 1, p. 63-79.

Meyer, Jean, *Quelques vues sur l'histoire des villes à l'époque moderne*, în „Annales E.S.C.", no. 6, (1974) p. 1551-1568.

Michaud, Pierre, *La mendicité á Rouen á l'époque du grand renferment des pauvres (1650-1710),* Mémoire de Maîtrise, Université de Paris X, Paris, 1970-1971.

Scripcaru, Adriana, *Comunitate şi sfinţi în Bucureştii Evului Mediu*, Editura Universitară „Ion Mincu", Bucureşti, 2006.

Scripcaru, Adriana, *Evoluţia zonei Mântuleasa din vremea mahalalei până astăzi*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie", vol. XVII, f.a., Bucureşti, p. 377-379.

Şerban, Constantin, *Aspecte din lupta orăşenilor din Ţara Românească şi Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii. Revistă de Istorie"1960, anul 13, nr. 6, p. 27-45; şi 1961, anul 14, nr. 3, p. 623-628.

Şerban, Constantin, *Lupta orăşenilor din Câmpulung Muscel împotriva asupririi feudale în sec. al XVII-XVIII*, în „Studii. Revistă de Istorie"1963, anul 15, nr. 4, p. 953-970.

Şerban, Constantin, *Noi contribuţii la istoria luptei târgoveţilor şi orăşenilor moldoveni împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, în, "Studii şi articole de istorie" vol IV, Bucureşti, 1962, p. 3 – 21.

Teisseyre-Sallmann, L., *Urbanisme et société : l'exemple de Nîmes aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în „Annales E.S.C.", 5/1980, p. 965-986.

Urechia, V. A., *Edilitatea sub domnia lui Caragea*, în Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXI, Memoriile Secţiunii Istorice, p. 475-634.

Warden, G. B., *L'urbanisation américaine avant 1800*, în „Annales. E.S.C.", 4/1970, p. 862-879.

White, Ian D., *The Occupational Structure of Scottish Burghs in the Late Seventeenth Century*, în Michael Lynch (ed.), „The early modern town in Scotland", London, Croom Helm, 1987, p. 219-244.

Wyrobisz, Andrzej, *Functional Types of Polish Towns in the XVI-XVIIIth Centuries*, în „The Journal of European Economic History", vol. 12, no. 1, 1983, p. 69-103.

STUDII ŞI ARTICOLE DE SPECIALITATE:

Berza, Mihai, *Haraciul Moldovei şi al Ţării Româneşti în sec. XV-XIX*, în „Studii şi Materiale de Istorie Medie”, II, 1957, p. 7-47.

Brătuleanu, Anca, *Curţi domneşti şi boiereşti în România. Valahia veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea; Romanian Princely and Nobiliary Courts. The 17th and 18th century Walachia*, Simetria, Bucureşti, 1997.

Briggs, Asa, *The Age of Improvement*, Longmans, Green and Co., Londra, 1962.

Buchet, Christian, *Marine, économie et société: un exemple d'interaction, l'avitaillement de la Royal Navy durant la guerre de Sept Ans*, H. Champion, Paris, 1999.

Câlţia, Simion, *Avatarurile unui concept: Protoindustria*, în „Anuarul institutului de Istorie „A. D. Xenopol” tom XXXIX-XL, 2002-2003, p. 139-167.

Cernovodeanu, Paul, *Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioţi*, în „Revista de Istorie”, t. 40, 1987, nr. 5, p. 479-492.

Ciocan, Nistor, *Negoţ şi neguţători în Moldova veacului XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol”, Iaşi, XXV, 1988, partea I, p. 293-305.

Codarcea, Cristina, *Société et pouvoir en Valachie (1601-1654). Entre la coutume et la loi*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002.

Edgerton, David, *De l'innovation aux usages. Dix thèses éclectiques sur l'histoire des techniques*, în Guesnerie, Roger; Hartog, Francois, „Des Sciences et des Techniques: un débat”, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1998, p. 259-287.

Gayot, Gérard, *Les Draps de Sedan 1646-1870*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1998.

Giurescu, Constantin C., *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957.

Lambert, Étienne, *Le marché foncier et la noblesse dans la région de Vassy (Normandie, 1760-1789)*, „Histoire et mesure”, XVII - N° 1/2., p. 163-199.

Manolescu, Radu, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Sibiul la începutul veacului al XVI-lea*, în „Analele Universităţii Bucureşti”, Seria Istorie, Bucureşti, Nr. 5, 1956, p. 207-260.

McNeil, Ian (ed.), *An Encyclopaedia of the History of Technology*, London, Routledge, 1996.

Mendels, Franklin, *Des industries rurales à la protoindustrialisation: histoire d'un changement de perspective*, în „Annales E.S.C.", 5/1984, p. 997-1008.
Michaud, Hélène, *La grande chancellerie et les écritures royales au seizième siècle (1518-1589)*, PUF, Paris, 1967.
Murgescu, Bogdan, *Avatarurile unui concept. Monopolul comercial otoman în Ţările Române*, în „Revista de Istorie", 9-10/1990, p. 819-845.
Murgescu, Bogdan, *Participarea Ţărilor Române la comerţul european cu vite în secolele XVI-XVIII. Regularităţi şi fluctuaţii conjuncturale*, în „Studii de istorie economică şi istoria gândirii economice", Vol. 3, Bucureşti, 1998, p. 101-122.
Nye, David E., *Electrifying America. Social Meanings of a New Technology, 1880-1940*, MIT Press, Cambridge – Massachusetts, Londra, 1997.
Papacostea, Şerban, *Cel mai vechi statut de breaslă meşteşugărească din Ţara Românească*, în „Revista Arhivelor", tom. III, 1969, no. 1, p. 215-218.
Păltânea, Paul, *Un zapis inedit al unui şoltuz bârlădean*, în „Anuarul Institutului de istorie A. D. Xenopol", Iaşi, XXXIII, 1996, p. 319-321.
Persson, Karl Gunnar, *Pre-industrial economic growth social organization and technological progress in Europe*, Oxford, 1988.
Pippidi, Andrei, *Despre statui şi morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice*, Polirom, Bucureşti, 2000.
Rudd, Jon D., *A Perception of Hierarchy in Eighteenth-Century France: An Epistolary Etiquette Manual for the Controller General of Finances*, în „French Historical Studies", Vol. 17, No. 3. (Spring, 1992), p. 791-801.
Stoye, John, *Marsigli's Europe 1680-1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, Yale University Press, New Haven & London, 1994.
Şerban, Constantin, *Breslele bucureştene în secolul al XVIII-lea*, în „Studii. Revistă de Istorie", tom. XII, 1959, nr. 6, p. 55-88.
Terrier, Didier, *Les deux âges de la proto-industrie. Les tisserands de Cambrésis et du Saint-Quentinois, 1730-1880*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1996.
Thomson, J. K. J., *Proto-industrialization in Spain*, în „European proto-industrialization", Ogilvie, Sheilagh C.; Cerman, Markus (ed.), Cambridge University Press, 1996, p. 85-101.
Vârtosu, Emil; Vârtosu, Ion, *O sută de ani dela înfiinţarea aşezămintelor Brâncoveneşti 1838-1938)*, Bucureşti, 1938.

GLOSAR [1877]

A.

Aba: postav gros, de lână

Abagiu (sau abăger): fabricant sau/şi negustor de *aba*.

Alac: Specie de grâu foarte rezistentă, cu un singur bob în spiculeţ, care se cultivă în regiunile muntoase.

Alişveriş: comerţ, negoţ, folosit şi în sensul de activitate economică din care cineva îşi câştigă traiul.

Altângiu: aurar, meşter care prelucrează metalele preţioase.

Arabagiu: v. harabagiu

Astaragiu: negustor sau fabricant de astar (pânză groasă care servea în principal la căptuşirea hainelor).

B.

Bacal: băcan

Bacalbaşă: staroste de băcani (bacali).

Băibărăcar: Meşteri sau negustori de *baibarace*, scurteici umplute cu lână sau bumbac, cu cusături dese, servind şi ca haină de război [1878]

Bezmăn: emfiteoză, contract de închiriere a unui teren pe termen foarte lung, cu cedarea unor drepturi suplimentare chiriaşului (drept de construcţie, de plantare, de subînchiriere, etc.) [1879]

Blănar: Cojocar ce produce marfă de lux, mai scumpă şi de mai bună calitate, destinată persoanelor înstărite. *Cojocar subţire*. Termen folosit mai ales în Moldova [1880], dar întâlnit şi în Ţara Românească [1881].

[1877] Termenii explicaţi aici pot avea mai multe sensuri, în glosar au fost trecute doar acelea care apar în carte.

[1878] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 586.

[1879] Câlţia, Simion, *Regimul emfiteozei în Ţara Românească şi Moldova*, în „Studii de istorie economică şi istoria gândirii economice”, Bucureşti, 1998, vol III, p. 197-226.

[1880] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 367.

[1881] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 327 p. 393; doc. 334, p. 404.

Bogasier: Negustor de articole de manufactură, în special de bogasiu: stofă sau pânză fină importată din Orient şi întrebuinţată mai ales pentru căptuşeli.
Boiangiu: vopsitor
Bragă: băutură obţinută prin fermentarea făinii de mei sau a orzului [1882], era o băutură ieftină, populară, consumată în special de oamenii obişnuiţi: „Iar braga fiindcă o bea sărăcimea, şi dintr-o oca de mei pot să iasă două-trei oca de bragă, este scumpă ocaua po par.[ale] 4" se spune într-o anafora din Bucureşti din 1814, în care se propune domnului fixarea nartului la bragă la 2 parale de oca [1883].
Brahar: brăgar, fabricant de bragă
Brăgar: fabricant de bragă
Bumbăcar: negustor de pânzeturi de bumbac.
Butnar: meşter care confecţiona buţi, dogar.

C.
Calpacciu: Blănari specialişti în calpace, un soi de căciuli cilindrice, înalte şi drepte, din piele neagră de berbec, îmblănită pe margini, purtate de elită. [1884]
Carte de judecată: sentinţă, hotărâre judecătorească (scrisă), act în care se înregistrează sentinţa unui proces.
Casap: măcelar
Cavaf: pantofar, cizmar
Căldărar: meşter care făcea căldări, ceaune, cazane şi alte vase de aramă.
Căsăpie: măcelărie, loc unde se tăiau vitele şi se şi vindea carnea.
Cântaragiu: Persoane care se ocupă cu cântăritul şi măsuratul mărfurilor în piaţă, la vămi, etc.
Cârpaci: meseriaş care repara (cârpea) haine; meseriaş care nu confecţiona obiecte întregi, ci le dregea sau petecea pe cele stricate, meseriaş care repară lucruri vechi, în special haine şi încălţăminte.
Ciubotar: meşter care confecţiona sau repara încălţări, cizmar, (de la ciubotă, cizmă ţărănească înaltă în Moldova).
Ciubuccii: Meşter care confecţiona ciubuce (pipe orientale cu ţeavă lungă).

[1882] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 364.
[1883] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, doc. 562, p. 690-691.
[1884] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 592.

Cojocar gros: meşter care face lucruri mai ieftine, mai simple, dedicate oamenilor de rând.
Cojocar subţire: Cojocar ce produce marfă de lux, mai scumpă şi de mai bună calitate, destinată persoanelor înstărite, *blănar*. Termen utilizat în Ţara Românească [1885].
Colpacciu: v. Calpacciu
Conduragiu (sau condurar): meşteri care fac *conduri*, un fel de pantofi cu toc înalt şi împodobiţi cu broderii. [1886]
Cordovagiu: meşter sau negustor care produce sau comercializează *cordovane*, o piele fină, pentru încălţămintea de lux. [1887]
Covaci: fierari
Curătură: teren defrişat pentru a face loc culturilor.

D.
Diată: testament
Dubălar: tăbăcar
Dugheană: în secolele 17-18 şi în primele decenii ale secolului al 19-lea, termenul de dugheană este folosit atât pentru a desemna *prăvăliile*, (magazinele, locurile unde se vând produse), cât şi *atelierele meşteşugăreşti*. Diferenţa nu este atât de mare între cele două realităţi, deoarece practic toţi meşteşugarii şi vând direct consumatorilor finali. Termenul nu are în nici un caz caracterul peiorativ din limba contemporană.

F:
Falce: unitate de măsură a suprafeţelor (mari) de teren, folosită mai ales în Moldova, echivalentă cu aproximativ 1,5 hectare [1888].
Fanaragiu: cei care se îngrijeau de iluminatul public (de felinare)
Făclier: lumânărar, fabricant de lumânări de mari dimensiuni.
Feţuitor: Dulgher specializat în rindeluirea, şlefuirea scândurilor şi bârnelor.
Feredeu: baie publică.

[1885] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, Meş*teşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 367; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, doc. 327 p. 393; doc. 334, p. 404.

[1886] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 485.

[1887] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 484.

[1888] *** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Editura Academiei, Bucureşti, 1988, p. 190.

Fişiciu: posibil fabricant sau negustor de cartuşe pentru armele de foc ? La sfârşitul secolului al 18-lea şi la începutul secolului al 19-lea, cartuşele de hârtie utilizate pentru puştile timpului se numeau fişic.

G.

Găitănar: meşteşugar care lucrează găitane, galoane, (şnururi din material textil, din fir de metal sau din amestec, utilizate la împodobirea hainelor sau uniformelor) [1889].

Giubea: haină largă şi lungă, groasă.

H.

Harabagiu: căruţaş (de la *haraba*, care era un fel de căruţă de mari dimensiuni, pentru transportul produselor voluminoase).

Havalelele: obligaţiile în muncă, pe care cineva le are de prestat ca urmare a locuirii într-o comunitate sau a apartenenţei sale la un grup social.

Herar: fierar

Horelca: rachiu

I.

Ierbar: Fabricant de praf de puşcă ?

Imaş: păşune

Işlicar: meşteşugar care face *işlice*, căciuli de formă specifică, din blană sau postav, purtate de boieri [1890].

L.

Lipscani: negustori ce vindeau mărfuri aduse din „Lipsca" (denumirea de epocă a oraşului Leipzig, important centru comercial în Germania premodernă)

M.

Mahal (mahăl): hamal.

Mahala: 1. cartier, 2. zona rezidenţială în ansamblul ei [1891].

Mahalagiu: locuitor al unei mahalale, orăşean.

[1889] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 485.

[1890] *** *Acte judiciare din Ţara Românească 1775-1781*, Bucureşti, Editura Academiei, 1973, p. 1063; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 485.

[1891] Vezi Capitolul V. 2. *Mahalaua în sensul de zonă rezidenţială*.

Marchitan (marghitan): negustor ambulant de mărunţişuri, mai ales de metal [1892]

Matrapazi: angrosist, negustor care revinde mărfuri alimentare.

Mămular: Negustor ambulant de mărunţişuri sau de vechituri.

Mătăsar: Croitor în mătase sau fabricant de mătase

Mindirigiu: Meşteşugar ce făcea saltele şi plăpumi, plăpumar.

Mocan: păstor.

Mungiu (mumgiu): meşteşugar ce făcea lumânări sau negustor ce vindea lumânări, lumânărar [1893].

N.

Nart: Mercurial

Năimeală (a năimi): închiriere, angajare (a închiria, a angaja)

Năvodar: pescar care pescuieşte cu năvodul

Negustori de braşovenii: Negustor ce vindea mărfuri aduse de la Braşov

Nisipar: probabil lucrător ce extrăgea şi furniza nisipul necesar pentru construcţii.

P.

Pastramagiu: meşteşugar preparând sau negustor comercializând carne afumată sau sărată, pastramă.

Păcurar: 1. Negustor de păcură, 2. Păstor, cioban.

Pânzar: Negustor de pânzeturi.

Pâslar: Meşteşugar fabricând sau negustor comercializând pâslă.

Pieptănar: Meşteşugar fabricând sau negustor comercializând piepteni.

Pitar: 1. Brutar, 2. dregător domnesc care se îngrijea iniţial de pâinea necesară domnului şi curţii, în secolele 17-18 el primeşte în grijă şi caii şi trăsurile domnului [1894].

Pogon: Unitate de măsură a suprafeţelor de teren agricol, folosită cu precădere în Ţara Românească. Dimensiunea lui diferă de la o localitate la alta. La începutul secolului al 19-lea, un pogon varia între 3000 şi 5000 metri pătraţi [1895].

[1892] Pentru mai multe detalii Dumitru Z. Furnică, *Industria şi desvoltarea ei în Ţările Româneşti*, Bucureşti, Tiparul Românesc, 1926, p. 145.

[1893] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939, p. 614.

[1894] *** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Bucureşti, Editura Academiei, 1988. p. 360-361.

[1895] *** *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Bucureşti, Editura Academiei, 1988, p. 366.

Pont: în limbajul juridic al epocii articol dintr-un text de lege, dintr-un contract, etc.
Prăvălie: în secolele 17-18 şi în primele decenii ale secolului al 19-lea, termenul este folosit atât pentru a desemna locurile unde se vând produse (magazinele), cât şi atelierele meşteşugăreşti. Vezi *Dugheană*
Precupeţ: Vânzător, comerciant de legume proaspete.

R.
Rachier: fabricant de băuturi alcoolice tari, bazate pe distilarea fructelor.
Rotar: meşteşugar ce făcea căruţe.

S.
Scaune (scaune de carne): dugheană, prăvălie unde se taie animalele şi se vinde carnea.
Simigiu: Plăcintar
Staroste: conducător al unei bresle.
Soronar sau solonar: conform lui Artur Gorovei, sunt meseriaşi care, la abatoare, adună seul (grăsimea) vitelor tăiate (pentru a fi folosită la diverse alte produse).
Surecciu: negustor de vite cornute.

Ş.
Şlicari: vezi Işlicari

T.
Tălpar: argăsitor, tăbăcar.
Târg: zona comercială a unei aşezări urbane, locul unde erau grupate dughenele [1896].
Tecar: meşteşugar ce confecţiona teci.
Telal: 1. Negustor ambulant de haine vechi, 2. crainic la licitaţiile la care se vând bunurile dregătorilor insolvabili (*mezat*).
Trăistar: Meşteşugar care confecţionează desagi de lână [1897].
Tufecciu: 1. Armurier, 2. Oştean înzestrat cu armă de foc [1898].
Tutungiu: Comerciant de tutun sau meşteşugar ce se ocupa cu prelucrarea tutunului.

[1896] Vezi Capitolul V. 2. *Mahalaua în sensul de zonă rezidenţială*.
[1897] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 376.
[1898] *** *Acte judiciare din Ţara Românească 1775-1781*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p. 1063; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 487.

Ţ.
Ţarina: Câmp arat sau pentru arătură, (a nu se confunda cu locul pe care sunt construite casele satului, acesta este vatra).

U.
Uleier: meşteşugar care se ocupa cu extragerea uleiului, proprietar al unei prese de ulei.
Uliţă: strada (străzile) principală a unui oraş, pe care se află preponderent prăvălii de negustori şi meseriaşi.

V.
Vutcar: fabricant de votcă.

Z.
Zapis: act de vânzare-cumpărare, folosit şi în sens generic de act.
Zaraf: negustor ce se ocupa cu schimbatul monezilor.
Zăbunar: meşteşugar ce confecţiona zăbune (un fel de haine de iarnă lungi până la genunchi) [1899]
Zlătar: 1. Aurar, meşteşugar care prelucrează metalele preţioase, 2. cel care aduna aurul din râuri.

[1899] George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 487.

Tiparul s-a executat sub cda 2840/2011
la Tipografia Editurii Universităţii din Bucureşti